

สร้างสรรค์ปัญญา เพื่อพัฒนาประเทศ

รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการวิจัยย่อย “สิทธิชุมชนมอญ : กรณีการสร้างท่อก๊าซที่มีผลกระทบต่อ
ชุมชนมอญพื้นเมืองและชุมชนมอญอพยพที่อำเภอสังขละบุรี จังหวัดกาญจนบุรี”

โครงการวิจัย “สิทธิชุมชนท้องถิ่น จากจารีตประเพณีสู่สถานการณ์ปัจจุบัน :
การศึกษาเพื่อแสวงหาแนวทางนโยบายสิทธิชุมชนท้องถิ่นในประเทศไทย”

โดย

อาจารย์ ปภัสสร เขียวปัญญา และคณะ

ธันวาคม ๒๕๔๔

รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการวิจัยย่อย "สิทธิชุมชนมอญ : กรณีการสร้างท่อก๊าซที่มีผลกระทบต่อ
ชุมชนมอญพื้นเมืองและชุมชนมอญอพยพที่อำเภอสังขละบุรี จังหวัดกาญจนบุรี"

คณะผู้วิจัย	สังกัด
๑. อาจารย์ ปกัสนร เขียวปัญญา	โรงเรียนอัสสัมชัญพาณิชยการ
๒. อาจารย์ ประเสริฐ หลวงทิพย์	ชมรมเยาวชนมอญกรุงเทพ
๓. นายสุนทร ศรีปานเงิน	สันนิบาตสามัคคีชนชาติมอญ
๔. อาจารย์ นุชบา ประภาสพงศ์	กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ
๕. นางสาวประภาศรี ดำสอาด	สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเพื่อ การพัฒนาชนบท มหาวิทยาลัยมหิดล

สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

ชุดโครงการวิจัย "สิทธิชุมชนท้องถิ่น จากจารีตประเพณีสู่สถานการณ์ปัจจุบัน :
การศึกษาเพื่อแสวงหาแนวทางนโยบายสิทธิชุมชนท้องถิ่นในประเทศไทย"

	หน้า
บทนำ ทำไมต้องสิทธิชุมชน	๑
บทที่ ๑ มอญคือใคร	๔
ความเป็นมาของมอญ	๖
รัฐทวารวดี	๑๒
รัฐศรีวิชัย	๑๘
มอญในประเทศพม่า	
อาณาจักรสะเทิม	๒๒
อาณาจักรเมะตะมะ	๒๔
อาณาจักรหงสาวดี	๒๖
มอญในพม่าปัจจุบัน	๓๓
บทที่ ๒ จากมอญสยามสู่ไทยรามัญ	
มอญอพยพสู่ประเทศไทย	
สมัยกรุงศรีอยุธยา	๓๔
สมัยกรุงธนบุรี	๓๘
สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น	๔๐
มูลเหตุของการอพยพเข้าสู่ประเทศไทย	๔๑
การตั้งถิ่นฐานของชุมชนมอญในประเทศไทย	๔๓
ปทุมธานี	๔๕
นนทบุรี	๔๘
สมุทรปราการ	๔๘
ลพบุรี	๕๑
ราชบุรี	๕๑
สมุทรสาคร	๕๓
นครปฐม	๕๔
การตั้งถิ่นฐานของชาวมอญในกรุงเทพฯ	๕๔
ชุมชนมอญในประเทศไทยปัจจุบัน	๕๘
จำนวนชาวมอญในประเทศไทย	๕๙
บทที่ ๓ วิถีวัฒนธรรมประเพณีมอญ	
ประเพณีเกี่ยวกับชีวิต	

	หน้า
การเกิด	๖๒
การโกนผมไฟ	๖๕
การโกนจุก	๖๕
การบวช	๖๖
การปลุกบ้าน	๖๖
การแต่งงาน	๗๐
การทำศพ	๗๑
งานศพพระสงฆ์	๗๔
มอญร้องไห้	๗๙
ประเพณีการนับถือผี	๗๙
ผีประจำตระกูล	๘๐
การเลี้ยงผี	๘๓
การรำผี	๘๔
ผีเรือน	๙๑
ผีประจำหมู่บ้านหรือผีกลางบ้าน	๙๒
การนับถือสิ่งศักดิ์สิทธิ์อื่น ๆ	๙๓
ประเพณีการนับถือพระพุทธศาสนา	๙๓
ประเพณีเนื่องในวันสำคัญทางศาสนา	
วันอัฐมีบูชา	๙๔
วันออกพรรษา	๙๖
ประเพณีเนื่องในเทศกาล	
สงกรานต์	๙๘
หุงข้าวแช่และแห่ข้าวแช่	๙๙
สรงน้ำพระ	๑๐๑
แห่ทางหงส์องค์ตะขาบ	๑๐๑
ก่อพระเจดีย์ทราย	๑๐๓
แห่น้ำหวาน	๑๐๓
ตักบาตรน้ำผึ้ง	๑๐๔
บทที่ ๔ บทบาทของชาวมอญในประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมไทย	
นโยบายของรัฐบาลไทยในการปกครองชาวมอญ	๑๐๗

การป้องกันประเทศไทย	
กรมราชมัญ	๑๐๙
กองอาทมาต	๑๑๒
กองตระเวน	๑๑๓
ทหารเรือ	๑๑๕
ทหารมอญที่มีชื่อเสียงในประเทศไทย	
สมิงนรเดชะ	๑๑๙
เจ้าพระยามหาโยธา (เจ่ง)	๑๒๑
เจ้าพระยามหาโยธา (ทอเรียะ)	๑๒๔
เจ้าพระยามหาโยธา (นกแก้ว คชเสนี)	๑๒๘
เจ้าเมืองมอญ ๗ หัวเมือง	๑๒๙
ความสัมพันธ์กับราชสำนักของไทย	
เจ้าพระยาโกษาธิบดี (ปาน)	๑๓๑
สมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี	๑๓๑
พระเจ้าบรมมไทยิกาเธอ กรมสมเด็จพระสุดารัตนราชประยูร	๑๓๒
เจ้าจอมมารดา (กลั่น)	๑๓๔
พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระนเรศวรฤทธิ์	๑๓๔
หม่อมแช่ม กฤดากร	๑๓๕
การบริหารราชการไทย	
พระยาศรีสหเทพ (ทองเพ็ง)	๑๓๙
การเผยแพร่และรักษาพระพุทธศาสนา	
สมัยกรุงศรีอยุธยา	๑๓๘
สมัยกรุงธนบุรี	๑๓๙
สมัยกรุงรัตนโกสินทร์	๑๓๙
การเกิดธรรมยุติกนิกาย	๑๔๒
การยกเลิกคณะสงฆ์รามัญนิกาย	๑๔๕
การยกเลิกการสอบพระปริยัติธรรมแบบรามัญ	๑๔๗
การสวดพระปริตร	๑๔๘
อิทธิพลของพระธรรมศาสตร์มอญต่อพระธรรมศาสตร์ไทย	๑๕๑
อิทธิพลด้านดนตรีของมอญ	๑๕๓

	หน้า
การรับประเพณีมอญร้องไห้	๑๕๕
อิทธิพลของภาษามอญต่อภาษาไทย	๑๕๖
อิทธิพลของวรรณคดีมอญต่อวรรณคดีไทย	๑๕๖
ประเพณีสงกรานต์ของมอญ	๑๕๗
การทำเครื่องปั้นดินเผาและการทำอิฐ	๑๕๗
อารยธรรมการสร้างเมือง	๑๕๘
ความนิยมในอาหารมอญ	๑๕๘
ความนิยมในพระเครื่องหรือบุญไชย	๑๕๙
บทที่ ๕ การเคลื่อนไหวทางการเมืองของมอญในพม่า	
อาณานิคมพม่าภายใต้การปกครองของอังกฤษจากอินเดีย	๑๖๐
การเตรียมการสู่เอกราชหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒	๑๖๑
เอกราชกับรัฐบาลประชาธิปไตย-รัฐบาล อู นู	๑๖๔
รัฐบาลเผด็จการทหารของพลเอก เน วิน กับสังคมนิยมแบบพม่า	๑๗๐
จากสภาพฟื้นฟูกฎหมายและระเบียบแห่งรัฐถึงสภาพสันติภาพและการพัฒนาแห่งรัฐ	๑๗๓
บทที่ ๖ ความเป็นมาของสังฆะบุรีและบ้านวังกะ	
ชุมชนโบราณบ้านวังปะไท่ ตำบลปริงเผล อำเภอสังฆะบุรี	๑๘๒
ชุมชนสมัยอยุธยาที่สามสบและบริเวณใกล้เคียง	๑๘๕
บทบาทของสังฆะบุรีในประวัติศาสตร์ไทย	๑๘๖
จากเมืองท่าขนุนถึงสังฆะบุรี	๑๘๘
อำเภอสังฆะบุรี	๑๘๘
หลวงพ่อดุตตะมะกับความเป็นมาของบ้านวังกะ	๑๙๕
ประเพณีและวัฒนธรรมความเป็นอยู่ของชุมชนวังกะ หรือชุมชนวัดวังกั๊วเวการาม	๒๑๒
บทที่ ๗ ผลกระทบของโครงการวางท่อก๊าซ	
ความเป็นมาของโครงการวางท่อก๊าซจากพม่าเข้ามายังประเทศไทย	๒๒๐
ผลกระทบของโครงการวางท่อก๊าซต่อชุมชนมอญ	
การเกณฑ์แรงงาน	๒๓๐
ชุมชนมอญอพยพ	๒๓๓
ค่ายผู้อพยพชาวมอญที่เลาะโลและสะลือคคะนี	๒๓๖
ผลกระทบของโครงการวางท่อก๊าซต่อประเทศไทย	
การเปลี่ยนแปลงนโยบายต่อผู้อพยพชาวมอญ	๒๓๘

การผลักดันการเจรจาสงบศึกระหว่างกองกำลังมอญอิสระกับรัฐบาลพม่า	๒๔๖
ปัญหาสังคมที่มีความรุนแรงมากขึ้น	๒๔๕
การคัดค้านการสร้างท่อก๊าซจากประชาชนไทย	
๑. ก๊าซพม่าที่ไม่มีใครต้องการ	๒๔๘
๒. ปตท. ปกปิดสัญญาที่ไม่เป็นธรรม	๒๕๐
๓. เม็ดเงินจาก ปตท. หนุนสลักรักซื้ออาวุธมาประชาชนพม่า	๒๕๑
๔. การทำลายป่า	๒๕๓
๕. ความไม่มั่นคงและไม่ปลอดภัยของท่อส่งก๊าซ	๒๕๙
๖. ชะตากรรมที่ชาวบ้านไม่ได้ร่วมตัดสินใจ	๒๖๒
จรรยาบรรณสื่อมวลชนไทยเสื่อมด้วยเม็ดเงินโฆษณา	๒๖๘
ผลกระทบของโครงการวางท่อก๊าซต่อเศรษฐกิจการเมืองระหว่างประเทศ	
พม่าถูกนานาชาติคว่ำบาตรทางเศรษฐกิจและการเมือง	๒๗๐
ผู้ลงทุนโครงการท่อก๊าซในพม่าถูกกล่าวหาละเมิดสิทธิมนุษยชน	๒๗๐
บริษัทต่างชาติถูกกดดันให้ถอนการลงทุนออกจากพม่า	๒๗๒
บริษัทผู้ลงทุนโครงการท่อก๊าซในพม่าถูกฟ้องข้อหาละเมิดสิทธิมนุษยชน	๒๗๔
ทั่วโลกจับตามองการทำลายสิ่งแวดล้อมครั้งใหญ่ในพม่าและไทย	๒๗๕
พม่าใช้บริษัทร่วมทุนโครงการท่อก๊าซเป็นแหล่งฟอกเงินจากการค้ายาเสพติด	๒๗๕
ผู้ลงทุนโครงการท่อก๊าซในพม่าถูกประทุงในประเทศไทยของตนเอง	๒๗๖
บทที่ ๘ สิทธิมนุษยชนและสิทธิชุมชนต่อชุมชนมอญ	
สิทธิชุมชนท้องถิ่นในกรณีของมอญ	
อัตลักษณ์ของความเป็นมอญ	๒๗๗
ร่องรอยของชุมชนมอญในบริเวณประเทศไทย	๒๗๘
ชุมชนมอญท้องถิ่นที่สังขละบุรี	๒๘๐
ความเป็นชุมชนมอญ	๒๘๐
โครงสร้างอำนาจหรือความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชนมอญ	๒๘๒
สิทธิชุมชนมอญ	
สิทธิในการใช้ภาษา	๒๘๓
สิทธิได้รับความคุ้มครอง	๒๘๔
สิทธิในการนับถือศาสนา	๒๘๔
สิทธิในการตั้งชุมชน	๒๘๕

	หน้า
สิทธิในการเลือกผู้นำชุมชน	๒๘๖
สิทธิในการได้รับความยุติธรรม	๒๘๗
สิทธิของผู้มาก่อน	๒๘๘
สิทธิของผู้ทำประโยชน์ตามความจำเป็น	๒๘๘
สิทธิในการจัดการทรัพยากรสาธารณะ	๒๘๘
การละเมิดสิทธิมนุษยชนและสิทธิชุมชนต่อชุมชนมอญท้องถิ่น	
การไม่ได้สัญชาติไทย	๒๘๘
การละเมิดสิทธิมนุษยชนต่อชุมชนมอญอพยพ	
ปัญหาค่ายผู้อพยพที่สะลือคคะนี	๒๙๒
ความต้องการด้านสิทธิมนุษยชนและสิทธิชุมชนของมอญ	
๑. สิทธิการเป็นพลเมืองไทย	๒๙๓
๒. สิทธิได้รับการปฏิบัติอย่างผู้ลี้ภัย	๒๙๕
แนวทางนโยบายแก้ไขปัญหาสิทธิชุมชนมอญในประเทศไทย	
แนวทางนโยบายสิทธิชุมชนต่อมอญในประเทศไทย	๒๙๕
แนวทางนโยบายสิทธิมนุษยชนต่อมอญอพยพ	๒๙๖
บรรณานุกรม	๒๙๘

บทนำ

ทำไมต้องสิทธิชุมชน?

ในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. ๒๕๕๐ ที่ประกาศใช้อยู่ในปัจจุบัน ได้กำหนดไว้ใน มาตรา ๕๖ ว่า

มาตรา ๕๖ บุคคลซึ่งรวมกันเป็นชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมย่อมมีสิทธิอนุรักษ์หรือฟื้นฟูจารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปะหรือวัฒนธรรมอันดีของท้องถิ่นและของชาติ และมีส่วนร่วมในการจัดการ การบำรุงรักษา และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลและยั่งยืน ทั้งนี้ตามที่กฎหมายบัญญัติ

และในมาตรา ๕๙ ก็ได้บัญญัติไว้ว่า

มาตรา ๕๙ บุคคลย่อมมีสิทธิได้รับข้อมูล คำชี้แจง และเหตุผล จากหน่วยราชการ หน่วยงานของรัฐ รัฐวิสาหกิจ หรือราชการส่วนท้องถิ่น ก่อนการอนุญาตหรือการดำเนินโครงการหรือกิจกรรมใดที่อาจมีผลกระทบต่อคุณภาพสิ่งแวดล้อม สุขอนามัย คุณภาพชีวิต หรือส่วนได้เสียสำคัญอื่นใดที่เกี่ยวข้องกับตนหรือชุมชนท้องถิ่น และมีสิทธิแสดงความคิดเห็นของตนในเรื่องดังกล่าว ทั้งนี้ ตามกระบวนการรับฟังความคิดเห็นของประชาชนที่กฎหมายบัญญัติ

เป็นการแสดงถึงสิทธิของบุคคลซึ่งรวมกันเป็น “ชุมชน” ทั้งชุมชนทั่วไป ชุมชนท้องถิ่น และชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม ซึ่งเป็นสิทธิใหม่ที่ยังไม่เคยบัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญฉบับใดมาก่อน แสดงถึงการให้ความสำคัญกับชุมชนและท้องถิ่น ทำไมจึงมีการกำหนด “สิทธิชุมชน” ไว้ในรัฐธรรมนูญฉบับปัจจุบันด้วย?

ในอดีตที่ผ่านมาแต่ดั้งเดิมมนุษย์อันเป็นสัตว์สังคม ย่อมอยู่รวมกันเป็นชุมชนเพื่อดำรงชีวิตอยู่ร่วมกัน เป็นความจำเป็นที่จะต้องอยู่ร่วมกันเพื่อช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ทั้งในเรื่องการทำมาหากิน และความปลอดภัยของชีวิตและทรัพย์สิน จากภัยของธรรมชาติ สัตว์ป่า และโจรผู้ร้าย

เมื่ออยู่รวมกันเป็นชุมชนย่อมจะต้องมีกฎระเบียบของชุมชนที่ตกลงใช้ร่วมกัน เพื่อให้สมาชิกในชุมชนอยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุข กฎระเบียบเหล่านี้คือจารีตประเพณี ที่ชุมชนยึดถือปฏิบัติสืบทอดกันมา

จารีตประเพณีของชุมชนจะกำหนดลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลของสมาชิกในชุมชน และความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนที่อยู่ในบริเวณพื้นที่เดียวกัน หรือที่ติดต่อกันได้ ความสัมพันธ์ทั้งสองลักษณะล้วนมีจุดมุ่งหมายที่จะทำให้ทุกฝ่ายสามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุข เคารพสิทธิซึ่งกันและกัน แสวงหาวิธีประสานผลประโยชน์ รอมชอมกัน ไม่มีฝ่ายใดสามารถใช้อำนาจเหนือกว่าอีกฝ่ายหนึ่งได้ ระเบียบความสัมพันธ์นี้ดำรงอยู่ยาวนานก่อนที่จะเกิดรัฐชาติสมัยใหม่ขึ้นเช่นในปัจจุบัน

ในสมัยที่สังคมชุมชน ขยายความสัมพันธ์จากระดับหมู่บ้าน ออกไปสู่ระดับใหญ่คืออาณาจักร จารีตประเพณีที่เป็นลักษณะระเบียบความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนก็ยังคงมีอยู่ แต่เมื่อสังคมก้าวเข้าสู่ยุคสมัยใหม่ที่นำเอาความรู้จากตะวันตกเข้ามาใช้ในสังคมไทยโดยไม่ได้ศึกษาให้เข้าใจ ลักษณะธรรมชาติของระบบความสัมพันธ์ในชุมชนของสังคมตะวันตกให้ลึกซึ้ง พยายามนำเอากฎระเบียบของสังคมชุมชนอื่นที่พัฒนามาเป็นระบบกฎหมายสมัยใหม่ที่เน้นความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล ละเลยความสัมพันธ์ระหว่างชุมชน เปลี่ยนมาเป็นความสัมพันธ์ระหว่างพลเมืองกับรัฐ

เนื่องด้วยพัฒนาการของสังคมตะวันตก ระบบความสัมพันธ์ในสังคมเคลื่อนย้ายจากการเน้นให้ความสำคัญกับชุมชนมาเป็นปัจเจกชนหรือส่วนบุคคล ซึ่งเป็นผลมาจากพัฒนาการด้านเศรษฐกิจที่เจริญรุ่งเรืองด้วยการแสวงหาผลประโยชน์ทางการค้ากับบรรดาดินแดนอาณานิคมต่อเนื่องมายังการพัฒนาเป็นทุนนิยมอุตสาหกรรม ชนชั้นพ่อค้าหรือนายทุนมีความมั่งคั่งขึ้นมามาก จนถึงขั้นแย่งชิงอำนาจมาจากบรรดาราชวงศ์และขุนนางได้ ในสภาพเศรษฐกิจแบบทุนนิยมนั้น บุคคลจะต้องมีเสรีในการเคลื่อนย้ายเงินทุน การแสวงหากำไร และการรักษาผลประโยชน์ของตนเอง ดังนั้นสิทธิส่วนบุคคลจึงมีความสำคัญสูงสุด อาณาจักรหรือรัฐจะต้องเคารพสิทธิส่วนบุคคล

จะเห็นได้ว่าเมื่อนำเอาระบบสิทธิส่วนบุคคลมาใช้ในสังคมที่ยังยึดถือความสัมพันธ์แบบเน้นชุมชนก็จะเกิดความขัดแย้งขึ้นมา ในอดีตทรัพยากรธรรมชาติ ไม่มีผู้ใดเป็นเจ้าของสิทธิ์ขาดแต่เพียงผู้เดียว บุคคลมีสิทธิมาใช้ประโยชน์ได้เท่าที่ตนมีแรง แต่ผู้ใดมาก่อนก็มีสิทธิใช้ก่อน เมื่อผู้ใช้ประโยชน์เดิมตายลง ผู้ใช้ประโยชน์คนใหม่ก็เข้ามาใช้แทนที่ได้ ทุกคนมีโอกาสเข้าถึงการใช้ทรัพยากรเท่าเทียมกัน คนในชุมชนจะตกลงกันได้ว่าจะให้ผู้ที่มีความจำเป็นต้องใช้ มีสิทธิใช้ประโยชน์ก่อนตามความจำเป็น และความจำเป็นสำหรับชุมชนแบบดั้งเดิมก็มีเพียงการทำมาหากินเพื่อยังชีพเท่านั้น จะมีทรัพยากรพอเพียงสำหรับทุกคน ไม่ต้องแย่งชิงกัน

แต่ในระบบสิทธิส่วนบุคคลที่มุ่งแสวงหาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจแบบทุนนิยม ที่เน้นการผลิตแบบอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ บุคคลเพียงคนเดียวสามารถเป็นเจ้าของทรัพยากรจำนวนมากได้ และใช้ประโยชน์เพื่อส่วนตนเพียงอย่างเดียว ทรัพยากรจึงมีไม่เพียงพอสำหรับทุกคน

นอกจากนี้ในระบบการปกครองสมัยใหม่ที่ใช้ระบอบประชาธิปไตย ยังเอื้ออำนวยให้บุคคลที่มีเงินทุนมากกว่า สามารถแสวงหาอำนาจทางการเมืองมาสนับสนุนการแสวงหาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจได้อีก ด้วยการใช้จ่ายเงินหรืออำนาจเงินซื้อเสียงเพื่อเลือกตั้งเข้ามาเป็นผู้แทนราษฎร เพื่อทำหน้าที่ออกกฎหมายที่จะกำหนดระเบียบความสัมพันธ์ของคนในสังคม และบริหารกลไกของรัฐ เพื่อสนองนโยบายของกลุ่มทุนของตนเอง เน้นอนว่าระเบียบของความสัมพันธ์ในสังคมที่ออกมาในรูปของกฎหมายและนโยบาย ย่อมถูกกำหนดมาให้เอื้ออำนวยผลประโยชน์ต่อกลุ่มผู้มีอำนาจเองมากกว่า นั่นคือ สร้างเสริมความได้เปรียบทางเศรษฐกิจให้กับกลุ่มผู้มีเงินทุนอยู่แล้ว คน

ธรรมดาที่อยู่ตามชนบทที่ยังมีพื้นฐานของชุมชนอยู่บนระเบียบความสัมพันธ์ตามจารีตประเพณี เดิมย่อมถูกเอารัดเอาเปรียบโดยหาทางผู้ด้วยกฎหมายไม่ได้

ปัญหาต่าง ๆ มากมายในปัจจุบันที่เกิดขึ้นกับชุมชนต่าง ๆ ทั่วประเทศไทย เนื่องมาจาก ความขัดแย้งระหว่างระบบความสัมพันธ์สองรูปแบบ คือ แบบจารีตประเพณีดั้งเดิมที่เน้นความพอ อยู่พอกินของชุมชน กับ แบบสิทธิส่วนบุคคลตามกฎหมายสมัยใหม่ที่เน้นความมั่งคั่งส่วนตัวที่ไม่รู้ จักพอ

บัดนี้สังคมไทยได้เรียนรู้ถึงความขัดแย้งของระบบความสัมพันธ์ทั้งสองดังกล่าวนี้อย่างระดับ หนึ่งแล้ว จึงมีความพยายามที่จะกำหนดสิทธิของ "ชุมชน" ไว้ในรัฐธรรมนูญฉบับล่าสุด แต่เงื่อนไข การใช้มาตรา ๔๖ และ ๕๙ อยู่ที่ยังคงมีความรู้เกี่ยวกับเรื่องสิทธิของชุมชนตามจารีตประเพณีเดิม ไม่ เป็นที่รู้จักกันชัดเจนโดยทั่วไป จะทำให้ประโยค "ทั้งนี้ตามที่กฎหมายบัญญัติ" กลายเป็นจุดอ่อน และช่องโหว่ ที่จะทำให้สามารถนำเอาระบบความสัมพันธ์แบบสิทธิส่วนบุคคลมาแอบแฝง และ อ้างว่าเป็น "สิทธิชุมชน"

ดังนั้น จึงมีความจำเป็นเร่งด่วนที่จะต้องสร้างองค์ความรู้เรื่องระบบความสัมพันธ์แบบ จารีตประเพณีที่ยังหลงเหลืออยู่ และสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน เพื่อหาแนวทางประยุกต์ใช้ จารีตประเพณีดั้งเดิมให้เอื้ออำนวยกับสภาพในสถานการณ์ปัจจุบัน และดัดแปลงออกมาอยู่ในรูป กฎหมายสมัยใหม่ที่เป็น "สิทธิชุมชน" อย่างแท้จริง ตามเจตนารมย์ดั้งเดิม

ในการศึกษาสร้างองค์ความรู้ในแนวทางของสิทธิชุมชนตามจารีตประเพณีดั้งเดิม จะต้อง แยกกันศึกษาแต่ละชุมชนที่มีจารีตประเพณีที่แตกต่างกันตามวัฒนธรรมซึ่งกำหนดด้วยชาติพันธุ์ ต่าง ๆ ต้องศึกษาจารีตประเพณี "สิทธิชุมชน" ของแต่ละชาติพันธุ์อย่างรอบด้านและลึกซึ้ง แล้วนำ มาสังเคราะห์เป็นแนวทางที่จะกำหนดเป็นรูปแบบกฎหมายสมัยใหม่

การศึกษา "สิทธิชุมชนมอญ" จึงเป็นหนึ่งในความพยายามที่จะสร้างองค์ความรู้จารีต ประเพณี "สิทธิชุมชน" ดั้งเดิมของกลุ่มชาติพันธุ์มอญ และประมวลปัญหาที่เกี่ยวข้องกับสิทธิ มนุษยชนและสิทธิชุมชนของชุมชนชาติพันธุ์มอญในปัจจุบัน เพื่อใช้เป็นแนวทางในการกำหนด นโยบายสิทธิชุมชนท้องถิ่นสำหรับประเทศไทยต่อไป

บทที่ ๑ มอญคือใคร?

กลุ่มชนที่เราเรียกกันว่า ชนชาติมอญ เป็นชนพื้นเมืองเก่าแก่ดั้งเดิมของดินแดนแผ่นดินใหญ่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ชาติพันธุ์หนึ่ง ปัจจุบันมีถิ่นที่อยู่กระจายตัวตั้งแต่ภาคกลางของประเทศไทยไปจนถึงภาคใต้ของประเทศพม่า ชาวมอญมีรวมกันอยู่ประมาณหนึ่งล้านคนในประเทศพม่าและประเทศไทย (Bauer 1990: 14)

ชื่อชาติพันธุ์

ชื่อที่ชาวมอญเรียกตนเองว่า “มอญ” นั้น มาจากคำเดิมในภาษามอญโบราณว่า รเมญ (rmeñ) /รเมญ/ ซึ่งปรากฏหลักฐานครั้งแรกในจารึกพระราชวังใหม่ของพระเจ้าจันสิทธะ (Kyanzittha) (หรือ พระเจ้าศรีวิชัย) (IX) (พ.ศ. ๑๖๔๔-๔๕) (Bauer 1984: 2) ในจารึกภาษาชาวโบราณปรากฏคำ รเมน (rmen) ระเมน (ramen) ร่วมกับชื่อของจาม เขมร และทมิฬ คำว่า “เม็ง” ที่ชาวไทยภาคเหนือใช้เรียกคนมอญกร่อนมาจากคำว่า รเมญ โดยตัด ร- นำหน้าทิ้งไป ในภาษามอญยุคกลางกลายเป็น รมัน (rman) (Shorto 1971: 325) ในจารึกมอญ พ.ศ. ๒๐๒๒ ในจารึกเขมรยุคก่อนนครวัดก็ปรากฏคำว่า ระมัญ (ramañ) รมัญ (rman) คำว่า “รามัญ” ที่ชาวไทยภาคกลางใช้เรียกคนมอญด้วยอีกชื่อหนึ่งนอกจากคำว่า “มอญ” คงจะมาจากการเปลี่ยนคำว่า รมัญ ให้เป็นภาษาบาลี จากหลักฐานจารึกกัลยาณีที่เรียกชื่อประเทศของตนว่า “รามัญญเทศ”

คำเรียก “มอญ” ในภาษามอญปัจจุบันว่า มอน (man) /มัน/ เป็นผลมาจากการกร่อนพยางค์หน้า ร- ในราวกลางพุทธศตวรรษที่ ๒๑ เช่นเดียวกับการเปลี่ยนพยางค์ท้าย -ญ เป็น -น (Bauer 1990: 15)

คำว่า “ตะเลง” (Talaing) เป็นคำกว้าง ๆ ที่ใช้เรียกคนที่มาจากอินเดียตะวันออกเฉียงใต้สันนิษฐานว่ามาจากคำว่า ตะลิงคนะ (Talingana) หรือ เตลิงคะ (Telinga) ฌอง ฟิเลียซัต (Jean Filiozat) อธิบายว่าเป็นคำภาษาปรากฤตมาจากคำว่า “เตรกะลิงคะ” (Trekalinga) หรือ กลิงคะทั้งสาม ซึ่งหมายถึงประชาชนแคว้นกลิงคะด้านชายฝั่งตะวันออกของอนุทวีปอินเดีย (Guillon 1999: 18) แสดงถึงความสัมพันธ์ของชาวมอญกับชนแคว้นกลิงคะ และสอดคล้องกับตำนานของมอญที่ตกทอดมาในเพลงของมอญว่า มีมอญสามกลุ่ม คือ มอญแดง อยู่ในหงสาวดี มาจากลุ่มน้ำคงคา มอญเขียว อยู่ในพะสิม มาจากแคว้นกลิงคะ มอญญะ อยู่ในมะละแหม่ง มาจากปากแม่น้ำโคธาวารี (Nai Pan Hla 1992: 48) ในสมัยที่ชาวพม่าลงมาพบภาคใต้แถบชายฝั่งทะเลอันดามันนั้น ขณะนั้นมีชาวมอญอาศัยอยู่ปะปนกับชาวอินเดียที่มาจากแคว้นกลิงคะ ชาวพม่าจึงเรียกชาวมอญที่อยู่ร่วมกับชาวกลิงคะนั้นว่า “ตะเลง” เหมือนกันหมด (Luce 1969: 21)

คำว่า "เปกวน" (Peguan) แต่เดิมถูกชาวยุโรปใช้เรียกชาวมอญ (ชาวพะโค) ในสมัยที่กรุงหงสาวดี (พะโค Pegu) เป็นเมืองหลวงก่อนการล่มสลายใน พ.ศ. ๒๓๐๐ ในสมัยที่พม่าเป็นอาณานิคมของอังกฤษ ชาวยุโรปเรียกชาวมอญว่า "ตะเลง" ตามพม่า แต่เนื่องจากคำว่า "ตะเลง" ออกเสียงใกล้เคียงกับคำมอญ "อิตะ เลิม" ที่แปลว่า "พ่อ! เรามอดม้วย" (Bauer 1984: 33) ทำให้ชาวมอญไม่ชอบ ในปัจจุบันจึงเรียกว่า "มอญ" (Mon)

อัตลักษณ์ทางภาษา

ชาวมอญพูดภาษามอญ ซึ่งนักภาษาศาสตร์จัดอยู่ในกลุ่มภาษามอญ-เขมร (Mon-khmer) ในตระกูลภาษาออสโตรเอเชียติก (Austroasiatic) ประกอบด้วยภาษาที่รู้จักกันดีคือ เวียดนาม เขมร ชมุ ลัวะ ละว้า ว้า มลาบรี (ผิทองเหลือง) มอญ เป็นต้น และอยู่ในสาขามอญ (Monic) ประกอบด้วยภาษามอญและภาษาญัฮกูร (Nyahkur) ซึ่งพูดกันอยู่ในบริเวณริมขอบตะวันตกของภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยนั้น แยกออกมาจากภาษามอญโบราณ

ลักษณะภาษามอญเป็นภาษาคำโดดที่มีคำควบกล้ำเป็นจำนวนมากเหมือนภาษาเขมร เสียงสระของภาษามอญไม่มีวรรณยุกต์แต่มีลักษณะน้ำเสียง (Register) ๒ รูปแบบ คือ (๑) ลักษณะน้ำเสียงต่ำทุ้ม (Chest Register) จะออกเสียงเน้นหนัก เป็นเสียงก้อง (โฆษะ) มีลมออกมากกว่าปกติ และ (๒) ลักษณะน้ำเสียงปกติ (Head Register) (Shorto 1962: x)

ภาษามอญแบ่งออกเป็น ๔ สมัย คือ (๑) ภาษามอญดั้งเดิม (Proto-Mon) จากการสืบสร้างคาดว่าคงจะแยกออกมาจากภาษาอื่น ๆ ในตระกูลเดียวกัน ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๙ (๒) ภาษามอญโบราณ (Old Mon) ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๑ ถึงสิ้นพุทธศตวรรษที่ ๑๗ (๓) ภาษามอญสมัยกลาง (Middle Mon) จากพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ถึงพุทธศตวรรษที่ ๒๓ (๔) ภาษามอญปัจจุบัน (Modern Mon) ซึ่งแบ่งออกเป็นภาษาพูดและภาษาเขียน (Guillon 1999: 10-11)

ชาวมอญแบ่งกลุ่มตนเองตามภาษาเป็น มอญโร กับ มอญราว คงจะเกิดหลังพุทธศตวรรษที่ ๒๑ ซึ่งเป็นช่วงที่ระบบเสียงสระได้แตกตัวออกแล้ว (Bauer 1990: 16)

มอญเป็นชาติพันธุ์แรก ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่พัฒนาตัวอักษรของตนเองขึ้นมา จากตัวอักษรปัลลวะของอินเดียได้ และกลายเป็นแม่แบบให้ชนชาติใกล้เคียงใช้พัฒนาอักษรเขียนภาษาของตนเอง ได้แก่ ล้านนา พม่า ไทยใหญ่ และกะเหรี่ยง

หลังจากมอญได้เสียกรุงหงสาวดีให้แก่พม่า ใน พ.ศ. ๒๓๐๐ ภาษามอญก็ไม่มีศูนย์กลางที่จะพัฒนาภาษาเขียนให้เปลี่ยนแปลงได้ทันภาษาพูด ในปัจจุบันภาษาเขียนของมอญแตกต่างจากภาษาพูดมากจนนักภาษาศาสตร์มักจะแยกทั้งสองออกเป็นภาษาที่แตกต่างกัน

ภาษามอญแยกตัวออกจากภาษามอญ-เขมรดั้งเดิม (Proto-Mon-Khmer) ตั้งแต่ช่วงแรก ๆ และคงจะไม่ได้ติดต่อกับภายนอกชั่วระยะหนึ่ง ในช่วงสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายและยุค

ประวัติศาสตร์ตอนต้น ผู้พูดภาษามอญส่วนใหญ่อาศัยอยู่ในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาเช่นเดียวกับในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทย (Bauer 1990: 19)

อัตลักษณ์ทางกายภาพ

คนมอญส่วนใหญ่จะมีผิวสีคล้ำน้ำตาลอ่อน แต่ก็มีไม่น้อยที่มีผิวขาวเหลือง รูปหน้าส่วนใหญ่จะกลม บางส่วนจะมีใบหน้าที่รูปไข่ หรือสี่เหลี่ยม ส่วนใหญ่ตาโตไม่มากนัก บางส่วนค่อนข้างเล็ก ตาสีน้ำตาลเข้มหรือสีดำ จมูกส่วนใหญ่จะเล็ก สันและปีกจมูกค่อนข้างสวย ไม่แบน ริมฝีปากค่อนข้างหนา ผมสีดำหยิกหรือหยักศก ส่วนใหญ่หน้าตาดี ผู้หญิงสวย รูปร่างสูงปานกลางถึงสูงมาก ลักษณะแข็งแรง และสูงล้ำสันกว่าคนไทย

การแต่งกายของชาวมอญแต่เดิม โดยทั่วไป ชายใส่เสื้อคอกลมผ่ากลาง แขนสามส่วน นุ่งผ้าใส่รูปแบบลอยชาย คือ ผูกเป็นปมไว้ด้านหลัง ไม่รวบผ่านกลางไปหนีบไว้ข้างหลังแบบโจกระเบน ปกติจะใส่เสื้อสีอ่อน ถ้าทำงานจะเป็นสีเข้ม ไส้จะเห็นสีเข้มลายตาราง ถ้าไปวัดในวันพระจะสวมเสื้อสีขาว มีผ้าขาวม้าห่มพาดไหล่ขวาแบบสไบ ผมตัดสั้นเกรียน เดิมคงจะนิยมโพกผ้าที่ศีรษะด้วยต่อมาพอย้ายมาอยู่เมืองไทยนานไปก็เลิก หญิงใส่เสื้อคอกลมผ่ากลาง แขนสามส่วน นุ่งผ้าถุงหนีบข้าง มักเป็นสีพื้นหรือตาเล็ก ๆ นุ่งกระโปรง ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น นุ่งผ้าไม่ได้เย็บปลายทั้งสองด้านติดกัน เอาชายผ้าทั้งสองด้านมาประจบกัน เวลาก้าวเดินจะเห็นขา ปกติจะใส่เสื้อสีอ่อน ผ้าถุงสีเข้ม เวลาทำงานจะใส่เสื้อสีเข้ม เวลาไปวัดในวันพระจะห่มสไบเฉียงเปิดไหล่ขวา สไบจะเป็นผ้าสีปักดอกไม้ลูกไม้ริมด้านหนึ่ง ผมรวบเป็นมวยอยู่หลังศีรษะ เสียบปิ่นและหวีลับ เวลาถึงงานจะประดับมวยผมด้วยดอกไม้และพู่ห้อยหลากสีอันเล็ก ๆ รอบมวยผม และมีผ้าคล้องคอ (สุภรณ์ ๒๕๑๙ : ๗๕)

ความเป็นมาของมอญ

นักภาษาศาสตร์ที่ได้ศึกษาแหล่งกำเนิดของภาษาตระกูลออสโตรเอเชียติก (มอญ-เขมร) เสนอว่าอยู่บริเวณลุ่มแม่น้ำแยงซีเกียงในจีนตอนใต้ คำว่า “แยงซีเกียง” ภาษาจีนกลางเรียกว่า “หยางจื่อเจียง” หรือ “ฉางเจียง” คำว่า “เกียง” หรือ “เจียง” แปลว่า แม่น้ำใหญ่ คำนี้มีรากคำมาจากภาษาตระกูลออสโตรเอเชียติก มอญโบราณเรียกแม่น้ำว่า “เกริง” ซึ่งคำนี้ในปัจจุบันมีความหมายว่า คลอง คำว่า “เกียง” หรือ “เจียง” ใช้ในความหมายว่าแม่น้ำเฉพาะในจีนภาคใต้ จีนภาคเหนือเรียกแม่น้ำว่า “เหอ” เช่น แม่น้ำเหลือง เรียกว่า “หวงเหอ” ที่ไทยเรียกว่า “ฮวงโห” ชาวจีนจากลุ่มแม่น้ำเหลืองได้รุกเข้ามาสู่ภาคใต้ประมาณ ๕๐๐ ปีก่อนพุทธศักราช คำในภาษาตระกูลออสโตรเอเชียติกหลายคำจึงปรากฏอยู่ในภาษาจีนภาคใต้ (Nai Pan Hla 1992b: 6-8)

โรเบิร์ต บลัสท์ (Robert Blust) นักภาษาศาสตร์ชาวอเมริกันได้เสนอแนวการกระจายของกลุ่มภาษาตระกูลออสโตรเอเชียติกไปยังที่ต่าง ๆ ตามการกระจายของการเพาะปลูกข้าวจากกลุ่มเกษตรกรรมแรก โดยให้เหตุผลว่า ข้าวเริ่มมีการเพาะปลูกแรกสุดในบริเวณตอนบนของลุ่มแม่น้ำแยงซีเกียง และต่อมาได้มีการเคลื่อนย้ายชุมชนไปสู่บริเวณชายฝั่ง บางกลุ่มเดินทางข้ามไปสู่เกาะไต้หวันและที่อื่น ๆ กลุ่มนี้เป็นผู้แพร่กระจายภาษาตระกูลออสโตรนีเซียนไปตามเกาะต่าง ๆ ไปทั่วมหาสมุทรแปซิฟิก ส่วนอีกกลุ่มหนึ่งที่มีบรรพบุรุษร่วมกับกลุ่มแรกแยกย้ายมาตามแม่น้ำต่าง ๆ ในผืนแผ่นดินใหญ่ กลุ่มที่พูดภาษาเวียดนามนำเอาความรู้การเพาะปลูกข้าวเคลื่อนย้ายมาตามลุ่มแม่น้ำแดง ส่วนพวกที่พูดภาษามอญและเขมรเคลื่อนย้ายมาตามแม่น้ำโขง พวกมุนดาในอินเดียไปตามแม่น้ำพรหมบุตร ข้อเสนอนี้ได้รับการยืนยันจากหลักฐานทางโบราณคดีจากตอนใต้ของจีน ที่เผิงโถวซาน (Pengtoushan) บริเวณทะเลสาบตงติง (Dongting) ตอนใต้ของแม่น้ำแยงซีเกียง ซึ่งพบข้าวที่ปลูกแล้วที่มีอายุเก่าแก่ที่สุด สรุปได้ว่า ข้าวเป็นพืชที่นำมาเพาะปลูกเป็นอาหารเมื่อประมาณ ๘,๐๐๐ ปีมาแล้ว มีความเป็นไปได้ว่าบริเวณนี้อาจเป็นจุดกำเนิดของการเริ่มเข้าสู่เกษตรกรรมโดยกลุ่มชนซึ่งอาจจะเป็นบรรพบุรุษดั้งเดิมของมอญ เขมร และรวมถึงไทยด้วย (ชาร์ลส ไฮแอม และ รัชนี ทศรัตน์ ๒๕๔๒ : ๗๒-๗๓)

แนวการเคลื่อนย้ายของกลุ่มที่พูดภาษามอญเขมรมาตามแม่น้ำโขงนี้สอดคล้องกับคำสันนิษฐานของ นพ. สุเอ็ด คชเสนี ที่กล่าวว่า คุณยายของท่านเล่าให้ฟังว่าคนมอญอพยพมาจากด้านตะวันออกของภาคอีสานของไทย และความเห็นของ สุรัสวดี อ๋องสกุล ที่ตั้งข้อสังเกตว่า เมืองโบราณรุ่นก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๙ มักตั้งอยู่ริมน้ำโขงซึ่งเจริญเติบโตขึ้นก่อน ส่วนเมืองโบราณรุ่นหลังพุทธศตวรรษที่ ๑๙ ลงมาจะตั้งอยู่ตามสาขาของแม่น้ำโขงซึ่งอยู่ลึกเข้าไปภายใน (สุรัสวดี ๒๕๓๙ : ๔๐)

จากการสำรวจขุดค้นและศึกษาหลักฐานทางโบราณคดี พบแหล่งชุมชนโบราณที่แสดงการตั้งถิ่นฐานอย่างติดต่อกันเป็นสังคมหมู่บ้านในระยะแรก ๆ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคกลางเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะภาคตะวันออกเฉียงเหนือนั้นมีมากกว่าและมีอายุที่เก่าแก่กว่าภาคกลาง เพราะในยุคนั้นบริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นแหล่งที่มีภูมิอากาศและภูมิประเทศเหมาะสมกว่าที่อื่น ๆ มีทั้งบริเวณป่าโปร่ง ทุ่งหญ้า มีแม่น้ำลำธาร และที่ราบลุ่มที่สามารถทำการเพาะปลูก ลำสัตว์ ตลอดจนจับสัตว์น้ำเพื่อการเลี้ยงชีพได้ไม่ยาก ยิ่งกว่านั้นเป็นบริเวณที่ผู้คนดั้งเดิมของท้องถิ่นที่เคยอยู่ในที่สูงมาแต่ยุคหินกะเทาะ (ยุคหินเก่า) และผู้คนจากภายนอก เช่น ในบริเวณตอนใต้ของประเทศจีน ประเทศเวียดนาม ลาว และเขมร สามารถเคลื่อนย้ายเข้ามาตั้งหลักแหล่งได้ (ศรีศักร ๒๕๓๕ : ๒๓-๒๔)

ในขณะนี้นักโบราณคดีสรุปได้ว่าแหล่งเกษตรกรรมเริ่มแรกในประเทศไทยมีอายุอยู่ในราว ๔,๓๐๐ ปี ในสมัยหินใหม่ และไม่พบหลักฐานแสดงถึงช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อจากการหาอาหารจาก

ธรรมชาติมาสู่การเกษตรกรรม แสดงว่าความรู้เกษตรกรรมถูกนำเข้ามาตามการเคลื่อนย้ายของเกษตรกร สันนิษฐานว่า เป็นกลุ่มพวกมองโกลอยด์ใต้ (Southern Mongoloid people) เข้ามาปักหลักในประเทศไทย พวกนี้เป็นพวกที่พูดภาษามอญดั้งเดิม (Proto Mon) พวกเขารู้จักเลี้ยงสุนัขและทำการกลสิกรรม สุนัขในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่พบในประเทศไทยเป็นพันธุ์ที่มีบรรพบุรุษเป็นสุนัขป่า จากแหล่งกำเนิดที่ใกล้เคียงที่สุดคือทางตอนเหนือของประเทศจีน (ชาร์ลส ไฮแอม และ รัชนี ทศรัตน์ ๒๕๔๒ : ๒๑๗)

อังเดร ก. โอตริกูต์ (Andre G. Haudricourt) ได้เสนอแผนที่แสดงการกระจายตัวของกลุ่มภาษาต่าง ๆ ในพุทธศตวรรษที่ ๒ แสดงว่า ภาคพื้นทวีปของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เป็นบ้านของภาษาตระกูลออสโตรเอเชียติก ยกเว้นส่วนเล็ก ๆ ในด้านตะวันออกเฉียงเหนือ บริเวณชายแดนระหว่างจีนกับเวียดนาม เป็นภาษาตระกูลกะได (หรือตระกูลไต) (Guillon 1999: 64)

กอร์ดอน ลูซ (Gordon Luce) เรียกการผลิตข้าวด้วยการท่อน้ำว่าเป็น "วิธีผลิตพืชที่สำคัญยิ่งของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้" และเป็น "การค้นพบที่สำคัญยิ่งทางเศรษฐกิจในประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติ" การก้าวพ้นจากขั้นตอนการปลูกข้าวโดยวิธีทำไร่เลื่อนลอยมาสู่ขั้นการปลูกข้าวโดยการท่อน้ำ เป็นผลงานของชนชาติที่พูดภาษามอญ-เขมรในแหลมอินโดจีน ซึ่งเริ่มทดลองการปลูกข้าวแบบหลังนี้ในแถบดินดอนปากแม่น้ำแดงในเวียดนามเหนือ ลูซเข้าใจว่า ผลงานนี้ทำให้จำนวนประชากรเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วทำให้เกิดการอพยพไปยังดินดอนปากแม่น้ำแห่งอื่น ๆ เริ่มตั้งศูนย์กลางการปลูกข้าวแบบท่อน้ำในแหล่งใหม่ ๆ ในบริเวณปากแม่น้ำโขง แม่น้ำเจ้าพระยา และแม่น้ำอิรวดี (ฮอลล์ ๒๕๒๖ : ๒๔๑)

สมัยเหล็ก (Iron Age) ในประเทศไทยมีอายุราว ๒,๕๐๐ ปี การรู้จักใช้เหล็กผลิตเครื่องมือเครื่องใช้กันอย่างแพร่หลาย ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านวัฒนธรรมและโครงสร้างทางสังคมในดินแดนประเทศไทยอย่างมาก มีการติดต่อระยะไกลแลกเปลี่ยนสินค้าจากอินเดียและจีน รวมทั้งนำแนวความคิดใหม่กลับมาสู่ชุมชน ชุมชนในสมัยเหล็กมีการขยายตัวออกไปอย่างกว้างขวางและบางแห่งมีขนาดใหญ่โตมาก เพราะเครื่องมือเหล็กมีประสิทธิภาพในการปรับหน้าดิน ไถดินต้นไม้ ขุดคลอง คูน้ำ บ่อน้ำ และเก็บเกี่ยวข้าวและพืชผลชนิดอื่น แร่เหล็กยังเป็นวัตถุดิบที่หาได้ในท้องถิ่น เหล็กจึงเป็นแรงผลักดันสำคัญในการขยายพื้นที่เพาะปลูกและการจัดการระบบชลประทานทั้งในฤดูแล้งและฤดูน้ำหลาก

วัฒนธรรมในสมัยเหล็กที่พบ มีชื่อเฉพาะว่า "วัฒนธรรมดองซอน" (หรือดงเงิน) (Dong Son) ซึ่งเป็นชื่อตำบลหนึ่งในเวียดนามเหนือที่ขุดพบหลักฐานที่น่าทึ่งที่สุดของยุคนี้ เป็นสิ่งของที่ทำด้วยสำริดฝีมือชั้นยอดเยี่ยม ที่เด่นที่สุดคือกลองมโหรีทึบ แบบแปลก ๆ และขนาดต่าง ๆ กัน ซึ่งเป็นกลองที่ใช้ในพิธีทางศาสนาตลอดทั่วเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ชนชาติที่เป็นเจ้าของวัฒนธรรมนี้มีความชำนาญในการเดินเรือและการต่อเรือ เป็นชาวเรือที่ทรหดอดทนมาก และมีความรู้ทางดาราศาสตร์

ศาสตร์พอสมควร คนพวกนี้ท่องเที่ยวไปแดนไกลเพื่อค้าขาย ลักษณะพิเศษอีกอย่างหนึ่งที่เด่นมากของพวกนี้ก็คือ มีการสร้างอนุสาวรีย์หินตั้งหรือหินใหญ่ ซึ่งเกี่ยวข้องกับศาสนาของพวกเขา สิ่งก่อสร้างเหล่านี้มีทั้งพวกรูปคนซึ่งส่วนมากเป็นพวกบรรพบุรุษ หินบดที่มีความสำคัญทางเวทมนตร์ รางรูปยาวสำหรับใส่กะโหลกที่ดอกเก็บไว้ หินตั้งนั้นอาจจะเป็นสัญลักษณ์ของสิ่งศักดิ์ก็ได้ มีหินหินตามที่ฝังศพ คูหาสำหรับฝังศพทำด้วยหินรูปแบบ ๆ ยาว ๆ และหลุมฝังศพตามเชิงเขา (ฮอลล์ ๒๕๒๖ : ๘-๙)

ยอร์จ เซเดส สรุปลักษณะความเจริญเฉพาะของแถบนี้ก่อนที่วัฒนธรรมอินเดียจะเข้ามาถึงว่า ในด้านวัตถุ รู้จักปลูกข้าวโดยการทดน้ำเข้านา รู้จักนำควายมาเป็นสัตว์เลี้ยงในบ้าน มีความรู้ในการใช้โลหะขั้นต้น มีความชำนาญในการเดินเรือ ทางด้านสังคม สตรีมีความสำคัญในสังคม และการสืบตระกูลทางมารดา มีระบบการดำเนินงานหรือการปกครองที่มีระเบียบอันเกิดจากการรู้จักเพาะปลูกที่ใช้การทดน้ำ ทางด้านศาสนา นับถือผีวิญญาณ บูชาบรรพบุรุษและเทพเจ้าแห่งแผ่นดิน สร้างศาลเทพเจ้าตามที่สูง ฝังศพในไห โอง หรือหีบหิน ความเชื่อตามเทพนิยายที่ว่าจะต้องมีการขัดแย้งกันในจักรวาลระหว่างสิ่งที่เป็นคู่ เช่น ภูเขากับทะเล สัตว์ปีกกับสัตว์น้ำ มนุษย์ที่อยู่บนภูเขา กับมนุษย์ที่อยู่ริมทะเล (ฮอลล์ ๒๕๒๖ : ๙)

การขยายพื้นที่เพาะปลูกออกไปด้วยเครื่องมือเหล็ก ชุมชนก็ขยายตัวด้วยทำให้เกิดระบบชนชั้นสูงขึ้นในสังคม โดยการสืบทอดความเป็นผู้นำไปยังรุ่นลูกหลานของชุมชนที่เป็นศูนย์กลางอำนาจเหนือกลุ่มบริวาร นอกจากนี้การแลกเปลี่ยนค้าขายยังทำให้ชุมชนที่สามารถแลกเปลี่ยนซื้อหาอาวุธเหล็กได้ก่อน จึงมีโอกาสนำไปพิชิตชุมชนที่เป็นศัตรูหรืออ่อนแอกว่า ความได้เปรียบและการแสวงหาอำนาจและโอกาสต่าง ๆ ส่งผลให้เกิดระบบชนชั้นในสังคมเกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว การแลกเปลี่ยนกับดินแดนที่ห่างไกลมีความยิ่งใหญ่และเจริญกว่า เช่น อินเดีย และโรมันทางตะวันตก จีนทางตะวันออก ทำให้เกิดการแข่งขันเกิดขึ้นในกลุ่มชนพื้นเมืองของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ กลุ่มที่สามารถควบคุมการค้านี้ได้ส่งผลให้เกิดอำนาจและสถานะที่สำคัญในสังคม ความไม่เท่าเทียมกันในสังคมนี้ ทำให้เกิดการพัฒนาเป็นแว่นแคว้นขึ้น อันถือเป็นรากฐานของการเกิดอารยธรรมในเวลาต่อมาในดินแดนประเทศไทย รัฐต่าง ๆ ในระยะเริ่มแรกนั้นเติบโตจากชุมชนที่มีระบบผู้นำในสมัยเหล็ก เช่น ทวารวดี โดยกลุ่มชนที่พูดภาษามอญ และ เจนละ โดยกลุ่มชนที่พูดภาษาเขมร (ชาร์ลส ไฮแอม และ ราชินี ดวงรัตน์ ๒๕๔๓ : ๒๑๘)

ราวพุทธศตวรรษที่ ๖-๗ ชุมชนในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ได้มีการติดต่อกับบ้านเมืองทางตะวันตกอันมีอินเดียเป็นแหล่งสำคัญ ต่อมาก็เป็นพวกกรีก และโรมันที่อยู่ห่างไกลออกไป พวกพ่อค้าแล่นเรือมารับซื้อสินค้าในภูมิภาคแถบนี้และอาศัยเป็นเมืองท่าพักสินค้าหรือเพื่อขนถ่ายข้ามคาบสมุทรจากชายทะเลด้านตะวันตกไปยังฝั่งทะเลตะวันออก เพื่อส่งต่อทางเรือไปยังเวียดนามและจีนอีกทีหนึ่งด้วย เนื่องจากต้องอาศัยพวกพ่อค้าและนักเดินเรือชาวพื้นเมืองทำหน้าที่เป็น

ผู้ติดต่อกับจีนและบ้านเมืองทางชายฝั่งทะเลจีนแทน และทางเมืองจีนเองก็ยังไม่มีคนจีนที่มีความ
สันตติภาพทะเลออกมาค้าขายกับภายนอกด้วยเช่นเดียวกัน ดังนั้นจึงเกิดเมืองที่เป็นศูนย์กลางทาง
เศรษฐกิจและวัฒนธรรมขึ้นบริเวณลุ่มน้ำที่ติดต่อกับทางทะเลได้ ซึ่งเป็นที่รวมและที่สัญจรไปมา
ของคนหลายเหล่าและหลายอาชีพทั้งที่มาจากภายนอกและมาจากภายใน มีการสังสรรค์กันทาง
เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม รวมทั้งมีการขยายเครือข่ายความสัมพันธ์ออกไปยังท้องถิ่นต่าง ๆ
อย่างกว้างขวาง (ศรีศักร ๒๕๓๕ : ๗๔-๗๖)

ผู้นำท้องถิ่นจะพิจารณาเลือกรับอิทธิพลอารยธรรมอินเดียที่จะสร้างบูรณาการทางวัฒนธรรม
ให้เกิดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในบรรดาลุ่มชนที่หลากหลายได้ ซึ่งได้แก่ ลัทธิทาง
ศาสนาพิธีกรรม ขนบประเพณี และความรู้ทางการปกครองและอักษรศาสตร์ โดยเฉพาะศาสนาไม่ว่า
จะเป็นศาสนาฮินดูหรือพุทธศาสนาล้วนมีระดับสูงกว่าระบบความเชื่อพื้นเมือง จึงมีพลังในการ
รวมกลุ่มชนที่มีความเชื่อแตกต่างกันยอมรับสิ่งที่เป็นของกลางร่วมกัน โดยผู้นำอุปถัมภ์ทั้งระบบ
ความเชื่อดั้งเดิมและนำลัทธิทางศาสนาใหม่เข้ามาผสมผสาน เป็นพื้นฐานให้เกิดบูรณาการทาง
การเมืองเกิดแหล่งที่เป็นศูนย์กลางในรูปของเมืองที่มีเจ้าเมืองปกครองและมีชุมชนขนาดใหญ่ย่อย
เป็นบริวาร (ศรีศักร ๒๕๓๕ : ๗๗-๗๘)

ความเป็นเมืองหรือรัฐ พัฒนขึ้นจากสังคมระบบผู้นำชนเผ่า (chiefdom) ที่สมาชิกใน
สังคมมีความผูกพันกันแบบเครือญาติ มาเป็นสังคมที่มีระบบชนชั้น (social class) เป็นการปก
ครองที่มีลำดับชั้น มีกลุ่มชนชั้นปกครองอยู่สูงสุด ชนชั้นระอื่น ๆ อยู่ในสถานะที่ต่ำลดล้นตามลำดับ
และการสืบทอดขึ้นอยู่กับสถานะของแต่ละกลุ่ม ในแต่ละรัฐต้องมีผู้นำที่เข้มแข็ง ยิ่งใหญ่ และมี
อำนาจครอบคลุมอาณาเขตกว้างขวาง มีประชากรมากกว่าระบบแว่นแคว้น โครงสร้างสังคมมี
ระบบการจัดการโดยมีศูนย์กลางอำนาจอยู่ส่วนกลางและมีเมืองบริวารคอยดำเนินการตาม
นโยบายที่ได้รับ ชนชั้นปกครองเหล่านี้ไม่ต้องใช้แรงงานตนเองในการผลิตอาหาร แต่จะได้รับผล
ประโยชน์จากการเก็บภาษี นำมาสร้างปราสาทราชวัง ศาสนาสถาน เพื่อเป็นศูนย์รวมประชากรเข้า
ด้วยกัน ความจำเป็นในการสร้างกฎเกณฑ์ขึ้นมาเพื่อใช้ในการปกครองคนจำนวนมาก การเก็บ
ภาษีและมีสิ่งของต่าง ๆ จำนวนมากขึ้น ความจำเป็นในการบันทึกจึงเกิดขึ้น นำไปสู่การประดิษฐ์
อักษรขึ้นใช้ ศาสนาทำให้เกิดมีผู้ดูแลรับใช้โดยเฉพาะได้แก่ นักพรต ผู้ถือบวช หรือพระ

มิเชล แฟร์ลุส (Michael Ferlus) ได้สืบสร้างภาษามอญดั้งเดิม (Proto-Mon) และเชื่อว่าได้
วิวัฒนาการมาเป็นภาษามอญโบราณ (Old Mon) ในพุทธศตวรรษที่ ๑๐-๑๑ การสืบสร้างนี้ทำได้โดย
การศึกษาภาษาอูธกรในประเทศไทย ซึ่งเป็นตัวแทนสภาพหนึ่งของภาษาต่าง ๆ ที่พูดกันในยุคนั้น
ภาษาหนึ่ง ซึ่งอาจจะยังคงไม่เคยเปลี่ยนแปลงเลย (Guillon 1999: 64)

จากเอกสารประวัติศาสตร์ของจีนและหลักฐานทางโบราณคดีเท่าที่พบพอสรุปได้ว่า
ระหว่าง พ.ศ. ๗๔๓ และพุทธศตวรรษที่ ๙ ในที่ราบภาคกลางประเทศไทยและใกล้ปากแม่น้ำ

เจ้าพระยา รวมทั้งปากแม่น้ำโขง มีสิ่งที่นักโบราณคดีในปัจจุบันเรียกว่า “รัฐแรกเริ่ม” (Protostates) คงจะมีลักษณะเหมือนกับ “นครรัฐ” รัฐแรกเริ่มเหล่านี้มีพลเมืองเป็นนักรบที่ยิ่งใหญ่ และคงจะมีความสำคัญมาก เนื่องจากเป็นชื่อของนครสมัยก่อนนครวัด คือ วยาระปุระ “นครแห่งนายพราน” (Guillon 1990: 67) ซึ่งเคยเป็นเมืองหลวงของ “ฟูนัน” (จากชื่อจีนว่า ฝูหนาน) เป็นชื่อของ “อาณาจักร” แรกที่จดหมายเหตุจีนกล่าวถึง คงจะมีลักษณะเป็นสหพันธรัฐหรือพันธมิตรของรัฐเล็ก ๆ ประเภทหนึ่ง มีอายุอยู่ในพุทธศตวรรษที่ ๗ หรือ ๘ ถึงพุทธศตวรรษที่ ๑๐ หลังสิ้นสุดอาณาจักรฟูนัน มีอาณาจักรใหม่เกิดขึ้นบริเวณตอนกลางที่ราบคาบสมุทรมลายู ซึ่งอาจจะพูดภาษามอญ-เขมร

ตุนซุน (Tunsun) เป็นรัฐที่อาจจะเคยเป็นเมืองขึ้นของฟูนัน เลียนวาร์ด ฮ. ชอร์ต (Leonard H. Shorto) เสนอสืบสร้างคำ “ตุนซุน” ว่าเป็นคำมอญดั้งเดิม หมายถึง “ห่านคร” “ตุน” มาจากคำว่า *tun ปัจจุบันเป็น dun (ภาษามอญปัจจุบันออกเสียง เด็ง แปลว่า เมือง, ประเทศ) ได้ กลายความหมายจาก “บ้าน” มาเป็น “อาณาจักร” และคำนี้มีความสำคัญมาก ส่วนคำว่า “ซุน” มาจากคำว่า *sun ปัจจุบันเป็น msun (ออกเสียง เมียะซุน) แปลว่า ห่าน ตุนซุนจึงรวมกันแปลว่า “ห่านคร” สอดคล้องกับเอกสารจีนที่เก่าแก่ที่สุดที่กล่าวถึงตุนซุน คือ เหลียงซู (จดหมายเหตุราชวงศ์เหลียง) ที่กล่าวว่า “มีกษัตริย์ ๕ องค์” (Guillon 1999: 70) ตุนซุน สหพันธรัฐของ “ห่านครรัฐ” เป็นศูนย์กลางการค้าระหว่างตะวันออกและตะวันตกข้ามคาบสมุทร และติดต่อกับอินเดีย ด้านหนึ่งและฟูนันอีกด้านหนึ่ง ตั้งอยู่ตอนเหนือของคาบสมุทรมลายู เป็นอารยธรรมหนึ่งของอารยธรรมมอญ (Guillon 1999: 70) ยอร์จ เซเดส์ คาดว่า ตุนซุน อาจจะเป็นบริเวณแถบตอนล่างของแม่น้ำแม่กลองก็ได้ บริเวณนี้ก็มีโบราณสถานที่ตำบลพงตึกและนครปฐม ซึ่งมีการค้นพบโบราณวัตถุและโบราณสถานทางพุทธศาสนาที่มาจากพุทธศตวรรษที่ ๗ จนถึงพุทธศตวรรษที่ ๑๑ (ฮอลล์ ๒๕๒๖ : ๓๔)

ในพงศาวดารราชวงศ์ฮั่น พ.ศ. ๓๓๗-๕๕๑) กล่าวถึงอาณาจักรฟูกันตุลูลู (Fugandulu) ซึ่งอาจจะอยู่ระหว่างปากแม่น้ำสะโตงกับสาละวิน (Guillon 1999: 70)

นอกจากนี้ เอกสารอินเดียโดยเฉพาะกะถาสาริตสาละวะของโธมัส เอช. ฮาร์ตทักเกอ ซึ่งเป็นเอกสารภาษาสันสกฤตในสมัยเดียวกันที่สูญหายไปแล้ว กล่าวถึง กะละสะปุระ “นครไห” เมืองหลวงของสุวรรณทวีป ภาษาสันสกฤตแปลว่า “เกาะทองคำ” เชื่อว่าอยู่บริเวณสะเทิม-มะตะมะ

หม่าตวนหลิน (Ma Duanlin) นักเดินทางชาวจีนกล่าวถึงอาณาจักรชื่อ “พันพัน” (Panpan) ว่า นครนี้ตั้งอยู่ริมทะเล บนฝั่งด้านตะวันออกของคาบสมุทรมลายู ใกล้กับอ่าวบ้านดอน ตัวนครล้อมรอบด้วยรั้วไม้และมีวัดพุทธศาสนาอยู่ ๑๐ วัด นามกษัตริย์ของนครรัฐนี้ขึ้นต้นด้วยคำว่า ยิง (Yan) ในจารึกแห่งอาณาจักรพุกามพบคำว่า ยิง ซุง อริมัททะนะปุระ (yan dun

arimaddanapur) คำว่า ยัง (yan) อาจจะเป็นคำภาษามอญโบราณ และแสดงว่าอาณาจักรพันพัน อาจจะถูกย่อเหลือเพียงพัน

ดังนั้น ก่อนสมัยประวัติศาสตร์ที่มีการเขียนและประติมากรรม อาณาจักรที่เป็นมอญหรือมี อิทธิพลของมอญเกิดขึ้นรอบอ่าวเบงกอลและอ่าวไทย และอาจจะขึ้นไปทางเหนือด้วย

รัฐทวารวดี

ความไม่สมดุลระหว่างเอกสารพงศาวดารทั้งในภาษาพม่าและภาษาไทย ซึ่งยืนยันว่า อารยธรรมมอญรุ่งเรืองในพม่าตอนล่างก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๔ ในขณะที่สิ่งขุดค้นทางโบราณคดี ในพื้นที่นั้นในยุคเดียวกันมีเพียงเล็กน้อย กับในอีกด้านหนึ่ง ระหว่างความขาดแคลนทางเอกสาร และความมั่งคั่งทางวัตถุสถานที่ค้นพบในบริเวณประเทศไทยในยุคเดียวกัน เอ็มมานูเอล กียอง (Emmanuel Guillon) เสนอว่าเป็นเพราะ ในประเทศไทยมีการขุดค้นและศึกษาหลักฐานทางโบราณคดีมากกว่าทางพม่า ซึ่งในบริเวณพม่าตอนล่างในปัจจุบันยังไม่เคยมีการขุดค้นหรือศึกษาที่เป็นระบบเลย จึงทำให้หลักฐานทางโบราณคดีในฝั่งประเทศไทยมีมากกว่าในฝั่งพม่า ทำให้นักวิชาการส่วนมากเห็นว่า สุวรรณภูมิและผลผลิตแรกของอารยธรรมมอญอยู่ที่ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยามากกว่าจะอยู่ทางพม่าตอนล่าง (Guillon 1999: 72-73)

จดหมายเหตุจีนราชวงศ์ถัง พ.ศ. ๑๑๓๒-๑๔๐๕ และบันทึกของนักแสวงบุญชาวจีนที่ได้เดินทางจากจีนไปอินเดียในพุทธศตวรรษที่ ๑๒ ได้กล่าวถึงรัฐชาวพุทธแห่งหนึ่งซึ่งเรียกกันว่า โตโล โปตี แซมวาล บิล (Samuel Beal) ได้เปลี่ยนชื่อนี้เป็นภาษาสันสกฤตว่า ทวารวดี และเสนอว่าอยู่ในภาคกลางประเทศไทย ปอล เปลลิโต์ (Paul Pelliot) เสนอสมมุติฐานว่าประชากรของอาณาจักรนี้เป็นมอญ และหลังจากการจัดพิมพ์จารึกภาษามอญโบราณที่พบในภาคกลางประเทศไทยแล้ว ไม่มีใครสงสัยข้อเท็จจริงนี้อีกต่อไป ภาษามอญเป็นภาษาชาวบ้านเพียงภาษาเดียวที่พบในจารึกยุคนี้ และในบริเวณนี้ (Guillon 1999: 73)

ชื่อ “ทวารวดี” นี้ได้รับการยืนยันโดยการค้นพบเหรียญเงิน ๒ เหรียญ ที่พระปฐมเจดีย์ในนครปฐม และอีก ๑ เหรียญที่อินทร์บุรีใกล้ลพบุรี มีจารึกภาษาสันสกฤตว่า “ศรีทวารวดี ศวรูปญะ” มีความหมายว่า “พระเจ้าศรีทวารวดีผู้มีบุญอันประเสริฐ” คำว่า “ทวารวดี” แปลว่า “ที่มีประตู” เป็นชื่อของอารยธรรมแห่งแรกในประเทศไทยด้วย นักประวัติศาสตร์ศิลปะเรียกชื่อศิลปะแบบมอญที่พบในประเทศไทยว่า ทวารวดี ด้วย (Guillon 1999: 73) นอกจากนี้ยังได้พบหลักฐานชื่อ “ทวารวดี” จากข้อความจารึกในฐานบัวศิลาทรายแดงรองรับพระพุทธรูปที่วัดจันทิก อำเภอบางบาล จังหวัดนครราชสีมา ยืนยันได้ว่ามีอายุประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๒ และจารึกในประเทศไทยจริง (กรรณิการ์ และ จีรพัฒน์ ๒๕๔๒ : ๓๙๒)

ม.จ. สุภัทรดิศ ดิศกุล ได้เสนอเรียกแบบศิลปะทวารวดี หรือ ศิลปะยุคทวารวดี ซึ่งอยู่ระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๖ ใน พ.ศ. ๒๕๙๖ แต่ใน พ.ศ. ๒๕๒๐ พริยะ ไกรฤกษ์ ได้เสนอเรียกแบบศิลปะมอญ ซึ่งเหมาะสมกว่า แล้วแบ่งย่อยออกตามท้องถิ่นหรือแหล่งของวัตถุที่ค้นพบ แบ่งออกเป็น ได้ เหนือ กลาง และตะวันออกเฉียงเหนือ เช่น ศิลปะมอญแบบภาคกลางประเทศไทย แต่ไม่ได้ครอบคลุมถึงพม่าตอนล่าง (Guillon 1999: 75)

รัฐทวารวดีมีอำนาจทางการเมืองอยู่ระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๑ และพุทธศตวรรษที่ ๑๒ คงจะมีศูนย์กลางอยู่ในภาคกลางที่จังหวัดนครปฐม ซึ่งมีอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๑ ไม่มีสิ่งใดที่แสดงว่ามีลักษณะเป็นจักรวรรดิที่ยิ่งใหญ่ แม้จะมีกล่าวถึงว่าทวารวดีปกครองรัฐอิสระอยู่สองรัฐในพุทธศตวรรษที่ ๑๒ หรือแม้กระทั่งการครอบงำทางการเมืองที่จะทำให้มีลักษณะเป็นอาณาจักรที่มีอำนาจรวมศูนย์ ในทางตรงกันข้าม ทุกอย่างแสดงให้เห็นว่าองค์กรทางการเมืองของทวารวดีประกอบด้วยพันธมิตรของรัฐเอกราชเล็ก ๆ ซึ่งมีวัฒนธรรมเดียวกันแต่แสดงความแตกต่างกันตามลักษณะเฉพาะของท้องถิ่น ลักษณะทางสังคมเช่นนี้ทำให้อารยธรรมนี้สลายไปในประเทศไทย ปีแอร์ ดูปองต์ (Pierre Dupont) ให้เหตุผลการสูญสิ้นของรัฐทวารวดีว่าเกิดจากการรุกรานของกองทัพพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ พ.ศ. ๑๕๔๔-๑๕๔๓ จากเขมร ส่วน ฌอง บวสเชอลิเยร์ (Jean Boisselier) คิดว่าเป็นกองทัพของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ พ.ศ. ๑๗๒๔-ประมาณ พ.ศ. ๒๒๖๗ แต่เอมมานูเอล กียอง คิดว่าถ้ามีสงครามจริงระหว่างรัฐทั้งสองจริง คงจะต้องมีบันทึกความทรงจำเรื่องนี้ฝังแน่นอยู่ในประวัติศาสตร์ อย่างน้อยก็ในส่วนของชาวเขมรผู้พิชิต แต่คงจะเป็นการค่อย ๆ ซึมซับทางวัฒนธรรมมากกว่า

นักวิชาการส่วนมากคิดว่า นครปฐมเป็นเมืองหลวงของ "รัฐทวารวดี" ซึ่งมีพระปฐมเจดีย์เป็นศูนย์กลางและมีพระปะโทนเจดีย์อยู่ด้านตะวันออก กินอาณาบริเวณกว้างมาก มีผังเมืองยาว ๓.๒ กิโลเมตร จากด้านตะวันออกถึงด้านตะวันตก และกว้าง ๒ กิโลเมตร จากด้านเหนือถึงด้านใต้ เป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีมุมมน ล้อมรอบด้วยคู และอาจจะมีเชิงเนิน

แต่ ฌอง บวสเชอลิเยร์ และ ฮ. ก. ควอริทซ์ เวลส์ (H.G. Quaritch Wales) มีความเห็นว่ายูทอง เป็นเมืองหลวงและยังเก่าแก่กว่าด้วย ผังเมืองนี้เป็นรูปวงรี ยาวจากด้านเหนือถึงด้านใต้ ๑.๖ กิโลเมตร และกว้าง ๘๓๐ เมตร บวสเชอลิเยร์พบเครื่องมือหินใหม่ซึ่งแสดงว่าเป็นแหล่งที่ถูกครอบครองมานานมากแล้ว นอกจากนี้ยูทองยังเป็นที่พบแผ่นทองแดงจารึกชื่อกษัตริย์สององค์คือ พระเจ้าหรรษะวรมัน (Harshavarman) และพระเจ้าอิสานวรมัน (Isanavarman) ซึ่งอาจจะชี้ถึงความ เป็นญาติกับราชวงศ์เขมรในยุคเดียวกัน นอกจากนี้ มีจารึกเขมรหลักหนึ่งในยุคเดียวกัน กล่าวถึงพวกมอญด้วยชื่อโบราณว่า รามัญ หรือ รมัญ

จากหลักฐานเริ่มแรกโดยภาพถ่ายทางอากาศพบว่า มีเมืองรูปแบบวงรีเดียวกันและถูกครอบครองมาในช่วงแรก ๆ เหมือนกัน ๒๐ กว่าเมือง ในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา เมืองหลัก ๆ ที่พบ คือ

อุททอง สุพรรณบุรี สังขละบุรี คูบัว ราชบุรี ลพบุรี นครปฐม ดงศรีมหาโพธิ์ และศรีเทพ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่เมืองสีมา พุทโธสง และเมืองฟ้าแดด ในภาคใต้ที่นครศรีธรรมราช ไชยา และคงจะเป็นที่ละทิ้งพระ และในยุคต่อมาที่ลำพูนในภาคเหนือ และคงจะต้องเพิ่ม พะสิม (Cosmin = Bassein) ย่างกุ้ง หงสาวดี กัมปารันคร (Camparnagara) ตะนาวศรี มะริด และ 'ดูวอป (Du'wop) ในพม่าตอนล่างด้วย (Guillon 1999: 76)

ระดับน้ำทะเลในสมัยทวารวดีอยู่สูงกว่าปัจจุบัน ทำให้ชุมชนขนาดใหญ่สมัยทวารวดีในภาคกลางอยู่ตามแนวชายฝั่งทะเลเก่า มีทางออกสู่ทะเลได้โดยสะดวก ชุมชนมีขนาดใหญ่ มีคูน้ำคันดินล้อมรอบ มีลำน้ำไหลผ่านและเชื่อมต่อกับคูน้ำให้มีน้ำใช้ตลอดเวลา ขนาดของเมืองมีขนาดแตกต่างกันมาก ตั้งแต่ ๗๐๐ x ๗๐๐ เมตร ของเมืองจันเสน จนถึง ๓,๗๐๐ x ๒,๐๐๐ เมตร ของเมืองนครปฐม แต่เมืองส่วนใหญ่จะมีขนาดเล็ก มีวังและศาลาว่าความอยู่ตรงกลาง มีศาสนสถานขนาดใหญ่กระจายอยู่ภายในตัวเมืองที่ล้อมรอบด้วยคูน้ำ แต่ก็มีหลายแห่งที่ศาสนสถานอยู่นอกเมือง มีอ่างเก็บน้ำเล็ก ๆ ขุดไว้ให้ใช้ใกล้ ๆ ตัวเมืองจะตั้งอยู่บนที่เนินติดกับที่ราบริมน้ำอันอุดม ที่ส่งน้ำถึง หรือ ในพม่าตอนล่างจะอยู่ไม่ไกลจากปากแม่น้ำ ที่ตั้งเช่นนี้มีข้อดีอย่างน้อย ๓ ข้อคือ (๑) ป้องกันที่น้ำขึ้นสูงและน้ำท่วมในฤดูฝน (บวสเชอริเยร์กล่าวว่ามีอยู่เมืองหนึ่งที่ถูกทำลายเพราะเชื่อนาง) (๒) ตั้งอยู่บนชุมทางทางบกหรือทางน้ำตามธรรมชาติ (๓) อยู่บนทางน้ำที่เดินเรือออกทะเลได้ (Guillon 1999: 78)

ข้อมูลจากจารึกมีอยู่น้อยมากทำให้ไม่รู้เรื่องชีวิตทางการเมืองของเมืองเหล่านี้ และความสัมพันธ์ระหว่างกันอย่างละเอียด แต่ก็พอจะรู้ว่ามีเมืองสัมพันธ์มิตรสองหรือสามเมืองประกอบกันเป็นสหพันธรัฐชนิดหนึ่ง การเติบโตของชุมชนพร้อมทั้งหลักฐานการติดต่อกับโพ้นทะเล โดยเฉพาะอย่างยิ่งคติความเชื่อทางศาสนาจากอินเดียทั้งพุทธและพราหมณ์ มิได้มีเฉพาะในบริเวณภาคกลางเท่านั้น ยังปรากฏในที่ราบสูงโคราชในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ที่เมืองฟ้าแดดสงยาง ซึ่งแสดงร่องรอยความเชื่อมต่อระหว่างสมัยก่อนประวัติศาสตร์และสมัยทวารวดีอย่างชัดเจน

แบร์นาร์ต พ. กรอสลีเยร์ (Bernard Philippe Groslier) ชี้ให้เห็นว่า ในด้านตะวันออกเฉียงใต้ของที่ราบสูงโคราช จะพบร่องรอยเมืองโบราณจำนวนหนึ่ง บ้างก็เป็นแบบวงรีของมอญ และอื่น ๆ จะเป็นทรงกลม เมืองที่เป็นวงรีจะล้อมรอบด้วยคูหนึ่งหรือสองคู มักจะวางอยู่ระหว่างเชิงเขินดินสองแนวเหมือนที่อุททอง น้ำจากคูน้ำทั้งสองจะถูกใช้เพื่อสนองความต้องการของชาวเมือง เมื่อเมืองขยายออกไปมากขึ้น คูน้ำก็ยังคงไว้และขุดคูใหม่ขยายออกไปรวมพื้นที่ใหม่ไว้ด้วยกัน เอมมานูเอล กียอง เห็นว่า ผังเมืองที่เชื่อกันว่าสร้างเป็นรูปหอยสังข์ น่าจะเกิดจากการขยายตัวเมืองออกไปในลักษณะนี้ มากกว่าที่จะสร้างเป็นรูปหอยสังข์จริง ๆ (Guillon 1999: 76) คงจะหลังพุทธศตวรรษที่ ๑๒ ที่ผังเมืองค่อย ๆ เปลี่ยนเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า และแม้กระทั่งสี่เหลี่ยมจัตุรัส เช่น ที่บ้านคูเมือง ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม

ปัจจุบันนี้มีความเห็นกันว่าประชากรหลักของเมืองเหล่านี้เป็นมอญ เพราะเป็นการยากที่จะยืนยันว่าประชากรทั้งหมดเป็นมอญ ราชสำนักเล็ก ๆ ของเมืองเหล่านี้จะต้องมีชาวต่างชาติอยู่ด้วย ปฏิภาณกรรมที่แสดงอิทธิพลของชาวต่างชาติพิสดารขึ้นนี้ รวมทั้งนักวิชาการ ศิลปิน พ่อค้าชาวพุทธ พื้นที่ที่เป็นป่าไม้ที่หนาแน่นก็ยังมีคนอาศัยอยู่ พวกที่ชาวมอญเรียกว่า ละว้า ซึ่งถูกปราบมาในยุคแรก ๆ บางทีอาจจะก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๑ โดยพวกมอญเอง กลายเป็นทาสที่ช่วยชาวมอญสร้างสรรค์อารยธรรมที่ยอดเยี่ยมและโดดเด่น

ความสำคัญของเมืองเหล่านี้ถูกอธิบายด้วยความร่ำรวยทางเกษตรกรรมและสภาพแวดล้อมที่เหมาะสมแก่การปลูกข้าว การหล่อโลหะแลกเปลี่ยนทางวัฒนธรรมที่แสดงให้เห็นโดยงานศิลปะมากมายที่ได้ค้นพบ ซึ่งมีทั้งอิทธิพลศิลปะแบบอมราวดีในศาสนาพุทธของอินเดีย และรูปเคารพของศาสนาพราหมณ์ และสุดท้ายการค้าทางทะเล (Guillon 1999: 78) และยังเป็นผู้ควบคุมเส้นทางการค้าระหว่างอ่าวเบงกอลกับอ่าวไทย ผ่านทางด่านพระเจดีย์สามองค์ไปยังที่ราบภาคกลางประเทศไทย (Wyatt 1984: 21)

ศูนย์กลางของแหล่งโบราณสถานสมัยทวารวดีในบริเวณภาคกลางประเทศไทย ตั้งอยู่บนชุมทางเส้นทางการติดต่อค้าขายทางบกด้านตะวันตกไปยังพม่า และด้านตะวันออกไปยังกัมพูชา ด้านเหนือไปตามแม่น้ำเจ้าพระยาถึงลุ่มน้ำปิงที่บริเวณเชียงใหม่ และไปตามแม่น้ำป่าสักถึงลาวตอนเหนือกับด้านตะวันออกเฉียงเหนือถึงที่ราบสูงโคราช แสดงว่าแหล่งเหล่านี้เป็นศูนย์กลางการค้าจากภายในภาคพื้นดินกับเมืองท่าไปยังดินแดนที่ห่างไกลทางทะเล ซึ่งมีความสำคัญทั้งทางการค้าและทางวัฒนธรรม กลุ่มแหล่งโบราณสถานสมัยทวารวดีทางตะวันออกเฉียงเหนือกินบริเวณจากที่ราบสูงโคราชจากเมืองสีมา (นครราชสีมา) ไปถึงเมืองฟ้าแดดในจังหวัดกาฬสินธุ์ และคงจะไปถึงพนฮง (Phon Hong) ด้านเหนือของเวียงจันทน์ ซึ่งพบพระพุทธรูปมีลักษณะศิลปะแบบทวารวดี แหล่งเหล่านี้คงจะอยู่บนเส้นทางเชื่อมต่อระหว่างอ่าวไทยกับเวียดนามตอนเหนือ กลุ่มแหล่งโบราณสถานเล็ก ๆ ทางภาคเหนือ บริเวณลำพูนและเชียงใหม่ ก็คงจะเป็นขยายตัวออกไปจากศูนย์กลางทวารวดีที่ลพบุรี เพื่อเชื่อมเส้นทางระหว่างลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยากับยูรนานา (Wyatt 1984: 22)

ศิลปะวัตถุสองชิ้นในศาสนาพุทธอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๐ และ ๑๑ พบที่ด้านตะวันออกเฉียงเหนือของคาบสมุทรมลายู พริยะ ไกรฤกษ์ ได้จัดให้เป็น “ศิลปะวัตถุของมอญ” ที่เก่าแก่ที่สุดและสัมพันธ์โดยตรงกับศิลปะวัตถุจากลุ่มแม่น้ำกษณะ และเป็นของนิยายมูลสุรราวาสติวาท ในประเทศพม่าพบจารึกภาษาสันสกฤตผสมภาษามอญที่ถ้ำกออุน (Kawgun) ห่างจากมะละแหม่งไปทางเหนือ ๕ กิโลเมตร มีอายุในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๒ คงจะเป็นของศาสนาฮินดู ศาสนสถานเป็นจำนวนมากที่ถูกขุดค้นหรือขุดแต่งทั้งของศาสนาพุทธและฮินดู สร้างด้วยอิฐที่เรียกกันว่า

“อิฐทวารวดี” มีขนาดใหญ่ ประมาณ ๓๘ x ๑๘ x ๘ เซนติเมตร หรือ ๔๐ x ๑๙ x ๑๐ เซนติเมตร และจะผสมด้วยฟางข้าวเสมอ ซึ่งมีข้อดีคือ ฟางจะทำให้เผาอิฐได้สม่ำเสมอ (Guillon 1999: 83)

วิวัฒนาการทางรูปแบบ ไม่ว่าจะเป็นใช้วัตถุใด ปูนปั้น หิน เครื่องปั้นดินเผา หรือสำริด จะเป็นดังนี้คือ เริ่มแรกปฏิมากรจะทำตามศิลปะของอินเดียอย่างเคร่งครัด โดยมีอิทธิพลจากสำนักอมราวดี ต่อมาจากคุปตะ (พ.ศ. ๘๖๓-๑๑๔๓) และศิลปะสมัยหลังคุปตะ ศิลปะนี้จะวิวัฒนาการต่อมาจนถึงประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๕ สำหรับพุทธศตวรรษที่ ๑๔ การศึกษาเสมาหินในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยอย่างละเอียด ได้เปิดเผยความสัมพันธ์ที่น่าทึ่งในรูปแบบและคติในการสร้างกับสะเทิมในพม่าตอนล่าง ซึ่งพิสูจน์ว่า (๑) มีความสัมพันธ์ที่คึกคักระหว่างมอญในพม่าตอนล่างกับในประเทศไทยโดยเฉพาะภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (๒) วัตถุบางอย่างมีเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมเดียวกันระหว่างประชากรทั้งสองกลุ่ม

นอกจากนี้เสมาหินยังแสดงให้เห็นถึงความต่อเนื่องจากการปักหินดังตามความเชื่อของประเพณีท้องถิ่นเนื่องในพิธีฝังกระดูกคนตายและการประกอบพิธีกรรมอื่น ๆ ในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ดัดแปลงมาเป็นเสมาหินเพื่อใช้ในพิธีกรรมทางพุทธศาสนา (ศรีศักร ๒๕๔๐ : ๔๑๙)

พิริยะ ไกรฤกษ์ ให้รายละเอียดเกี่ยวกับที่คติที่ใช้ในการสร้างศิลปวัตถุเหล่านี้ว่า ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๐-๑๒ พุทธศาสนาลัทธิหินยานที่ใช้คัมภีร์ภาษาสันสกฤต เช่น นิกายมหาสังฆิกะ และมูลสารวาสติวาท เคยเจริญรุ่งเรืองอยู่ในดินแดนที่เป็นประเทศไทยปัจจุบัน ส่วนพุทธศาสนาลัทธิมหายาน นิกายสุชาวดีก็เป็นแพร่หลายในรัฐทวารวดีและในบริเวณที่เป็นประเทศไทยปัจจุบัน ระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๔ นอกจากนั้นแล้วพุทธศาสนาลัทธิหินยานนิกายเถรวาทยังเป็นที่แพร่หลายในภาคกลางและทางตอนบนของภาคตะวันออกเฉียงเหนือในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๕ อีกด้วย ศาสนาพราหมณ์ในประเทศไทยได้มีพัฒนาการควบคู่ไปกับความเจริญของพุทธศาสนาในช่วงระยะเวลาใกล้เคียงกัน (พิริยะ ๒๕๔๔ : ๑๗๖)

จารึกภาษามอญที่เก่าแก่ที่สุดคือเศษจารึกสองชิ้นพบที่วัดโพธิ์ร้าง นครปฐม เอมมานูเอล กียอง ชี้ว่าลักษณะการเขียนของเศษจารึกทั้งสองชิ้นนี้ไม่เหมือนกัน แสดงว่ามีแหล่งกำเนิดตัวอักษรอย่างน้อยสองแหล่งที่ใช้ในจารึกยุคแรก คือ (๑) อักษรปัลลวะ จากอาณาจักรปัลลวะในอินเดียใต้ ซึ่งตั้งอยู่ตอนใต้เมืองมัทราสในปัจจุบัน และ (๒) อักษรจากกลุ่มตอนกลางของแม่น้ำกฤษณะ ด้านตะวันออกเฉียงใต้ของอินเดีย (Guillon 1999: 79) ความสวยงามของตัวอักษรชนิดหลังจากจารึกยุคแรกในพุทธศตวรรษที่ ๑๑ ซึ่งว่าตัวอักษรได้ถูกใช้บันทึกภาษามอญมาระยะหนึ่งแล้ว ตัวอักษรแบบนี้ปรากฏบนจารึกเสาแปดเหลี่ยมที่ลพบุรี และที่ฐานเจดีย์โบตาทอง (Botahtaung ภาษาพม่าเรียก Buitaton) ในย่างกุ้ง นอกจากนี้ยังมีเสาหลักที่แสดงลักษณะการเขียนเดียวกันถูกพบที่บ้านตลาดในบริเวณที่ราบเวียงจันทน์ ประเทศลาว พร้อมกับพระพุทธรูปยืนที่มีลักษณะจิ๋วและพระเกศาที่แสดงความสัมพันธ์กับศิลปะทวารวดีในที่ราบภาคกลางประเทศ

ไทย จารึกนี้มีอยู่ ๑๔ บรรทัด เป็นภาษามอญท้องถิ่นซึ่งสัมพันธ์กับลพบุรี ทำให้ขอบเขตของอารยธรรมทวารวดีขยายพื้นที่ออกไปมาก

บนพื้นแผ่นดินใหญ่ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในสมัยเริ่มแรกของอารยธรรมนี้ มีชนเผ่าจามอยู่ในตอนกลางและตอนใต้ของเวียดนามปัจจุบัน พวกเขมรอยู่แถบปากแม่น้ำโขงในประเทศกัมพูชาในปัจจุบัน และในลุ่มแม่น้ำโขงตอนกลาง พวกมอญซึ่งเป็นเผ่าพันธุ์ใกล้เคียงกับพวกเขมรมาก อยู่ในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาและในดินแดนพม่าตอนล่างในปัจจุบัน พวกปยูซึ่งเป็นด่านหน้าของชนเผ่าทิเบต-พม่าต่าง ๆ อาศัยอยู่ในลุ่มแม่น้ำอิรวดี และลุ่มแม่น้ำสะโตง และพวกมลายูในแหลมมลายู (ฮอลล์ ๒๕๒๖ : ๑๒)

การถ่ายทอดวัฒนธรรมอินเดียเกิดขึ้นจากการติดต่อค้าขาย ทำให้ชนชั้นปกครองได้รู้จักกับวัฒนธรรมต่าง ๆ ที่หลากหลาย แล้วเลือกรับเอาสิ่งที่จะเป็นประโยชน์สำหรับตนเองมาจากพวกพราหมณ์ที่มีความรู้ เชิญพวกพราหมณ์เข้ามาในราชสำนักถ่ายทอดความรู้ต่าง ๆ ให้ ซึ่งยอร์จ เซเดส์ แยกไว้ ๔ ประการด้วยกันคือ (๑) คติการมีกษัตริย์ตามแบบฮินดูหรือพุทธ (๒) การใช้จำนวนการเขียนโดยอาศัยภาษาสันสกฤต (๓) นิยายต่าง ๆ ที่รับมาจาก "รามายณะ" และ "มหาภารตะ" "ปุราณะ" และหนังสือสันสกฤตอื่น ๆ ที่เกี่ยวกับธรรมเนียมของกษัตริย์ การสืบราชวงศ์ตามแบบธรรมเนียมโบราณของราชวงศ์ในลุ่มแม่น้ำคงคา (๔) การเคารพและเลียนแบบ "ธรรมศาสตร์" หรือกฎหมายอันศักดิ์สิทธิ์ของฮินดู และโดยเฉพาะ "มานวธรรมศาสตร์" หรือ "กฎหมายพระมนู" จะเห็นได้ว่าล้วนเกี่ยวข้องกับกษัตริย์และราชสำนักทั้งสิ้น ชาวอินเดียผู้ถ่ายทอดเป็นเจ้าหน้าที่ในราชสำนัก ไม่ใช่พวกสอนศาสนา ส่วนใหญ่เป็นเรื่องของประมุขท้องถิ่นที่ทะเลาะเถียงกันต้องการเลียนแบบแผนอันภูมิฐานของราชสำนักอินเดีย จึงให้พวกพราหมณ์ประกอบพิธีราชาภิเษกให้เป็นประหนึ่ง "เทวราช" เพื่อจะสะกดให้ประมุขอื่น ๆ ยอมมาเป็นรัฐเมืองขึ้น (ฮอลล์ ๒๕๒๖ : ๒๓-๒๔)

นครปฐม เป็นเมืองหลวงแห่งแรกของรัฐทวารวดีในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๑ ต่อมาย้ายเมืองหลวงไปอยู่ลพบุรีในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓ นอกจากนี้ยังมีศูนย์กลางอยู่ที่หริภุญไชยในที่ราบลุ่มแม่น้ำปิง ต่อมารัฐทวารวดีอันรุ่งเรืองก็อ่อนแอลง และตกอยู่ในเขตอิทธิพลของพวกขอมแห่งอาณาจักรอังกอร์ คนมอญจำนวนหนึ่งได้อพยพขึ้นทางเหนือสู่หริภุญไชยในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖

เจอราร์ด ดิฟโฟลธ นักภาษาศาสตร์ชาวฝรั่งเศส ได้เปรียบเทียบภาษาอักษรรูขของชาวบนแถบจังหวัดชัยภูมิและเพชรบูรณ์ พบว่าใกล้เคียงกับภาษามอญโบราณในจารึกสมัยทวารวดี จึงสรุปว่าชาวบนน่าจะจะเป็นพวกที่สืบเนื่องมาจากชาวทวารวดีซึ่งหลงเหลือมาจนถึงปัจจุบัน บริเวณที่ชาวบนอาศัยอยู่กระจายตั้งแต่อำเภอนครไทยในจังหวัดพิษณุโลกไปจนถึงอำเภอบักธงชัยในจังหวัดนครราชสีมา เป็นพื้นที่ระหว่างที่ราบภาคกลางกับที่ราบสูงภาคตะวันออกเฉียงเหนือซึ่งมีแต่เขาสูงและป่าที่บอบเหมาะที่ผู้แพะหลบซ่อนจากผู้ชนะ (Diffloth 1984 : 26-27)

รัฐทริภุญไชย

ศูนย์กลางของมอญอีกแห่งในที่ราบลุ่มแม่น้ำปิงที่ทริภุญไชย (ลำพูน) สร้างขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓ นับเป็นการขยายตัวของวัฒนธรรมจากเมืองละโว้ (ลพบุรี) ขึ้นมาทางภาคเหนือโดยมีเมืองทริภุญไชยเป็นเมืองเหนือสุดที่รับวัฒนธรรมละโว้

เงื่อนไขของการเกิดเมืองทริภุญไชยเพื่อเป็นศูนย์กลางการค้าของป่า คือ เมืองทริภุญไชยตั้งอยู่ตอนในคาบสมุทร ทำหน้าที่รับสินค้าจากแหล่งต่าง ๆ ตามเขตหุบเขาแล้วส่งผ่านลงสู่เมืองตอนล่างโดยอาศัยลำน้ำปิง และเมืองทริภุญไชยจึงเป็นศูนย์กลางการค้าที่สำคัญ และสามารถแสวงหาผลประโยชน์จากการค้าจนเมืองทริภุญไชยเป็นเมืองที่มั่งคั่งจากการค้า (สุริยวดี ๒๕๔๓ : ๔๐)

เมื่อแรกกำเนิดเมืองทริภุญไชย คงเป็นส่วนหนึ่งของรัฐทวารวดี ซึ่งมีเมืองละโว้เป็นศูนย์กลาง ภายหลังเมืองทริภุญไชยได้แยกตัวเป็นอิสระและพัฒนาการทางวัฒนธรรมโดยปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมในภูมิภาคนี้ ต่อมาได้รับวัฒนธรรมจากแหล่งอื่น ๆ ด้วย เช่น ศิลปะพม่าจากพุกาม ศิลปะอินเดียสมัยปาละ จนสร้างเป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่น “มอญท้องถิ่นทริภุญไชย”

ในด้านการปกครอง เมืองทริภุญไชยมีอำนาจอิสระ แต่ก็มีความสัมพันธ์กับละโว้ ในฐานะรัฐเครือข่ายทางการเมืองที่เกื้อกูลกัน ดังพบหลักฐานกษัตริย์ทริภุญไชยนำกำลังไปช่วยกษัตริย์ละโว้ เพื่อช่วยขับไล่พวกเขมรที่เข้ามารุกราน

พงศาวดารจามเทวีและสังคิยวงศ์เล่าถึงฤาษีวาสุเทพเป็นชาวลัวะอยู่เชิงดอยสุเทพ มีฐานะเป็นผู้รู้ “ผู้นำวัฒนธรรม” เป็นผู้สร้างเมืองทริภุญไชย มีความสัมพันธ์กับฤาษีสุกกทันต์แห่งเมืองละโว้ นำไปสู่การสร้างเมืองทริภุญไชย และอัญเชิญพระนางจามเทวีจากละโว้มาครองราชย์เมืองทริภุญไชย เมื่อต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๔

การอพยพซึ่งนำโดยพระนางจามเทวีธิดากษัตริย์เมืองละโว้ขึ้นไปครองเมืองทริภุญไชย ในราว พ.ศ. ๑๓๑๑ พระนางจามเทวีเป็นกษัตริย์องค์แรกแห่งราชวงศ์จามเทวี และการที่ทรงเป็นกษัตริย์ทำให้เอกสารโบราณของจีนเรียกดินแดนทริภุญไชยนี้ว่า “หนี่หวังก๊ก” ซึ่งหมายถึงอาณาจักรที่มีผู้หญิงเป็นกษัตริย์ ครั้งนั้นมีขุนนางและผู้เชี่ยวชาญศิลปวิทยาการ เช่น พระภิกษุ นักปราชญ์ และช่างแขนงต่าง ๆ ติดตามไปด้วยเป็นจำนวนมาก การขึ้นมาของพระนางจามเทวีจึงเปรียบเสมือนการถอดแบบเอารัฐที่สมบูรณ์แบบละโว้มาสถาปนาเป็นนครรัฐแห่งใหม่

ขุนหลวงวิรังคะเป็นหัวหน้าชาวลัวะบริเวณเชิงดอยสุเทพ ทำสงครามกับพระนางจามเทวีสาเหตุของสงครามคงเกิดจากความไม่พอใจของชาวพื้นเมืองลัวะที่ถูกชนต่างถิ่น ซึ่งมีวัฒนธรรมสูงกว่าเข้ามาแทรกแซง ขุนหลวงวิรังคะทำสงครามพ่ายแพ้ ชาวลัวะส่วนหนึ่งคงกระจัดกระจายไปตามป่าเขา และตามที่ต่าง ๆ แต่ลัวะอีกส่วนหนึ่งคงยอมอยู่ภายใต้การปกครองของพระนางจามเทวี นับเป็นการสิ้นสุดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวของลัวะซึ่งเคยมีมา พระนางจามเทวีแต่งตั้งขุน

ลัทธิให้ปกครองชุมชนลัทธิและให้ส่งส่วยประจำ ชุมชนลัทธิจะคงรวมตัวกันอยู่ที่เชิงดอยสุเทพต่อมา และกลุ่มลัทธินี้เองที่เป็นพันธมิตรช่วยเหลือพญามังรายตีหริภุญไชย นำสังเกตว่าพญามังรายมีขุนนางที่ใกล้ชิดเป็นลัทธิหลายคน

การตั้งถิ่นฐานในสมัยหริภุญไชยแบ่งตามพัฒนาการของรัฐได้ ๒ ช่วง

(๑) ยุคหริภุญไชยตอนต้น ระหว่างต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๖ การตั้งถิ่นฐานส่วนใหญ่อยู่ใกล้เมืองหริภุญไชย ตามลำน้ำปิงตลอดจนถึงฮอด แต่เป็นชุมชนขนาดเล็ก ในยุคนี้อุทยานหริภุญไชยได้วางรากฐานทางสังคมและวัฒนธรรมพื้นที่ตอนใต้ของแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน ขณะที่พื้นที่ทางตอนบนของแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน ยังมีรัฐของชนพื้นเมืองดำรงอยู่ร่วมกับรัฐหริภุญไชย ในยุคนี้นี้ยังไม่มี ความมั่นคงมากนัก เพราะถูกคุกคามจากชนเผ่าพื้นเมือง “มิลักชะ” นอกจากนี้ยังมีเหตุการณ์รุนแรงเกิดขึ้นคือ ช่วงประมาณปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๖ เมืองหริภุญไชยเกิดอหิวาตกโรคระบาด ต้องอพยพไปอยู่เมืองสะเทิม และหงสาวดี แต่หลังจากโรคภัยสงบลงก็อพยพกลับมา หลังจากเหตุร้ายแล้ว สถานการณ์ในเมืองหริภุญไชยมีความมั่นคง และเข้าสู่ยุคสมัยแห่งความเจริญรุ่งเรือง

(๒) ยุคหริภุญไชยตอนปลาย ช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๗ ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๙ เป็นช่วงที่รัฐหริภุญไชยมีความเจริญรุ่งเรือง การตั้งถิ่นฐานเติบโตขึ้นมาก มีการขยายตัวออกไปทางตอนเหนือแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน ซึ่งแต่เดิมเป็นพื้นที่ของรัฐชนพื้นเมือง บริเวณที่ราบแม่น้ำแดง ที่ราบแม่น้ำปิงตอนบน ที่ราบแม่น้ำกว๋อง การตั้งถิ่นฐานทางด้านใต้ พบเวียงท่ากานและเวียงเกาะขยายตัวขึ้นมาก เวียงหอดหรือเวียงฮอดอยู่ได้สุด ตั้งอยู่บนเส้นทางที่เชื่อมชุมทางการค้าระหว่างล้านากับอยุธยา และสามารถตัดข้ามภูเขาไปยังเมืองหงสาวดีในเขตหัวเมืองมอญได้ (สร้อยดี ๒๕๓๓ : ๗๖)

ในช่วงนี้แคว้นหริภุญไชยมีความเจริญรุ่งเรือง บ้านเมืองมีความสงบ ปราศจากสงคราม มีการทำนุบำรุงศาสนา เช่นการสร้างวัด การกล่าวนาผู้คนและที่ดินแก่วัด กษัตริย์ที่สำคัญในสมัยนี้คือ พญาอาติตตราช ผู้ทรงสร้างพระธาตุหริภุญไชยครั้งแรกประมาณ พ.ศ. ๑๗๐๐ และพญาสววาธิสิทธิ (สรพสิทธิ) ที่พบหลักฐานศิลาจารึกภาษามอญกล่าวถึงพระราชกรณียกิจด้านศาสนาของพระองค์

หน่วยการปกครองในสมัยแคว้นหริภุญไชยมี ๒ ระดับคือ เมือง และหมู่บ้าน ภายใต้สังคมเมืองของหริภุญไชยได้สร้าง “เวียง” เป็นศูนย์กลาง ซึ่งมีลักษณะเป็นบริเวณที่มีคันดินคูน้ำล้อมรอบเพื่อป้องกันการรุกรานจากข้าศึก เมื่อข้าศึกมากก็จะรวบรวมผู้คนที่จะจัดกระจายนอกเวียงเข้ามาไว้ในเวียง เมืองจะประกอบไปด้วย “เวียง” ซึ่งเป็นศูนย์กลางของเมืองและรวมถึงชุมชนรอบ ๆ เวียงซึ่งอยู่ภายใต้อำนาจของเมืองนั้น ๆ เมืองที่มีขนาดใหญ่มักจะมีเวียงบริวารอยู่รอบ ๆ เป็นจำนวนมาก (สร้อยดี ๒๕๓๙ : ๕๗) เมืองบริวารแต่ละเมืองคงมีอำนาจปกครองตนเองสูง คือมีเจ้าปกครองที่สืบสายตระกูล และมีฐานะเป็นญาติวงศ์กับกษัตริย์ แต่ละเมืองยังผลิตสิ่งของเครื่องใช้ได้เองในระดับหนึ่ง

ภายในเวียงประกอบด้วยวัดที่สำคัญ นับเป็นแหล่งรวมกิจกรรมทางศาสนาของชาวเมือง กษัตริย์จะสร้างที่ประทับภายในเวียง เวียงจึงเป็นที่รวมทรัพย์สินสมบัติและความมั่งคั่งไว้ กลางเมืองเป็นสะดือ ร่องรอยสะดือเมืองลำพูนอยู่ในวัดพระธาตุหริภุญไชย เพราะมีวัดสะดือเมือง มีศาสนาพุทธนิกายเถรวาทเป็นศาสนาประจำเมือง มีสถาบันกษัตริย์ที่สืบสันตติวงศ์ การปกครองมีรูปแบบเป็นระเบียบและมีโครงสร้างที่ซับซ้อน (เช่น การจัดเขตให้กลุ่มชนต่าง ๆ อยู่อาศัย) ชนชั้นปกครองเป็นกลุ่มที่รู้หนังสือ (จากการมีจารึกของกษัตริย์หริภุญไชย) นักปราชญ์คงทำหน้าที่ให้คำปรึกษา ชนชั้นปกครองมีความแตกต่างกับชนชั้นถูกปกครอง ชนชั้นปกครองสามารถเรียกเกณฑ์แรงงานจากไพร่ ประชากรที่มีจำนวนน้อยของสังคมเมืองคงจะถูกควบคุมไว้ในระบบไพร่ที่รัดกุมพอสมควร

ลักษณะเด่นของสังคมเมืองโดยทั่วไปจะตั้งถิ่นฐานบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำ ซึ่งสะดวกต่อการดำรงชีวิต โดยเฉพาะในเขตที่ลุ่มน้ำท่วมถึง จัดเป็นบ้านเมืองตามลำน้ำ อาศัยลำน้ำและทางน้ำเป็นเส้นทางคมนาคมติดต่อระหว่างเมืองต่าง ๆ ทั้งภายในและภายนอก เช่นเดียวกับเมืองโบราณสมัยทวารวดีในภาคกลาง ผังเมืองจะมีคันดินด้านหนึ่งติดกับแม่น้ำหรือคูน้ำธรรมชาติเป็นสำคัญ ส่วนคันดินด้านหนึ่งจะขุดต่อเติมโดยรอบ มีรูปเป็นวงรีและสี่เหลี่ยมมน

ประชากรในรัฐหริภุญไชยประกอบด้วยชาติพันธุ์ผสมคือ ชาวเม็ง (มอญ) และลัวะ ซึ่งเป็นชาติพันธุ์เดิม ต่อมาภายหลังคือชาวปลายสมัยหริภุญไชย ค่อย ๆ ปรากฏกลุ่มคนไทย ในสมัยหริภุญไชย “เม็ง” เป็นชนชั้นปกครอง เป็นกลุ่มที่รับความเจริญมาจากมอญในแถบภาคกลาง (สร้อยดี ๒๕๔๓ : ๘๓) นอกจากนี้ยังมีชาวละโว้ ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นมอญที่มากับพระนางจามเทวี

เม็งและลัวะเป็นชนเผ่าโบราณที่เคยอยู่ในที่ราบลุ่มน้ำปิงด้วยกัน ตำนานจามเทวีวงศ์เรียกชาติพันธุ์เม็งว่า เมงคบุตร ศรีศักร วัลลิโกดม วิเคราะห์ตำนานว่า กลุ่มเมงคบุตรเป็นกลุ่มชนพื้นเมืองที่เจริญเป็นพวกแรกในแถบที่ราบเชียงใหม่ มีลักษณะสังคมชนเผ่า แบ่งออกเป็นหลายตระกูล แต่ละตระกูลใช้สัตว์เป็นสัญลักษณ์ของตน ลักษณะการตั้งถิ่นฐานของชาติพันธุ์เม็ง มักกระจายตัวอยู่บนที่ราบลุ่มริมแม่น้ำปิง จึงพบคำเก่าแก่ในภาษาเม็งเรียกแม่น้ำปิงว่า “แม่ระมิง” (มาจากคำว่า รเมญ ในภาษามอญโบราณ และกร่อนมาเหลือ เมญ หรือ เม็ง ในภาษาล้านนา) หรือแม่น้ำเม็ง หมายถึงแม่น้ำที่ชาวเม็งอาศัยอยู่

ปัจจุบันยังมีชุมชนเม็งเก่าแก่ที่มีสำนึกทางชาติพันธุ์สูงตั้งถิ่นฐานอย่างแน่นหนาเรียงรายอยู่สองฝั่งแม่น้ำปิง ได้แก่ บ้านหนองตู บ้านบ่อควา ตำบลบ้านเรือน อำเภอป่าซาง จังหวัดลำพูน และที่บ้านกอโชค บ้านหนองครอบ ตำบลแม่กัว อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งหมู่บ้านทั้งสองจังหวัดนี้อยู่ตรงข้ามกันคนละฝั่ง ชุมชนเม็ง (หรือมอญ) ๔ หมู่บ้านดังกล่าวยังคงรักษาเอกลักษณ์ทางภาษาขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรม ขณะที่เม็งกลุ่มอื่นถูกผสมกลมกลืนไปจนหมดสิ้นเหลือเพียงชื่อหมู่บ้าน และสถานที่ โดยที่ไม่อาจสืบสาวไปในอดีตได้ ดังเช่น บ้านเม็ง ต.เขลางค์ อ.เมือง จ.ลำปาง บ้านเม็ง ต.ช้างคลาน อ.เมือง จ.เชียงใหม่ นอกจากนี้ ยังมีชุมชน

โบราณสมัยทวารวดีหลายแห่งที่ในอดีตเคยเป็นชุมชนเดิมของเมือง แต่ปัจจุบันไม่มีร่องรอยความเป็นเมืองเช่นกัน เช่น เวียงท่ากาน ต.บ้านกลาง อ.สันป่าตอง จ.เชียงใหม่ เวียงมโน ต.หนองตอง อ.หางดง จ.เชียงใหม่ บ้านละโว้ ต.หนองแก้ว อ.หางดง จ.เชียงใหม่ (สรีสวัสดิ์ ๒๕๔๓ : ๒๓)

รัฐทวารวดีปรากฏหลักฐานความเจริญตั้งแต่ต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๓ ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๙ ในสมัยพญาธิปไตย ระหว่างช่วงเวลานี้ คนมอญในอาณาจักรนี้มีการติดต่อสัมพันธ์กับคนมอญในประเทศพม่า ทั้งระดับผู้นำและสามัญชน ทั้งนี้เนื่องจากความสัมพันธ์ทางเชื้อชาติ ภาษา ขนบประเพณี และช่องทางการติดต่อค้าขายระหว่างสองดินแดน

พญามังรายแห่งเมืองหิรัญนครเงินยาง (เชียงใหม่) แคว้นโยนก ทำสงครามขยายอาณาเขต สามารถยึดเมืองทวารวดี ซึ่งเป็นศูนย์กลางของมอญทวารวดีในภาคเหนือได้สำเร็จในราว พ.ศ. ๑๘๓๕ และรวมแคว้นทวารวดีกับโยนกเข้าด้วยกันเพื่อก่อตั้งอาณาจักรล้านนาขึ้นที่เชียงใหม่ใน พ.ศ. ๑๘๓๙

รัฐล้านนาที่สร้างขึ้นใหม่รับความเจริญด้านต่าง ๆ จากทวารวดี ดังเช่น ศาสนาพุทธ ลัทธิขงจื๊อ ศิลปกรรมที่ยอมรับศิลปะทวารวดีอย่างเด่นชัด ดังเช่น รูปทรงเจดีย์ ด้านกฎหมาย พญามังรายปกครองโดยใช้กฎหมายที่เรียกว่า "มังรายศาสตร์" เข้าใจกันว่ามังรายศาสตร์อาจจะได้รับอิทธิพลมาจากกฎหมายของมอญที่ทวารวดี (สรีสวัสดิ์ ๒๕๓๙ : ๑๓๑) แต่ขณะเดียวกันก็มีการผสมผสานวัฒนธรรมทวารวดีเข้ากับวัฒนธรรมของชาติพันธุ์ต่าง ๆ ในบริเวณนี้ ในที่สุดก็สร้างสรรค์เอกลักษณ์เป็นศิลปวัฒนธรรมร่วมกันของสังคมล้านนา

พระเจ้ารามคำแหงแห่งสุโขทัยก็ได้ขยายอาณาเขตไปตามลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยากับแหลมมลายู และได้เข้าครอบครองดินแดนที่เคยเป็นของมอญมา ทั้งยังเข้าไปปกครองดินแดนส่วนใหญ่บริเวณเหนือแม่น้ำโขงสืบแทนพวกกัมพูชา (ฮอลล์ ๒๕๒๖ : ๒๑๗) ประชากรส่วนใหญ่ของพระเจ้ารามคำแหงก็คงจะเป็นชาวมอญและกัมพูชา ซึ่งพระองค์ก็ได้ดัดแปลงตัวอักษรจากทั้ง ๒ ชาติ มาสร้างภาษาทางการซึ่งพลเมืองของพระองค์

มอญในประเทศพม่า

ในดินแดนประเทศพม่าปัจจุบัน พวกปยูเป็นชนเผ่าพื้นเมืองที่เก่าแก่ที่สุดที่อาศัยอยู่ในพม่า มีเมืองหลวงคือเมืองศรีเกษตร ซึ่งปัจจุบันคือมอซา เป็นแหล่งของพวกปยูเพียงแหล่งเดียวที่มีร่องรอยกำแพงเมืองใหญ่โตมโหฬารครอบคลุมพื้นที่ใหญ่กว่าพุกามหรือมณฑล (ฮอลล์ ๒๕๒๖ : ๑๗๘-๑๗๙) พวกปยูเคยมีแคว้นต่าง ๆ อยู่ใต้อาณัติถึง ๑๘ แคว้น ซึ่งส่วนใหญ่อยู่ในพม่าตอนใต้ แคว้นเหล่านี้เป็นดินแดนของพวกมอญ มอญในพม่าส่วนใหญ่อยู่ก่อนไปทางตะวันออกของแม่น้ำอิรวดี และมีอาณาเขตแผ่ลงไปถึงทวาย ชนชาติมอญมีวัฒนธรรมในระดับสูง เป็นผู้ริเริ่มการปลูก

ข้าวและถั่วในพม่า และเป็นผู้คิดทำการชลประทานขึ้นที่จอกเส ในแถบที่แห้งแล้งบริเวณพม่าตอนกลาง ซึ่งทำให้ดินแดนแถบนี้กลายเป็นจุดสำคัญเป็นอย่างยิ่งครั้งแล้วครั้งเล่าในประวัติศาสตร์พม่า

หลังจากที่อพยพลงมาตั้งหลักแหล่งอยู่ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำอิรวดีในพม่าตอนล่างแล้ว ชาวมอญได้ตั้งอาณาจักรของตนขึ้น ขณะที่อาณาจักรทวารวดีกำลังเจริญรุ่งเรืองนั้น ก็ได้เกิดเมืองสำคัญขึ้นในเขตนี้แล้ว ได้แก่ เมืองสะเทิม (Thaton) หรือ สุธรรมวดี (Sudhammavati) เมืองเมาะตะมะ (Martaban) และเมืองพะโค (Pegu) หรือ หงสาวดี (Hamsavati) เมืองทั้งสามนี้อาจก่อรูปขึ้นและมีความเจริญใกล้เคียงกับอาณาจักรทวารวดี (สุพรรณ ๒๕๑๙ :)

นักวิชาการบางท่านได้กล่าวถึงศูนย์กลางความเจริญในระยะแรกว่ามีหลายแห่งด้วยกัน คือ สะเทิม ตวันเต (Twante) และทะเล (Dala) และพะโค (Pegu) ซึ่งต่างเป็นอิสระไม่ขึ้นต่อกัน

อาณาจักรสะเทิม

คำว่า “สะเทิม Satuin” ในภาษามอญปัจจุบัน มาจากคำว่า สะเทิม/สุเทิม Sathium/Sudhium ในภาษามอญสมัยกลาง พุทธศตวรรษที่ ๒๐ ซึ่งเพี้ยนมาจากคำว่า สุธัมมา Sudhamma สุธัมมาวดี หรือ สุธัมมานคร (Sudhammavati or Sudhammanagara) คำว่า สุธัมมา เป็นภาษาบาลี (ภาษาสันสกฤต สุธรรมา) เอมมานูเอล กียอง คิดว่าหมายถึง มหาศาลาประชุม หมู่เทพดาในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์สามสิบสามชั้น ไม่ใช่ “เมืองแห่งกฎหมายที่ดี” ตามที่ กอร์ดอน ลูซสันนิษฐาน เพราะลงท้ายด้วยสระอา (Guillon 1999: 104)

โดยทั่วไปจะกำหนดที่ตั้งของอาณาจักรสะเทิมอยู่ห่างจากเมืองสะเทิมปัจจุบันเล็กน้อย ห่างจากทะเล ๖ กิโลเมตร ระดับน้ำทะเลในสมัยพุทธศตวรรษที่ ๑๕ จะสูงกว่าปัจจุบัน กอร์ดอน ลูซ เคยแสดงแผนผังเมืองที่อนุมานว่า มีวังอยู่ตรงกลาง และป้อม ๒ ป้อมอยู่ด้านเหนือและใต้ มีกำแพง ๒ ชั้นล้อมรอบเมืองอยู่ ๓ ด้าน (ยกเว้นด้านตะวันตกเฉียงใต้) มีเจดีย์เหลืออยู่ ๓ องค์ และเสมาหินเรียกว่า “กัลยาณี” มีรูปแกะสลักที่เก่าแก่เท่าและมีมือกับรูปแบบเหมือนกับในเมืองฟ้าแดดขของไทย ซึ่งมีอายุอยู่ในพุทธศตวรรษที่ ๑๔ แต่เอมมานูเอล กียอง เสนอที่ตั้งเมืองสะเทิมโบราณว่า อยู่ห่างจากเมืองสะเทิมปัจจุบันไปทางเหนือ ๑๑ กิโลเมตร เหนือปากแม่น้ำบิลิน (Bilin) เรียกว่า เตกกะละ (Taikkala) ใกล้กับหมู่บ้านวินกะ (Winka) จากการขุดค้นอย่างคร่าว ๆ พบซากฐานอาคาร และจารึกพระเจ้าจันลิตะก็ถูกพบที่นี่ นอกจากนี้ด้านหลังตัวเมืองทางตะวันออกเฉียงเหนือมีเขาลูกหนึ่งเรียกว่า เกลาสะ ซึ่งตรงกับคำบรรยายเมืองสะเทิมที่มีอยู่ในจารึกต่าง ๆ ที่พบบริเวณเมืองพะโค (Guillon 1999: 105)

พงศาวดารกล่าวถึงการสร้างเมืองหงสาวดีใน พ.ศ. ๑๑๑๖ ตำนานการสร้างเมืองพยายามจะอธิบายที่มาของชื่อ หงสาวดี ว่าเกิดจากหงส์ตัวผู้บินมาร่อนลงบนเกาะที่เล็กมากจนกระทั่งคู่ของมันต้องร่อนลงมายืนบนหลังของมัน หงส์ (Brahmany goose) นับเป็นสัตว์สัญลักษณ์ประจำชาติ

มอญ อีกตำนานหนึ่งกล่าวว่าสถานที่นี้เรียกว่า อูสละ (จากชื่อเจ้าชายอินเดียจากโอริสสา?) มีชาว มอญและชาวอินเดียอยู่ด้วยกัน สองพี่น้องชาวมอญชื่อ สมละและวิมลละ คงจะสร้างเมืองขึ้นใน พ.ศ. ๑๓๖๘ มีกล่าวถึงในวรรณกรรมมอญเรื่อง พระเจ้าอะสะราช (Lik Smin Asah) (Guillon 1999: 148) ตามตำนานในเรื่องราชาธิราช วงศ์ของพระเจ้าสมละครองเมืองหงสาวดีมา ๑๗ องค์ จนถึงพระเจ้าติศราชา เป็นเวลา ๑๕๐ ปี เมืองหงสาวดีจึงลี้ภัยวงศ์ษัตริย์มอญ ร่างเป็นป่าไปครั้ง หนึ่ง (เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ๒๕๑๒ : ๑๗)

ชนเผ่าพม่าเข้ามาสู่ดินแดนระหว่างแม่น้ำโขงและแม่น้ำสาละวิน และในเวลาไม่นานหลังจากที่อาณาจักรปยูแตกทำลายลงใน พ.ศ. ๑๓๗๕ เพราะการโจมตีของน่านเจ้า พม่าก็เข้ามาอยู่ใน แคว้นจอกเล การเคลื่อนย้ายอย่างกะทันหันลงไปจากเทือกเขานี้เปรียบประดุจลี้ภัยตกแทรกเข้าไป กลางหมู่พวคมอญ ทำให้ชาวมอญพวกหนึ่งที่เหลืออยู่ทางเหนือต้องถูกตัดตอนจากชาวมอญส่วนใหญ่ที่อยู่รวมกันทางใต้ (ฮอลล์ ๒๕๒๖ : ๑๘๓)

พระเจ้าอัสตานวรมันที่ ๑ แห่งเจนละขยายอำนาจไปทางตะวันตกเฉียงเหนือของประเทศ กัมพูชาปัจจุบัน ๓ รัฐ คือ จักรันตปุระ อโมฆปุระ และพิมายปุระ ทางใต้ได้ขยายอาณาเขตไปจนถึง จันทบุรีปัจจุบัน และไปจนจรดพรมแดนอาณาจักรมอญทวารวดี (ฮอลล์ ๒๕๒๖ : ๑๒๔)

ในพุทธศตวรรษที่ ๑๖ อาณาจักรมอญที่สะเทิมเจริญสูงสุดยิ่งกว่าอาณาจักรใด ๆ ใน บริเวณใกล้เคียง ทั้งทางด้านวัฒนธรรม ศาสนา และการค้า ขณะนั้นพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ แห่ง กัมพูชาได้ขยายอาณาเขตออกไปทางตะวันตก ทรงเข้ายึดครองลพบุรีของมอญทวารวดี ก่อให้เกิด การอพยพใหญ่ของมอญที่ลี้ภัยเข้าสู่หงสาวดีและสะเทิม จากนั้นพวกกัมพูชาก็รุกรานเข้าไปใน พม่าตอนใต้ กษัตริย์มอญแห่งหงสาวดีได้ขอให้พระเจ้าอโนรธาแห่งอาณาจักรพุกามของพม่ายก ท้ามาช่วยต้านทานกองทัพกัมพูชา พระเจ้าอโนรธาได้ปราบปรามพวคมอญในตอนใต้ของพม่า และได้เมืองสะเทิมเมืองหลวงของมอญ ใน พ.ศ. ๑๖๐๐ หลักฐานทางฝ่ายไทยเชื่อว่าพระเจ้าอโนรธาขยายอำนาจเข้ามาจนถึงลพบุรีและทวารวดี และกล่าวด้วยว่ากัมพูชายอมรับความเป็นใหญ่ ของพม่าเหนือดินแดนที่พม่าตีได้ เพื่อแลกกับการคืนลพบุรีให้เขมร และในที่สุดพวคมอญก็แพ้เจ้า ครรชิตแม่ทัพผู้สามารถของพระเจ้าอโนรธา แต่พม่าไม่พยายามที่จะยึดครองดินแดนทางตะวันออกของแคว้นสะเทิม

ผลของการยึดเมืองสะเทิมในครั้งนั้น แม้ว่ามอญจะถูกพม่าปราบจนสิ้นอิสรภาพ แต่ อารยธรรมความเจริญของมอญกลับรุ่งเรืองและมีอิทธิพลเหนือพม่า พระเจ้าอโนรธา (Anawrahta พ.ศ. ๑๕๘๗-๑๖๗๐) ได้กวาดต้อนนักปราชญ์ราชบัณฑิตและช่างฝีมือต่าง ๆ จากสะเทิมไปยัง พุกาม และได้หล่อหลอมเป็นวัฒนธรรมประจำชาติพม่า ดังจะเห็นได้จากการสร้างและตกแต่งตาม เจดีย์ต่าง ๆ ในสมัยราชวงศ์พุกาม การดัดแปลงตัวหนังสือของมอญไปใช้เป็นตัวเขียนของพม่า

ตลอดจนการรับคำในภาษามอญไปใช้ในภาษาพม่า นอกจากนี้ยังรับพุทธศาสนาและวัฒนธรรมอื่น ๆ ของมอญด้วย (สุภรณ์ ๒๕๔๑ : ๑๖-๑๗)

อิทธิพลของมอญต่อพม่าเห็นได้ชัดมากยิ่งขึ้นในสมัยพระเจ้าจันลิตระ พ.ศ. ๑๖๒๗-๑๖๕๕ ซึ่งครองราชย์ต่อจากพระเจ้าอโนรธา แม้พระองค์จะทรงเป็นชาวพม่าโดยกำเนิด แต่ก็มีความรักใคร่ในพวกมอญและนิยมชมชอบวัฒนธรรมมอญ ซึ่งเป็นยุคแห่งการสร้างวัดและเจดีย์โดยใช้สถาปัตยกรรมแบบมอญ และจารึกส่วนใหญ่ก็ใช้ภาษามอญ (สุภรณ์ ๒๕๔๑ : ๑๗) ในรัชสมัยอันยาวนานของราชันดดาของพระองค์คือ พระเจ้าอลองสิทธุ (พ.ศ. ๑๖๕๖-๑๗๐๘) อิทธิพลวัฒนธรรมมอญที่พุกามก็เสื่อมลงอย่างมาก และระยะต่อมาก็ถูกกลืนหายไปจนหมดสิ้น (ฮอลล์ ๒๕๒๖ : ๑๙๗)

นโยบายของพม่าในการที่จะรวมมอญเข้าไว้เป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรตนซึ่งเริ่มขึ้นในสมัยพระเจ้าอนิรุได้สืบทอดมายังกษัตริย์องค์ต่อ ๆ มา โดยเฉพาะในสมัยพระเจ้าจันลิตระ พระองค์ได้พยายามที่จะผสมผสาน ๒ ชาตินี้เข้าด้วยกัน แต่นโยบายการรวมชาตินี้ก็ดำเนินไปได้ไม่ตลอด เพราะมอญได้พยายามดิ้นรนเพื่ออิสรภาพของตนอยู่เสมอ และในที่สุดก็สามารถฟื้นตัวและตั้งอาณาจักรขึ้นได้อีก ๒ ครั้งด้วยกัน

อาณาจักรเมะตะมะ

หลังจากที่อาณาจักรพุกามของพม่าถูกจักรพรรดิคุปไลข่านส่งกองทัพตารัด (มองโกล) เข้าทำลายลงได้ใน พ.ศ. ๑๘๒๐ พวกมอญทางใต้ก็ก่อการจลาจล หนุมพ้อคำชาวมอญชื่อ มะกะโท (บางฝ่ายเชื่อว่าเป็นชาวไทยใหญ่) (ฮอลล์ ๒๕๒๖ : ๑๙๙) ใช้อุบายยึดเมืองเมะตะมะได้ใน พ.ศ. ๑๘๒๕ ต่อมาทรงพระนามว่า พระเจ้าฟ้ารั่ว (สมิงวาโร Wareru หรือ Warirow พม่าเรียก Wagaru) ปฐมกษัตริย์อาณาจักรเมะตะมะ เมื่อก่อกำจัดเจ้าเมืองพะโคที่แข็งข้อได้แล้วก็ปกครองพม่าตอนใต้ทั้งหมด

พระเจ้าฟ้ารั่วได้ทรงสร้างประมวลกฎหมายใหม่ที่ดัดแปลงมาจากกฎหมายพระมนู ซึ่งรู้จักกันตามพระนามของพระองค์ว่า พระธรรมศาสตร์ฉบับพระเจ้าฟ้ารั่ว ที่จริงคงจะแปลจากคัมภีร์ภาษาอินเดียที่มีอยู่มานานแล้วเป็นภาษามอญ และการรวบรวมครั้งนี้ก็ได้กลายเป็นรากฐานของวรรณกรรมกฎหมายในพม่าและในประเทศไทย (Guillon 1999: 157)

อาณาจักรหริภุญไชยถูกยึดโดยชาวไทย ต่อมาเชียงใหม่ก็ถูกสร้างขึ้นมาเป็นเมืองหลวงของอาณาจักรล้านนา

คัมภีร์มูลศาสนาระบุว่า กษัตริย์แห่งรามัญญะทะเล (เมะตะมะ) ได้ทรงส่งพระสงฆ์ ๑๒ รูปไปยังศรีลังกาเพื่อขอพระไตรปิฎกใหม่ ณ วัดอุทุมพรคิริ (Udumbaragiri) และได้กลับมาใน พ.ศ. ๑๘๗๔ พร้อมกับพระอนุเมติ สำนักศิษย์เจ้าอาวาสวัดอุทุมพรคิริ ซึ่งได้จัดตั้งเสมาหิน ๑๒ หลักเพื่อเป็น

สถานที่ทำสังฆกรรม และได้รับความนิยมนอย่างมาก จนได้รับพระราชทานนาม มหาสวามีอุทุมพร
บุปผา คณะสงฆ์ที่มาจากศรีลังกาคณะนี้ไม่เหมือนคณะอื่น ๆ เพราะเป็นสาณะศิษย์สายอริยญวาสี
หรือ พระปา ผู้ถืออุคตงควัตร ซึ่งต่อมาได้แพร่หลายไปยังสุโขทัย และยังได้รับความนิยมนจนถึง
ปัจจุบัน

พญาอัยลาว (Bana E Law) ผู้ครองราชย์เป็นองค์ที่ ๔ ต่อจากพระเจ้าฟ้ารั่ว ใน พ.ศ.
๑๘๗๔ เป็นกษัตริย์องค์แรกที่แน่ใจได้ว่าเป็นมอญ เพราะใช้คำนำหน้าพระนามว่า พญา (ก่อนหน้า
นี้ใช้คำไทยว่า ขุน) ซึ่งใช้กับกษัตริย์มอญทุกพระองค์จากนี้เป็นต้นไป (Guillon 1999: 160)

พญาอู๋ (พม่าเรียก Binnya U) ครองราชย์ใน พ.ศ. ๑๘๙๑ มีอีกพระนามหนึ่งว่า พระเจ้า
ช้างเผือก (พม่าเรียก Hsinbyushin) ในตอนต้นรัชกาลพระองค์ต้องจัดการกับการรุกรานของอาณาจักร
ล้านนาหรือเชียงใหม่ ซึ่งมุ่งทำลายอำนาจของมอญทางใต้เพื่อมิให้เข้ามาสร้างที่มั่นในทหริญ
ไชยได้อีก ซึ่งยังคงมีชาวมอญอยู่มาก

ในระหว่างรัชสมัยของพญาอู๋นั้น ได้มีการย้ายเมืองหลวงจากเมาะตะมะไปยังหงสาวดีใน
พ.ศ. ๑๙๑๒ เพราะถูกโจมตีจากฝ่ายไทยและยึดเมาะตะมะได้ชั่วคราว สาเหตุหนึ่งของสงคราม
ครั้งนั้นเกิดจากความไม่สงบภายในอาณาจักรมอญ กล่าวคือ หลังจากที่ตั้งราชวงศ์ได้แล้วแทนที่
มอญจะถือโอกาสในช่วงนั้นซึ่งพมำกำลังเสื่อมอำนาจและยังต้องเผชิญกับการรุกรานของพวกมอง
โกล ทำการรวบรวมอาณาจักรมอญทั้งหมดในพม่าตอนล่างเข้าด้วยกันและสร้างความเป็นปึกแผ่น
มั่นคงให้แก่อาณาจักร มอญกลับตกอยู่ในสมัยของการแย่งชิงราชสมบัติเป็นเวลาหลายปี ทำให้
ประเทศข้างเคียงทั้งไทยและไทยใหญ่ถือโอกาสเข้าทำการแทรกแซง แต่มอญก็ยังโชคดีที่มีกษัตริย์
ที่เข้มแข็งอย่างพญาอู๋ จึงยังคงรักษาอาณาจักรไว้ได้ (สุภรณ์ ๒๕๔๑ :)

ผังเมืองเมาะตะมะไม่ได้มี ๔ ประตูตามประเพณีของเมืองในยุคนั้น ด้านเหนือยาว
๑,๘๖๕ เมตร มีสองประตู ด้านตะวันตกยาว ๖๕๖ เมตร มี ๑ ประตู ด้านใต้ยาว ๑,๙๘๗ เมตร มี
๑๐ ประตู แต่ละประตูมีชื่อตามเมืองหรือจังหวัดที่หันหน้าออกไป ทั้งเมืองอยู่ในกำแพงยาว
๔,๕๐๐ เมตร ขอบเขตของอาณาจักร ไล่จากทิศตะวันตกห่างจากเมืองหลวง ๔๑ กิโลเมตร ทิศ
ตะวันตกเฉียงเหนือ ๒๕๖ กิโลเมตร ทิศเหนือ ๒๔๔ กิโลเมตร ทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ๑๙๒
กิโลเมตร จรดเขตแดนเชียงใหม่ ทิศตะวันออก ๑๑๒ กิโลเมตร จรดแม่น้ำคะแดง (Khadaing) ทิศ
ตะวันออกเฉียงใต้ ๒๘๘ กิโลเมตร ทิศใต้ ๑๗๖ กิโลเมตร แต่ละทิศจะอยู่ในพื้นที่ของเมือง ๔ เมือง
ทำให้เมืองหลวงเมาะตะมะอยู่ตรงกลางของเมืองทั้งหมด ๓๒ เมือง (เดิง) เมืองบิรวาร (ซา) อีก ๑๒
เมืองซึ่งจะอยู่ใกล้กับศูนย์กลางเพื่อปกป้องเมืองหลวง มีเชื้อพระวงศ์หรือบุคคลที่ภักดีต่อกษัตริย์
ปกครองอยู่ ลักษณะของผังอาณาจักรที่วางเมืองหลวงไว้ตรงกลางเช่นเดียวกับเมืองเมาะตะมะนี้ ยัง
มีที่อาณาจักรพะลิมและหงสาวดี (Guillon 1999 : 162-164)

อาณาจักรหงสาวดี

อาณาจักรมอญในพม่าตอนล่างทั้งหมดสามารถรวมเป็นอาณาจักรเดียวกันได้เป็นครั้งแรกในสมัยของพระเจ้าราชาธิราช (Rajadhiraja พม่าเรียกว่า Razadarit พ.ศ. ๑๙๓๖-๑๙๖๕) ซึ่งครองราชย์ต่อจากพระบิดาคือพญาอู่ นอกจากจะทรงจัดการเกี่ยวกับการปกครองโดยการแบ่งการปกครองออกเป็น ๓๒ เมืองแล้ว ทรงสร้างสัมพันธมิตรกับอยุธยา จึงทำให้สามารถหันไปป้องกันอาณาจักรมอญจากการรุกรานของพม่าและไทยใหญ่ ตลอดรัชกาลของพระองค์มีแต่เรื่องราวของการทำสงคราม โดยเฉพาะอย่างยิ่งการขับเคี่ยวกับพม่าแห่งกรุงอังวะในสมัยของพระเจ้าฝรั่งมังฆ้อง (Minhkaung พ.ศ. ๑๙๕๔-๑๙๖๕) ซึ่งพยายามที่จะเอาชนะมอญให้ได้ แต่พระเจ้าราชาธิราชทรงใช้นโยบายยุยงให้อังวะกับรัฐต่าง ๆ ในไทยใหญ่แตกกัน เป็นการขยายขอบเขตของสงครามให้กว้างขวางออกไปจึงสามารถป้องกันอาณาจักรมอญไว้ได้ (สุภรณ์, ๒๕๔๑ : ๒๐)

อาณาจักรมอญในช่วงหลังของราชวงศ์เมาะตะมะ เป็นยุคแห่งความสงบและรุ่งเรืองทางวัฒนธรรมและการค้าขาย กล่าวได้ว่าเป็นยุคทองของมอญซึ่งกินเวลาระหว่าง พ.ศ. ๑๙๖๖-๒๐๘๒ โดยมีกษัตริย์ปกครองรวม ๘ องค์ ที่สำคัญคือ พระเจ้าฟ้ารั่ว (Binnya Waru พ.ศ. ๑๙๘๙-๑๙๙๓) พระนางพญาท้าว (Bana Thaw) พม่าเรียก พระนางชินซอบู (Shinsawbu พ.ศ. ๑๙๙๖-๒๐๑๓) และพระเจ้าธรรมเจดีย์ (Dhammaceti พม่าเรียก Dammazedi พ.ศ. ๒๐๑๓-๒๐๓๕) เนื่องจากในระบายนั้นพม่าตกอยู่ในภาวะยุ่งเหยิงเกิดการจลาจลเพราะทรงการสู้รบกันเอง จึงมีได้มารบกวมมอญอีกเลย เปิดโอกาสให้มอญได้ทำการทะนุบำรุงประเทศอย่างเต็มที่ ทั้งความเจริญภายในและการติดต่อกับต่างประเทศ เมืองท่าที่สำคัญของมอญได้แก่ ซีเรียม (Syriam) พะสิม (Bassein) เมาะตะมะ (Martaban) และหงสาวดี (Pegu) โดยทำการค้าขายกับอินเดีย มะละกา และหมู่เกาะมาเลย์

พระเจ้าธรรมเจดีย์ทรงสร้างเมืองหงสาวดีใหม่ทางด้านตะวันตกของเมืองเดิม เนื่องจากยกเมืองเดิมให้พ่อค้าและชาวต่างชาติซึ่งได้ตั้งศูนย์กลางการค้าและร้านค้าต่าง ๆ ขึ้นมา (Guillon 1999: 173) เมืองใหม่ถูกสร้างขึ้นตามแผนผังของเมืองเก่า เป็นรูปสี่เหลี่ยม มี ๒๐ ประตู กำแพงเมืองติดกับคูเมืองที่มีแต่จะทะลุ หอรักษาการณ์บนป้อมมีหลังคาอาบสีทอง แต่ละประตูมีชื่อตามเมืองที่ขึ้นต่ออาณาจักรหงสาวดี ถนนกว้างมีต้นมะพร้าวอยู่สองข้างทาง และถนนจากประตูแต่ละด้านตัดตรงไปยังประตูด้านตรงข้าม ดังนั้นในเมืองจึงมีพื้นที่แบ่งเป็นสี่เหลี่ยม ๓๒ ผืน และอีก ๔ ผืนล้อมรอบผืนดินสี่เหลี่ยมที่อยู่ตรงกลาง ซึ่งเป็นที่ตั้งพระราชวังและเจดีย์ ทั้งบ้านเรือนและราชวังสร้างด้วยไม้ ผังเมืองนี้คล้ายกับสัญลักษณ์สวรรค์แบบชาวพุทธที่มีเทวดา ๓๓ หรือ ๓๒ องค์กับพระอินทร์ (ก็คือองค์กษัตริย์) อยู่ตรงกลาง (Guillon 1999: 192-193)

กรุงหงสาวดีนอกจากจะเป็นทั้งเมืองหลวงและเมืองท่าที่สำคัญแล้ว ยังกลายเป็นศูนย์กลางการค้าและสถานที่ท่องเที่ยวสำหรับพ่อค้าชาวต่างชาติ ซึ่งต่างก็ประทับใจในความงดงาม

และความเจริญรุ่งเรืองจนเป็นที่กล่าวขวัญถึงอย่างชื่นชม ดังจะเห็นได้จากบันทึกของ ลูโดวิโก ดี วาร์ธามา (Ludovico di Varthema) พ่อค้าชาวอิตาลี ซึ่งเข้ามาใน พ.ศ. ๒๐๔๔ ได้เขียนเกี่ยวกับหงสาวดีว่า เป็นเมืองใหญ่อยู่ใกล้ทะเล มีเรือเข้าออกมาก บ้านเรือนและพระราชวังก่อสร้างด้วยหินกับปูน (stone with lime) เป็นประเทศที่มีป่าไม้และช้างจำนวนมาก พระราชาทรงเครื่องประดับที่ทำด้วยทับทิมจำนวนมากและค้าหาศาล สินค้าออกซึ่งนำความมั่งคั่งมาสู่ประเทศได้แก่ ครั่ง ไม้จันทน์ ฝ้าย ไหม และทับทิม

การเปิดเส้นทางเดินเรือจากยุโรปมายังตะวันออกโดยชาวโปรตุเกสใน พ.ศ. ๒๔๐๑ ทำให้ชาวยุโรปพากันเดินทางมายังประเทศต่าง ๆ ในภาคตะวันออกมากยิ่งขึ้น ใน พ.ศ. ๒๐๕๔ หลังจากที่โปรตุเกสยึดมะละกาได้แล้ว อัลฟองโซ เด อัลบูเกิร์ก (Alfonso de Albuquerque) ได้ส่งคนเข้าไปสืบสภาพความเป็นไปในตะนาวศรี เมาะตะมะ และหงสาวดี และใน พ.ศ. ๒๐๖๒ เขาได้ส่งแอนโทนี คอร์เรีย (Anthony Correa) เข้ามาทำสัญญาทางการค้าในนามของโปรตุเกสกับเจ้าเมืองมะตะมะ ตามสัญญานั้นมอญอนุญาตให้พ่อค้าชาวโปรตุเกสเข้ามาทำการค้าได้ที่เมืองเมาะตะมะและหงสาวดี พร้อมกันนั้นโปรตุเกสก็ได้ตั้งศูนย์การค้าขึ้นที่เมาะตะมะด้วย (สุภรณ์, ๒๕๔๑ : ๒๑)

การค้าของมอญในระยะนี้ส่วนใหญ่จึงเป็นการค้าทางทะเลกับชาวต่างประเทศทั้งในเอเชียและยุโรป ซึ่งนำความมั่งคั่งมาสู่หงสาวดี เมาะตะมะ และตะนาวศรีอย่างมาก ส่วนการค้าภายในภูมิภาคมีน้อย เพราะสถานการณ์ในพม่าตอนเหนือไม่สงบ

"อาณาจักรทั้งสาม" ของมอญยุคกลางเจริญรุ่งเรืองได้ด้วยเมืองท่าสามแห่งคือ เมาะตะมะ สิเรียม และพะลิม เมืองท่าเหล่านี้ติดต่อกับอินเดียตอนเหนือ (เบงกอล) อินเดียตะวันออกเฉียงใต้ (โคโรมันเดล) อินเดียตะวันตกเฉียงใต้ (มะละบาร์) ศรีลังกา มะละกา อะเจย์ บอร์เนียว ตังเกีย และจีนตอนใต้ โดยพะลิมค้ากับอินเดีย มะละกา และหมู่เกาะทั้งหลาย โดยเฉพาะรับสิ่งทอมาจากเบงกอล รวมทั้งเป็นจุดผ่านการค้าระหว่างจีนกับอินเดียด้วย เมาะตะมะจะนำเข้าไม้จันทน์ เครื่องเคลือบจีน การบูรจากบอร์เนียว และพริกไทยสุมาตรา ส่งออกไม้สักสำหรับต่อเรือ (ไปยังอินเดีย) และดีบุก สินค้าที่ผลิตได้โดยทั่วไปของกรุงหงสาวดีคือ ทอง เงิน ทับทิม นิล ฆะมด กายาน ดีบุก ตะกั่ว ทองแดง ข้าว เหล้าขาว และน้ำตาล (Guillon 1999: 184)

นอกจากนี้กรุงหงสาวดียังเป็นเมืองท่าเสรี พ่อค้าสามารถจะค้าสินค้าได้ทุกชนิด ตรงข้ามกับเมืองอ่าวที่ท่าเช่นนี้ไม่ได้ พ่อค้าชาวต่างชาติจะมีพ่อค้ามอญเป็นตัวกลางในการค้าขาย เอมมานูเอล กียอง คิดว่า ชุมชนพ่อค้าจากกรุงหงสาวดีที่มีอยู่ในมะละกา อะเจย์ และเมืองท่าต่าง ๆ ของอินเดีย ตามบันทึกของนักเดินทางชาวต่างชาติ ไม่น่าจะเป็นชาวมอญแท้ ๆ เพราะมอญเป็นชาวพุทธที่ไม่นิยมการข้องเกี่ยวกับการเงิน จึงคาดว่าบรรดาพ่อค้าคนกลางหลักในพุทธศตวรรษที่ ๒๐ และ ๒๑ คงจะเป็นชาวอินเดีย โดยได้ค่านายหน้าร้อยละ ๒

สินค้าที่มีชื่อเสียงที่ผลิตเฉพาะที่กรุงหงสาวดีคือ ไหมเกาะตะมะ ไข่ใส่น้ำ เหล้า และน้ำมัน ที่จริงมีไหมสามชนิดออกจากเกาะตะมะคือ (๑) เครื่องเคลือบเงินจากยูนนานไปยังอินเดีย (๒) เครื่องเคลือบเงาสวรรคโลกจากไทยไปชวา บอร์เนียว และฟิลิปปินส์ (๓) ไหมเกาะตะมะผลิตที่เมืองทะเละ (ปัจจุบันคือ ตวันเต Twante) และที่พะสิม ไหมเหล่านี้ถูกเคลือบเงาสองในสาม (หรือบางครั้งไม่ได้เคลือบเงาเลย) มีหูหิ้วสองข้าง รูปร่างทรงรี มีความสูง ๖๐-๘๘ เซนติเมตร ไหมเกาะตะมะเหล่านี้ยืนยันว่ามอญยุคกลางมีบทบาทเป็นสถานีขนถ่ายสินค้าระหว่างจีน อินเดีย และโลกอาหรับมานาน ก่อนที่ชาวยุโรปจะพยายามแสดงบทบาทที่นั่น (Guillon 1999: 187-189)

ส่วนความเจริญทางด้านศาสนานั้น ปรากฏว่าพระเจ้าแผ่นดินที่ปกครองหงสาวดีในยุคนี้นับแต่ไม่พระทัยในการศาสนา โดยเฉพาะพระนางพญาท้าวและพระเจ้าธรรมเจดีย์ได้ทะนุบำรุงพุทธศาสนาให้รุ่งเรือง บริจาคทรัพย์สิ่งของมีค่าและเครื่องประดับเพื่อใช้ในการบูรณะและตกแต่งเจดีย์ชเวดากอง จนกระทั่งมีลักษณะดังปรากฏในปัจจุบัน นับเป็นพุทธสถานที่สำคัญและมีชื่อเสียงที่สุดในพม่า และพญาท้าวยังได้บริจาคทาสเชลยชายหญิงจำนวน ๕๐๐ คนให้เป็นข้าวัด ส่วนพระเจ้าธรรมเจดีย์นั้นก็ได้ทำการชำระสมณวงศ์ นอกจากจะส่งสมณทูตไปพุทธคยาในเบงกอลเพื่อจำลองแบบวัดมาใช้สร้างในหงสาวดีแล้ว ยังได้ส่งทูตไปลังกา ซึ่งส่งผลให้เกิดการปฏิรูปศาสนาทั้งในด้านพิธีกรรมและวินัยสงฆ์ โดยมีศูนย์กลางอยู่ที่พัทธสีมาเกลยาณี (Kalyanithein) ใกล้เมืองหงสาวดี ซึ่งได้ใช้เป็นสถานที่สำหรับบวชพระด้วย และพระเจ้าธรรมเจดีย์ยังได้เชิญชนพระสงฆ์จากประเทศใกล้เคียงให้เข้ามาทำการบวชอีกครั้งหนึ่งที่สีมาเกลยาณี ทำให้พิธีกรรมการบวชในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ได้มาตรฐานเป็นแบบเดียวกัน เรื่องราวเกี่ยวกับการปฏิรูปดังกล่าว พระเจ้าธรรมเจดีย์ได้สั่งให้จารึกลงบนแท่งหิน ๑๐ แท่ง เรียกว่า จารึกเกลยาณี (สุภรณ์, ๒๕๔๑ : ๒๓)

ในด้านการปกครอง กษัตริย์ในช่วงนี้ที่สำคัญคือ พระเจ้าฟ้ารั่ว ผู้มีชื่อเสียงในความสามารถในการปกครองและลงโทษผู้กระทำผิดอย่างเด็ดขาด ทำให้บ้านเมืองอยู่ในความสงบ อาชญากรรมลดน้อยลงเพราะเช็ดขยาตในความเจ็บปวดของพระองค์ และพระเจ้าธรรมเจดีย์ผู้ได้ชื่อว่าเป็นนักปกครองที่ดีเยี่ยม ผลงานของพระองค์ในด้านนี้ได้แก่การรวบรวมหลักระเบียบการปกครองของพระองค์เรียกว่า ธรรมเจดีย์เพียดัง (Dammazedi pyatton) และการแปลตำรากฎหมายของพระเจ้าฟ้ารั่ว (หรือ วาการุธรรมศาสตร์ (Wagaru dhammathat) ออกเป็นภาษาพม่า

ความเจริญของมอญในยุคนี้นับลดลงพร้อม ๆ กับราชวงศ์เมาะตะมะเพราะถูกพม่าแห่งราชวงศ์ตองอูรุกราน และถูกรวมเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรพม่าอีกครั้งหนึ่งใน พ.ศ. ๒๐๘๒ พระเจ้าตะเบ็งชเวตี้ (Tabinshwehti พ.ศ. ๒๐๗๔-๒๐๙๓) ทรงมีนโยบายที่จะสมานไมตรีกับมอญและรวมมอญกับพม่าเข้าเป็นชาติเดียวกัน พระองค์ทรงผูกน้ำใจชาวมอญโดยการรับอารยธรรมต่าง ๆ จากมอญมาใช้ในพม่า รับชาวมอญเข้ารับราชการในกองทัพ ให้ดำรงตำแหน่งหน้าที่สำคัญ ๆ

ตลอดจนเป็นที่ปรึกษาของพระองค์ ยิ่งไปกว่านั้นยังมีสนมเป็นมอญอีกด้วย และยังได้ย้ายราชธานีมาอยู่ที่กรุงหงสาวดี

แต่พอสิ้นรัชกาลของพระองค์ มอญก็ต้องประสบกับความเดือดร้อนภายใต้การปกครองของกษัตริย์องค์ใหม่คือ พระเจ้าบุเรงนอง (Bayinnaung พ.ศ. ๒๐๙๔-๒๑๒๔) แม้ว่าพระองค์จะยังคงยึดถือนโยบายและปฏิบัติต่อชาวมอญเช่นเดียวกับพระเจ้าตะเบ็งชเวตี้ แม่ทัพใหญ่และข้าราชการสำคัญ ๆ ตลอดจนที่ปรึกษาของพระองค์ยังคงเป็นชาวมอญ แต่จากการที่พระองค์ทรงฝักใฝ่ในการสงครามเพื่อแผ่พระราชอาณาเขตและสร้างจักรวรรดิอันยิ่งใหญ่ให้แก่พม่า ทำให้ต้องเกณฑ์ชาวมอญเข้าในกองทัพเป็นจำนวนมากอยู่เสมอ ๆ และทั้ง ๆ ที่พระองค์ทรงออกพระราชกฤษฎีกาห้ามเกณฑ์แรงงานในระหว่างเดือนมิถุนายนถึงเดือนกันยายน ซึ่งเป็นช่วงเวลาการเพาะปลูก แต่สงครามซึ่งบ่อยครั้งกินเวลาดลอดฤดูฝนทำให้พระองค์ไม่สามารถปฏิบัติตามพระราชกฤษฎีกานั้นได้ ผลที่ตามมาคือความอดอยาก ดังเช่นใน พ.ศ. ๒๑๑๐ เกิดภาวะข้าวขาดแคลนมากแหว่งในหัวเมืองมอญ เนื่องจากทุ่งนาที่เคยอุดมสมบูรณ์ถูกทอดทิ้งให้รกร้างเพราะขาดคนเข้าไปทำการเพาะปลูก พวกมอญได้ก่อการจลาจลขึ้น แต่ก็ถูกปราบอย่างรุนแรง ความไม่พอใจของมอญที่มีต่อพม่าได้ทวีขึ้นเนื่อง ๆ เพราะกษัตริย์พม่าองค์ต่อ ๆ มาปกครองมอญอย่างกดขี่ และยังบีบคั้นในเรื่องภาษีและการเกณฑ์แรงงานในกิจการต่าง ๆ ทั้งในยามสงบและยามสงคราม เป็นเหตุให้มอญก่อการจลาจลอยู่เนื่อง ๆ ครั้นเมื่อถูกพม่าปราบหนัก ๆ เข้า ก็พากันอพยพเข้าสู่ประเทศไทย การอพยพใหญ่ของชาวมอญไปยังประเทศไทยเป็นครั้งแรก ใน พ.ศ. ๒๑๓๘ หลังจากเมืองพะลิมก่อกบฏแต่ถูกปราบปรามอย่างนองเลือด (Guillon 1999: 194)

พ.ศ. ๒๒๐๔ กษัตริย์พม่าแห่งอังวะ พระเจ้าปิงดาเลขอให้เจ้าชายมอญแห่งเกาะตะมะส่งกองทัพไปช่วยรบกับจีน กองทหารมอญ ๓,๐๐๐ นายกลับหนีทัพมาเกาะตะมะเพื่อก่อการขบถ แต่ทหารหนีทัพถ้าถูกจับได้จะถูกเผาทั้งเป็น ดังนั้นพวกขบถจำนวนมากจึงหนีเข้าแดนไทย ซึ่งกษัตริย์ไทยสมเด็จพระนารายณ์ส่งเจ้าชายมอญมารับผู้อพยพหนึ่งหมื่นคน

ในที่สุดตอนปลายราชวงศ์ต้องอู ขณะทีพม่าต้องเผชิญทั้งศึกฮ่อและสงครามกับไทย มอญก็ถือโอกาสรวบรวมกำลังและประกาศอิสรภาพใน พ.ศ. ๒๒๘๓ ภายใต้การนำของสมเด็จพระสังฆราช (Smin Htaw Buddhaketi พ.ศ. ๒๒๘๓-๒๒๙๐) (สุภรณ์, ๒๕๔๑ : ๒๔) พระองค์ขึ้นมาเป็นกษัตริย์ด้วยสถานการณ์บังคับ แม้ว่าจะได้รับความนิยมและสามารถรวบรวมพม่าตอนล่างได้อย่างรวดเร็ว แต่ไม่มีความสามารถพอที่จะก่อตั้งราชวงศ์ หรือไม่มีความทะเยอทะยานที่ยิ่งใหญ่ใด ๆ เลย หลังจากที่ตั้งมั่นที่หงสาวดีได้อีกครั้งหนึ่งแล้ว มอญก็คิดการใหญ่ที่จะขยายอาณาเขตออกไปทางเหนือ เพื่อทำลายล้างอาณาจักรพม่าที่อังวะ ซึ่งกำลังอ่อนแอ เข้ายึดแปร (Prome) และต้องอูไว้ได้อย่างรวดเร็ว และรวมดินแดนทางใต้เข้าไว้ในอำนาจด้วย ใน พ.ศ. ๒๒๘๕ ได้รุกขึ้นไปตามลุ่มน้ำอิรวดีจนกระทั่งถึงอังวะ โดยได้รับความช่วยเหลือทั้งด้านกำลังและอาวุธปืนจากนักผจญภัยชาว

ฮอลันดาและโปรตุเกสที่เข้ามาในขณะนั้น แต่ก็ล้มเหลวในการโจมตีกรุงอังวะและเสียหายอย่างหนัก สมิงทอพูททเกซีจึงส่งราชบัลลังก์ ใน พ.ศ. ๒๒๙๐

พญาทะละ (Binnya Dala พ.ศ. ๒๒๙๐-๒๓๐๐) ขึ้นครองอำนาจแทนสมิงทอพูททเกซี ได้รับความช่วยเหลือจากฝรั่งเศสที่ปอนดิเชอรี ส่งปืนใหญ่และปืนคาบศิลาจำนวนมากมาให้ จึงได้ทำการขยายอาณาเขตต่อไป ยึดได้จากเซ (Kyaukse) ใน พ.ศ. ๒๒๙๔ และกรุงอังวะในเดือนเมษายน พ.ศ. ๒๒๙๕ ชัยชนะของมอญดังกล่าวทำให้ดูเหมือนว่ามอญกำลังจะตั้งจักรวรรดิของตนขึ้นใหม่โดยรวมพม่าเข้าไว้เป็นส่วนหนึ่งของจักรวรรดิ แต่มอญกลับนำกำลังส่วนใหญ่สองในสามกลับกรุงหงสาวดี เหลือกำลังส่วนน้อยไว้ ซึ่งไม่เพียงพอในการควบคุมเขตแดนพม่าเหนือ

แต่ในขณะที่พม่าเปลี่ยนพล้ำจนเกือบจะเสียชาติบ้านเมืองนั้นก็ยังมีผู้รักชาติคนหนึ่งแห่งเมืองมุกโซโบ (Moksobomyo) คือ อลองพญา นำสมัครพรรคพวกเข้าตีกองทหารมอญที่ยกมายังมุกโซโบเพื่อบังคับให้คืนน้ำสาบานแตกยับเยิน แม้มอญจะส่งกำลังมาเพิ่มเติมแต่ก็พ่ายแพ้กลับไปทุกครั้ง และในเดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๒๙๕ มอญก็ต้องค่อย ๆ ถอยออกจากที่มั่นทางเหนือ อลองพญาตั้งตนเป็นกษัตริย์ที่เมืองชเวโบ (ชื่อใหม่ขงมุกโซโบ) และในที่สุด พ.ศ. ๒๒๙๗ พระเจ้าอลองพญาก็ยึดพม่าตอนบนไว้ได้ทั้งหมด และลงมาถึงเมืองละเกิง ซึ่งพระองค์เปลี่ยนชื่อใหม่ว่า “ย่างกุ้ง” แปลว่า “สิ้นสุดการต่อสู้” จากนั้นพระเจ้าอลองพญาจึงได้ยกกำลังกองทัพลงมาล้อมเมืองพะสิม และยึดได้ในเดือนกรกฎาคม พ.ศ. ๒๒๙๘ โดยใช้อาวุธปืนที่ยึดได้จากเรือฝรั่งเศสที่ส่งมาช่วยมอญ สุดท้ายได้เข้าปราบมอญที่กรุงหงสาวดีโดยใช้เล่ห์กล และได้ดินแดนมอญทั้งหมดไว้ในอำนาจโดยเด็ดขาดใน พ.ศ. ๒๓๐๐ พม่าได้เผาทำลายเมืองอย่างราบคาบและสังหารชาวมอญอย่างโหดเหี้ยม จนชาวมอญยังจดจำและเล่าขานความสูญเสียนี้มาจนถึงปัจจุบัน มอญจึงถูกรวมเข้าเป็นส่วนหนึ่งของพม่าตั้งแต่นั้นมาโดยไม่มีโอกาสฟื้นตัวได้อีกจนกระทั่งปัจจุบัน (สุภรณ์, ๒๕๔๑ : ๒๕)

สุภรณ์ โอเจริญ เห็นว่า การที่อาณาจักรมอญต้องล้มลุกคลุกคลานอยู่เสมอ จนกระทั่งสูญเสียอาณาจักรโดยสิ้นเชิงแก่พม่า กลายเป็นชนชาติที่ไม่มีประเทศของตนเอง ทั้ง ๆ ที่มอญเคยเป็นชนชาติที่เจริญที่สุดชาติหนึ่งในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นั้นหากพิจารณาจากเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์จะเห็นได้ว่า สาเหตุแห่งความเสื่อมดังกล่าวน่าจะเนื่องมาจากปัจจัยทั้งภายในและภายนอก ดังนี้ คือ

๑. การขาดการรวมพลังที่ต่อเนื่องในการสร้างชาติ ทำให้มอญไม่สามารถสร้างจักรวรรดิของตนเองให้ยิ่งใหญ่ดังเช่น เขมร พม่า หรือไทย ทั้ง ๆ ที่ตั้งอยู่ในบริเวณที่ได้เปรียบกว่าพม่า คืออุดมสมบูรณ์กว่าและอยู่ติดทะเล และยังมีวัฒนธรรมและอารยธรรมสูงกว่า ดังจะเห็นได้ว่า มอญไม่มีประวัติศาสตร์ของการรวมเป็นบ้านเมืองที่ยาวนานต่อเนื่องกัน เนื่องจากไม่บ่อยครั้งนักที่มอญจะมีกษัตริย์ที่เข้มแข็งและมีความสามารถในการรวมกำลัง เพื่อสร้างความมั่นคงให้กับอาณาจักร

การรวมตัวของชาวมอญจึงมักเกิดขึ้นเป็นครั้งคราวในช่วงระยะเวลาสั้น ๆ ภายใต้การนำของ กษัตริย์ที่เข้มแข็ง เช่น พระเจ้าฟ้ารั่ว พระเจ้าราชาธิราช เป็นต้น มอญจึงไม่เคยที่จะรุกขึ้นไปตามลำ น้ำอิรวดีหรือแม่น้ำที่จะรุกเข้าไปยังอารกัน คงรวมกันอยู่เฉพาะบริเวณที่ราบปากแม่น้ำหรือบริเวณ พม่าตอนล่างเท่านั้น ส่วนเหนือสุดของอาณาจักรมอญคือหงสาวดี ดังนั้นมอญจึงเป็นอาณาจักร เล็ก ทำให้ถูกรุกรานจากอาณาจักรข้างเคียงได้ง่าย

๒. การขาดความสามัคคี ทำให้ขาดความร่วมมือร่วมใจกันสร้างประเทศชาติของตนให้ยิ่งใหญ่และเป็นปึกแผ่น ดังจะเห็นได้ว่า อาณาจักรมอญในพม่าตอนล่างมิได้รวมกันอยู่ภายใต้ผู้นำ คนเดียว แต่แยกกันอยู่และเป็นอิสระไม่ขึ้นต่อกัน โดยต่างมีผู้นำหรือกษัตริย์ของตนเอง เช่น สะเทิม หงสาวดี เป็นต้น ซึ่งก่อให้เกิดการแย่งชิงดินแดนกัน เป็นเหตุให้ถูกทำลายได้ง่าย แม้ในสมัยที่ พระเจ้าฟ้ารั่วสถาปนาอาณาจักรขึ้นใหม่ใน พ.ศ. ๑๘๓๐ ก็มีได้อำนาจอครอบคลุมมอญในพม่า ตอนล่างทั้งหมด นอกจากนี้ตลอดระยะเวลาที่ดำรงความเป็นเอกราชอยู่นั้นปรากฏว่ามีการแย่งชิง ราชสมบัติกันเสมอ ๆ โดยเฉพาะหลังราชกาลพระเจ้าฟ้ารั่วจนกระทั่งถึงรัชกาลพญาอู่ มีการลอบ ปลงพระชนม์พระเจ้าแผ่นดินเพื่อชิงบัลลังก์ทุกรัชกาล ทำให้บ้านเมืองอยู่ในความไม่สงบ เกิดความ ระส่ำระสายเพราะเปลี่ยนผู้นำบ่อย ประชาชนแตกแยก ขาดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ทำให้ ประเทศข้างเคียงถือโอกาสเข้าโจมตี

๓. ขาดกำลังคน ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญอย่างหนึ่งในการเสริมสร้างกำลังและความมั่นคงให้ แก่ประเทศชาติ จำนวนประชากรในประเทศซึ่งมีน้อยอยู่แล้วเมื่อเทียบกับพม่าและไทย ยังถูกลด จนวนลงอีกด้วยสาเหตุ ๓ ประการคือ

ก. ถูกพม่าสังหารหมู่เป็นจำนวนมากเสียหลายคราว ในสมัยที่ตกอยู่ใต้อำนาจของพม่า เช่น ในสมัยพระเจ้าปิงดาเลแห่งอังวะ พม่าได้เกณฑ์มอญเมืองเมาะตะมะไปช่วยรบศึกฮ่อ แต่ มอญไม่เต็มใจจึงพากันหลบหนี โทษของการขัดขืนคำสั่งครั้งนั้นคือการเผาหมู่บ้านทั้งเป็น นอกจากนี้ มอญยังเสียชีวิตเป็นจำนวนมากในการก่อการกบฏ เพราะทุกครั้งจะถูกพม่าปราบอย่างรุนแรง

ข. อพยพเข้าสู่ประเทศไทย เมื่อมอญไม่สามารถทนการบีบคั้นของพม่าได้ หรือหลังจาก ที่ก่อการกบฏขึ้นแล้ว เห็นว่าจะด้านกำลังของพม่าไม่ได้ก็มักจะพากันอพยพเข้าสู่ประเทศไทย ซึ่งมี หลายคราวและคราวละมาก ๆ

ค. ถูกเกณฑ์ให้ร่วมทำสงคราม บางครั้งก็อยู่ในกองทัพพม่า บางครั้งก็อยู่ในกองทัพไทย สุดแต่ว่าจะตกอยู่ใต้อำนาจของฝ่ายใด แต่ส่วนมากแล้วมักจะร่วมอยู่ในกองทัพพม่ายกมารบกับ ไทย เช่น ในสมัยพระเจ้าตะเบงชเวตี้ พระเจ้าบุเรงนอง เป็นต้น เป็นเหตุให้ล้มตายไปมาก

ในขณะที่กำลังของมอญลดลงด้วยสาเหตุต่าง ๆ ดังกล่าว พม่ากลับได้เปรียบในเรื่องนี้ เพราะมีคนอพยพจากทางเหนือเข้ามาสมทบอยู่เสมอทำให้มีกำลังเพิ่มมากขึ้น และจะเห็นได้ว่า สาเหตุแห่งความพ่ายแพ้ของมอญครั้งสุดท้ายที่สำคัญ คือ ความเสียเปรียบในด้านกำลังคนนั่นเอง

๔. การขาดผู้นำที่มีความสามารถในการเสริมสร้างความมั่นคงและเป็นปึกแผ่นให้แก่อาณาจักรอย่างต่อเนื่อง แม้ว่าในบางสมัยมอญจะมีกษัตริย์ที่สามารถและมีชื่อเสียง เช่น พระเจ้าฟ้ารั่ว ผู้กู้อิสรภาพและสถาปนาอาณาจักรมอญ แต่รัชกาลของพระองค์ก็ยืนยาวเพียง ๙ ปี หลังสมัยของพระองค์บ้านเมืองก็ตกอยู่ในความวุ่นวาย มีการแย่งชิงราชสมบัติกันเสมอ ๆ ทำให้อาณาจักรไม่มั่นคง หรือพระเจ้าธรรมเจดีย์ กษัตริย์นักปกครองซึ่งเป็นสมัยที่มอญมีความรุ่งเรืองสูงสุดทั้งด้านวัฒนธรรมและการค้า แต่พอสิ้นรัชกาล มอญก็เสื่อมลงจนถูกพม่าแห่งราชวงศ์ตองอูเข้ายึดครอง และแม้ว่าปลายสมัยราชวงศ์ตองอู มอญจะสามารถฟื้นตัวเป็นอิสระได้อีกครั้งหนึ่งและมีโอกาสดีขึ้นไปถึงอังวะ แต่ก็ไม่สามารถรักษาไว้ได้ กลับถูกพระเจ้าอลองพญาตีกลับให้ถอยร่นลงมาและพ่ายแพ้ไปในที่สุด ซึ่งสาเหตุหนึ่งก็เนื่องมาจากการขาดผู้นำที่สามารถในการวางแผนที่รอบคอบ เพราะแทนที่มอญจะสร้างความมั่นคงแก่อาณาจักรที่เพิ่งจะแยกตัวเป็นอิสระ กลับรับยกไปตีพม่าทั้ง ๆ ที่มีกำลังไม่เข้มแข็งพอ

๕. การที่มอญตั้งบ้านเรือนอยู่ระหว่างชน ๒ กลุ่มที่กำลังสถาปนาอาณาจักรสำคัญขึ้น คือ พม่าและไทย ทำให้ดินแดนมอญเป็นจุดยุทธศาสตร์ของ ๒ อาณาจักรในยามที่มีความขัดแย้งกัน และเนื่องจากมอญเป็นอาณาจักรเล็กและไม่มีอำนาจ จึงไม่สามารถดำเนินนโยบายเป็นกลางและอยู่เป็นอิสระโดยลำพังได้ ดังนั้นมอญจึงมักถูกรุกรานจากทั้ง ๒ ฝ่าย เพื่ออาศัยเป็นกำลังในกองทัพและใช้เป็นสะพานไปทำสงครามกับอีกฝ่ายหนึ่ง เท่ากับว่ามอญต้องมีส่วนร่วมในการสงครามระหว่างพม่ากับไทยทุกครั้ง ส่งผลให้กำลังของมอญลดน้อยถอยลง บ้านเมืองอยู่ในภาวะของสงคราม ขาดเสถียรภาพ ต้องตกอยู่ในองนาจของพม่าบ้าง ไทยบ้าง โอกาสที่จะฟื้นตัวเป็นอิสระเพื่อสร้างชาติก็หายาก เพราะขาดกำลัง ความเข้มแข็ง และการรวมตัว

นอกจากนี้วิถีนโยบายของอังกฤษที่เข้าไปอยู่ในพม่า และดำเนินนโยบายเกี่ยวกับมอญเพื่อผลประโยชน์ทางการค้า ยังส่งผลให้มอญกับพม่ามีปัญหาขัดแย้งกันและนำไปสู่การสู้รบกันที่สุดใน

หลังการทำลายล้างกรุงหงสาวดี พม้าย้ายศูนย์กลางการตัดสินใจในพม่าตอนล่างมาที่เมืองย่างกุ้ง แต่ใน พ.ศ. ๒๓๖๗ กองเรืออังกฤษก็รุกรานพม่าตอนล่างและยึดกรุงย่างกุ้งโดยการจู่โจม อังกฤษหวังว่ามอญคงจะช่วยอังกฤษรบพม่า แต่พวกมอญก็ไม่ได้ช่วยอังกฤษให้รุกขึ้นไปเหนือดินดอนปากแม่น้ำ อย่างไรก็ตาม ในปีต่อมาอังกฤษก็ยึดเมืองแปรได้ รวมทั้งสิริเยม เมาะตะมะ เยทวาย มะริด และยะไข่

พวกมอญแห่งดินดอนปากแม่น้ำฉวยโอกาสลุกขึ้นต่อต้านพม่า แต่หลังลงนามสนธิสัญญายันดาโบกันในปี พ.ศ. ๒๓๖๙ แล้ว พม่าก็หันไปทำลายหมู่บ้านของพวกกบฏทั้งหมด ชาวมอญหนึ่งหมื่นคนหนีไปพึ่งอาณานิคมของอังกฤษแห่งใหม่ที่ตะนาวศรี ซึ่งมีมะละแหม่งเป็นเมืองหลวง (Guillon 1999: 209)

การกบฏของมอญครั้งสุดท้ายใน พ.ศ. ๒๓๘๑ ได้ถูกปราบโดยกษัตริย์พม่าแห่งอมรปุระ พระเจ้าธีรวดี (Therawaddy) และในที่สุดพม่าก็ถูกอังกฤษยึดได้ทั้งหมดใน พ.ศ. ๒๔๙๕

การยึดครองพม่าของอังกฤษจนกระทั่งถึงสงครามโลกครั้งที่สอง เป็นเวลาที่สงบสุขกว่าหนึ่งศตวรรษทำให้ประชากรมอญในพม่าตอนล่างเติบโตขึ้นอย่างรวดเร็วหลายเท่าตัว อยู่กันตามหมู่บ้านกระจัดกระจาย ซึ่งยังคงอนุรักษ์ประเพณี ภาษา และความเชื่อต่าง ๆ ไว้

มอญในพม่าปัจจุบัน

ปัจจุบันจะพบชุมชนมอญในพม่าได้ในรัฐมอญและกะเหรี่ยง ในภาคตะนาวศรีและพะโค เช่นเดียวกับในกรุงย่างกุ้งและมันตะเล ประชากรมอญในย่างกุ้งกระจุกตัวอยู่รอบ ๆ ตำบลบาฮาน ส่วนใหญ่เป็นผู้มาพักชั่วคราว

เกาะบิลู (ภาษามอญเรียก เกาะ ขมาง) ในรัฐมอญมีประชากรผสมกันทั้งชุมชนพม่าและมอญ เมืองมะละแหม่ง ซึ่งเป็นเมืองหลวงของรัฐมอญ ตั้งขึ้นในปี ค.ศ. ๑๙๗๔ (พ.ศ. ๒๕๑๗) มีประชากรส่วนใหญ่เป็นชาวพม่า ไทยใหญ่ กะเหรี่ยง อินเดีย และมอญ อาศัยอยู่ด้วยกัน ถิ่นฐานของชาวมอญจะอยู่ตามริมชายฝั่งและที่อื่น ๆ ทั่วทั้งรัฐ เนือเมืองแยง (Gyaing) อยู่ติดกับหมู่บ้านกะเหรี่ยง

ในรัฐกะเหรี่ยง หมู่บ้านมอญจะอยู่ตามทางไปเกาะเกรก และตามพื้นที่ตรงขึ้นไปยังด่านเจดีย์สามองค์ (Bauer 1990: 19)

ในภาคตะนาวศรี ถิ่นฐานของมอญจะอยู่ตามทางลงไปยังทวาย มอญจากทวายได้ไปตั้งรกรากใหม่ในพะโค เช่นเดียวกับในย่างกุ้ง และเมื่อเร็ว ๆ นี้ในมันตะเล ในปัจจุบันการเคลื่อนย้ายภายในมอญสูง จึงยากที่จะกำหนดจำนวนผู้อยู่อาศัยประจำกับผู้ที่พักชั่วคราวในเมือง (Bauer 1990: 21)

บทที่ ๒ จากมอญสยามสู่ไทยสมัย

มอญอพยพสู่ประเทศไทย

การอพยพของชาวมอญเข้าสู่ประเทศไทย ปรากฏเป็นหลักฐานครั้งแรกใน พ.ศ. ๒๑๒๗ หลังจากสมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงประกาศอิสรภาพ ณ เมืองแครง และมีการอพยพต่อมาอีกหลายคราว จนกระทั่งถึง พ.ศ. ๒๓๖๗ ซึ่งเป็นปีที่อังกฤษเริ่มทำสงครามกับพม่า การอพยพครั้งสำคัญ ๆ มีด้วยกันทั้งหมด ๔ ครั้ง คือ ครั้งแรก ในสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ครั้งที่สอง ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ครั้งที่สาม ในสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช และ ครั้งที่สี่ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (สุพรรณ ๒๕๑๙ : 40-41)

สมัยกรุงศรีอยุธยา

แผ่นดินสมเด็จพระมหาธรรมราชา (พ.ศ. ๒๑๑๒-๒๑๓๓)

การอพยพของชาวมอญเข้าสู่ประเทศไทยที่มีบันทึกเป็นทางการครั้งแรกใน พ.ศ. ๒๑๒๗ หลังจากสมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงประกาศอิสรภาพ ณ เมืองแครง สืบเนื่องมาจากการที่สมเด็จพระนเรศวรมหาราชเสด็จยกกองทัพไปช่วยพระเจ้าหงสาวดีนันทบุเรงตีเมืองอังวะที่เป็นกบฏ แต่พระเจ้าหงสาวดีได้วางอุบายให้พระมหาอุปราชอาศัยเมืองหงสาวดีและคิดหาทางกำจัดสมเด็จพระนเรศวรมหาราชให้ได้ พระมหาอุปราชได้ให้พญามอญ ๒ คน คือ พญาเกียรติ พญารามพระราม เป็นข้าหลวงลงมาคอยรับสมเด็จพระนเรศวรมหาราชที่เมืองแครง และสั่งกำชับเป็นความลับ ให้พญามอญทั้งสองคุมสมัครพรรคพวกเข้าตีกระหนาบกองทัพสมเด็จพระนเรศวรมหาราชทางด้านหลังเมื่อพระมหาอุปราชยกเข้าตีข้างหน้า และช่วยกันกำจัดสมเด็จพระนเรศวรมหาราชให้ได้ แต่พญาเกียรติ พญาพระราม เมื่อมาถึงเมืองแครง ได้มาเปิดเผยความลับนั้นแก่พระมหาเถรคันฉ่องผู้เป็นอาจารย์และพรรคพวกของตน ชาวเมืองแครงซึ่งเกลียดชังพม่าเพราะถูกกดขี่มานานพากันเข้าข้างสมเด็จพระนเรศวรมหาราช

เมื่อสมเด็จพระนเรศวรมหาราชเสด็จมาถึงเมืองแครง พระมหาเถรคันฉ่องจึงทูลเตือนให้รู้พระองค์ และได้เกลี้ยกล่อมให้พญาเกียรติ พญาพระราม ยอมสวามิภักดิ์ ทูลความจริงให้ทรงทราบทุกประการ สมเด็จพระนเรศวรมหาราชจึงทรงประกาศอิสรภาพและเลิกเป็นไมตรีกับพม่า แล้วจึงจัดกองทัพเพื่อยกไปหงสาวดี ปรากฏว่ามีพวกมอญเข้าร่วมในกองทัพด้วยเป็นจำนวนมาก แต่ยังไม่ทันจะถึงหงสาวดีก็ได้ข่าวว่า พระเจ้าหงสาวดีรับชนะเมืองอังวะและกำลังจะยกกองทัพ

กลับมา สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงเห็นว่ายังไม่สามารถจะตีหงสาวดีในเวลานั้นได้ จึงเสด็จยกทัพกลับและได้พาครอบครัวไทยที่พม่ากวาดต้อนไปเมื่อคราวเสียกรุง พ.ศ. ๒๑๑๒ กลับมาด้วย

เมื่อสมเด็จพระนเรศวรมหาราชกลับมาถึงเมืองแครง จึงได้ทรงชักชวนพระมหาเถรคันฉ่อง พญาเกียรติ พญาพระราม ให้เข้ามาอยู่ในกรุงศรีอยุธยาด้วยกัน ซึ่งพระมหาเถรคันฉ่อง พญาเกียรติ พญาพระราม ก็ได้พาพรรคพวกชาวมอญเข้ามาด้วยจำนวนมาก โปรดให้นำทัพผ่านหัวเมืองมอญลงมาทางใต้เข้าทางด่านเจดีย์สามองค์ ตรงมายังกรุงศรีอยุธยา

สมเด็จพระมหาธรรมราชา ได้ทรงตั้งพระมหาเถรคันฉ่องเป็นพระสังฆราชา เจ้าคณะฝ่ายรามัญในราชอาณาจักร ส่วนพระสงฆ์รามัญที่ติดตามมาด้วยก็โปรดเกล้าฯ ให้เป็นพระราชาคณะ และพระครูตามฐานานุกรมอยู่ตามอารามต่าง ๆ และได้โปรดเกล้าฯ ให้พญาเกียรติ พญาพระราม มีตำแหน่งยศชั้นพระยาพานทอง และให้เป็นหัวหน้าควบคุมว่ากล่าวชาวมอญที่อพยพมาด้วยกันทั้งหมดนั้น ทั้งนี้เพื่อเป็นบำเหน็จรางวัลแก่พวกมอญที่เข้ามาสวามิภักดิ์ (สุภรณ์ ๒๕๑๙ : ๕๐)

บริเวณที่โปรดเกล้าฯ ให้ชาวมอญตั้งบ้านเรือนอยู่ได้แก่ บริเวณบ้านใหม่มะขามหย่อง บางลี่ บางขาม ปากน้ำประสม บ้านบางเพลิง บ้านไร่ ป่าฝ้าย ส่วนครอบครัวพญาเกียรติ พญาพระราม ให้ตั้งบ้านที่ตำบลบ้านขมิ้น ใกล้พระอารามวัดขุนแสน ใกล้กับพระราชวังของสมเด็จพระนเรศวร และครอบครัวพระมหาเถรคันฉ่องก็โปรดเกล้าฯ ให้ตั้งที่ตำบลหัวแหลม ใกล้กับวัดนก วัดค้างคาวอยู่ไม่ห่างจากวัดสพสวรรค์เท่าใดนัก

แผ่นดินสมเด็จพระนเรศวรมหาราช (พ.ศ. ๒๑๓๓-๒๑๔๘)

พ.ศ. ๒๑๓๖ ชาวมอญไม่สามารถทนต่อความเดือดร้อนที่ได้รับจากภาวะการสงคราม เนื่องจากพม่าได้ส่งกองทัพมาตีไทยถึง ๕ ครั้ง แต่ก็พ่ายแพ้กลับไปทุกครั้ง โดยเฉพาะในครั้งสุดท้าย คือ ใน พ.ศ. ๒๑๓๕ พม่าก็ต้องสูญเสียพระมหาอุปราชในการทำสงครามยุทธหัตถีกับสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ความปราชัยของพม่าติด ๆ กันถึง ๕ ครั้ง ก่อให้เกิดผลเสียแก่พม่าอย่างมาก คือ ทำให้ผู้คนบาดเจ็บล้มตายเป็นจำนวนมากพร้อม ๆ กับเสบียงอาหารที่หมดไปในระหว่างสงคราม และในเมืองพม่ายังเกิดความขัดสนในพืชผลทางการเกษตร เนื่องจากพลเมืองถูกเกณฑ์ไปทำสงคราม ไร่นาถูกทอดทิ้ง ทั้งยังเกิดโรคระบาดในพม่า หนุณาได้ทำลายพืชผลในไร่นาที่มีอยู่เล็กน้อยนั้นอีก ทำให้เกิดภาวะข้าวยากหามาแพง ผู้คนอดอยากและเดือดร้อนกันไปทั่ว โดยเฉพาะชาวมอญเป็นพวกที่เดือดร้อนที่สุด เพราะถูกเกณฑ์เข้ากองทัพทุกครั้งที่มีพม่าทำสงคราม แม้จะหลีกเลี่ยงโดยการหนีไปบวชก็ยังถูกพม่าจับสึก และมีหลายคนที่ถูกประหารชีวิต พระเจ้าหงสาวดีเองก็ทรงขัดเคืองพวกมอญ โดยหาว่ามอญเอาใจมาเฝ้าไทยจึงไม่เต็มใจรบ ทำให้พม่าต้องพ่ายแพ้และสูญเสียพระมหาอุปราช ถึงกับสั่งประหารชาวมอญจำนวนมาก พวกมอญก็พากัน

กระด้างกระเดื่องและก่อการกบฏขึ้นใน พ.ศ. ๒๑๓๖ พระเจ้าหงสาวดีส่งกองทัพมาปราบ พวกมอญก็พากันหนีเข้ามาอยู่ในประเทศไทยเป็นจำนวนหลายพันคน

นอกจากนี้ เจ้าเมืองเมาะลำเลิงก็ยังร่วมเป็นกบฏด้วยในเวลาต่อมา ได้รวบรวมกำลังตั้งแข็งเมืองขึ้น และขอกำลังจากไทยไปช่วยรักษาเมือง สมเด็จพระนเรศวรมหาราชโปรดให้พระยาศรีไสลคุมกองทัพจำนวน ๓,๐๐๐ คน ยกไปยังเมาะลำเลิง ปรากฏว่ามอญตามหัวเมืองมาเข้ากับไทยจำนวนมาก จนพม่าที่อยู่รักษาเมืองเมาะตะมะต้องทิ้งเมืองหนีไป และแม้ว่าพระเจ้าหงสาวดีจะส่งกองทัพลงมาปราบ แต่ก็ถูกกองทัพไทยมอญตีแตกกลับไป ผลจากการรบครั้งนี้ทำให้ไทยได้หัวเมืองมอญฝ่ายใต้ตั้งแต่เมาะตะมะลงมาจนต่อแดนไทยมาเป็นเมืองขึ้น

พ.ศ. ๒๑๓๘ การที่ไทยได้หัวเมืองมอญฝ่ายใต้มาไว้ในอำนาจเช่นนี้ ทำให้สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงเห็นเป็นโอกาสที่จะยกทัพขึ้นไปตีหงสาวดีเพื่อแก้แค้นพม่าน้าง จึงเสด็จยกกองทัพจากกรุงศรีอยุธยา เมื่อ พ.ศ. ๒๑๓๘ ไปยังเมืองเมาะตะมะ และทรงรวบรวมกองทัพมอญที่เข้ามาสมทบ แล้วเสด็จไปล้อมเมืองหงสาวดีอยู่ ๓ เดือน ก็เสด็จยกทัพกลับ เพราะได้ข่าวว่าพระเจ้าแปร พระเจ้าอังวะ และพระเจ้าตองอูจะยกกองทัพมาช่วยหงสาวดี ซึ่งจะทำให้ข้าศึกมีกำลังมากเกินกว่าจะเอาชนะได้ เมื่อยกทัพกลับก็ได้กวาดต้อนครอบครัวมอญตามหัวเมืองหงสาวดีมาด้วยเป็นจำนวนมาก เพื่อตัดทอนกำลังข้าศึกและก็เป็นการเอาผู้คนมาเพิ่มกำลังในกรุงศรีอยุธยา ไม่ปรากฏแน่ชัดว่าให้ไปตั้งบ้านเรือนที่ใด สันนิษฐานว่าคงจะให้ไปอยู่ร่วมกับพวกที่เข้ามาในสมัยสมเด็จพระมหาธรรมราชา

แผ่นดินสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง (พ.ศ. ๒๑๗๓-๒๑๙๘)

หัวเมืองมอญที่เคยมาขึ้นกับไทยในสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราชได้กลับไปเป็นของพม่าอีก หลังจากที่พระเจ้าอังวะมหาธรรมราชา (Anaukpetlun พ.ศ. ๒๑๔๘-๒๑๗๑) ปราบปรามเมืองแปร ตองอู ตลอดจน เดอ บริโต ฝรั่งเศสตีโปรตุเกส ซึ่งยึดเมืองสิริเยมได้แล้วตั้งแข็งเมืองอยู่ จนสิ้นเลี่ยนหนามและได้ตั้งเมืองหงสาวดีเป็นเมืองหลวง แล้วมาเกลี้ยกล่อมพญาทะละเจ้าเมืองเมาะตะมะให้ยอมอ่อนน้อม การที่มอญยอมกลับไปอยู่ได้อำนาจของพม่าอีกครั้งหนึ่งก็เพราะเกรงอำนาจของพม่า และเห็นว่าจะหวังพึ่งไทยคงไม่ได้แล้ว เพราะปรากฏว่าหลังรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราชแล้ว ไทยห่างเหินไปจากการปกครองหัวเมืองมอญ ด้วยสมเด็จพระเอกาทศรถไม่มีพระราชประสงค์จะไปตีพม่าอีก พม่าเองก็อ่อนกำลังเกินกว่าที่จะยกมาตีไทย หัวเมืองมอญจึงหมดความสำคัญต่อไทย

พ.ศ. ๒๑๗๕ ในสมัยพระเจ้าสุทโธทรมหาราช (Thalun พ.ศ. ๒๑๗๒-๒๑๙๑) แห่งพม่ามอญได้ร่วมมือกันทำการกบฏ ในขณะที่พระเจ้าสุทโธทรมหาราชทำพิธีราชาภิเษกที่หงสาวดีใน พ.ศ. ๒๑๗๕ ทำมกลางขุนนางชาวพม่า ไทยใหญ่ และมอญ แต่ก็ถูกปราบปรามลงอย่างรวดเร็ว

มอญที่กบฏก็ยังไม่ยอมแพ้ ได้ถอยกลับไปตั้งหลักที่เกาะลัมเลิง ครั้นเมื่อพม่าส่งกองทัพตามลงไปปราบและได้จับมอญประหารชีวิตจำนวนมาก มอญจึงพากันอพยพเข้าสู่ประเทศไทย พม่าได้ส่งทูตตามเข้ามาขอให้ไทยส่งมอญที่อพยพเข้ามากลับคืน แต่ไทยปฏิเสธ พระเจ้าสุทโธทรมหาราชาก็มิได้คิดจะเอาพวกมอญกลับไปได้ เพราะไม่ประสงค์ที่จะทำสงครามกับไทย

แผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช (พ.ศ. ๒๑๙๙-๒๒๓๑)

พ.ศ. ๒๒๐๓ กษัตริย์พม่าแห่งอังวะ พระเจ้าสิรินันทสุทรมหาราช (ปินดาเล Pindale พ.ศ. ๒๑๙๑-๒๒๐๔) สั่งนันทมิตรผู้เป็นพระเจ้าอาและอุปราชครองเมืองเมาะตะมะ บังคับบัญชาหัวเมืองมอญฝ่ายใต้ ให้เกณฑ์ทหารมอญเมืองเมาะตะมะ ๓,๐๐๐ คนไปช่วยรักษาเมืองอังวะของพม่าในการสงครามรบกับกองทัพจีน แต่ทหารมอญหนีทัพในระหว่างที่ยกทัพขึ้นไป ครั้นเสร็จศึกแล้วมั่งนันทมิตรจึงกลับลงมาเมืองเมาะตะมะแล้วให้จับกุมมอญที่หลบหนีมาลงโทษ โดยใช้ไฟคลอกพร้อม ๆ กัน มอญจึงพร้อมใจกันเป็นกบฏ เข้าปล้นยึดเมืองเมาะตะมะ ขับไล่พวกพม่าออกไปและจับมั่งนันทมิตรไปขังไว้ ครั้นได้ข่าวว่าอุปราชที่รักษาเมืองหงสาวดีเกณฑ์กองทัพจะยกมาปราบ มอญเห็นว่าจะต่อสู้พม่าไม่ได้จึงพากันอพยพครอบครัวจำนวนมาก มีสมิงนายอำเภอ ๑๑ นายเป็นหัวหน้า หนีเข้าไทยทางด่านเจดีย์สามองค์ สมเด็จพระนารายณ์มหาราชโปรดให้ขุนนางนายกองมอญเก่าคุมกองทัพพวกมอญที่เข้ามาสวามิภักดิ์อยู่แต่ก่อนออกไปต้อนรับ ผู้อพยพหนึ่งหมื่นคนได้ทรงให้ไปตั้งบ้านเรือนอยู่ที่สามโคก ปลายเขตกรุงศรีอยุธยาต่อกับเมืองนนทบุรีบ้าง ที่ริมวัดตองปุ และแถวคลองคูจอมในเขตพระนครบ้าง

แผ่นดินสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ (พ.ศ. ๒๒๗๕-๒๓๐๑)

การอพยพของมอญในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศนี้มีด้วยกันหลายครั้ง มากบ้าง น้อยบ้าง ครั้งที่สำคัญ ๆ คือ

พ.ศ. ๒๒๙๐ ความอ่อนแอของกษัตริย์พม่าในปลายราชวงศ์ตองอู ทำให้สมิงทอพุทธเกษีรวบรวมกำลังมอญยึดเมืองหงสาวดีได้ และยกกองทัพไปยึดเมืองต่าง ๆ ของพม่าได้จนกระทั่งถึงเมืองอังวะ พญารามัญ ๓ คน คือ พญาพระยาราม พญากลางเมือง และพญาน้อยวันดี รับคำสั่งจากสมิงทอให้ไปขัดตาทัพพม่าที่เมืองเจกองใต้เมืองแปรเป็นระยะทางประมาณ ๒ วัน เมื่อรู้ข่าวว่าสมิงทอถูกพญาทะเลขุนนางกรมช้างผู้เป็นพ่อตาชิงราชสมบัติและตั้งตัวเป็นพระเจ้าหงสาวดี สมิงทอหนีเข้ามายังกรุงศรีอยุธยาแล้ว พญารามัญทั้ง ๓ คนเกรงว่าพระเจ้าหงสาวดีองค์ใหม่จะคิดทำร้ายพวกตน เพราะเป็นขุนนางของสมิงทอ จึงชวนกันอพยพครอบครัวพร้อมด้วยนายทัพนายกองที่เห็นชอบด้วยประมาณ ๔๐๐ คน เดินตัดมาทางตะวันออก มาทางปลายแดนเมืองตองอูเข้าไปใน

เมืองเชียงใหม่ พระเจ้าเชียงใหม่จึงแจกเสบียงให้แล้วส่งครัวรามัญลงไปเมืองตาก เจ้าเมืองตากจึงมีหนังสือลงไปให้กราบบังคมทูลพระกรุณา จึงมีรับสั่งให้ส่งครัวมอญทั้งหมดลงไปกรุงศรีอยุธยา

พ.ศ. ๒๓๐๐ พระเจ้าอลองพญาแห่งพม่ายกกองทัพไปล้อมเมืองหงสาวดี หลังจากยึดอย่างถ่วงและสละยอมได้แล้ว ขณะนั้นในเมืองหงสาวดีอดคิดเสบียงอาหาร พญาหงสาวดีเห็นผู้คนอดอยากหนักเข้าก็ลอบให้พระสังฆราชออกไปเจรจาขออ่อนน้อมต่อพม่า พร้อมกับจะส่งธิดาออกไปถวายพระเจ้าอลองพญาด้วย ครั้นเมื่ออุปราชและพญาหมอญอื่น ๆ ทราบความนี้เข้าก็พากันขัดเคืองและต่อว่าพญาหงสาวดีที่ทำการโดยไม่ปรึกษา และตั้งต้นที่จะให้สู้ต่อไป อุปราชคาดคว่ำพม่าคงจะกำลังประมาทเพราะเห็นว่าพญาหงสาวดียอมอ่อนน้อมและได้พักรบมา ๓ วัน จึงให้ยกกองทัพเข้าปล้นค่ายพม่าในเวลากลางคืน พม่าพินพม่าในค่ายข้างหน้าล้มตายไปมาก แต่ในไม่ช้าพม่ากองอื่น ๆ ก็พากันออกมาช่วยรบพุ่งจนพวกรมอญแตกกลับเข้าเมือง แล้วพม่าก็กลับเข้าล้อมเมืองไว้อีกครั้งหนึ่งและตีได้ในปีนั้น พระเจ้าอลองพญาจึงให้จับพวกรมอญทั้งหมดเอาไปเป็นเชลย เพราะขัดเคืองว่ามอญไม่มีความสัตย์ แล้วให้เผาเมืองหงสาวดี พวกรมอญก็พากันอพยพหนีเข้าสู่ประเทศไทย นอกจากนี้ยังมีมอญเมืองเมาะตะมะได้พากันอพยพครอบครัวประมาณ ๑,๐๐๐ คนเศษ หนีมายังเมืองทวาย หลังจากทีทราบพม่าได้หงสาวดีแล้ว เมืองทวายมีใบบอกมายังกรุงศรีอยุธยา สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศก็ทรงโปรดให้ข้าหลวงออกไปรับพวกรมอญอพยพเข้ามายังกรุงศรีอยุธยา และให้ตั้งบ้านเรือนอยู่ที่ชานพระนคร

พ.ศ. ๒๓๐๑ พระเจ้าอลองพญาได้เสด็จยกกองทัพไปปราบพวกกะแซ เมืองมณีปุระ ซึ่งก่อนการกำเริบยกเข้าปล้นละตมพม่าอยู่เนื่อง ๆ ในขณะที่พม่าทำการปราบปรามเมืองต่าง ๆ อยู่ ทำให้พม่าต้องสู้ศึกหลายด้าน พวกรมอญจึงถือโอกาสที่พม่าวุ่นวาย ได้พาชาวพม่าที่ไปปกครองเมืองต่าง ๆ ของมอญและขับไล่อุปราชพม่าที่ครองหงสาวดี พระเจ้าอลองพญาจึงเรียกกองทัพกลับลงมาย่างกุ้ง แต่ปรากฏว่ากองทัพที่นั่นได้ปราบพวกกบฏเรียบร้อยแล้ว พวกรมอญเกรงภัยที่จะได้รับจากพระเจ้าอลองพญา จึงพากันอพยพเข้าสู่ประเทศไทย

สมัยกรุงธนบุรี (พ.ศ. ๒๓๑๐-๒๓๒๕)

พ.ศ. ๒๓๑๗ พระเจ้ามังระ (Hsinbyushin พ.ศ. ๒๓๐๖-๒๓๑๙) คิดการจะมาตีกรุงธนบุรี โดยยกทัพเข้ามาเป็น ๒ ทาง ทางเมืองเชียงใหม่ทางหนึ่ง กับทางด้านเจดีย์สามองค์อีกทางหนึ่ง แล้วให้ลงมาสมทบตีกรุงธนบุรีพร้อมกัน พระเจ้ามังระสั่งให้ไปสุพลเป็นแม่ทัพไปตั้งที่เชียงใหม่ คอยป้องกันมิให้ไทยยกไปตี ด้วยทราบข่าวว่าสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชจะยกกองทัพขึ้นไปตีเชียงใหม่ ส่วนทัพที่จะยกเข้าทางด้านเจดีย์สามองค์นั้น ให้ปะกันวุ่นเจ้าเมืองพุกามซึ่งได้เลื่อนเป็นเจ้าเมืองเมาะตะมะเป็นแม่ทัพไปเตรียมการตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๑๖ ปะกันวุ่นได้เกณฑ์พวกรมอญตาม

หัวเมืองที่ต่อแดนไทย ๓,๐๐๐ คน ให้แพกจากกับทหารพม่า ๕๐๐ คน คุมมาทำทางที่จะยกทัพเข้าทางด่านเจดีย์สามองค์ และตั้งยั้งฉางวางเสบียงไว้ตามระยะทางตั้งแต่เชิงเขาบรรทัดในเขตพม่า ซึ่งเป็นทางกันดารมาจนถึงตำบลสามสบ ทำดินแดงในเขตไทย มอญที่ถูกเกณฑ์มาทำงานคราวนั้น มาด้วยความจำใจโดยมีพญามอญเป็นหัวหน้า ๔ คน คือ พญาเจ่ง เจ้าเมืองเตรินหรืออัครัน หัวหน้าใหญ่ พญาอู่ ตละเกลี้ยง และตละเกล็บ

ในขณะที่มอญพวกนี้ทำทางอยู่ในบ้านนั้น ที่เมืองเมาะตะมะ ปะกันวุ่นก็เกณฑ์มอญเข้ากองทัพอีกพวกหนึ่ง มอญที่ไม่พอใจก็พากันหลบหนี พม่าจับกุมตัวคนในครอบครัวมาเป็นตัวประกัน แต่ไปจับถูกลูกหลานญาติพี่น้องของพวกมอญทำทางเข้าด้วย และได้้นำตัวไปขังรอการลงโทษ ทำให้ได้รับความเดือดร้อนกันทั่วไป ครั้นพวกมอญที่ทำทางรู้เข้าก็พากันโกรธแค้น จึงพร้อมใจกันจับแพกจากกับทหารพม่าฆ่าเสียทั้งหมดที่ทำดินแดง แล้วยกกองทัพกลับไป มีมอญตามหัวเมืองที่รู้ข่าวพากันเข้าเป็นพวกด้วยมาก พญาเจ่งเห็นมีกำลังมากพอจึงยกเข้าตีเมืองเมาะตะมะในเวลากลางคืน พวกพม่าไม่ทันรู้ตัว คิดว่ากองทัพไทยยกไปตีก็พากันทิ้งเมืองหนีไปอย่างกุ่ม หลังจากตีเมืองเมาะตะมะแล้วพวกมอญยกไปได้เกลี้ยกล่อมผู้คนในเมืองเมาะตะมะและหัวเมืองใกล้เคียงให้เข้าเป็นพวกด้วยเพื่อตีชิงเอาเมืองมอญทั้งปวงคืนมา ครั้นพญาเจ่งมีรีพลเป็นกองทัพใหญ่แล้ว ได้ยกไปตีเมืองสะโตงและหงสาวดี และเลยไปยังย่างกุ้ง ได้รบพุ่งติดพันกันที่ย่างกุ้ง แต่ปรากฏว่าพระเจ้ามังระให้อะแซรุ่นกี้ แม่ทัพใหญ่ของพม่าลงมาปราบ พวกมอญสู้ไม่ได้ก็แตกหนีลงมาและพากันพึ่งไทย สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชได้โปรดให้เจ้าพระยาจักรีแม่ทัพใหญ่คุมกองทัพหัวเมืองเหนือยกขึ้นไปตีเชียงใหม่ไว้ให้ได้ก่อนที่พม่าจะยกทัพตามทัพมอญลงมา ส่วนกองทัพหลวงนั้นตั้งรอฟังชาวเมืองเมาะตะมะอยู่ที่เมืองตาก ทัพมอญที่หนีถอยลงมาครั้งนี้แยกกันอพยพเข้ามาเป็นหลายพวก

พวกแรกอพยพเข้ามาทางด้านเมืองตากใน พ.ศ. ๒๓๑๗ มีสมิงสุหร่ายยกเป็นหัวหน้า ได้เข้าเฝ้าสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชและกราบทูลให้ทรงทราบว่ามีมอญเสียที่แก่พม่า แตกหนีมาจากย่างกุ้ง กำลังอพยพครอบครัวจะเข้ามาอยู่ในไทยอีกจำนวนมาก เพราะอะแซรุ่นกี้ยกกองทัพติดตามลงมา สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชโปรดให้พระยากำแหงวิหิต คุมกองทัพไปรอรับอยู่ที่บ้านระแหงเมืองตาก แล้วจึงเสด็จยกทัพขึ้นไปยังเชียงใหม่

พวกที่สองอพยพเข้ามาทางบ้านนาเกาะดอนเหล็ก แขวงเมืองตาก มีสุวรรณเทวะกับทามุ มวยเป็นผู้ควบคุมครอบครัวมอญทางด้านนี้ประมาณ ๑,๐๐๐ เศษ

พวกสุดท้ายเข้ามาทางด้านเจดีย์สามองค์ มีจำนวนผู้อพยพมากกว่าทางอื่น ๆ มีพญาเจ่ง พญากลางเมือง ตละเกลี้ยง ตละเกล็บ ผู้เป็นหัวหน้าในการกบฏต่อพม่าเป็นผู้คุมทัพมา สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชได้โปรดเกล้าฯ ให้พระยายมราช (แขก) คุมกองทัพไปตั้งรับและคอยต้อนรับครอบครัวมอญที่ตำบลทำดินแดง แขวงเมืองท่าขนุนในลำน้ำไทรโยค

ครัวมอญที่อพยพมาครั้งนี้ทั้งหมดประมาณ ๓,๐๐๐ เศษ ได้โปรดเกล้าฯ ให้ไปตั้งบ้านเรือนที่ปากเกร็ดแขวงเมืองนนทบุรี และสามโคกแขวงเมืองปทุมธานี และได้โปรดเกล้าฯ ให้พระยานำเรือศักดิ์ครั้งกรุงเก่าซึ่งเป็นเชื้อสายมอญให้เป็นทีพระยารามัญวงศ์มียศเสมอจตุสดมภ์หรือที่เรียกว่า จักรีมอญ เป็นหัวหน้าควบคุมดูแลกองมอญ และได้ตั้งให้พญามอญและหัวหน้ามียศศักดิ์เป็นข้าราชการทุกคน

ส่วนกองทัพที่อะแซหุ่นก็ส่งเข้ามาตามจับพวกมอญที่หนีเข้ามาไทยทางด่านเจดีย์สามองค์ ก็ถูกกองทัพไทยตีแตกกลับไปและจับไว้เป็นเชลยจำนวนมาก

พ.ศ. ๒๓๒๐ พม่าต้องขับไล่กองทหารจีนจากยูนนาน มอญก็ถอยร่นขึ้นอีก เผาเมืองอย่างกุ่ม พระเจ้าสิ้นบิวิจิ้นทรงประหารพญาทะละอดีตกษัตริย์มอญองค์สุดท้าย และมีการปราบปรามติดตามมาด้วยความรุนแรงสูงสุด ชาวมอญนับพัน ๆ เดินทางอพยพอีกครั้ง กองทหารพม่าที่ติดตามไปก็ถูกกองทหารไทยทำลายยับเยิน และต้อนรับพวกมอญด้วยความยินดี (Guillon 1999: 205)

สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๓๙๔)

รัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (พ.ศ. ๒๓๕๒-๒๓๖๗)

พ.ศ. ๒๓๕๘ พระเจ้าปดุง (Bodawpaya พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๓๖๒) ให้จัดการสร้างพระมหาธาตุขึ้นที่เมืองเมฆกุนองค์หนึ่ง ให้เป็นเจดีย์สถานที่ใหญ่ที่สุดในโลก โปรดให้เกณฑ์ผู้คนพลเมืองในหัวเมืองทั้งพม่าและรามัญ ตลอดจนเมืองประเทศราชต่าง ๆ มาพลัดเปลี่ยนเวรกันสร้างพระมหาธาตุ โดยให้มีคนทำงานประจำครบเป็นจำนวน ๑๐,๐๐๐ เสมอ เป็นเหตุให้ไพร่พลได้รับความเดือดร้อน ไม่มีเวลาทำมาหากิน และยังต้องจากครอบครัว นอกจากนี้ ในหัวเมืองมอญพระเจ้าปดุงได้ตั้งขุนก็พม่าคนหนึ่งให้มาเป็นเจ้าเมืองเมาะตะมะ ได้ดำเนินการขูดรีดและเบียดเบียนชาวมอญให้ได้รับความเดือดร้อนต่าง ๆ เป็นต้นว่า ให้พวกของตนไปกว้านซื้อข้าวเปลือกชาวเมืองในราคาต่ำ เพื่อนำไปขายที่ย่างกุ้งซึ่งกำลังอยู่ในภาวะข้าวแพง ทำการเรียกรไ้เก็บเงินจากชาวเมืองทุกครัวเรือนตามอำเภอใจ และยังเกณฑ์ชาวเมืองตัดกงตัดกระดานต่อเรือ เพื่อบรรทุกสินค้าไปขายยังเมืองต่าง ๆ นอกจากขุนก็แล้ว บรรดาญาติพี่น้องและบุตรของขุนก็ซึ่งมีตำแหน่งต่าง ๆ ก็ยังร่วมมือกันกอบโกยผลประโยชน์ใส่ตัวโดยไม่คำนึงถึงความเดือดร้อนของชาวเมืองเลย

ชาวมอญไม่มีกำลังพอที่จะต่อสู้ขับไล่พม่าไปได้ มอญที่เป็นเจ้าเมืองขึ้นเมืองเมาะตะมะและกรรมการหลายคนมีสมีงสอดเบาเป็นหัวหน้า จึงปรึกษาร่วมกันว่า จะอพยพครอบครัวสมัครพรรคพวกเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิ์เจ้ากรุงสยาม สมีงสอดเบาได้มีหนังสือเข้ามาแจ้งแก่พระยากาญจนบุรี ซึ่งรับบอกเข้ามายังกรุงเทพฯ จึงโปรดให้มีหนังสือตอบไปว่า ถ้ามอญเดือดร้อนก็ให้

อพยพเข้ามาจะทรงพระกรุณารับเป็นที่พึ่ง ดังนั้นใน พ.ศ. ๒๓๕๘ มอญเมืองเมาะตะมะก็พร้อมใจกันเป็นกบฏจับเจ้าเมืองกรมการพม่าฆ่าเสีย แล้วพากันอพยพเข้ามายังประเทศไทย

ชาวมอญที่อพยพเข้ามาครั้งนี้มีจำนวนมากถึง ๕๐,๐๐๐ เศษ และมาด้วยกันหลายทาง ทั้งทางด้านเมืองตาก ทางเมืองอุทัยธานี แต่ส่วนใหญ่จะมาทางด้านเจดีย์สามองค์ แขวงเมืองกาญจนบุรี พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยโปรดเกล้าฯ ให้กรมพระราชวังบวรสถานมงคลขึ้นไปรับครัวมอญที่เมืองนนทบุรี ให้จัดจากและไม้สำหรับปลูกสร้างบ้านเรือนและนำเสบียงอาหารของพระราชทานขึ้นไปด้วย และโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ามงกุฎกุมไพร์พลสำหรับป้องกันครัวมอญและเสบียงอาหารของพระราชทานออกไปรับครัวมอญที่เมืองกาญจนบุรี โดยมีเจ้าฟ้ากรมหลวงพิทักษ์มนตรีเป็นผู้ใหญ่กำกับไปด้วย ส่วนทางเมืองตากได้โปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาอภัยภูธรที่สมุหนายกขึ้นไปคอยรับครัวมอญ และได้โปรดเกล้าฯ ให้ไปตั้งบ้านเรือนที่ในแขวงเมืองปทุมธานี เมืองนนทบุรี และเมืองนครเขื่อนขันธ์ (พระประแดง) ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งสมิงสอดเบาเป็นพระยารัตนจักร บรรดาหัวหน้านายรามัญอื่น ๆ ที่มียศอยู่เดิมก็โปรดเกล้าฯ ให้เป็นพระยาทั้งสิ้น

รัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. ๒๓๖๗-๒๓๙๔)

ใน พ.ศ. ๒๓๖๗ มีการอพยพครั้งย่อย ๆ อีกครั้งหนึ่ง ทั้งนี้เพราะชาวมอญที่อยู่ในกรุงเทพฯ ได้เรียนเสนอเสนาบดีขึ้นมามีพม่ามีศึกอยู่กับอังกฤษ จะทำให้ญาติพี่น้องที่อยู่ยังเมืองมอญต้องลำบาก พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้โปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยามหาโยธา (ทอเรียะ) คุมกองทัพรามัญไปกวาดต้อนครอบครัวญาติพี่น้องที่ยังอยู่ในเมืองมอญเข้ามาไว้ในพระนคร ครัวมอญที่โปรดเกล้าฯ ให้ไปรับมาครั้งนี้ให้ไปอยู่ที่เมืองนครเขื่อนขันธ์ (สุพรรณ ๒๕๑๙ : ๖๘)

ผลจากคลื่นผู้อพยพชาวมอญอย่างต่อเนื่อง ถึงราว พ.ศ. ๒๓๗๖ จังหวัดราชบุรีก็เกือบจะมีเฉพาะแต่ชาวมอญเท่านั้น (Guillon 1999: 208)

มูลเหตุของการอพยพเข้าสู่ประเทศไทย

มูลเหตุส่วนใหญ่ของการอพยพก็เนื่องมาจากการที่มอญได้รับการบีบคั้นข่มเหงทางด้านการเมือง การปกครอง ทำให้มอญซึ่งรักความสงบต้องพากันอพยพหลบหนีเข้ามายังประเทศไทย ปัญหาในด้านเศรษฐกิจเกี่ยวกับการผลิตก็เกิดขึ้นเป็นครั้งคราวและไม่ใช่ว่าเหตุสำคัญ เช่น ในบางครั้งที่ดินที่อุดมสมบูรณ์ก็ไม่สามารถนำมาใช้ในการเพาะปลูกได้อย่างเต็มเม็ดเต็มหน่วยเพราะขาดกำลังคน เนื่องจากถูกพม่าเกณฑ์ไปทำสงครามและเสียชีวิตลงบ้าง บางส่วนก็หลบหนีการเกณฑ์ไปหาที่อยู่ใหม่บ้าง ทำให้ที่ดินเหล่านั้นรกร้างและแห้งแล้งไปอย่างรวดเร็ว เกิดภาวะข้าวยากหามาแพง เช่น ในสมัยของพระเจ้าบุเรงนอง (Bayinnaung พ.ศ. ๒๐๙๕-๒๑๒๕) ต่อเนื่องมาจนถึงสมัย

ของพระเจ้านันทบุเรง (Nandabayin พ.ศ. ๒๑๒๔-๒๑๔๒) นอกจากนี้ยังถูกพม่าเบียดเบียนเอาผลผลิตที่ผลิตได้จำนวนไม่มากนักไปอีก ดังนั้นในบางครั้งความเดือดร้อนดังกล่าวก็ทำให้มอญไม่สามารถทนอยู่ในพม่าต่อไปได้ (สุภรณ์ ๒๕๑๙ : ๔๑)

ทั้งนี้ยังมีสาเหตุอื่น ๆ ที่เป็นปัจจัยส่งเสริมให้ชาวมอญพากันอพยพเข้ามาอยู่ในประเทศไทยที่สำคัญ คือ

๑. ความเบียดเบียนและความเดือดร้อนจากภาวะที่ถูกเกณฑ์แรงงานอยู่เสมอทั้งในยามศึกและยามสงบ ดังจะเห็นได้ว่า ในการทำสงครามของพม่าแต่ละครั้ง ไม่ว่าจะเป็นการทำสงครามกับไทยหรือประเทศอื่น ๆ เช่น จีน มอญมักถูกเกณฑ์เข้าในกองทัพไปร่วมทำสงครามด้วยเสมอ ก่อให้เกิดความเดือดร้อนผลัดพรากจากครอบครัว บางครั้งยังต้องสูญเสียชีวิตอีกด้วย นอกจากนี้ การที่หัวเมืองมอญนั้นอยู่ระหว่างพรมแดนไทยกับพม่า ครั้นใดที่เกิดสงครามระหว่างไทยกับพม่า เมืองมอญซึ่งเป็นทางผ่านสำคัญของการเดินทางก็จะต้องเดือดร้อนไปด้วยทุกครั้ง และไม่ว่าพม่าจะทำสงครามกับใครอื่น มอญก็ต้องถูกเกณฑ์แรงงานไปด้วยทุกครั้ง แม้ในยามสงบมอญก็ยังถูกเบียดเบียนจากพม่าอยู่นั่นเอง เช่น ในสมัยพระเจ้านันทบุเรงชาวมอญถูกเกณฑ์ให้ทำนาในที่นาของพระมหาอุปราช และยังต้องซื้อข้าวจากพระมหาอุปราชอีกด้วย หรือ ในสมัยพระเจ้าปดุง (Bodawpaya พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๓๖๒) ชาวมอญถูกเกณฑ์แรงงานไปสร้างพระมหาธาตุที่เมืองเมฆกุน เป็นต้น (สุภรณ์ ๒๕๑๙ : ๔๒)

๒. มอญมีความสัมพันธ์ที่ดีกับไทยมากเมื่อเปรียบเทียบกับพม่า ซึ่งจะเห็นได้จากการที่ไทยจะไม่เข้าไปปกครองหัวเมืองมอญโดยตรง เมื่อไทยมีอำนาจเหนือหัวเมืองมอญก็จะแต่งตั้งเจ้าเมืองมอญนั้น ๆ เป็นผู้ดูแลว่ากล่าวกันเอง ดังเช่นในสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ได้ทรงแต่งตั้งพญาทะละให้เป็นเจ้าเมืองเมาะตะมะ ดูแลหัวเมืองมอญต่างพระเนตรพระกรรณ ต่างกับพม่าที่จะส่งข้าราชการพม่าเข้ามาปกครองโดยตรงและเอาวัดเขาเปรียบดั่งดวงผลประโยชน์จากชาวมอญโดยเก็บภาษีต่าง ๆ ในอัตราที่สูงมาก ส่วนมอญที่อพยพเข้ามาในประเทศไทย พระมหากษัตริย์ไทยก็เต็มพระทัยที่จะต้อนรับ จะเห็นได้จากการที่ได้โปรดเกล้าฯ ให้มีผู้ไปคอยรับครัวมอญเกือบทุกครั้งที่อพยพเข้ามา (สุภรณ์ ๒๕๑๙ : ๔๓)

๓. การที่หัวเมืองมอญมีพรมแดนต่อเนื่องกับไทย ทำให้อพยพเข้าไทยได้โดยสะดวก โดยมีเส้นทางเข้าสู่ประเทศไทยที่สำคัญในหัวเมืองมอญ ๒ ทาง คือ ด้านแม่ละเมาและด่านเจดีย์สามองค์ เป็นเหตุให้มอญเลือกที่จะอพยพเข้าสู่ประเทศไทยมากกว่า (สุภรณ์ ๒๕๑๙ : ๔๔)

๔. สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและสังคมของไทยคล้ายคลึงกับมอญ มีลักษณะภูมิประเทศและอากาศแบบเดียวกัน ประชากรมีอาชีพทางเกษตรกรรม มีความเป็นอยู่และอาหารการกินคล้ายกัน และที่สำคัญคือนับถือศาสนาพุทธเหมือนกัน สามารถปรับตัวให้เข้ากับสังคมไทยได้ง่าย (สุภรณ์ ๒๕๑๙ : ๔๔)

จากมูลเหตุแห่งการอพยพเข้าสู่ประเทศไทยดังกล่าวแล้ว มอญที่อพยพเข้ามาตั้งหลัก
แหล่งในประเทศไทย จึงมีทั้งที่เข้ามาในฐานะเชลยสงคราม หรือหลบหนีจากกองทัพพม่า หรือหลบ
เข้ามาเพื่อลี้ภัยการเมือง เมื่อรวมกำลังต่อสู้พม่าไม่สำเร็จ และเข้ามาเมื่อไม่พอใจในการปกครอง
ของพม่า ซึ่งประการสุดท้ายนี้ก็คือเข้ามาด้วยความสมัครใจ การเข้ามาด้วยเหตุผลประการสุดท้าย
นี้มีมากกว่าการเข้ามาในลักษณะแรก (สุจิตลักษณ์ และคณะ ๒๕๓๘ : ๘-๙)

เส้นทางที่ใช้ในการเดินทางเข้าสู่ประเทศไทย

มอญที่อพยพเข้ามานั้นส่วนมากเป็นมอญจากเมืองเมาะตะมะ ซึ่งเป็นเมืองที่อยู่ใกล้
พรมแดนไทยและเป็นชุมทางซึ่งมีทางที่จะเข้าสู่ไทยได้ถึง ๒ เส้นทาง เมืองเมาะตะมะเป็นเมืองที่ได้
รับความกดดันและบีบคั้นจากพม่ามาก เนื่องจากพม้ามักใช้เป็นสถานที่ประชุมทัพก่อนยกมาตี
ไทย และยังเกณฑ์เสบียงอาหารและชาวเมืองเข้ากองทัพอีกด้วย (สุภรณ์ ๒๕๑๙ : ๔๖)

มอญอพยพมาประเทศไทยจากพม่าตอนล่างได้ ๓ ทางโดยตั้งต้นจากเมาะตะมะ คือ

- (๑) ทางเหนือ ผ่านเกาะเกรกและเมียวดีไปตาก หรือระแหง ทางด่านแม่ละเมา
- (๒) ทางใต้ ผ่านด่านเจดีย์สามองค์ ทางเมืองกาญจนบุรี
- (๓) ผ่านทางอุทัยธานี (สุภรณ์ ๒๕๑๙ : ๔๖)

จะเห็นได้ว่าเส้นทาง ๒ สายแรก เป็นเส้นทางเดียวกับที่พม่าใช้ในการยกกองทัพเข้ามารุก
รานไทย และเป็นเส้นทางติดต่อค้าขายกันมาแต่สมัยโบราณ นอกจากนี้ยังมีอีกเส้นทางหนึ่งคือ
ทางเมืองเชียงใหม่ ซึ่งพญารามัญ ๓ คน คือ พญาพระราม พญากลางเมือง และพญาน้อยวันดี ใช้
ในการอพยพครุฑรามัญเข้ามาในสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ

การตั้งถิ่นฐานของชุมชนมอญในประเทศไทย

การเข้ามาตั้งหลักแหล่งในประเทศไทยนั้น นับได้ว่าชาวมอญเข้ามาอยู่ในฐานะเป็นที่
ต้องการของพระมหากษัตริย์ไทยทุกพระองค์ เกือบทุกครั้งที่มีครุฑมอญอพยพเข้าสู่ประเทศไทย
พระมหากษัตริย์ก็จะโปรดเกล้าฯ ให้มีคนไปรับครุฑมอญ พระราชทานที่ให้ตั้งบ้านเรือนและที่ทำกิน
พระราชทานข้าวของเครื่องใช้ที่จำเป็น ทั้งยังโปรดเกล้าฯ ให้มีหัวหน้าผู้ดูแลว่ากล่าวเป็นคนเชื้อชาติ
มอญด้วยกันอีกด้วย (สุจิตลักษณ์ และคณะ ๒๕๓๘ : ๑๐)

การอพยพของมอญเข้ามายังประเทศไทยเพื่อหาที่ตั้งหลักแหล่งใหม่โดยไม่คิดที่จะหวน
กลับไปยังถิ่นเดิมอีก จึงชนทั้งครอบครัวและชาวของที่จำเป็นไปด้วย อีกประการหนึ่งเป็นเพราะเส้น
ทางที่จะเข้ามาประเทศไทยนั้นสั้นและทำได้สะดวก จึงอพยพกันได้ทั้งครอบครัว เมื่อมาถึงประเทศ
ไทยก็มาอยู่รวมกันเป็นกลุ่ม สร้างชุมชนของตนเองขึ้นมาและมีความสัมพันธ์เฉพาะภายในกลุ่ม ใน

ระยะแรก ๆ มีการติดต่อกับคนภายนอกน้อยมาก จนเกือบจะเรียกได้ว่า อยู่อย่างโดดเดี่ยว (สุภรณ์ ๒๕๑๙ : ๘๔)

เนื่องด้วยสังคมมอญในระยะแรกเป็นสังคมระดับหมู่บ้าน ประกอบด้วยคนเชื้อชาติเดียวกัน และมีการปกครองกันเองในระดับนี้ ลักษณะหมู่บ้านก็อยู่รวมกันเป็นกลุ่มก้อนหนาแน่น มอญยังนำพุทธศาสนาในรูปแบบของตนเองเข้ามาด้วย ซึ่งเคร่งครัดในด้านวินัยปฏิบัติ มีวัดประจำเฉพาะในหมู่บ้านของพวกเขา และชาวมอญยังมีความรักใคร่เห็นใจกัน เพราะต่างก็พลัดบ้านพลัดเมืองมาด้วยกัน จึงมีการติดต่อและพึ่งพาอาศัยกันเฉพาะภายในหมู่บ้านเดียวกัน ความจำเป็นที่จะติดต่อกับคนภายนอกกลุ่มเกือบจะเรียกได้ว่าไม่มี นอกจากนี้อุปสรรคในด้านภาษายังเป็นอีกสิ่งหนึ่งที่ขัดขวางการติดต่อกับคนไทยทั่วไป

ทางด้านเศรษฐกิจ มอญสามารถเลี้ยงตนเองได้โดยไม่ต้องพึ่งปัจจัยการดำรงชีพจากภายนอก ดังจะเห็นได้ว่ามอญได้อาศัยที่ดินที่ได้รับพระราชทานให้ตั้งหลักแหล่งทำการเพาะปลูกข้าว พืช ผักและผลไม้ จับสัตว์น้ำในแม่น้ำลำคลอง สร้างบ้านเรือนเองโดยใช้วัสดุที่หาได้ตามพื้นบ้าน นอกจากนี้ยังมีการทำงานฝีมือต่าง ๆ ไว้ใช้สอยตามความจำเป็น เช่น ทอผ้า สานตะกร้า ฯลฯ ในระยะต่อมามอญบางพวกได้หันมายึดอาชีพค้าขายทางเรือ ซึ่งจำเป็นต้องติดต่อกับบุคคลภายนอกทั่วไปในด้านเศรษฐกิจ ก็ยังล่องเรือค้าขายกันไปเป็นกลุ่ม ๆ ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน

ด้านการปกครอง ในระยะแรกรัฐบาลจัดชาวมอญให้เป็นไพร่หลวงรวมกลุ่มกันในรูปกองอาสาสมัคร ต่อมาให้เข้าประจำอยู่ในกรมกองต่าง ๆ ที่เป็นของมอญล้วน ๆ มีผู้บังคับบัญชาเป็นคนเชื้อชาติเดียวกัน เพื่อความสะดวกในการปกครองและบังคับบัญชา

ด้านสภาพภูมิศาสตร์ ในสมัยก่อนมีประชากรน้อย หมู่บ้านอยู่กระจัดกระจายห่างไกลกัน มีป่าเขาและแม่น้ำลำคลอง ติดต่อกันไม่สะดวก เป็นอุปสรรคการติดต่อกับโลกภายนอก

ปัจจัยต่าง ๆ ดังกล่าวมาแล้วทำให้มอญสามารถดำรงความเป็น "มอญ" โดยแท้จริงอยู่ได้ ในระยะแรก ต่อมาเมื่อประชากรเพิ่มมากขึ้น หมู่บ้านก็ขยายขอบเขตออกไป การติดต่อสะดวกขึ้น มีการติดต่อกันมากขึ้น จึงมีการถ่ายทอดวัฒนธรรมซึ่งกันและกัน เกิดความเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมและสังคมความเป็นอยู่ออกไปจากเอกลักษณ์เดิมของตน

บริเวณที่จัดให้เป็นที่อยู่ของชาวมอญส่วนใหญ่จะอยู่ริมแม่น้ำ โดยเฉพาะอย่างยิ่งแม่น้ำเจ้าพระยาทางตอนเหนือของกรุงเทพฯ และตามลำน้ำแม่กลอง มอญที่อพยพเข้ามาในสมัยกรุงศรีอยุธยา นั้น มักจะตั้งบ้านเรือนอยู่แถบชานพระนครและบริเวณที่ติดต่อกับจังหวัดนนทบุรี มาถึงสมัยกรุงธนบุรีก็ได้โปรดเกล้าฯ ให้มอญที่เข้ามาในครั้งนั้นไปอยู่ที่ปากเกร็ด แขวงเมืองนนทบุรี และที่สามโคก แขวงเมืองปทุมธานี

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยได้โปรดให้สมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรสถานมงคล เป็นแม่กองเสด็จลงไปดำเนินการสร้างเมืองขึ้นที่ปากลัด ซึ่งได้สร้าง

ป้อมค้ำไว้ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๑ เมื่อแล้วเสร็จจึงกำหนดให้เป็นเมืองใหม่อีกแห่งหนึ่งชื่อว่า "เมืองนครเขื่อนขันธ์" เมื่อ พ.ศ. ๒๓๕๗ โดยรวมเอาเนื้อที่บางส่วนของแขวงเมืองสมุทรปราการและแขวงเมืองพระนครเข้าด้วยกัน และได้โปรดเกล้าฯ ให้ย้ายครัวมอญจากเมืองปทุมธานีซึ่งเป็นพวกพญาเจ่งส่วนหนึ่งไปไว้ที่เมืองนครเขื่อนขันธ์นี้ และโปรดเกล้าฯ ตั้งพระยาราม (สมิงทอมา) บุตรพระยามหาโยธาขึ้นเป็นพระยานครเขื่อนขันธ์รัษฎราชธานีเสนาบดีศรีสงคราม ผู้รักษาเมือง

ส่วนมอญที่เข้ามาครั้งหลังสุดใน พ.ศ. ๒๓๕๘ นั้น โปรดเกล้าฯ ให้ไปอยู่ที่เมืองนครเขื่อนขันธ์บ้าง ปทุมธานีบ้าง นนทบุรีบ้าง เพราะฉะนั้นบริเวณที่มีชาวมอญอยู่เป็นจำนวนมากก็คือ ปากเกร็ด นนทบุรี สามโคก ปทุมธานี และปากลัดหรือนครเขื่อนขันธ์ ซึ่งปัจจุบันรู้จักกันในนามของอำเภอพระประแดง

จากปากลัด (พระประแดง) มอญก็ได้ขยายตัวไปตามลำน้ำถึงแม่น้ำท่าจีนและแม่น้ำแม่กลอง ตามลำน้ำแม่กลองได้แก่อำเภอบ้านโป่ง อำเภอโพธาราม จังหวัดราชบุรี และจังหวัดกาญจนบุรี ทางภาคเหนือมีมอญที่ลำพูน เชียงใหม่ ลำปาง และยังอาจจะพบมอญที่อยู่กันหนาแน่นได้อีกในหลาย ๆ จังหวัด เช่น ที่ตามลำน้ำมหาชัย จังหวัดสมุทรสาคร ซึ่งมอญที่มาอาศัยอยู่ที่นี่เริ่มต้นด้วยการมาเป็นคนชุดคลอง ที่จังหวัดลพบุรี และอุทัยธานีซึ่งเป็นเส้นทางผ่านของการอพยพเข้าสู่ประเทศไทยจากประเทศพม่า นอกจากนี้อาจจะพบมอญอยู่กันกระจัดกระจายในจังหวัดต่าง ๆ เช่น สมุทรสงคราม เพชรบุรี นครปฐม พระนครศรีอยุธยา ฉะเชิงเทรา สุพรรณบุรี นครราชสีมา นครสวรรค์ และปราจีนบุรี (สุจิตลักษณ์ และคณะ ๒๕๓๘ : ๑๐)

ปทุมธานี

ชาวมอญที่บ้านสามโคกอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานครั้งแรกในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ตั้งบ้านเรือนอยู่ริมฝั่งน้ำเจ้าพระยาคู่ฝั่งตะวันตก ตั้งแต่เหนือสุดที่ตำบลท้ายเกาะใหญ่ติดกับเขตอำเภอบางไทร จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ไปจดได้สุดที่ตำบลกระแซง อำเภอเมืองจังหวัดปทุมธานี เป็นหมู่บ้านใหญ่ตั้งบ้านเรือนกันหนาแน่นตั้งแต่ริมฝั่งน้ำจนลึกเข้าไปบนฝั่ง ปลูกเรือนขายคาเกยกัน มีทางเดินแคบ ๆ ภายในหมู่บ้าน ตามถนนทางเท้าในหมู่บ้านจะปลูกต้นโมกกริมน้ำ ไม่มีพื้นที่ว่างหลังบ้านเป็นไร่นา ชาวมอญส่วนใหญ่จึงมีอาชีพค้าขายทางเรือ เช่น ค้าอ้อย ต้มขายกระบุง ค้าทราย รับจ้างเดินเรือโยง เรือรับจ้างบรรทุกของ เรือดูดทราย

ชาวมอญที่สามโคกจะตั้งหมู่บ้านรวมกลุ่มที่อพยพมาจากบ้านบางเดียวกัน จะตั้งชื่อหมู่บ้านเป็นภาษามอญเหมือนหมู่บ้านเดิมในเมืองมอญ มีทั้งหมด ๑๕ หมู่บ้าน (ภาษามอญเรียกหมู่บ้านว่า กวาน) ดังนี้

(๑) กวานเวียงจาม เขตตำบลท้ายเกาะใหญ่ อยู่ฝั่งตะวันตก ชื่อ "แวงจาม" (จะเข้ชุม) เป็นหมู่บ้านเดิมอยู่เมืองเย ประชากรประมาณ ๖๐ ครัวเรือน ๒๕๐ คน

(๒) กวามเมตารางค์ เขตตำบลเชียงรากน้อย อยู่ฝั่งตะวันออก ได้คลองเชียงรากน้อยตั้งแต่ปากคลองลึกเข้าไปในคลอง ชื่อหมู่บ้านมาจากภาษามอญ ปีสะตางค์ “แม่น้ำสะโตง” ในเมืองเมาะตะมะ มีวัดเมตารางค์เป็นศูนย์กลางชุมชน ประชากรประมาณ ๑๐ ครัวเรือน ๕๐ คน

(๓) กวามวัดพลับสุธาวาส เขตตำบลเชียงรากน้อย อยู่ใต้หมู่บ้านเมตารางค์ริมฝั่งไปประมาณ ๓ กิโลเมตร อพยพมาจากหมู่บ้าน “ชะลัด” ในเมืองสะเทิมเขตหงสาวดี มีวัดพลับเป็นศูนย์กลาง ช่างวัดมีคลองเรียกว่า คลองวัดพลับ ประชากรประมาณ ๔๔ ครัวเรือน ๒๕๐ คน

(๔) กวามศาลาแดง เขตตำบลเชียงรากน้อย อยู่ใต้หมู่บ้านวัดพลับริมฝั่งไปประมาณ ๒ กิโลเมตร มอญเรียกว่า “เพี้ยะปราน” เป็นชื่อหมู่บ้านใหญ่ติดกับเมืองเมาะตะมะ ได้รับการยกย่องว่าเป็นหมู่บ้านตัวอย่างด้านความสะอาด มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน มีวัดศาลาแดงเป็นศูนย์กลางของชุมชน ซึ่งมีศิลปกรรมและโบราณวัตถุที่มีคุณค่ายิ่ง ในอดีตคนมอญที่บ้านศาลาแดงได้เข้ารับราชการในกระทรวงยุติธรรมเจริญก้าวหน้า ประชากรประมาณ ๗๕ ครัวเรือน ๓๗๐ คน

(๕) กวามแดง เขตตำบลเชียงรากน้อย อยู่ติดกับหมู่บ้านศาลาแดง มาจาก “แดง” บ้านเมืองเก่า เป็นหมู่บ้านใหญ่อยู่ติดกับเมืองมะละแหม่ง เป็นหมู่บ้านเล็กมากเพราะอพยพโยกย้ายไปทำมาหากินที่อื่น ประชากรประมาณ ๕ ครอบครัว ๑๕ คน

(๖) กวามกลาง เขตตำบลบ้านจัว อยู่ใต้หมู่บ้านศาลาแดงริมฝั่งไปประมาณ ๔ กิโลเมตร มอญเรียก “ชะกราด” เป็นชื่อหมู่บ้านใหญ่ในเมืองเมาะตะมะ มีวัดสองพี่น้องเป็นศูนย์กลางของชุมชน เป็นชุมชนมอญขนาดใหญ่ขยายตัวจากริมฝั่งไปถึงถนนด้านเหนือของวัดสองพี่น้อง เป็นที่ตั้งของวัดร้างสมัยอยุธยาซึ่งคงเหลือโบสถ์และแนวถนนทางเดินที่ปูด้วยอิฐเรียบริมฝั่งน้ำ พบใบเสมาศิลาทรายศิลปะอุทอง พระพุทธรูปศิลาจำหลักศิลาทรายขนาดใหญ่ ประชากรประมาณ ๑๐๘ ครัวเรือน ๑,๓๐๐ คน

(๗) กวามสวนมะม่วง ห่างจากบ้านกลางประมาณ ๓ กิโลเมตร อยู่ฝั่งตะวันออก มอญเรียก “เพี้ยะเกร็ง” เป็นชื่อเมืองขึ้นกับเมืองเมาะตะมะ เป็นชุมชนเล็ก เคยมีวัดร้างสมัยอยุธยาชื่อ วัดราชบุรณะ ปัจจุบันไม่เหลือซากโบราณสถาน ประชากรประมาณ ๓๐ ครัวเรือน ๒๐๐ คน

(๘) กวามอำพู่ อยู่ติดกับหมู่บ้านสวนมะม่วงทางด้านใต้ ด้านเหนือติดกับวัดไผ่ล้อมที่มีนกปากห่างเข้ามาอาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก มอญเรียกว่า “อะบ้อง” เป็นชื่อเมืองขึ้นกับเมืองเมาะตะมะ มีวัดอำพู่รารามเป็นศูนย์กลางชุมชนซึ่งมีขนาดเล็ก ประชากรประมาณ ๒๕ ครอบครัว ๑๕๐ คน

(๙) กวามเจดีย์ทอง เขตตำบลคลองควาย ฝั่งตะวันตก ตรงข้ามกับบ้านมะม่วง ชาวมอญที่หนีอพยพมาจากเมืองมูเติง ในสมัยกรุงธนบุรี ชื่อหมู่บ้านเป็นชื่อเจดีย์มอญขนาดใหญ่ของวัดเจดีย์ทอง ซึ่งเป็นวัดศูนย์กลางชุมชน เคยเป็นที่ตั้งชุมชนโบราณสมัยอยุธยามาก่อน ประชากรประมาณ ๖๕ ครอบครัว ๒๓๐ คน

(๑๐) กวานสามเรือน เขตตำบลคลองควาย ได้หมู่บ้านเจดีย์ทองริมฝั่งไปประมาณ ๑ กิโลเมตร มอญเรียกว่า “เมียง” (รอกอย) เป็นชื่อหมู่บ้านใหญ่ในเมืองมะละแหม่ง ในอดีตเคยทำไม้ขาย มีวัดเมียงหรือวัดสามัคคิยารามเป็นศูนย์กลางในชุมชน ประชากรประมาณ ๖๐ ครัวเรือน ๒๖๐ คน

(๑๑) กวานโพธิ์ เขตตำบลคลองควาย อยู่ใกล้กับหมู่บ้านสามเรือน ด้านใต้เป็นคลองควาย ด้านเหนือติดวัดสุราษฎร์รังสรรค์ อพยพมาจากหมู่บ้าน “ฟ่อ” ในเมืองเมาะตะมะ ชุมชนมีขนาดเล็ก ประชากรประมาณ ๒๒ ครอบครั้ว ๑๑๐ คน

(๑๒) กวานตากแดด เขตตำบลบางเตยติดกับชุมชนบ้านโพธิ์ มีคลองควายคั่นอยู่และไปสุดเขตที่คลองบางเตย อพยพมาจากหมู่บ้าน “ริตัก” (ไม้เรียว) ในเขตมูเตง มีวัดจันทน์กะพ้อ ภาษา มอญเรียกว่า “โก๊ะ” (ต้นจันทน์กะพ้อ) เป็นศูนย์กลางชุมชน บริเวณปากคลองบางเตยฝั่งเหนือ คลองในเขตบ้านตากแดดเคยเป็นทั้งวัดร้างสมัยอยุธยา มีชื่อว่า วัดตาล และในสมัย ร.๖ ได้ก่อตั้งที่ว่าการอำเภอสามโคก โรงพักเป็นอาคารถาวรขึ้นเป็นครั้งแรก ประชากรประมาณ ๒๗ ครอบครั้ว ๑๓๕ คน

(๑๓) กวานสามโคก เขตตำบลสามโคก ฝั่งตะวันตก เลยชุมชนบ้านตากแดด เป็นชุมชนเก่า ตั้งเป็นบ้านเมืองตั้งแต่สมัยอยุธยา เป็นชุมชนใหญ่ เคยเจริญรุ่งเรืองมาในอดีต บ้านเรือนไม่หนาแน่นเหมือนชุมชนมอญที่อพยพมาในยุคธนบุรีหรือต้นกรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งอยู่กันเป็นกลุ่มเดียวโดด ๆ แต่ชุมชนสามโคกจะปะปนกัน มีทั้งคนมอญ ไทย จีน ชุมชนมอญบ้านสามโคกไม่มีเอกลักษณ์ที่เด่นชัดไม่ว่าเป็นลักษณะของหมู่บ้านหรือวัด

ในชุมชนบ้านสามโคกแยกย่อยออกเป็นหมู่บ้านเล็กปลูกติดต่อกันริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา ตั้งแต่ปากคลองบางเตย ซึ่งเป็นตลาดที่อยู่ของชุมชนชาวจีน ไปจนถึงวัดไก่อี๋ย ประมาณ ๑๐ หมู่บ้าน มีหมู่บ้านมอญได้แก่ บ้านตองเปอะ เดิมเรียกว่า “ตองเปราะ” เป็นชื่อหมู่บ้านในเขตมูเตง มีทั้งมอญปนไทย, บ้านพรหม, บ้านทาส, บ้านมะขามป้อม เป็นชุมชนมอญปนไทย, บ้านป่าฝ้าย เป็นชุมชนมอญปนจีน, บ้านลุ่มและบ้านท่าลาน เป็นชุมชนมอญปนจีน เป็นชุมชนแห่งแรกที่ทรงโปรดเกล้าฯ ให้มอญอพยพมาตั้งบ้านเรือนอยู่ที่สามโคกเป็นครั้งแรกในสมัยอยุธยา จนรุ่งเรืองกลายเป็นเมืองสามโคก เมืองปทุมธานี และจังหวัดปทุมธานีในปัจจุบัน

(๑๔) กวานกระแซง เขตตำบลกระแซง อยู่เลยบ้านสามโคกริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา ในอดีตเป็นตลาดน้ำขนาดใหญ่ มีเรือนแพหนาแน่นเต็มคั้งน้ำมีระยะทางประมาณ ๒ กิโลเมตร ตั้งแต่หน้าวัดไก่อี๋ยไปถึงวัดชัยสิทธิ์ราวาส มีเรือแพพายขวกไขว่ ค้าขายสินค้านานาชนิด เมื่อตัดถนนเส้นทางสามโคก-ปทุม ตลาดบ้านกระแซงจึงวายไป หมู่บ้านกระแซงมีทั้งมอญและจีน

(๑๕) กวานทองคั้ง เขตตำบลเชียงรากใหญ่ อยู่ตรงส่วนคั้งของแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันออกตรงข้ามกับตลาดบ้านกระแซง เริ่มต้นจากปากคลองบ้านพร้าวฝั่งใต้คลองไปถึงวัดสำแล

(๓) บ้านโรงเรือ (กวานโรงเกริง) อยู่ถัดจากสถานสงเคราะห์คนทุพพลภาพและคนพิการไปทางด้านเหนือ

(๔) บ้านแซ่ (กวานแซ่) อยู่บริเวณถนนบ้านแซ่และเพชรหึงส์

(๕) บ้านทะม้ง (กวานทะม้ง) อยู่บริเวณถนนบ้านทะม้งและถนนตองอูบางส่วน

(๖) บ้านตองอู อยู่บริเวณถนนตองอู ด้านกลางถนน

(๗) บ้านเกริงกร่าง (กวานเกริงกร่าง) อยู่ติดกับวัดจวนราชดำรงค์ขันธุ์ ฝั่งตรงข้ามกับบ้านเชียงใหม่

(๘) บ้านตันเงิน (กวานตันเงิน) อยู่ถัดจากบ้านเกริงกร่างไปทางใต้ ตรงข้ามกับบ้านสะพานช้าง

(๙) บ้านดั่ง (กวานดั่ง) อยู่ระหว่างวัดแคกับบ้านเกริงกร่าง ติดคลองลัดหลวงด้านตะวันออก

(๑๐) บ้านเต๋อ (กวานเต๋อ) อยู่ถัดจากวัดโมกข์ไปทางด้านใต้ติดคลองลัดหลวงด้านตะวันออก

(๑๑) บ้านจั่งปี (กวานจั่งปี) อยู่ติดกับแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตรงข้าม ถนนบ้านเต๋อ หมู่บ้านที่อยู่บริเวณริมคลองลัดหลวงด้านตะวันตก หรือด้านขวามือ มี ๕ หมู่บ้าน นับจากทิศใต้ไปทางทิศเหนือ คือ

(๑๒) บ้านเวะระว (กวานเวะระว) อยู่ฝั่งตรงข้ามกับโมกข์และบ้านเต๋อ โดยมีคลองลัดหลวงกั้นกลาง

(๑๓) บ้านตา (กวานตา) อยู่บริเวณฝั่งตรงข้ามกับวัดแค ถัดจากบ้านเวะระวไปทางเหนือ

(๑๔) บ้านสะเร็น (กวานสะเร็น) อยู่ฝั่งตรงข้ามกับบ้านดั่ง ถัดจากบ้านตาไปทางเหนือ

(๑๕) บ้านสะพานช้าง อยู่บริเวณสะพานช้าง ฝั่งตรงข้ามกับบ้านตันเงิน

(๑๖) บ้านเชียงใหม่ อยู่ตรงข้ามฝั่งถนนกับวัดกลาง และฝั่งตรงข้ามคลองกับวัดจวนฯ

(๑๗) กวานแดงโมกข์ (กวานแดงโมกข์) อยู่บริเวณฝั่งแหลมด้านตะวันออกแม่น้ำเจ้าพระยา หรือฝั่งตรงข้ามกับตัวเมืองพระประแดง ซึ่งถือว่าเป็นหมู่บ้านที่ใหญ่ที่สุดของชาวมอญพระประแดง

ในแต่ละหมู่บ้านนิยมสร้างวัดประจำหมู่บ้านขึ้น เพื่อใช้เป็นสถานที่ศึกษาหาความรู้ทางโลกและทางธรรม และอบรมบ่มนิสัยผู้คนให้ประพฤติปฏิบัติดี ดังนั้นในบริเวณพื้นที่ที่เป็นตัวเกาะ และพื้นที่ที่มีชาวรามัญอยู่อาศัย จึงมีวัดอยู่มากถึง ๑๒ วัด และที่แปลกกว่าเมืองอื่น ๆ คือ วัดมอญในอำเภอพระประแดงจะสร้างเป็นคู่กัน ดังนี้

๑. วัดทรงธรรมวรวิหาร (เพ็ญพระครู/เม็กแซม) คู่กับ ๒. วัดคันลัด (เพ็ญมะฮอน)

๓. วัดโพธิ์ยนต์พลเสพย์ คู่กับ ๔. วัดโปรดเกศเชษฐาราม

๕. วัดพญาปรางค์จามิตร (เพ็ญมอ) คู่กับ ๖. วัดอาสาสงคราม (เพ็ญกระ) (เพ็ญกระ)

๗. วัดจวน (เพ็ญมอ) คู่กับ วัดสะกาว (เพ็ญกระ) ยุบรวมกับวัดกลาง

๘. วัดกลาง (เพ็ญกระ) คู่กับ วัดเชียงใหม่ ยุบรวมกับวัดกลาง

๙. วัดแค (เพ็ญกระ) คู่กับ ๑๐. วัดโมกข์ (เพ็ญกระ)

๑๑. วัดบางฝ้าง คู่กับ ๑๒. วัดรวก

นอกจากนี้ยังมีวัดมอญในพระประแดงอื่น ๆ ได้แก่ วัดกลางนา (ยุบรวมกับวัดทรงธรรม), วัดจวนดำรงราชพลขันธุ์, วัดแหลม, และวัดกลางสวน

ลำดับเจ้าเมืองนครเขื่อนขันธ์หรือพระประแดงในสายสกุลคชเสนี

พ.ศ. ๒๓๓๘-๒๔๐๑ พระยานครเขื่อนขันธ์รามัญชาติเสนาบดีศรีสิทธิสงคราม (ทอมา) เป็นบุตรคนที่ ๔ ของเจ้าพระยามหาโยธา (เจ่ง) เป็นเจ้าเมืองคนแรก

พ.ศ. ๒๔๐๑-๒๔๒๖ พระยาดำรงราชพลขันธุ์ (จ้อย) เป็นบุตรคนที่ ๓ ของเจ้าพระยามหาโยธา (ทอเรียะ) เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๐ ได้กราบบังคมทูลขออนุญาตรัชกาลที่ ๕ เพื่อทำการขุดคลองจากปลายคลองพระโขนงจนถึงปลายคลองบางพระ แขวงเมืองฉะเชิงเทรา ก็ทรงโปรดอนุญาตให้ดำเนินการได้ เมื่อขุดคลองเสร็จแล้วก็ให้ขุดคลองซอยเชื่อมคลองใหญ่ที่ขุดไว้ เช่น คลองบางแก้ว คลองปลัดเปียง จากนั้นก็ให้อพยพชาวมอญที่สมัครใจไปจับจองพื้นที่ทำนาบริเวณ ๒ ฝั่งคลองที่ขุดขึ้นใหม่

พ.ศ. ๒๔๒๖-๒๔๓๐ พระยามหาโยธา (นกแก้ว) เป็นบุตรคนที่ ๕ ของท่านจ้อย เป็นน้องชายเจ้าจอมมารดากลิ่นในรัชกาลที่ ๔

พ.ศ. ๒๔๓๐-๒๔๔๐ พระยัณสงคราม (เจ็ก หรือ แป๊ะ) เป็นบุตรคนที่ ๑๙ ของพระยาดำรงราชพลขันธุ์ (จ้อย)

พ.ศ. ๒๔๔๐-๒๔๔๕ พระยาเกียรติ (ขุนทอง) เป็นบุตรคนที่ ๖ ของพระยาดำรงราชพลขันธุ์ (จ้อย)

พ.ศ. ๒๔๔๕-๒๔๕๐ พระยาดำรงราชพลขันธุ์ (หยอย) เป็นบุตรคนที่ ๑๕ ของพระยาดำรงราชพลขันธุ์ (จ้อย)

พ.ศ. ๒๔๕๐-๒๔๕๘ พระเทพพล (ทองคำ) เป็นบุตรคนที่ ๑๖ ของพระยาดำรงราชพลขันธุ์ (จ้อย)

พ.ศ. ๒๔๕๘-๒๔๕๗ พระยาพิพิธมนตรี (บุญ คชเสนี) เป็นบุตรคนแรกของพระยาเกียรติ (ขุนทอง) พ.ศ. ๒๔๕๖ รัชกาลที่ ๖ พระราชทานนามสกุล คชเสนี ให้กับเชื้อสายของเจ้าพระยามหาโยธา (เจ่ง)

พ.ศ. ๒๔๕๗-๒๔๖๗ พระยานาคราชกำแพงประแดงบุรีนายก (แจ่ง คชเสนี) เป็นบุตรคนที่ ๑๘ ของพระยาดำรงราชพลขันธุ์ (จ้อย) พ.ศ. ๒๔๕๘ รัชกาลที่ ๖ โปรดให้เปลี่ยนชื่อเมืองนครเขื่อน

ขันธเป็นชื่อเมืองพระประแดง ตามชื่อเมืองโบราณที่มีมาแต่เดิม และให้เปลี่ยนฐานะจากเมืองเป็นจังหวัด ดังนั้นท่านจึงเป็นผู้ว่าราชการจังหวัดพระประแดงคนแรกและเจ้าเมืองนครเขื่อนขันธคนสุดท้าย และเป็นคนในสกุลคชเสนีคนสุดท้ายที่ได้ปกครองเมืองพระประแดงในฐานะเจ้าเมืองและผู้ว่าราชการจังหวัดที่สืบทอดกันมา (สนอง ๒๕๔๒ : ๒๐๖-๒๑๑)

ลพบุรี

ชุมชนมอญบางชั้นหมากส่วนใหญ่อยู่ในหมู่ที่ ๑, ๒, ๓, ๖, ๗, ๙, และ ๑๒ ตำบลบางชั้นหมาก อำเภอเมือง จังหวัดลพบุรี เดิมตั้งบ้านเรือนอยู่บริเวณสองฝั่งแม่น้ำลพบุรี ต่อมาจึงขยายออกมาอยู่บริเวณริมถนนสายสิงห์บุรี-ลพบุรี ศูนย์กลางของชุมชนคือวัด ๔ วัด ได้แก่ วัดโพธิ์ระหัด วัดกลาง วัดราชบุรุษศรีรักษา และวัดอัมพวัน ชาวมอญบางชั้นหมากอพยพมาจากอำเภอสามโคก จังหวัดปทุมธานี และจากอำเภอพระประแดง จังหวัดสมุทรปราการ โดยทางเรือเดินทางขึ้นเหนือมาตามแม่น้ำลพบุรี เพราะชุมชนเดิมแออัด เมื่อเดินทางมาถึงบริเวณท่าเรือและท่าหลวง จังหวัดอยุธยา ก็มีบางพวกที่หยุดตั้งถิ่นฐานในบริเวณนั้น ส่วนที่เหลือขึ้นเหนือมาถึงบริเวณบ้านท่าดินเหนียวในตำบลโพธิ์เก้าต้น อำเภอเมือง จังหวัดลพบุรี จึงตั้งบ้านเรือนอยู่รวมกัน ประกอบอาชีพทำอิฐ ต่อมาได้ย้ายมาที่ปัจจุบันซึ่งเดิมเรียกว่า บางคู่ ประกอบอาชีพทำนาและทำอิฐเป็นหลัก เมื่อชุมชนมีขนาดใหญ่ขึ้น ที่ดินไม่พอสร้างบ้านเรือนและทำนา จึงมีชาวมอญจำนวนหนึ่งอพยพย้ายถิ่นออกไปตั้งถิ่นฐานใหม่ ๓ แห่ง คือ บ้านหนองแก้ว บ้านโคกสลด และบ้านนายาว อยู่ห่างจากชุมชนเดิมในรัศมีไม่เกิน ๒๐ กิโลเมตร (ไฉน ๒๕๓๕ : ๒๕-๒๖)

ราชบุรี

ชาวมอญที่บ้านม่วง อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี กล่าวถึงประวัติของตนว่าอพยพมาจากเมืองเมาะตะมะ เป็นกลุ่มมอญเถิยะซึ่งมีการนับถือผีฟ้า (สมทรง มปป. : ๑๘) เนื่องจากหนีภัยสงครามจากพม่า เมื่อผ่านด่านพระเจดีย์สามองค์มาแล้ว ชาวมอญยังไม่ได้ตั้งถิ่นฐานเป็นหลักแหล่งเนื่องจากสภาพภูมิประเทศที่กันดาร เป็นเทือกเขาสูงและป่าทึบ จึงได้ล่องลำน้ำแม่กลองลงมา เมื่อพบทำเลที่เหมาะสมคล้ายคลึงกับถิ่นฐานเดิมจึงได้ตั้งหลักแหล่งบริเวณสองฝั่งลำน้ำแม่กลอง (สมทรง มปป. : ๑๙) ในเขตอำเภอโพธารามและอำเภอบ้านโป่งตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาต่อเนื่องมาถึงสมัยกรุงธนบุรีและกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น (สมทรง มปป. : ๑๕)

ในสมัยอยุธยาชาวมอญที่ติดตามสมเด็จพระนเรศวรเข้ามาพร้อมกับพระมหาเถรคันฉ่อง พระยาเกียรติ พระยาราม และพรรคพวก เดินทางเข้ากรุงศรีอยุธยาโดยใช้เส้นทางด่านพระเจดีย์สามองค์ ผ่านลำน้ำแม่กลองเข้าสู่กรุงศรีอยุธยา คนมอญบางกลุ่มได้ตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณอำเภอบ้านโป่งจังหวัดราชบุรีต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน หลังจากนั้นในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

(พ.ศ. ๒๒๐๖) สมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ (๒๒๙๘-๒๓๐๑) สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (พ.ศ. ๒๓๕๔) (สมทรง มปป. : ๒๓)

พ.ศ. ๒๓๑๐ หัวหน้ามอญที่หลบซ่อนพม่าจากการเสียเมืองเมาะลำเลิงทราบข่าวพระเจ้ากรุงธนบุรีกู้เอกราชคืนจากพม่าได้จึงพาพรรคพวกประมาณ ๑ พันคนเศษอพยพเข้ามาทางด่านพระเจดีย์สามองค์ โดยติดต่อผ่านพระยารามัญวงศ์ ประจวบกับกรุงธนบุรีเกิดจลาจล ครอบครัวมอญจึงพักอยู่ที่ไทรโยค ต่อมาสมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกกลับจากเขมรปราบจลาจลแล้วได้ปราบดาภิเษกเป็นพระมหากษัตริย์ พระยารามัญวงศ์จึงกราบทูลเรื่องมอญเข้ามาขอพึ่งพระบรมโพธิสมภารให้ทรงทราบ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้เจ้านายมอญที่เหลืออยู่ ๗ คน ซึ่งเป็นญาติพี่น้องกันเป็นนายด่านป้องกันพม่าอยู่ที่เมืองไทรโยค ท่าขนุน ท่าตะกั่ว ลุ่มส้ม เมืองสิงห์ และทองผาภูมิ ในเขตเมืองกาญจนบุรี ปกครองมอญและกะเหรี่ยง (บุปผา ๒๕๔๑ : ๓๙)

มอญที่หลบหนีพม่าเมื่อทราบข่าวพวกพ้องของตนได้เป็นนายด่านอยู่กาญจนบุรี จึงอพยพตามเข้ามาอีกประมาณ ๕,๐๐๐ ครอบครัว บางกลุ่มไปอยู่ปากเกร็ดในจังหวัดนนทบุรี จังหวัดปทุมธานี อำเภอหนองฉางในจังหวัดอุทัยธานี จังหวัดลพบุรี แต่ส่วนใหญ่อยู่ที่หัวเมืองหน้าด่านทั้ง ๗ เมื่อคนมากที่ทำกินมีน้อย ทั้งเป็นที่กันดารป่าเขา หัวหน้ามอญทั้ง ๗ จึงแจ้งเรื่องให้พระยารามัญวงศ์และเจ้าพระยามหาโยธาทั้ง ๒ ท่านทั้ง ๒ จึงเข้ากราบบังคมทูลขอพระราชทานที่ทำกินให้แก่พวกมอญ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้เจ้านายมอญทั้ง ๗ เลือกที่ทำมาหากินเองแล้วแต่จะพอใจ เนื่องจากพวกมอญมีความชอบเป็นหน้าด่านรบกับพม่าก่อนที่จะเข้าตีเมืองอื่น ๆ เจ้านายมอญทั้ง ๗ จึงทูลขอพระราชทานที่ดินสองฝั่งแม่น้ำแม่กลองตั้งแต่เมืองไทรโยคถึงที่ตั้งจังหวัดราชบุรี พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงพระราชทานพระบรมราชานุญาต พระราชทานตราภูมิคุ้มห้ามของหลวงให้เจ้านายมอญทั้ง ๗ มาด้วย เจ้านายมอญทั้ง ๗ พาชาวมอญผูกแพล่องตามลำน้ำแม่กลองเห็นที่ซึ่งเหมาะสมก็ขึ้นไปตั้งบ้านเรือนตั้งแต่อำเภอกำมะนาในจังหวัดกาญจนบุรีจนถึงที่ตั้งอำเภอบ้านโป่งและโพธาราม บริเวณเหล่านี้แต่เดิมเป็นที่อยู่ของชาวลาวเวียงจันทน์ซึ่งถูกกวาดต้อนเป็นเชลยครั้งสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี พวกลาวเวียงจันทน์เมื่อเห็นตราภูมิคุ้มห้ามของหลวงพระราชทานพระบรมราชานุญาต จึงอพยพถอยร่นออกจากฝั่งแม่น้ำแม่กลองไปตั้งชุมชนใหม่ มีชุมชนชาวลาวบางที่ไม่อพยพถอยร่นไปที่วัดสร้อยฟ้า ตำบลสร้อยฟ้า ซึ่งแต่เดิมเรียกบ้านลาว เปลี่ยนเป็นตำบลบางเลา และตำบลสร้อยฟ้าในปัจจุบัน (บุปผา ๒๕๔๑ : ๔๐)

เจ้านายมอญทั้ง ๗ และญาติใกล้ชิดได้สร้างวัดคงคาราม (เกียไต้) หรือวัดกลาง ขึ้นเป็นวัดแรก ต่อมาเพื่อความสะดวกในการทำบุญ ชาวมอญจึงได้สร้างวัดม่วงบน (เกียเกี๋ย) วัดใหญ่นครชุมน์ (เกียโนก) และวัดบ้านหม้อ (เกียละหม่าน) ขึ้นมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระทองผาภูมิ (ตันสกุลเสลานนท์และตันสกุลเสลาคุณ) ได้อพยพญาติพี่น้องไปเพื่อ

อุปการะวัดใหญ่นครชุมน์ด้วย โดยวัดคงคารามส่งพระสงฆ์ในวัดไปเป็นเจ้าอาวาสวัดที่สร้างขึ้นใหม่ ในวัดเข้าพรรษา ออกพรรษา พระสงฆ์ในวัดต่าง ๆ ที่สร้างขึ้นใหม่จะต้องมาประชุมทำสังฆกรรมที่วัดคงคาราม (บุปผา ๒๕๔๑ : ๔๑)

ในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระครูรามัญยาธิปัตเจ้าอาวาสวัดคงคารามให้ความช่วยเหลือสร้างวัดประจำหมู่บ้านเป็นรุ่นที่ ๓ ได้แก่ วัดป่าไผ่ (เกียตุน) วัดไทรอารีรักษ์ (เกียระเริ่มเกริก) วัดเกาะ (เกียเกาะ) วัดตาผาหรือวัดน้ำวน (เกียพา) วัดบ้านโป่ง (เกียบ้านโป่ง) วัดโชค (เกียโชค) วัดตาลปากลาด (เกียตา) วัดหัวหิน (เกียเวียงเมาะ) วัดโพธิ์โสมาราม (เกียซั่ว) วัดมะขาม (เกียมังโกลัน) และวัดม่วงล่าง (เกียเกริก) บางวัดสร้างเสร็จในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระสิงห์ (ตันสกุล สิงคิบุรินทร์ และธำรงโชติ) ได้ยกครัวเรือนไปเป็นผู้อุปถัมภ์วัดไทรอารีรักษ์ (บุปผา ๒๕๔๑ : ๔๑)

สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีวัดในชุมชนชาวมอญเกิดขึ้นตามการขยายตัวของอพยพออกไปทำมาหากิน ได้แก่ วัดหนองกลางดง (เกียหนองกลางดง) วัดชัยรัตน์ (เกียชำระ) วัดหุบมะกล่ำ (เกียปักกล้า) วัดดอนกระเบื้อง (เกียเตียงเร็ด) และวัดเขาช่องพราน (เกียท่า) ลูกหลานพระไทรโยค (ตันสกุลนิไชโยค นิโครธา นิไทรโยค พระไทยโยค มะมม) ได้อพยพไปอยู่ใกล้วัดดอนกระเบื้องเป็นจำนวนมาก (บุปผา ๒๕๔๑ : ๔๑)

สมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ชาวมอญที่อพยพไปอยู่ในอำเภอบางแพ ได้สร้างวัดขึ้นอีก ๒ วัดคือ วัดดอนใหญ่ กับวัดดอนแห้วหมู (คอนสลี) และในสมัยรัชกาลที่ ๗ ได้สร้างวัดดอนตาลเตี้ยอีก ๑ วัด (บุปผา ๒๕๔๑ : ๔๑)

ปัจจุบันชุมชนชาวมอญในจังหวัดราชบุรีที่มีอำเภอบ้านโป่ง ได้แก่ ตำบลท่าผา ตำบลปากแรต ตำบลนครชุมน์ ตำบลดอนกระเบื้อง ตำบลเบิกไพร ตำบลคู้งพยอม ตำบลบ้านม่วง ที่อำเภอโพธาราม ได้แก่ ตำบลคลองตากคต ตำบลสร้อยฟ้า ตำบลชำระ ตำบลเตาปูน เทศบาลเมืองโพธาราม ที่อำเภอบางแพ ได้แก่ ตำบลดอนใหญ่ เพื่อเป็นการระลึกถึงบ้านเกิดเมืองนอน บรรดาชื่อวัดและชื่อหมู่บ้านของชาวมอญอำเภอบ้านโป่ง อำเภอโพธาราม ซึ่งเป็นภาษามอญล้วนนำมาจากชื่อวัดและหมู่บ้านในเมืองเมาะล่ำเล็งทั้งสิ้น (บุปผา ๒๕๔๑ : ๔๓)

สมุทรสาคร

ชาวไทยรามัญที่สมุทรสาครอพยพมาจากมอญโดยตรง จากบ้านกะมาวกัก จังหวัดมะละแหม่ง มีชาวมอญตำบลบ้านเกาะได้เดินทางไปประเทศพม่า พักกับญาติของตนที่บ้านกะมาวกัก ไม่มีใครมีบรรพบุรุษหรือญาติพี่น้องที่อยู่ในจังหวัดปทุมธานี นนทบุรี สมุทรปราการเลยแม้แต่คนเดียว (กนกอร และคณะ ๒๕๓๙ : ๖) ในยุคแรกที่ยอพยพเข้ามาอยู่ในสมุทรสาครชาวไทยรามัญจะตั้งถิ่นฐานกระจายอยู่บริเวณลุ่มแม่น้ำท่าจีนในตำบลมหาชัย ตำบลบ้านเกาะ และตำบลท่าทราย

ในปัจจุบันชาวไทยรามัญในจังหวัดสมุทรสาคร มีถิ่นฐานอยู่ในเขตพื้นที่อำเภอเมืองสมุทรสาคร ในตำบลบ้านเกาะ ท่าทราย ท่าจีน บางกระเจ้า บ้านบ่อ บางไทรต่า กาหลง อำเภอบ้านแพ้ว ในตำบลเจ็ดริ้ว หลักสอง บ้านแพ้ว อำเภอสอง (กนกกร และคณะ ๒๕๓๙ : ๗)

บางเลน นครปฐม

บ้านคลองหม่อมแถม ถือกำเนิดมานับได้ว่าศตวรรษ ชาวมอญจากพระประแดงและสมุทรสาครได้ไปหักล้างถางพง ทำนาและตั้งถิ่นฐานในบริเวณที่เรียกว่ากระทุ่มมืด เนื่องจากเป็นพื้นที่ลุ่มมีอาณาบริเวณกว้าง มีต้นกระทุ่มขึ้นเต็มไปหมด เป็นดงกระทุ่มที่กินพื้นที่ของอำเภอบางเลน จังหวัดนครปฐม และอำเภอบางบัวทอง (ต่อมาได้ยกเป็นอำเภอไทรน้อย) จังหวัดนนทบุรี (พิศาล ๒๕๔๑ : ๒๐) ชุมชนกระทุ่มมืดได้ขยายตัวอย่างรวดเร็วด้วยเป็นพื้นที่ที่เหมาะสมแก่การทำนา จึงมีผู้คนเข้ามาทำนาในบริเวณนี้มากขึ้น ต่อมาในราว พ.ศ. ๒๔๕๕ หม่อมแถม กฤดากร กุลสตรีมอญจากบ้านเกาะ เมืองสมุทรสาคร เป็นหม่อมในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนเรศวรฤทธิ์ ต้นราชสกุลกฤดากร ได้ริเริ่มให้ดำเนินการขุดคลองในพื้นที่ติดต่อกับคลองขุนศรีตำบลไทรน้อย อำเภอไทรน้อย จังหวัดนนทบุรี กับตำบลบางภาษี อำเภอบางเลน จังหวัดนครปฐม ชาวบ้านได้รับประโยชน์อย่างมากมาจากการขุดคลองนี้ทั้งในการคมนาคมทางน้ำและการชลประทาน ชาวบ้านจึงเรียกขานคลองนี้ว่า คลองหม่อมแถม จนตราប់เท่าทุกวันนี้ (พิศาล ๒๕๔๑ : ๒๐-๒๑)

เมื่อขุดคลองเสร็จแล้ว หม่อมแถม กฤดากร ได้ถวายที่ดินเพื่อสร้างวัดและเป็นผู้ดำเนินการสร้างศาสนสถานในวัดที่ชาวบ้านเรียกขานกันทั่วไปว่า “วัดหม่อม” หรือ “วัดหม่อมแถม” ภายหลังเปลี่ยนชื่อเป็น “วัดสโมส” ที่กระทุ่มมืดนี้มีวัดที่ชาวไทยเชื้อสายมอญได้สร้างไว้ ๗ วัด คือ (๑) วัดหม่อมแถม (วัดสโมส) (๒) วัดยอดพระพิมล (๓) วัดไทรน้อย (๔) วัดราชบุรณิคม (๕) วัดบึงลาดสวาย (๖) วัดเกษตราราม (๗) วัดบ่อนใหญ่ (พิศาล ๒๕๔๑ : ๒๐)

การตั้งถิ่นฐานของชาวมอญในกรุงเทพฯ

บริเวณฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา มีที่ตั้งชุมชนมอญที่สำคัญแห่งหนึ่ง บริเวณวังกรมพระนเรศวรฤทธิ์ ตรงถนนพระอาทิตย์ ตั้งแต่ปากคลองบางลำพู ตรงข้ามวัดสังเวชวิศยาราม หรือตรงกำแพงพระนครมาจนถึงบริเวณท่าช้างวังหน้า หรือบริเวณพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติเดิมเป็นที่ดินของพระยาดำรงราชพลขันธ์ (จุ้ย คชเสนี) บุตรเจ้าพระยามหาโยธา (ทอเรียะ) ซึ่งเป็นบิดาของเจ้าจอมมารดากลิ่น หรือชอนกลิ่น ในรัชกาลที่ ๔ ต่อมาเมื่อพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนเรศวรฤทธิ์พระโอรสในรัชกาลที่ ๔ ประสูติด้วยเจ้าจอมมารดาชอนกลิ่นใน พ.ศ. ๒๓๙๘ พระยาดำรงราชพลขันธ์ผู้เป็นบิดาจึงได้ถวายที่ดินบริเวณนี้ให้แก่พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนเรศวรฤทธิ์ ซึ่งทรงสร้างตำหนักบ้านมะละวัลย์ขึ้นใน พ.ศ. ๒๔๖๐ ปัจจุบันคือ อาคารที่ทำการของสำนัก

งานองค์การอาหารและเกษตรแห่งสหประชาชาติประจำภูมิภาคเอเชียและภาคพื้นแปซิฟิก ภายใน
วังกรมพระนเรศฯ นั้น เลี้ยงผู้คนไว้มากมายทั้งผู้ใหญ่และเด็ก ซึ่งส่วนใหญ่เป็นชาวมอญ และพูดจา
สนทนากันก็มักใช้ภาษามอญทั้งนั้น (สุจิตลักษณ์ และคณะ ๒๕๓๘ : ๑๖-๑๗)

บริเวณฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา ได้แก่บริเวณตั้งแต่เขตวัดละมุดเรื่อยลงมาจนถึง
บริเวณคลองมอญและบริเวณลิกเข้าไป เช่น บริเวณวัดประดิษฐาราม (วัดมอญ) วัดราชคฤห์ และ
วัดอินทาราม

บริเวณบางไส้ไก่ นับตั้งแต่เขตวัดละมุดเรื่อยลงมาจนถึงบริเวณคลองมอญ เคยเป็นที่ตั้ง
ของชาวมอญ ส่วนใหญ่ในสมัยเดิมเริ่มแรกก็อพยพเข้ามาในประเทศไทยนั้นมักจะทำหน้าที่เป็น
พวกฝีพายเรือหลวง พวกนี้เดิมเป็นชาวมอญที่เคยอยู่แถวเมืองทวายและเมืองมะริด ซึ่งมีความ
ชำนาญทางเรือ เข้ามาในสมัยพระเจ้าปดุง ซึ่งได้กล่าวหาว่ามอญเมืองทวายและเมืองมะริดเป็น
กบฏ ได้จับพวกมอญในเมืองไล่เล้าเผาทิ้งไปเป็นจำนวนมาก จึงหนีภัยเข้าสู่ประเทศไทย ฝ่ายไทย
ให้มารับราชการทางเรือหลวง ซึ่งมีโรงเรือหลวงอยู่ในบริเวณสะพานพระรามหกในปัจจุบัน ใกล้กับ
วัดบางละมุดบน (วัดบางละมุดเหนือ) ต่อมาย้ายโรงเรือหลวงมาอยู่ที่คลองบางคลอง (คลองบาง
กอกใหญ่) ตรงบริเวณวัดปากคลองวังบางไส้ไก่ จนเกือบถึงวัดกัลยาณมิตร (บริเวณปากคลองวัด
บุปผาราม) เลยต่อไปทางริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาเขตบ้านเจ้าพระยารัตนบดินทร์ (นามสกุลกัลยาณ
มิตร) นั้น พวกมอญจากวัดบางละมุดเหนือก็คงจะได้ย้ายตามมาสร้างบ้านเรือนอยู่ใกล้ ๆ กับ
บริเวณโรงเรือหลวงด้วย โรงเรือหลวงที่ว่านี้ตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันออก ฝั่งเดียวกันกับที่ตั้งของวัดบาง
ไส้ไก่ ปัจจุบันกลายเป็นโรงเรือของกรมสรรพากร ตรงข้ามเยื้อง ๆ กับวัดสังฆะระย

มอญกลุ่มนี้ไม่ปรากฏว่ามีญาติหรือพวกพ้องทางปทุมธานีเลย ไม่ว่าจะเป็นทางฝ่ายสามี
หรือฝ่ายภรรยาก็ตาม เป็นคนละพวกกับพวกอื่น ๆ ที่เข้ามาก่อนหน้านี้ พวกไพร่มอญเหล่านี้มี
หน้าที่พายเรือโกลนให้เจ้านายนั่ง และคงจะมีหน้าที่รักษาเรือทั้งกองทัพด้วย ในยามสงบทำหน้าที่
เพียงแจว และตามกระบวนเท่านั้น แต่ในยามสงครามก็ทำหน้าที่เป็นเรือรบด้วย กองเรือหลวงนี้
อยู่ในบังคับบัญชาของสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) นายกองเรือที่บางไส้
ไก่อมีหน้าที่คุมการสักทอขนไพร่พลเรือมอญจากทุกที่ ต่อมาได้มีการย้ายโรงเรือหลวงจากคลอง
บางหลวงไปไว้ที่คลองบางกอกน้อย ดังที่เป็นอยู่ในปัจจุบันนี้ เรือบางลำชำรุดซ่อมแซมไม่ได้ จึงได้
มีการนำเอากระดานเรือที่ชำรุดมาทำพื้นศาลาการเปรียญวัดประดิษฐาราม เมื่อกองเรือที่อยู่ที่บาง
ไส้ไกริมคลองหลวงย้ายไปอยู่คลองบางกอกน้อยแล้ว ไพร่มอญทั้งหมดก็ไปขึ้นกับทหารเรือตั้งแต่
บัดนั้นเป็นต้นมา

คำว่า “บางไส้ไก่” เพี้ยนมาจากคำมอญว่า “จักกาย” เป็นชื่อตำแหน่ง ๆ หนึ่ง เป็นตำแหน่ง
ปลัดนายกองมอญที่ใช้เรียกผู้อยู่ใต้บังคับบัญชา ผู้ที่อยู่ในตำแหน่งนี้มีบ้านเดิมอยู่ที่ปากคลองบาง
ไส้ไก่ จึงเรียกบริเวณนี้ว่า บางไส้ไก่ มอญเองแต่เดิมก็เรียกเพี้ยนว่า “บางสะกาย” คลองบางไส้ไก่

เป็นคลองที่ขุดขึ้นเมื่อสมัยสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ยังมีคเป็นจมน้ำ ไวยวรรณารถ เพื่อให้เรือที่ต่อบ้านสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวไม่ต้องไปออกทาง คลองดาวคะนอง และกองทัพเรือนั้นก็ตั้งอยู่ที่ป้อมวิเชียรประสิทธิ์ ซึ่งอยู่ใกล้กับคลองที่ขุดใหม่มากกว่าคลองดาวคะนอง

วัดประดิษฐาราม (วัดมอญ) เดิมเป็นวัดเก่าของคนไทย เมื่อคนมอญมาอยู่บริเวณนี้ ก็ได้ทำนุบำรุงจนกลายเป็นวัดมอญในที่สุด เจ้าอาวาสตั้งแต่องค์ที่สองเป็นต้นไปเป็นชาวมอญทั้งหมด ตั้งแต่ราวต้นรัชกาลที่ ๕

วัดราชคฤห์ (วัดบางยี่เรือใน) ชาวบ้านเรียกวัดมอญ เพราะเมื่อสมัยรัชกาลที่ ๑ นั้น ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระมอญไปเป็นสมภารเจ้าวัดฝ่ายรามัญ เนื่องมาจากเมื่อสมัยรัชกาลที่ ๑ ได้ทรงแต่งตั้งพระเถระฝ่ายไทยให้ดำรงสมณศักดิ์ต่าง ๆ แล้ว ทรงให้จัดหาพระมหาเถระฝ่ายรามัญซึ่งรู้พระวินัยปริยัติได้ ๓ รูป ทรงตั้งให้เป็นพระมหาสุเมธจารย์องค์หนึ่ง ให้เป็นเจ้าอาวาสวัดทองปู้ (วัดชนะสงคราม) ให้เป็นพระไตรสรณวัธ องค์หนึ่ง โปรดให้ไปอยู่วัดบางหลวง และให้เป็นพระสุเมธน้อยองค์หนึ่ง ให้ไปครองวัดบางยี่เรือใน วัดนี้มีเรื่องประหลาดที่ว่า เมื่อใดที่วัดนี้มีพระครูขึ้นก็จะต้องมีสององค์ทุกทีไป ถ้าไม่มีก็ไม่มีเลย จึงเกิดคำกล่าว “วัดมอญโหมตรู มีพระครูสององค์” เพิ่งมาเหลือองค์เดียวเมื่อ ๑๐ กว่าปีมานี้เอง เพราะองค์หนึ่งสึกไป

วัดอินทาราม (วัดบางยี่เรือนอก) ตั้งอยู่ปากคลองบางยี่เรือ ริมคลองบางหลวง (คลองบางกอกใหญ่) เดิมชื่อ “วัดบางยี่เรือใต้” ชาวบ้านแถวนี้จึงเรียกว่า “วัดใต้” ในสมัยกรุงธนบุรี สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชได้เสด็จฯ มาบำเพ็ญวิปัสสนา บำเพ็ญศีล บำเพ็ญธรรม และบูรณะปฏิสังขรณ์สิ่งต่าง ๆ ไว้มากมาย เมื่อพระองค์สวรรคต ได้นำพระบรมศพมาประดิษฐาน (ฝัง) ไว้ที่วัดนี้ ในสมัยรัชกาลที่ ๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ วัดอินทารามได้เสื่อมโทรมลงมาก พระยาศรีสุนเทพ (ทองเพ็ง) ซึ่งเป็นลูกมอญแท้ ๆ ต้นตระกูลศรีเพ็ญ ได้ปฏิสังขรณ์ซ่อมแซมของเก่าบรรดามี และยังได้ทำของใหม่เพิ่มขึ้นด้วย

บริเวณสะพานมอญ ตรงริมฝั่งคลองตลาดใกล้ป้อมวิชัยประสิทธิ์ฝั่งตะวันออก หรือริมเชิงสะพานมอญข้ามคลองตลาด (ตรงสี่แยกที่ถนนเจริญกรุงตัดกับถนนบ้านหม้อและถนนเฟื่องนคร) เป็นบ้านของพระยาศรีสุนเทพ (ทองเพ็ง) บุตรของนายชำนาญ (ทองขวัญ) กับท่านทองซอน บุตรีพระยานครอินทร์ (สมิงนครเดช) ซึ่งเป็นบุตรเจ้าพระยาบรมมหารัษฎ์ (มะโดด) ได้เป็นเจ้าพระยาจักรีมอญในแผ่นดินกรุงธนบุรี จัดได้ว่าพระยาศรีสุนเทพ (ทองเพ็ง) นี้เป็นเชื้อสายมอญแท้ ๆ บรรดาผู้ตั้งบ้านเรือนอยู่ใกล้เคียงก็เป็นญาติใกล้กันบ้าง ห่างกันบ้าง ด้วยเหตุที่พระยาศรีสุนเทพ (ทองเพ็ง) ขอแรงพวกมอญเหล่านั้นให้ช่วยกันทำสะพานใหญ่ด้วยไม้ข้ามคลองตลอด สะพานนี้จึงมีชื่อว่า สะพานมอญ ต่อมาภายหลังได้มีการก่อสร้างใหม่ด้วยอิฐถือปูน และเรียกสี่แยกตรงสะพาน

มอญว่า "สี่กั๊กพระยาศรี" คำว่า "กั๊ก" เป็นภาษาจีน แปลว่า "แยก" ส่วนคำว่า "พระยาศรี" เป็นการเรียกตามชื่อพระยาศรีสหเทพ (ทองเพ็ง) นั่นเอง

เขตบางขุนเทียน

ในเขตบางขุนเทียนมีชุมชนมอญอยู่ ๒ แห่งคือ ชุมชนมอญท่าข้าม และชุมชนมอญบางกระดี ชุมชนมอญท่าข้ามอยู่บริเวณบางส่วนของหมู่ที่ ๑, หมู่ที่ ๔, หมู่ที่ ๕ แขวงท่าข้าม เขตบางขุนเทียน ประชากรส่วนใหญ่มีอาชีพเย็บจาก ตัดพื้น และทำนา แต่ปัจจุบันเนื่องจากเขตเมืองขยายออกไป แขวงท่าข้ามกลายเป็นที่ตั้งของเขตอุตสาหกรรม ที่ดินถูกเปลี่ยนมือจากชาวมอญไปสู่เจ้าของธุรกิจอุตสาหกรรม และธุรกิจจัดสรรที่ดิน ชาวบ้านกลายเป็นเศรษฐีใหม่จากการขายที่ดิน การหลั่งไหลเข้ามาทำงานในโรงงานของคนจากแหล่งอื่น ๆ เป็นจำนวนมาก จนถูกผสมกลมกลืนจนมองไม่เห็นเอกลักษณ์ของชาวมอญ

ส่วนชุมชนมอญบางกระดี ซึ่งตั้งอยู่ริมคลองสนามไชย ได้แก่ หมู่ที่ ๒ หมู่ที่ ๘ และหมู่ที่ ๙ แขวงสามคนดำ เขตบางขุนเทียน เป็นชุมชนซึ่งตั้งอยู่โดดเดี่ยว โดยเฉพาะก่อนมีการสร้างถนนพระราม ๒ (ก่อน พ.ศ. ๒๕๑๕) จึงทำให้ชุมชนบางกระดียังคงรักษาสภาพความเป็นมอญไว้ได้ดีกว่าชุมชนท่าข้าม ชุมชนมอญบางกระดีเกิดจากความต้องการหาพื้นที่แหล่งทำมาหากินของชาวมอญที่ตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณใกล้อ่าวไทย จากชาวมอญบ้านแพ้ว จังหวัดสมุทรสาคร และชาวมอญปากลัด จังหวัดสมุทรปราการ ซึ่งมีความสัมพันธ์ติดต่อกันโดยอาศัยคลองมหาชัยเป็นเส้นทางคมนาคม ต่างเห็นว่าพื้นที่แถบสามคนดำมีป่าชายเลน และป่าจาก เหมาะที่จะเป็นแหล่งวัดถุดินในการประกอบอาชีพ ตัดพื้น และเย็บจากส่งขายกรุงเทพมหานครได้เป็นอย่างดี จึงทยอยกันอพยพเข้ามาตั้งรกรากเพิ่มมากขึ้นจนกลายเป็นชุมชน (ชโลมใจ ๒๕๔๑ : ๒๘)

คลองสามและคลองสี่ตะวันตก

พ.ศ. ๒๔๑๙ พระยาดำรงคราชพลชั้นท์ (จุ้ย คชเสนี) เจ้าเมืองนครเขื่อนขันธ์คนที่ ๒ ต้องการอพยพชาวมอญไปหาที่ทำกินในแหล่งอื่น ๆ ที่ยังว่างเปล่า เนื่องจากพื้นที่นครเขื่อนขันธ์ (พระประแดง) คับแคบ ไม่มีที่ทำกินเพียงพอกับชาวมอญที่เพิ่มขึ้นจำนวนมาก จึงปรึกษากับกรมหลวงนเรศวรฤทธิ์ (เจ้าชายกฤดาภินิหาร หรือเจ้ามอญ) ราชโอรสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๕ ซึ่งมีศักดิ์เป็นหลานของท่าน จึงได้นำเรื่องขึ้นทูลเกล้ารัชกาลที่ ๕ ขออนุญาตอพยพชาวมอญจากเมืองพระประแดงไปจับจองที่ทำกินในพื้นที่ต่าง ๆ และขออนุญาตขุดคลองต่าง ๆ ขึ้นพร้อมกันด้วย ปรากฏว่ารัชกาลที่ ๕ ทรงโปรดอนุญาต ดังนั้นพระยาดำรงคราชพลชั้นท์ จึงเกณฑ์ชายฉกรรจ์ชาวมอญที่สมัครใจ ไปขุดคลองบางแก้ว คลองปลัดเปียง คลองบางกระทุ่ม คลองวัดหนามแดง คลองตัน คลองหนองบัว คลองใหม่ (คลองเสือดาย) และคลองบางนา แต่พื้นที่ที่ให้จับจองยังไม่เพียงพอ จึงต้องให้ชาวมอญอพยพไปจับจองพื้นที่อื่น ๆ ได้แก่ คลองต้นนุ่น คลองสามเจ้าเมือง (คลองลาดกระบัง) คลองลำปะทิว เขตลาดกระบัง คลองสิบหก ต.ศิระกระบือ อ.

องค์การฯ จ.นครนายก คลองสามตาตะวันออก คลองสามตตะวันตก คลองสี่ตะวันตก เขตคลองสามวา กรุงเทพมหานคร ฯลฯ แล้วให้ชาวมอญจากเมืองนครเขื่อนขันธ์ไปตั้งถิ่นฐานบริเวณพื้นที่ดังกล่าว

สำหรับคลองสามวา เป็นคลองที่ขุดเชื่อมระหว่างคลองแสนแสบกับคลอง ๖ วา โดยกรมหมื่นภูเรศธำรงศักดิ์ (เจ้าชายทวิธวัชย์ลาภ) เป็นแม่กองควบคุมการขุด มีขนาดลึก ๖ ศอก กว้าง ๓ วา เสร็จแล้วให้ขุดคลองซอยจากคลองสามวาทั้งฝั่งตะวันออกและฝั่งตะวันตกของคลอง ตั้งแต่คลอง ๑, ๒, ๓ และ ๔ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๙ จากนั้นได้ให้ชาวมอญจากหมู่บ้านแซ่ บ้านทรงคะนอง บ้านทะมั่ง บ้านเต้อ บ้านจั่งบี และบ้านเวชะราว จากเมืองนครเขื่อนขันธ์ หรือเมื่อพระประแดง หรือปากลัด อพยพไปจับจองพื้นที่ทำกินบริเวณคลองสอง คลองสามตาตะวันออก คลองสามตตะวันตก และคลองสี่ตะวันตก ในปี พ.ศ. ๒๔๒๐ แล้วสร้างบ้านเรือนอาศัยอยู่ริมสองฝั่งคลองดังกล่าว โดยยึดอาชีพการทำนาทำสวนตามฤดูกาล มีวัดบ้านทองโสภาาราม (สนอง ๒๕๔๒ : ๔๓-๔๔)

ชุมชนมอญในประเทศไทยปัจจุบัน

ติดกับชายแดนไทยพม่า มีชุมชนมอญที่ใหญ่ที่สุดในพื้นที่นั้นอยู่ที่บ้านวังกะ อำเภอสังขละบุรี จังหวัดกาญจนบุรี มอญในสังขละบุรีส่วนใหญ่มีสัญชาติพม่าที่มีใบอนุญาตให้อาศัยอยู่ในไทยได้ อย่างไรก็ดี มีคนมอญจากราชบุรีและรอบนอกกรุงเทพฯ หรือที่เกิดในอำเภอนั้นเอง เข้ามาอาศัยอยู่ด้วย พื้นที่ตามลำน้ำแควน้อยเป็นที่อยู่อาศัยของมอญกะเหรี่ยงมานานแล้ว การตั้งถิ่นฐานที่สังขละบุรีไม่ใช่เป็นผลมาจากการอพยพเข้ามาเป็นช่วง ๆ เมื่อเร็ว ๆ นี้ นอกจากนี้ในจังหวัดกาญจนบุรียังมีชาวมอญอยู่ในอำเภอทองผาภูมิ ท่ามะกา ศรีสวัสดิ์ และไทรโยค

ถิ่นฐานอีกแห่งอยู่ที่เพชรบุรีและจังหวัดชายทะเลสมุทรสงครามและสมุทรสาคร เป็นชุมชนใหญ่ที่สุดอันดับสอง สมุทรสาครมีชาวมอญอยู่มากที่สุดในอำเภอเมืองและอำเภอบ้านแพ้ว สมุทรสงครามมีที่อำเภอเมือง เพชรบุรีที่อำเภอบ้านแหลม

ถิ่นฐานชาวมอญกลุ่มใหญ่ที่สุดอันดับสาม และคงจะหนาแน่นที่สุดในประเทศไทยคือ พื้นที่ตามลำน้ำแม่กลองในจังหวัดราชบุรีโดยเฉพาะอำเภอบ้านโป่งและโพธาราม

ในจังหวัดนนทบุรีและปทุมธานี แหล่งนี้เป็นถิ่นฐานชาวมอญที่รวมตัวกันใหญ่ที่สุด นนทบุรีมีชาวมอญหนาแน่นในอำเภopakเกร็ด ปทุมธานีมีชาวมอญอยู่มากที่สุดในอำเภอเมือง อำเภอสามโคก อำเภอลาดหลุมแก้ว ต่อเนื่องไปถึงจังหวัดพระนครศรีอยุธยาในอำเภอบางปะอินและบางไทร

ประชากรมอญในกรุงเทพฯ และปริมณฑลอยู่กันอย่างกระจัดกระจาย จะพบเป็นกลุ่ม ๆ เนื่องจากการขยายตัวของเขตปริมณฑลกรุงเทพฯ ถิ่นฐานต่าง ๆ ที่เคยโดดเดี่ยว เช่น บางกระบือ เขตบางขุนเทียน แขวงสามวาตะวันตก เขตคลองสามวา (สนอง ๒๕๔๒ : ๔๔) เขตลาดกระบัง หรือคลอง ๑๔ (ติดกับเขตจังหวัดฉะเชิงเทรา) ทั้งหมดตั้งอยู่ริมลำคลอง บัดนี้กลายเป็นส่วนหนึ่ง

ของปริมาณพลของกรุงเทพฯ ไปแล้ว ซึ่งอยู่ต่อเนื่องกับบริเวณที่มีชาวมอญอยู่หนาแน่นในอำเภอ
พระประแดง จังหวัดสมุทรปราการ

ถิ่นฐานที่โดดเด่นอีกแห่งอยู่ในลำพูนและตามลำน้ำแม่ปิงในจังหวัดลำพูนและเชียงใหม่
บ้านดู่ในอำเภอป่าซางจังหวัดลำพูนเป็นชุมชนมอญที่รู้จักกันดี อยู่คนละฝั่งกับชุมชนมอญอำเภอ
สันป่าตองของจังหวัดเชียงใหม่

ถิ่นฐานย่อย ๆ เป็นชุมชนเล็ก ๆ ในอำเภอท่าแซะและอำเภอลำสนธิของจังหวัดชุมพรและ
สุราษฎร์ธานี เป็นคนมอญอพยพมาจากพื้นที่ราชบุรีประมาณ ๓๐ ปีมาแล้ว (Bauer 1990: 23)

ชุมชนมอญที่มีคนรู้จักกันน้อยในภาคอีสานที่ในอำเภอปักธงชัยและอำเภอโชคชัยจังหวัด
นครราชสีมา และชุมชนมอญที่จังหวัดอุทัยธานี

จำนวนชาวมอญในประเทศไทย

ในสมัยอยุธยาไม่มีหลักฐานบันทึกจำนวนชาวมอญ ประมาณเอาจากจำนวนที่อพยพเข้า
มา คงจะมีชาวมอญทั้งหมดในราว ๒๐,๐๐๐-๓๐,๐๐๐ คน อาจมากกว่าหรือน้อยกว่าบ้างเล็ก
น้อย เพราะการอพยพบางครั้งก็ไม่ทราบจำนวน บางกลุ่มที่อพยพเข้ามาก็มีการหลบหนีกลับไป
บ้าง ดังเช่นในสมัยสมเด็จพระเจ้าเอกทัศ บางส่วนก็ตายในการสงครามหลายครั้งกับพม่า บัญชีที่
กรมพระสุรัสวดีถืออยู่นั้นก็เชื่อถือไม่ได้ เพราะมีการเบียดบังตัวไพร่ไว้ใช้สอยส่วนตัว เนื่องจากขุน
นางสมัยนั้นไม่มีเงินเดือนต้องอาศัยแรงงานของไพร่ในกรมของตนสร้างผลประโยชน์ให้ นอกจากนี้
ยังมีพรที่หลบเลี่ยงการสักลงทะเบียนไปบวชเป็นพระบ้าง หลบซ่อนอยู่ตามป่าเขาและชายแดนบ้าง
(สุภรณ์ ๒๕๑๙ : ๙๐)

ในสมัยรัชกาลที่ ๒ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ดร.จอห์น ครอว์ฟอร์ด (Dr. John Crawford) ทูต
ซึ่งได้รับแต่งตั้งจากข้าหลวงอังกฤษประจำอินเดียให้เข้ามาเจริญสัมพันธไมตรีกับไทย เมื่อ พ.ศ.
๒๓๖๔ ได้กล่าวไว้ในบันทึกรายงานของเขาว่า ผู้คนที่อาศัยอยู่ในราชอาณาจักรสยามประกอบ
ด้วยคนชาติสำคัญ ๖ ชาติ คือ สยามแท้ ลาว มอญ เขมร มลายู และจีน เป็นจำนวนประชากรทั้ง
หมด ๕,๐๐๐,๐๐๐ คน ซึ่งในจำนวนนี้เป็นคนมอญ ๔๒,๐๐๐ คน

เซอร์ จอห์น เบริง (Sir John Bowring) ราชทูตจากรัฐบาลอังกฤษที่กรุงลอนดอน ได้อ้าง
คำของปัลเลอกัว (Pallegoix) บาทหลวงฝรั่งเศสที่เข้ามาในสมัยรัชกาลที่ ๓ ว่า มีจำนวนคนมอญ
ในประเทศไทยประมาณ ๕๐,๐๐๐ คน จากจำนวนประชากรทั้งหมด ๖,๐๐๐,๐๐๐ คน

ในสมัยรัชกาลที่ ๕ กระทรวงนครบาลได้จัดทำสำมะโนครัวหัวเมืองมณฑลกรุงเทพฯ เมื่อ
ร.ศ. ๑๑๗-๑๑๘ (พ.ศ. ๒๔๔๑-๒๔๔๒) เฉพาะใน ๔ เมืองที่มีมอญอาศัยอยู่หนาแน่น มีคนมอญ
รวมกัน ๒๑,๓๐๒ คน จากจำนวนประชากรทั้งหมดใน ๔ จังหวัด ๑๔๓,๙๐๙ คน ตามรายละเอียด
ดังนี้

ปทุมธานี ๘,๙๗๕ คน

นนทบุรี ๗,๒๑๕ คน

นครเขื่อนขันธ์ ๓,๑๙๙ คน

สมุทรปราการ ๑,๙๑๓ คน

รวม ๒๑,๓๐๒ คน

ใน ร.ศ. ๑๒๒ (พ.ศ. ๒๔๔๖) กระทรวงมหาดไทยได้ทำสำมะโนครัวแยกตามเชื้อชาติใน ๑๒ มณฑล มีประชากรรวมกัน ๓,๓๐๘,๐๓๒ คน เป็นคนมอญ ๒๙,๑๕๖ คน ตามรายละเอียดดังนี้

มณฑลราชบุรี ๑๒,๘๐๖ คน

มณฑลนครไชยศรี ๖,๘๒๒ คน

มณฑลนครสวรรค์ ๒,๙๔๓ คน

มณฑลกรุงเก่า ๒,๕๓๒ คน

มณฑลนครราชสีมา ๒,๒๕๙ คน

มณฑลปราจีนบุรี ๑,๗๑๕ คน

รวม ๒๙,๑๕๖ คน

จากหลักฐานการทำสำมะโนครัวทั้งสองครั้งดังกล่าว (ซึ่งไม่รวมบรรพชิต) อาจจะประมาณได้ว่าในสมัยรัชกาลที่ ๕ มีคนมอญประมาณ ๕๐,๐๐๐ คน

เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๒ ถึง พ.ศ. ๒๕๑๕ ศ.นพ. สุเฑิด คชเสนี ได้ทำการสำรวจประชากรมอญในประเทศไทย ได้ผลสรุปว่า ประชากรมอญในประเทศไทยมีราว ๙๔,๒๒๙ คน กระจายกันอยู่ใน ๑๗ จังหวัด จังหวัดที่มีชาวมอญอยู่มากอันดับ ๑ คือ ปทุมธานี ๒๒,๒๓๐ คน อันดับ ๒. สมุทรสาคร ๒๐,๓๑๒ คน อันดับ ๓. ราชบุรี ๑๕,๘๓๐ คน มีรายละเอียดดังตารางข้างล่างนี้ (สุจริตลักษณ์ และคณะ ๒๕๓๘ : ๑๔-๑๕)

	จังหวัด	อำเภอ	ตำบล	หมู่บ้าน	หลังคาเรือน	จำนวนคน
๑	เชียงใหม่	๑	๑	๑	๒๒๒	๙๔๘
๒	ลำพูน	๑	๑	๑	๑๒๕	๗๓๙
๓	ลพบุรี	๑	๒	๑๑	๖๑๖	๔,๓๗๘
๔	อุทัยธานี	๒	๔	๑๖	๒๙๒	๑,๖๑๔
๕	ตาก	๑	๑	๑	๒๒	๑๑๒
๖	สระบุรี	๓	๕	๘	๘๓	๔๑๙
๗	พระนครศรีอยุธยา	๔	๖	๑๘	๓๐๓	๒,๐๗๑
๘	ปทุมธานี	๖	๓๙	๑๖๖	๓,๒๑๖	๒๒,๒๓๐

๙	นนทบุรี	๓	๙	๑๘	๙๕๘	๖,๗๓๕
๑๐	กรุงเทพฯ	๕	๑๒	๓๓	๑,๑๘๗	๘, ๒๑๒
๑๑	ธนบุรี	๑	๒	๙	๕๒๗	๓,๕๕๓
๑๒	สมุทรปราการ	๓	๑๑	๒๗	๖๙๙	๓,๔๘๖
๑๓	สมุทรสาคร	๒	๑๓	๔๔	๒,๗๙๓	๒๐,๓๑๒
๑๔	สมุทรสงคราม	๑	๒	๖	๑๒๓	๑,๑๙๐
๑๕	ราชบุรี	๒	๑๐	๔๗	๒,๓๗๘	๑๕,๔๘๐
๑๖	เพชรบุรี	๑	๓	๕	๑๔๙	๙๙๑
๑๗	นครปฐม	๑	๓	๗	๒๖๗	๑,๘๖๙
	๑๗ จังหวัด	๓๗	๑๑๒	๔๐๓	๑๓,๙๖๐	๙๔,๒๒๙

การนับคนมอญในประเทศไทยมีปัญหามากเนื่องจาก

๑. มอญในประเทศไทยมีการปรับตัวเข้ากับสังคมไทย เช่น การแต่งกายคล้ายกับคนไทย มีการแต่งงานกับคนไทยมากขึ้น ใช้ภาษาไทยได้เช่นเดียวกับภาษามอญ รูปร่างหน้าตาก็ไม่ต่างไปจากคนไทยเท่าใดนัก ทำให้ไม่สามารถชี้ชัดลงไปได้ว่าเป็นคนมอญหรือคนไทย

๒. คนมอญมีฐานะเท่าเทียมคนไทยตามกฎหมาย ทำให้ไม่มีการแยกออกไปจากคนไทยในการทำสำมะโนครัว เพราะมีสัญชาติไทยไปหมด

ดร. เบรียน ฟอสเตอร์ (Dr. Brian L. Foster) ชาวอเมริกันผู้ศึกษาสังคมเศรษฐกิจของชาวมอญในประเทศไทย คาดว่าจะมีคนเชื้อสายมอญถึง ๑๐๐,๐๐๐ คน แต่ถ้าใช้ความเจนจัดในการพูดภาษามอญเป็นหลักอาจจะไม่ถึง ๕๐,๐๐๐ คน

บทที่ ๓ วัฒนธรรมประเพณีมอญ

วัฒนธรรมประเพณีของมอญแบ่งอย่างง่าย ๆ ออกเป็น ๔ ประเภทคือ ประเพณีเกี่ยวกับชีวิต ประเพณีการนับถือผี ประเพณีเนื่องในวันสำคัญทางศาสนา และประเพณีเนื่องในเทศกาล โดยมีประเพณีการนับถือผีเป็นจุดเด่นที่ไม่เหมือนใคร นับได้ว่าเป็นประเพณีที่สำคัญที่สุดของมอญ และเป็นเอกลักษณ์ที่แสดงความเป็นมอญได้ดีที่สุด นอกจากนั้นก็มีเรื่องการปลูกบ้าน การทำศพ โดยเฉพาะการทำศพพระสงฆ์ที่มอญให้ความสำคัญมาก ประเพณีเทศกาลที่สำคัญที่สุดคือ สงกรานต์ที่มอญมีชื่อเสียงอยู่แล้ว

เนื่องจากมอญมีความนับถือเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาอย่างลึกซึ้ง มีการปฏิบัติขนบประเพณีบางอย่างกระทำเพื่อให้สอดคล้องกับคติทางพระพุทธศาสนา หรือทำตามอย่างเรื่องราวที่มีมาในพุทธประวัติ หรือทำให้เป็นปริศนาธรรมเพื่อให้เป็นข้อคิดพิจารณา ขณะเดียวกันก็นับถือผีบรรพบุรุษและผีอื่น ๆ ที่มีอิทธิฤทธิ์ รวมทั้งเทวดาอารักษ์ ซึ่งบางครั้งเทวดากับผีก็เป็นสิ่งเดียวกัน ขนบธรรมเนียมประเพณีหลายอย่างปฏิบัติเพื่อให้เป็นที่ถูกใจของผีและเทวดาอารักษ์ เพื่อป้องกันเสนียดจัญไร หรือไมก็ป้องกันผีไม่ให้เข้ามาทรงอยู่ในตัว บางอย่างก็ไม่สามารถอธิบายเหตุผลได้ว่าทำไมจึงต้องทำเช่นนั้น (สุเอ็ด ๒๕๒๗ : ๕๐)

ประเพณีเกี่ยวกับชีวิต

การเกิด

เมื่อทราบว่าตนตั้งครรภ์ผู้หญิงคนนั้นก็เตรียมไปกราบไหว้ปู่ย่าตายายและญาติผู้ใหญ่ของตน ทั้งผู้อาวุโสในหมู่บ้าน รวมถึงหมอด้าย การกระทำดังกล่าวเป็นการแสดงความเคารพต่อผู้ใหญ่และท่านจะได้ให้ข้อแนะนำที่เป็นประโยชน์ต่อการปฏิบัติระหว่างตั้งครรภ์ เป็นวิธีการสร้างขวัญและกำลังใจให้แก่หญิงตั้งครรภ์ เพราะคนตั้งครรภ์จะมีความวิตกกังวล ถ้ามีผู้แนะนำก็จะรู้สึกอบอุ่นใจและรู้สึกปลอดภัยมากขึ้น สมัยก่อนยังไม่มีหมอที่จะให้คำแนะนำปรึกษาเรื่องการทำคลอดอย่างเช่นปัจจุบัน ที่ขาดไม่ได้คือ กราบไหว้และแจ้งการมีครรภ์ให้ผีเรือนและผีป่าทราบ การบอกผีเรือนให้ทราบสำคัญเพราะบรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้วจะได้ทราบว่ามีทายาทในตระกูลของตนเพิ่มขึ้น การกราบไหว้ผีป่าเพื่อช่วยปกป้องคุ้มครองชีวิตใหม่ที่กำลังจะคลอดให้อยู่รอดปลอดภัยที่ต้องกระทำอีกประการหนึ่งคือ การบูชาบรรพบุรุษเทวดาเมื่อหญิงผู้นั้นตั้งครรภ์ได้ ๗ เดือนอีกด้วย (สมทรง มปป. : ๖๕-๖๖)

ขณะตั้งครรภ์ ให้วางมะพร้าวผลหนึ่งไว้ที่หัวนอนและมีหม้อใส่ผงขมิ้นสำหรับผสมน้ำดื่ม และอาบ เชื่อว่าจะทำให้คลอดลูกง่าย ห้ามนั่งหัวบันได และอาบนํ้าเวลากลางคืน เชื่อว่าจะทำให้เจ็บท้องมากและคลอดยาก (อลิสสา ๒๕๔๒ : ๕๗) ในหม้อขมิ้นใส่เข็มไว้เตรียมเจาะหูเด็กที่จะเกิดใหม่ (สุเจ็ด ๒๕๒๗ : ๕๐)

ข้อห้ามในระหว่างตั้งครรภ์ ได้แก่

(๑) ห้ามนั่งกลางกระเบื้องบ้าน นอกชาน หรือเฉลียงบ้าน เพราะว่าเป็นบริเวณที่ไม่มีหลังคา ถ้านั่งกลางวันจะร้อน ถ้าเป็นเวลากลางคืนอาจโดนน้ำค้างทำให้เป็นหวัดได้

(๒) ห้ามนั่งเหยียดขาหรือนั่งห้อยขา เพราะจะทำให้คนท้องรู้สึกอึดอัดและลูกนั่งไม่สะดวก

(๓) ห้ามนั่งพิงเสาบ้านโดยเฉพาะเสาเอกหรือเสาผี เพราะเสาเอกเป็นที่อยู่ของผีและถือเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ การไปนั่งที่เสาเอกถือเป็นการไม่เคารพบรรพบุรุษ และที่เสาเอกมีผ้าแดงผูกอยู่และนาน ๆ ครั้งจึงจะได้ทำความสะอาด ใครไปพิงเข้าจะทำให้เป็นอันได้

(๔) ห้ามนั่งที่หัวบันไดบ้าน เพราะบันไดบ้านสมัยก่อนมีหลายชั้นเนื่องจากเป็นบ้านมีได้ทุนสูง เมื่อไปนั่งบริเวณนั้นอาจทำให้ตกลงมาได้

(๕) ห้ามเก็บผักเก็บหญ้า เพราะในทางพุทธศาสนาเชื่อว่า ผักหรือหญ้าเป็นสิ่งมีชีวิต คนตั้งครรภ์จึงไม่ควรทำลายสิ่งมีชีวิต เพราะเชื่อกันว่าคนตั้งครรภ์ต้องประพฤติตนให้อยู่ในศีลธรรม เพื่อให้ลูกออกมาดีพร้อม และในสังคมชาวมอญค่อนข้างเคร่งครัดต่อการปฏิบัติตามหลักธรรมในพุทธศาสนา การกระทำเช่นนี้จึงไม่สมควรอย่างยิ่ง ถือว่าเป็นบาป

(๖) ห้ามเดินทางข้ามน้ำข้ามคลอง ถ้าจำเป็นต้องข้ามต้องเอาเข็มปักไว้ที่ข้อม ๑ เล่ม เพราะสะพานข้ามแม่น้ำในสมัยก่อนนั้นจะใช้ไม้เป็นลำ ๆ เป็นสะพานข้ามทำให้คนต้องเดินไม่สะดวกและอาจจะตกไปได้

(๗) ห้ามไปส่งศพ เพราะศพในสมัยก่อนมีลักษณะอุจาดตา ไม่มีน้ำยาฉีดกันเน่าเหม็น เวลาเผาก็เผาบนเชิงตะกอน ไม่มีเตาเผาที่มีดินแบบปัจจุบัน อาจจะทำให้คนท้องเห็นแล้วไม่สบายใจ ไม่สบายตา มองดูน่ากลัว และงานศพเป็นงานโศกเศร้า พลอยทวงให้คนตั้งครรภ์จิตใจเศร้าหมองและส่งผลถึงทารกในครรภ์อีกด้วย

(๘) ห้ามอาบนํ้าเวลากลางคืน เพราะสมัยก่อนบ่อน้ำอยู่นอกบ้านและไม่มีไฟฟ้าใช้เช่นในปัจจุบัน การเดินระหว่างบ้านไปที่อาบนํ้า อาจทำให้ลื่นหกล้ม หรือเจอสัตว์ที่มีพิษต่าง ๆ ที่ออกมาหากินกลางคืนกัดต่อยเอาได้ (สมทรง มปป. : ๖๗-๖๘)

ชาวมอญสมัยก่อนห้ามเพราะกลัวผีจะกระทำเอา เชื่อกันว่าผีอาศัยอยู่ตามตำแหน่งต่าง ๆ ที่ห้าม (อลิสสา ๒๕๔๒ : ๕๗)

ขณะที่ครรภ์เจริญขึ้นต้องทำพิธีเสกบาลเป็นรายเดือนจนกว่าจะครบไตรมาสเพื่อป้องกันไม่ให้ผีมาทำอันตรายต่อครรภ์ การทำพิธีเสกบาลจะทำกระถางด้วยกาบกล้วยรูปสี่เหลี่ยม กัน

กระทงไปด้วยใบไม้ เอาแบ่งปั้นเป็นรูปต่าง ๆ ใส่ในกระทงรวมกับขนมต่าง ๆ เมื่อครบเดือนต้องไปเปลี่ยนของที่บรรจุในกระทง เช่น ใบไม้ รูปปั้นซึ่งมักจะเป็นรูปผู้ตั้งครุฑหรือรูปเจ้ากรรมนายเวร และเปลี่ยนชนิดของขนมไปแต่ละเดือนตามเกณฑ์ที่กำหนดไว้ในตำรา นำไปตั้งไว้หน้าบ้านทุกเดือนจนกว่าจะครบกำหนดตลอด

มอญใช้ดอกบัวหลวง บัวเผื่อน เปลือกหอย แก่นมะขาง ตำละเอียดผสมนมวัวรับประทานบำรุงครรภ์ เพราะในน้ำนมกับเปลือกหอยมีธาตุแคลเซียมมาก ใช้กินเพื่อเสริมกระดูกทารกในครรภ์ (สุเจ็ด ๒๕๒๗ : ๕๑)

การคลอดเหมือนกับของไทยคือ มีกระดังไสลั่น ๑ ชั่วโมง ด้าย สมุด ดินสอ มะพร้าวแห้ง วางไว้ในบริเวณที่คลอด ต่างกันบ้างตรงการอยู่ไฟ ในการก่อเตาไฟสำหรับอยู่ไฟ สามีต้องเป็นผู้ไปขุดดินนอกบ้านมาทำกันเตา ถ้าเป็นลูกชายให้ขุดมา ๙ ก้อน ถ้าเป็นลูกผู้หญิงให้ขุดดิน ๗ ก้อน สายสะดือและรกอาจจะฝังที่เตาหรือนอกบ้านก็ได้ (ชาวมอญเกาะเกร็ดนำรกใส่โองไบเล็ก ๆ ฝังไว้หน้าบ้านโดยไม่กำหนดทิศ) แต่ต้องฝังให้ถูกทิศ เช่น ถ้าเด็กเกิดเดือน ๔, ๕ หรือ ๖ ต้องฝังทิศเหนือ เด็กจะเป็นผู้ทรงปัญญาเชี่ยวชาญวิชาการยิ่งใหญ่มาก ถ้าเกิดเดือน ๗, ๘ หรือ ๙ ต้องฝังทิศตะวันออก จะมั่งคั่งด้วยเงินทอง ถ้าเกิดเดือน ๑๐, ๑๑ หรือ ๑๒ ต้องฝังทิศใต้ จะมีทรัพย์สินล้นหลามปรากฏ ถ้าเกิดเดือนอ้าย เดือนยี่ หรือเดือน ๓ ต้องฝังทิศตะวันตก มีชื่อเสียงเลื่องลือมาก เชื่อว่าเมื่อเกิดใหม่จะได้มั่งคั่งร่ำรวย (อภิลักขิต ๒๕๔๒ : ๕๗) ถ้าฝังรกรวันอาทิตย์ ต้องฝังทางทิศใต้, วันจันทร์ ฝังทิศเหนือ ถ้าเป็นพระภิกษุสงฆ์จะตกแต่งจานในพระไตรปิฎก, วันอังคาร ฝังทิศตะวันตก, วันพุธ ฝังทิศพายัพ, วันพฤหัสบดี ฝังทิศตะวันออก เจริญด้วยทรัพย์สมบัติ เงิน ทอง มีความสุข, วันศุกร์ ฝังทิศเหนือและทิศอีสาน, วันเสาร์ ฝังทิศอาคเนย์ ทิศใต้ เจริญมั่งคั่งไปด้วยทรัพย์สิน เงินทอง (จวน ๒๕๓๗ : ๕๔)

มอญเชื่อว่าพระพรหมเป็นผู้ลิขิตดวงชะตาของมนุษย์โดยเขียนไว้ที่หน้าผาก เมื่อเด็กเกิดใหม่จะเตรียมเครื่องแต่งตัวและเครื่องใช้ของเด็ก รวมทั้งเหล็กรางหนังสือและน้ำมันก๊วย ผู้ทำพิธีจะถือน้ำกระแจะจันทน์ใส่ชามเดินไปที่หัวบันไดแล้วร้องประกาศว่า “บัดนี้เด็กคนนี้ได้เกิดมาแล้ว” พร้อมกับพรมน้ำกระแจะจันทน์จากหัวบันไดเรื่อยมาจนถึงตัวเด็ก การทำเช่นนี้เชื่อว่าพระพรหมได้เอาเหล็กรางจุ่มน้ำมันก๊วยลิขิตดวงชะตาลงบนหน้าผากเด็กนั้น ดังนั้นชาวมอญจึงพูดว่า “สุดแล้วแต่ลิขิตบนหน้าผาก” แทน “สุดแล้วแต่วาสนา” (สุเจ็ด ๒๕๒๗ : ๕๑) (ชาวมอญเกาะเกร็ดจะใช้ดินสอที่ยังไม่เหลาเขียนลงบนหน้าผากเด็กเกิดใหม่ พร้อมทั้งท่องคาถา) (อภิลักขิต ๒๕๔๒ : ๕๘)

นอกจากนี้จะต้องวางเครื่องเช่นไหไว้มีบ้านมีเรือนประกอบด้วยกล้วยน้ำว้า มะพร้าว สมุด ดินสอ ปากกา เข็ม ด้าย ไว้ที่หัวนอนผู้คลอดพร้อมทั้งจุดธูปเทียนบอกกล่าวผีเรือนให้ทราบว่ามีเด็กเกิดใหม่และเมื่อกล้วยหวีนั้นสุกจะต้องนำไปทำกล้วยบวชชีถวายพระสงฆ์ด้วย

ขณะมารดาอยู่ไฟนั้น เอาหวดที่ใช้หุงข้าวเหนียวพร้อมด้วยผ้าปิดและที่รองหวดวางไว้ที่หัวนอนมารดาเชื่อว่าเพื่อกันไม่ให้มารดาเด็กเกิดตกใจหรือเลือดขึ้นสู่เบื้องบน (อภิลักขิต ๒๕๔๒ : ๕๘)

สามีจะผ่าฟันให้ภรรยาอยู่ไฟจะต้องผ่าฟันกองไว้โดยเอาต้นพินตั้งขึ้นเพื่อตากให้แห้ง เอาหนาม พุทราหรือกิ่งไผ่สะไว้กันผีและสิ่งสราสตร์ซึ่งต้องทำให้เสร็จภายในวันเดียว (บุบผา ๒๕๔๑ : ๕๑)

หลังอยู่ไฟได้ ๗ เดือนก็เริ่มพิธีออกจากไฟ โดยเตรียมของ เช่น ข้าวสวย หวด พลุ ไม้ พาย คนข้าว จากนั้นนำถ้ายจากเตาที่ใช้อยู่ไฟไปวางไว้ที่พื้นดินหน้าบ้านแล้วรดน้ำลงบนไฟนั้นพร้อมกับกล่าวคำเชิญเทวดาผู้รักษาเตาไฟให้กลับไปได้

การโกนผมไฟ

เมื่อเด็กเกิดได้ครบ ๓ เดือน ชาวมอญเกาะเกร็ดมีพิธีโกนผมไฟคล้ายกับคนไทยที่จะโกนผมไฟใส่ใบบัวลอยน้ำไป พิธีโกนผมไฟของชาวมอญเกาะเกร็ดไม่มีพิธีการมากนัก เพียงแต่จะต้องปั้นดินเป็นลูกกระสุนเล็ก ๆ วางรวมกับผมที่โกนออกและหญ้าแพรกห่อด้วยใบบอนแล้วนำไปฝังไว้ใต้ต้นโพธิ์ แต่การโกนผมไฟนั้นจะโกนออกไม่หมดจะต้องเหลือไว้บ้างเล็กน้อย (อลิสสา ๒๕๔๒ : ๕๘)

การโกนจุก

เด็กหญิงและเด็กชายชาวมอญมีการไว้จุกและมีประเพณีโกนจุกเช่นเดียวกับเด็กไทย การโกนจุกของเด็กชาวมอญถือว่าเป็นการทำขวัญครั้งแรกในชีวิต การทำขวัญของผู้ชายชาวมอญมี ๓ ครั้ง คือ ทำขวัญโกนจุก ทำขวัญบวชและทำขวัญแต่งงาน ส่วนผู้หญิงมีการทำขวัญเพียง ๒ ครั้ง คือ ทำขวัญโกนจุกและทำขวัญแต่งงาน ขวัญในความหมายของชาวมอญ คือ พรที่ผู้อาวุโสมากกว่าให้แก่ผู้มีอายุได้น้อยกว่า (อลิสสา ๒๕๔๒ : ๕๘) การทำขวัญโดยมากมีถึง ๙ ประการ ให้อาหาร และภาษาที่ไพเราะและมีวาจาสิทธิ์ ความหมายของการให้ขวัญหรือให้พรก็เป็นไปในทางที่ดี (สุเอ็ด ๒๕๒๗ : ๕๑)

ชาวมอญที่บางขันหมาก ลพบุรี จะให้เด็กชายหญิงไว้ผมโกะบริเวณกลางกระหม่อม เป็นประเพณีสืบทอดมาตั้งแต่โบราณ ในอดีตเด็กมอญบางขันหมากจะไว้ผมโกะจนกระทั่งออกจาก การเรียนในระดับประถมศึกษา ในปัจจุบันเด็กที่เกิดใหม่จะไว้ผมโกะตามลักษณะดังกล่าว และจะโกนผมโกะนั้นเมื่อมีอายุได้ประมาณ ๒-๓ ขวบ (ไฉน ๒๕๓๕ : ๗๕)

เด็กหญิงและเด็กชายชาวมอญจะโกนจุกเมื่ออายุได้ ๗ ปี ๙ ปี ๑๑ ปี ๑๓ ปี คือ ต้องโกนในระหว่างที่เด็กมีอายุเป็นเลขคี่และมีข้อห้ามว่า ระหว่างที่แม่ของเด็กซึ่งมีอายุตั้งแต่ ๗-๑๓ ปี กำลังตั้งครรภ์เด็กคนนั้นจะโกนจุกไม่ได้ การโกนจุกปกติกระทำที่วัด ให้พระสงฆ์เป็นผู้โกนผมเด็กผู้ชาย เด็กผู้หญิงให้หมคนายกเป็นผู้โกน ทั้งนี้จะต้องตัดผมจุกออกบ้างก่อนจะเข้าพิธี เหลือไว้โกนในพิธีเพียงเล็กน้อย การโกนจะโกนขณะพระเริ่มสวดขยันโต ถ้าบ้านไหนจะจัดเป็นพิธีใหญ่จะต้องทำพิธีที่บ้าน ซึ่งอาจมีทำบุญเลี้ยงพระด้วย (อลิสสา ๒๕๔๒ : ๕๘)

การบวช

หลังจากเด็กอายุครบ ๑๓ ปี และโกนจุกแล้วถือว่าเข้าสู่วัยหนุ่มสาว เด็กผู้ชายต้องทำพิธีอุปสมบทเมื่ออายุครบ ๒๑ ปี ซึ่งถือเป็นการทำขวัญครั้งที่ ๒ ของผู้ชายชาวมอญ ประเพณีการบวชของชาวมอญไม่มีข้อแตกต่างจากประเพณีการบวชของชาวไทยทั่วไป คือ จะบวชเป็นนาคก่อนวันบวชเป็นพระภิกษุ ๑ วัน ถึงวันบวชเป็นพระภิกษุก็เข้าพิธีบวชในพระอุโบสถเป็นเสร็จพิธี (อริสา ๒๕๔๒ : ๕๙)

การปลูกบ้าน

การปลูกบ้านของชาวมอญส่วนใหญ่เริ่มด้วยการปลูกเรือนหอ ที่จะต้องเตรียมปลูกให้เสร็จสิ้นก่อนวันแต่งงาน รูปแบบบ้านเรือนของชาวมอญในประเทศไทยเหมือนกับเรือนของชาวไทย ซึ่งแปรเปลี่ยนไปตามยุคสมัย ในอดีต บ้านของคนมอญอย่างง่ายที่สุดก็เป็นเรือนเครื่องผูกและเรียงสับแบบเรือนไทยทั่ว ๆ ไป หลังเล็ก ๆ ที่มีห้องเดียว มีชานอยู่ข้างนอก สร้างด้วยไม้ไผ่และฝาก หลังคามุงจาก หลังใหญ่มากอีกหน่อยก็เป็นเรือนทรงไทยฝากกระดานทำด้วยไม้ทั้งหลัง ส่วนมากจะมีสองห้อง ห้องด้านในเป็นห้องนอน ห้องด้านนอกเป็นห้องนั่งเล่น มีชาน มีห้องครัวอยู่ติดกับชานด้านหนึ่ง ห้องน้ำอยู่แยกออกจากตัวเรือนอาศัย

สิ่งที่บ่งชี้ลักษณะเฉพาะของบ้านคนมอญก็คือ หันหน้าไปทางทิศเหนือ เพื่อระลึกถึงถิ่นฐานบ้านเดิมของชาวมอญซึ่งอยู่ทางเหนือของประเทศไทย แต่เนื่องจากแม่น้ำในประเทศไทยไหลในแนวเหนือใต้ทั้งสิ้น ฉะนั้นเมื่อชาวมอญปลูกบ้านหันหน้าไปทางทิศเหนือ จึงขวางทางกับบ้านของชาวไทยซึ่งจะหันหน้าไปทางแม่น้ำ ทำให้ชาวมอญถูกล้อเลียนว่า มอญขวาง ผู้สูงอายุชาวมอญที่เกาะเกร็ดหลายท่านกล่าวว่า สาเหตุจากความขัดแย้งในเรื่องการค้าขายระหว่างชาวไทยและชาวมอญในอดีตที่มักจะทำให้เกิดข้อพิพาทขึ้นบ่อย ๆ เช่น เมื่อนำเรือบรรทุกของไปขายตามตลาดน้ำต่าง ๆ บางครั้งมีการกีดขวางกันก็จะมีปากเสียงกัน ซึ่งคนมอญมักจะถูกกล่าวหาว่าเป็นพวก มอญขวาง (อริสา ๒๕๔๒ : ๖๑) และมุมซ้ายของห้องด้านในที่เสาเอกของเรือนจะเป็นเสาผี เป็นที่แขวนเครื่องผีบรรพบุรุษ (หีบใส่ผ้าผี)

ตามตำราโหราศาสตร์กำหนดว่า สถานที่ปลูกบ้าน ทางทิศใต้ลม (อุดร) ทิศอีสาน และทิศตะวันออก มีถนนหนทางผ่านทั้ง ๓ ทิศนี้ สถานที่ลาดต่ำลงไปไม่สมควรปลูกบ้าน สถานที่ต้องเรียบ เต็มบริบูรณ์สวยงาม หรือราบเรียบคุดจนน้ำกลอง ได้รับความเจริญรุ่งเรืองแน่ (จวน ๒๕๓๗ : ๓๐)

ลักษณะฐานฐานที่ดิน ๓ อย่างที่ควรปลูกบ้านคือ (๑) หน้ากว้างเล็ก (สั้น) ด้านยาวนั้นยาว (๒) สีเหลี่ยม (๓) เหมือนถาด จะมากด้วยทรัพย์สิน มีความเจริญรุ่งเรือง

ทำเลที่ปลูกบ้านมีกระแสน้ำไหลผ่านไปทางทิศเหนือ มีความเจริญสุขทั้งได้ลาภ ไหลผ่านไปทางทิศพายัพ-อีสาน ปลูกบ้านได้ไม่มีอุปสรรค ไหลผ่านจากทิศตะวันออกไปทิศอีสาน มียศศักดิ์ และทรัพย์สินเงินทองดังกระแสน้ำไหลพรั่งพวยมา

กลินดินที่ปลูกบ้าน ให้ชุดออกจากหลุมขึ้นมาตาม ถ้าได้กลืนราวกับกลืนน้ำ ภายใน ๕ เดือน ๗ ปี จะได้มาเป็นจำนวนมาก กลืนควาย ภายใน ๑๐ เดือน ๑๒ เดือน จะได้ควายจำนวนมาก กลืนช้าง ภายใน ๓ เดือนได้ช้าง กลืนทองเหลืองทองแดง ภายใน ๑๐ ปี ได้เป็นเจ้าของเงินจำนวนมาก กลืนเนื้อ ในเวลา ๗ ปี ได้เป็นเจ้าของแก้วแหวนเงินทอง กลืนข้าวสาร ข้าวเปลือก ภายใน ๑๐ ปี ได้เป็นเจ้าของข้าวเปลือกมากมาย

เดือนที่สมควรปลูกบ้านคือ เดือน ๖ เดือน ๙ เดือน ๑๒ เดือน ๔ และเดือนนี้ มีคุณประโยชน์ปรากฏยิ่งใหญ่ ปราศจากโรคภัย มั่งคั่งมหาศาล เจริญรุ่งเรือง (จวน ๒๕๓๗ : ๓๑) ปลูกบ้านวันอาทิตย์และวันพฤหัสบดี ได้ลาภผล มีความสุข

เลือกเสาไม้ปลูกบ้านเป็น ไม้โค่นใหญ่ ปลายเล็กเรียว เป็นไม้ผู้หญิง ได้ลาภยศศักดิ์อย่างใหญ่เหลือกำลัง หรือไม้จากโคนถึงปลายใหญ่เท่ากัน เป็นไม้ผู้ชาย ได้ชัยชนะศัตรูทั้งหลาย

สูตรเสาบ้านกำหนดความยาวของเสาบ้าน เอาความยาวของเสาบ้านวัดเป็นศอก ได้จำนวนความยาวเท่าไรคูณด้วย ๓ หาดด้วย ๗ เหลือเศษ ๑ มรณะ เศษ ๒ ลาภะ เศษ ๓ ทุกชะ เศษ ๔ สิทธิ เศษ ๕ มรณะ เศษ ๖ สุชี เศษ ๐ วินาศ (จวน ๒๕๓๗ : ๓๐) จึงควรให้เหลือเศษเป็นคู่จึงจะดี

การตัดไม้ทำเสาบ้านนั้นเมื่อเดินเข้าไปในป่าไม้ ถ้าเห็นนกยาง นกกระเรียน นกยูง นกอีกา นกกิ้งลิง กำลังกลับเข้าไปในรังของมันก็ดี อยู่ในรังของมันก็ดี ป่านั้นมีสิ่งมงคล สมควรตัดเสาบ้าน จะได้ดีแน่ ถ้าเห็นนกฮูก นกเหยี่ยว บินโผล่ออกจากรังของมัน ไม่ทำเสานั้นไม่ดี ป่านั้นก็ไม่ดี รับกลับบ้านเสีย

ทิศทางการยกเสาบ้านเข้ามายังที่สร้างบ้าน ให้ทำดังนี้

ยกเสาเข้าบ้านในเดือน ๔ เดือน ๖	เดือน ๗-๙	เดือน ๑๐-๑๒	เดือนอ้าย-เดือน ๓
หัวนาคอยู่ทิศ ตะวันตก	ใต้ลม	ตะวันออก	เหนือลม
หางนาคอยู่ทิศ บูรพา	เหนือลม	ตะวันตก	ใต้ลม
หลังนาคอยู่ทิศ เหนือลม (ทักษิณ)	ตะวันตก	ใต้ลม	ตะวันออก
ท้องนาคอยู่ทิศ ใต้ลม (อุดร)	ตะวันออก	เหนือลม	ตะวันตก
นำเสาเข้าทางทิศ อาคเนย์	เหนือ	พายัพ	อีสาน

(จวน ๒๕๓๗ : ๓๒)

การขุดหลุมเสาบ้าน คนเกิดวันอาทิตย์ให้ถือเสียมเตรียมกดที่หัวนาค (ตามทิศในตารางการยกเสาบ้านเข้า) คนเกิดวันพุธกดตรงหางนาค คนเกิดวันพฤหัสบดีให้เอาเสียมลงมือขุดก่อนให้

ถูกตรงที่ท้องนาค ให้ท้องนาคแตกกระจาย ถ้าขุดถูกตรงที่หัวนาค จะถึงสิ้นชีวิต ถ้าขุดถูกตรงที่หลังนาคจะมากไปด้วยโรคภัยไข้เจ็บ (จวน ๒๕๓๗ : ๓๒) ดินที่ขุดจากหลุมนั้น ต้องโกยขึ้นมาไว้ทางทิศหางนาค จึงจะปราศจากโทษภัยร้ายต่าง ๆ ได้

ขณะขุดหลุมเสา ถ้าได้ทัพพี ช้อน จะบริบูรณ์ด้วยทรัพย์สินเงินทอง ถ้าได้ถ่าน ภรรยาจะต้องถึงแก่ความตาย ถ้าได้หิน จะได้อยู่ร่วมกับวงศ์ญาติตลอดกาลนาน ถ้าได้หม้อน้ำดื่ม หม้อข้าวแกง ต้องพลัดพรากจากวงศ์พี่น้องทั้งหลาย ถ้าได้ทองเหลือง ลูกชายต้องตาย ให้เอาน้ำจากรัตนมนี ๗ อย่าง (ล้างหรือแช่) ผลไม้จากตระกูลต่าง ๆ ทั้งเนื้อ ปลา นูชาแล้ว อันตรายทั้งหลายจะหายไป

ขุดหลุมเสาสำหรับบ้านผี (พระภูมิเจ้าที่) ให้ขุดทางทิศหัวนอน, บ้านเจ้านาย (ข้าราชการ) ต้องผูกมัดหน้าเสี้ยก่อน, บ้านอำมาตย์ ต้องอำปากเสี้ยก่อน, สร้างวัด ต้องขุดลึก ๗ ศอก, บ้านพรหมณ์ ต้องขุดลึกถึงบันเอว, บ้านคนมาก ต้องขุดลึก ๑ ศอกกับ ๔ นิ้วแม่มือ และเกลี่ยดินเสี้ยให้เรียบร้อย หน้าตาจะได้มีสง่าราศรีรุ่งเรือง, ถ้าขุดลึก ๓ ศอก ได้เป็นเจ้าของทรัพย์สินเงินทอง, ถ้าขุดลึก ๔ ศอก ต้องเกิดโรคภัยทุกข์เวทนา, ถ้ากำลังขุดอยู่นั้น เกิดหลุมพังทลาย ต้องเกิดความอดอยากหิวโหยแน่

เมื่อนำเส้าบ้านลงหลุม ต้องยกเส้าลงหลุมค่อย ๆ เบา ๆ อย่างนิ่มนวล อย่าให้ปลายเส้าไปกระทบดั่งเปรี้ยงปร้างจะเกิดความเสียหาย โรคภัยไข้เจ็บต่าง ๆ จะตามมา ถ้าโยนลงหรือทิ้งลงในหลุม เจ้าของบ้านหรือลูกหลานต้องตายจากกันแน่ ๆ

การตั้งเส้าบ้าน ถ้าตั้งเส้าใหญ่ ทิศตะวันออก ให้ความทุกข์ยากเข็ญ ถ้าตั้งเส้าเล็ก ทิศอาคเนย์ เกิดทุกข์ร้อน เกิดไฟไหม้, ทิศเหนือลม (ทักษิณ) จะถึงแก่ความตาย, ทิศเหนือ จะได้ข้าทาสบริวาร, ทิศตะวันตก จะได้ภรรยาแน่นนอน, ทิศพายัพ ได้สาวรุ่นมาร่วมเรียงเคียงคู่, ทิศใต้ลม (อุดร) ได้ลาภผลหลากหลาย, ทิศอีสาน เจ้านายจะให้ลาภ

ทิศเบนหัวเส้า ทิศตะวันออก เจริญรุ่งเรืองและมีทรัพย์ ทิศอาคเนย์ จะเกิดไฟไหม้บ้านเรือน ทิศเหนือ ใจผู้ร้ายกำเริบไม่ยำเกรง ทิศเหนือลม (ทักษิณ) เกิดความหายนะ ทิศใต้ลม (อุดร) และทิศตะวันตก มีความเจริญสุข ทิศพายัพ-ทิศอีสาน ทรัพย์สินเจริญงอกงามขึ้น

การกลบดินหลุมเสา ในเดือน ๓-๕ พระอินทร์สถิตอยู่ที่อุ้งมือ ต้องอยู่ทางทิศตะวันตกหันหน้าไปทางทิศตะวันออก ในเดือน ๖-๘ พระอินทร์สถิตอยู่ที่กำหมัด ต้องอยู่ทางทิศใต้ลม (อุดร) หันหน้าไปทางทิศเหนือลม (ทักษิณ) ในเดือน ๙-๑๑ พระอินทร์สถิตอยู่ในพื้นธรณีใหญ่ ต้องอยู่ทางทิศตะวันออก หันหน้าไปทางทิศตะวันตก ในเดือน ๑๒-เดือนยี่ พระอินทร์สถิตอยู่ปากยุ้ง ทะล่อมข้าว ต้องอยู่ทางทิศเหนือลม (ทักษิณ) หันหน้าไปทางทิศใต้ลม (อุดร)

สูตรบ้านกำหนดความยาวของพื้นบ้านกับตง ให้เอา ความยาวของพื้นบ้าน กับ ความยาวของตง วัดเป็นศอก เอารวมกันคูณด้วย ๓ หารด้วย ๘ เหลือเศษ ๑ เป็นบ้านพอคำวาณิช เศษ ๒

เป็นบ้านพ่อครัวปรุงอาหาร เศษ ๓ เป็นบ้านเจ้านาย ราชา เศษ ๔ เป็นบ้านคนบดีผู้มั่งคั่ง เศษ ๕ เป็นบ้านนายพราน เศษ ๖ เป็นบ้านขโมย ใจผู้ร้าย เศษ ๗ เป็นบ้านอำมาตย์ เสนาบดี เศษ ๘ เป็นบ้านหญิงเพศยา

สูตรใบดั่ง กำหนดความยาวของดั่ง ให้เอาความยาวของตัวชื่อบ้านแบ่งออกเป็น ๘ ส่วน เอา ๓ ส่วนตัดทิ้งไป เหลือไว้ ๕ ส่วน

เสาเอกของเรือนแต่ละหลังจะตั้งอยู่ที่มุมตัวเรือนด้านตะวันออก ด้านสกัดของตัวเรือน (ด้านที่เป็นส่วนจั่วเรือน) เสาเอกของเรือนชาวมอญเชื่อว่าเป็นที่สิงสถิตของของวิญญาณบรรพบุรุษในตระกูลหรือนามสกุลของเจ้าของเรือนที่ยังคงคอยอยู่ดูแลและช่วยเหลือลูกหลานให้อยู่เย็นเป็นสุข (โฉน ๒๕๓๕ : ๗๓)

เรือนของแต่ละครอบครัวจะต้องมีห้อง ๆ หนึ่งไว้เป็นเขตของผีเรือน ซึ่งชาวมอญจะเรียกห้องนี้ว่า “ในเรือน” ห้องนี้จะกั้นขึ้นในเขตเสาเอกของเรือนไว้เป็นที่เซ่นไหว้ของบุคคลในตระกูล คนอื่นที่ไม่ได้นับถือผีเดียวกัน จะเข้าไปในห้องดังกล่าวโดยไม่ได้รับอนุญาตจากเจ้าของเรือนไม่ได้ ถ้าจำเป็นต้องเข้าไป เจ้าของเรือนต้องจุดธูปบอกกล่าวกับเสาเอกเสียก่อน ถ้าไม่บอกกล่าวจะทำให้สมาชิกในครอบครัวเจ็บป่วยหรือโชคร้าย เป็นการผิดผีอย่างหนึ่ง

ทิศหัวนอน คนเป็นหันหัวไปทางทิศตะวันออกกับทิศใต้ คนตายหันหัวไปทางทิศตะวันตกกับทิศเหนือ ทำให้ส่วน “ในเรือน” ตั้งอยู่ทางทิศใต้ของเรือน ส่วนชานและบันไดขึ้นลงมักตั้งอยู่ทางทิศเหนือเสมอ แม้ในปัจจุบันตำแหน่งของบันไดได้เปลี่ยนไปอยู่ในทิศทางของเส้นทางสัญจร แต่ฝาเรือนในส่วนทางทิศเหนือก็ยังคงทำเป็นฝาแบบจำลอง เช่น ฝาขัดแตะ ฝากระทุ้ง เพื่อสะดวกในการรื้อถอน เพราะตามธรรมเนียมของชนมอญ ถ้ามีคนตายภายในเรือน นอกจากจะต้องตั้งศพให้หันหัวไปทางทิศเหนือแล้ว การนำศพออกจากเรือนทางทิศเหนือเท่านั้น

เรือนของเขยที่จำเป็นต้องปลูกอยู่ในเขตบ้านของพ่อตา ห้ามปลูกในพื้นที่ด้านตะวันออกของเรือนพ่อตา ซึ่งเรียกกันทั่วไปว่า “เรือนใหญ่” เพราะถือว่า เป็นการไม่เคารพและข่มผีเรือนของข้างพ่อแม่ภรรยา

ในรายที่ยกเรือนใหญ่ให้ครอบครอง เขยที่เข้าอยู่อาศัยจะต้องเปลี่ยนเอาเสาเอกหรือเสาผีเรือนของเรือนเดิมออกไป และหาเสาใหม่มาใส่แทน ส่วนเสาเดิมนั้นจะต้องนำไปมอบให้วัด ไม่ควรเก็บไว้ในเขตบ้าน ถือว่าไม่ดี ถ้าเขยก็นับถือผีของตนด้วย ก่อนเข้าอยู่อาศัยจะต้องทำพิธีเชิญผีในฝ่ายตนให้เข้ามาอยู่ในเรือนที่อยู่อาศัยด้วย

การต่อขยายส่วนของพาไลเรือนออกไปทั้งสองข้าง ถือกันว่าเป็นสิ่งไม่ดี เพราะตรงกับลักษณะของเรือนประเภทอัปมงคล คือ เป็นเรือนแบบแรงกระพือปีก อยู่ไปก็ไม่เจริญ

ไม่ควรสร้างเรือนหรือยุงในกลางพื้นที่ระหว่างเรือนของญาติพี่น้องที่ถือผีเรือนสกุลเดียวกัน เพราะจะทำให้ยุงไม่สงบ ด้วยผีเรือนเคียง (อยู่ใกล้กัน)

เรือนครัวและยัง ไม่ควรปลูกให้แนวของจั่วไปตรงกับแนวของอกไก่ สันหลังคาและจั่วของเรือนใหญ่ เพราะถือว่าเป็นลักษณะที่อัปมงคลต่อการอยู่อาศัย จัดว่าไม่ดี เพราะเข้าลักษณะของเรือนที่ปลูกสร้างแบบ "ลูกแทงพ่อ" (โฉน ๒๕๓๕ : ๗๔)

ห้ามขุดบ่อน้ำตื้นน้ำใช้ทางทิศอาคเนย์ หรือทิศพายัพ เพราะให้โทษมาก ทิศที่นอกเหนือจากที่กล่าวมาแล้ว ขุดบ่อน้ำตื้นน้ำใช้ได้ (จวน ๒๕๓๗ : ๖๑)

ปลูกต้นไม้ ทิศตะวันออกปลูกต้นกล้วย มะพร้าว ห้ามปลูกพืชผักสำหรับต้มแกง ผัด, ทิศอีสานปลูกมะตูม, ทิศตะวันตกปลูกพุทรา ห้ามปลูกบวบ บวบหอม ความสุขจะกลับกลายเป็นทุกข์ หรือปลูกบวบ บวบหอมล้อมบ้าน ทำให้จิตใจไม่ดี ไม่ปกติสุข เศรษฐีจะกลายเป็นยากจนได้, ทิศเหนือลม (ทักษิณ) ปลูกมะม่วง ห้ามปลูกถั่ว ถั่วฝักยาว, ทิศใต้ลม (อุดร) ปลูกมะขามป้อม ห้ามปลูกผักปลัง, ทิศพายัพปลูกบุญทริก, ทิศอาคเนย์ปลูกดอกรัก, และทิศเหนือปลูกขนุน จะเจริญรุ่งเรือง อายุยืนยาว (จวน ๒๕๓๗ : ๔๔, ๖๒) ถ้าปลูกต้นยุงทองเอาไว้ ท่านได้ชัยชนะศัตรู

ต้นจั่ว ต้นโพธิ์ ต้นไทร ต้นสาละวัน ต้นชมพู (หว่า) ต้นทอง ต้นทองหลวง ไม่เหล่านี้ โบราณท่านว่า "เป็นไม้มงคลท่าน" ไม่สมควรปลูกไว้ในบ้านเรือน จะเกิดทุกข์ยากเข็ญ โศกเศร้า เหนงใจ และเสียหาย (จวน ๒๕๓๗ : ๔๔) ต้นอ้อ ต้นพวง ต้นโสน ต้นไผ่ ฝ้าย นุ่น ไม่สมควรปลูก ไม่ดี มีแต่เสียหาย

การแต่งงาน

ประเพณีการแต่งงานของชาวมอญเกาะเกร็ดทั่วไป คล้ายกับประเพณีแต่งงานของชาวไทยในภาคกลาง เริ่มจากการที่หนุ่มสาวรู้จักชอบพอกัน จากนั้นจึงมีการสู่ขอจากญาติผู้ใหญ่ฝ่ายชาย และจัดพิธีแต่งงานซึ่งมีพิธีกรรมคล้ายกับชาวไทย แต่ชาวมอญจะไม่ทำบุญเลี้ยงพระในวันแต่งงานเพราะถือว่าไม่ใช่กิจของสงฆ์ (อลิสสา ๒๕๔๒ : ๖๒)

ในวันแต่งงาน ฝ่ายเจ้าบ่าวจะต้องเตรียมอาหารขันหมากทั้งของควาของหวาน จัดใส่ถาดเป็นคู่ ๆ ของความีขนมจีน เพื่อให้มีความหมายว่าจะใช้ชีวิตร่วมกันยาวนานเหมือนขนมจีนที่เป็นเส้นยาว และห่อหมกจัดคู่กับหมูต้มจิ้ม น้ำจิ้ม ของหวานหรือขนมขันหมาก ได้แก่ ขนมจันอับ ขนมโก๋ กล้วย มะพร้าวอ่อน นอกจากอาหารขันหมากแล้ว จะต้องเตรียมขันหมากเป็นขันทองเหลืองใส่ใบพลู ๙ ใบ หมาก ๙ ลูก ห่อด้วยผ้าแพรสีสวยงามผูกปลายผ้าเป็นเงื่อนกระตุก และขันใส่สินสอดใส่เงินหรือทองห่อผ้าผูกเป็นเงื่อนกระตุกเป็นคำสินสอด เมื่อเตรียมสิ่งของต่าง ๆ แล้ว ญาติฝ่ายเจ้าบ่าวจัดขบวนขันหมากให้คนถือต้นกล้วย ต้นอ้อยนำหน้าขบวน ก่อนออกขบวนฝ่ายเจ้าสาวจะส่งตัวแทนเป็นผู้หญิงถือถาดของควาและของหวานอย่างละ ๑ ถาดมาเชิญฝ่ายเจ้าบ่าว โดยกล่าวว่า ได้ถูกขงามยามดีขอเชิญไปรับเจ้าสาวได้ ฝ่ายเจ้าบ่าวก็ต้องประแบ่งให้ตัวแทนฝ่ายเจ้าสาวแล้วจึงเริ่มขบวนได้

เมื่อถึงบ้านเจ้าสาว ฝ่ายเจ้าสาวจะให้เด็กถือพานใส่หมากพลูมาเชิญฝ่ายเจ้าบ่าวขึ้นบ้าน แต่ก่อนขึ้นบ้านฝ่ายเจ้าสาวจะนำเครื่องประดับที่มีค่าซึ่งโดยมากจะเป็นสร้อยคอมาชิงกันฝ่ายเจ้าบ่าวไม่ให้ขึ้นบ้าน เรียกว่า กันประตูเงิน ประตูนาถ ประตูทอง ซึ่งฝ่ายเจ้าบ่าวจะต้องจ่ายเงินให้ฝ่ายเจ้าสาวเล็กน้อยพอเป็นพิธี ขบวนขันหมากจึงจะผ่านเข้าบ้านได้โดยให้อาหารขันหมากผ่านเข้าไปก่อน อาหารขันหมากนั้นจะไม่ถูกเรียกเงินค่าผ่านประตู ถัดจากอาหารขันหมากเป็นต้นกล้วย ต้นอ้อย มักจะถูกเรียกเก็บค่าผ่านประตูเป็นหลัก ถัดจากนั้นจึงเป็นขบวนขันหมากเจ้าบ่าวและญาติเจ้าบ่าว ซึ่งฝ่ายเจ้าบ่าวจะต้องจ่ายเงินค่าผ่านประตูจึงจะเข้าไปในบ้านเจ้าสาวได้

เมื่อเจ้าบาวนำขันหมากไปวางบนบ้าน ฝ่ายเจ้าสาวจะถามเป็นพิธีว่า “มาทำไม” เฒ่าแก่ในพิธีจะตอบแทนเจ้าบ่าวว่า “เอาเงินมากอง เอาทองมาให้ เอาเขยมาให้” จากนั้นผู้ที่รับขันหมากมาจากหัวบันไดจะต้องเป็นคนแก้ขันหมาก เมื่อแก้ขันหมากเสร็จจะต้องแบ่งอาหารขันหมากไปไหว้ผีบ้านและแบ่งอาหารขันหมากเป็นสองส่วนให้ฝ่ายเจ้าบ่าวส่วนหนึ่งฝ่ายเจ้าสาวส่วนหนึ่ง จากนั้นจึงทำพิธีไหว้ญาติฝ่ายหญิง การไหว้ญาติฝ่ายหญิงถ้าเป็นญาติผู้หญิงในการไหว้จะต้องมอบผ้าตัดเสื้อหรือผ้าถุงลายให้ ถ้าเป็นญาติผู้ชายจะต้องมอบผ้าโสร่งหรือผ้าขาวม้าให้ และในระหว่างพิธีไหว้ฝ่ายชายจะหงายมือวางทับมือฝ่ายหญิงที่หงายอยู่ นอกจากไหว้ญาติฝ่ายหญิงแล้วในวันแต่งงานจะต้องนำผ้าขาวไปไหว้ผีบ้านด้วย เสร็จจากพิธีไหว้แล้วญาติผู้ใหญ่ซึ่งเป็นคู่สมรสที่ประสบผลสำเร็จในชีวิตการแต่งงานจะมาทำพิธีปูที่นอนให้ พิธีปูที่นอนจะใช้เมล็ดถั่ว เมล็ดงา ดอกหญ้า ดอกบานไม่รู้โรย ดอกบานชื่น เงินสินสอดโรยบนที่นอนให้บ่าวสาวช่วยกันเก็บเสร็จแล้วจึงปิดประตูห้องหอ จากนั้นเพื่อน ๆ ที่มาร่วมส่งตัวเข้าห้องหอก็จะทำเสียงไก่ขัน เสียงการรุมหาอาหาร เป็นสัญญาณปลุกให้เจ้าสาวตื่นขึ้นมาทำงานบ้าน เป็นเคล็ดให้เจ้าสาวเจ้าบ่าวเป็นคนขยันขันแข็งในการทำงาน หลังจากแต่งงานครบ ๗ วัน จึงเดินทางไปไหว้ญาติฝ่ายชายซึ่งจะต้องจัดเตรียมเสื้อผ้าและอาหารไปเป็นของไหว้

การทำศพ

ประเพณีการทำศพของชาวมอญแบ่งตามลักษณะการเสียชีวิต คือ ประเพณีการทำศพที่เสียชีวิตปกติและประเพณีการทำศพที่เสียชีวิตไม่ปกติ การตายแบบปกติในทัศนะของชาวมอญ คือ การตายด้วยโรคชรา หรือป่วยเป็นระยะเวลานาน ส่วนการตายแบบไม่ปกติ คือ การตายด้วยโรคระบาดร้ายแรง เช่น อหิวาตกโรค ไข้ทรพิษ กาฬโรค ตายเพราะอุบัติเหตุ ตายเพราะถูกฆาตกรรม ฆ่าตัวตาย เป็นบ้า ตายโดยไม่มีผู้รู้เห็น และตายก่อนอายุ ๑๒ ปี (อภิลักขิต ๒๕๔๒ : ๖๓)

การอาบน้ำศพจะเอาหม้อใหม่ ๒ ใบ ใบหนึ่งใส่น้ำเย็น อีกใบใส่น้ำอุ่น อาบด้วยน้ำเย็นก่อน แล้วจึงอาบด้วยน้ำอุ่น เปลี่ยนเสื้อผ้าโดยใส่กางเกงให้ก่อน ไม่ว่าผู้ตายจะเป็นหญิงหรือชาย ต้องใส่กางเกงทั้งนั้น กางเกงทำโดยผ้าผ้านุ่งหรือผ้าซิ่นที่ศพนุ่งอยู่ตามทางยาวจากข้างล่างขึ้นมา แล้วเย็บ

ตะเข็บให้ติดกันเป็นรูปกางเกง กางเกงนี้เรียกว่า “โปงมอย” เหตุที่มอญต้องนุ่งกางเกงเมื่อตายแล้ว นั้น กล่าวกันว่า เมื่อครั้งพุทธกาลมอญอาศัยอยู่ทางตอนบนของประเทศจีน ในครั้งนั้นมอญนุ่งกางเกงทั้งหญิงและชาย ต่อมาได้อพยพถิ่นฐานลงมาทางใต้ ได้ทำศึกสงครามกับเจ้าของถิ่นเดิม และแพ้สงคราม ถูกเจ้าของถิ่นเดิมบังคับให้เปลี่ยนจากนุ่งกางเกงมาเป็นนุ่งผ้า เพราะรู้ความลับว่า พวกมอญมีอิทธิฤทธิ์มากเพราะการนุ่งกางเกงของมอญ ถ้าหากปล่อยให้นุ่งกางเกงต่อไปอาจจะปราบปรามพวกมอญไม่ไหว มอญจึงจำเป็นต้องยอมทำตามแต่ได้ขออนุญาตไว้ว่า แม้นตนจะไม่ได้นุ่งกางเกงต่อไปอีกก็ขอให้ได้นุ่งอีกสักครั้งเมื่อตอนที่ตาย เจ้าของถิ่นก็อนุญาตตามที่ขอนั้น อันนี้เป็นมูลเหตุของการนุ่ง “โปงมอย” เมื่อนุ่งกางเกงแล้วก็ยกศพขึ้นนอนบนเตียงและใส่เสื้อทางกลับให้แก่ศพ มัดหัวแม่มือ หัวแมเท้าศพให้ติดกันด้วยเชือกด้าย ปล่อยผมของศพให้สยายออก ใส่หมากหนึ่งคำกับเงินหนึ่งสลึงในปากศพเพื่อเป็นค่าเดินทางข้ามแม่น้ำไปสู่ปรโลก คลุมศพด้วยผ้าขาวไหมหนึ่งผืน เพื่อที่ก่อนฝังหรือเผาจะได้ใช้ให้พระชักบังสุกุล (สุเอ็ด ๒๕๒๗ : ๕๗)

ชาวมอญเกาะเกร็ดเมื่อเสียชีวิตแบบปกติญาติจะอาบน้ำศพด้วยน้ำเย็นและน้ำอุ่น และรดเอาของเสียออกจากร่างกาย แล้วแต่งตัวให้ศพตามประเพณี คือ นุ่งผ้าขาว ๒ ชิ้น ผืนแรกใจกระเบนไว้ข้างหลัง อีกผืนหนึ่งนุ่งทับผืนแรกแต่ใจกระเบนไว้ข้างหน้า จากนั้นมัดตราสังศพด้วยด้ายดิบ ๔ เปลาะ (๔ แห่ง) คือ ผูกที่หน้า ๑ เปลาะ ที่แขนกับมือซึ่งถือดอกไม้รูปเทียน ๑ เปลาะ ที่เท้า ๑ เปลาะ และที่ข้อเท้า ๑ เปลาะ เมื่อมัดตราสังเสร็จ ยกศพวางบนแคร่ทำด้วยไม้ไผ่ เรียกว่า ใจังเนียะ แปลว่า เตียงชนะ หมายถึง ให้ผู้ตายชนะต่อภูมิทั้ง ๔ คือ (๑) อบายภูมิ ๔ (๒) สุกติภูมิ ๗ (๓) รูปภูมิ ๑๖ (๔) อรูปภูมิ ๔

ชาวมอญโพธารามนำใบพลูปิดปากศพโดยฉีกใบพลูออกเป็น ๒ ซีก ซีกหนึ่งปิดปากศพ อีกซีกหนึ่งโยนทิ้งไปให้ข้ามศีรษะของศพ พลูซีกหนึ่งหมายถึง นามธรรม อีกซีกหนึ่งหมายถึง รูปธรรม เพื่อให้คนที่ยังมีชีวิตอยู่พิจารณาว่า คนเราเกิดมาแล้วมีแต่รูปธรรมและนามธรรมเท่านั้น เมื่อตายไปแล้วร่างกายก็สูญหายไป เหลือแต่ความดีงามให้คนกล่าวถึงเท่านั้น การมัดตราสังศพด้วยด้ายดิบ ๓ เปลาะ (เดิมมัด ๔ เปลาะ ผูกที่เข่าด้วย) คือ คอ มือ เท้า ชายผูกที่คอก่อนแล้วผูกมัดมือ แล้วผูกที่เท้าหลังสุด ศพหญิงผูกที่เท้าก่อนแล้วคอ ผูกที่มือหลังสุด เพราะเชื่อว่าห่วงของผู้หญิงและชายไม่เหมือนกัน คือ ชายห่วงบุตรก่อนแล้วจึงห่วงทรัพย์สมบัติ ห่วงภรรยาทีหลังสุด หญิงห่วงสามี ห่วงบุตรแล้วจึงห่วงทรัพย์สมบัติ ปัจจุบันการตราสังศพชายหญิงเหมือนกันคือตราสังที่เท้า มือ และคอตามลำดับ (บุบผา ๒๕๔๑ : ๕๓)

วิธีการทำใจังเนียะ ให้นำไม้ไผ่ยาว ๒ เมตร หรือ ๕๔ นิ้ว ๒ อัน วางขนานห่างกันตามความกว้างของเตียง ประมาณ ๕๐ เซนติเมตร ๔ นิ้ว ผูกหัวเตียงด้วยไม้ไผ่ขนาดยาว ๕๐ เซนติเมตร ๔ นิ้ว เป็นกรอบเตียง ๑ ชั้น ทำจนครบ ๔ ชั้นวางซ้อนกัน ชั้นบนสุดปูพื้นด้วยไม้ระแนง ทางยาว ๘ อัน ทางขวาง ๘ อัน ผูกเสาเตียงตรงมุม ๔ ต้น ตรงกลางสองข้าง ๆ ละต้น เอาไม้ระแนงผูกรอบปลาย

เสาทัง ๖ แล้วดาดเพดาน (ทำเพดาน) ด้วยผ้าไหมหรือกระดาด หรือไม้ไผ่เหลาบาง ๆ ๒๐ แผ่น แขนงดอกไม้และธงที่เสาและเพดาน ส่วนประกอบของเตียงมีความหมายดังนี้ กรอบเตียง ๔ ชั้น หมายถึงให้พ้นจากอบายภูมิทั้ง ๔ พื้นเตียงปูด้วยไม้ยาง ๘ แผ่น และไม้สั้น ๘ แผ่น หมายถึงให้ได้ พ้นจากนรกทั้ง ๘ ชั้น เพดานที่ดาดไว้ ๒๐ แผ่นนี้ หมายถึงให้ได้ไปถึงสวรรค์ชั้นพรหมทั้ง ๒๐ ภูมิ ที่หัวและท้ายเตียงแขวนกระถงดอกไม้ด้านละ ๒ กระถง แต่ละกระถงใส่ดอกไม้ ๓ ดอก จาก เพดานผูกเชือกห้อยลงมาให้ตรงกับสะดือของศพ ที่ปลายเชือกผูกแขวนไว้ ๑ วง และกรรไกรหนีบ หมากร ๑ อัน แขนงที่ห้อยไว้นั้นหมายถึงจักขุวิญญาณสำหรับผู้ตายจะได้ใช้เพื่อความกระจ่างแจ้ง ต่อโลกหน้า กรรไกรหมายถึงเครื่องประหารกิเลสในขณะเดียวกันแขวนและกรรไกรที่ผูกไว้ ใช้เป็นเครื่องสังเวยศพเน่าหรือยัง ถ้าเน่าท้องของศพจะโป่งขึ้นไปชิดกับกรรไกรและแขวนที่ห้อย ไว้ และอาจมีสนิมขึ้นที่แขวนและกรรไกร ชาวมอญเกาะเกร็ดเชื่อว่าแขวนและกรรไกรมีผีสิงอยู่ ฉะนั้นจึงผูกกรรไกรและแขวนไว้เพื่อให้วิญญาณของผู้ตายกลัวผีแขวนและผีกรรไกร ไม่กล้าออกมาหลอกหลอน (อริสา ๒๕๔๒ : ๖๔)

ที่หัวนอนศพจะตั้งไฟหนึ่งดวงและกระบุงอีกหนึ่งใบเรียกว่า กระบุงเบิงหะมาว (กระบุง วิญญาณ) ภายในใส่เสื้อผ้าของผู้ตาย ที่ปลายเท้าของศพจะตั้งเตาไว้หนึ่งเตา ซึ่งต้องติดไฟเอาไว้ ตลอดเวลา บนเตาให้ตั้งหม้อไว้หนึ่งใบสำหรับหุงข้าวให้ผู้ตาย ข้าวนี้อาจจะต้มทิ้งไว้ตลอดเวลา หรือเฉพาะตอนเช้าก็ได้ เวลาจะให้อาหารผู้ตายต้องคดข้าวนี้ใส่จาน พร้อมกับกับข้าว เอาวางแล้ว เรียกผู้ตายให้รับประทานอาหารนี้ตลอดไปจนกว่าจะเอาศพลงจากเรือนไปสุ่ป่าช้า (สุเจ็ด ๒๕๒๗ : ๕๗)

ระหว่างที่ตั้งศพอยู่ที่บ้าน ชาวมอญจะเชิญผู้รู้หรือผู้สูงอายุมาอ่านหนังสือต่าง ๆ ที่เป็นคติ ธรรมด้วยทำนองเสนาะ เช่น หนังสือพุทธประวัติ ชาดกต่าง ๆ ให้ผู้มาร่วมงานฟังเพื่อจะได้อยู่เป็น เพื่อนศพและเวลาเช้าเจ้าของบ้านจะนิมนต์พระสงฆ์มารับจังหันบิณฑบาตทุกวันจนกว่าจะเคลื่อน ศพ (สุเจ็ด ๒๕๒๗ : ๕๗)

ชาวมอญบางชนชั้นมาก ลพบุรี นิยมเก็บศพไว้ประมาณ ๒ ค่ำ แล้วจึงทำพิธีเผาศพ ไม่มีการสวดพระอภิธรรม และประโคมศพที่บ้าน (ไฉน ๒๕๓๕ : ๗๖)

ในระหว่าง ๓ วัน ถ้าตั้งศพอยู่ที่วัด ชาวมอญเกาะเกร็ดจะจุดคบไฟตามทางจากวัดมาถึง บ้านตั้งแต่วันที่ตายเชื่อว่าเป็นการส่งทางให้วิญญาณกลับบ้านได้ถูกต้อง ไฟที่จุดไว้ปลายเตียงก็ จะนำออกมาพร้อมกับโลงศพและโยนทิ้งไปเมื่อพ้นเขตหมู่บ้านด้วยเช่นกัน (อริสา ๒๕๔๒ : ๖๗)

ถ้าจะเคลื่อนย้ายศพโดยการใส่โลงไปนั้น ชาวมอญห้ามนำโลงศพขึ้นมานบนบ้านเพราะถือ ว่าเป็นของเสนียดจัญไร ต้องทำโลงที่แห้งใดแห่งหนึ่งนอกตัวเรือน ทำโลงเสร็จต้องรดด้วยน้ำขมิ้น ซึ่งเทออกจากกระบอกไม้ไผ่ กระบอกนี้เมื่อใช้แล้วต้องเหวี่ยงทิ้งไปทางข้างหลังหรือทุบให้แตก เอา โลงมารอรับศพที่เชิงบันได ในสมัยโบราณ ห้ามเอาศพลงจากเรือนทางบันได จะต้องรื้อฝาเรือน

แล้วเอาศพออกทางนั้น เพราะถือว่าบันได้เป็นทางสาธารณะสำหรับคน โดยถือธรรมเนียมอย่างในสมัยพุทธกาลเมื่อครั้งพระเจ้าสิริสุทโธทนะพุทธบิดาสวรรคต เวลาเอาพระศพออกจากวัง ต้องเอาออกทางฝาห้องพระโรง เพราะรังเกียจว่าบันได้เป็นทางสาธารณะสำหรับคนทุกชั้น แม้แต่พวกปาวไพร่ จึงไม่ให้เชิญพระศพลงทางบันได้ (สุเจ็ด ๒๕๒๗ : ๕๗) ชาวมอญบ้านเกาะเกร็ดจะทำประตุมิสำหรับเอาศพลงโดยใช้กาบกล้วยผูกเป็นประตูลอกที่หัวบันได้ บางแห่งทำบันได้สำหรับผีลง ทำด้วยไม้ไผ่ซีกยาวประมาณ ๒ ศอก กว้างประมาณ ๑ ศอก ๑ คืบ พาดบันได้บ้าน ตรงเชิงบันได้ เวลาเอาศพลงต้องเอาทางเท้าลงก่อน เอาเตียงตั้งศพลงทีหลัง เอาศพใส่ในโลงที่เตรียมไว้ เตียงตั้งศพวางไว้ข้างโลงหรือบนโลง คานหามโลงศพทำด้วยไม้ไผ่ยาว ๘ ศอก ๒ ลำ ไม้ไผ่ยาว ๔ ศอก ๔ ลำ ไม้ยาว ๒ ลำ วางขนานกันแล้วเอาไม้สั้นทั้ง ๔ ลำ วางตามขวางบนไม้ยาว ระยะห่างจากกันเท่า ๆ กัน ให้ปลายของไม้สั้นโผล่พ้นไม้ยาวออกมาทั้งสองข้างพอควร เอาเชือกผูกให้ติดกับไม้ยาวทั้งคู่ เอาโลงศพวางบนคานหาม มีคนแบกคานหามนี้ ๑๒ คน สำหรับเตียงศพทำคานด้วยไม้สั้นเพียง ๔ ลำ ผูกติดกับส่วนล่างของเตียง การหามโลงออกจากบ้านนั้นต้องยกด้านปลายเท้าไปข้างหน้า ด้านหัวอยู่ข้างหลัง และไม่ให้อีกคานขึ้นป่าจนกว่าจะพ้นเขตหมู่บ้าน เมื่อพ้นเขตหมู่บ้านแล้วจึงยกคานหามขึ้นบนป่าได้

ประเพณีการทำศพของชาวมอญบางชั้นหมากจะมีพระ ๑ รูปจูงโลงศพด้วยสายสิญจ์จากวัดมารับศพที่บ้าน จะนำศพออกทางทิศเหนือกับทิศตะวันตก เวลายกศพใส่โลง จะทำบันได้จำลองด้วยไม้ไผ่มี ๓ ชั้นไว้ข้างโลงศพ เป็นบันได้ให้ผู้ตายใช้เข้าโลง เมื่อนำศพใส่โลงแล้ว ญาติ ๆ จะนำจากกระบอกไม้ไผ่ที่บรรจุน้ำไว้เต็ม จำนวน ๒ กระบอก ราดลงบนศพจนทั่วต่อจากนั้นพระสงฆ์จะจูงโลงที่บรรจุศพเรียบร้อยแล้วไปวัดเพื่อประกอบพิธีกรรมต่อไป (इन ๒๕๓๕ : ๗๖)

ชาวมอญโพธารามทำบันได้ขึ้นใหม่เพื่อหามศพขึ้นหรือลงจากบ้านเพื่อไม่ให้ผีจำบ้านเดิมได้ บันได้จะต้องเป็นบันได้คู่ คือ ๔ ชั้น หมายถึง อริยสัจ ๔ ได้แก่ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ และมรรค, ๖ ชั้น หมายถึง อภิญญา ๖, ๘ ชั้น หมายถึง ชั้นร ๘ (บุบผา ๒๕๔๑ : ๕๒) ก่อนยกศพลงจากบ้าน จะต้องเอาเส้ามา ๓ เส้า นำหม้อตั้งไว้บนเส้าใส่ข้าวสุกและถ่านที่ติดไฟ หรือฟืนจุดไฟใส่ลงในหม้อ ถ้าไฟดับปล่อยให้ดับ ไม่ต้องจุดใหม่ เพื่อเป็นอุทาหรณ์ว่า คนตายไปแล้วแต่ข้าวสุกแล้วยังไม่สามารถหยิบมารับประทานได้ ไฟดับแล้วยังลุกขึ้นมาจุดให้ติดไม่ได้

การประกอบพิธีศพที่วัดของชาวมอญบางชั้นหมาก มีการบรรจุศพใส่โลงเหมือนประเพณีของคนไทยทั่วไป ในตอนกลางคืนจะมีการสวดพระอภิธรรมด้วยสำเนียงมอญ ส่วนใหญ่นิยมสวดคืนละ ๔ จบ ใช้พระจำนวน ๔ รูปต่อการสวด ๑ จบ (इन ๒๕๓๕ : ๗๖)

การจัดขบวนแห่ศพของชาวมอญเกาะเกร็ดประกอบด้วย บุตรชายหรือหญิงของผู้ตายเป็นผู้อุ้มกระบุงวิญญาณ (เป็งหะมาว) ถ้าเป็นบุตรคนหัวปี หรือคนสุดท้องได้จะดีที่สุด แต่ถ้าไม่มีบุตรให้หลานทำหน้าที่แทนได้ กระบุงวิญญาณจะต้องใส่กระดูก ๑ แผ่น สำหรับวิญญาณผู้ตายใช้ส่อง

หน้า พลุ ๑ จีบ น้ำจันทน์ ๑ ถ้วยเล็ก จอบถอดเอาด้ามแยกออกจากตัวจอบ ๑ เล่ม ผ่าถุงกับเสื้อ ๑ ชุด โดยมีผ้าขาวม้าพันไว้ (ในกรณีและผู้ตายเป็นชาย) และในกรณีที่ผู้ตายเป็นหญิงต้องใส่ผ้าขึ้น เสื้อผ้า และผ้าสไบอย่างละผืน ถัดจากผู้อุ้มกระบุงวิญญาณจะเป็นของถวายพระสงฆ์ ได้แก่ มะพร้าว ๑ ผล กล้วย ๑ หวี ใบยาสูบ ๑ ใบ หมากร ๓ ผล พลุ ๓ ใบ จัดใส่ถาดเป็นชุดตามจำนวนวัดที่นิมนต์พระสงฆ์มา ต่อจากผู้ถือถาดของถวายพระสงฆ์ คือ คนตีกังสดาล และปิดขบวนด้วยพระสงฆ์ (อลิสสา ๒๕๔๒ : ๖๖)

การแต่งกายของผู้ร่วมขบวนแห่ที่ต้องแต่งตัวเป็นพิเศษคือผู้ที่ถือของสำหรับถวายพระ จะต้องนุ่งผ้าไหมยาว ๔ ศอก กว้าง ๒ ศอก และสวมเสื้อใหม่ทับลงไปบนเสื้อผ้าที่สวมใส่มาจากบ้าน สำหรับบุตรสาวผู้ตายจะต้องสยายผมและคาดศีรษะด้วยผ้าไหมยาว ๒ ศอก กว้าง ๒ คืบ สวมแหวน ๑ วง เมื่อเสร็จพิธีศพจะต้องนำของในกระบุงวิญญาณและเสื้อใหม่ของผู้ถือถาดของถวายพระถวายวัดให้หมด ยกเว้นแหวน (สุเจ็ด ๒๕๒๗ : ๕๘) นอกจากนี้มีข้อห้ามว่าถ้าภรรยาของบุตรชายคนใดกำลังตั้งครรภ์ ในงานพิธีศพสามีและภรรยาคนนั้นจะแต่งต้องศพหรือของที่ใช้ในพิธีศพไม่ได้

ชาวมอญโพธารามเมื่อเอาศพลงจากบ้านไปป่าช้า จะต้องมีคนถือกระเจกงบานหนึ่ง สอง เข้าหาขบวนศพหรือนำกระเจกใส่ถาดไปกับขบวนศพ เพื่อพิจารณาว่าทุกคนเกิดมาแล้วในที่สุดต้องตายเหมือนกับผู้ที่นอนสงบในหีบศพ การหามศพไปจะต้องยกให้เท่านั้นไปข้างหน้าก่อนศีรษะมาจากพระพุทธรูปประวัติตอนที่หามพระศพพระเจ้าสิริสุทโธทนะไปถวายพระเพลิง ได้หามหันพระเศียรไปข้างหน้าพระบาทอยู่ข้างหลัง สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จพระราชดำเนินตามพระศพไปทางเบื้องพระบาท เทวดาจึงบันดาลให้พระบาทของพระศพหันไปข้างหน้า และพระเศียรไปข้างหลัง ระหว่างที่ศพไปป่าช้าจะมีคนไปป่าช้าล่วงหน้าไปตมน้ำให้เดือดจนแห้งแล้วทูปนม้อทั้งเพื่อให้พิจารณาว่า ร่างกายของคนเรานั้น เกิดขึ้นแล้วตายไปไม่เหลืออะไร เหมือนน้ำเดือดแห้งแล้วหายไป (บุบผา ๒๕๔๑ : ๕๓)

ประเพณีการทำศพของมอญมีทั้งฝังและเผา ถ้าเป็นการฝังศพจะนิยมขุดหลุมในแนวเหนือใต้และฝังศพโดยเอาหัวไปทางทิศเหนือเช่นเดียวกับค่านิยมในการปลูกบ้านหันหน้าบ้านไปทางทิศเหนือ เมื่อหามโลงศพออกจากบ้านจะต้องนำไฟที่จุดไว้ปลายเตียงออกมาด้วยและโยนทิ้งไปเมื่อพ้นเขตหมู่บ้าน เมื่อไปถึงป่าช้าก็ให้เวียนโดยอุตราวัตร แล้ววางศพลงได้

หลุมศพจะขุดในตอนนั้น มักไม่ขุดล่วงหน้า ก่อนขุดต้องบอกกล่าวต่อเจ้าผู้รักษาสถานนั้นว่าจะเอาศพมาฝัง และขุดหลุมศพในแนวเหนือใต้ ถวายของที่เตรียมมาในถาดแด่พระสงฆ์ ต่อมาเปิดฝาโลงออก เคาะที่ข้างโลงศพบอกให้ผู้ตายตื่นขึ้นเพื่อรับศีล เอาขี้ผึ้งคลุมศพประเคนแก่พระสงฆ์ ๆ สวดคาถาพระไตรลักษณ์ แล้วตักเอาน้ำนั้นออกไป เสร็จแล้วลูกหลานกล่าวขอซื้อที่สำหรับฝังด้วยการโยนพลูลงไปในหลุม ๑ จีบพร้อมด้วยน้ำจันทน์ในกระบุงวิญญาณ จากนั้นจะหามโลง

ศพเวียนซ้ายสามรอบ เพราะเชื่อว่าผู้ตายจะหลงทางกลับบ้านไม่ถูก ต่อมาใช้จอบผ่ามะพร้าวเอา น้ำล้างหน้าศพ ขวามอญเกาะเกร็ดจะแคะเอาเนื้อมะพร้าวให้เด็กกินเชื่อว่าทำให้เด็กไม่กัดฟันเวลานอน แล้วขว้างมะพร้าวทั้งสองซีกไปข้างหลังดูว่ามะพร้าวนั้นอยู่ในลักษณะใด ถ้าหงายทั้งสองซีก เชื่อว่าผู้ตายจะไปสู่สุคติภพ ถ้าซีกหนึ่งหงายซีกหนึ่งคว่ำเชื่อว่าผู้ตายจะไปสู่อบายภูมิทั้ง ๔ จากนั้น จึงนำศพลงฝังให้หันหัวไปทางทิศเหนือ (อภิลักขิต ๒๕๔๒ : ๖๗)

ชาวมอญโพธารามเชื่อว่า สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพาน พระองค์ หันพระเศียรไปทางทิศเหนือ จึงฝังศพโดยหันศีรษะของศพไปทางทิศเหนือ ยกเว้นคนฆ่าตัวตาย และฟ้าผ่าตายเท่านั้นที่ฝังศพโดยให้ศพยืน เพราะเชื่อว่าผู้ที่ฆ่าตัวตายและฟ้าผ่าตายเป็นผู้ที่ทำ บาปหนัก ไม่สมควรได้ผุดได้เกิดและไม่สมควรที่จะได้พบพระอรหันต์ จึงฝังศพให้ยืน ไม่ให้หัน ศีรษะไปทางทิศเหนือ (บุญผา ๒๕๔๑ : ๕๒)

หากจะนำศพไปเผาจะต้องหามโลงศพพร้อมทั้งถือเตาไฟที่วางไว้ปลายเท้าศพไปที่ป่าช้า ด้วย การเผาจะต้องหาพื้นมากองแล้วเอาเชือกด้ายพันเวียนซ้ายรอบกองฟืน ๗ รอบ ยกเฉพาะศพ หรือทั้งโลงวางบนกองฟืนแล้วเผาด้วยไฟจากเตาที่จุดไว้ที่ปลายเท้าศพ เมื่อไฟเริ่มแรงขึ้นให้ผู้ชาย สองคนถือผ้าขาวม้ายืนคนละข้างโลงศพแล้วโยนผ้าขาวม้าข้ามโลงศพให้อีกฝ่ายหนึ่งรับ โยนสลับ กันไปมาสามครั้ง ชาวมอญเกาะเกร็ดใช้ผ้าขาว การทำเช่นนี้ชาวมอญต้องการให้เป็นปริศนาธรรม ที่อธิบายได้ว่า ไฟที่กำลังเผาศพอยู่นั้นเปรียบได้กับไฟแห่งโลภะ โทสะ และโมหะ ส่วนผ้าที่โยนข้าม ไฟไปมาโดยไม่ไหม้มันเปรียบได้กับผู้ที่มีจิตใจอันบริสุทธิ์ ไฟคืออคติทั้งหลายไม่สามารถจะเผา ผลาญทำอันตรายแก่บุคคลนั้นได้ และขณะที่ไฟกำลังลุกอยู่นั้น ผู้ที่เป็นญาติใกล้ชิดจะใช้กิ่งหว้า จุ่มน้ำจันทน์พรมรอบ ๆ กองไฟโดยเดินเวียนซ้าย อันเปรียบได้กับการดับไฟประลัยกัลป์ เมื่อไฟ มอดหมดจึงเก็บกระดูกใส่ใบโพธิ์ ใบโพธิ์ที่ห่อกระดูกนี้จะต้องเก็บเอาไว้ใช้ในพิธีปลงศพพระในตอน เข้าของวันทำบุญเจ็ดวัน เมื่อเก็บกระดูกด้วยใบโพธิ์แล้วใช้ผ้าคาดศีรษะของผู้ยกกระดูกงูญญาณ มาผูกคล้องคอให้ส่วนหนึ่งห้อยลงมาข้างหน้า เอามือดึงชายผ้าส่วนที่ห้อยลงมาให้กางออกเป็นถุง สำหรับใส่กระดูก นำกระดูกนั้นล้างด้วยน้ำมะพร้าวกับน้ำจันทน์ กรวดน้ำให้กระดูกแล้วเอากระดูก ใส่ลงในหม้อใหม่นำไปฝังดินหรือสร้างสถูปไว้เหนือที่ฝัง แต่บางรายอาจสร้างสถูปแล้วนำกระดูก บรรจุไว้ในสถูป (อภิลักขิต ๒๕๔๒ : ๖๗)

เมรุเผาศพของชาวมอญบางชั้นหมากจะหันด้านหน้าไปทางทิศตะวันตก ตามคติที่เชื่อว่า คนตายต้องหันศีรษะไปทางทิศเหนือ (ไฉน ๒๕๓๕ : ๗๗)

ชาวมอญโพธารามถือว่าไม้วางกันหีบหรือโลงศพ ๗ อัน หมายถึง พระอภิธรรม ๗ คัมภีร์ เชือกรัดไม้ มัด ๓ เปลาะ หมายถึง พระรัตนตรัย ฟืนเผาศพยาว ๑ ศอก ๙ ท่อน หมายถึง โลกุตระธรรม ๙ ฟืน ๓๒ ท่อน หมายถึง สังขารทั้ง ๓๒ (บุญผา ๒๕๔๑ : ๕๔)

สำหรับการตายที่เรียกว่าตายไม่ดีคือ การตายนอกเหนือไปจากโรคชรา หรือโรคธรรมดาทั่วไป และผู้ตายอายุต่ำกว่า ๑๒ ปี การตายเหล่านี้ไม่มีการเผาศพอย่างเดียว และต้องฝังอย่างรีบด่วน ไม่มีการทำบุญเลี้ยงพระที่บ้าน จะทำทานด้วยอาหารดิบ เช่น ข้าวสาร เกลือ พริก น้ำมัน และถ้าหากจะทำบุญจะต้องทำหลังจากวันตาย ๗ วัน หรือในเดือนปีถัดไป (อลิสสา ๒๕๔๒ : ๖๗) การเผาศพไปสุสานต้องห้ามไปด้วยแคร่ไม้ไผ่ (สุเจ็ด ๒๕๒๗ : ๕๖)

การถูกฟ้าผ่าตายหรือผูกคอตายให้เอาศพนอนในรางหมูแล้วอาบน้ำศพ ฝังศพตรงตำแหน่งที่ตายโดยขุดหลุมลึกเท่าความสูงของศพ แล้วฝังในท่ายืน ให้ศพหันหน้าไปทางทิศอีสาน ฝังให้หน้าผากหันผิวดินขึ้นมา ๔ นิ้ว สยายผมศพออก มอญสมัยก่อนมักเกล้าผมเป็นมวย เอาคราดลากไปบนเส้นผมนั้น ๗ เที้ยว ขณะคราดให้กล่าวคำพิธีฐานว่า “ขอให้ฝนตกดี ขอให้น้ำเต็มคลอง” บางแห่งฝังแล้วเอากะทะครอบคลุมหัวศพไว้ด้วย (สุเจ็ด ๒๕๒๗ : ๕๖)

การตายจากการตกต้นไม้ ให้ก้วข้ามศพ ๓ ครั้ง ผู้ที่จะก้วหน้าศพนั้นเป็นญาติหรือผู้อื่นก็ได้ ถ้าเป็นผู้หญิงได้ยิ่งดี เพื่อกันไม่ให้ผีอื่นเข้าทับศพนั้น (สุเจ็ด ๒๕๒๗ : ๕๖)

การตายทั้งกลม ขณะเอาศพใส่แคร่ไปสุสาน สามีผู้ตายต้องสะพายดาบเดินหน้าศพ เป็นผู้นำขบวน เดินไปได้หน่อยหนึ่งต้องเอาดาบออกมาเงื้อง่าทำจะฟันไปทางศพ ขณะเดินให้ทงเช่นนี้บ่อย ๆ จนถึงสุสาน ก่อนจะฝังหรือเผานั้น สามีจะต้องกล่าวกับศพว่า “บัดนี้เราก็ได้ตายจากกัน เสื้อผ้าของเจ้าข้าเอามาให้หมดแล้ว เจ้าจงอย่ากลับไปบ้านหรือไปหลอกหลอนใคร ๆ ลูกของเจ้าก็อยู่กับเจ้าแล้ว เจ้าจงอย่ากลับไปขอเอามาอีก” ก่อนฝังอาจจะทิ้งศพทารกไว้ในท้องหรืออาจแหะเอาออกจากท้องวางบนใบตองข้าง ๆ ศพแม่เด็กก็ได้ ขณะวางใบตองต้องพูดกับศพว่า “ลูกของเจ้า เจ้าจงเอาของเจ้าไป” เมื่อกลบหลุมฝังศพแล้วต้องปักไม้แหลมไว้บนนั้น ๔ อัน และเอาหนามมาสะไว้ข้างบนด้วย ขากลับห้ามเหลียวไปดูข้างหลัง พอถึงเขตหมู่บ้าน สามีต้องพูดอีกว่า “ที่นี่จะตามกลับมาไม่ได้อีกแล้ว” พูดแล้วเอาดาบขีดเส้นตามขวางลงบนดิน ๓ เส้น เพื่อกันไม่ให้ผีเข้าไปในหมู่บ้านได้ ศพเช่นนี้จะเผาก็ได้ หลังจากฝังศพแล้วก่อไฟเผาพอเป็นพิธีบนดินที่กลบหลุมฝังศพนั้น พอไฟลุกดีแล้วก็ให้ปิดกองไฟนั้นทิ้งเสียเพื่อให้ดับ (สุเจ็ด ๒๕๒๗ : ๕๖)

หลังจากการตาย ๗ วัน จะมีการทำบุญเจ็ดวัน ซึ่งจะมีพิธีปลงศพพระที่มอญเรียกว่า เทาอะโยงจีต ด้วย การปลงศพพระมีจุดมุ่งหมายเพื่อสร้างพระพุทธรูปใหม่อุทิศส่วนกุศลให้ผู้ตาย ในพิธีปลงศพพระเจ้าภาพจะต้องจัดเตรียมถาดโลหะ ๑ ใบ พระพุทธรูปใหม่องค์เล็ก ๆ ๑ องค์ ใบโพธิ์ที่เก็บกระดูกหรือใบโพธิ์ใหม่ ๗ ใบ หญ้าแพรก ๗ กำ ๆ ละ ๗ กิ่ง เหยียดผูกซาปณ์ ๗ เหยียด ข้าวสวยใส่หม้อเล็ก ๆ หนึ่งใบ ทั้งหมดนี้ใส่ไว้ในถาดที่เตรียมไว้ เวลาเช้าตรู่เจ้าภาพจะไปทำพิธีที่วัด เมื่อนิมนต์พระมาแล้ว เจ้าภาพก็กระทำพิธีโดยหยิบเอาเหยียดผูกซาปณ์ ใบโพธิ์ และหญ้าแพรกอย่างละ ๑ กำเตรียมไว้ เมื่อพระสวดคาถา “อะเนกะชา ฯลฯ” จบหนึ่งจบ เจ้าภาพก็จะทิ้งของในมือลงในถาดให้เกิดเสียงดังครั้งหนึ่ง เมื่อพระสวดและเจ้าภาพทิ้งเหยียดกับใบโพธิ์และหญ้าแพรกครบ ๗

เที่ยวแล้วจึงเสร็จพิธี พระพุทธรูปนี้เปรียบเสมือนมีพระพุทธรเจ้าเกิดขึ้นใหม่อีก ๑ องค์ ถาดนั้นเปรียบได้กับถาดใส่ข้าวมธุปายาสที่นางสุชาดาถวายพระองค์แล้วพระองค์นำไปลอย ณ แม่น้ำเนรัญชรา ถาดนี้จมลงได้แม่น้ำและกระทบกับถาดที่พระพุทธรเจ้าองค์ก่อน ๆ ลอยอธิษฐานไว้ทำให้เกิดเสียงดังอย่างที่เขาภาพทั้งเหรียญลงในถาด ส่วนหน้าแพรกนั้นเปรียบเสมือนหน้าเท้านายโสดิยะถวายแก่พระพุทธรองค์เพื่อปูเป็นที่รองนั่งแก่พระพุทธรองค์ก่อนที่พระองค์จะตรัสรู้และจำนวนหน้าแพรก ๕๙ กิ่งนั้นเท่ากับจำนวนก่อนข้าวมธุปายาสของนางสุชาดาที่ถวายแด่พระพุทธรองค์ (อภิลักขิต ๒๕๔๒ : ๖๔)

พิธีทำบุญครบ ๗ วัน ของชาวเกาะเกร็ดจะต้องเตรียมอ่างสำหรับกรวดน้ำใส่ของกินที่ผู้ตายชอบและใส่ของกินของใช้ที่จำเป็นและสงฆ์ของพระไว้ในอ่างกรวดน้ำ เมื่อทำบุญเลี้ยงพระเสร็จแล้วจึงกรวดน้ำและถวายอ่างกรวดน้ำนั้น (อภิลักขิต ๒๕๔๒ : ๖๗)

ชาวมอญบางชั้นหมากทำบุญ ๗ วันในหมู่บ้านนี้เอง นำกระดูกของผู้ตายบรรจุในอนุสาวรีย์ (พุท) ของตระกูลซึ่งอยู่ในบริเวณวัด พร้อมทั้งสร้างพระเงินพระทอง เพื่ออุทิศส่วนกุศลไปให้ผู้ตาย โดยการเซาพระพุทธรูปขนาดใหญ่ ๑ องค์ ขนาดใหญ่เท่าใดแล้วแต่ศรัทธาของเจ้าภาพ แต่ต้องมีขนาดใหญ่กว่าพระเงินพระทอง พร้อมพระพุทธรูปขนาดเล็กองค์เท่านี้ไว้ก้อยสี่เงินและสี่ทองอย่างละ ๑ องค์ การเผาศพและการทำบุญ ๗ วันต้องทำภายในเดือนเดียวกัน (โชน ๒๕๓๕ : ๗๗)

งานศพพระสงฆ์

ประเพณีเกี่ยวกับการทำศพของชาวมอญที่พิเศษออกไปคือ การปลงศพพระภิกษุโดยเฉพาะพระชั้นผู้ใหญ่จะต้องสร้างปราสาทเป็นที่ประดิษฐานศพ ในเมืองไทยนิยมสร้างปราสาทตั้งแต่ ๑-๙ ยอด ตามแต่กำลังทรัพย์ การที่ต้องสร้างปราสาทเป็นที่เผาศพพระภิกษุเพราะถือว่าพระภิกษุเป็นผู้ถือศีล ควรทำที่เผให้สวยงามและไม่ปนเปื้อนกับจิตกาธานของคนธรรมดา นอกจากนี้จะต้องไม่เผด้วยมือแต่จุดด้วยไฟจากลูกหนูแทน โลงที่ใช้ลูกหนูจุดไฟเผานี้มักจะเป็นโลงที่ไม่ได้บรรจุศพอยู่ภายใน ทำขึ้นหลอก ๆ เพื่อประกอบพิธีเท่านั้น (อภิลักขิต ๒๕๔๒ : ๖๔)

ลูกหนูเป็นไม้กระบอกกลม ยาวประมาณหนึ่งศอก หน้ากว้างประมาณหนึ่งคืบ ภายในกระบอกบรรจุดินไฟ ปลายกระบอกข้างหนึ่งเจาะรูให้ประกายไฟออกเพื่อจุดให้ลูกหนูวิ่งไปข้างหน้า โดยกระบอกนี้ห้อยไว้กับลวดเหล็กเพียงหลวม ๆ เมื่อลูกหนูวิ่งไปจนสุดลวดเหล็กแล้วก็จะหลุดจากปลายสายลวดและลอยไปกระทบปราสาทและโลง

โลงศพของชาวมอญมีลักษณะพิเศษคือ ผายออกตรงส่วนบน เรียกกันว่า "กาวัน" หรือ "ทรงดอกผักนึ่ง" ปัจจุบันคนที่มีฐานะดีหรือพระภิกษุผู้ใหญ่เท่านั้นที่มีโอกาสใช้โลงศพที่กล่าวนี้ (สุกัญญา ๒๕๒๗ : ๖๗)

การปลงศพพระภิกษุชั้นผู้ใหญ่นอกจากจะสร้างเมรุจำลองเป็นแบบปราสาทและจุดไฟเผาด้วยลูกหนูแล้ว ยังมีประเพณีการแย่งศพด้วย ประเพณีการแย่งศพมอญกล่าวกันว่ามีปฐมเหตุมาจากเมื่อครั้งพระเจ้าธรรมเจดีย์ปิฎกธรรมาจารย์ปลงพระศพตะละแม่ท้าวमारदाเลียงของพระองค์ พระองค์ทรงให้ทำพิธีแย่งศพเพื่อทำนายชะตาบ้านเมืองขึ้น โดยให้แบ่งคนเป็นสองกลุ่มคือ เสนาอำมาตย์กลุ่มหนึ่ง พระองค์กับเสนาก่อกลุ่มหนึ่งแย่งกันดึงพระศพ ทรงอธิษฐานว่า ถ้าบ้านเมืองจะเจริญรุ่งเรืองอยู่เป็นสุขก็ขอให้ฝ่ายพระองค์เป็นฝ่ายที่ดึงเอาพระศพไปได้ ปรากฏว่าฝ่ายพระองค์เป็นฝ่ายที่ดึงเอาพระศพไปได้ และบ้านเมืองก็เจริญขึ้นตามคำอธิษฐาน จากนั้นมาชาวมอญจึงถือเป็นประเพณีปฏิบัติเรื่อยมา ปัจจุบันคนมอญในประเทศสหภาพพม่ายังทำอยู่บ้างพอเป็นพิธี เช่น ในการปลงศพพระภิกษุชั้นผู้ใหญ่จะมีวัดต่าง ๆ ในความปกครองของพระสงฆ์นั้นสร้างปราสาทเคลื่อนที่ได้มาช่วยวัดละหลังเพื่อให้ศพได้ประดิษฐานบนปราสาทของตนผลัดกันไปทีละปราสาท แต่การที่จะถึงรอบของตนก็ต้องให้มีการยื้อแย่งกันบ้างพอเป็นพิธีตามประเพณี

มอญร้องไห้

ในการฌาปนกิจศพพระภิกษุสงฆ์หรือผู้สูงอายุมาก ๆ ซึ่งเป็นที่นับถือเช่นพระอุปัชฌาย์หรือเจ้าอาวาส ชาวมอญจะให้หญิงสูงอายุทำหน้าที่ร้องโอดครวญพรรณนาคุณงามความดีของผู้ตาย เรียกกันว่า มอญร้องไห้ ซึ่งเป็นการร้องแบบไม่มีน้ำตา เป็นประเพณีที่ชาวมอญกล่าวว่าสืบเนื่องมาจากเรื่องพระนางมัลลิกาทรงกรรแสงคร่ำครวญพรรณนาถึงพระสวามีสัมพุทธเจ้าเมื่อพระองค์เสด็จปรินิพพาน ชาวมอญจึงเห็นว่าเมื่อพระสงฆ์ผู้ใหญ่หรือผู้สูงอายุเสียชีวิตควรจะให้ผู้หญิงร้องให้พรรณนาถึงความดีของผู้เสียชีวิตโดยร้องเวลาตึกครั้งหนึ่ง เวลาย่ำรุ่งครั้งหนึ่ง และเวลาขัศพระจันทร์ขึ้นเมรุหรือปราสาทอีกครั้งหนึ่ง มอญร้องไห้ให้ผู้ร้องต้องแต่งตัวให้เรียบร้อย นุ่งผ้าซิ่นและห่มผ้าสไบเฉียงไปด้วยสีขาว ก่อนเริ่มการร้องจะต้องก้มกราบศพก่อน แล้วจึงนั่งพับเพียบร้องที่หน้าโลงศพ โดยมีปี่พาทย์มอญหรือปี่พาทย์นางหงส์เป็นดนตรีประโคมเพลงสั้นและเพลงยาวสลับกัน เมื่อร้องจบกราบคารวะศพอีกหนึ่งครั้งเป็นเสร็จพิธี (อลิสสา ๒๕๔๒ : ๗๐)

ประเพณีการนับถือผี

ชาวมอญให้ความสำคัญกับการนับถือ “ผี” ควบคู่กับการนับถือ “ศาสนาพุทธ” โดยเชื่อว่าทุกสิ่งในโลกเป็นไปด้วยอำนาจของผีและสิ่งเหนือธรรมชาติ เมื่อประสบภัยธรรมชาติหรือเกิดโรคภัยไข้เจ็บหรือภัยอันตรายต่าง ๆ จะคิดว่า ต้องมีอำนาจเร้นลับทำให้เกิดเหตุการณ์เหล่านั้น จึงต้องเอาใจสิ่งเร้นลับให้พึงพอใจด้วยการบูชาเช่นไหว้ ชาวมอญโบราณเรียกสิ่งเร้นลับเหนือธรรมชาติ

เหล่านี้ว่า “ผี” (บุปผา ๒๕๔๑ : ๔๘) ผีที่ชาวอมฤตนับถือที่สำคัญที่สุดมี ๓ ชนิดคือ ผีประจำตระกูล ผีเรือน และผีประจำหมู่บ้านหรือผีกลางบ้าน (โจน ๒๕๓๕ : ๓๔)

การนับถือผีในสังคมชาวอมฤตเป็นภูมิปัญญาในการจัดการสังคมให้เป็นระเบียบโดยมีการกำหนดบทบาทและหน้าที่ของบุคคลต่าง ๆ ไว้อย่างชัดเจน ผ่านการจัดการของแต่ละครอบครัวโดยอาศัยผีเป็นตัวกำกับควบคุม (สมทรง มปป. : ๔๐)

พิธีกรรมเกี่ยวกับ “ผี” แสดงให้เห็นถึงเอกลักษณ์ของความเห็น “อมฤต” ซึ่งนับเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของกลุ่มชาติพันธุ์อมฤตและเอกลักษณ์เกี่ยวกับพิธีกรรมเหล่านี้ยังเป็นส่วนช่วยให้ชาวอมฤตรวมตัวกันอยู่ได้จนถึงปัจจุบันนี้

ความเชื่อเกี่ยวกับ “ผี” นี้ ชาวอมฤตมีตำนานว่า ในสมัยพุทธกาลมีเศรษฐีผู้หนึ่งมีภรรยา ๒ คน ภรรยาแต่ละคนมีลูกคนละ ๑ คน ต่อมาภรรยาหลงเกิดความริษยาภรรยาน้อย จึงได้ฆ่าลูกภรรยาน้อยตาย ภรรยาน้อยโกรธแค้นเป็นอันมาก แต่ยังทำอะไรไม่ได้ เมื่อภรรยาทั้ง ๒ คนตายไปต่างอาฆาตพยาบาทต่อกัน เมื่อเกิดชาติใหม่ก็ฆ่าลูกของกันและกันอยู่ทุกชาติ ในชาติหนึ่ง ฝ่ายหนึ่งยังเป็นผีอีกฝ่ายหนึ่งเป็นมนุษย์ ฝ่ายที่เป็นผีได้ตามล่าเพื่อจะเอาชีวิตลูกมนุษย์ ฝ่ายที่เกิดเป็นมนุษย์จึงได้ไปเฝ้าพระพุทธเจ้า เมื่อพระพุทธเจ้าทราบเรื่องจึงได้แสดงพระธรรมเทศนาโปรดนางผีให้เห็นถึงบาปบุญคุณโทษ ผลเสียของการจองเวรกันและกัน ทำให้ภรรยาทั้ง ๒ คนสำนึกผิด ต่อมานางผีได้ไปอยู่กับนางมนุษย์และได้ช่วยเหลือภรรยาที่เป็นมนุษย์และชาวเมืองทั้งหลายในการทำไร่นา ทำให้การทำนาได้ผลดีทั่วกัน จากสาเหตุนี้จึงทำให้ชาวเมืองทุกคนนับถือผีไปด้วย จากเรื่องราวที่เกิดขึ้นนี้ ชาวอมฤตถือว่า ทั้ง ๓ สามีภรรยาเป็นบรรพบุรุษของตนจึงได้นับถือผีบรรพบุรุษมาจนกระทั่งปัจจุบัน (สมทรง มปป. : ๔๐-๔๑)

ผีประจำตระกูล

โดยทั่วไปครอบครัวที่มีผีบรรพบุรุษก็จะมีหีบผ้าผี บางบ้านอาจใช้กระบุงหรือปิบ ภายในบรรจุเครื่องนุ่มห่ม ๒ ชุด เป็นของหญิง ๑ ชุด ผู้ชาย ๑ ชุด ประกอบด้วยผ้าโจงกระเบน ผ้าซิ่น ผ้าสไบ เสื้อคอกลมแขนกระบอก (แขนสามส่วน) ผ้าขาวม้าและแหวนพลอยสีแดงหรือทับทิม ๑ วง ใช้ผ้าขาวห่อ บางบ้านอาจใช้ผ้าสาหล้า ผ้านี้จะใส่หีบวางไว้ในห้องที่มีเสาผี หรือแขวนที่เสาผี บุตรหลานหรือผู้ดูแลจะต้องดูแลให้หีบผ้าผีอยู่ในสภาพใช้การได้ดี ถ้าชำรุดต้องจัดหาใหม่ให้ดีเหมือนเดิมหรือดีกว่าเดิม (บุปผา ๒๕๔๑ : ๔๘) การนำอาหารที่สุกแล้วหรือขนมจากนอกบ้านเข้ามาในบ้านจะต้องหยิบอาหารหรือขนมขึ้นทิ้งเสียก่อนนิดหน่อยก่อนที่จะรับประทานของเหล่านั้น เพื่อเป็นการเซ่นไหว้ผีบรรพบุรุษ ไมเช่นนั้นคนที่นำมาหรือคนในบ้านนั้นคนใดคนหนึ่ง แล้วแต่ว่าคนในบ้านนั้นใครดวงไม่แข็งก็จะไม่สบาย เนื่องจาก “ผีตามกิน” ต้อง “ทิ้งกะบาน” กัน เมื่อฆ่าไก่หรือซื้อไก่มาประกอบอาหาร เมื่อถอนขนไก่แล้วจะต้องตัดหัวไก่ต้มให้สุกนำไปเซ่นไหว้ผีบรรพบุรุษก่อน

ชาวมอญแต่ละตระกูลจะมีสัญลักษณ์หรือมีประจำตระกูลต่าง ๆ กัน ถือเป็นสัญลักษณ์ของบรรพบุรุษ ซึ่งมีลักษณะคล้ายกับโทเทม (Totem) เป็นการสร้างเอกลักษณ์ให้เกิดในหมู่สมาชิกของสายตระกูลของชาวมอญ อันเป็นพื้นฐานในการดำรงชีวิตและระเบียบทางสังคมของชาวมอญด้วยเช่นกัน ในเมืองมอญแบ่งมอญออกเป็น ๓ พวก ได้แก่

(๑) มอญเตี้ย คือพวกที่อาศัยอยู่ในแคว้นเมืองพะสิม ซึ่งมีหัวเมืองรวม ๓๒ เมือง เป็นพวกที่มักนับถือผีมะพร้าว โดยเอามะพร้าวแห้งทั้งผลรวมทั้งหวดติดมาด้วย ผูกด้วยผ้าแดงและผ้าขาว แล้วแขวนไว้ที่หัวเสาเอกของบ้าน คนในบ้านต้องคอยดูแลไม่ให้มะพร้าวนั้นงอก หรือหวดมะพร้าวนั้นร่วง ถ้าเป็นไปอย่างหนึ่งอย่างใดต้องหามะพร้าวลูกใหม่มาแขวนแทน

(๒) มอญเตี้ยะ คือพวกที่อาศัยอยู่ในแคว้นเมืองหงสาวดี ซึ่งมีหัวเมือง ๓๒ เมือง เป็นพวกนับถือผีผ้า คำว่า ผ้า ประกอบด้วยผ้านุ่งของผู้ชาย ๑ ผืน ของผู้หญิงหนึ่งผืน เสื้อผู้ชายหนึ่งตัวเป็นผ้าสีขาว ผ่าอก แขนยาว ผ้าสไบสองผืน ผืนหนึ่งสีขาวอีกผืนหนึ่งสีแดง และแขวนหนึ่งวง เหล่านี้รวมกันเป็นชุดของผ้า

(๓) มอญญะ คือพวกที่อาศัยอยู่ในแคว้นเมืองสะเทิม ซึ่งมีหัวเมือง ๓๒ เมืองเช่นเดียวกัน เป็นพวกที่นับถือผีกระบอกไม้ไผ่ โดยหากกระบอกไม้ไผ่ขนาดเล็กซึ่งมีข้อติดอยู่ที่กันกระบอกด้วยมา ๗ อัน ใส่ลงในกระบอกให้เต็ม แล้วใส่ใบหว้ากระบอกละหนึ่งใบ กระบอกเหล่านี้จะแขวนไว้ที่เสาผีของบ้าน คนในบ้านต้องคอยตรวจดูว่ากระบอกไม้ไผ่ผุ น้ำแห้ง ใบหว้าเน่าหรือไม่ ถ้าพบว่าเสียหายอย่างหนึ่งอย่างใดต้องเปลี่ยนใหม่ ถ้าละเลยไม่ตรวจดูบ่อย ๆ อาจเสียหายโดยไม่ทราบ อาจเกิดเหตุเภทภัยต่อครอบครัวด้วยประการต่าง ๆ ได้ (สุเจ็ด ๒๕๒๗ : ๕๑-๕๒)

มอญในประเทศไทยนั้นนอกจากจะนับถือผีต่าง ๆ ดังที่กล่าวมาแล้ว โดยการรับเอาผีมาจากบรรพบุรุษแต่เมื่อครั้งอยู่ในเมืองมอญแล้ว ยังพบว่ายังมีบางตระกูลนับถือผีอื่น ๆ อีก เช่น ผีงู ผีไก่ ผีเต่า ผีข้าวเหนียว ฯลฯ เช่น ผีประจำตระกูลที่ชาวมอญบางชนหมากนับถือกันมี ๕ ชนิดคือ ผีเต่า ผีปลา ผีไก่ ผีงู และผีมะพร้าวอ่อน บางตระกูลก็ไม่มีผีประจำตระกูล ชาวมอญโพธารามนับถือผีงูเห่า ผีตุ๊กตา ผีข้าวเหนียว (บุบผา ๒๕๔๑ : ๔๘)

ถ้านับถืองู ในพิธีรำผีจะต้องเอางูมาทำอาหารเพื่อเซ่นบรรพบุรุษด้วย ผีไก่อีกเช่นเดียวกับผีงู ถ้านับถือผีเต่า เดินออกจากบ้านไปพบเต่ากลางทาง หากไม่อยากจะฆ่าก็ต้องออกปากว่าเต่านั้นเฒ่าและลี้กไปทางอื่น มิฉะนั้นจะต้องเอาเต่านั้นไปฆ่าเพื่อทำอาหารกิน โดยจะต้องเซ่นบรรพบุรุษเสียก่อนจึงจะกินได้ ถ้าไม่ตีเตือนว่าเต่าเฒ่าและทิ้งไม่เอาไปทำอาหารกิน จะเกิดเภทภัยนานาต่อคนในตระกูลนั้นได้ ครอบครัวที่นับถือผีตุ๊กตาจะห้ามบุตรหลานเล่นตุ๊กตาหรือนำตุ๊กตาเข้ามาในบ้าน ถ้านับถือผีข้าวเหนียว คนในบ้านจะให้หรือขายข้าวเหนียวแก่คนอื่นไม่ได้ แต่ถ้าขโมยเอาไปโดยเจ้าของไม่ทราบก็จะเป็นโทษแต่อย่างใด (บุบผา ๒๕๔๑ : ๔๘) ลักษณะของผีดังกล่าวน่าจะหมายความว่า เป็นของที่ผีของบรรพบุรุษชอบกิน หรือเป็นข้อห้ามไม่ให้กระทำ มากกว่าที่จะเป็นข้อ

ของผีเอง ชื่อของผีพวกนี้อาจจะเป็นอย่างอื่น แต่กาลเวลาอาจจะทำให้จำชื่อผีของตนไม่ได้ จำได้แต่ว่าต้องทำอะไรหรือห้ามอะไรเกี่ยวกับสัตว์หรือสิ่งของเหล่านี้ เมื่อจำชื่อผีเดิมไม่ได้ก็เลยต้องอนุโลมเรียกว่าเป็นผีงูบ้าง ผีเต่าบ้าง (สุเอ็ด ๒๕๒๗ : ๕๓)

ผีประจำตระกูล ผีโรง หรือผีบรรพบุรุษ จะอยู่ที่บ้านของผู้นำตระกูลที่มีอายุมากที่สุด ในตระกูลเดียวกัน ตระกูลหนึ่งจะมีผีโรงตนหนึ่งซึ่งเป็นตัวแทนของผีปู่ ย่า ตา ยาย ที่ล่วงลับไปแล้ว สิ่งสมมุติเป็นสัญลักษณ์หรือแสดงว่าเป็นผีโรงคือ “เครื่องผี” อันได้แก่ “แหวน” เป็นแหวนทองหรือนาก ที่มีหัวเป็นพลอยสีแดง, “ผ้าผี” เป็นเสื้อ ผ้าถุง ผ้าโพกศีรษะ ซึ่งเป็นเครื่องแต่งกายของชาวมอญโบราณ และ “กระบอกไม้ไผ่” จำนวน ๑๒ อัน ภายในบรรจุใบหว่ากระบอกละ ๑๒ ใบ ผีโรงหรือผีบรรพบุรุษเป็นผีที่สำคัญที่สุดที่ชาวมอญนับถือ (ไจน ๒๕๓๕ : ๕๐)

ระบบการสืบทายาทการเลี้ยงผีโรงของชาวมอญมีการสืบทอดทางฝ่ายชาย หากผู้เป็น “ต้นผี” ตายลง ผู้อาวุโสในตระกูลที่มีอายุมากที่สุดลงไป ในตระกูลจะเป็นผู้รับช่วงเลี้ยงผีโรงสืบทอดไป อาจจะเป็นน้องชายคนโตของผู้ตาย แต่ถ้าต้นผีไม่มีน้องชายการสืบทอดทายาทผีโรงประจำตระกูล จะตกแก่ลูกชายคนโต ชาวมอญยอมรับสถานภาพของผู้ที่เป็นสะใภ้เท่าเทียมกับคนในตระกูล เพราะถือว่า “สะใภ้” ต้องให้กำเนิดลูกและมาร่วมใช้นามสกุลอันแสดงว่าเป็นสมาชิกอันชอบธรรมคนหนึ่งของตระกูล สะใภ้มีสิทธิเท่าเทียมกับสามีในเรื่องเกี่ยวกับผี เช่น เมื่อสามีผู้เป็น “ต้นผี” เสียชีวิต ผู้เป็น “ภรรยา” สามารถทำหน้าที่เป็น “ต้นผี” แทนสามีได้ แต่ถ้าแต่งงานใหม่เปลี่ยนไปใช้นามสกุลอื่น จะต้องทำการเปลี่ยน “ต้นผี” ทันที ในกรณีที่ต้องย้ายผีโรงไปสถิตอยู่อีกบ้านหนึ่ง จะมีการแห่ด้วยกลอง ฉิ่ง และปี่ ประโคมนำขบวนแห่ ผู้รับทอดผีโรงคนใหม่จะต้องเชิญผีโรงซึ่งประกอบด้วย แหวน ผ้าผี และกระบอกไม้ไผ่ ไปยังบ้านของตน (ไจน ๒๕๓๕ : ๕๐)

ถ้าครอบครัวไม่มีบุตรชายคนโตเป็นผู้รับผี ถือว่า “หมดผี” ต้องทำพิธีถอนเสาผี คือ เสาเอกออกจากบ้านไปไว้ที่วัดควบคู่กับพิธีรำผี หรือพิธีเลี้ยงผี อย่างใดอย่างหนึ่ง แล้วปลุกศาลเตี้ย ๆ ไว้ในบริเวณบ้าน บ้านที่ถอนเสาผีออกไปแล้วเรียกว่า “บ้านตลาด” (บุบผา ๒๕๔๑ : ๕๖)

พิธีกรรมการเลี้ยงผีโรงเป็นพิธีกรรมที่สืบเนื่องมาจากการนับถือผีบรรพบุรุษหรือผีปู่ย่าตายาย ผู้ล่วงลับไปแล้ว โดยชาวมอญเชื่อว่า เมื่อปู่ย่าตายายได้ตายไปแล้ว วิญญาณของท่านเหล่านั้นยังคงวนเวียนดูแลรักษาลูกหลานอยู่ตลอดเวลา ด้วยความเชื่อเช่นนี้จึงได้มีการทำพิธีกรรมการเลี้ยงผีประจำตระกูลเพื่อเป็นการตอบแทน เพราะเชื่อว่าผีปู่ย่าตายายที่ตายไปแล้วนั้นมีอิทธิฤทธิ์สามารถให้คุณและให้โทษแก่ลูกหลานได้ ถ้าครอบครัวใดหรือตระกูลใดไม่ทำพิธีเลี้ยงผีประจำตระกูลแล้ว จะทำให้เกิดการเจ็บป่วยแก่บรรดาสมาชิกในตระกูล มีบางรายที่ไม่ทำพิธีเลี้ยงผี ลูกหลานในตระกูลหลายคนต้องประสบอุบัติเหตุทำให้แขนขาพิการ มีบางรายที่เสียสติจนการเป็นคนวิกลจริต เมื่อทำพิธีเข้าทรงดูจึงได้ทราบว่าทำผิดต่อผีประจำตระกูลต้องทำพิธี “รำผี” (เล่ กะนา) (ไจน ๒๕๓๕ : ๖๒) แต่เดิมการเลี้ยงผีประจำตระกูลของแต่ละตระกูลจะทำการกันทุกปี แต่ปัจจุบันมี

บางตระกูลที่เปลี่ยนเป็นเลี้ยงผีประเภทสามปีครั้ง เนื่องจากความเหมาะสมบางประการ เช่น มีญาติพี่น้องอยู่ห่างไกลจึงไม่สะดวกที่จะมาร่วมพิธีทุกปี เป็นต้น (इन ๒๕๓๕ : ๕๕)

ระดับพิธีกรรมเกี่ยวกับผีบรรพบุรุษมี ๓ ระดับ คือ (๑) การเซ่นเล็ก ๆ น้อย ๆ เช่น ตระกูลผีเต่าเจอต่าต้องเอามาเซ่นผีบรรพบุรุษที่เสาะผี การเอาอาหารขนมเข้าบ้านต้องเอาส่วนหนึ่งมาเซ่นผี เป็นต้น (๒) การเลี้ยงผีประจำปี (๓) การรำผี เนื่องจากมีคนในตระกูลป่วย แต่ส่วนมากจะรวมการเลี้ยงผีและการรำผีเข้าด้วยกันเพื่อความประหยัดและสะดวก และการรำผีก็จะมีพิธีเลี้ยงผีอยู่ด้วยเสมอ

การเลี้ยงผี

การเลี้ยงผีของชาวมอญโพธารามมักนิยมทำในเดือนคู่ ระหว่างเดือน ๔ และเดือน ๖ (มีนาคมและพฤษภาคม) ที่ไม่ใช่วันเสาร์และวันพระ ก่อนวันเลี้ยงผี บุตรหลานในตระกูลต้องทำความสะอาด ตรวจตราแก้ไข “ห่อผ้าผี” และผ้าผีให้อยู่ในสภาพที่ดี รวมทั้งตรวจดูว่า “แหวนผี” ยังอยู่หรือไม่ ตัดกระบอกไม้ไผ่เล็ก ๆ ตกแต่งอย่างดีจำนวน ๙ กระบอก ล้างด้วยน้ำขมิ้น ทาด้วยน้ำอบ ใส่ลงในกระบอก ตัดกิ่งขาไก่ดำใส่ในกระบอก กระบอกละ ๓, ๕ หรือ ๙ กิ่งก็ได้ ส่วนใหญ่นิยมกระบอกละ ๙ กิ่ง สมัยโบราณใช้กิ่งหว้า ๙ กิ่ง ใส่ใน “กระบุงผี” ทำความสะอาดที่ซึ่งใช้เลี้ยงผีเตรียมทำขนมต่าง ๆ ซึ่งแต่ละบ้านแต่ละครอบครัวทำไม่เหมือนกันและจำนวนไม่เท่ากัน (บุบผา ๒๕๔๑ : ๕๖)

บุตรชายคนโตและครอบครัวจะเตรียมการโดยมีญาติพี่น้องช่วยเหลือ บุตรสาวที่แต่งงานแล้วนำสิ่งของ เช่น มะพร้าวอ่อน ๑ ผล กล้วย ๑ หวี พัก แพง พักทอง ยอดหนวย หน่อไม้ ข้าวสาร น้ำปลา พริก หอม เครื่องแกง ปลาช่อน ๑ ตัว ใส่กระบุง ถ้าลูกสาวเสียชีวิตไป ลูกสาวผู้ตายหรือที่สาวดำเนินการแทนผู้ตาย โดยออกชื่อผู้ตาย ปีแรก ที่สาวคนโตเป็นผู้นำสิ่งของมาให้ ต่อไปเป็นคนรอง และถัดไปเรื่อย ๆ หมุนเวียนกันไปปีละคนหรือ ๓ ปี ๑ คน มาให้ต้นผี

คนทรงหรือ “ไต้ง” จะเป็นผู้จัดแจงเซ่นไหว้ เรียกผีบรรพบุรุษและผีลูกหลานที่อยู่ในตระกูลเดียวกันมากิน ขณะที่เลี้ยงผีหรือผีกำลังกิน จะให้คนในตระกูลอื่น ถ้าไม่มี ใช้คนในตระกูลเดียวกันได้ คลุมหน้าด้วยผ้าเป็นแนว ซึ่งสมมุติว่าเป็นแนวของพระฤๅษี ร้องเมื่อยเมื่อย มาขโมยอาหารไปกิน คนทรงซึ่งตอนนี้คือผีบรรพบุรุษจะปรุงเครื่องต้มยำแล้วตักอาหารรับประทานพร้อมทั้งพูดคุยกับบุตรหลานไปด้วย ถ้าบุตรหลานจัดพิธีเซ่นไหว้หรือเลี้ยงผีอย่างดีก็จะชมเชยหัวเราะชอบใจ และกล่าวอวยพรให้บุตรหลาน ถ้าจัดไม่ดี ไม่ถูกต้อง จะโกรธ บางครั้งร้องไห้ก็มี คนทรงจะคุยกับบุตรหลานแล้วตักอาหารคือ ต้มยำปลา และต้มยำไก่ ป้อนแก่บุตรชายคนโตและตักแจกป้อนบุตรหลานคนอื่น ๆ พร้อมทั้งแจกขนมให้แก่บุตรหลานด้วย เสร็จแล้วผีจะออกคนทรง เมื่อพิธีเสร็จแล้วผู้เลี้ยงผีจะให้บุตรหลาน นำขนมไปแจกแก่บ้านใกล้เคียงและญาติผู้ใหญ่

การเลี้ยงผีทำเพื่อสืบทอดความเป็นมอญ เป็นการรวมญาติ เป็นการประชุมสมาชิกในตระกูลเดียวกันเพื่อปรึกษาเรื่องการประกอบกิจกรรมต่าง ๆ ของคนในตระกูลเพื่อวางแผนการทำงานร่วมกัน และไม่ให้เกิดการซ้ำซ้อนกันในการจัดงานต่าง ๆ เช่น งานบวช งานแต่งงาน ฯลฯ การเลี้ยงผีจะกระทำเมื่อ (๑) การเลี้ยงผีเป็นประจำทุกปี หรือ ๓ ปีเลี้ยงหนึ่งครั้ง แล้วแต่การถือปฏิบัติสืบทอดกันมา จะทำกันในเดือน ๖ ได้ทุกวัน ยกเว้นวันพระและวันเสาร์ (๒) การเชิญผีไปอยู่ที่เสาเอกของบ้าน เมื่อมีการปลูกบ้านใหม่จะทำพิธีเชิญผีไปอยู่ที่บ้านใหม่ด้วย (๓) การย้ายผีไปอยู่บ้านอื่น กรณีที่ไม่มีผู้สืบทอดต้นผีเนื่องจากต้นผีคนปัจจุบันไม่มีลูกชายก็จะทำพิธีย้ายผีไปอยู่บ้านที่มีลูกชาย การเลี้ยงผีทั้ง ๓ ประเภทนี้จะไม่ทำเป็นพิธีการใหญ่โต ไม่มีการสร้างโรงพิธี ไม่มีพิณพาทย์ เป็นการทำเฉพาะภายในตระกูลเท่านั้น (สมทรง มปป. : ๖๐)

การรำผี

การรำผีจะทำเมื่อทำพิธี “รับผี” หรือแก้บน หรือขอขมาเมื่อเกิดเหตุการณ์ร้ายแรงในบ้าน แล้วหมอดูเสี่ยงทายว่าเกิดการ “ผีดผี” หมออดุมักจะเสี่ยงทายด้วยการเสียบกระดูกไก่ลงในสมุดเสี่ยงทาย ถ้าบังเอิญกระดูกไก่ไปเสียบตรงกับหน้าที่บ่งว่าเหตุเภทภัยนั้น ๆ เป็นเพราะผีทำ (สุเอ็ด ๒๕๒๗ : ๕๔) หรือเกิดเจ็บไข้ได้ป่วยอย่างหนัก จะต้องผู้มีผู้รับรองซึ่งไม่ใช่คนผีเดียวกัน (ตระกูลเดียวกัน) เป็นผู้รับรองว่าเมื่อหายป่วยแล้วจะต้องมีพิธีรำผี บุคคลใดเป็นผู้ทำ “ผีดผี” จะต้องออกเงินให้ “เจ้าของผี” หรือ “ต้นผี” ทำพิธีรำผี เพื่อเป็นการขอขมา (บุบผา ๒๕๔๑ : ๖๑)

การผีดผี หรือการประพฤติผีดจาริตประเพณีตามกฎเกณฑ์ทางสังคมของชาวมอญ ได้แก่

(๑) การปล่อยให้ผ้าในกระบุงหรือหีบผ้าของผีขาดเป็นรู แสดงว่าไม่ใส่ใจดูแลที่อยู่อาศัย และข้าวของเครื่องใช้ของบรรพบุรุษให้เป็นระเบียบเรียบร้อย จึงทำให้หนูหรือแมลงต่าง ๆ มากัดผ้าได้ ข้อนี้มีจุดมุ่งหมายให้ลูกหลานเก็บกวาด ดูแลบ้านเรือนให้สะอาดเป็นระเบียบเรียบร้อยนำอยู่อาศัยนั่นเอง

(๒) มีคนท้องที่ไม่ใช่ผี (ตระกูล) เดียวกันมานอนค้ำงในบ้าน เนื่องจากคนท้องนั้นโดยปกติไม่ควรไปนอนค้ำงบ้านผู้อื่นเพราะสภาพร่างกายและจิตใจไม่ปกติ การไปนอนค้ำงบ้านผู้อื่นอาจจะไม่สะดวกสบายเหมือนบ้านตนเอง และเมื่อตั้งครรภ์ไม่ควรเดินทาง เพราะการคมนาคมในสมัยก่อนไม่สะดวก อาจกระทบกระเทือนต่อทารกในครรภ์ได้ นอกจากนี้การไปค้ำงบ้านผู้อื่น อาจทำให้เป็นภาระแก่เจ้าของบ้านอีกด้วย คนมอญจึงเอาเรื่องผีมาเป็นข้ออ้างในการปกป้องคุ้มครองแม่และทารกในครรภ์มารดาให้ปลอดภัย

(๓) สามีภรรยาที่ไม่อยู่ในตระกูลเดียวกันมานอนค้ำงที่บ้าน การห้ามค้ำงบ้านผู้อื่นที่ไม่ใช่ญาตินั้นเพื่อทำให้เกิดความเป็นระเบียบเรียบร้อยของหมู่บ้าน เป็นระบบการควบคุมดูแลและการรักษาความปลอดภัย เนื่องจากหมู่บ้านในสมัยก่อนมีขนาดเล็ก การควบคุมด้วยวิธีนี้ก็เป็นการทำ

ถึง ถ้ามีเหตุการณ์ที่ไม่ดีเกิดขึ้น เช่น การปล้น การขโมย การทำร้ายกัน หรืออื่น ๆ ในหมู่บ้าน ก็จะไม่หาตัวคนร้ายได้ง่าย เพราะทุกคนจะอยู่ที่หมู่บ้านและนอนที่บ้านของตน

(๔) การนำเด็กในตระกูลอื่นที่ยังไม่ได้โกนจุกมานอนค้างที่บ้าน เนื่องจากเด็กที่ยังไม่ได้โกนจุกคือเด็กที่ยังไม่โต ย่อมไม่ควรไปค้างบ้านผู้อื่นเพราะเด็กเองก็ไม่คุ้นเคย การแปลกที่อาจทำให้เด็กว่าเหว่ เหงา และคิดถึงพ่อแม่ และธรรมชาติของเด็กย่อมสนใจการดูแลแก่เจ้าของบ้านได้

(๕) สมาชิกในตระกูลเดียวกันไม่รักใคร่ช่วยเหลือกัน เนื่องจากการอยู่ร่วมกันด้วยความสามัคคีกลมเกลียวย่อมทำให้สามารถช่วยเหลือกิจการงานกันได้ เพราะชาวมอญมีอาชีพทำนา ย่อมต้องอาศัยแรงงานจำนวนมาก การช่วยเหลือกันย่อมทำให้งานลุล่วงไปด้วยดี และความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันของคนในตระกูลเดียวกันย่อมส่งผลให้สังคมโดยรวมมีความสุขไปด้วย คนในสังคมจึงได้กำหนดกฎเกณฑ์เหล่านี้ขึ้นมาเพื่อควบคุมการกระทำของสมาชิก (สมทรง มปป. : ๔๑-๔๔)

พฤติกรรมที่ถือว่าการผิดผีเป็นกลอุบายในการควบคุมพฤติกรรมของสมาชิกโดยอาศัยผีมาทำให้กลัว นับว่าเป็นภูมิปัญญาอันชาญฉลาดของบรรพบุรุษชาวมอญโดยแท้ที่มีวิธีการที่แยบคายในการอบรมสั่งสอนสมาชิก ข้อห้ามต่าง ๆ จึงไม่ใช่เรื่องที่ไร้สาระอีกต่อไป เพียงแต่ในสมัยก่อนผู้ใหญ่มักจะไม่นับบอกเหตุผลที่แท้จริงของข้อห้ามต่าง ๆ เหล่านั้น (สมทรง มปป. : ๔๔)

ถ้ามีเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เป็นการผิดข้อห้ามข้างต้น ผีจะลงโทษเพื่อเป็นการบอกให้รู้ เช่น เกิดอาการเจ็บป่วยโดยหาสาเหตุไม่เจอ บางคนมีอาการร้อน อยากอาบน้ำทั้งวัน บางคนปวดศีรษะมากเมื่อไปโรงพยาบาลก็หาสาเหตุไม่ได้ เมื่อเจ็บป่วยอยู่เป็นเวลานานยังไม่หาย เจ้าของบ้านต้องมานั่งคิดว่าคนในครอบครัวตนทำอะไรเป็นการผิดต่อผีบ้างแล้วไปหาคนทรงในหมู่บ้านให้ช่วยตรวจดูให้ (สมทรง มปป. : ๔๔)

ในสังคมชาวมอญจะยกย่องครอบครัวที่ไม่ได้จัดพิธีรำผีเลยเป็นเวลานาน ๆ หรือนาน ๆ รำสักครั้งหนึ่ง เพราะแสดงว่าครอบครัวนั้นได้ดูแล เอาใจใส่และแสดงความเคารพบรรพบุรุษอย่างดี และถ้าบ้านใดมีพิธีรำผีบ่อย ๆ จะเป็นที่ยังเกียดแก่คนในหมู่บ้านเพราะแสดงว่าได้กระทำความผิดต่อบรรพบุรุษอยู่เสมอ เป็นการไม่เคารพบรรพบุรุษ ชาวมอญไม่ยากจัดพิธีรำผีบ่อย ๆ เพราะนอกจากจะสิ้นเปลืองเงินทองเป็นจำนวนมากแล้ว ที่สำคัญเป็นการแสดงให้เห็นว่าครอบครัวนั้น ๆ เป็นคนไม่ดี ไม่เคารพบรรพบุรุษ (สมทรง มปป. : ๔๕-๔๖)

เมื่อจะจัดพิธีรำผี ต้นผีจะต้องเรียกประชุมสมาชิกที่อยู่ในเครือญาติเดียวกันเพื่อกำหนดวันทำพิธี นัด “ไต้ง หรือเหไต้ง” ซึ่งเป็นผู้ประกอบพิธีกรรมว่าจะทำพิธีกันในวันใด ผู้ทำหน้าที่ไต้งนั้นในหมู่บ้านจะมีเพียงตระกูลเดียวที่สืบทอดหน้าที่ต่อกันมา เพราะการรำผีจะมีพิธีกรรมต่าง ๆ มาก

มาย โต้ตั้งและผู้ช่วยจะต้องจัดเตรียมข้าวของต่าง ๆ รวมทั้งเครื่องดนตรีในการรำและอื่น ๆ ทั้งหมด (สมทรง มปป. : ๔๗)

การกำหนดวันรำผีมีข้อห้ามบางประการได้แก่ (๑) จะต้องกระทำในเดือนคู่เท่านั้นจึงจะประสบผลสำเร็จ นิยมรำผีในเดือน ๖ เดือน ๘ และเดือน ๑๒ (๒) ไม่มีการรำผีในช่วงหน้านา ทั้งนี้เพราะคนมอญส่วนใหญ่มีอาชีพทำนา (๓) ไม่รำในวันพระหรือวันเสาร์ เพราะเชื่อว่าวันเสาร์เป็นวันแข็ง ผีจะไม่ค่อยมา และวันพระผีจะไปพึ่งเทศน์ฟังธรรมที่วัด และจะรับประทานอาหารที่วัด เพราะวันนี้ลูกหลานจะมาทำบุญที่วัด (๔) ไม่รำในช่วงเข้าพรรษาเพราะผีบรรพบุรุษต้องไปจำศีลภาวนาที่วัดในช่วงเข้าพรรษาด้วย (สมทรง มปป. : ๔๗) เมื่อกำหนดวันรำผีได้แน่นอนแล้ว ต้นผีจะต้องไปแจ้งให้คนในตระกูลทราบ ทั้งคนที่อยู่ในผีเดียวกันรวมทั้งเครือญาติที่เป็นผู้หนึ่งที่แต่งงานแยกตระกูลไปแล้ว (สมทรง มปป. : ๔๘)

การรำผีจะต้องหาผู้อำนวยพิธีรำผี (โต้ง) กำหนดนัดวันจัดพิธีรำผี ในวันทำพิธีรำผี (บุบผา ๒๕๔๑ : ๖๑) แต่ละครอบครัวในตระกูลเดียวกันจะส่งตัวแทนไปร่วมพิธี อาจจะเป็นสามี ภรรยา หรือบุตรก็ได้ ผู้มาร่วมงานส่วนใหญ่จะเป็นสะใภ้ (โจน ๒๕๓๕ : ๕๗) ชาวมอญโพธารามจะเชิญหญิงในหมู่บ้านทั้งสาวและวัยกลางคนมาร่วมรำผีโดยมอบพลู ๑ จีบพร้อมหมาก เมื่อถึงวันรำผีหญิงที่รับหมากพลูต้องมาร่วมรำผีด้วย

ในการประกอบพิธีกรรมทุกครั้งจะต้องของชาวมอญบางชั้นหมากจะมีคนทรง จำนวน ๒ คน ผู้อำนวยพิธีในการทำโรงพิธีและพิธีกรรมในแต่ละขั้นตอน วงปีพาทย์ อาหารในการทำเครื่อง เช่น อาหารสำหรับเลี้ยงบรรดาสมาชิกในตระกูลในวันทำโรงพิธีและวันประกอบพิธีกรรมตลอดทั้งวัน เงินทุนที่นำมาใช้จ่ายในการประกอบพิธีกรรมได้มาจากการเก็บจากบรรดาสมาชิกในตระกูล (โจน ๒๕๓๕ : ๖๒)

ขั้นตอนเตรียมการ

ก่อนถึงวันรำผี ๑ วัน บรรดาสมาชิกของตระกูลทั้งชายและหญิงจะช่วยกันเตรียมการต่าง ๆ ที่ใช้ในวันรุ่งขึ้นซึ่งเป็นวันรำผี ผู้ที่เป็นผู้ชายในตระกูลจะช่วยกันปลูกสร้างโรงพิธี ส่วนพวกผู้หญิงจะเป็นฝ่ายจัดเตรียมอาหารพร้อมเครื่องเซ่นที่ใช้ในพิธีกรรม

การทำโรงพิธีจะต้องปลูกในบริเวณบ้านให้เสร็จภายใน ๑ วัน ถ้าไม่มีลานบ้านของตนเองจะใช้ลานของหมู่บ้านก็ได้ ทำด้วยไม้ไผ่ หันหน้าไปทางทิศตะวันตก เป็นโรงโล่ง ๆ หลังคามุงใบตาลหรือใบมะพร้าว บางตระกูลมีดอกหมาก ชาวมอญโพธารามนิยมใช้ดอกกรักห้อยประดับไว้ตามหลังคา โรงพิธีไม่กำหนดความกว้างและความยาวแล้วแต่สถานที่กว้างหรือแคบ ข้างในโรงพิธีทำที่นั่งสี่เหลี่ยมผืนผ้า กว้างประมาณ ๒ x ๖ ศอก มีเสาสูง ๖ ศอก จำนวน ๖ ต้น อาจทำพาไลให้แขกนั่ง ถ้าเป็นโรงพิธีรำผีของชาวบ้านธรรมดาจะเป็นหลังคาชั้นเดียว ถ้าเป็นโรงพิธีรำผีของเชื้อสายเจ้าเมืองมอญทั้ง ๗ จะทำเป็นหลังคา ๒ ชั้น ยกจั่วสูง มีหลังและมีโรงม้ายด้วย ข้างในด้านหลังของโรง

พิธีใช้ไม้ทำหิ้งวางของบูชาเซ่นไหว้และอุปกรณ์ในการรำผี ปีกซ้ายขวาในโรงพิธีปูเสื่อ ปีกซ้ายให้ผู้ช่วยคนทรงนั่ง ปีกขวาของโรงพิธีให้นักดนตรีนั่ง เครื่องดนตรีที่ใช้ประกอบพิธีมีฆ้องวง ๑ วง ระนาด ๑ รำวน กลองสองหน้า ๒ ใบ คว้น ๒ อัน (กระบอกไม้ไผ่ยาว ๓ ปล้อง คว้นปล้องกลางตาก ออกเป็นที่จับ ผ่าสองซีก ให้เหลือโคน ๑ ปล้อง) จึง ๑ คู่ ปี ๑ เล้า (บุบผา ๒๕๔๑ : ๖๑)

สิ่งที่ขาดไม่ได้ในการสร้างโรงพิธีรำผีคือ (๑) จากหรือแฝกจำนวน ๓ ตับ (๒) ผ่าขาวซึ่ง เพดาน (๓) เขาวัวสำหรับใส่น้ำรดที่เส้าผี (๔) ข้าวสารใสหม้อดินปักเทียนเพื่อเสี่ยงทายว่าจะมีเหตุการณ์อะไรเกิดขึ้นในครอบครัว หรือ ไปบนบานไว้ที่ไหนบ้างจะได้ไปแก้ถูก ในการรำผี โรงพิธีเปรียบเสมือนเป็นบ้านของผีที่ต้องจำลองทุกอย่างให้ใกล้เคียงความจริงที่สุด ผีจึงจะพอใจ ฉะนั้น ถ้าหาแฝกหรือจากมุงหลังคาเหมือนบ้านสมัยก่อนจริง ๆ ไม่ได้ทั้งหมดก็ต้องพยายามหามาให้ได้สัก ๓ ตับเพื่อเอาเคล็ด (สมทรง มปป. : ๕๐)

เครื่องเซ่นผีแต่ละตระกูลจะใช้แตกต่างกันไป บางตระกูลอาจเซ่นด้วย ไก่ ปลา งู เหล้า ฯลฯ ปกติในชีวิตประจำวัน ตระกูลที่มีผีประจำตระกูลเป็น “ผีเต่า” สมาชิกทุกคนในตระกูลต้องไม่กินเต่าที่มีชีวิตเป็นอันขาด ถ้าจะต้องกินเต่าก็ต้องพูดว่า “เต่าเฒ่า” ซึ่งถือเป็นเคล็ดว่า เต่าตัวนั้นได้ตายแล้ว สามารถกินได้ ไม่ถือว่าเป็นผิดแต่อย่างใด สำหรับตระกูลที่มีผีประจำตระกูลนอกจากผีเต่า คือ ผีไก่ ผีปลา ผีงู และผีมะพร้าวอ่อนนั้น ไม่มีข้อห้ามเหมือนผีเต่า สามารถกินได้เหมือนอาหารทั่ว ๆ ไป และเวลาทำพิธีเสี่ยงผีประจำตระกูลนั้น ทุกตระกูลต้องเซ่นด้วยผีประจำตระกูลทุกครั้ง เช่น “ผีเต่า” ต้องเซ่นด้วยเต่า “ผีปลา” ก็ต้องเซ่นด้วยปลา เป็นต้น (ไฉน ๒๕๓๕ : ๖๐)

ขนมที่ใช้ในพิธีกรรมเป็นขนมที่ทำด้วยแป้งข้าวเหนียวผสมแป้งข้าวเจ้า ได้แก่ ขนมทอด กำไลมือ ขนมทอดกำไลเท้า ขนมทอดเสมา (ขนมสร้อยคอ) ขนมแหวน ขนมแป้งข้าวเหนียวห่อใบตอง ขนมต้มขาว ขนมต้มแดง (ตัวอย่างขนมจากบางชั้นหมาก ลพบุรี) การทำขนมในการไหว้เซ่นอยู่กับว่าผีบรรพบุรุษเคยกินขนมประเภทไหน ครอบครัวนั้น ๆ ก็ต้องทำชนิดนั้นสืบทอดกันมา (สมทรง มปป. : ๕๑) ขนมทุกอย่างต้องนำไปทอดในบริเวณโรงพิธี โดยเป็นหน้าที่ของสมาชิกในตระกูลที่เป็นผู้หญิงและบรรดาลูกสะใภ้ เมื่อตั้งเตาแล้วห้ามเคลื่อนย้ายเตาเป็นอันขาด และในการทอดขนมห้ามชิม เมื่อทอดเสร็จแล้วต้องเก็บไว้บนหิ้งในโรงผีและห้ามเคลื่อนย้ายไปไว้ที่อื่นเช่นเดียวกัน นอกจากขนมแล้วยังต้องเตรียมข้าวตอกไว้ด้วยโดยต้องทำในโรงผีและเก็บไว้บนหิ้งเช่นเดียวกัน (สมทรง มปป. : ๕๑) มีข้อห้ามว่าสะใภ้ที่ท้องและเด็กที่ยังไม่ได้โกนผมไฟจะเข้าไปในโรงพิธีไม่ได้ เพราะถือว่าไม่สะอาด (ไฉน ๒๕๓๕ : ๖๔)

เตรียมอุปกรณ์ต่าง ๆ ทำสร้อยสังวาลด้วยพลูแห้งจำนวน ๙ ใบ ม้วนต่อกันทำเป็นสังวาล ๑ ข้าง ใช้ด้ายสีขาวและสีแดงผูกใบพลูต่อกัน ทำสองอันเพื่อใส่พาดเป็นสไบเฉียง ๒ ข้าง (ไฉน ๒๕๓๕ : ๖๔)

วันทำพิธี

นำกิ่งหว้ากิ่งใหญ่ซึ่งชาวมอญเชื่อว่าเป็นไม้ที่มีผีอยู่ มาปักไว้หน้าโรงพิธี ห่างจากโรงพิธี ประมาณ ๒ เมตร ที่โคนต้นหว้ามีอ่างน้ำใช้อาบน้ำให้ต้นไม้หรือเจ้าของผี ปักหมอกที่เสาข้างในด้านทิศตะวันตก ปักต้นกล้วย ๒ ต้น ต้นใหญ่ไว้หน้าประตู ๑ ต้น ต้นเล็ก (หน่อ) ปักที่ต้นหว้า ๑ ต้น นำเชื้อและงอบหรือมวก แขนงไว้ที่ประตูกับต้นกล้วย นำดาบ ๑ คู่ไว้บนหิ้งในโรงพิธี กลางโรงพิธีค่อนข้างไปทางด้านหลัง ผูกผ้าผืนยาวห้อยจากหลังคามาถึงพื้นที่นั่ง ผ้านี้เรียกว่า “ผ้าลงผี” หรือ “ผ้าชุบผี” ซึ่งให้ผู้ที่จะออกจากร่างจับชายผ้าผืนนี้ มีผ้าขาวปูชิงได้แดงเพดานหลังคา ใช้กรวยใส่ดอกกรัก แขนงตามผ้าขาว อีกผืนหนึ่งผูกบนชั้นเครื่องเช่นเพื่อแขนงเขียนหมาก (บุบผา ๒๕๔๑ : ๖๒)

ชาวมอญราชบุรีมีการรำผีชุดใหญ่เรียกว่า “กินทั้งยืน” การเตรียมเครื่องเช่นไหว้จึงครบถ้วนทุกอย่าง อาหารและขนมจะเตรียมอย่างละ ๑๕๐ และมีของเช่นไหว้ผีจำนวน ๙ ชุด (สมทรง มปป. : ๕๒)

ก่อนเวลา ๘.๐๐ น. บรรดาสมาชิกในตระกูลจะมารวมกันที่บ้าน “ต้นไม้” สถานที่ประกอบพิธีซึ่งปลูกโรงพิธีไว้เรียบร้อยแล้ว คนทรงตรวจดูอุปกรณ์ต่าง ๆ ที่ใช้ในการประกอบพิธีกรรม ของใช้ในการประกอบพิธีรำผีของชาวมอญราชบุรีประกอบด้วย กระบอกไม้ไผ่จำนวน ๙ กระบอก แต่ละกระบอกพันด้วยด้ายขาว ๙ รอบ ใช้เป็นกระบอกแทนผีแต่ละประเภท ข้าวตอกสำหรับโปรยตอนต้นไม้ตัดต้นกล้วย ใบชาไก่ดำ จำนวน ๖ มัด สำหรับไว้รำ ด้ายสีขาว สีแดง ไว้คล้องคอต้นไม้ ต้นกล้วย ๒ ต้น เป็นต้นกล้วยสาว ๑ ต้น ต้นเล็ก ๑ ต้น ขมิ้นผง และใบส้มป่อย สำหรับอาบชำระล้างมลทินในต้นไม้ (สมทรง มปป. : ๕๒) อุปกรณ์ที่ใช้ในการรำ เช่น ใบสันท่อมอญ ดาบ ๒ หรือ ๓ คู่ หมอก ๒ หรือ ๓ อัน (สุเอ็ด ๒๕๒๗ : ๕๔)

ผู้อำนวยพิธีรำผี เรียกว่า “ไต้ง” เป็นหญิงหรือชายก็ได้ เป็นผู้ที่ทำงานนี้เป็นอาชีพ จะเป็นผู้สั่งให้ต้นไม้หรือญาติทำพิธีกรรมต่าง ๆ และรำแต่ละบทสำหรับผีต่าง ๆ ตนที่เชิญมา แล้วแต่ว่าบทนั้นจะใช้สำหรับผีใด ในบางแห่งเช่นที่พระประแดง จะจัดให้มีการรำและบูชาผีประมาณ ๒๐ ถึงกว่า ๓๐ ผีด้วยกัน จำนวนผีที่จะรำและบูชานั้นขึ้นอยู่กับแต่ละตระกูล บางตระกูลต้องเชิญผีมาเป็นจำนวนน้อย บางตระกูลเชิญมามากแล้วแต่ศักดิ์ศรีของผีแห่งตระกูลนั้น ๆ ในขณะที่ทำพิธีกรรมสำหรับแต่ละผีนั้น บางทีก็เกิดผีเข้า บางทีก็ไม่เข้า ผู้ที่จะถูกผีเข้านั้นจะเป็นต้นไม้ คนในตระกูลหรือแขกที่มาในงานก็ได้ (สุเอ็ด ๒๕๒๗ : ๕๕)

ตัวอย่างผีที่ต้องเช่นไหว้ของชาวมอญราชบุรีประกอบด้วย ผีปู่ ย่า ตา ยาย ผีเมียหลวง ผีเมียน้อย ผีครูอาจารย์ ผีหนุ่มฝรั่ง ผีลูกหลาน ผีญาติ ผีแมว และไม่มีญาติ (สมทรง มปป. : ๕๔)

ขั้นตอนแรก เป็นการเลี้ยงผีประจำตระกูล เริ่มเวลาประมาณ ๘.๐๐-๙.๐๐ น. เริ่มด้วย

การเชิญผีเรือนลงโรงพิธี ผู้อำนวยพิธีและคนทรงทั้งสองพร้อม “ต้นไม้” จะขึ้นไปเชิญเครื่องผีจากบนบ้านลงมายังโรงพิธี (ไฉน ๒๕๓๕ : ๖๖)

ตัวอย่างเครื่องผีของชาวมอญราชบุรีพวกที่นับถือผีผ้า ประกอบด้วย (๑) ผ้านุ่งของผู้หญิง-ผู้ชาย อย่างละ ๑ ชุด (๒) เสื้อผู้หญิงและเสื้อผู้ชาย อย่างละ ๑ ตัว (๓) ผ้าขาวม้าและผ้าสไบ อย่างละ ๑ ผืน (๔) แหวนหัวพลอย ๑ วง (๕) เทียน ถ้าจะแยกผีด้วยต้องใช้เครื่องผี ๒ ชุด (สมทรง มปป. : ๕๔)

รดน้ำต้นไม้ ต้นผืนบริเวณส่วนหน้าของโรงพิธีเพื่อให้บรรดาสมาชิกของตระกูลรดน้ำ ถือเป็นการรดน้ำผู้อาวุโสที่สุดของตระกูลเพื่อความเป็นสิริมงคลแก่ลูกหลาน อาบน้ำเสร็จ "ต้นผี" เปลี่ยนเสื้อผ้าใหม่พร้อมสรวลส่ายสวงวลย์แล้วไปนั่งเป็นประธานในบริเวณโรงพิธี

ยกครูคนทรง คนทรงทั้งสองบอกกล่าวแก่ครูอาจารย์ของตน ยกครูด้วยเงิน ๑๒ บาท รูป ๑ แหนบ เทียน ๑ เล่ม พลุ ๗ ใบ และหมาก ๗ แว่น

กล่าวแก่นบน สมาชิกในตระกูลที่เคยบนต่อผีปู่ตายายไว้ จุดธูปเทียนบอกกล่าวแก่ผีประจำตระกูลเพื่อแก่นบน

สังเวยเครื่องเซ่น คนทรงทั้งสองจุดธูปเทียนบอกกล่าวอัญเชิญผีประจำตระกูลมากินเครื่องเซ่น ในขณะที่กำลังสังเวยเครื่องเซ่นนั้นคนทรงทั้งสองจะรำถวายไปรอบ ๆ บริเวณที่ทำพิธีกรรม จำนวน ๓ รอบ ปี่พาทย์บรรเลงเพลงทะเลยมมอญ

ในช่วงนี้จะเชิญเจ้าประจำที่ต่าง ๆ ซึ่งเป็นที่นับถือของหมู่บ้านมารับเครื่องเซ่นด้วย ได้แก่ ประมุขของเจ้า เจ้าพ่อหลักเมือง เจ้าทั้งหลายในหมู่บ้าน (สุเอ็ด ๒๕๒๗ : ๕๕)

ขั้นที่สอง เป็นการแสดงเรื่องราววิถีชีวิตของชาวมอญตั้งแต่เด็กจนกระทั่งเติบโต เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า "ลิเกมมอญ"

บวชเณร ผู้อำนวยการเลือกคนในตระกูลที่เป็นผู้ชาย ๑ คน แต่งตัวเป็นเณรโดยนุ่งขาวห่มขาว บรรดาญาติ ๆ ในตระกูลเดียวกันทำการใส่บาตรให้เณรพร้อมรำอย่างสนุกสนาน ๓ รอบ ปี่พาทย์บรรเลงเพลงทะเลยมมอญ

ยกขันหมาก จำลองพิธีการแต่งงานโดยนำผู้ที่เป็นเณรมาเป็น "เจ้าบ่าว" เปลี่ยนเป็นนุ่งแดงห่มแดง แสดงการยกขันหมากไปยังบ้านของ "เจ้าสาว" มีการไชโยให้ร้องในขณะที่ทำการแห่ขันหมากด้วย

แต่งงาน ผู้อำนวยการเลือกผู้หญิงในตระกูลเดียวกัน ๑ คนเป็น "เจ้าสาว" เพื่อทำพิธีแต่งงานกับ "เจ้าบ่าว" คนทรงเป็นตัวแทนของผีปู่ตายายทำการผูกข้อมือคู่บ่าวสาวเป็นการแสดงการยอมรับ "ลูกสะใภ้ใหม่" เข้ามาในตระกูล แล้วส่งสาส์นไม้ให้ "สะใภ้ใหม่" จุดไฟบอกแก่ผีบรรพบุรุษ แล้วไปทำการโหมผ้าที่ผูกไว้ตรงกลาง เพื่อให้ผีในตระกูลมาเข้าร่าง จากนั้นคนทรงจะส่งจานขนมให้ ปี่พาทย์บรรเลงเพลงทะเลยมมอญ สะใภ้ถือจานขนมรำไปตามจังหวะดนตรี ๓ รอบ สะใภ้คนอื่น ๆ ของตระกูลก็ปฏิบัติเช่นเดียวกันทุกคน แล้วนำจานขนมเหล่านั้นไปวางไว้ข้างนอกโรงพิธี

มานพทั้งสองมาเยือน จำลองถึงแขกที่มาในงาน คนทรงทั้งสองเป็นตัวแทนของมานพสองคน เจ้าของบ้านจัดหาเหล้าและไก่ไปต้อนรับ ในขณะที่มานพสองคนกำลังนั่งกินอาหารอยู่นั้น ปีพาทย์บรรเลงเพลงทะเลยมมอญ บรรดาลูกสะใภ้เข้าร่วมรำรำ มีบางรายที่มีประจำตระกูลมาเข้าร่วมบรรดาลูกสะใภ้เพื่อไต่ถามทุกข์สุขและขอกินเครื่องเช่น ลูกสะใภ้พากันรำรำไปรอบ ๆ พร้อมถือจานอาหารไปแจกให้บรรดาผู้ที่อยู่ภายนอกโรงพิธี

รำดาบ จำลองวิถีชีวิตเมื่อต้องออกรบกับข้าศึก คนทรงทั้งสองเป็นตัวแทนของแม่ทัพ ถือดาบรำรำไปรอบ ๆ บริเวณที่ทำพิธี ๓ รอบ การรำดาบเป็นตัวแทนของการยก "ทัพใหญ่"

รำหอก คนทรงคนหนึ่งถือหอกรำรำตามจังหวะดนตรีวนไปรอบ ๆ ๓ รอบ การรำหอกเป็นตัวแทนของการยก "ทัพเล็ก" เพื่อไปรบกับข้าศึก

เล่นลูกข่าง ผู้อำนวยการพิธีเขียนวงกลมในบริเวณที่ทำพิธีเพื่อให้คนทรงได้ขว้างลูกข่างให้อยู่เฉพาะภายในวงกลม คนทรงทั้งสองคนแต่งตัวโดยใช้ผ้าโพกหัว เป็นตัวแทนของเด็กขว้างลูกข่างแข่งขันกัน มีการรำไปร้องไปวนรอบ ๆ ๓ รอบ

ชนไก่ จำลองชีวิตของชาวมอญวัยกลางคนไปตีไก่ คนทรงทั้งสองแสดงเป็นตัวไก่โดยจับหัวไก่ที่ทำจากผ้าใบมัดเป็นปมคล้ายหัวไก่ แสดงอาการจ้องกัน ตีกัน ไล่จิกกัน สนุกสนานมาก

ทอยสะบ้า คนทรงสองคนทำการเล่นสะบ้า มีลูกตั้ง ๕ ลูก ลูกสะบ้าทำจากต้นกล้วย และลูกทอย ๖ อัน ผู้อำนวยการพิธีเป็นผู้ตั้งลูกสะบ้า คนทรงทั้งสองเป็นผู้แข่งขันกันโดยมีคนเชียร์อยู่รอบ ๆ

ตัดต้นกล้วย ผู้อำนวยการพิธีนำต้นกล้วยที่เตรียมไว้มีแผ่นมัดไว้ที่ต้นกล้วย ๑ กำ และมีผ้าแดงผืนเล็ก ๆ อยู่บนต้นกล้วย คนทรงจะถือดาบแล้วรำไปรอบ ๆ ต้นกล้วย ๓ รอบ แล้วฟันด้วยมีดดาบครั้งเดียวให้ขาด พิธีนี้เชื่อว่าเป็นการปัดรังควานเหล่าผีร้ายและบรรดาสิ่งชั่วร้ายต่าง ๆ ให้หมดสิ้นไป

คล้องช้าง ผู้อำนวยการพิธีเลือกคนในตระกูลที่เป็นผู้ชาย ๑ คน มาแสดงเป็นช้างโดยใช้ผ้าขาวม้าทำเป็นวงช้าง คนทรงสองคนเป็นผู้คล้องช้างโดยใช้ผ้าไล่คล้องช้าง เล่นหลอกล่อกันสักพักพอคนทรงคนหนึ่งคล้องช้างได้แล้ว คนทรงอีกคนหนึ่งหาบกล้วยมาให้ช้างกิน พร้อมจูงช้างวนต้นกล้วยที่ตัดไว้ จากนั้นช้างจะอมน้ำจากอ่างที่เตรียมไว้พ่นในบริเวณโรงพิธีเพื่อความเป็นสิริมงคลแก่บรรดาสมาชิกในตระกูล

ทุ่มมะพร้าว คนทรงหนึ่งคนนำมะพร้าวแก่ที่ปอกเปลือกไว้แล้วรำไปรอบ ๆ บริเวณ ๓ รอบ แล้วทุ่มลงบริเวณหัวเสาให้มะพร้าวแตก เพื่อเป็นสิริมงคล ต้องทุ่มครั้งเดียวให้แตก ถ้าไม่แตกถือว่าผีไม่สะอาด

ปัดรังควาน คนในตระกูลที่เจ็บป่วยหรือได้บนบานต่อผีบรรพบุรุษไว้จะเข้าร่วมพิธีนี้ คนทรงหนึ่งคนถือดาบทั้งสองมือ คนทรงอีกคนหนึ่งถือใบหว่านคอยพรมน้ำมนต์ ผู้ที่ต้องการปัดรังควานจะนั่งเหยียดเท้าไปในทิศทางเดียวกัน บริเวณปลายเท้าจะมีกระดังคว่ำไว้ ๑ ใบ และมีจานขนมวาง

อยู่บนกระดั่ง ๑ จาน คนทรงทั้งสองจะร้องเพลงออกแขก ในขณะที่คนหนึ่งใช้ดาบฟันไปตามร่าง ภายของผู้ที่ต้องการปัดรังควานเพื่อให้สิ่งชั่วร้ายออกจากร่างแล้วไปกินเครื่องเซ่นในจานบนกระดั่ง และคนทรงอีกคนหนึ่งใช้ใบหว่าประพรมน้ำมนต์ให้เพื่อความเป็นสิริมงคล ทำการปัดรังควาน ๓ ครั้ง หลังจากนั้นนำกระดั่งพร้อมจานขนมไปทิ้งนอกโรงพิธี

เข็นเรือ เป็นขั้นตอนสุดท้าย ผู้อำนวยการพิธีนำผ้ามาปูไว้ที่พื้นบริเวณที่ทำพิธีสมมติว่าเป็นเรือ คนทรงทั้งสองนำกะปอง-เกรีย (กระบอกไม้ไผ่สานด้วยไม้) ทั้ง ๓ อัน มาใส่บนเรือ นำจานอาหารที่เหลือ ต้นกล้วย ลูกสะบ้า มาใส่ไว้ในเรือ ผู้อำนวยการพิธีบอกให้สมาชิกในตระกูลประมาณ ๒๐ คน ช่วยกันเข็นเรือ โดยเข็นถอยหน้าถอยหลัง ในขณะเดียวกันคนทรงจะร้องเพลงออกแขก ปี่พาทย์ บรรเลงเพลงเร็วเร้าใจ เล่นสักพักจึงเข็นเรือออกไปนอกโรงพิธี เชื่อว่าเป็นการเข็นสิ่งชั่วร้ายออกไป จากตระกูล เป็นเสร็จพิธี

ขณะรำผีแต่ละผีหรือแต่ละบท ผู้อำนวยการพิธีจะจัดเอาอ่างใส่เครื่องเซ่นที่จัดไว้บนหิ้งออกมา ใช้บทละ ๑ อ่างหรือมากกว่านั้น อาหารเครื่องเซ่นสำหรับผีธรรมดา มักมีแต่เพียงกล้วย อ้อย มะพร้าว ขนมทอดและอื่น ๆ บางผีต้องเซ่นด้วยอาหารพิเศษได้แก่ ปลาอย่าง ไข่ต้ม เหล้าขาว เป็นต้น เมื่อเสร็จบทนั้น ๆ แล้ว ผู้อำนวยการพิธีก็จะยกอ่างนั้น ๆ ให้กับแขกที่มาเพื่อเอาไปกิน (สุเอ็ด ๒๕๒๗ : ๕๕)

ต้นผีจะนำ “เครื่องผี” ไปไว้ที่เดิม หลังจากนั้นพวกผู้ชายจะช่วยกันรื้อโรงพิธีให้เสร็จในวัน เดียวกัน พิธีกรรมจะจบลงประมาณห้าโมงเย็น ในช่วงเวลาประมาณเที่ยง จะหยุดพักรับประทานอาหาร ๓๐ นาทีแล้วเริ่มพิธีกันต่อไป

ผีเรือน

ชาวมอญจะมีผีเรือนอยู่ที่เสาเอกของบ้าน ซึ่งทุก ๆ บ้านจะต้องมี ผีเรือนไม่มีรูปวัตถุใด ๆ แสดงเป็นสัญลักษณ์ให้เห็นว่าเป็นผีเรือน ยกเว้นจะมีผ้าแดงผูกไว้ที่เสาเอกของบ้าน อันเป็นเครื่องหมายแสดงว่าเป็นที่สถิตของผีเรือน บริเวณเสาเอกนั้นส่วนใหญ่จะอยู่ภายในห้องที่เรียกว่า “ใน เรือน” ซึ่งชาวมอญไม่นิยมให้บุคคลภายนอกที่ไม่ใช่ญาติพี่น้องเข้าไปหลบนอนในบริเวณ “ใน เรือน” แต่สามารถเข้าไปในบริเวณอื่นของบ้านได้ มีการถือปฏิบัติกันเป็นกรณีพิเศษคือ ห้ามลูกสาว ที่กำลังท้องเข้าไปในบริเวณ “ในเรือน” ของพ่อแม่ หากคลอดลูกแล้วจึงจะเข้าไปได้ โดยมีความเชื่อ ว่า “ผีเรือน” ไม่ชอบ หากฝ่าฝืนไม่ปฏิบัติตาม ความเจ็บป่วยไข้จะเกิดขึ้นกับสมาชิกในครอบครัว การที่ชาวมอญจุดธูปกราบไหว้ผีเรือนก็เหมือนกับการได้กราบไหว้ผีบรรพบุรุษไปพร้อม ๆ กัน (โชน ๒๕๓๕ : ๕๓) เมื่อข้าวออกรวงใหม่ ๆ ต้องเอาข้าวใหม่มาตำเป็นข้าวเฝ้าเซ่นไหว้ผีเรือน (บุปผา ๒๕๔๑ : ๕๑)

ผีประจำหมู่บ้านหรือผีกลางบ้าน

ผีประจำหมู่บ้าน เป็นผีเจ้าที่ชาวบ้านนับถือ เป็นศูนย์รวมของชาวมอญแต่ละหมู่บ้าน ในชุมชนมอญจะมีผีประจำหมู่บ้านอย่างน้อยชุมชนละ ๑ แห่ง อยู่ในเขตกลางบริเวณหมู่บ้าน ผีประจำหมู่บ้านเปรียบเสมือนผีเจ้าที่คอยปกป้องรักษาคนภายในกลุ่มหมู่บ้านให้มีความร่มเย็นเป็นสุข เมื่อผู้ใดมีทุกข์ก็จะมาบนขอให้เจ้าพ่อช่วยเหลือ จะมีพิธีเลี้ยงผีประจำหมู่บ้านเป็นประจำทุกปีตามวันที่แล้วแต่จะตกลงกันได้ ส่วนมากจะเป็นช่วงหลังสงกรานต์ หลังจากประกอบพิธีเลี้ยงพระกลางบ้าน นิยมเซ่นไหว้ในวันอาทิตย์ ไม่นิยมเลี้ยงในวันเสาร์และวันพระ (บุปผา ๒๕๔๑ : ๔๘) โดยชาวมอญในหมู่บ้านซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นผู้หญิง จะนำอาหารและผลไม้เซ่นไหว้ต่อเจ้าพ่อ และผู้ที่บนขอให้เจ้าพ่อช่วยเหลือแล้วประสบผลสำเร็จตามที่ตนได้ขอไว้ก็จะนำสิ่งของมาแก้บน ผีประจำหมู่บ้าน ส่วนใหญ่บนด้วยอาหารต่าง ๆ เช่น หัวหมู ไก่ เหล้า และผลไม้ มีบางส่วนที่บนด้วยการละเล่นต่าง ๆ ได้แก่ กลองยาว ลิเก ภาพยนตร์ (โชน ๒๕๓๕ : ๕๓, ๗๐)

ผีประจำหมู่บ้านเป็นสัญลักษณ์แทนความเชื่ออันเป็นที่นับถือและศรัทธาของชาวมอญแต่ละกลุ่มบ้านซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นผู้หญิง ผีประจำหมู่บ้านเป็นศูนย์รวมของกลุ่มสังคมที่มีขนาดกว้างกว่าผีประจำตระกูลซึ่งเป็นกลุ่มเฉพาะวงเครือญาติเท่านั้น กล่าวคือ เป็นการรวมกลุ่มของคนหลาย ๆ ตระกูลในกลุ่มบ้าน ให้ความรู้สึกว่าเป็นพวกพ้องเดียวกัน เป็นกลุ่มเดียวกัน เห็นได้จากในวันทำพิธีเลี้ยงผีประจำหมู่บ้านแต่ละครั้งนั้นจะมีชาวมอญซึ่งส่วนใหญ่เป็นผู้หญิงในกลุ่มบ้านเข้าร่วมพิธีเป็นจำนวนมาก มีทั้งผู้ที่นำสิ่งของมาแก้บนและผู้ที่นำอาหารมาร่วมพิธีเพื่อใช้เป็นเครื่องเซ่น ส่วนผู้ที่ไม่ได้มาร่วมพิธีก็จะบริจาคอาหารและเงินให้แก่คนทรงและชาวบ้านผู้ทำหน้าที่เดินเรียโรไปตามบ้านเพื่อนำเงินไปซื้อสิ่งของมาใช้ในการประกอบพิธีกรรม

ตัวอย่างขั้นตอนการประกอบพิธีกรรมเลี้ยงผีประจำหมู่บ้านเจ้าพ่อจ๋วยแม่ละของสำลี้ของบ้านบางขันหมาก ลพบุรี ในช่วงเช้า ๘.๐๐ น. ถึง ๑๒.๐๐ น. เป็นการเตรียมเครื่องเซ่นและอุปกรณ์ต่าง ๆ ส่วนพิธีกรรมจะเริ่มในเวลา ๑๔.๐๐ น. เป็นต้นไป

กลองยาวขึ้นครูกองยาว คณะกลองยาวจะขึ้นครูกองยาวด้วย เหล้า ๑ ขวด บุหรี่ ๑ ของ ดอกไม้ธูปเทียนและเงิน ๑๒ บาท เมื่อไหว้ครูเสร็จจะตีกลองยาว เป็นการเรียกชาวบ้านให้มาร่วมพิธีกรรมกันที่ศาลเจ้า

คนทรงซึ่งเรียกว่า "ไต้ง" เป็นผู้ทำพิธีจะจัดเรียงเครื่องเซ่นและสิ่งของที่มีผู้นำมาแก้บนที่บริเวณหน้าศาล เสร็จแล้วจุดธูปเปิดหน้าศาล บอกกล่าวเจ้าพ่อเจ้าแม่ประจำหมู่บ้านและบรรดาเจ้าพ่อเจ้าแม่ซึ่งเป็นที่นับถือของคนทั่วไป เช่น เจ้าพ่อพระกาฬ เจ้าพ่อหลักเมือง และเจ้าพ่อตากฟ้า เป็นต้น เสร็จแล้วเจ้าพ่อจะประทับร่างของคนทรง และพ่นเหล้าใส่บรรดาเครื่องเซ่นที่จัดเตรียมไว้ หลังจากนั้นเจ้าพ่อจะสูบกัญชา บุหรี่ และกินหมาก เมื่อเจ้าพ่อออกจากร่างทรงแล้ว เจ้าพ่อองค์อื่น ๆ ก็จะประทับร่างของบรรดาร่างทรงและผู้เข้าร่วมพิธี ซึ่งเกือบทั้งหมดเป็นผู้หญิง

ชาวบ้านมีความเชื่อว่าเครื่องเซ่นที่เจ้าพ่อจ๋วยพันเหล้าไสนั้นสามารถรักษาโรคได้ บรรดาผู้เข้าร่วมพิธีจะนำกล้วย ขนุน และอาหารอื่น ๆ กลับบ้านเพื่อฝากลูกหลานและคนป่วยใช้

การนับถือสิ่งศักดิ์สิทธิ์อื่น ๆ

นอกจากจะนับถือผีบรรพบุรุษ ผีเรือน และผีประจำหมู่บ้านแล้ว ชาวมอญยังได้รับอิทธิพลจากอินเดีย โดยนับถือเทพารักษ์ แม่โพสพ แม่พระธรณี และพระแม่คงคาอีกด้วย เช่น ก่อนจะลงอาบน้ำในแม่น้ำลำคลอง ผู้อาบน้ำจะวักน้ำขึ้นสูงเหนือศีรษะแล้วยกมือไหว้พร้อมทั้งขอขมาแม่พระคงคาที่ผู้อาบน้ำทำน้ำสกปรก และขอบคุณที่แม่พระคงคาให้น้ำดื่มกินและใช้ จะต้องอาบน้ำก่อนตะวันตกดิน ถ้าอาบหลังตะวันตกดินจะต้อง จุดใต้ หรือทำไม้เสก (ไม้ทงมะพร้าวมัดรวมกันจุดไฟ) ปักไว้ริมตลิ่ง ในสมัยโบราณใช้รูป ๓ ดอก บุษบาและรำลึกถึงแม่พระคงคาตลอดจนขอภัยโทษแล้ว จึงปักธูปริมตลิ่ง (บุปผา ๒๕๔๑ : ๕๑)

เมื่อจะไถนาจะต้องเซ่นไหว้แม่พระธรณีด้วยหัวหมู เมื่อข้าวตังท้องต้องเซ่นไหว้แม่โพสพ ด้วยกล้วย มะพร้าว และส้มตำแบบของชาวมอญ เมื่อจำเป็นจะต้องตัดต้นไม้ใหญ่ จะต้องเสี่ยงทายควาต้นไม้มีเทวดาหรือผีประจำอยู่หรือไม่ โดยทำพิธีอัญเชิญเทวดาหรือผีประจำต้นไม้ขึ้นไปอยู่ที่อื่น แล้วอธิษฐานเสี่ยงทายว่า ถ้าเขาขวานฟันลงไปบนดินแล้วขวานลั่น แสดงว่าเทวดาหรือผีประจำต้นไม้อนุญาตให้ตัดต้นไม้ได้ ถ้าขวานไม่ลั่น แสดงว่าไม่อนุญาต

ประเพณีการนับถือพุทธศาสนา

ชาวมอญเป็นคนใจบุญสุนทาน ถึงกับมีคำกล่าวที่ว่า “ยอมอดเพื่อที่จะได้ทำบุญ” มักรักษาศีล ๕ อย่างสม่ำเสมอ ชาวมอญลุ่มน้ำแม่กลอง จังหวัดราชบุรี ไม่เลี้ยงสัตว์ไว้เป็นอาหาร (ยกเว้นไก่) เพราะเชื่อว่าการเลี้ยงสัตว์เพื่อฆ่าเป็นบาป เก็บผักตามริมรั้ว และที่เพาะปลูกไว้ หรือขึ้นเองตามธรรมชาติ หาสัตว์น้ำ เช่น ปู ปลา กุ้ง หอย ถ้าหาได้มากจะแบ่งปันกัน ไม่มีการซื้อขาย เลี้ยงวัวไว้เพื่อไถนา เมื่อวัวตายจะแบ่งเนื้อวัวกันไปรับประทาน ไม่มีการล้มวัวหรือฆ่าวัว (บุปผา ๒๕๔๑ : ๔๖)

ในวันพระคนส่วนมากจะรักษาศีล ๘ มีการทำบุญตักบาตรและฟังเทศน์ทุกวันพระทั้งในและนอกพรรษา ในระหว่างเข้าพรรษามีการฟังเทศน์ทุกวันพระและทุกคืนตลอดระยะเวลา ๓ เดือน

การไปวัดจะต้องแต่งกายเรียบร้อย หญิงมีผ้าสไบเฉียงทับเสื้อและชายมีผ้าขาวม้าทับเสื้อ (พาดไหล่) เวลากราบพระจะต้องปลดชายสไบด้านหน้าวางไว้ที่พื้น กราบลงไปบนชายผ้าสไบ ให้ชายผ้าสไบรองรับฝ่ามือ

ทั้งหญิงและชายถ้าไม่จำเป็นจะไม่เข้าไปในวัดหรือเดินผ่านวัด ถ้าจำเป็นต้องเข้า เช่น ไปทำบุญ ตักบาตร ฟังเทศน์ ปฏิบัติธรรม หรือสนทนาธรรม ผู้หญิงจะไม่สนทนาธรรมกับพระหรืออื่นๆ เนื่องจากเป็นวัตรปฏิบัติเบื้องต้นของพระภิกษุมอญที่จะไม่พูดกับผู้หญิงทุกคนรวมถึงน้องสาวโดยสายโลหิต หรือเกิดจากบิดามารดาเดียวกัน ยกเว้นมารดา พี่ ป้า น้า อา ย่า ยาย โดยสายโลหิตเท่านั้น ไม่กางร่ม ไม่สวมหมวกบริเวณวัด ถ้าตัวเปียกหรือฝนตกจะไม่เดินผ่านวัด เมื่อเข้าไปในวัดเสร็จภาระกิจแล้วจะต้องถอนหญ้า เก็บเศษใบตองหรือนำกระโถนมาเทนอกวัด และทำความสะอาดอื่น ๆ เช่น ปิด กวาด เช็ด ถู

ชาวมอญเคารพพระสงฆ์มาก เนื่องจากถือว่าพระสงฆ์เป็นผู้สืบเชื้อสายและสืบทอดพระพุทธศาสนาจากพระพุทธเจ้า ถ้าพบพระสงฆ์จะก้มลงกราบ ถ้านั่งกราบไม่ได้ เช่น พบระหว่างทางจะนั่งยอง ๆ หญิงเข้าชิดกัน พนมมือไหว้ทุกคน ไม่เดินสวนกับพระสงฆ์ ถ้าพระสงฆ์เดินมาจะนั่งยกมือไหว้แล้วให้พระสงฆ์เดินผ่านไปก่อน ผู้หญิงจะไม่ขึ้นไปบนวัดและเข้าไปในอุโบสถอย่างเด็ดขาด พระสงฆ์เมื่อมองไปจะไม่แฉ่งหน้า ไม่เหลียวหลัง ไม่มองไกลเกิน ๔ เมตร (ไม่เกินชั่วแอกไถนา) ไม่ถือเงิน ทุกบ้านตักบาตรในตอนเช้าทุกวัน บางบ้านแม้ไม่มีกับข้าวก็ตักข้าวเปล่า ในหมู่บ้านไม่มีขโมย มีการเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่กัน ไม่มีการผิดสามีภรรยา

ชายชาวมอญที่มีอายุครบ ๒๐ ปีบริบูรณ์ทุกคนจะต้องบวชในพระพุทธศาสนาเป็นเวลาอย่างน้อยคนละ ๑ พรรษา ส่วนใหญ่จะต้องบวชเพื่อศึกษาพระธรรมวินัยเป็นเวลา ๓ พรรษา ก่อนถึงวันสำคัญทางศาสนาหรือเทศกาลต่าง ๆ ทุกคนจะหยุดทำงาน ทั้งงานที่ทำเป็นประจำ ทุกคนทุกบ้านจะมาร่วมกันประกอบพิธีปฏิบัติกิจกรรมที่วัดอย่างจริงจัง ในงานเทศกาลจะสนุกสนานอย่างเต็มที่

ประเพณีอันเนื่องในวันสำคัญทางศาสนา

วันอัฐมีบูชา

ประเพณีการทำบุญอัฐมีบูชาของชาวมอญเป็นการทำบุญเนื่องในวันถวายพระเพลิงพระพุทธเจ้า ซึ่งในพุทธประวัติกล่าวว่า มีพิธีถวายพระเพลิงพระพุทธสรีระหลังจากที่พระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานในวันขึ้น ๑๕ ค่ำเดือน ๖ แล้ว ๘ วัน โดยพระอานนท์ได้แจ้งข่าวให้มัลลกะษัตริย์ที่เมืองกุสินารา เมืองซึ่งพระองค์ดับขันธปรินิพพานทราบ มัลลกะษัตริย์ทั้งหลายจึงร่วมกันตกแต่งสถานที่สำหรับประดิษฐานพระพุทธสรีระ สมณะชีพรามณ์และเหล่าพสกนิกรทั้งหลายเมื่อทราบข่าวก็พากันมาสักการะบูชาพระสรีระของพระพุทธองค์ เหล่ามัลลกะษัตริย์สักการะบูชาพระสรีระของพระพุทธองค์ด้วยพวงดอกไม้ การแสดงนาฏศิลป์การขับร้องและระบำดนตรี แล้วเชิญพระสรีระของพระพุทธองค์ขึ้นประดิษฐาน ณ มกุฏพันธเจดีย์ ซึ่งได้ประดับตกแต่งไว้เตรียมที่จะถวายพระ

เพลิงต่อไป แต่เมื่อจุดไฟแล้วเกิดปาฏิหาริย์ไฟไม่ติดเหมือนหนึ่งเทพยดาจะรอพระมหากัสสปะมา ถวายบังคมพระสรีระของพระพุทธองค์ก่อน ซึ่งขณะพระพุทธเจ้าเสด็จปรินิพพานนั้นพระมหากัสสปะอยู่ในระหว่างการเดินทางจากเมืองปาวาพร้อมด้วยพระสงฆ์ ๕๐๐ รูป มาเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าที่เมืองกุสินารา ระหว่างทางพระมหากัสสปะและพระสงฆ์ทั้ง ๕๐๐ รูป ได้ทราบข่าวเรื่องที่พระพุทธองค์ปรินิพพานจึงรีบเดินทางไปยังเมืองกุสินารา เมื่อพระมหากัสสปะและพระสงฆ์ทั้ง ๕๐๐ รูป เดินทางมาถึงเมืองกุสินารา ก็รีบไปที่มกุฏพันธเจดีย์ เมื่อเข้าไปใกล้มกุฏพันธเจดีย์พระมหากัสสปะและพระสงฆ์ทั้ง ๕๐๐ รูป ทำอุตราสงค์บังสุกุลด้วยการยกดิ่งจีวรขึ้นเฉยข้างหนึ่ง พนมมือและเดินเวียนขวารอบจิตกาธาน ๓ รอบ เสร็จแล้วถวายบังคมพระบาทของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ด้วยการก้มศีรษะลงไปที่พระบาทของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เมื่อพระมหากัสสปะและพระสงฆ์ทั้ง ๕๐๐ รูปถวายบังคมเสร็จ จิตกาธานที่ประดิษฐานพระสรีระของพระพุทธองค์ก็เกิดไฟลุกโผลงขึ้นเอง ด้วยอำนาจของเหล่าเทวดา และเมื่อพระสรีระของพระพุทธองค์ไหม้หมดร่างแล้ว ก็เกิดน้ำตกจากฟ้าลงมาดับไฟที่จิตกาธาน เมื่อไฟมอดแล้วจึงได้นำพระบรมสารีริกธาตุไปประดิษฐานในสถานศาลาในเมืองกุสินารา จากนั้นมีการสักการบูชาพระบรมสารีริกธาตุด้วยการแสดงและบรรเลงประโคมดนตรีเป็นเวลา ๗ วัน (อติสา ๒๕๔๒ : ๗๑)

การถวายพระเพลิงพระพุทธสรีระเป็นเหตุการณ์สำคัญตอนหนึ่งของพระพุทธประวัติที่พุทธศาสนิกชนได้กำหนดให้เป็นวันสำคัญวันหนึ่ง ชาวมอญมีประเพณีการทำบุญในวันถวายพระเพลิงพระพุทธเจ้าเช่นกันเรียกว่า จอง เพี้ยจี้ยากักรอย เป็นการทำบุญที่ต่อเนื่องจากวันวิสาขบูชาวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๖ มีเทศน์พระปฐมสมโพธิ และต่อจากนั้นก็จะมีการทำบุญเลี้ยงพระจนถึงวันแรม ๘ ค่ำ เดือน ๖ ซึ่งเป็นวันถวายพระเพลิงพระพุทธเจ้า

การจัดงานในวันแรม ๘ ค่ำ เดือน ๖ วัดที่มีการจัดงานเป็นประเพณี เช่น วัดปรมัยยิกาวาสที่เกาะเกร็ด วัดเกาะพญาเจ่ง ตำบลบางพูด อำเภอเกาะเกร็ด เป็นต้น จะทำปราสาทแบบมอญที่ใช้สำหรับการเผาศพพระสงฆ์มอญพร้อมทั้งทำหีบศพซึ่งภายในประดิษฐานพระพุทธรูปปางปรินิพพาน ฝ่าพระบาทยื่นเลยออกมาจากหีบ มีพระมหากัสสปะถวายบังคมอยู่ปลายพระบาทประดิษฐานไว้ในปราสาท มีการทำบุญเลี้ยงพระและแสดงพระธรรมเทศนาก่อนการทำพิธีถวายพระเพลิง เวลากลางวันมีการจุดดอกไม้ไฟเพื่อเป็นการบูชาพระพุทธเจ้าด้วย (อติสา ๒๕๔๒ : ๗๒) บางวัดมีการจำลองเหตุการณ์ในพุทธประวัติมาแสดงประกอบด้วย เช่น ตอนพระมหากัสสปะพร้อมพระสงฆ์บริวารพบกับอาชีวกะถือดอกมณฑารพ เป็นต้น (สยามอารยะ ๒.๒๓ (๒๕-๒๘ พ.ย. ๒๕๓๗) : ๒๕-๒๘)

ในการถวายพระเพลิงพระพุทธเจ้าจำลองในประเพณีอัฐมีบูชาของมอญ นิยมใช้วิธีจุดลูกหนูแทนการจุดไฟโดยตรง ลูกหนูเป็นดอกไม้ไฟชนิดหนึ่งเมื่อจุดไฟแล้วจะพุ่งออกไปอย่างรวดเร็ว การใช้ลูกหนูจุดไฟเผาศพพระสงฆ์มอญหรือจุดไฟในเวลาถวายพระเพลิงพระพุทธเจ้าจำลอง

จะผูกลูกหนูไว้กับเชือกซึ่งปลายข้างหนึ่งผูกอยู่ที่หีบศพ เมื่อจุดไฟที่ลูกหนู ลูกหนูจะวิ่งติดไฟแล้ววิ่งไปตามเชือกตรงไปที่ปราสาทซึ่งประดิษฐานหีบศพจำลอง เปรียบดังเพลิงทิพย์ที่เกิดขึ้นด้วยอิทธิฤทธิ์ของเทพดาตามพุทธประวัติที่กล่าวไว้ในปฐมสมโพธิกถา (อภิสสา ๒๕๔๒ : ๗๒)

วันออกพรรษา

นอกจากการทำบุญวันสงกรานต์ซึ่งนับเป็นการทำบุญใหญ่ของชาวมอญแล้ว การทำบุญใหญ่อีกครั้งหนึ่งของชาวมอญ คือ การทำบุญวันปวารณาออกพรรษาในวันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๑ ซึ่งเป็นวันที่ชาวพุทธมีความเชื่อว่าเป็นวันที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จลงมาจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์กลับสู่โลกมนุษย์ (อภิสสา ๒๕๔๒ : ๗๒)

ในวันปวารณาออกพรรษานอกจากจะเป็นการทำบุญครั้งใหญ่ของชาวมอญแล้วยังเป็นการทำบุญที่แปลกไปจากการทำบุญโดยทั่วไป ในวันนี้ชาวมอญจะทำบุญตักบาตรที่ริมแม่น้ำหน้าวัดสำคัญของชาวมอญเรียกว่า ตักบาตรพระร้อย หรือ ตักบาตรเรือ การที่เรียกว่าตักบาตรพระร้อยหรือตักบาตรเรื่อนั้นเพราะจะมีพระสงฆ์จำนวนนับร้อยจากวัดต่าง ๆ ไม่ใช่เฉพาะวัดในชุมชนมอญเดินทางมารับบาตรโดยทางเรือ เดิมพระจะพายเรือมา แต่ปัจจุบันมักจะเดินทางมาโดยเรือติดเครื่องยนต์ มารับบิณฑบาตจากประชาชนซึ่งรอตักบาตรอยู่ริมแม่น้ำหน้าวัดสำคัญของชุมชนมอญ

สำหรับประชาชนตำบลเกาะเกร็ดและตำบลใกล้เคียงมักจะมารวมกันตักบาตรเรือที่ริมแม่น้ำหน้าวัดปรมย์ยิกาวาส ในอดีตประชาชนจะทั้งเดินและพายเรือมาตักบาตรตั้งแต่ย่ำรุ่ง พวกที่พายเรือมาจะถือโอกาสนิมนต์พระสงฆ์ซึ่งพายเรือบิณฑบาตอยู่ตามลำน้ำให้มาร่วมรับบาตรที่วัดปรมย์ยิกาวาสด้วย บางครั้งเมื่อพระสงฆ์ที่พายเรืออยู่รับนิมนต์แล้วผู้ที่นิมนต์ก็จะช่วยกันลากจูงเรือพระสงฆ์เหล่านั้นมาพร้อมด้วยเลย และเมื่อรับบาตรเสร็จแล้วจึงจะแห่พระสงฆ์ไปส่งยังวัดที่พระนั้น ๆ จำพรรษาอยู่ (อภิสสา ๒๕๔๒ : ๗๓) พระสงฆ์แต่ละวัดที่มาบิณฑบาตที่วัดปรมย์ยิกาวาสในวันนี้จะนั่งมาในเรือของแต่ละวัดที่ประดับตกแต่งอย่างสวยงามด้วยดอกไม้ใบไม้ นานาชนิด เรือแต่ละลำจะทยอยเข้ามารับของที่ประชาชนนำมาใส่บาตรซึ่งมีทั้งประชาชนนำของไปใส่บาตรในเรือและใส่ในบาตรที่ลูกศิษย์นำขึ้นจากเรือมารับบนฝั่ง เมื่อเรือลำใดรับของตักบาตรพอประมาณแล้วจะถอยเรือออกไปให้เรือลำอื่นเข้ามารับบ้าง บางลำมีการบรรเลงดนตรีประกอบมาในเรือเป็นที่ครึกครื้นด้วยพระสงฆ์เพียงแต่นั่งมาในเรือเท่านั้น

นอกจากจะมีการตักบาตรแล้วยังมีการจัดการละเล่นสนุกสนานรื่นเริงทั้งวันทั้งคืน ได้แก่ การแข่งเรือและการเล่นเพลงพื้นบ้านโดยเฉพาะชาวมอญในจังหวัดปทุมธานีจะเฉลิมฉลองกันตั้งแต่วันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๑๑ ไปจนถึงวันแรม ๖ ค่ำ เดือน ๑๑ นอกจากการแข่งเรือ การเล่นเพลงพื้นบ้านทางเรือแล้ว ชาวมอญจังหวัดปทุมธานีจะตกแต่งเรืออย่างสวยงามและลอยเรือเล่นดอกไม้ไฟในเวลากลางคืนตั้งแต่เวลาค่ำไปจนถึงเที่ยงคืน การจัดงานรื่นเริงฉลองกันอย่างมากมายเช่นนี้ทำให้คนไทยกล่าวว่า มอญคั้งการทำบุญการกุศล การลอยเรือเล่นดอกไม้ไฟของชาวมอญในจังหวัด

ปทุมธานีจะผลัดกันเล่นคืนละวัด ปัจจุบันการฉลองอย่างใหญ่โตหลายวันหลายคืนในวันออกพรรษาเช่นนี้ไม่ค่อยมีที่ใดจัดแล้ว มีแต่เพียงการแต่งเรือให้สวยงามให้พระสงฆ์นั่งมาบิณฑบาตที่วัดมอญริมน้ำเท่านั้น

ที่เกาะเกร็ดเมื่อเรือจากวัดต่าง ๆ กลับวัดหมดแล้ว ชาวมอญจะร่วมกันร้องเพลงพื้นบ้านเล่นกันที่หน้าวัด หรือลอยเรือเล่นเพลงเรือต่าง ๆ โดยเฉพาะเพลงเจ้าขาวซึ่งเป็นเพลงพื้นบ้านของเกาะเกร็ด เวลากลางคืนมีการเล่นดอกไม้ไฟตามทำน่าน้ำหน้าวัดหรือหน้าบ้านประชาชนชาวมอญเกาะเกร็ดโดยทั่วไป (อภิลสา ๒๕๔๒ : ๗๕)

ในวันออกพรรษาหลังจากพิธีตักบาตรเรือในตอนเช้าแล้ว เวลาเพลชาวบ้านเกาะเกร็ดจะจัดรับประทานอาหารคาวหวานไปถวายพระสงฆ์สำหรับฉันเพลที่ศาลาการเปรียญวัดปรมย์ยิกาวาส โดยแจ้งความจำนงค์กับเจ้าหน้าที่ของวัดว่าต้องการจะถวายสำหรับอาหารแก่พระสงฆ์องค์ใด คล้ายกับการทำบุญสลากภัตซึ่งจะมีการจับสลากเพื่อจัดว่าจะต้องนำของไปถวายพระสงฆ์องค์ใด แต่สำหรับการทำบุญครั้งนี้ไม่ต้องจับสลากเพียงแต่แจ้งความจำนงค์ไว้เท่านั้นว่าต้องการจะถวายพระสงฆ์องค์ใด ชาวบ้านจะจัดทำอาหารและจัดใส่ภาชนะใส่ถาดเป็นสำรับให้สวยงามเป็นพิเศษ นำไปวางเรียงรวมกันไว้บนศาลาการเปรียญ แล้วนั่งฟังพระสงฆ์สวดพระพุทธรมนต์ ถึงเวลาฉันเจ้าของสำรับหรือเจ้าหน้าที่ของวัดจะนำสำรับอาหารแต่ละชุดไปถวายพระสงฆ์ตามที่แจ้งความจำนงค์ไว้

หลังจากพระสงฆ์ฉันอาหารเพลเสร็จแล้วเวลาประมาณ ๑๕.๐๐-๑๕.๐๐ นาฬิกา พระสงฆ์ทั้งหมดจะไปร่วมทำพิธีปวารณาออกพรรษาในพระอุโบสถ ระหว่างทางเดินประชาชนตำบลเกาะเกร็ดและบริเวณใกล้เคียงจะนำดอกไม้ธูปเทียนจัดใส่ถาดมานั่งคอยเตรียมถวายพระสงฆ์ตั้งแต่บันไดศาลาการเปรียญไปจนถึงบันไดเข้าพระอุโบสถ การนำดอกไม้ธูปเทียนมาถวายพระสงฆ์ในวันนี้ชาวมอญทำเป็นประจำแต่โบราณเรียกว่า ประเพณีตักบาตรดอกไม้ ซึ่งมีคติความเชื่อสืบเนื่องจากพุทธประวัติเมื่อครั้งที่พระพุทธองค์เสด็จกลับจากการโปรดพระพุทธรามดาบนเทวโลกที่เมืองสังกัสสะ พระมหากษัตริย์ ประชาชนชาวเมืองสังกัสสะและเมืองอื่น ๆ พากันนำดอกไม้และเครื่องสักการบูชาต่าง ๆ มาเฝ้าถวายการต้อนรับ (อภิลสา ๒๕๔๒ : ๗๖)

ชาวมอญเกาะเกร็ดจัดพิธีตักบาตรดอกไม้โดยจำลองเหตุการณ์พุทธประวัติตอนพระพุทธองค์เสด็จลงจากเทวโลก โดยการอัญเชิญพระพุทธรูปตามด้วยหนังสือพระธรรมอันเก่าแก่ของวัดปรมย์ยิกาวาส นำขบวนพระสงฆ์ลงจากศาลาการเปรียญเดินไปตามทางเดินที่ปูเสื่อหรือจัดเตรียมไว้อย่างดีซึ่งมีชาวบ้านนั่งรอถวายดอกไม้ธูปเทียนอยู่ตามทางนั้น ชาวบ้านจะนำดอกไม้ธูปเทียนใส่ลงในย่ามของพระสงฆ์ไปตลอดทางจนเข้าพระอุโบสถ เมื่อขบวนพระสงฆ์รับดอกไม้ธูปเทียนและเดินเข้าสู่พระอุโบสถหมดแล้วพระสงฆ์ทั้งหมดจะทำพิธีปวารณาออกพรรษาในพระอุโบสถ ซึ่งเป็นกิจเฉพาะของสงฆ์ต่อไป

ประเพณีการดักบาตรดอกไม้ของคนมอญนี้คนไทยได้นำไปปฏิบัติเป็นประเพณีเหมือนเช่นคนมอญหลายแห่ง ที่สำคัญคือที่วัดบวรนิเวศวิหารได้จัดให้มีประเพณีดักบาตรดอกไม้ในวันออกพรรษาตั้งแต่สมัยที่รัชกาลที่ ๔ ยังทรงผนวชและครองวัดบวรนิเวศวิหาร อีกแห่งหนึ่งคือ ที่วัดพระพุทธบาทสระบุรี มีประเพณีดักบาตรดอกไม้เช่นกัน แต่จัดพิธีดักบาตรดอกไม้ในเทศกาลเข้าพรรษา (สยามอารยะ ๒.๒๓ (พ.ย. ๒๕๓๗) : ๓๐)

ประเพณีเนื่องในเทศกาล

สงกรานต์

ประเพณีสงกรานต์เป็นประเพณีการทำบุญครั้งใหญ่ประจำปี นอกเหนือจากการทำบุญในวันออกพรรษา การทำบุญในวันสงกรานต์ชาวมอญเกาะเกร็ดจะทำบุญกันถึง ๓ วัน คือ การทำบุญถวายข้าวแช่ ๑ วัน ทำบุญกลางบ้าน ๑ วัน และทำบุญสงน้ำพระ ๑ วัน ซึ่งถือเป็นการทำบุญเนื่องในเทศกาลที่สำคัญยิ่งของชาวมอญ (อภิสรา ๒๕๔๒ : ๗๘)

ในเทศกาลสงกรานต์ ชาวมอญเกาะเกร็ดมีกิจกรรมที่ปฏิบัติสืบต่อมาเป็นประจำตั้งแต่ช่วงเวลาก่อนวันสงกรานต์จนถึงช่วงเวลาหลังวันสงกรานต์หลายประเพณี ดังนี้

สงขนมกะละแม

กะละแมเป็นขนมโบราณอย่างหนึ่ง ชาวมอญเรียกว่า กวานบียกา แปลว่า ขนมกวาน ชาวมอญจะกวานกะละแมในเทศกาลสงกรานต์เช่นเดียวกับหุงข้าวแช่

กะละแมของมอญมี ๒ ชนิด

๑. กะละแมเม็ด ทำจากข้าวเหนียวนำมาต้มเคี่ยวในน้ำกะทิจนข้นแล้วผสมน้ำตาลเคี่ยวต่อจนแห้ง

๒. กะละแมแป้ง ทำจากแป้งข้าวเหนียว

วิธีทำกะละแมทั้ง ๒ ชนิดจะคล้ายกัน ต่างกันตรงใช้ข้าวเหนียวเป็นเม็ด ๆ มากวนหรือใช้แป้งข้าวเหนียวมากวนเท่านั้น การทำกะละแมต้องใช้แรงงานมากเพราะกะละแมมีความเหนียวหนืดมาก ในขณะที่กวนจึงเป็นเหตุให้ต้องหาโอกาสที่คนมาชุมนุมกันมากซึ่งโอกาสที่จะมีผู้คนมาชุมนุมกันมาก ๆ ได้แก่ เทศกาลสงกรานต์ ในช่วงเทศกาลสงกรานต์คนในชุมชนจะมาชุมนุมทำกิจกรรมต่าง ๆ เนื่องในโอกาสสงกรานต์ ฉะนั้นเมื่อใกล้วันสงกรานต์ชาวบ้านจะมารวมตัวกัน โดยเฉพาะชายหนุ่มในชุมชนจะไปช่วยตามบ้านต่าง ๆ เช่น ปอกมะพร้าว ชูดมะพร้าว และช่วยกวานกะละแม ชายหนุ่มจะเวียนไปช่วยตามบ้านต่าง ๆ โดยเฉพาะบ้านที่มีหญิงสาว ชายหนุ่มจะไปช่วยกวานกะละแมเพื่อหาโอกาสได้พูดคุยกับหญิงสาวเพราะในสมัยก่อนชายหนุ่มหญิงสาวจะหาโอกาส

ได้ใกล้ชิดกันยาก เจ้าของบ้านจะเลี้ยงอาหารเป็นการตอบแทน การช่วยเหลือกันของชาวมอญในชุมชนนับเป็นการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชน แสดงถึงความสามัคคีของคนในชุมชน (อริสา ๒๕๔๒ : ๗๙)

กะละแมเมื่อกว่นได้ที่แล้วจะแหะออกจากกะทะแล้วนำมาตัดเป็นแผ่น ๆ ห่อใบตอง ในกรณีที่ทำจำนวนมากและต้องการจะเก็บไว้กินนอกเทศกาลสงกรานต์ ชาวบ้านจะเทขนมขณะที่ยังร้อนลงในกาบหมากที่ชาวบ้านเรียกว่า กาบปูเล ห่อมัดแขวนไว้ ขนมกะละแมนั้นถึงแม้จะห่อกาบปูเลไว้ก็เก็บไว้นานเกินไปไม่ได้ อาจมีกลิ่นหืนและขึ้นราได้

ขนมกะละแมเมื่อทำเสร็จและห่อใบตองแล้วเป็นประเพณีของชาวมอญที่จะต้องแบ่งส่วนหนึ่งไปถวายพระในวันสงกรานต์เพื่อเป็นอันสิริแก่ผู้ทำขนมและอุทิศแด่บรรพบุรุษผู้ล่วงลับไปแล้วของตน อีกส่วนหนึ่งนำไปมอบแก่ญาติผู้ใหญ่ ญาติพี่น้อง และผู้ที่เคารพนับถือ ที่เหลือส่วนหนึ่งเก็บไว้กินภายในครอบครัวหรือไว้รับรองแขกที่มาเยี่ยมเยือนในเทศกาลสงกรานต์

ชาวมอญจะนำกะละแมไปมอบให้แก่ญาติผู้ใหญ่ก่อนวันสงกรานต์ ๑-๒ วัน หญิงสาวและเด็กจะแต่งตัวแบบชาวมอญถือขนมไปพร้อมพานดอกไม้ เมื่อถึงบ้านผู้ใหญ่ที่จะนำขนมไปมอบให้ผู้ส่งขนมจะนำพานดอกไม้วางตรงหน้าผู้ใหญ่แล้วก้มกราบจากนั้นจึงส่งขนมให้ เมื่อผู้ใหญ่รับขนมจะให้พรแก่ผู้ที่นำขนมมาให้

หุงข้าวแช่และแห่ข้าวแช่

ในอดีตชาวมอญมีกิจกรรมเนื่องในเทศกาลสงกรานต์หลายอย่างที่กระทำเป็นประจำ เริ่มตั้งแต่ทำความสะอาดบ้านเรือนและบริเวณบ้านให้เรียบร้อยก่อนสงกรานต์ เตรียมเสื้อผ้าชุดใหม่สำหรับใส่ไปทำบุญในวันสงกรานต์ เตรียมอาหารคาวหวานสำหรับทำบุญและแจกญาติพี่น้อง และสิ่งสำคัญคือ จะต้องเตรียมเครื่องข้าวแช่โดยเฉพาะ หม้อสงกรานต์ หรือ หม้อข้าวแช่ ซึ่งจะต้องจัดเตรียมไว้ให้พอกับจำนวนพระสงฆ์และญาติผู้ใหญ่ที่นำไปให้ (อริสา ๒๕๔๒ : ๘๐)

หม้อสงกรานต์มี ๒ แบบ คือ แบบมีลวดลายสวยงามมีฐานรองติดกับก้นหม้อและมีฝาปิด ฝาที่ปิดคล้ายฝาละมี แต่มีจุดเป็นยอดแหลมคล้ายเจดีย์ อีกแบบหนึ่งเป็นหม้อไม่มีลวดลาย ไม่มีฐานตั้งและไม่มีฝา ใช้ใบตองสดปิดที่ปากหม้อ เอาดอกผูกมัดตรงคอหม้อแทนฝา

ในวันสงกรานต์ (วันที่ ๑๓ เมษายน) ชาวมอญจะทำข้าวแช่ไปถวายพระสงฆ์ เลี้ยงคนทั่วไปและนำไปให้ญาติผู้ใหญ่ เพราะข้าวแช่รับประทานแล้วจะทำให้รู้สึกสดชื่น เป็นอาหารที่มีความเย็นเหมาะสำหรับเทศกาลสงกรานต์ซึ่งเป็นฤดูร้อน

การทำข้าวแช่ของชาวมอญแต่เดิมจะหุงเองแทบทุกบ้าน ปัจจุบันแต่ละหมู่บ้านจะเรียกรวมเงินแล้วซื้อเครื่องปรุงต่าง ๆ มาทำรวมกันที่บ้านใดบ้านหนึ่งหรือที่โรงงานซึ่งสร้างขึ้นเพื่อใช้เป็นสถานที่ทำบุญเลี้ยงพระและเลี้ยงคนในวันสงกรานต์ บ้านที่จะทำข้าวแช่จะจัดเตรียมส่วนผสมของ

เครื่องเคียง (กับข้าว) สำหรับรับประทานกับข้าวแช่ไว้ล่วงหน้า เช่น จักเนื้อเค็ม หันหัวไชโป้ว ปลาแห้ง ทำไข่เค็มเตรียมไว้แล้วนำมาปรุงในวันหุงข้าวแช่ นอกจากนี้ในวันสงกรานต์จะต้องทำบ้านสงกรานต์ หรือ ศาลเพียงตา ไว้ที่หน้าบ้านที่หุงข้าวแช่หรือที่หน้าโรงทานที่ใช้เลี้ยงพระและเลี้ยงข้าวแช่ในวันสงกรานต์

บ้านสงกรานต์เป็นศาลขนาดเล็กสูงระแนบนัยน์ตาที่ชาวมอญสร้างขึ้นชั่วคราวในเทศกาลสงกรานต์สำหรับเป็นที่วางข้าวสงกรานต์หรือข้าวแช่และอาหารอื่น ๆ เพื่อบวงสรวงบูชาท้าวทิดพรหม บ้านสงกรานต์กว้างยาวประมาณ ๑ ศอก พื้นที่ใช้วางถาดเครื่องบวงสรวงด้วยผ้าขาว ตัวบ้านตกแต่งด้วยกระดาษสีต่าง ๆ มีใบมะพร้าวประดับเสาศาลทั้งสี่เสา ที่สำคัญจะต้องมีดอกกราชพลูกษ์ หรือดอกคูณ (ชาวมอญเรียก ดอกสงกรานต์) ประดับไว้ที่บ้านสงกรานต์ เพื่อให้ดูสดชื่นงดงามด้วย

การทำข้าวแช่ต้องทำตั้งแต่เช้ามืดเพื่อจะได้ถวายพระตั้งแต่เช้า ข้าวสงกรานต์หรือข้าวแช่คือข้าวที่ชาน้ำจืดหมดยาง นำไปหุงให้สุกแบบเป็นตัว แช่น้ำซึ่งอบด้วยควันเทียนหรือน้ำอบดอกกระดังงาหรือดอกมะลิ การหุงข้าวแช่อาจแตกต่างกันตามประเพณีของท้องถิ่น เช่น ชาวมอญเกาะเกร็ดจะใช้ข้าวสารเมล็ดเป็นตัวยาว ๑ กำ ผัดเอาข้าวเปลือกและขี้ผึ้งต่าง ๆ ออก ๗ ครั้ง ล้างน้ำ (ขาว) จืดหมดยาง ๗ ครั้ง นำมาหุงให้พancyคาบ้าน หุงสุกแล้วคตออกจากหม้อใส่ภาชนะคลุมด้วยผ้าขาวไว้แล้วนำไปอบกลิ่นหอม ในสมัยโบราณการอบน้ำสำหรับข้าวแช่ใช้น้ำฝนใสสะอาด ปัจจุบันใช้น้ำกรองที่สะอาด อบด้วยควันเทียนหรือดอกกระดังงาหรือดอกมะลิ บางแห่งใช้วิธีอบข้าวด้วยควันเทียนหรือดอกมะลิให้หอมแทนแล้วตม่น้ำสะอาดให้เดือดทิ้งไว้ให้เย็นเป็นน้ำข้าวแช่เวลารับประทานใช้วิธีตักข้าวอบกลิ่นหอมใส่ถ้วยชามแล้วตักน้ำตม่น้ำนั้นใส่ลงในข้าว ข้าวแช่นั้นก็จะมีกลิ่นหอมเช่นเดียวกับที่อบน้ำให้หอม

เมื่อทำข้าวแช่เสร็จแล้วนำหม้อดินเผาที่เรียกว่า หม้อตาลหรือหม้อขนม ล้างให้สะอาดแล้วลนไฟที่จุดจากกาบมะพร้าวให้หม้อหอมกลิ่นควันกาบมะพร้าวซึ่งเมื่อนำไปใส่ข้าวแช่แล้วจะทำให้ข้าวแช่มีรสดีและมีกลิ่นหอมขึ้น

เมื่อหุงข้าวสงกรานต์เสร็จจัดข้าวแช่ใส่หม้อดิน (หม้อสงกรานต์) วางบนถาดพร้อมเครื่องเคียงมีเนื้อเค็มผัดหวาน หัวไชโป้วผัดหวาน พริกหยวกสไลด์ ปลาแห้งผัด กะปิปั่นทอด ตั้งไว้บนศาลเพียงตาน้ำบ้าน ให้หัวหน้าครอบครัวจัดรูปเชิญท้าวทิดพรหมลงมาเสวยข้าวแช่ จากนั้นจึงนำมารับข้าวแช่ (เครื่องเคียง) และข้าวแช่ใส่หม้อสงกรานต์ที่เตรียมไว้ไปถวายพระสงฆ์ตามวัดต่าง ๆ เมื่อทำบุญเสร็จคนหนุ่มสาวจะกลับไปที่บ้านนำข้าวแช่และเครื่องเคียงแทเป็นขบวนไปส่งให้ญาติผู้ใหญ่ตามบ้านต่าง ๆ ผู้ใหญ่เมื่อรับข้าวแช่ก็จะให้ศีลตามธรรมเนียม ปัจจุบันประเพณีการนำข้าวแช่ไปส่งผู้ใหญ่เกือบจะหาได้ไม่แล้ว เพราะปัจจุบันคนหนุ่มสาวติดภาระหน้าที่การงานกันโดยมาก

สร่งน้ำพระ

หลังจากการทำบุญสงกรานต์แล้ว ๒ วัน ประมาณวันที่ ๑๕ เมษายน ชาวมอญจะสร่งน้ำพระพุทธรูปและพระสงฆ์รวมกันที่วัดสำคัญในชุมชน และด้วยความเคร่งครัดในข้อห้ามทางพุทธศาสนาที่หญิงไม่สมควรจะถวายของแก่พระสงฆ์โดยตรง ควรมีสิ่งของกั้นกลาง การสร่งน้ำพระของชาวมอญจึงต้องใช้วิธีสร่งน้ำผ่านรางสร่งน้ำซึ่งตั้งอยู่ในโรงพิธี โรงพิธีนี้สร้างขึ้นโดยการใช้ผ้าขาวกันเป็นห้องสี่เหลี่ยมสำหรับตั้งพระพุทธรูปและให้พระสงฆ์นั่งให้คนสร่งน้ำ ด้านหนึ่งเจาะเป็นประตูสำหรับพระเข้าออก ด้านหนึ่งเจาะเป็นช่องสี่เหลี่ยมขนาดเท่ากับรางสำหรับสอดรางสร่งน้ำเข้าไปภายในห้องสี่เหลี่ยมที่กันด้วยผ้าขาวไว้ รางสร่งน้ำนี้ทำด้วยไม้เนื้อแข็งลักษณะเหมือนรางน้ำ ยาวประมาณ ๓ เมตรครึ่ง มีขาตั้งสูงจากพื้นประมาณ ๒ เมตรทำด้วยไม้เนื้อแข็งเช่นกัน ตั้งรางให้ลาดเอียงประมาณ ๔๕ องศา ปลายด้านหนึ่งสอดเข้าไปในห้องสี่เหลี่ยมที่กันด้วยผ้าขาวประมาณ ๕๐ เซนติเมตร ปลายอีกด้านหนึ่งอยู่นอกห้องที่กันไว้ประมาณ ๓ เมตร ปลายรางด้านที่สอดเข้าไปในห้องที่กันนั้นจะเป็นรูสำหรับให้น้ำไหลลงมารดบนองค์พระพุทธรูปและบนตัวพระสงฆ์ (อริสา ๒๕๔๒ : ๘๓)

การสร่งน้ำพระของชาวมอญเกาะเกร็ดจะกระทำในตอนบ่ายหลังเวลาพระฉันเพลเสร็จเป็นต้นไป ซึ่งอาจจะเป็นเพราะเป็นช่วงเวลาที่อากาศร้อนและพระสงฆ์ปฏิบัติกิจวัตรในเวลากลางวันเสร็จแล้ว ประเพณีสร่งน้ำพระของชาวมอญจัดให้มีขบวนกลองยาวหน้าขบวนผ้าไตรสำหรับถวายพระสงฆ์ใช้เปลี่ยนเมื่อเสร็จจากการสร่งน้ำมาที่ศาลาการเปรียญ นำขึ้นถวายหมู่พระสงฆ์พระสงฆ์รับผ้าไตรแล้วสวดชยันโต จากนั้นจึงเริ่มการสร่งน้ำ โดยแห่พระพุทธรูปนำมาก่อน ชาวบ้านจะกางกลดกันพระพุทธรูปมาเข้าห้องสร่งน้ำโดยตั้งพระพุทธรูปไว้ได้รางสร่งน้ำในห้องค์พระพุทธรูปตรงกับรูที่น้ำจะไหลลงมา เมื่อจัดวางพระพุทธรูปเสร็จเรียบร้อยแล้ว ผู้ที่อยู่ในห้องสร่งน้ำจะเคาะโลหะให้เกิดเสียงดังเป็นสัญญาณให้ผู้ที่ยืนนอกห้องสร่งน้ำ เทน้ำลงในรางน้ำพอประมาณ เป็นการเสร็จพิธีการสร่งน้ำพระพุทธรูป เสร็จจากการสร่งน้ำพระพุทธรูป เจ้าหน้าที่จะยกพระพุทธรูปออกจากห้องสร่งและนิมนต์พระสงฆ์เข้ามาในห้องสร่งครั้งละ ๒ รูป โดยมีขบวนดนตรีนำและมีผู้กั้นกลดให้ เมื่อเข้าไปภายในห้องสร่งน้ำ พระสงฆ์จะนั่งลงตรงปลายรางซึ่งเจาะรูไว้ที่มุมรางข้างละรูป เมื่อพระสงฆ์นั่งประจำที่เรียบร้อยแล้ว เจ้าหน้าที่จะให้สัญญาณให้ผู้อยู่ภายนอกเทน้ำลงรางพอประมาณ น้ำจะไหลจากต้นรางซึ่งอยู่นอกห้องที่กันไว้มาตามรางไปสู่ปลายรางที่อยู่ภายในห้องสร่งน้ำที่กันไว้ด้วยผ้าขาวไหลลงสู่องค์พระสงฆ์ที่นั่งอยู่ปลายราง ทำเช่นนั้นจนครบจำนวนพระสงฆ์ที่นิมนต์มารับการสร่งน้ำจึงเป็นการเสร็จพิธี

แห่ทางหงส์ธงตะขาบ

ประเพณีแห่หางหงส์ของชาวไทยเชื้อสายมอญ บางแห่งเรียกว่า ประเพณีแห่ธงตะขาบ หรือเรียกรวมกันว่า ประเพณีแห่หางหงส์ธงตะขาบ จัดขึ้นในช่วงเทศกาลสงกรานต์ เริ่มเตรียมการ ตั้งแต่ก่อนสงกรานต์และจัดพิธีวันสุดท้ายของเทศกาลสงกรานต์ ประเพณีแห่หางหงส์นี้สืบเนื่องมาจากตำนานเรื่องการสร้างกรุงหงสาวดีอดีตเมืองหลวงของประเทศมอญที่กล่าวว่า เมื่อครั้งอดีตภูมิประเทศที่ตั้งกรุงหงสาวดีนั้นเดิมเป็นทะเลมาก่อน แต่ต่อมาดินเงินกลายเป็นที่ราบลุ่มใหญ่ พระพุทธเจ้าได้เสด็จมา ณ ที่นั้น ทรงเห็นหงส์ตัวผู้และตัวเมียคู่หนึ่งมาหากินในทะเลนี้ ชาวมอญถือเป็นนิมิตรดีจึงตั้งเมืองขึ้น ณ ที่แห่งนั้น แล้วตั้งชื่อเมืองว่า เมืองหงสาวดี ฉะนั้นมอญจึงนับถือหงส์ตั้งแต่นั้นมา และจัดให้มีประเพณีแห่หางหงส์ขึ้นเป็นประจำทุกปี (อริสา ๒๕๔๒ : ๘๖)

การเตรียมการจะเริ่มด้วยการเย็บผ้าที่จะทำเป็นหางหงส์ และประดิษฐ์ดอกไม้สำหรับประดับหางหงส์ที่เรียกว่า ดอกขบา ผ้าที่ใช้ทำหางหงส์จะเป็นผ้าอะไรก็ได้ ยาวประมาณ ๓ เมตร กว้างประมาณ ๑ เมตร ตัดให้เป็นรูปลักษณะหัวท้ายมน ส่วนทางหัวใหญ่กว่าหางเล็กน้อย แม้มชอบผ้าเย็บเข้ากับเชือกโดยตลอดทั้งผืนแล้วใช้ไม้ไผ่เหลาแล้วขนาดพอเหมาะ กว้างขนาดเท่ากับความกว้างของผ้าจำนวน ๙ ท่อน ผูกตรึงทางด้านขวางของผ้าเพื่อให้ผ้ากางออก แล้วจึงเอาดอกขบาที่ประดิษฐ์ไว้ด้วยเศษผ้าสีต่าง ๆ ประดับที่ปลายไม้ไผ่ข้างละ ๙ ดอก และติดที่ไม้ไผ่ตามแนวกลางของผ้าอีก ๙ ดอก ตรงหัวมีตะกร้อสานด้วยหวาย ๑ ลูก ติดดอกไม้อีก ๔ ดอก ส่วนที่หางมีตะกร้อลูกเล็ก ๆ ๒ ลูก ติดดอกไม้ลูกละ ๔ ดอก ตะกร้อลูกสุดท้ายนิยมเอาด้ายสีต่าง ๆ ผูกให้ยาวประมาณ ๓๐ เซนติเมตร เพื่อให้ดูพลิ้วไสวเวลาลมพัด การติดลูกตะกร้อนี้นี้เพื่อถ่วงน้ำหนักให้ผ้ากางออกและเพื่อความสวยงาม นอกจากนี้ตามผืนผ้าจะเจาะรูเป็นช่องลมไว้ไม่ให้ผ้าขาดเวลาลมพัดแรง ๆ ส่วนไม้ที่ผูกตรึงขวางผืนผ้าทั้ง ๙ อันนั้น เป็นคติหมายถึงความเจริญก้าวหน้าในการทำมาหากิน สำหรับลูกตะกร้อทั้ง ๓ ลูกหมายถึงพระรัตนตรัยและดอกไม้ที่ประดับนั้นเป็นเครื่องบูชา

การเย็บผ้าหางหงส์มักจะทำกันที่วัดเพราะสถานที่กว้างขวางและเป็นที่ยุมนุ่มของชาวบ้านอยู่แล้ว ใช้เวลาทำประมาณ ๒ วัน เมื่อเสร็จแล้วก็จัดขบวนแห่มีกลองยาวนำ มีชาวบ้านทุกเพศทุกวัยเข้าร่วมขบวนร้องรำทำเพลงอย่างสนุกสนาน แห่ไปตามหมู่บ้าน มีคนถือบาตรขอรับบริจาคทำบุญไปด้วย เมื่อแห่เสร็จแล้วก็จะนำเงินและหางหงส์ไปถวายพระที่วัด รับศีลรับพรจากพระและกำหนดวันที่จะนำหางหงส์ไปแขวนซึ่งมักจะเป็นวันสุดท้ายของวันสงกรานต์ทุกปี โดยนำไปแขวนไว้กับไม้ได้ตัวหงส์ใกล้ ๆ กับยอดเสาหงส์ การที่ต้องแห่หางหงส์ทุกปี เพราะถือเป็นประเพณีว่า หงส์จะผลัดขนทุกปี โดยเฉพาะหางหงส์จะหลุดหมด หางนั้นชาวมอญถือว่าเป็นสิ่งสำคัญใช้กำหนดทิศทาง เหมือนหางเสือเรือถ้าไม่มียอมไปไม่ตรงทิศทางที่ต้องการ ฉะนั้นชาวไทยรามัญจึงกำหนดให้มีการแห่หางหงส์ขึ้นในวันสงกรานต์ทุกปี เปรียบเสมือนสิ่งชี้แนะหนทางการดำเนินชีวิตของชาวมอญ การสร้างเสาหงส์และการแห่หางหงส์ชาวมอญเชื่อว่าเป็นพุทธบูชาที่ดีจะได้านิสงส์มาก เป็นการน้อมนำให้ระลึกถึงพระรัตนตรัย จึงปฏิบัติเป็นประเพณีต่อมาจนปัจจุบัน

การก่อพระเจดีย์ทราย

ในช่วงเทศกาลสงกรานต์ ชาวมอญมีประเพณีก่อพระเจดีย์ทรายเช่นเดียวกับชาวไทย ชาวมอญทุกเพศทุกวันจะจัดเตรียมทรายมาที่วัดนำไปก่อเป็นเจดีย์เล็ก ๆ ที่บริเวณลานวัด ใกล้พระเจดีย์ตรงหัวมุมวัดด้านทิศตะวันออก เมื่อก่อพระเจดีย์เสร็จจะประดับตกแต่งด้วยธงกระดาษสีต่าง ๆ ให้สวยงามเช่นเดียวกับการก่อพระเจดีย์ทรายทั่ว ๆ ไป กล่าวกันว่าประเพณีก่อพระเจดีย์ทรายในช่วงสงกรานต์นี้เป็นอุบายในการให้คนชนทรายเข้าวัด เพราะทุกปีเมื่อคนเข้ามาทำกิจกรรมในวัดก็จะเหยียบย่ำทรายติดเท้าไป ฉะนั้นประเพณีก่อพระเจดีย์ทรายจะทำให้คนได้บำเพ็ญประโยชน์แก่วัด ซึ่งนับเป็นผลบุญทางอ้อมอย่างหนึ่ง (อลิสสา ๒๕๔๒ : ๘๘)

แห่ปลา

ประเพณีแห่ปลาเนื่องในเทศกาลสงกรานต์ของชาวมอญสืบเนื่องมาจากตำนานที่เล่าสืบต่อมาของชาวมอญว่า มีพระอาจารย์องค์หนึ่งมีความเชี่ยวชาญในการทำนายโชคชะตา วันหนึ่งได้ตรวจดวงชะตาสามเณรที่เป็นลูกศิษย์องค์หนึ่ง พบว่าสามเณรองค์นั้นดวงชะตาขาดในไม่ช้าจะต้องถึงแก่ความตาย จึงสงสารมากแต่ไม่มีหนทางใดช่วยได้ จึงอนุญาตให้กลับไปเยี่ยมญาติโยมที่บ้านเพื่อจะได้พบกันก่อนตาย ขณะนั้นเป็นช่วงหน้าร้อน ระหว่างเดินทางกลับบ้าน สามเณรพบหนองน้ำแห่งหนึ่งน้ำแห่งนั้นมีปลาตกลูกกลมๆ อยู่ในโคลนใกล้จะตาย สามเณรดึงกล่าวจึงตักปลาที่ใกล้จะตายนั้นไปปล่อยในลำคลองแล้วเดินทางต่อไปจนถึงบ้าน ได้พบและพักอยู่ที่บ้านระยะหนึ่งจึงเดินทางกลับวัด เมื่อพระอาจารย์เห็นสามเณรยังมีชีวิตอยู่จึงสอบถามเหตุการณ์ในระหว่างที่กลับไปบ้าน เมื่อสามเณรเล่าให้ฟังพระอาจารย์จึงสันนิษฐานว่า บุญกุศลจากการช่วยชีวิตปลาทำให้สามเณรมีชีวิตอยู่ต่อไป ตำนานดังกล่าวทำให้ชาวมอญมีประเพณีปล่อยปลาในช่วงเทศกาลสงกรานต์เป็นประเพณีสืบต่อมาจนปัจจุบัน เพื่อผลานิสงส์ในการมีชีวิตที่ยืนยาว เดิมชาวมอญเกาะเกร็ดแห่ข้าวแช่ในวันสงกรานต์ และหลังจากวันสงกรานต์จนถึงวันอาทิตย์จึงจัดขบวนแห่ปลา (อลิสสา ๒๕๔๒ : ๘๘)

แห่น้ำหวาน

ในช่วงเทศกาลสงกรานต์หลังจากวันสงกรานต์พระประมาณ วันที่ ๑๖-๑๘ เมษายนของทุกปี ชาวมอญเกาะเกร็ดจะมี ประเพณีแห่น้ำหวาน ไปถวายพระสงฆ์ตามวัดต่าง ๆ โดยชาวมอญเกาะเกร็ดจะร่วมกันจัดขบวนแห่น้ำหวานไปที่วัดต่าง ๆ จึงได้เรียกกันว่า ประเพณีแห่น้ำหวาน และมีเฉพาะชาวมอญที่เกาะเกร็ดเท่านั้นที่ปฏิบัติ ผู้สูงอายุชาวมอญเกาะเกร็ดเล่าว่า แต่ดั้งเดิมประมาณร้อยปีมาแล้ว ในช่วงเทศกาลสงกรานต์ซึ่งอากาศร้อนจัด ชาวมอญเกาะเกร็ดเห็นว่าพระภิกษุสงฆ์

คงจะกระหายน้ำบ่อย ถ้าได้ดื่มเครื่องดื่มที่มีรสหวานคงจะทำให้สดชื่นขึ้น จึงได้นำน้ำมะเน็ด ซึ่งเป็นเครื่องดื่มรสชาติเปรี้ยวหวานชาเล็กน้อย บรรจุในขวดแก้วพิเศษมีลูกแก้วเล็ก ๆ กลิ้งได้อยู่ตรงคอขวด ขนาดเท่าหน้าออดลมในปัจจุบัน นำเข้าจากต่างประเทศครั้งแรกในสมัยรัชกาลที่ ๕ ไปถวายพระสงฆ์ตามวัดต่าง ๆ เป็นประเพณีเรื่อยมา จนเมื่อไม่มีน้ำมะเน็ดจำหน่ายแล้ว จึงได้เปลี่ยนเป็นถวายน้ำตาลทรายสำหรับให้พระสงฆ์ไว้ดื่มกับมันเทศ ปัจจุบันมักจะถวายเป็นน้ำหวานบรรจุขวดวัดละหลายขวด เฉลี่ยตามปริมาณของจำนวนพระสงฆ์แต่ละวัด ในการจัดชบวนแห่จะมีรถเข็นใส่ขวดน้ำหวานมีชาวมอญทั้งหนุ่มสาวและผู้สูงอายุแต่งกายสวยงามช่วยกันเข็นรถบรรทุกขวดน้ำหวานพร้อมทั้งร้องรำทำเพลงไปด้วย เมื่อถึงวัดใดก็หยุดชบวนและยกน้ำหวานเข้าไปถวายพระสงฆ์ตามที่กำหนดไว้ เมื่อถวายเสร็จก็เคลื่อนชบวนแห่ต่อไปยังวัดอื่นจนกระทั่งถวายน้ำหวานที่เตรียมมาหมดจึงเสร็จพิธี (อภิสรา ๒๕๔๒ : ๘๙)

ทำบุญกลางบ้าน

หลังจากวันสงกรานต์แล้วอาจจะประมาณ ๗ วัน ชาวมอญเกาะเกร็ดจะมีประเพณีทำบุญเนื่องในเทศกาลสงกรานต์อีกวันหนึ่งคือ ประเพณีทำบุญกลางบ้าน ชาวมอญแต่ละหมู่บ้านจะเรียกริเงินนำไปซื้อวัตถุดิบมาทำอาหารเลี้ยงพระสงฆ์ในตอนเช้าวันใดวันหนึ่งโดยใช้สถานที่จัดเลี้ยงบริเวณกึ่งกลางของหมู่บ้าน หลังจากถวายภัตตาหารเช้าแล้ว ผู้มาทำบุญจะจัดอาหารใส่ปันโตให้พระสงฆ์นำไปฉันเพลที่วัด เป็นประเพณีจัดเป็นประจำทุกปี (อภิสรา ๒๕๔๒ : ๙๐)

ตักบาตรน้ำผึ้ง

ประเพณีตักบาตรน้ำผึ้งของมอญเป็นประเพณีเก่าแก่ของมอญที่กระทำสืบต่อกันมาแต่โบราณ จัดในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๐ ประเพณีตักบาตรน้ำผึ้งจะมีการทำบุญตักบาตรถวายอาหารคาวหวานแก่พระภิกษุสามเณรเช่นการทำบุญในวันพระตามปกติ แต่ทางวัดจะนำบาตรหรือภาชนะมาเรียงไว้สำหรับใส่น้ำผึ้งที่เตรียมมารินลงในบาตรหรือภาชนะที่จัดไว้เหมือนการตักข้าวใส่บาตร การตักบาตรน้ำผึ้งของชาวมอญเกาะเกร็ดจะทำข้าวต้มลูกโยนทอดด้วยใบพวงหรือใบมะพร้าวถวายพระสงฆ์สำหรับจิ้มน้ำผึ้งรับประทานด้วย นอกจากนี้ชุมชนมอญบางชุมชนหญิงสาวจะนำผ้าเช็ดหน้าสำหรับถวายพระรองไว้กับบาตรด้วย (อภิสรา ๒๕๔๒ : ๙๐)

การตักบาตรด้วยน้ำผึ้งนี้ในสมัยโบราณชาวมอญหวังจะให้พระภิกษุสามเณรได้นำน้ำผึ้งไปผสมยาสมุนไพร เพราะสมัยก่อนจะต้องใช้น้ำผึ้งผสมยาสมุนไพรเป็นลูกกลอน ไม่มียาแผนโบราณหรือยาแผนปัจจุบันที่ผลิตมาสำเร็จรูปเช่นปัจจุบัน ชาวมอญจึงได้มีการทำบุญตักบาตรด้วยน้ำผึ้งเพื่อให้พระสงฆ์ได้ใช้ในการดังกล่าว แต่ถึงแม้ปัจจุบันจะมียาแผนปัจจุบันใช้แพร่หลายแล้วชาวมอญก็ยังจัดให้มีประเพณีนี้อยู่เพราะต้องการรักษาประเพณีดั้งเดิมไว้

คติความเชื่อในเรื่องการทำบุญถวายน้ำผึ้งแก่พระภิกษุสงฆ์ของชาวมอญสืบเนื่องมาจากตำนานหลายตำนาน ดังนี้ เรื่องการถวายน้ำผึ้งแด่พระปัจเจกโพธิ์ ตามตำนานกล่าวว่า พระปัจเจกโพธิ์รูปหนึ่งต้องการจะหาน้ำผึ้งมาผสมโอสถและบังเอิญวันหนึ่งขณะไปบิณฑบาตในหมู่บ้านใกล้ชายป่า มีชาวบ้านนำน้ำผึ้งมาถวายด้วยจิตศรัทธาอยากทำบุญ แต่ไม่มีอาหารอื่นจึงได้นำน้ำผึ้งที่มียุงรินใส่ลงในบาตร เมื่อชายผู้นั้นรินน้ำผึ้งเกิดเหตุอัศจรรย์ น้ำผึ้งที่รินลงไปในนั้นมีปริมาณเพิ่มขึ้นจนล้นบาตร ขณะนั้นมีหญิงชาวบ้านคนหนึ่งซึ่งกำลังทอดผ้าอยู่เห็นความอัศจรรย์ที่น้ำผึ้งเพิ่มขึ้นจนล้นบาตรและเกรงว่าน้ำผึ้งจะเป็นมือพระปัจเจกโพธิ์ จึงรีบนำผ้าที่ทอดแล้วถวายแด่พระปัจเจกโพธิ์เพื่อใช้ซับน้ำผึ้งที่ไหลล้นบาตร จากนั้นชายผู้ถวายน้ำผึ้งได้อธิษฐานขอให้อานิสสแห่งการทำบุญครั้งนี้ดลบันดาลให้เขาได้เกิดเป็นผู้มั่งคั่งและมีอำนาจ ส่วนหญิงผู้ถวายผ้าซับน้ำผึ้งอธิษฐานขอให้เกิดเป็นผู้ที่มีความงามและมีทรัพย์ ต่อมาเมื่อชายและหญิงนั้นสิ้นชีวิตลงจึงได้ไปเกิดใหม่เป็นพระราชามีความเข้มแข็งและมั่งคั่ง ส่วนหญิงผู้ถวายผ้าแด่พระปัจเจกโพธิ์ไปเกิดเป็นพระราชธิดาที่มีความงามและมั่งคั่งของพระราชาก็อีกเมืองหนึ่ง

เรื่องการถวายน้ำผึ้งแด่ พระวิปัสสี พระอดีตชาติหนึ่งขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ตามตำนานกล่าวว่า ครั้งหนึ่งในสมัยพระวิปัสสี พระราชาและชาวเมืองแข่งขันทำบุญถวายทานแด่พระวิปัสสี ทั้งสองฝ่ายแข่งขันกันถึง ๖ ครั้ง ก็ยังไม่มีใครแพ้ใครชนะ ต่างฝ่ายต่างพยายามหาของแปลกมาถวายพระวิปัสสี จนกระทั่งวันหนึ่งมีชายชาวบ้านป่าเดินถือรวงผึ้งผ่านประตูเมืองเข้ามา ชาวเมืองที่ประตูเมืองเห็นรวงผึ้งก็นึกได้ว่ายังไม่มีใครนำรวงผึ้งไปถวายพระวิปัสสี จึงเข้าไปขอซื้อรวงผึ้งจากชาวบ้านป่านั้นโดยให้ราคาสูงมาก ชายชาวบ้านป่าสงสัยจึงถามชาวเมืองว่าทำไมจึงจะซื้อรวงผึ้งของเขาดูด้วยราคาสูงมาก ชาวเมืองจึงเล่าเรื่องราวการแข่งขันทำบุญถวายทานแด่พระวิปัสสีระหว่างชาวเมืองกับพระราชา ชายชาวบ้านป่าจึงขอร่วมทำบุญด้วยโดยขอถวายรวงผึ้งโดยไม่คิดมูลค่า ชาวเมืองทั้งหลายได้ทราบ ต่างดีใจ จึงช่วยกันนำรวงผึ้งมาบีบเอาน้ำผึ้งใส่ถาดทองคำใบใหญ่ ผสมกับนมเนยคลุกเคล้ากันแล้วนำไปถวายพระวิปัสสีและพระสงฆ์ทั้งหลาย (อติสา ๒๕๔๒ : ๙๒)

ด้วยอานิสสการถวายทานด้วยน้ำผึ้งของชายผู้นี้ เขาได้ไปเกิดในเทวโลกและต่อมาเกิดเป็นพระราชาแห่งกรุงพาราณสี เกิดเป็นพระราชกุมารในราชวงศ์ศากยะมีนามว่า สิวลีกุมาร แปลว่า ผู้ให้ลาภ เพราะเมื่อตอนพระราชมารดาทรงพระครรภ์มีผู้นำเครื่องราชบรรณาการมาถวายเป็นจำนวนมาก เมื่อเจริญพระชนมายุได้ออกบวชกับพระสารีบุตรจนสำเร็จเป็นพระอรหันต์และสมบูรณ์ด้วยปัจจัยลาภ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงยกย่องพระสิวลีว่า เป็นภิกษุผู้มีลาภเป็นเลิศ

ชาวมอญมีความเชื่อในอานิสสการการทำบุญด้วยน้ำผึ้งตามตำนานเรื่อง การถวายน้ำผึ้งแด่พระปัจเจกโพธิ์และการถวายน้ำผึ้งแด่พระวิปัสสีพุทธเจ้า จึงมีประเพณีตักบาตรน้ำผึ้งสืบมาจนทุกวันนี้

บทที่ ๔

บทบาทของชนชาติมอญในประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมไทย

นโยบายของรัฐบาลในการปกครองชาวมอญ

ชาวมอญที่อพยพเข้ามาอยู่ในประเทศไทย ไม่ว่าจะโดยการอพยพเข้ามาเองหรือถูกกวาดต้อนเข้ามาได้รับการต้อนรับและเลี้ยงดูเสมอหน้ากัน เทียบเท่ากับพลเมืองไทย ได้รับพระราชทานที่ดินให้ตั้งบ้านเรือนโดยปกติจะจัดให้อยู่รวมกันในหมู่บ้านของตน เช่น หมู่บ้านมอญที่สามโคก ปากเกร็ด นครเขื่อนขันธ์ เป็นต้น และตั้งผู้นำชาวมอญที่ได้รับความนิยมนับถือในหมู่บ้านของตนให้เป็นหัวหน้าดูแลทั่วกล่าว รัฐบาลติดต่อกับชาวมอญโดยผ่านหัวหน้าเหล่านั้น ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐบาลตลอดจนขุนนางไทยกับพวกมอญในระยะแรกจึงมีน้อย เพราะรัฐบาลมิได้เข้าไปปกครองโดยตรง ผู้ที่ได้รับเลือกให้เป็นหัวหน้าในแต่ละชุมชนจะได้รับการแต่งตั้งให้มีตำแหน่งและยศศักดิ์ ลดหลั่นกันลงมาและให้ไปขึ้นกับหัวหน้าใหญ่ที่จักรีมอญ ซึ่งเป็นผู้ควบคุมกองมอญทั้งหมดในประเทศไทย เช่น พระยารามัญวงศ์ ซึ่งมียศเสมอจตุสดมภ์ในสมัยกรุงธนบุรี หรือ เจ้าพระยามหาโยธา จางวาง คักดินา ๓,๐๐๐ ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ วิธีการตั้งผู้นำคนกลุ่มน้อยในประเทศไทยให้เป็นหัวหน้าปกครองพวกเดียวกันดังกล่าว เป็นนโยบายของรัฐบาลไทยที่ใช้มานานตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา (สุภรณ์ ๒๕๑๙ : ๖๙-๗๐)

ให้ประกอบอาชีพตามอัธยาศัย ไม่ว่าจะเป็นเกษตรกรรมหรือการค้า ตลอดจนบางคนที่มีสมัครใจจะรับราชการ ตลอดจนบางคนที่มีสมัครใจจะรับราชการ ก็โปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้มีตำแหน่งและยศศักดิ์ต่าง ๆ กัน เช่น พระยาเกียรติ พระยาราม เป็นต้น

นอกจากนี้รัฐบาลไทยยังอนุญาตให้ชาวมอญได้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนาตามวินัยปฏิบัติของตนซึ่งแตกต่างไปจากไทยเล็กน้อย ตลอดจนสามารถปฏิบัติกิจกรรมตามขนบธรรมเนียมประเพณีและความเชื่อของตน เช่น การนับถือผี และการฉลองเทศกาลต่าง ๆ เป็นต้นว่า สงกรานต์ เรื่องภาษานั้นรัฐบาลก็ไม่ได้บังคับให้หันมาใช้ภาษาไทยแต่เพียงภาษาเดียว แต่ให้ใช้ภาษาเดิมได้ตามใจสมัคร

ยิ่งไปกว่านั้น มอญที่เข้ามาอยู่ในประเทศไทยยังได้รับอนุญาตให้มีการติดต่อกับพรรคพวกญาติพี่น้องที่อยู่ในเมืองมอญ ดังจะเห็นได้ว่ามีชาวมอญในประเทศไทยขอลากลับไปเยี่ยมญาติพี่น้องที่เมืองเมาะล่ำเล็งบ้าง เมืองทวายบ้างอยู่เนือง ๆ และพระสงฆ์รามัญก็ได้รับอนุญาตให้ลาออกไปนมัสการพระเจดีย์ที่ย่างกุ้งตามความศรัทธา พร้อมทั้งเยี่ยมเยียนญาติพี่น้องในเมืองมอญเช่นกัน การอนุญาตให้มีการติดต่อดังกล่าว นอกจากจะมีผลทางด้านจิตวิทยาในการปกครองชาวมอญอพยพแล้ว ในขณะเดียวกันก็เป็นประโยชน์แก่รัฐบาลไทยทั้งทางตรงและทางอ้อม คือทำให้รัฐบาลสามารถทราบข่าวความเคลื่อนไหวในประเทศพม่าด้วย

ในตอนต้นศตวรรษปัจจุบัน ชุมชนมอญในประเทศไทยประกอบด้วยชาวมอญสองกลุ่มที่พูดภาษาถิ่นแตกต่างกัน กลุ่มที่หนึ่ง ประกอบด้วยผู้พูดภาษาถิ่นหงสาวดี เป็นพวกแรกที่ตั้งรกรากในประเทศไทย และบางครั้งถูกเรียกว่า “มอญเก่า” กลุ่มที่สอง พูดภาษาถิ่นเมาะตะมะ มาถึงไม่นานมานี้ ประกอบด้วยผู้อพยพที่มาถึงระหว่าง พ.ศ. ๒๑๒๗ ถึง ๒๓๕๘ (Guillon 1999: 208)

ก่อนสงครามโลกครั้งที่สอง การตั้งรกรากของมอญจะพบที่อยุธยา ปทุมธานี ปากเกร็ด ปากลัด (พระประแดง) และธนบุรี รวมทั้งที่ระแหง (ตาก) อุทัยธานี ลพบุรี กาญจนบุรี และบ้านโป่ง (ราชบุรี) ภาษามอญยังคงพูดกันเกือบทุกหนแห่งในหมู่บ้านและยังคงเลือกผู้ใหญ่บ้านเป็นชาวมอญ ซึ่งอยู่ภายใต้การนำของจักรีมอญ หัวหน้าของชาวมอญทั้งหมดในประเทศไทย

ยังมีเจ้าชายและครอบครัวเจ้านายต่าง ๆ ที่ยังปฏิบัติตามประเพณีเก่าแก่หลังจากตั้งรกรากในประเทศไทยแล้ว ครอบครัวเหล่านี้ที่มีชื่อเสียงมากที่สุดเป็นลูกหลานของเจ้าพระยามหาโยธา ซึ่งเป็นตำแหน่งที่ได้รับจากกษัตริย์ไทย เจ้าชายองค์นี้มีชื่อในขณะนั้นว่า พญาแจ้ง อพยพสู่ประเทศไทยใน พ.ศ. ๒๓๑๘ นำคนหนึ่งหมื่นเข้ามาด้วย สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงต้อนรับพวกเขาให้ตั้งรกรากที่เมืองนนทบุรี ทรงตั้งเป็นผู้หัวหน้าชุมชนมอญในประเทศไทยทั้งหมด และทรงมอบภารกิจให้พิชิตตะนาวศรี ซึ่งได้ทำสำเร็จอย่างสงบเนื่องจากบรรดาเจ้าเมืองเล็กน้อยทั้งหมดและหัวหน้าหมู่บ้านต่างรวบรวมพลเตรียมพร้อมให้แล้ว ผลก็คือ หลังจากกองทหารอังกฤษได้ชัยชนะเหนือพม่าใน พ.ศ. ๒๓๖๙ ตัวแทนอังกฤษประจำราชสำนักไทย พันโทเฮนรี เบอนี (Maj. Henry Burney) ได้ขอร้องขออย่างเป็นทางการให้ตั้งราชวงศ์มอญขึ้นใหม่ เขาปฏิเสธข้อเสนอนี้ ยินดีกับการเป็นพันธมิตรและเกียรติยศที่เสนอให้เขาโดยกษัตริย์ไทยยิ่งกว่าการเอาชนะหงสาวดีที่เต็มไปด้วยอันตราย ที่ชาวมอญทั้งหมดยังจดจำความนองเลือดนั้นอยู่ในหัวใจพวกเขาได้อย่างชัดเจน

ใน พ.ศ. ๒๔๕๖ สมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประทานชื่อสกุล ศษเสนี ให้กับลูกหลานเชื้อสายตรงของเจ้าพระยามหาโยธา (แจ้ง) ผู้สืบสกุลในปัจจุบันคือ ศ.นพ.สุเฑาะ ศษเสนี นายกสมาคมไทยรามัญในกรุงเทพฯ

ชนชั้นสูง พลเรือน รวมทั้งทหารชาวมอญทั้งหมด ได้ตั้งลงอย่างมั่นคงในประเทศไทย และคงจะเป็นผลของการแต่งงานของตระกูลทั้งหลาย การได้รับตำแหน่งระดับต่าง ๆ ในสังคมไทยด้านการบริหาร การทหาร และการพาณิชย์ สิ่งนี้ทำให้เบอนีเขียนในจดหมายฉบับหนึ่งว่า “เจ้าหน้าที่จำนวนมากของประเทศนี้ที่จริงเป็นชาวมอญ” และภายหลังต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๘๑ เอริก ไฮเดน ฟาเดน (Erik Seidenfaden) ได้สังเกตว่า “เป็นที่รู้กันดีว่าตระกูลที่โดดเด่นที่สุดของเราหลายตระกูลทั้งบรรดาพวกเจ้าและสามัญชนได้ผสมปนเปกับเลือดมอญอย่างเข้มข้น ซึ่งได้สร้างบุคคลต่าง ๆ ที่ยอดเยี่ยมของเราทั้งหญิงและชาย”

การป้องกันประเทศไทย

กรมรามัญ

ชาวมอญที่เข้ามาอยู่ในประเทศไทยนั้น ทางรัฐบาลไทยมิได้ถือเป็นชาวต่างประเทศแต่อย่างใด ทุกครั้งที่กล่าวถึงชาวไทยก็จะกล่าวถึงชาวมอญ และชาวลาวควบคู่กันไปด้วยทุกครั้ง ในฐานะพลเมืองของประเทศ ชายฉกรรจ์มอญมีหน้าที่ต้องทำราชการ เริ่มตั้งแต่อายุ ๑๘ ปี ก็ขึ้นทะเบียนเป็น “ไพร่สม” เพื่อฝึกหัดงานกับมูลนาย พออายุได้ ๒๐ ปี ก็ขึ้นทะเบียนเป็น “ไพร่หลวง” คือทำหน้าที่รับราชการโดยตรง จนกระทั่งอายุ ๖๐ ปี จึงจะปลดชรา หรือว่ามีบุตรชายเข้ารับราชการ ๓ คน ก็จะปลดประจำการได้ก่อนอายุ ๖๐ ปี ทั้งไพร่สมและไพร่หลวงจะต้องเข้าสังกัดอยู่ในกรมของขุนนางกรมใดกรมหนึ่งให้แน่นอน กรมของขุนนางมีลักษณะเป็นทั้งที่รวมกำลังพล และหน่วยงานที่ปฏิบัติงานในการบริหารราชการ ประกอบด้วย เจ้ากรม เป็นผู้บังคับการ ปลัดกรม เป็นผู้ช่วย และสมุหนับญชี ผู้เก็บรายชื่อไพร่ซึ่งอยู่ในสังกัดกรมนั้น สำหรับเทียบกับบัญชีทางว่าของกรมพระสุรัสวดี (สุภรณ์ ๒๕๑๙ : ๙๕-๙๖)

ไพร่หลวงรามัญจัดเป็นไพร่หลวงฝ่ายทหารหรือฝ่ายขวา มีหน้าที่ในการศึกสงครามและการป้องกันประเทศ ขึ้นกับฝ่ายกลาโหม ในสมัยกรุงศรีอยุธยาไม่มีหลักฐานการแบ่งกรมกองรามัญที่ชัดเจน มีแต่เพียงตำแหน่งหัวหน้ากองมอญ ซึ่งมีหน้าที่ควบคุมดูแลว่ากล่าวคนมอญที่อยู่ในประเทศไทยทั้งหมดในยามสงบ และเป็นแม่ทัพคุมกองมอญในยามสงคราม มียศเป็นพระยาตำแหน่งจกักรมมอญ เช่น พระยาบำเรอภักดิ์ ซึ่งเลื่อนขึ้นเป็นพระยารามัญวงศ์ในสมัยกรุงธนบุรี

ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ได้แบ่งแยกไพร่หลวงรามัญเป็นกรมใหญ่ ๆ ๕ กรม ตามหลักฐานในพระอัยการตำแหน่งนายทหารหัวเมือง มีเจ้ากรมยศเป็นพระยา ถือศักดินา ๑,๖๐๐ คือ

๑. กรมตั้งทองซ้าย พระยาเกียรติ เป็นเจ้ากรม
๒. กรมตั้งทองขวา พระยาราม เป็นเจ้ากรม
๓. กรมดาบสองมือ พระยานครอินทร์ เป็นเจ้ากรม
๔. กรมอาทมาตซ้าย พระยาภักดีสงคราม เป็นเจ้ากรม
๕. กรมอาทมาตขวา พระยารัตนจักร เป็นเจ้ากรม

ไพร่หลวงรามัญอยู่ในบังคับของขุนนางในแต่ละกรม แบ่งเป็นหมู่ ไพร่ในหมู่เรียกว่า ลูกหมู่ หรือ บุตรหมู่ หัวหน้าหมู่เรียก เจ้าหมู่ เจ้าหมู่มีตำแหน่งเป็นนายหมวดไปขึ้นต่อขุนนางที่เป็นนายกอง นายกองไปขึ้นต่อเจ้ากรม กรมรามัญดังกล่าวอยู่ในบังคับของเจ้าพระยามหาโยธาจางวางศักดินา ๓,๐๐๐ แต่ครั้งสิ้นเจ้าพระยามหาโยธา (ทอเรียะ) ในสมัยรัชกาลที่ ๔ แล้ว ก็ไม่ได้ตั้งเจ้าพระยามหาโยธาอีก กรมรามัญทั้งปวงจึงอยู่ในบังคับของกรมพระกลาโหม

นอกจากกรรมมอญทั้ง ๕ แล้ว ยังมีกรรมมอญที่ยกไปประจำตามเมืองต่าง ๆ อีก แต่เวลาสักก็ยังไม่รวมกับกรรมทั้ง ๕ เช่น กองทหารปืนเมืองนครเขื่อนขันธ์ซึ่งกรมตั้งทองขวาเป็นผู้นำสักในทะเลเบียนสัสดี นอกจากนี้ยังปรากฏว่ามีไพร่หลวงรามัญไปสักสมทบอยู่ในกรมอื่น ๆ ได้แก่ กรมมอญลาว กรมมริน กองทหารม้า

ลักษณะควบคุมไพร่หลวงนั้นกำหนดเอาครัวเรือนเป็นที่ตั้ง บิดาสั่งกัฏกรมไหนบุตรหลานจะต้องอยู่กรรมนั้นด้วย จะย้ายกรมก็ต่อเมื่อได้รับอนุญาต ถ้าสั่งกัฏกรมในราชธานี ไพร่กรรมนั้นก็จะต้องตั้งถิ่นฐานอยู่ในวงหัวเมืองราชธานี ถ้าเป็นไพร่คงเมืองชั้นนอกเมืองไหน ก็ต้องอยู่แขวงเมืองนั้น ทั้งนี้เพื่อประโยชน์ในเวลาเกณฑ์แรงใช้ในราชการทั้งในยามศึกและยามสงบ

นอกจากนี้ยังมีมอญอีกพวกหนึ่งมิได้มีฐานะเป็นไพร่หลวง แต่เป็นไพร่เจ้า สักกัฏในกรรมของเจ้า ซึ่งเป็นแต่เพียงที่รวมกำลังพล ไม่เกี่ยวข้องกับการบริหารราชการแผ่นดิน ไพร่ที่ลงทะเลเบียนกับกรรมของเจ้า พวกเจ้ามีสิทธิและอำนาจเหนือไพร่ในกรรมของตน และไพร่ในกรรมเจ้าก็ไม่ต้องทำราชการ งานของไพร่ได้แก่งานที่เจ้ากำหนด อาจจะเป็นงานของเจ้าเอง หรือเป็นงานที่เจ้ารับมาจากพระเจ้าแผ่นดินก็ได้ กรรมของเจ้ามีเจ้าเป็นเจ้าของและมีขุนนางอย่างน้อย ๓ คน คือ เจ้ากรม ปลัดกรม และสมุหนับญี่เป็นผู้ควบคุมและดำเนินงาน ยศของขุนนางที่เป็นเจ้ากรมจะเป็นสัดส่วนกับยศของเจ้าซึ่งเป็นเจ้าของกรรมนั้น เช่น กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ จะมีกรมซึ่งขุนนางที่เป็นเจ้ากรมถือยศเป็น “หมื่น”

ในสมัยกรุงศรีอยุธยาคงจะมีมอญในกรมเจ้าด้วย แต่ในสมัยธนบุรี สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีได้มีข้อห้ามไม่ให้ชาวมอญเป็นไพร่ในกรมเจ้าทั่วไป ยอมให้มีแต่กรมพระราชวังบวรแห่งเดียว ไพร่รามัญที่สังกัดกรมพระราชวังบวรแบ่งเป็น ๓ กรม เจ้ากรมมียศเป็น “พระ” คือ .

๑. กรมมอญขวา	พระปราบอังวะ เป็นเจ้ากรม
๒. กรมมอญซ้าย	พระชนะภูกาม เป็นเจ้ากรม
๓. กรมมอญกลาง	พระภักดีสรเดช เป็นเจ้ากรม

เมื่อสิ้นกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญแล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้ยกเลิกตำแหน่งกรมพระราชวังบวร และโปรดให้กรมมอญวังหน้าทั้ง ๓ กรมมาขึ้นกับกรมพระกลาโหม เช่นเดียวกับกรมมอญวังหลวงทั้ง ๕ กรม (สุจริตลักษณะ และคณะ ๒๕๓๘ : ๖๘)

อนึ่ง ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ได้พระราชทานเลิก (ไพร่) ซึ่งสังกัดกรมมอญทั้ง ๘ แก่พระองค์เจ้าชายกฤษดาภินิหาร (กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์) เมื่อครั้งยังทรงพระเยาว์ไว้สำหรับใช้สอยส่วนพระองค์จำนวน ๔๗ คน โดยให้แยกขาดจากหมู่มาลักแปลงเป็นเลกส่วนพระองค์ ที่เป็นเช่นนี้อาจเนื่องมาจากการที่กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ทรงมีเจ้าจอมเป็นคนมอญ คือ เจ้าจอมมารดากลิ่น ซึ่งเป็นธิดาของพระยาดำรงค้ำราชพลชั้น (จ๋ย) ผู้เป็นบุตรของเจ้าพระยา

มหาโยธา (ทอเรียะ) เลกที่ได้รับพระราชทานจึงเป็นคนมอญจากกรรมมอญ ๘ กรรมมากกว่ากรรมอื่น (สุภรณ์ ๒๕๑๙ : ๑๐๑-๑๐๒)

โดยทั่วไป งานของไพร่หลวงรามัญทำแยกเป็น ๒ ประเภทคือ งานฝ่ายทหารในยามสงคราม และงานฝ่ายพลเรือนในยามสงบ

ในยามสงครามไพร่หลวงรามัญจะถูกเกณฑ์เข้ากองทัพร่วมอยู่ในทัพหน้าไปสู้รบด้วยทุกครั้ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งสงครามกับประเทศพม่า จะต้องมียกทัพของมอญเข้าร่วมด้วยทุกครั้ง ที่เห็นได้ชัดเจนก็คือในสมัยสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ดังเช่น คราวอะแซหวุ่นกี้ตีหัวเมืองเหนือใน พ.ศ. ๒๓๑๘ ได้ทรงจัดกองมอญเข้าในกองทัพลายกอง คือ กองมอญพระยารามัญวงศ์ ให้เดินทัพผ่านทางในเมืองพิษณุโลก ขึ้นไปตั้งค่ายประชิดค่ายพม่าซึ่งล้อมเมืองพิษณุโลกทางด้านเหนือ กองมอญพระยากลางเมืองไปตั้งอยู่ที่ค่ายบางทรายในกองของพระยาราชสุภาวดี และต่อมาได้ยกขึ้นมารวมกับกองทัพระโหราธิบดี ยกไปชุมนุมอยู่ทางด้านหลังค่ายพม่าฝั่งตะวันตก คอยตีกระหนาบเมื่อเห็นพม่ารบพุ่งกับกองทัพระยาจักรีและเจ้าพระยาสุรสีห์ ส่วนกองมอญที่พระยาแจ้งคุมไปนั้นให้ไปตั้งดักพม่าที่เมืองกำแพงเพชร ส่วนมากแล้วหน้าที่ที่กองทัมอญได้รับคือ การไปขัดตาทัพเข้าศึก เพื่อเป็นการตัดกำลังและถ่วงเวลาคอยจังหวะให้กองทัพลองเตรียมพร้อมที่จะตั้งรับได้ เช่น คราวศึกพระเจ้าปดุง พ.ศ. ๒๓๒๘ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้ทรงจัดให้พระยามหาโยธา (แจ้ง) คุมกองมอญจำนวน ๓,๐๐๐ คน ยกออกไปตั้งขัดตาทัพอยู่ที่ด่านกรมช้างซึ่งเป็นช่องเขาริมลำน้ำแควใหญ่

ส่วนในยามสงบงานที่ไพร่หลวงต้องทำระหว่างเข้าเวร มักจะเป็นงานโยธาเกี่ยวกับการทำนุบำรุงบ้านเมือง สร้างและซ่อมแซมพระราชวังต่าง ๆ ตลอดจนชุดคูคลอง ดังเช่น ในสมัยรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้เกณฑ์กองรามัญเมืองนครเขื่อนขันธ์ไปตัดไม้เลาอดเพื่อนำไปซ่อมแซมท้องพระโรงและพระที่นั่งเมืองลพบุรีใน พ.ศ. ๒๔๐๐ และเมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๓ ได้โปรดให้กรมหมื่นบวรวิชัยชาญเป็นผู้วางแผนสร้างเมืองปราจีนบุรี ณ ริมฝั่งแม่น้ำบางปะกง โดยเกณฑ์มอญบ้านสามโคกจังหวัดปทุมธานี มาตั้งกองทำอิฐก่อกำแพงเมืองและป้อมค่าย ได้สร้างเสร็จเมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๕ นอกจากนี้บางครั้งยังต้องช่วยติดตามจับผู้ร้ายหลบหนีอีกด้วย ตามหัวเมืองไพร่ส่วยก็มีหน้าที่ทำส่วยต่าง ๆ ส่งหลวงตามกำหนด ในสมัยรัตนโกสินทร์มีงานที่สำคัญและเป็นหน้าที่ของไพร่หลวงรามัญโดยเฉพาะคือ การสืบราชการความเคลื่อนไหวในประเทศพม่า ทั้งนี้เพราะชาวมอญชำนาญในเส้นทางและคุ้นเคยกับสถานที่เนื่องจากเคยอาศัยอยู่ที่นั่นมาก่อน และยังมีญาติพี่น้องคอยให้การต้อนรับและให้ข่าวอีกด้วย

การถือน้ำพระพิพัฒน์สัจจา

ชาวมอญทั้งชายและหญิงเมื่อแรกเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารนั้น จะต้องทำพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สาบานตนเข้าเป็นไพร่หลวงรับใช้ได้เบื้องพระยุคลบาท ดังปรากฏหลักฐานในประกาศ

อธิษฐานน้ำพระพิพัฒน์ ครั้นรามัญมาพึ่งพระบรมโพธิสมภารรัชกาลที่ ๒ เมื่อเข้ารับราชการแล้วผู้ที่เป็นขุนนางและภรรยาขุนนางที่มีศักดิ์นาตั้งแต่ ๕๐๐ ขึ้นไป ตลอดจนขุนหมื่นนายกองปลัดกองเจ้าหมื่นนายหมวดทั้งปวง ต้องมาถือน้ำอีกปีละ ๒ ครั้ง คือ ในเทศกาลตรุษและสารท ซึ่งตรงกับวันขึ้น ๓ ค่ำ เดือน ๕ และวันแรม ๑๓ ค่ำ เดือน ๑๐ ตามลำดับ บรรดาหัวเมืองทั้งปวงก็ต้องถือน้ำพระพิพัฒน์สัจจาเช่นเดียวกับในกรุงเทพฯ เมืองใหญ่ที่มีเมืองขึ้นหลาย ๆ เมือง เจ้าเมืองกรมการในเมืองขึ้นเหล่านั้นก็ต้องมาถือน้ำในเมืองใหญ่นั้น เช่น เจ้าเมืองรามัญ ๗ เมือง ต้องมาถือน้ำในเมืองกาญจนบุรีตามเวลาที่กำหนด (สุพรรณ ๒๕๑๙ : ๑๐๗)

การรับตราภูมิคุ้มห้าม

ดังได้กล่าวมาแล้วว่าชาวมอญที่อยู่ในประเทศไทยนั้น อยู่ในฐานะไพร่ข้าแผ่นดินเช่นเดียวกับคนไทยทั่ว ๆ ไป ดังนั้นไพร่หลวงรามัญจึงได้รับพระราชทานตราภูมิคุ้มห้ามเป็นสิ่งตอบแทนในการทำราชการ เช่นเดียวกับบรรดาไพร่หลวงทั่ว ๆ ไป ใช้แสดงแก่เจ้าพนักงานผู้เก็บภาษีอากร ในเวลาที่ออกจากราชการกลับไปทำมาหากินยังถิ่นฐานบ้านเรือนของตนในท้องที่ห่างไกลจากพระนครหลวงออกไป เพื่อจะได้ลดหย่อนผ่อนปรนในเรื่องภาษีอากรเป็นพิเศษหรือบางทีก็ไม่ต้องเสียเลย (สุพรรณ ๒๕๑๙ : ๑๐๘)

การศาล

ในด้านการศาลก็เช่นเดียวกัน เมื่อไพร่หลวงรามัญเกิดคดีความขึ้น ก็โปรดเกล้าฯ ให้ไปชำระความกันภายใต้ศาลและกฎหมายไทยเหมือนชาวไทยทุกประการ แม้ว่าโดยปกติจะได้รับพระมหากรุณาธิคุณให้ปกครองกันเองโดยขึ้นตรงต่อรัฐบาลก็ตาม ส่วนศาลขึ้นต้นตามหัวเมืองนั้น ถ้ามีชาวมอญอยู่จำนวนมากก็โปรดเกล้าฯ แต่งตั้งชาวมอญให้เป็นกรรมการประจำอยู่ในศาล เช่น ศาลหัวเมืองนนทบุรี เป็นต้น แต่ถ้าเป็นความอุทธรณ์ก็ต้องส่งเข้ามากรุงเทพฯ เพื่อใช้ตุลาการและลูกขุนไทยในการตัดสินชี้ขาด (สุจริตลักษณะ และคณะ ๒๕๓๘ : ๖๙)

ในเรื่องการศาลนี้แสดงให้เห็นฐานะของชาวมอญอย่างเด่นชัดว่า เท่าเทียมกับชาวไทยทุกประการ ผิดกับชนชาติอื่น ๆ เช่น จีน แขก ซึ่งถือเป็นคนต่างชาติ คือ นอกจากจะไม่ได้เป็นไพร่หลวงแล้ว ยังต้องไปขึ้นศาลพิเศษต่างหากในกรมทำอีกด้วย

กองอาทมาต

ในสมัยที่ไทยทำสงครามกับพม่าอยู่นั้น การสืบข่าวศึกและลาดตระเวนปลายด่านนับว่าเป็นงานสำคัญและเป็นประโยชน์ต่อการสงครามอย่างมาก เพราะถ้ารู้ว่าข้าศึกเตรียมกำลังจะยกเข้ามาตีทางด้านไหนเมื่อไรแล้ว จะสามารถจัดทัพและวางแผนการในการตั้งรับการโจมตีหรือจะยกออกไปขัดตาทัพไว้ก่อนได้ทันที่ หน้าที่ในการตรวจตระเวนด้านทางปลายแดนนี้แต่เดิมคงเป็นของกรมตำรวจภูธรและกรมตำรวจภูบาล ต่อมาเมื่อมีมอญอพยพเข้ามาอยู่มากจึงมอบให้พวก

มอญเป็นพนักงานตรวจตระเวนทางต่อแดนเข้าไปจนถึงในประเทศพม่า เพราะมีความชำนาญในเส้นทางและรู้ทั้งภาษามอญและภาษาพม่าดี โดยตั้งเป็นกรมขึ้นมาเรียกว่า กรมอาทมาต ซึ่งต่อมาได้แยกเป็น กรมอาทมาตซ้าย และกรมอาทมาตขวา ลักษณะการสืบข่าวราชการของกรมมอญอาทมาตมีทั้งการตั้งกองมอญไปลาดตระเวนที่ปลายด่านต่อแดนกับประเทศมอญพม่า คอยดักจับพม่ารามัญส่งเข้ามายังกรุงเทพฯ เพื่อซักถามข่าวคราวความเคลื่อนไหวและเหตุการณ์ในประเทศพม่า และการแต่งคนออกไปสืบราชการในเมืองเมาะลำเลิงหรือมะละแหม่งซึ่งอยู่ต่อแดนไทย ทั้งนี้โดยไปติดต่อกับเพื่อนหรือญาติพี่น้องที่อยู่ในเมืองนั้น ๆ การตระเวนตรวจด่านและสืบข่าวราชการนี้ เมื่อแรกเป็นหน้าที่ของกรมมอญอาทมาตซ้ายและขวา แต่ต่อมาได้กลายเป็นหน้าที่ของรามัญทั้ง ๕ กรม (สุจริตลักษณ์ และคณะ ๒๕๓๘ : ๖๙)

การสืบข่าวราชการของกองมอญอาทมาตดังกล่าวเป็นประโยชน์ต่อทางราชการมาก ดังเช่นเหตุการณ์ใน พ.ศ. ๒๓๖๓ กองมอญอาทมาตที่ตระเวนด่านเข้าไปสืบข่าวในแดนพม่าถึงแขวงเมืองเร หรือ เย ทางเหนือเมืองทวาย จับได้ขุนนางพม่าผู้เชิญตราลงมาเกณฑ์ทัพเมืองทวาย จึงทราบพม่าเตรียมกองทัพจะยกมาตีเมืองไทย ฝ่ายไทยจึงได้เตรียมกองทัพไว้คอยต่อสู้กับพม่าถึง ๔ ทัพ ยกไปตั้งรับพม่าที่จะยกเข้ามายังด่านต่าง ๆ เช่น ด่านเจดีย์สามองค์ ด่านสิงขร การที่ไทยเตรียมกองทัพไว้พร้อมที่จะต่อสู้พม่าเช่นนี้ทำให้พม่าไม่กล้ายกเข้ามาโจมตีจึงได้เลิกกองทัพกลับไปหมด (สุภรณ์ ๒๕๑๙ : ๑๑๕)

กองตระเวน

ในสมัยอยุธยา กรมกองตระเวนซ้ายและกรมกองตระเวนขวามีหน้าที่ในการรักษาความสงบเรียบร้อย สอดส่องไม่ให้มีโจรผู้ร้าย และแจ้งเหตุเพลิงไหม้ทั้งในพระนครและหัวเมือง ตลอดจนการตัดสินคดีความอุกฉกรรจ์กรมทั้งสองนี้ขึ้นอยู่ในกรมพระนครบาล ในบังคับบัญชาของพระยายมราชผู้เป็นเสนาบดี ต่อมาในสมัยอยุธยาตอนปลายหลังจากที่สมุหนายก สมุหกลาโหม และพระคลัง มีอำนาจออกไปควบคุมหัวเมืองฝ่ายเหนือ ฝ่ายใต้ และหัวเมืองแถบปากอ่าว ตามลำดับหน้าที่ของกรมกองตระเวนทั้งสองจึงถูกจำกัดให้มีอยู่เฉพาะในพระนครเท่านั้น (สุภรณ์ ๒๕๑๙ : ๑๑๕-๑๑๖)

ครั้นถึงสมัยรัชกาลที่ ๔ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กัปตัน เอ็มส์ (Captain S.J.B Ames) ชาวอังกฤษเป็นผู้จัดตั้งกองตำรวจขึ้น เรียกว่า "กองโปลิศ" ในปี พ.ศ. ๒๔๐๓ เพื่อทำการจ้างโปลิศลาดตระเวนรักษาตามถนนกำแพงชั้นนอกในที่ ๆ มีราษฎรตั้งอยู่มาก ทั้งนี้เพราะกองตระเวนที่มีอยู่มีกำลังไม่พอกับจำนวนประชากรที่เพิ่มขึ้นกว่าแต่ก่อน ในชั้นแรกตั้งกองตำรวจเป็นกองเล็ก ๆ ส่วนมากจ้างพวกแขกมลายูและอินเดียมาเป็นพลตำรวจอยู่ในบังคับบัญชาของกัปตันเอ็มส์ ซึ่งเป็นอธิบดีกรมตำรวจ

ในสมัยรัชกาลที่ ๕ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้โปรดให้ตั้งกรมต่าง ๆ ขึ้น ๑๒ กรม กรมกองตระเวนและการโปลิศ ก็ไปขึ้นอยู่กับกรมพระนครบาล หรือ กรมเมือง มีคณะกรรมการซึ่งประกอบด้วย กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ พระยาเทพประทุม และ พระยาธรรมสารนิติ เป็นผู้มีอำนาจสิทธิ์ขาดในตำแหน่งเสนาบดี และยังได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้รวมกองตระเวนกับการโปลิศเป็นกรมเดียวกันใน พ.ศ. ๒๔๓๓ ตามคำกราบบังคมทูลเสนอของพระเจ้าน้องยาเธอ กรมพระนเรศวรฤทธิ์ โดยแยกหน้าที่เป็น ๒ กองคือ กองใต้สวนลงโทษหลวง และกองรักษา กองรักษาแยกเป็นกองตระเวนบกและกองตระเวนน้ำ กองตระเวนลำน้ำประกอบด้วยคนจากหลายหมู่ เช่น บุตรหมู่โชน บุตรหมู่วิเศษโรงสี ทหารวังหน้า แต่ก็มีจำนวนไม่พอ ในปี พ.ศ. ๒๔๓๕ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นชอบด้วยกับการให้ชาวกองมอญมาเป็นพลตระเวน จึงโปรดให้ข้าราชการกองมอญจากกระทรวงกลาโหมมาเป็นพลตระเวนขึ้นกับกระทรวงนครบาล และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์เป็นเสนาบดีว่าการกระทรวงนครบาลในปีเดียวกันนั้นด้วย เมื่อทรงเห็นว่ากองมอญเป็นกองใหญ่พอที่จะใช้ในการกองตระเวนได้ จึงได้โปรดเกล้าฯ ให้พวกที่เป็นพลตระเวนลำน้ำเดิมซึ่งเป็นบุตรหมู่พวกที่ทำการในวังกลับไปรับราชการในกระทรวงวังต่อไป ในครั้งแรกโปรดเกล้าฯ ให้ข้าราชการกองมอญ ๕ กรมมาก่อน และต่อมาได้รวมกองมอญฝ่ายพระราชวังบวรอีก ๓ กรมไปด้วยกัน

การที่ยกกองมอญขึ้นไปเป็นพลตระเวนก็เพราะ กองมอญเป็นกองใหญ่มีคนจำนวนมาก และยังเป็นพวกที่เคยทำหน้าที่สืบข่าวตรวจตราความเคลื่อนไหวต่าง ๆ มาก่อน ทั้งการสืบข่าวทางเมืองพม่าก็หมดความสำคัญไปแล้ว เพราะพม่าตกอยู่ในการครอบครองของอังกฤษ พลกองมอญเหล่านี้จึงไม่มีหน้าที่อะไร นอกจากเป็นพลกรรเชียงเรือแข่งแห่ตามเวลาเสด็จพระราชดำเนินทางชลมารคเท่านั้น (สุจริตลักษณะ และคณะ ๒๕๓๘ : ๗๑)

กองมอญทั้ง ๕ กองที่ยกมาเป็นพลตระเวนนั้น กรมพระนเรศวรฤทธิ์ โปรดเกล้าฯ ให้คงรับราชการแนะนำตามเสด็จพระราชดำเนินตามที่เคยปฏิบัติมา นั่นคือ ถ้าเป็นกระบวนพยุหยาตราจะใช้เรือกระแซงกระบวนหน้า มีกรมตั้งทองซ้าย กรมตั้งทองขวาคู่หนึ่ง กรมอาทมาตซ้าย กรมอาทมาตขวาคู่หนึ่ง กรมอาทมาตขวา กรมทหารปืนเมืองนครเขื่อนขันธ์คู่หนึ่ง รวม ๓ คู่ ๖ ลำ กระบวนหลังมีกรมตั้งทองขวา กรมดาบสองมือคู่หนึ่ง รวมทั้งหมด ๔ คู่ ๘ ลำ ถ้าเป็นกระบวนราบจะใช้เรือแข่ง กระบวนหน้ามีกรมอาทมาตซ้าย กรมอาทมาตขวาคู่หนึ่ง กรมตั้งทองซ้าย กรมทหารปืนเมืองนครเขื่อนขันธ์คู่หนึ่ง รวม ๒ คู่ ๔ ลำ กระบวนหลังมีกรมตั้งทองขวา กรมดาบสองมือคู่หนึ่ง รวมทั้งหมด ๓ คู่ ๖ ลำ ทั้งนี้ให้ยกเรื่อนั้นมาเป็นเรือกรมกองตระเวน ให้เจ้ากรมปลัดกรมลงประจำเรือตามปกติ แต่พลกรรเชียงนั้นให้เปลี่ยนแปลงเป็นพาย เพื่อให้ดูเรียบร้อยไม่เกะกะ และเข้ากับเครื่องแต่งกายพลตระเวน (สุภรณ์ ๒๕๑๙ : ๑๒๐)

แต่ในขั้นตอนนี้ การจัดการดังกล่าวยังไม่เป็นระเบียบเรียบร้อย เพราะทหารปืนเมืองนคร เชื้อนขันธียังไม่ได้ยกมาเป็นพลตระเวน ยังคงขึ้นกับกระทรวงกลาโหม การแต่งกายจึงแต่งแบบเดิม จะบังคับให้เปลี่ยนยังไม่ได้ ทำให้กระบวนเรือแต่งกายผิดไปจากเรืออื่น ๆ กรมพระนเรศวรฤทธิ์จึงได้ขอพระราชทานทหารปืนเมืองนครเชื้อนขันธียมาเป็นพลตระเวนด้วยโดยตรงและชี้แจงว่า กองมอญทหารปืนเมืองนครเชื้อนขันธินี้เป็นหมู่เดียวกับกองมอญทั้ง ๕ ทั้งนี้เพราะกรมตั้งทองขวานเป็นผู้นำศึกในทะเลเบียนลลิต และการประจำป้อมเมืองนครเชื้อนขันธินั้นก็ไม่มีราชการสำคัญอะไร ซึ่งเท่ากับไม่ได้ทำราชการอะไรที่เป็นประโยชน์ต่อแผ่นดินเลย จึงเป็นการสมควรที่จะให้ชาวมอญเหล่านี้เข้ารับราชการกะเกณฑ์เช่นเดียวกับกองมอญอื่น ๆ เพื่อให้เป็นประโยชน์ต่อแผ่นดิน และให้เสมอเหมือนกับไพร่หลวงรามัญหมู่อื่น ๆ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงมีพระบรมราชานุญาตให้กระทำการได้ (สุจริตลักษณะ และคณะ ๒๕๓๘ : ๗๒)

การจัดดำเนินการชำระชาวกองมอญมาเป็นพลตระเวนนั้นไม่อาจทำได้ครบถ้วนทันทีที่ได้รับพระบรมราชานุญาต ทั้งนี้เพราะไพร่หลวงที่สังกัดกองมอญนั้นไม่มีหน้าที่การงานอะไรสำคัญดังกล่าวแล้ว จึงได้จัดแยกคนเหล่านี้ไปเป็นส่วยอยู่กองต่าง ๆ บ้าง รับราชการต่าง ๆ ในกระทรวงกลาโหมบ้าง กระทรวงกรมทำบ้าง โดยมีนายกองคอยควบคุมเกณฑ์ราชการหรือเก็บเงินส่งเท่านั้น นายกองควบคุมเองก็ได้อยู่ในบังคับของเจ้ากรมปลัดกรมเดิมที่นำสังกัดไว้ แต่ขึ้นอยู่กับกระทรวงต่าง ๆ ที่ไพร่ไปรับราชการอยู่ ตัวไพร่เองก็อยู่กระจัดกระจายห่างไกลจากพระนครต้องใช้เวลาในการติดต่อกระทรวงต่าง ๆ และติดตามตัวไพร่เป็นเวลานาน ในระยะต้นเมื่อโอนกองมอญมาเป็นกองตระเวนเมื่อเดือนกรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๓๖ จึงยังทำไม่ได้ในทางปฏิบัติ ต้องจ้างคนมารับราชการไปพลางก่อน (สุพรรณ ๒๕๑๙ : ๑๒๑-๑๒๒)

ชาวกองมอญเริ่มเข้ารับราชการกองตระเวนอย่างจริงจังในเดือนเมษายน พ.ศ. ๒๔๓๖ จำนวนคนที่ชำระได้ทั้งหมด ๓,๐๒๔ คน แล้วแบ่งเป็นกองตระเวนลำนํ้าและกองตระเวนบก เมื่อจัดแบ่งการทำงานเป็นผลัด ๆ ตามอัตราคนรักษาท้องที่แล้ว จำนวนคนไม่พอต้องจ้างคนเพิ่มอีก เมื่อเร่งชำระชาวมอญกองปืนนครเชื้อนขันธียาเข้าด้วยก็ยังไม่ทันจะได้ดำเนินการ กองมอญทั้งหมดก็ถูกยกไปเป็นทหารเรือเสียก่อน ในเดือนกรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๓๖ ส่วนกรมกองตระเวนก็ใช้คนจ้างตามเดิม รวมเวลาที่ชาวกองมอญรับราชการในหน้าที่พลตระเวนจริง ๆ ก็เพียง ๓ เดือนเท่านั้น คือในระยะต้นปี พ.ศ. ๒๔๓๖

ทหารเรือ

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ได้ทรงเล็งเห็นความสำคัญและความจำเป็นทางเรือมากยิ่งขึ้น ทั้งทางด้านการเมือง และเศรษฐกิจ ทรงตระหนักว่า "จะไว้ใจทางทะเลไม่ได้" ทั้งนี้เพราะสถานการณ์ระหว่างประเทศไทยกับญวนในขณะนั้นไม่น่า

ไว้ใจเป็นอย่างยิ่ง อันเนื่องมาจากญวนมีความโกรธแค้นจากเรื่องการกบฏเจ้าอนุวงศ์แห่งเวียงจันทน์ และเป็นระยะที่ชาวตะวันตกพากันเดินทางมายังประเทศต่าง ๆ ทางภาคตะวันออกมากขึ้น เพื่อการค้า การเจริญสัมพันธไมตรี และการแสวงหาอาณานิคม พระองค์จึงได้รื้อฟื้นทำนุบำรุงกำลังกองทัพเรือไปพร้อม ๆ กับการสร้างป้อมปราการและการฝึกหัดทหาร พวกมอญก็ได้เข้ามาเป็นส่วนสำคัญในด้านตัวบุคคลในกิจการทหารเรือตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา (สุจริตลักษณ์ และคณะ ๒๕๓๘ : ๗๓)

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) เกณฑ์พวกชาวมอญมาหัดเป็นทหารปืนเล็ก เหมือนกับที่ได้โปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ทรงฝึกหัดพวกญวนเข้ารีตเป็นพลประจำปืนใหญ่ อาสามอญปืนเล็กนี้ขึ้นอยู่กับกรมพระกลาโหม ทำหน้าที่รักษากำแพงเมืองสมุทรปราการร่วมกับพวกญวนทหารปืนใหญ่ ได้มีการเริ่มใช้ทหารเป็นเจ้าหน้าที่เกี่ยวกับการสร้างเรือ ซ่อมแซม และเก็บรักษาเรือ แต่ก็ยังไม่เรียกว่า ทหารเรือ เพราะยังไม่ได้มีการฝึกหัดวิชาการทหารเรือ คงมีแต่การฝึกกำลังฝีพายเรือและแจวเรือเท่านั้น ทหารที่นำมาใช้ในการนี้คือกรมอาสามอญของสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) กับกรมแสง กรมอาสามอญเข้ารีตของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์

ในสมัยรัชกาลที่ ๔ การทหารเรือได้พัฒนาเป็นระเบียบแบบแผนมากกว่ารัชกาลก่อน ได้แยกดำเนินการเป็น ๒ ฝ่ายไม่ขึ้นแก่กัน แต่ขึ้นโดยตรงกับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คือ

๑. ทหารเรือวังหน้า ในบังคับบัญชาของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งดำรงตำแหน่งผู้บัญชาการทหารเรือวังหน้า และมีผู้ต่อเรือเรียกว่า "อู่วังหน้า" เป็นอู่ต่อเรือขนาดใหญ่อยู่ริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา ด้านใต้ของตึกนักษัตรในพระราชวังบวรสถานมงคล คือบริเวณที่เป็นมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในปัจจุบันนี้

๒. ทหารมะรินสำหรับเรือรบ หรือทหารเรือที่เรียกว่า ทหารเรือวังหลวง หรือ ทหารเรือบ้านสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้แก่พวกอาสามอญทหารปืนเล็ก อยู่ในบังคับบัญชาของสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) และมีอู่ต่อเรือเรียกว่า "อู่บ้านสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว" อยู่ที่หน้าวัดอนงค์าราม วัดพิชัยญาติการาม รวมไปถึงบริเวณวัดบุปผารามและวัดประยูรวงศาวาสในปัจจุบัน ทั้งนี้เพราะที่ดินบริเวณวัดทั้งหมดนั้นเดิมเป็นที่ดินของสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ทั้งสิ้น

ทั้งสองฝ่ายต่างพยายามสร้างสมกำลังเรือรบที่มีสมรรถภาพและทันสมัยในปี พ.ศ. ๒๓๙๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้โปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) อำนวยการต่อเรือกลไฟลำแรกได้สำเร็จโดยฝีมือคนไทย ชื่อเรือสยามอรสมพล (Royal Siamese Seat) โดยให้หมอ จันดเลอร์ (J.H. Chandler) ส่งเครื่องเรือจักรกลไฟมาจากนิว

ยอร์ค สหรัฐอเมริกาเข้ามา เรือลำนี้เป็นเรือพระที่นั่งขนาดย่อม ๆ เป็นเรือไม้กลไฟประเภทเรือยอชท์ ไม่มีปืนใหญ่ จึงไม่ใช่เรือรบ เป็นเพียงเรือพระที่นั่งกลไฟธรรมดา

ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๐๑ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงต่อเรือกลไฟชื่อ "อาสาวติรส" (Sherry Wine) ได้สำเร็จ เป็นเรือกลไฟชนิดเรือยอชท์ใช้จักรท้ายมีปืนใหญ่ ๖ กระบอก ใช้เป็นเรือรบของวังหน้า ส่วนทางวังหลวงพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสั่งให้ต่อเรือกลไฟทำด้วยเหล็กล้วนจากประเทศอังกฤษลำหนึ่ง ใน พ.ศ. ๒๔๐๐ ชื่อว่า "เรือเลพ็สหายไมตรี" นอกจากนี้ก็มีเรือที่ต่อภายในประเทศเป็นเรือพระที่นั่งสองปล่องชื่อ "เรืออรรคราชวรเดช" และเรือพระที่นั่งรองชื่อ "เรืออรรคเรศรัตนาสน์" ซึ่งรัฐบาลฝรั่งเศสส่งเข้ามาถวายเป็นเรือชนิดจักรข้าง ส่วนเรือกลไฟชนิดจักรท้ายที่ต่อขึ้นคือ เรือราญรูกไฟริ และ เรือสยามปัสดัมภ

ในปี พ.ศ. ๒๔๐๑ นี้เองก็ได้ใช้พวกอาสาจามมาเป็นพนักงานเดินเรือ และได้เพิ่มพวกมอญเป็นทหารมะรีนสำหรับเรือรบ แต่พวกต้นกลและผู้บังคับบัญชาในเรือรบยังต้องจ้างชาวต่างประเทศเพราะยังไม่มีคนไทยที่ชำนาญการนี้ ดังนั้นในระยะนี้จึงถือว่าเป็นระยะที่มอญพวกฝึกพายเปลี่ยนจากการเป็นฝีพายและการแจวเรือ มาเป็นพลประจำในเรือกลไฟ

ในสมัยนั้นมีความสับสนในการบังคับบัญชาในหลายส่วนราชการ การทหารเรือก่อนที่จะเป็นกรมทหารเรือก็เช่นเดียวกัน คือการบังคับบัญชาทหารเรืออยู่ในสภาพกระจัดกระจายเป็นหน่วยต่าง ๆ ในราชการทหาร ดังนี้

๑. ทหารเรือวังหน้า ในบังคับบัญชาของกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญ หน่วยในสังกัดมีกรมเรือไฟ กรมอาสาจาม และกองทะเล

๒. กรมอรุสมพล ในบังคับบัญชาของเจ้าพระยาสุริยวงศ์ไวยวัฒน์ (วร บุนนาค) กรมพระกลาโหม หน่วยในสังกัดมี กรมเรือกลไฟ กรมอาสาจาม และกรมอาสาจาม มีหน้าที่บังคับบัญชาเรือรบหลวงทั้งหมด

๓. กรมเรือพระที่นั่ง ในบังคับบัญชาของพระองค์เจ้าสายสนธิวงศ์ ซึ่งขณะนั้นทรงบังคับบัญชากรมแสงอยู่ด้วย ใน พ.ศ. ๒๔๒๑ รัฐบาลได้สั่งซื้อเรือเวสตราเข้ามาเป็นเรือพระที่นั่ง ซึ่งได้ใช้ทหารกรมแสงเดิมเป็นทหารลงประจำเรือ

ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๒๔ กรมพระราชวังบวรวิไชยชาญ (วังหน้าในรัชกาลที่ ๕) เสด็จทิวศดพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้โปรดให้ยุบตำแหน่งกรมพระราชวังบวร และทรงยุบทหารวังหน้าทั้งหมดมาสมทบราชการในวังหลวง ทหารเรือมารวมกับกรมเรือพระที่นั่ง กรมทหารเรือจึงแยกเพียงแค่ ๒ ส่วนคือ

๑. กรมเรือพระที่นั่งเวสตรา (Royal Yacht Troops) ในบังคับบัญชา เรือโท พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสายสนธิวงศ์ ประกอบด้วยกรมทหารปืนกลแคตลิงกันในกรมแสงเดิม และเรือพระที่นั่งทั้งหมด

๒. กรมอรุณมณฑล หรือ กรมเรือรบ (Gun Vessel) มีพระยาประภากรวงศ์วรวิมลภักดี (ชาย บุนนาค) เป็นผู้บังคับการ ประกอบด้วย เรือปืนและเรือลำเลียงกับเรือกลไฟพระที่นั่ง และทหารมะ รินสำหรับเรือรบ ได้แก่ อาสามอญ อาสาจาม (สุภรณ์ ๒๕๑๙ : ๑๒๔)

ใน พ.ศ. ๒๔๓๐ ได้รวมทหารเรือทั้ง ๒ ฝ่ายเข้าด้วยกัน เรียกว่า "กรมทหารเรือ" แยกจาก ทหารบก มีพระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์เป็นผู้บังคับการ ขึ้นตรงต่อกรมยุทธนาธิการ ทำให้กรมทหาร เรือแก้ไขปรับปรุงระเบียบและกิจการต่าง ๆ ได้ดียิ่งขึ้น กำลังพลก็ให้พวกกองมอญสังกัดกรมต่าง ๆ ส่วนหนึ่ง และพวกมะรินอีกส่วนหนึ่ง พ.ศ. ๒๔๓๔ กรมทหารเรือได้แยกออกจากกระทรวงยุทธนาธิ การ ในระยะนี้ต้องการกำลังคนมากขึ้น กำลังคนเดิมจากกรมอาสาจาม กรมมะริน กรมแสง กรม โต๊ะมีจำนวนคนไม่พอกับราชการ ทั้งกิจการเรือกลไฟก็ต้องการผู้มีความรู้ทางด้านช่างกลและช่าง ไฟมากด้วย กรมทหารเรือฝึกบุตรหมู่ในกรมไม่ทันกับปริมาณงาน พระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าจร จรสดงค์จึงประสงค์จะได้กองมอญลารักษาโรงเรือในสังกัดกรมกลาโหม ซึ่งสามารถเป็นช่างไฟได้ เกือบทุกคน เพราะเคยทำงานด้านนี้มาก่อน แต่ขณะนี้ไม่มีอะไรทำเนื่องจากไม่มีโรงเรือให้ดูแลอีก แล้ว จึงพากันไปรับจ้างที่ต่าง ๆ ครั้นทหารเรือจะจ้างบ้างก็ไม่ยอมรับ เพราะงานหนักและได้ค่าจ้าง น้อย ดังนั้นพระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าจรจรสดงค์จึงได้ขอพระราชทานทหารกองมอญลารวมขึ้น กับทหารมะรินใน พ.ศ. ๒๔๓๔

กิจการทหารเรือเจริญมากขึ้นและมีความสำคัญมากขึ้น กำลังคนก็มักจะไม่พอกับ ตำแหน่งและการอยู่เวร โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อไทยกำลังมีกรณีพิพาทเรื่องดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำ ไชงกับฝรั่งเศส พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้ยกมอญทหารปืนเมือง นครเขื่อนขันธ์ไปเป็นทหารเรือ แทนการไปเป็นพลตระเวนใน พ.ศ. ๒๔๓๖ ส่วนคนกองทูนเมือง นครเขื่อนขันธ์ซึ่งมีหน้าที่รักษาค้างไซซึ่งชิงทุนกับโรงไว้ทูนและป้อมกำแพงร่วมกับไพร่หลวง กรมการเมืองนั้นก็โปรดเกล้าฯ ให้ตรวจสอบดูว่าจะต้องยกไปเป็นของผู้ว่าราชการกรมการเมืองบ้างหรือ ไม่ ที่เหลือก็ให้ยกไปเป็นทหารเรือทั้งหมด

ชาวมอญที่ยกไปเป็นทหารเรื่อนั้นยังคงแยกสังกัดตามกองตามกรมเดิม และสักแซนต่าง กันตามชื่อกรมที่สังกัด เช่น พวกมะรินสักแซนตัว "ม" พวกมอญ ๔ กรมสักแซนตัว "ม.ป." และพวก มอญลาวสักแซนตัว "ม.ล."

นอกจากสักห้อยแซนแล้ว กรมทหารเรือยังแบ่งหน้าที่ราชการไปตามความถนัด และแบ่ง ชัดเจนว่าคนพวกไหนต้องทำหน้าที่อะไร เช่น พวกอาสาจาม ให้ทำหน้าที่ปากเรือ พวกมอญซึ่งมี หลายพวกก็ทำหน้าที่ต่างกันไปคือ พวกมะรินกับพวกมอญ ๔ กรมทำหน้าที่เป็นพวกท้องเรือ ตั้งแต่ ตัวนายรองจากฝรั่งลงมา บ้างก็ทำหน้าที่ช่างไฟประจำในเรือใหญ่ และหน้าที่อื่นบ้าง ส่วนพวก มอญลาวบางใส่ไ่กับพวกมอญปากลัดมักจะทำงานในกรมอุบลวง

จะเห็นได้ว่าชาวมอญนั้นเข้ามามีบทบาทในการระงับรักษา การปกป้อง การทำนุบำรุง การสร้างความเจริญก้าวหน้าให้ประเทศไทยเสมอมาตั้งแต่ต้นจนในปัจจุบันมิได้ขาด

ทหารมอญที่มีชื่อเสียงในประเทศไทย

สมัยกรุงธนบุรี

สมัยนเรศวร อพยพเข้ามาในไทยเมื่อต้นแผ่นดินสมเด็จพระมหาธรรมราชา นับเป็นต้นตระกูลรามัญเก่าชั้นที่ ๑ เดิมทีจะมีมาจากไหนไม่ทราบชัด จะพอทราบได้ดังนี้ คือ สมิงนเรศวรมีน้องชายคนหนึ่งชื่อ สมิงนรินทร์ ตัวสมิงนเรศวรเองมีอาชีพเป็นหมอเฒ่าครูช่างใหญ่ในกรุงเก่า ส่วนสมิงนรินทร์ผู้น้อง มีบุตรชายคนโตชื่อ มะหนู ๆ ผู้นี้ได้รับราชการเป็นที่หลวงแพ่ง กรมการเมืองพิษณุโลกในแผ่นดินพระเจ้าตากสิน ซึ่งครั้งนั้นเจ้าพระยาสุรสีห์ (พระอนุชาในพระพุทธยอดฟ้าฯ) ยังดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการเมืองพิษณุโลก เพราะเหตุนี้เองหลวงแพ่ง (มะหนู) จึงเป็นข้าหลวงเดิมในพระมหาอุปราชกรมพระราชวังบวรฯ ในรัชกาลที่ ๓ และต่อมาหลวงแพ่ง (มะหนู) ก็เป็นพระยารานุกิจมนตรี จางวางกรมพระสุรัสวดี ฝ่ายในพระราชวังบวรฯ (ประยูทธ ๒๕๓๗ : ๖๗)

ส่วนบุตรของสมิงนเรศวรที่ควรกล่าวอยู่สองคนคือ บุตรคนที่ ๑ เป็นหญิงชื่อ เมียทอง (แปลว่านางทอง) และด้วยเมียทองมีรูปโฉมโฉมงามสวยงาม ข้าบิดาจึงได้ถวายตัวทำราชการฝ่ายใน ได้เป็นเจ้าจอมอยู่จนพระสนมโทในกรมพระราชวังบวรฯ แผ่นดินพระเจ้าอยู่หัวสุริยาศน์อมรินทร์ กษัตริย์องค์สุดท้ายกรุงศรีอยุธยา

เมื่อกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่า เมียทองสามารถหนีพม่าออกจากพระราชวังได้ เดินทางไปพำนักอยู่ ณ เมืองนครราชสีมา ภายหลังเมื่อทราบว่าพระเจ้าตากสินตั้งตนขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดินสยาม ยกทัพไปปราบเมืองจันทบุรีและหัวเมืองฝ่ายตะวันออก เมียทองกับญาติมิตรที่สนิทก็ติดตามไปเฝ้าพระเจ้าตากสินที่เมืองจันทบุรีนั้น และอาศัยด้วยพระเจ้าตากสินทรงรู้จักคุ้นเคยกันมาก่อน สมัยเมื่อเมียทองและพระองค์ยังเยาว์วัยเป็นชาวบ้านใกล้เรือนเคียงกันในหมู่บ้านคลองสวนหมาก เพราะเหตุนี้เองพระองค์จึงทรงรับเมียทองไว้เป็นข้าราชการฝ่ายใน ทรงใช้สอยกิจการด้วยว่าเคยเป็นเจ้าจอมรู้จักขนบธรรมเนียมเจ้านายเป็นอย่างดีมาก่อน แต่การพบกันครั้งนี้เมียทองมีอายุมากแล้ว หากจะเป็นสนมพระเจ้าตากสินหาสมควรกับเกียรติไม่ ครั้นเมื่อพระเจ้าตากสินเสด็จมาครองราชสมบัติยังกรุงธนบุรีแล้ว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งเมียทองให้เป็นท้าวทรงกันดารอธิบดีพระคลังฝ่ายในสมกับความชำนาญทรงราชสำนัก ในสมัยนั้นชาวกรุงธนบุรีเรียกท้าวทรงกันดาร (เมียทอง) ว่า “ท้าวทรงกันดารทองมอญ” ท่านผู้นี้หา มีบุตรธิดาสืบวงศ์ตระกูลไม่ เพราะนางไม่คิดจะมีสามีใหม่ นอกจากกรมพระราชวังบวรฯ ที่กล่าวมาเท่านั้น

บุตรคนที่ ๒ ของสมิงนรเคชะเป็นชายชื่อ มะปู้ ๆ ผู้นี้เป็นน้องชายร่วมบิดามารดาเดียวกันกับท้าวทรงกันดาร (เม้ยทอ) มะปู้ถวายตัวทำราชการเป็นมหาดเล็กหลวงในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ได้เป็นขุนภักดีณรงค์ เจ้ากรมไพร่หลวง ครั้นต่อมากรุงศรีอยุธยาล่มแล้วหลายปี ขุนภักดีณรงค์ (มะปู้) เข้ามารับราชการในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าตากสินเรื่อยมาจนมีบรรดาศักดิ์เป็นพระยาเพชรราชจางวางกรมพระนครบาล

พระยาเพชรราชา (มะปู้) มีบุตรรวม ๔ คน กล่าวคือ

คนที่ ๑ เป็นชายชื่อ นาค ได้เป็นที่พระยานานุกิจมนตรีจางวางกรมพระสุรัสวดี ฝ่ายพระราชวังบวรฯ ในรัชกาลที่ ๑ กรุงรัตนโกสินทร์

คนที่ ๒ เป็นหญิงชื่อ ทองอินทร์ ได้เป็นท่านผู้หญิงในพระยาจำแลนยากร (ทุเรียน) อธิบดีกรมมหาดไทยในพระราชวังบวรฯ กรุงรัตนโกสินทร์

คนที่ ๓ เป็นชายชื่อ มะนิ๊ก ได้มีวาสนาเป็นถึงเจ้าพระยารามัญวงศ์จักรีมอญในแผ่นดินพระเจ้าตากสิน แสดงว่าท่านมีบุญและรุ่งโรจน์ยิ่งว่าพี่น้องทั้งหลายตั้งแต่ยังอยู่ในวัยหนุ่มฉกรรจ์ แต่ก็เป็นที่น่าเสียดายในบั้นปลายชีวิตของท่านว่า ต้องได้รับพระราชอาญาถึงประหารชีวิตในต้นรัชกาลที่ ๑ เพราะด้วยสาเหตุว่าเป็นผู้สมรู้ร่วมคิดกันกับพระยาสรนครบุรี ยกกำลังเข้าต่อสู้กับสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ กรมพระยาราชวังหลังเมื่อครั้งยังเป็นพระยาสุรียอภัย ผู้สำเร็จราชการเมืองนครราชสีมา ที่ยกกำลังมารักษากรุงธนบุรีไว้เพื่อจะถวายราชสมบัติแก่พระสมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึก เมื่อปลายแผ่นดินพระเจ้าตากสิน เป็นมูลเหตุให้เกิดจลาจลอลหม่านเดือดร้อนกันทุกหย่อมหญ้า

คนที่ ๔ เป็นชายชื่อ คุ่ม ได้เป็นพระยาสุระเสนาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

คนที่ ๕ เป็นชายชื่อ นก ได้เป็นพระยาศรีสรราชในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

คนที่ ๖ เป็นชายชื่อ มะทอเป็น ได้เป็นพระยาสุรินทราฆะในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และพระสุรินทราฆะ (มะทอเป็น) นี้เอง เป็นบิดาของพระยาทั้งสามผู้สร้างวัดสามพระยา บางขุนพรหม

คนที่ ๗ เป็นชายชื่อ สน ได้เป็นพระยาไกรโกษาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

คนที่ ๘ เป็นหญิงชื่อ น้อย ได้เป็นท่านผู้หญิงในพระยาจุฬาราชมนตรี (เลื่อน) ทำการวิวามงคลตามลัทธิแขกเจ้าเซ็น

สกุลคชเสนี

เจ้าพระยามหาโยธา (เจ่ง) เป็นต้นสกุลคชเสนี คำว่า "เจ่ง" เป็นภาษามอญแปลเป็นไทยว่า "ช้าง" พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงพระราชทานนามสกุลว่า "คชเสนี" (สุจริตลักษณ และคณะ ๒๕๓๘ : ๓๓)

เจ้าพระยามหาโยธา (เจ่ง) เป็นชาวมอญ เกิดในเมืองมอญ เป็นหัวหน้าครอบครัวมอญที่อพยพเข้าสู่ประเทศไทยในสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี และเป็นหัวหน้าดูแลชาวมอญทั้งหมดที่อยู่ในประเทศไทยในสมัยรัชกาลที่ ๑ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ท่านเป็นบุตรของเจ้าเมืองเมียวดี หรือเมียวดีบนแม่น้ำเมย คนละฝั่งกับเมืองแม่สอด เจ้าเมืองเมียวดีผู้นี้เป็นน้องชายของพญาทะละ ซึ่งเป็นพระเจ้ากรุงหงสาวดีองค์สุดท้ายก่อนที่มอญจะสูญเสียอิสรภาพแก่พม่าในสมัยของพระเจ้าอลองพญา เจ้าพระยามหาโยธา ชื่อเดิม "เจ่ง" เคยรับราชการอยู่กับพม่า ได้เคยคุมกองมอญสมทบกับพม่าเข้ามาตีเมืองหลวงพระบางใน พ.ศ. ๒๓๑๕ ในครั้งนั้นพม่าให้พญาเจ่งรักษาเมืองเชียงแสนอยู่ราว ๑ ปี ได้ชาวบ้านเมืองเชียงแสนเป็นภรรยา เกิดบุตรเป็นต้นสกุลคชเสนีสายเหนือใช้สกุล "ณ ลำปาง" มาจนกระทั่งบัดนี้

เมื่อกลับจากเชียงแสนแล้ว พม่าได้ยกความดีความชอบตั้งพญาเจ่งเป็นเจ้าเมืองเตรินหรือที่ฝรั่งเรียกว่า "ฮัตรัน" ซึ่งเป็นเมืองมอญตั้งอยู่ระหว่างเมืองเมาะตะมะกับแดนไทยทางด้านเจดีย์สามองค์

ต่อมาพระเจ้ามังระ (Hsinbyushin ๒๓๐๕-๒๓๑๙) เตรียมจะยกทัพมาที่กรุงธนบุรีเหมือนที่เคยตีกรุงศรีอยุธยาแล้ว โดยจะยกกองทัพมาจากเมืองเชียงใหม่ทางหนึ่ง และทางด้านเจดีย์สามองค์อีกทางหนึ่ง แล้วเข้าตีกรุงธนบุรีพร้อมกัน ในการเตรียมทัพนี้ พม่าได้เกณฑ์ให้ชาวมอญมาทำทาง ตั้งยั้งวางไว้ตามทางที่จะยกเข้ามาทางด้านเจดีย์สามองค์ พวกมอญก็ไม่ชอบพม่าอยู่เป็นธรรมดาแล้ว บางพวกก็หลบหนีไป นอกจากเกณฑ์พวกมอญมาทำทางแล้ว พม่ายังเกณฑ์มอญเข้ากองทัพอีกพวกหนึ่ง พวกมอญบางพวกก็หลบหนี พม่าจึงไปจับครอบครัวมอญนั้น ๆ มาเป็นตัวจ่านำ บางครั้งก็ไปจับเอาลูกหลานของมอญที่ถูกเกณฑ์มาทำทางให้ เมื่อพวกมอญทำทางรู้เข้าก็โกรธแค้นและพร้อมใจกันเป็นกบฏ จับแพกิจจากับทหารพม่าฆ่าเสีย โดยมีพญาเจ่งเป็นหัวหน้ารวบรวมกำลังเข้าตีเมืองเมาะตะมะและเมืองมอญอื่น ๆ แต่ไม่สำเร็จ จึงพากันอพยพเข้ามาในประเทศไทย

มอญที่อพยพมาครั้งนี้มีหัวหน้า ๔ คน คือ พญาเจ่ง พญาอู่ ตละเกลี้ยง ตละเกลิบ พากันเข้ามาทางด้านเจดีย์สามองค์บ้าง ทางเมืองตากบ้าง สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีก็โปรดเกล้าฯ ให้รับไว้ พระราชทานให้ตั้งบ้านเรือนในเขตเมืองนนทบุรี สันนิษฐานว่าพญาเจ่งจะได้รับแต่งตั้งเป็นพระยาเกียรติคู่กับตละเกลิบซึ่งได้รับแต่งตั้งเป็นพระยาราม ส่วนอีก ๒ คนก็คงได้รับแต่งตั้งตำแหน่งในกองมอญ ในบังคับบัญชาของพระยารามัญวงศ์ที่จักรีมอญ

เมื่อเข้ามาอยู่ในประเทศไทยแล้ว พญาเจ่งมีบทบาทร่วมในกองทัพไทยในการสงครามแทบทุกครั้ง ไม่ว่าสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีจะเสด็จไปทำสงครามกับพม่าที่ไหนจะต้องมีทหารกองมอญพระยารามัญวงศ์ควบคุมเข้ากระบวนทัพทุกครั้ง เช่น เมื่อคราวศึกอะแซหุ่ญที่เมืองเหนือก็โปรดเกล้าฯ ให้พญาเจ่งคุมกองทัพมอญสมทบกับพลเมืองชัยนาท ยกไปตั้งที่เมืองกำแพงเพชรเพื่อชุมสัถ์พม่าที่อะแซหุ่ญที่ส่งลงมา พญาเจ่งไปตั้งชุมอยู่ที่เกาะร้านดอกไม้ในแขวงเมืองกำแพงเพชร เมื่อพม่ายกลงมาก็เข้าโจมตีทันที พม่าแตกพ่ายไปหมด พญาเจ่งกับนายทัพก็ได้รับพระราชทานบำเหน็จพิเศษในครั้งนั้น

ในตอนปลายสมัยสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี เมื่อเกิดกบฏพระยาสุรศักดิ์ ขณะที่ยสมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึกยกทัพไปตีเขมร พระยาสุรศักดิ์ได้เข้าร่วมกับพวกกบฏ ๓ คน คือ ขุนสร นายขุนนาคบ้านแม่ลา และขุนแก้วน้องพระยาสุรศักดิ์ นำทัพลงมาตีกรุงธนบุรี เข้าปล้นพระราชวังและบังคับให้สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีออกผนวช แล้วคิดร่วมกับกรมขุนอนุรักษ์สงครามหลานสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีช่วยกันตั้งตัวต่อสู้กับสมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึก

พวกมอญในขณะนั้นก็แบ่งเป็น ๒ พวก พวกหนึ่งมีพระยารามัญวงศ์และพระยากลางเมืองนายกongมอญเป็นหัวหน้าได้ไปเข้ากับพวกกบฏ อีกพวกหนึ่งมีพญาเจ่งกับพระยารามเป็นหัวหน้าไม่ยอมเข้าร่วมกับพวกกบฏ สมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึกซึ่งทราบข่าวเมืองธนบุรีก็ให้พระยาสุรียอภัยยกทัพเมืองนครราชสีมาเข้ามากรุงธนบุรี พระยาสุรศักดิ์ก็ให้กรมขุนอนุรักษ์สงครามยกพลเข้าปล้นบ้านพระยาสุรียอภัยจนเกิดสู้รบกันขึ้น เจ้าศิริจนาท่านผู้หญิงของเจ้าพระยาสุรสีห์จึงคิดร่วมกับพญาเจ่ง พระยาราม นายกongมอญซึ่งนับถือสมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึก ช่วยกันจัดเรือกับพวกมอญในพระยาทั้งสองไปช่วยพระยาสุรียอภัยจนเกิดสู้รบกับพวกกบฏจนได้ชัยชนะ

สมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึกจึงได้มอบการศึกษาด้านเขมรให้พระยาสุรสีห์บังคับบัญชาและเรียกกองทัพกลับมากกรุงธนบุรีเพื่อจัดการเรื่องทั้งปวง

ครั้นมาถึงสมัยรัชกาลที่ ๑ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ พญาเจ่งก็ได้รับพระราชทานแต่งตั้งเป็นพระยามหาโยธาที่จักรีมอญ แทนพระยารามัญวงศ์ซึ่งว่างอยู่ สันนิษฐานว่าพระยารามัญวงศ์เดิมซึ่งมีส่วนร่วมในกบฏพระยาสุรศักดิ์คงจะถูกถอดออกจากตำแหน่ง และตำแหน่งนั้นก็ว่างอยู่ จนพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกได้ทรงตั้งพระยาเจ่งขึ้นแทน

เมื่อได้เป็นพระยามหาโยธาที่จักรีมอญ บังคับบัญชากองทัพมอญทั้งปวงก็คนได้ควบคุมกองทหารมอญ และได้โดยเสด็จในการสงครามติดต่อกันมาทุกครั้ง

ใน พ.ศ. ๒๓๒๙ คราวศึกพระเจ้าปดุง พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกโปรดให้สมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวรฯ ยกทัพใหญ่ไปตั้งรับพม่าที่ตำบลลาดหญ้า แขวงเมืองกาญจนบุรี กรมพระราชวังบวรฯ ก็มีรับสั่งให้พระยามหาโยธา (เจ่ง) คุมกองมอญ ๓,๐๐๐ คน ไปขัดตาทัพที่ด่านกรามช้างที่ช่องเขาริมน้ำแควใหญ่อันเป็นทางที่ข้าศึกจะผ่าน

ใน พ.ศ. ๒๓๓๐ พระยามหาโยธา (เจ่ง) คงจะมีความชอบพิเศษเมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเสด็จไปตีเมืองทวาย จึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เลื่อนยศขึ้นเป็นเจ้าพระยามหาโยธา

จะเห็นได้ว่าบทบาทของเจ้าพระยามหาโยธา (เจ่ง) ที่มีต่อราชการแผ่นดินนั้นหนักไปในการศึกสงครามระหว่างไทยกับพม่าเป็นส่วนใหญ่ นอกจากจะเป็นผู้คุมกองมอญเข้าร่วมในกองทัพไทยแล้ว เจ้าพระยามหาโยธา (เจ่ง) ยังมีความสำคัญในฐานะเป็นผู้อำนวยความสะดวกในการสืบจับความเคลื่อนไหวของพม่าในแดนพม่าอีกด้วย ทั้งนี้เพราะทั้งตัวเจ้าพระยามหาโยธา (เจ่ง) เอง และทั้งกองมอญอาทมาตซึ่งทำหน้าที่เป็นพนักงานตรวจตราด่านทางต่อแดนเข้าไปจนถึงในประเทศพม่า ต่างก็มีญาติและมิตรอยู่ในหัวเมืองมอญจำนวนมากที่คอยให้ความช่วยเหลือและแจ้งข่าวให้ทราบ ที่สำคัญคือ เจ้าพระยามหาโยธา (เจ่ง) เองเคยเป็นเจ้าเมืองเตริน (อัตรัน) มาก่อนย่อมจะได้รับความเคารพนับถือจากชาวมอญทั่วไป ซึ่งทำให้การส่งข่าวสะดวกมากขึ้น ช่วยให้ไทยสามารถจัดเตรียมทัพและวางแผนในการตั้งรับได้อย่างดี ดังนั้นพม่าจึงคิดจะแย่งตัวเจ้าพระยามหาโยธา (เจ่ง) ไปจากไทย

ใน พ.ศ. ๒๓๔๐ พม่าได้ส่งหนังสือมายังเสนาบดีไทยขอให้ส่งตัวเจ้าพระยามหาโยธา (เจ่ง) คืนให้กับพม่า เพราะพม่าถือว่าเป็นคนของพม่า ถ้าไม่คืนให้ก็จะยกกองทัพมาตีกรุงเทพฯ และพม่าขณะนั้นมีแสนยานุภาพมาก แม้แต่อังกฤษ (ที่อินเดีย) ยังต้องส่งบรรณาการมาให้เพื่อขอเป็นไมตรี และถ้าจะรบกับไทย อังกฤษก็จะช่วยรบให้ ไทยไม่ยอมทำตาม พม่าก็เอาหนังสือขู่ว่าตีได้ตามชายแดน ฝ่ายไทยก็ได้เตรียมการต่อสู้ ทั้งนี้เพราะเสียดยหัวเมืองในมณฑลพายัพซึ่งต่อแดนเมืองไทยใหญ่ของพม่า ฝ่ายไทยโดยกรมพระราชวังบวรสถานมงคลเป็นจอมพลคุมทัพไทย ตีพม่าแตกพ่ายยับเยินไป และจับได้ตัวอุบากองนายทัพคนหนึ่งของพม่า และได้ส่งตัวมาจำคุกไว้ที่กรุงเทพฯ

อุบากองผู้นี้มีมารดาเป็นไทยและเกิดในเมืองไทย ส่วนบิดาเป็นมอญและถูกกวาดต้อนไปพม่าเมื่อคราวเสียกรุงศรีอยุธยา เมื่อไปเติบโตในพม่าก็ได้รับราชการกับพม่า ในระหว่างจำคุกในไทยได้สอนวิชาอาคมแก่เพื่อนนักโทษ มีผู้คนนับถือมากเรียกว่า “ยันต์อุบากอง” จำคุกอยู่ ๓ ปี ก็หนีไปได้ ในปี พ.ศ. ๒๓๔๖ พม่าจึงใช้ให้เขียนหนังสือถึงเจ้าพระยามหาโยธา (เจ่ง) ซึ่งคุ้นเคยกันเป็นส่วนตัว เนื้อความว่าพม่าจะขอเป็นไมตรีกับไทย เจ้าพระยามหาโยธา (เจ่ง) ทราบดีว่าเป็นกลศึกของพม่า ที่ว่าเมื่อใดที่พม่าชวนไทยเป็นไมตรีด้วยเพื่อให้ไทยตายใจ ในปีถัดไปก็จะยกทัพมาโจมตีเสมอมา เจ้าพระยามหาโยธา (เจ่ง) จึงนำความปรึกษากับอัครเสนาบดี ซึ่งก็เห็นตรงกันว่าไม่ควรนำหนังสือนี้ขึ้นกราบบังคมทูล จึงได้มีหนังสือตอบปฏิเสธไปเป็นการส่วนตัว

เจ้าพระยามหาโยธา (เจ่ง) นั้นนอกจากจะรับราชการฉลองพระเดชพระคุณแก่แผ่นดินไทยแล้ว ยังเป็นผู้มีศรัทธาและเชื่อมั่นในพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก ท่านได้สร้างวัดเชิงท่า ที่ตำบลคลองบางตลาด ริมแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งซ้ายในอำเภอปากเกร็ด จังหวัดนนทบุรี อันเป็นตำบลที่ตั้ง

ภูมิลำเนาท่านมาแต่ก่อน (วัดเชิงท่านนี้ต้องรื้อไป เพราะกรมชลประทานมีเขตติดต่อกับวัดนี้ มีความจำเป็นต้องขยายงาน และกรมชลประทานก็ได้สร้างวัดชลประทานรังสฤษดิ์ที่ตรงตามให้แทน โดยสร้างขึ้นที่ริมทางหลวง) เจ้าพระยามหาโยธา (เจ่ง) ถึงแก่อสัญกรรมในปีใดไม่ปรากฏ อาจจะเป็นตอนต้นรัชกาลที่ ๒ ก็ได้ เพราะในสมัยรัชกาลที่ ๒ พ.ศ. ๒๓๖๓ ได้ปรากฏชื่อ พระยามหาโยธา (ทอเรียะ) บุตรคนโตของท่านว่าอยู่ในตำแหน่งหัวหน้าควบคุมชาวมอญแทนท่านเจ้าพระยามหาโยธา (เจ่ง) (สุจริตลักษณ์ และคณะ ๒๕๓๘ : ๓๘)

เจ้าพระยามหาโยธา (ทอเรียะ) เป็นบุตรเจ้าพระยามหาโยธา (เจ่ง) เกิดในเมืองมอญ ได้อพยพเข้ามาอยู่ในเมืองไทยพร้อมกับบิดาตั้งแต่อายุรุ่นหนุ่ม ท่านจึงสามารถเรียนรู้ภาษาและขนบธรรมเนียมไทยได้รวดเร็วมากกว่ามอญที่เป็นชนผู้ใหญ่ ทำให้สามารถเข้ากับคนไทยได้สนิทสนม และคงได้ถวายตัวเป็นมหาดเล็กในรัชกาลที่ ๑ เมื่อคราวที่ท่านบิดาได้เป็นพระยามหาโยธา ด้วยเหตุที่ท่านเป็นบุตรข้าราชการผู้ใหญ่ก็น่าจะได้เป็นขุนนางทางกรมฝ่ายไทย เช่น เป็นหุ้มแพร มหาดเล็ก มียศหลวง หรือพระ แล้วจึงได้เลื่อนสูงขึ้นในกรมกองมอญ เช่น เป็นพระยาเกียรติ หรือพระยาราม ช่วยบิดาเมื่อแก่ชรา เมื่อเจ้าพระยามหาโยธา (เจ่ง) ถึงแก่อสัญกรรมแล้วจึงได้เป็นที่พระยามหาโยธาแทนบิดาชื่อ พระยามหาโยธา (ทอเรียะ) คุมกองมอญทั้งหมดแทนบิดา (สุจริตลักษณ์ และคณะ ๒๕๓๘ : ๓๘)

บทบาทของเจ้าพระยามหาโยธา (ทอเรียะ) ที่มีต่อราชการแผ่นดินไทยก็น่าสนใจทางด้านการศึกษาสงครามเช่นเดียวกับท่านบิดา ครั้งแรกใน พ.ศ. ๒๓๖๓ เมื่อพระเจ้าจักรกายแมง (Bagyidaw พ.ศ. ๒๓๖๒-๒๓๘๑) เติริยมกองทัพจะมาตีไทยโดยรวบรวมประชุมพลและเสบียงอาหารที่เมืองเมาะตะมะ เมื่อข่าวถึงกรุงเทพฯ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยโปรดเกล้าฯ ให้เกณฑ์ทัพจัดเป็น ๔ ทัพใหญ่ ทัพที่ ๑ โปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์เป็นแม่ทัพ ยกไปขัดตาทัพที่เมืองกาญจนบุรีคอยต่อสู้พม่าที่จะเข้ามาทางด้านเจดีย์สามองค์ พระยามหาโยธา (ทอเรียะ) ก็ได้คุมกองมอญเป็นแม่ทัพหน้าของกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ (พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว) ทัพที่ ๒ กรมพระราชวังบวรฯ เป็นแม่ทัพยกไปตั้งที่เพชรบุรี รอทัพพม่าที่จะเข้ามาทางด้านสิงขร ทัพที่ ๓ เป็นทัพพระยากลาโหมราชเสนาเป็นแม่ทัพยกไปรักษาเมืองถลาง และทัพที่ ๔ พระยานคร (น้อย) เป็นแม่ทัพยกไปคอยต่อสู้ข้าศึกที่จะเข้ามาทางหัวเมืองปักษ์ใต้ แต่ปรากฏว่าในครั้งนั้นไม่มีการรบ เพราะพม่าได้ข่าวว่าไทยเตรียมกองทัพไว้คอยที่จะสู้ตลอดเวลา พม่าจึงไม่ยกทัพเข้ามา พอถึงฤดูฝน กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ และกรมพระราชวังบวรฯ จึงยกทัพกลับกรุงเทพฯ คงให้แต่กองทัพของพระยามหาโยธา (ทอเรียะ) ยังรักษาการอยู่กับทัพของเจ้าพระยาวงศาสุรศักดิ์ที่ราชบุรี จนกระทั่งได้ข่าวว่าพม่าเลิกการเตรียมทัพทั้งปวงแล้ว ฝ่ายไทยจึงเลิกกองทัพบ้าง

ส่วนราชการทั่วไปของเจ้าพระยามหาโยธา (ทอเรียะ) คือ คุ่มกองมอญออกตระเวนด้าน เป็นประจำทุกปีเช่นเดียวกับท่านเจ้าพระยามหาโยธา (เจ่ง) ผู้เป็นบิดา พระยามหาโยธา (ทอเรียะ) ได้มีบทบาทสำคัญมากขึ้นเมื่ออังกฤษรบกับพม่า และต้องการให้ไทยเป็นสัมพันธมิตรช่วยรบกับ พม่าด้วยกัน เพราะอังกฤษรู้ว่าพม่ากับไทยเป็นศัตรูกันมาก่อน และอังกฤษประสบปัญหาในการ รบกับพม่ามาก หลังจากอังกฤษยึดย่างกุ้งได้ในปี พ.ศ. ๒๓๖๗ และไม่มีความชำนาญทางจึง ต้องการพาหนะเพื่อลำเลียงกำลังและเสบียงอาหาร ตั้งชื่อแม่ว่าไทยจะไม่ปฏิเสธ เมื่อไทยได้จด หมายชักชวนจากนายจอห์น ครอว์เฟิร์ด (John Crawford) ผู้สำเร็จราชการเมืองสิงคโปร์ พระบาท สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริให้กองทัพไทยไปช่วยอังกฤษรบพม่า แต่ก็ยังทรง ระแวงว่าอังกฤษต้องการเอาไทยไปใช้สอยทางทหารของตน มากกว่าจะให้ไทยไปร่วมรบในฐานะ พันมิตร เพราะอังกฤษต้องการพาหนะ ช้าง ม้า และอื่น ๆ ในการเดินทัพทางบกมาก พระองค์จึงมี ดำริจะให้กองทัพไทยรบพม่าแต่ลำพัง จุดมุ่งหมายเพื่อไปกวาดต้อนครอบครัวชาวเมืองเมาะตะมะ เข้ามาให้มาก เป็นการตัดกำลังพม่ามิให้ตั้งเมืองเมาะตะมะได้ดังก่อน

ในคราวนี้เองพระยามหาโยธา (ทอเรียะ) ก็ได้รับพระราชทานแต่งตั้งเป็นเจ้าพระยามหา โยธา เป็นแม่ทัพคุมกองมอญยกไปทางด้านเจดีย์สามองค์ โดยมีพระยารัตนจักร ซึ่งก็คือสมิงสอด เมาหัวหน้าครอบครัวมอญที่อพยพเข้ามาในสมัยรัชกาลที่ ๒ เป็นผู้คุมกองมอญล่วงหน้าไปสืบเหตุ การณ์ในพม่า และโปรดให้พระยาชุมพร (ซุย) เกณฑ์กองทัพเมืองชุมพร เมืองไชยา เป็นกองทัพเรือ ยกไปทางเมืองมะริดและเมืองทวาย ปรากฏว่าก่อนที่กองทัพจะยกไปถึงนั้น อังกฤษตีได้เมืองเมาะ ตะมะ เมืองมะริด และเมืองทวายแล้ว พระยารัตนจักรซึ่งไปสืบข่าวก็ได้กลับมารายงานเจ้าพระยา มหาโยธา (ทอเรียะ) ซึ่งตั้งทัพรออยู่ที่ด่านหลุมช้าง แขวงเมืองไทยโยคว่า หัวเมืองมอญรายทางต่าง ขออ่อนน้อมต่อไทย ถ้าเจ้าพระยามหาโยธา (ทอเรียะ) ยกทัพออกไปเมื่อใดก็จะจัดทัพให้อีก ๓,๐๐๐ คน เพื่อไปช่วยรบพม่าด้วย ส่วนหัวเมืองชายทะเลก็พากันเข้ากับอังกฤษ อังกฤษได้บอก กับชาวเมาะตะมะว่าจะรักษาเมาะตะมะไว้ให้ไทย เจ้าพระยามหาโยธา (ทอเรียะ) จึงรีบยกกองทัพ ออกไปตั้งที่เมืองเตริน เจ้าเมืองเตรินและเมืองใกล้เคียงก็พากันอ่อนน้อมยอมอยู่ในบังคับบัญชา ของเจ้าพระยามหาโยธา (ทอเรียะ) ทั้งท่านก็เป็นบุตรของเจ้าพระยามหาโยธา (เจ่ง) ซึ่งเคยเป็นเจ้า เมืองเตริน ทำให้ท่านสามารถว่ากล่าวหัวเมืองมอญที่อังกฤษยังขึ้นไปไม่ถึงได้หมด

ลักษณะการสงครามผันแปรไป ผู้คนในเมืองมอญต่างพากันเข้ากับไทยบ้าง เข้ากับ อังกฤษบ้าง จึงไม่สมควรจะกวาดต้อนเข้ามาในฐานะเชลยศึก พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่ หัวจึงโปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนแผนการสงคราม โดยให้แบ่งกำลังจากกองทัพพระยามหาอำมาตย์ซึ่ง ตั้งอยู่ที่เมืองตาก ไปสมทบกับเจ้าพระยามหาโยธา (ทอเรียะ) ๑ กอง และเกณฑ์หัวเมืองขึ้นในให้ พระยาพิพัฒน์โกษา ยกไปหนุนเจ้าพระยามหาโยธา (ทอเรียะ) อีกกองหนึ่ง แล้วให้เกณฑ์กองทัพ

๑๓ กอง พล ๓,๐๐๐ คน ให้พระยาสุรเสนคุมเป็นกองหน้ายกจากกรุงเทพฯ ไปตั้งที่แม่น้ำน้อยใกล้ พรหมแดนและให้เตรียมทัพหลวงไว้ที่กรุงเทพฯ อีกด้วย

เจ้าพระยามหาโยธา (ทอเรียะ) เป็นผู้มึนบทบาทสำคัญในการติดต่อกับอังกฤษในพม่า ทั้งนี้ โดยได้รับคำสั่งจากราชสำนัก ได้มีจดหมายติดต่อกับเซอร์อาชิบอลด์ (Sir Archibald Campbell) แม่ทัพอังกฤษ เรื่องที่ไทยจะช่วยเหลืออังกฤษทำสงครามพม่า แม่ทัพอังกฤษจึงได้ส่งจดหมายมาเชิญผู้แทนไทยไปเจรจาด้วยที่เกาะตะมะ เจ้าพระยามหาโยธา (ทอเรียะ) ได้ส่งจมนักราชามาตย์และพระยาราม เป็นผู้แทนไปพบแม่ทัพอังกฤษเพื่อเจรจาเรื่องการรบ ในขณะเดียวกันนั้นทางกรุงเทพฯ ก็เกิดเหตุขัดแย้งกับอังกฤษ โดยพระยาชุมพร (ชุย) ไปกวาดต้อนผู้คนชาวเมืองทวายและเมืองมะริด เป็นเชลยบรรทุกเรือมา อังกฤษห้ามก็ไม่ฟัง อังกฤษจึงเอาเรือปืนไล่ยิงและจับเรือในกองทัพเรือพระยาชุมพร (ชุย) ไปหลายลำ ทางกรุงเทพฯ ไม่เข้าใจว่าเหตุใดชวนไปช่วยรบแล้วจึงกลับยิงเอากองทัพไทย จึงโปรดเกล้าฯ ให้เรียกกองทัพไทยที่ไปช่วยนั้นกลับ ฝ่ายอังกฤษชี้แจงเหตุผลให้ทางกรุงเทพฯ ทราบ เมื่อสอบสวนแล้วปรากฏเป็นความจริง จึงโปรดเกล้าฯ ให้ถอดพระยาชุมพร (ชุย) ออกจากตำแหน่งและนำตัวไปขังไว้

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริเห็นประโยชน์ที่จะช่วยเหลืออังกฤษรบพม่าต่อไป ใน พ.ศ. ๒๓๖๔ โปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยามหาโยธา (ทอเรียะ) คุมพล ๑๐,๐๐๐ คน เป็นแม่ทัพหน้ายกไปเมืองมอญก่อน แล้วโปรดเกล้าฯ ให้กรมพระราชวังบวรฯ เป็นจอมพลเสด็จไปตั้งทัพหลวงที่ปากแพรก แขวงเมืองกาญจนบุรีคอยเวลาที่จะยกตามไป

ด้วยเหตุนี้อังกฤษจึงเห็นความจำเป็นที่จะต้องมีทูตมาเจรจากับรัฐบาลไทยที่กรุงเทพฯ เอง ลอร์ด แอมเฮิร์ต (Lord Amherst) ผู้สำเร็จราชการอังกฤษที่อินเดีย จึงได้ส่งร้อยเอกเฮนรี เบอร์นี (Henry Burney) เข้ามาเป็นทูต เสนอเรื่องสงครามที่ยังค้างอยู่ และตกลงทางการค้า รวมไปถึงเรื่องหัวเมืองมอญ

แม้กองทัพไทยจะปรออยู่ที่แหลมมลายูแล้ว แต่ยังมีได้ช่วยรบ เพราะรัฐบาลยังไม่ตัดสินใจที่จะให้ร่วมรบ ทั้งทางรัฐบาลอังกฤษก็เริ่มไม่เห็นด้วยที่จะให้ไทยช่วยรบ และมีให้เจรจาเร่งเร้าเกี่ยวกับการรบอีก ทั้งจุดมุ่งหมายในการทำสงครามของรัฐบาลอังกฤษกับพม่าก็เปลี่ยนไปด้วย

ฝ่ายอังกฤษแต่แรกนั้นคิดเพียงแต่จะทำสงครามกับพม่าเพื่อตัดทอนกำลังพม่า และเพื่อแสวงหาประโยชน์ในการค้าขายให้สะดวกขึ้น แล้วจะยกเกาะตะมะให้ไทยเพื่อแลกเปลี่ยนกับผลประโยชน์เรื่องหัวเมืองมลายูและการค้าขายในไทย แต่หลังจากการสำรวจหัวเมืองแล้ว อังกฤษกลับคิดจะตั้งหัวเมืองมอญขึ้นเป็นอาณานิคมใหม่ จึงเลิกล้มจะยกเกาะตะมะให้ไทย อังกฤษได้พยายามสรรหาตัวเชื้อสายของพระเจ้าหงสาวดีองค์ก่อนเพื่อจะตั้งให้เป็นเจ้าปกครองหัวเมืองมอญ แต่หาไม่ได้ ทราบแต่ว่าเวลานั้นพวกมอญนิยมเคารพนับถือเจ้าพระยามหาโยธา (ทอเรียะ) ยิ่งกว่าผู้ใดทั้งหมด อังกฤษจึงคิดเกลี้ยกล่อมเอาเจ้าพระยามหาโยธา (ทอเรียะ) ไปเป็นพระยาหงสาวดี

การทาบตามตั้งเจ้าพระยามหาโยธา (ทอเรียะ) ครั้งนี้ไม่ประสบผลสำเร็จ เพราะว่าเจ้าพระยามหาโยธา (ทอเรียะ) ได้แสดงความซื่อสัตย์และจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์และรัฐบาลไทย โดยปฏิเสธที่จะรับตำแหน่งจากอังกฤษ อังกฤษจึงต้องเลิกล้มความคิดที่จะตั้งประเทศมอญ

เหตุการณ์ครั้งนี้ทำให้ไทยไม่พอใจอังกฤษมาก นอกจากนี้ยังมีการกระทำอีกหลายประการของอังกฤษที่สร้างความไม่พอใจให้กับไทย เช่น ให้ทัพไทยยกไปรบพม่าโดยใช้เส้นทางสายเหนือ ซึ่งลำบากทุรกันดารมาก ทั้งยังให้เจ้าพระยามหาโยธา (ทอเรียะ) ปฏิบัติตามคำสั่งและเดินทัพตามที่นายพลอังกฤษสั่ง ซึ่งฝ่ายไทยเห็นเป็นการเสียเกียรติมาก จึงไม่ยอมยกทัพไป ทั้งให้ไทยส่งช้างม้าพาหนะไปให้อังกฤษใช้ โดยอังกฤษออกค่าใช้จ่ายในการเดินทางให้เปรียบเสมือนการส่งกองทัพช้างม้าไปรับจ้างรบ ซึ่งผิดวิสัยจะกระทำได้

เมื่อตกลงกันได้ ทัพไทยก็ตั้งอยู่ที่เกาะตะมะ พอดีกับพม่ายอมแพ้อังกฤษ กองทัพไทยจึงยกทัพกลับ

บทบาททางด้านการสงครามของเจ้าพระยามหาโยธา (ทอเรียะ) ปรากฏอีกครั้งเมื่อปราบกบฏเวียงจันทน์ พ.ศ. ๒๓๖๙ เจ้าอนุวงศ์แห่งเวียงจันทน์ได้ชาวไทยเกิดเหตุขัดแย้งกับอังกฤษ จึงถือโอกาสจะตั้งตัวเป็นอิสระ ยกกองทัพเข้ามากวาดต้อนผู้คนครอบครัวไทยทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือจนถึงนครราชสีมา และให้เจ้าราชวงศ์ผู้บุตรมากวาดต้อนชาวเมืองเวียงจันทน์ที่สระบุรีกลับไปด้วย พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดเกล้าฯ ให้กรมพระราชวังบวรมหาดคีตพลเสด็จเป็นจอมทัพยกไปเป็นทัพใหญ่ ๒ ทัพ คือ ทัพที่ ๑ กรมพระราชวังบวรฯ เป็นแม่ทัพใหญ่ยกจากสระบุรีขึ้นไปนครราชสีมา ทัพที่ ๒ กรมหมื่นสุรินทรรักษ์เป็นแม่ทัพประชุมพลที่เมืองปราจีนบุรี ยกขึ้นไปทางเมืองอุบลราชธานี ร้อยเอ็ดไปพบกับทัพที่ ๑ ที่เวียงจันทน์ ในครั้งนั้นโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยามหาโยธา (ทอเรียะ) ซึ่งเพิ่งกลับจากรบศึกพม่ายังไม่ทันถึงปี คุมกองมอญยกขึ้นไปทางดงพระยากลาง ไปสมทบกับทัพหลวงกรมพระราชวังบวรฯ ที่เมืองนครราชสีมา จากเมืองนครราชสีมาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยามหาโยธา (ทอเรียะ) กับขุนนางผู้ใหญ่ฝ่ายวังหน้าสมทบกันเป็นกองทัพยกไปก่อน แล้วโปรดเกล้าฯ ให้กรมหมื่นนครโยธินกับกรมหมื่นเสนีบริรักษ์คุมพลเป็นกองหนุนยกตามไป แล้วจึงถึงกองทัพหลวง

เจ้าพระยามหาโยธา (ทอเรียะ) ยกกองทัพขึ้นไปถึงหนองบัวลำพู ซึ่งมีข้าศึกตั้งมั่นดักอยู่ ได้เข้าตีค่ายข้าศึกแตก ได้ตัวพระยานรินทร์แม่ทัพลาว จึงส่งลงมายังกองทัพหลวง ในการรบพุ่งครั้งนี้ พระยาเกียรติ (ตะ หรือ วัน บุตรคนใหญ่) ของเจ้าพระยามหาโยธา (ทอเรียะ) ถูกปืนข้าศึกตายในที่รบ แล้วเจ้าพระยามหาโยธา (ทอเรียะ) ก็ยกทัพหน้าตามข้าศึกต่อไป และไปตั้งค่ายที่ทุ่งสัมปอຍ บริเวณใกล้จะถึงช่องเขาสาร ซึ่งเป็นค่ายสำคัญที่ข้าศึกตั้งรักษาอยู่อีกแห่งหนึ่ง เจ้าอนุวงศ์เมื่อทราบว่หนองบัวลำพูแตกก็เสียขวัญ ทั้งค่ายเขาสารกลับไปเวียงจันทน์ ฝ่ายพระยาสุโขได้เขียนหนังสือถึงพระยาเวียงสาให้รวบรวมคนยกเข้าตีโอบกองทัพไทยที่สัมปอຍ เจ้าพระยามหา

โยธา (ทอเรียะ) เห็นว่า ข้าศึกมีกำลังมากกว่าจึงตั้งมั่นสู้ในค่าย ถูกข้าศึกล้อมอยู่หลายวัน จนกระทั่งกองทัพหนุนของกรมหมื่นนเรศโยธี และกรมหมื่นเสนีบริรักษ์ขึ้นไปช่วยรบพุ่งข้าศึกแตกพ่ายไป แล้วกองทัพหน้าและกองทัพหนุนก็รบติดตามข้าศึกที่ถอยหนีขึ้นไปจนตีได้เมืองเวียงจันทน์

กลับจากการปราบกบฏเวียงจันทน์ในครั้งนี้แล้ว ก็ไม่ปรากฏหลักฐานว่าเจ้าพระยามหาโยธา (ทอเรียะ) คุมกองทัพไปรบที่ใดอีก แต่ก็เห็นได้ว่าเจ้าพระยามหาโยธา (ทอเรียะ) เป็นผู้มีความสามารถกล้าหาญในการศึก ทุกครั้งที่ออกสงครามก็จะออกเป็นกองทัพหน้า เช่นเดียวกับท่านเจ้าพระยามหาโยธา (เจ่ง) ผู้บิดา และคงอยู่ในฐานะอาจารย์ผู้ใหญ่ อันเป็นที่เคารพนับถือเสมอมา

ในด้านการศาสนา เจ้าพระยามหาโยธา (ทอเรียะ) ก็มีความศรัทธาเลื่อมใสและเคร่งครัดในพระพุทธศาสนาเช่นเดียวกับบิดา ได้อุทิศที่ดินสร้างวัดเกาะ ตำบลบางพูด ริมแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งซ้าย ในเขตอำเภอปากเกร็ด จังหวัดนนทบุรี

เจ้าพระยามหาโยธา (ทอเรียะ) มีชีวิตอยู่มาจนถึงรัชกาลที่ ๔ แต่ถึงอนิจกรรมในปีใดไม่ปรากฏแน่

เมื่อสิ้นเจ้าพระยามหาโยธา (ทอเรียะ) แล้ว ก็ไม่มีการตั้งเจ้าพระยามหาโยธาอีก กรมกองมอญทั้งปวงก็ไปขึ้นอยู่กับกระทรวงกลาโหม แต่เชื้อสายของเจ้าพระยามหาโยธาทั้งสองก็ยังมิบทบาทและทำประโยชน์ต่อชาติบ้านเมืองไทยเสมอมา เช่น ตำแหน่งเจ้าเมือง หรือผู้รักษาราชการนครเขื่อนขันธ์ ซึ่งตั้งแต่คนแรกจนถึงคนรองสุดท้ายก็เป็นทายาทในสกุลคชเสนีทั้งหมด คือ

๑. พระยานครเขื่อนขันธ์รามัญราชชาติเสนาบดีศรีสิทธิสงคราม (ทอมา) เป็นบุตรของพระยามหาโยธา (เจ่ง)

๒. พระยาดำรงค์ราชพลขันธ์ (จ้อย คชเสนี) เป็นบุตรเจ้าพระยามหาโยธา (ทอเรียะ)

๓. พระมหาโยธา (นกแก้ว คชเสนี) เป็นบุตรพระยาดำรงค์ราชพลขันธ์ (จ้อย)

๔. พระขยันสงคราม (เจ็ก หรือ แป๊ะ หรือ ขึ้น คชเสนี) เป็นบุตรพระยาดำรงค์ราชพลขันธ์ (จ้อย)

๕. พระยาเกียรติ (ขุนทอง คชเสนี) เป็นบุตรพระยาดำรงค์ราชพลขันธ์ (จ้อย)

๖. พระยาดำรงค์ราชพลขันธ์ (หยอย คชเสนี) เป็นบุตรพระยาดำรงค์ราชพลขันธ์ (จ้อย)

๗. พระยาพิพิธมนตรี (ปุย คชเสนี) เป็นบุตรพระยาเกียรติ (ขุนทอง)

๘. พระยานาคราชคำแหงประแดงบุรีนายก (แจ่ง คชเสนี) เป็นบุตรเจ้าพระยาดำรงค์ราชพลขันธ์ (จ้อย) (สุจริตลักษณะ และคณะ ๒๕๓๘ : ๔๕)

พระยามหาโยธา (นกแก้ว คชเสนี) เป็นบุตรคนที่ ๕ ของพระยาดำรงค์ราชพลขันธ์ (จ้อย คชเสนี) เป็นน้องชายของเจ้าจอมมารดาซอนกลิ่นในรัชกาลที่ ๔ ท่านได้เข้ารับราชการเป็นอัครราช

ทูตกรุงเบิร์น ประเทศเยอรมนี ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๓๐-๒๔๔๐ แล้วย้ายมาเป็นอัครราชทูตกรุงลอนดอน ประเทศอังกฤษ (สุจิตลักษณ์ และคณะ ๒๕๓๘ : ๔๖)

เจ้าเมืองมอญ ๗ หัวเมือง เมืองสมิงสิงหบุรี เมืองลุ่มลุ่ม เมืองท่าตะกั่ว เมืองไทรโยค เมืองท่าขนุน เมืองทองผาภูมิ ในลำนํ้าแควน้อย และ เมืองท่ากระดาน ในลำนํ้าแควใหญ่ ทั้ง ๗ หัวเมืองนี้แต่เดิมไม่ได้เป็นเมือง เป็นแต่ที่ตั้งค่ายที่ด่านตั้งอยู่เท่านั้น เป็นบริเวณที่พวกมอญมักจะอพยพเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร หนีความเดือดร้อนจากพม่า รัฐบาลจึงได้จัดตั้งรวมกันเป็นหมู่เหล่าตามเมืองหน้าด่าน ขึ้นตรงกับเมืองกาญจนบุรี เรียกว่า รามัญ ๗ เมือง (สุภรณ์ ๒๕๑๙ : ๑๔๐)

รามัญ ๗ เมือง มีเจ้าเมืองหรือผู้ว่าราชการเป็นผู้ดูแล และยังมีหลวงปลัดยกกระบัตรหลวง พลกรมการ ขุนหมื่นไพร่เมืองละมาก ๆ ซึ่งล้วนแต่เป็นคนมอญด้วยกันทั้งหมด เจ้าเมืองมียศเป็น "พระ" เรียกชื่อตามชื่อเมืองนั้น ๆ ต่อมาถึงสมัยรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชดำริว่า ผู้สำเร็จราชการเมืองไม่มีชื่อตั้งไม่สมควร จึงโปรดเกล้าฯ พระราชทานชื่อเป็นชื่อภาษาสันสกฤตแก่ผู้สำเร็จราชการเมืองทั้ง ๗ ดังนี้

๑. พระเมืองสิงห์	เป็น	พระสมิงสิงหบุรินทร์
๒. พระลุ่มลุ่ม	เป็น	พระนิพนภูมิบดี
๓. พระท่าตะกั่ว	เป็น	พระชินดิษฐ์บดี
๔. พระไทรโยค	เป็น	พระนิโครธาภิโยค
๕. พระท่าขนุน	เป็น	พระปณัสติฐบดี
๖. พระทองผาภูมิ	เป็น	พระเสถภูมิบดี
๗. พระท่ากระดาน	เป็น	พระผลกตฐบดี (จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ

พระ ๒๕๔๑ก : ๑๙-๒๐)

บริเวณที่เป็นที่ตั้งเมืองทั้ง ๗ นั้น ไม่สู้จะมีผู้คนอาศัยอยู่มากนัก เนื่องจากว่าพื้นที่เป็นป่าทึบและภูเขาสูง ซึ่งไม่สามารถทำนาทำได้ผลเพียงพอที่จะยังชีพอยู่ได้ บรรดาชาวเมืองจึงพากันไปตั้งบ้านเรือนอยู่ที่นครชุม บ้านบางเลา บ้านโพธาราม แขวงเมืองราชบุรี เป็นส่วนใหญ่ แม้ว่าเจ้าเมืองกรมการจะไม่ได้ตั้งบ้านเรือนอยู่ในเขตแขวงเมืองนั้น ๆ แต่ก็มีบ้านเรือนของขุนหมื่นนายด่านตั้งอยู่เป็นระยะ ๆ และผู้ว่าราชการกรมการก็ได้ไปตรวจตราอยู่เสมอ (สุภรณ์ ๒๕๑๙ : ๑๔๑)

รามัญ ๗ เมือง มีอาชีพเกี่ยวกับการตัดไม้ เนื่องจากลักษณะภูมิประเทศเป็นป่าและเขา ชาวเมืองไทรโยคจะผูกแพล่องมาขายแถบกาญจนบุรี ราชบุรีเสมอ แขวงเมืองท่าตะกั่วเมืองลุ่มลุ่มจะทำเสาไม้เต็งรังและตัดไม้ไผ่ล่องแพลงมาขาย แขวงเมืองสิงห์ตัดไม้ฝาง ไม้รวกใหญ่ขนาดทำรั้วเปาะปลา ซึ่งชาวเมืองสมุทรสงครามมารับไปขายและยังมีเสาเล็ก ๆ บ้าง นอกจากนี้ก็มีการหา

ของปลา ทำน้ำมันยาง ทำได้ เป็นต้น บางแห่งมีการทำไร่บ้างแต่ก็เพียงพอใช้ในครอบครัวเท่านั้น ส่วนพวกมอญที่เข้ามาอยู่แถบบ้านแขวงเมืองราชบุรีนั้นมีอาชีพทำนา

หน้าที่สำคัญของชาวมอญในรามัญ ๗ เมือง คือ ต้องลาดตระเวนรักษาด่านอยู่เป็นประจำ เพื่อป้องกันมิให้พม่าเล็ดลอดเข้ามาสืบข่าวความเคลื่อนไหวของฝ่ายไทย ขณะเดียวกันก็เป็นเมืองหน้าด่านต่อแดนเมืองเมะล่ำเลิง เพราะฉะนั้นก็ต้องหมั่นสืบฟังข่าวราชการในประเทศพม่าด้วย ทั้งยังทำหน้าที่กวาดขันบริเวณปลายด่าน และออกสกัดจับผู้ที่หลบหนีออกนอกพระราชอาณาเขต ส่งกลับไปกรุงเทพฯ ด้วย

ในยามสงคราม รามัญ ๗ เมืองก็จะต้องถูกเกณฑ์เข้ากองทัพด้วย และบางส่วนก็มีหน้าที่ทำทาง จัดตั้งกองเสบียง และตั้งที่พักตามรายทางในระยะช่วงเวลาที่ไทยจะยกทัพออกไปตามเส้นทางนี้ (สุจริตลักษณ์ และคณะ ๒๕๓๘ : ๔๗)

หน้าที่สำคัญอีกประการหนึ่งของรามัญ ๗ เมือง คือ การส่งส่วยทองแก่รัฐบาลทุกปี เมื่อถึงเทศกาลในราวเดือนธันวาคม-มกราคม จะโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าเมืองกรมการเกณฑ์ไพร่หลวงรามัญ ๗ เมืองไปร่อนทองที่คลองปิฉีก คลองพลู ให้ร่อนได้ทองขุนหมื่นไพร่คนละ ๓ สลึง บุตรหมื่นทนาย ทาสคนละ ๑ สลึง ๑ เฟื้อง และให้เจ้าเมืองกรมการเก็บรวบรวมทองส่วยนำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวาย

นอกจากนี้ยังมีหน้าที่รับคำสั่งให้กระทำเป็นคราว ๆ ไป เช่น เกณฑ์ให้ตัดไม้เพื่อใช้ทำพระแสงหอก ทำพลับพลาที่ประทับเวลาเสด็จพระราชดำเนินประพาสแควน้อยไทรโยค และเมื่อมีราชการหรือการติดต่อค้าขายกับเมะล่ำเลิง ย่างกุ้ง ก็ได้อาศัยรามัญ ๗ หัวเมือง ในการจัดที่พัก และนำทางพวกอาทมาตเข้าไปปลายด่านอยู่เสมอ ๆ

ในบางครั้งก็ทำหน้าที่เกณฑ์ชาวมอญส่งเข้ามายังเมืองหลวง เพื่อเข้าร่วมกระบวนแห่ในพระราชพิธีสำคัญ ๆ เช่น เกณฑ์ชาวมอญเข้าแห่ในพระราชพิธีลงทรงสมเด็จพระเจ้าฟ้ามหาวิชุนทศสยามมกุฎราชกุมาร ในรัชกาลที่ ๕ ซึ่งส่วนหนึ่งแต่งตั้งเป็นชาวมอญ ส่วนหนึ่งแต่งตั้งเป็นคนกะเหรี่ยง เพราะหาชาวกะเหรี่ยงไม่ได้

เมื่อจัดระเบียบการปกครองใหม่ ใน พ.ศ. ๒๔๓๘ ได้ยกเลิกรามัญ ๗ เมือง คงให้ยุบไปขึ้นกับเมืองกาญจนบุรีเท่านั้น โดยมีรายละเอียดดังนี้

๑. เมืองทองผาภูมิ ยุบลงเป็น หมู่บ้านอยู่ในเขตกิ่งอำเภอสังขละบุรี
๒. เมืองท่าขนุน ยุบลงเป็น กิ่งอำเภอสังขละบุรี ขึ้นกับอำเภอวังกะ เป็นอำเภอที่ตั้งขึ้นใหม่
๓. เมืองไทรโยค ยุบลงเป็น กิ่งอำเภอไทรโยค ขึ้นกับอำเภอวังกะ
๔. เมืองท่าตะกั่ว ยุบลงเป็น หมู่บ้านอยู่ในเขตอำเภอไทรโยค
๕. เมืองลุ่มสุม ยุบลงเป็น หมู่บ้านอยู่ในเขตกิ่งอำเภอไทรโยค
๖. เมืองสิงห์ ยุบลงเป็น หมู่บ้านอยู่ในเขตอำเภอเมืองกาญจนบุรี

๗. เมืองท่ากระดาน ยุบลงเป็น หมู่บ้านอยู่ในเขตกิ่งอำเภอศรีสวัสดิ์ ขึ้นกับอำเภอเมืองกาญจนบุรี (สุจิตต์ลักษณ์ และคณะ ๒๕๓๘ : ๔๘)

ความสัมพันธ์กับราชสำนักไทย

ราชตระกูล

เจ้าพระยาโกษาธิบดี (ปาน) พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชหัตถเลขาพระราชทานไปยังเซอร์จอห์น เบาริง ผู้สำเร็จราชการเมืองฮ่องกง เมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๘ เพื่อแสดงเรื่องราวสังเขปแห่งพระราชวงศ์จักรี ตั้งแต่สกุลเดิมแห่งบรรพบุรุษของพระราชวงศ์ ทรงเล่าว่า บรรพบุรุษของพระราชวงศ์จักรีเป็นนายทหารมอญ ซึ่งได้ละทิ้งการอยู่ใต้บังคับพม่า ติดตามเสด็จสมเด็จพระนเรศวรมหาราช เมื่อเสด็จกลับจากเป็นเชลยที่พม่าใน พ.ศ. ๒๑๑๔ ต่อมาลูกหลานของทายาททหารมอญเหล่านั้นย่อมจะต้องมีภรรยาเป็นคนไทย และมีลูกหลานต่อมาแล้วไม่ปรากฏเรื่องราว และเล็ดสูญหายไปพักใหญ่ เพิ่งมาปรากฏขึ้นอีกครั้งเมื่อมีผู้อ้างว่ามีลูกหลานคือ **เจ้าพระยาโกษาธิบดี (ปาน)** ในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราชสมัยกรุงเก่า ท่านเป็นน้อง **เจ้าพระยาโกษาธิบดี (ขุนเหล็ก)** เป็นบุตรพระสนมเอกในสมเด็จพระนารายณ์มหาราช กรุงศรีอยุธยา **เจ้าพระยาโกษาธิบดี (ปาน)** ได้รับแต่งตั้งเป็นราชทูตไปยังราชสำนักพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ แห่งฝรั่งเศส ต่อจาก **เจ้าพระยาโกษาธิบดี (ปาน)** ก็มีบุตรชายสืบเนื่องโดยตรงอีกสามชั่วคน จนถึงชั่วที่ ๔ คือท่านทองดี ผู้เป็นพระราชบิดาของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

สมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี (พ.ศ. ๒๒๘๐-๒๓๖๙) ในรัชกาลที่ ๑ พระนามเดิมของท่านคือ นาก ท่านได้ประสูติมาในตระกูลคหบดีมอญ พระชนกชื่อทอง พระชนนีชื่อสั้น (สมเด็จพระรูปศิริโสภาคย์ มหามานนาธิ) ซึ่งตั้งรกรากอยู่ที่บ้านอัมพวา ตำบลบางช้าง จังหวัดสมุทรสงคราม และได้สมรสกับพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ เมื่อยังทรงดำรงตำแหน่งเป็นหลวงยกกระบัตรเมืองราชบุรี สมัยก่อนกรุงเก่าแตก บริเวณที่ตั้งบ้านเรือนและเป็นสถานที่ประสูติ รัชกาลที่ ๒ นั้น ภายหลังได้สร้างวัดชื่อวัดอัมพวันเจติยาราม ท่านมีพระเชษฐาคนหนึ่ง ชื่อเจ้าคุณชูโต เป็นต้นสกุลชูโต และมีพระชนิษฐาคือ **เจ้าคุณนวล** สมรสกับ **เจ้าพระยามหาเสนา (บุญนาค)** ต้นสกุลบุญนาค ซึ่งเป็นพระสหายกับรัชกาลที่ ๑ และคุณแก้ว สมรสกับหลวงชลสินธุสงคราม (สอน) ปลัดเมืองสมุทรสงคราม ต่อมาได้เลื่อนเป็นพระยาแม่กลองบุรี เจ้าเมืองสมุทรสงคราม ต้นสกุล ณ บางช้าง (สนอง ๒๕๔๒ : ๑๗๒) ทรงมีพระโอรสและธิดารวม ๙ พระองค์คือ

(๑) สมเด็จพระเจ้าฟ้าหญิง สิ้นพระชนม์แต่ครั้งกรุงเก่ายังไม่เสีย

(๒) สมเด็จพระเจ้าฟ้าชาย สิ้นพระชนม์แต่ครั้งกรุงเก่ายังไม่เสีย

(๓) สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าฉิมใหญ่ เป็นพระราชชายาพระเจ้ากรุงธนบุรี และเป็นพระมารดาของเจ้าฟ้าสุพันธุ์วงศ์ ซึ่งเป็นกรมขุนกระษัตราธิบดี ในรัชกาลที่ ๑

(๔) พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (พ.ศ. ๒๓๑๐-๒๓๖๗) พระนามเดิมว่า สมเด็จพระเจ้าฟ้าชายฉิม เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเสด็จปราบดาภิเษก ทรงสถาปนาเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้า กรมหลวงอิศรสุนทร พ.ศ. ๒๓๔๙ พระราชทานอุปราชภิเษกเป็นพระมหาอุปราช กรมพระราชวังบวรสถานมงคล และ พ.ศ. ๒๓๕๒ เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติเป็นรัชกาลที่ ๒

(๕) สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้า กรมหลวงศรีสุนทรเทพ (พ.ศ. ๒๓๑๓-๒๓๕๐) พระนามเดิมว่า สมเด็จพระเจ้าฟ้าหญิงแจ่ม

(๖) สมเด็จพระเจ้าฟ้าหญิง สิ้นพระชนม์เสียแต่ยังทรงพระเยาว์ เมื่อแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช

(๗) สมเด็จพระบวรราชเจ้า กรมพระราชวังบวรมหาเสนานุรักษ์ (พ.ศ. ๒๓๑๕-๒๓๖๐) พระนามเดิมว่า สมเด็จพระเจ้าฟ้าชายจุ้ย ในรัชกาลที่ ๑ ทรงสถาปนาเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนเสนานุรักษ์ ต่อมา พ.ศ. ๒๓๕๐ โปรดให้เลื่อนเป็นกรมหลวงฯ แล้วเป็นพระบัณฑูรน้อย ถึงรัชกาลที่ ๒ พ.ศ. ๒๓๕๒ พระราชทานอุปราชภิเษกเป็นพระมหาอุปราช กรมพระราชวังบวรสถานมงคล

(๘) สมเด็จพระเจ้าฟ้าหญิง สิ้นพระชนม์เสียแต่ยังทรงพระเยาว์ ในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช

(๙) สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าประไพวดี กรมหลวงเทพยวดี (พ.ศ. ๒๓๒๐-๒๓๖๖) พระนามเดิมว่า สมเด็จพระเจ้าฟ้าหญิงเอียง ในรัชกาลที่ ๑ พระราชทานนามว่า เจ้าฟ้าประไพวดี ครั้นถึง พ.ศ. ๒๓๕๑ ทรงสถาปนาเป็นกรมหลวงเทพยวดี (กรมศิลปากร ๒๕๓๖ : ๖-๗)

พระเจ้าบรมมโหัยกาเธอ กรมสมเด็จพระสุตารัตนราชประยูร (พ.ศ. ๒๓๖๑-๒๔๓๙) ทรงมีพระนามเดิม พระองค์เจ้าหญิงลม่อม เป็นพระราชธิดาองค์ที่ ๒๖ ในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวและเจ้าจอมมารดาทรัพย์ ธิดาของพระยารัตนจักร จักรีมอญ ขาวมอญเมืองนนทบุรี ทรงมีพระเชษฐาร่วมพระชนนีคือ พระองค์เจ้าชายศิริวงศ์ (พ.ศ. ๒๓๕๕-๒๓๙๒) โอรสองค์ใหญ่ของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ในรัชกาลที่ ๓ พ.ศ. ๒๓๙๑ ทรงได้รับสถาปนาเป็นกรมหมื่นมายุทิ์พิทักษ์ (ไตรสรณธัชอนุสรณ์ : ๓๙)

กรมหมื่นมายุทิ์พิทักษ์ทรงอภิเษกกับหม่อมน้อย (พระชนนีน้อย) หลานพระยารัตนจักร จักรีมอญ ทรงมีพระโอรสและพระธิดา ดังนี้ (๑) หม่อมเจ้าหญิงรำเพย (สมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี)

บรมราชินี) (พ.ศ. ๒๓๗๗-๒๔๐๔) (๒) หม่อมเจ้าชายประเสริฐศักดิ์ (พระสัมพันธวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประเสริฐศักดิ์) (๓) หม่อมเจ้าหญิงสารพัดเพชร

เมื่อกรมหมื่นมายุทัณฑ์ประสงฆ์สิ้นพระชนม์ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้พระองค์เจ้าหญิงลุ่มม่อมเป็นผู้อภิบาลพระโอรสพระธิดาทั้ง ๗ พระองค์นี้ (ไตรสรณรัชchonสูตร : ๓๙)

ครั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสวยราชสมบัติ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สถาปนา ม.จ.หญิงรำเพย เป็นพระอัครชายา พระราชทานนามว่า สมเด็จพระนางเจ้ารำเพยภมราภิรมย์ (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ สถาปนาเป็นสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชชนนี) ทรงมีพระราชโอรสและพระราชธิดา อันเกิดแก่สมเด็จพระนางเจ้ารำเพยภมราภิรมย์คือ

(๑) สมเด็จพระเจ้าฟ้าชายจุฬาลงกรณ์ (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) (พ.ศ. ๒๓๙๖-๒๔๕๓)

(๒) สมเด็จพระเจ้าฟ้าหญิงจันทรมณฑลโสภณภควดี (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจันทรมณฑล กรมหลวงวิสุทธิกระษัตริย์) (พ.ศ. ๒๓๙๘-๒๔๐๖)

(๓) สมเด็จพระเจ้าฟ้าชายจัตรนรินทร์ (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจัตรนรินทร์ กรมพระจักรพรรดิพงศ์) (พ.ศ. ๒๓๙๙-๒๔๕๓) ได้ทรงบัญชากรมพระคลังมหาสมบัติ เป็นต้นสกุล จักรพันธุ์

(๔) สมเด็จพระเจ้าฟ้าชายภาณุรังษีสว่างวงศ์ (จอมพล สมเด็จพระราชปิตุลาบรมพงศาภิมุข เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช) (พ.ศ. ๒๔๐๒-๒๔๗๑) ในรัชกาลที่ ๕ เป็นนายพลเอก ราชองครักษ์ เสนาบดีกระทรวงยุทธนาธิการ กระทรวงกลาโหม, ราชทูตพิเศษเสด็จญี่ปุ่น ยุโรป, ในรัชกาลที่ ๖ เป็นจอมพลทหารบก จอมพลเรือ ราชองครักษ์ และเป็นจเรทหารบก ทหารเรือทั่วไป ถึงรัชกาลที่ ๗ เป็นอธิบดีกรมตำรวจ เป็นต้นสกุล ภาณุพันธุ์ (กรมศิลปากร ๒๕๓๖ : ๔๗)

สมเด็จพระนางเจ้ารำเพยภมราภิรมย์เสด็จสวรรคตเมื่อสมเด็จพระเจ้าฟ้าชายจุฬาลงกรณ์ มีพระชนมายุเพียง ๘ พรรษาเท่านั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้พระองค์เจ้าหญิงลุ่มม่อมซึ่งอยู่ในฐานะสมเด็จพระเจ้ายาย เป็นผู้อภิบาลพระราชโอรสและพระราชธิดาทั้ง ๔ พระองค์ (ไตรสรณรัชchonสูตร : ๔๐)

สมเด็จพระเจ้ายายทรงเป็นผู้มีคุณูปการอันยิ่งใหญ่ต่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงอภิบาลพระราชชนนีมาแต่กาลก่อน และมาอภิบาลพระองค์พร้อมด้วยพระชนนีฐานพระอนุชาหาผู้ใดมีคุณสมบัติเสมอยาก ดังนั้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จเถลิงถวัลย์ราชสมบัติ จึงสถาปนาพระองค์เจ้าหญิงลุ่มม่อมขึ้นเป็น พระเจ้าราชวงศ์เธอกรมพระสุทธาภิตนราชประยูร

และเมื่อทรงประกอบพิธีบรมราชาภิเษก มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ เลื่อนให้เป็น พระเจ้าบรมมไยิกาเธอ กรมสมเด็จพระสุดารัตนราชประยูร (ไตรสรณธัชอนุสรณ์ : ๓๙)

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปฏิสังขรณ์วัดปากอ่าวที่เกาะเกร็ดขึ้นใหม่ทั้งหมด เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๗ แล้วโปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนนามพระอารามเป็น วัดปรมัยยิกาवास อันมีความหมายว่า เป็นวาสนาของเสด็จยายของพระองค์ ตามรับสั่งของพระเจ้าบรมมไยิกาเธอ กรมสมเด็จพระสุดารัตนราชประยูรที่ว่า ถ้าทรงพระเจริญขึ้นแล้วขอให้ทรงช่วยให้ได้สร้างพระอารามหนึ่ง (ไตรสรณธัชอนุสรณ์ : ๔๒)

เจ้าจอมมารดากลิ่น (หรือชอนกลิ่น) (พ.ศ. ๒๓๗๘-๒๔๖๘) ธิดาของพระยาดำรงศรีราชพลจันทร์ (จ๋ม คชเสนี) อายุได้ ๑๘ ปี ถวายตัวเป็นข้าบาทบริจาริกาในรัชกาลที่ ๔ ให้ประสูติพระราชโอรสคือ พระองค์เจ้าชายกฤษดาภินิหาร (พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนเรศวรฤทธิ์) จึงได้รับการสถาปนาเป็น เจ้าจอมมารดากลิ่น พระสนมเอก พ.ศ. ๒๔๑๒ หลังจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตแล้ว เจ้าจอมฯ ได้กราบถวายบังคมลาจากการเป็นบาทบริจาริกา ย้ายออกจากพระราชวังไปอยู่ที่บ้านเจ้าพระยามหาโยธา (ทอเรียะ) ที่วังถนนพระอาทิตย์ พ.ศ. ๒๔๓๗ สร้างวัดสุทธาวาสขึ้นใหม่แทนวัดเดิม โดยมีสมิงหนูไชยะ (อาจ เพ็ชรน้อย) นายกองนาของเจ้าจอมฯ เป็นผู้ควบคุม ต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็นวัดสุทธาโภชน หมู่ ๗ ริมคลองลำปะทิว แขวงทับยาว เขตลาดกระบัง กทม. (สนอง ๒๕๔๒ : ๑๗๗)

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนเรศวรฤทธิ์ (พ.ศ. ๒๓๙๘-๒๔๖๘) มีพระนามเดิมว่า พระองค์เจ้าชายกฤษดาภินิหาร เป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ซึ่งประสูติแต่เจ้าจอมมารดากลิ่น พ.ศ. ๒๔๑๑ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคต พระองค์เจ้ากฤษดาภินิหารมีพระชนมายุ ๑๓ พรรษา ได้ทรงเปลี่ยนฐานันดรศักดิ์จาก พระเจ้าลูกยาเธอ เป็น พระเจ้าน้องยาเธอ ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ และใน พ.ศ. ๒๔๑๗ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าน้องยาเธอพระองค์เจ้ากฤษดาภินิหารเป็น ปรีวี เคาน์ซิลเลอร์ ชำระตรวจบัญชีเงินค่านาที่นำส่ง (สุจริตลักษณ์ และคณะ ๒๕๓๘ : ๕๓)

ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๑๘ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สถาปนา พระเจ้าน้องยาเธอพระองค์เจ้ากฤษดาภินิหารขึ้นเป็นกรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ แล้วได้เป็นสภานายกหอพระสมุดวชิรญาณใน พ.ศ. ๒๔๒๕

พ.ศ. ๒๔๒๖-๒๔๒๙ ราชทูตมีอำนาจเต็มประจำกรุงอังกฤษ และยูไนเตดสเตตส์อเมริกา ได้รับพระราชทานพระยศทหารเป็นนายพันโทนายทหารพิเศษกรมทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์

พ.ศ. ๒๔๒๙ เสนาบดีกรมพระนครบาล

พ.ศ. ๒๔๓๗ กรรมการตรวจตัดสินตามกฎหมาย และตรวจคำพิพากษาที่ค้างเก่าและมีใหม่ ด้วย

พ.ศ. ๒๔๔๒ ได้รับสถาปนาเป็น พระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงนเรศวรฤทธิ์

พ.ศ. ๒๔๕๐ เสนาบดีกระทรวงโยธาธิการ

พ.ศ. ๒๔๕๓ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคต พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จเถลิงถวัลราชสมบัติ บรมราชาภิเษกเป็นรัชกาลที่ ๖ กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์ทรงเปลี่ยนฐานันดรศักดิ์จากพระเจ้าน้องยาเธอ มาเป็น พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงนเรศวรฤทธิ์ ได้ทรงรับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นผู้จัดการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกและงานพระบรมศพด้วย

พ.ศ. ๒๔๕๔ ได้ทรงเลื่อนขึ้นเป็น กรมพระนเรศวรฤทธิ์ มหิศวรราชวงศ์ สิทธิประสงค์ ปรีดาธิการ สุธสันดานศรีตลหุทัย มโหฬารยราชนิติธาดา สุปรีชาสรรพกิจโกศล วิมลสุจริตจริยาวัตร พุธานิรัตนสรณารักษ์ อุดมศักดิ์บพิตร และได้ทรงเป็นเสนาบดีกระทรวงมูรธาธร

พ.ศ. ๒๔๖๖ ทรงลาออกจากตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมูรธาธร มาเป็นเสนาบดีที่ปรึกษา ซึ่งขณะนั้นพระชนมายุได้ ๖๘ พรรษา

พ.ศ. ๒๔๖๘ ทรงประสูติพระโอรสพระอัมตะพิการและสิ้นพระชนม์ พระชนมายุได้ ๗๑ พรรษา ทรงเป็นต้นสกุล “กฤดากร” ทรงมีพระโอรสและพระธิดารวม ๒๒ พระองค์ ที่สำคัญคือ พลเอก พระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าบวรเดช (สุจริตลักษณ์ และคณะ ๒๕๓๘ : ๕๕)

หม่อมแถม กฤดากร (๒๔๑๓- เป็นบุตรีนายแก้ว และนางทองอยู่ เกิดที่บ้านเกาะ จังหวัดสมุทรสาคร เมื่อวันพุธ เดือน ๔ ปีมะเมีย พ.ศ. ๒๔๑๓ เนื่องด้วยคุณหญิงสร้อยพิลาเป็นน้องสะใภ้ของเจ้าจอมมารดากลิ่น พระมารดาของพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระนเรศวรฤทธิ์ หม่อมแถมจึงติดพี่สาวไปอยู่ที่เจ้าจอมมารดากลิ่น และได้เป็นผู้เก็บของของเจ้าจอมมารดา หม่อมแถมได้เป็นหม่อมหามในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนเรศวรฤทธิ์ เมื่ออายุได้ ๑๗ ปี มีพระโอรสธิดา ๖ องค์คือ

(๑) หม่อมเจ้าหญิงวรรณวิไลย์ เพ็ญพัฒน์ (๒๕๓๑-๒๕๗๖) เสกสมรสกับพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเพ็ญพัฒน์พงศ์ กรมหมื่นพิไชยมหินทโรดม พระราชโอรสในรัชกาลที่ ๕ ผู้ทรงประพันธ์เนื้อร้องและทำนองเพลง “ลาวดวงเดือน” มีพระโอรสธิดา ๒ องค์คือ หม่อมเจ้าชาย สิ้นชีพแต่เยาว์ กับหม่อมเจ้าหญิงพันธุ์เพ็ญแข (นางบรรลือศักดิ์ กฤดากร)

(๒) หม่อมเจ้าสมัยเฉลิม กฤดากร (๒๔๓๘-๒๕๑๐) ช่างเขียนแผนกศิลปากรสถาน, นายช่างใหญ่กรมวังนอก ทรงออกแบบอาคารต่าง ๆ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

อาทิ ศาลาเฉลิมกรุง ในการฉลองพระนคร ๑๕๐ ปี, สถาปนิกชั้นพิเศษ กรมศิลปากร ทรงบูรณะ และแก้ไขดัดแปลงออกแบบสร้างพระที่นั่งต่าง ๆ ในพระบรมมหาราชวัง ในรัชกาลปัจจุบัน ทรงร่าง แบบและวางผังสร้างพระตำหนักภูพิงคราชนิเวศน์ที่จังหวัดเชียงใหม่

(๓) หม่อมเจ้าปุย กฤดากร (๒๔๓๙) ถึงชีพิตักษัยตั้งแต่ทรงพระเยาว์

(๔) หม่อมเจ้าหญิงเพิ่มผล (๒๔๔๑) ถึงชีพิตักษัยตั้งแต่ทรงพระเยาว์

(๕) หม่อมเจ้าหญิงลีลาศหงษ์ เทวกุล (๒๔๔๒-๒๔๖๓) เสกสมรสกับพลตรี หม่อมเจ้า ปรีดีเทพพงศ์ เทวกุล

(๖) พลโท หม่อมเจ้าชิดชนก กฤดากร (๒๔๔๗-๒๕๔๑) ประจํากรมทหารม้ากรุงเทพ รักษาพระองค์ ในรัชกาลที่ ๖, ราชองครักษ์ประจำและราชองครักษ์เวร ในรัชกาลที่ ๘, ผู้ช่วยทูต ทหารบกและทหารอากาศ ประจำสถานเอกอัครราชทูตไทย ณ กรุงลอนดอน, เจ้ากรม กรมการ ทหารม้า, เจรทหารม้า, กรรมการในคณะกรรมการสงบศึกเกาหลี กองทัพสหประชาชาติที่สาธารณ รัฐเกาหลี, เจ้ากรมข่าวทหารบก, ผู้ช่วยทูตฝ่ายทหารบก ณ กรุงวอชิงตัน, เอกอัครราชทูตไทย ณ กรุงโตเกียว, เอกอัครราชทูตไทยคนแรกประจำกรุงแอตติส อาบาบา ประเทศเอธิโอเปีย, ราชองครักษ์พิเศษ (ชิดชนก ๒๕๔๑ : ๓๗-๔๐)

การบริหารราชการไทย

ชาวมอญเข้ามารับราชการไทยเป็นจำนวนมากและที่ทำความประโยชน์ให้กับประเทศไทยก็มีมากมาย จะขอยกตัวอย่างที่มีชื่อเสียงและบันทึกหลักฐานไว้ชัดเจนมาแสดงคือ พระยาศรีสหเทพ (ทองเพ็ญ)

สกุลศรีเพ็ญ

พระยาศรีสหเทพ (ทองเพ็ญ) (พ.ศ. ๒๓๓๕-๒๓๘๘) มีต้นวงศ์ตระกูลเป็นมอญที่เข้ามา ตั้งแต่ครั้งกรุงเก่า ทางฝ่ายบิดาสืบมาจากพระยาจำแลนยากร (จรูญ) ผู้เป็นบิดาของหลวงรักษ เสนา (จำรัส) หลวงรักษเสนาเป็นบิดาของนายชำนาญ (ทองขวัญ) และนายชำนาญเป็นบิดาของ พระยาศรีสหเทพ ทางฝ่ายมารดาสืบมาจากพระยารามจักรวงศ์ (สมิงเทวะรังษี) ซึ่งเป็นพระยา รามัญวงศ์จักรีมอญอยู่ในสมัยกรุงธนบุรี พระยารามจักรวงศ์เป็นบิดาของพระยานครอินทร์ พระ ยานครอินทร์ (สมิงนรเดชะ หรือมะซอน) เป็นบิดาของท่านทองซอน และท่านทองซอนเป็นมารดา ของพระยาศรีสหเทพ (ทองเพ็ญ) พระยาศรีสหเทพ (ทองเพ็ญ) นั้นเป็นต้นตระกูลศรีเพ็ญ (สุจริต ลักษณะ และคณะ ๒๕๓๘ : ๔๙)

นายทองเพ็ญเข้ารับราชการเป็นเสมียน เป็นผู้มั่งคั่งมีปัญญาดีมาแต่กำเนิด ได้เลื่อนเป็นหมื่นพิพิธอักษร หมื่นพิพิธอักษรได้สมรสกับท่านน้อย บุตรีท่านจิมและท่านนาค จากนั้นได้เข้าไปรับใช้ใกล้ชิดพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่ครั้งยังทรงกรมเป็นพระเจ้าลูกยาเธอกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ เมื่อตำแหน่งหลวงศรีเสนาซึ่งเป็นข้าหลวงเชิญศุภอักษรว่าลง พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งหมื่นพิพิธอักษร (ทองเพ็ญ) เป็นที่หลวงศรีเสนา ปลัดพระธรรมนูญในกรมมหาดไทย และในการต่อมาได้เป็นพระยาศรีสหเทพ

พระยาศรีสหเทพ (ทองเพ็ญ) นั้นมีมารดาเป็นมอญแท้ ๆ ซึ่งตั้งบ้านเรือนอยู่ที่เชิงสะพานมอญ อยู่ใกล้ ๆ กันกับญาติพี่น้อง

บทบาทสำคัญของพระยาศรีสหเทพ (ทองเพ็ญ) ต่อราชการแผ่นดินคือ เป็นผู้ทำเรื่องราวทูตเกล้าฯ ถวายขอทำภาษีไม้ขนลุก ถ้ามีพระราชกิจที่จะต้องพระราชประสงค์ไม้ขนลุกทำบานชื่อ ซอฟ้า ไบระกา นาคสะดุ้ง หางหงส์ จรนำ ใช้ในการวัดและพระราชวังประการใด แม้ไม้ใหญ่โตเกินขนาด เจ้าภาษีก็จะทูลเกล้าฯ ถวายเปล่า ๆ ไม่คิดราคาค่าไม้ขนลุกเลย พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นชอบด้วย จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาศรีสหเทพ (ทองเพ็ญ) เป็นอธิบดีสิทธิขาดในราชการไม้ขนลุกแต่ผู้เดียว ให้เป็นผู้เก็บเงินภาษีไม้ขนลุกส่งมาเข้าท้องพระคลังมหาสมบัติปีละ ๔๐๐ ชั่ง จะขาดเหลือมาน้อยเท่าใดทรงโปรดเกล้าฯ ให้เป็นเรื่องของพระยาศรีสหเทพ (ทองเพ็ญ) เป็นบำเหน็จบำนาญบำรุงกำลังทางราชการ

พระยาศรีสหเทพ (ทองเพ็ญ) ได้รับสมญาจากพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวว่าเป็น "ขุนคลังแก้ว" เมื่อถึงอนิจกรรม พระองค์ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานเครื่องศพด้วย (สุจริตลักษณะ และคณะ ๒๕๓๘ : ๕๐)

การเผยแพร่และรักษาพุทธศาสนา

ชาวมอญได้นับถือพระพุทธศาสนามาแต่โบราณกาล ดังข้อความในศิลาจารึกกัลยาณีสมัยพระเจ้าธรรมเจดีย์ แห่งกรุงกสวดี ราชมัญประเทศ ว่า "พระพุทธศาสนากาลล่วงแล้วได้ ๒๑๘ พรรษา พระเจ้าศรีธรรมมาโคกราช ได้เสวยราชสมบัติในเมืองปาสลิมุตรมมหานคร พระโมคคัลลีบุตรติสสเถระ ประชุมพระอรหันต์ทำตติยสังคายนาสำเร็จแล้ว จึงให้พระโสณะกับพระอุตตรเถระมาในราชมัญประเทศ ในแผ่นดินพระเจ้าศิริมาโลก ครองราชสมบัติอยู่ในสุวรรณภูมิมหานคร เมื่อพระพุทธศาสนากาลล่วงแล้วได้ ๒๓๖ พรรษา"

ตามพงศาวดารและตำนานต่าง ๆ ของไทย ปรากฏว่า คณะสงฆ์ราชมัญกับคณะสงฆ์ไทย ได้มีความสัมพันธ์กันมาแต่โบราณกาล บางครั้งพระภิกษุชาวไทยได้เดินทางไปยังราชมัญประเทศ บวชแปลงใหม่ตามลัทธิวิธีของราชมัญ แล้วก็อยู่เรียนพระธรรมวินัยในประเทศนั้น จนมีความรู้ความ

สามารถแล้วก็กลับมาเผยแผ่พระพุทธศาสนา ตามอย่างลัทธิรามัญนั้นในประเทศไทย บางครั้งพระเจ้าแผ่นดินไทยก็ส่งราชทูตออกไปยังรามัญประเทศ เพื่อขอพระสงฆ์รามัญผู้มีความรู้ความสามารถในสังฆกรรมและศาสนพิธีต่าง ๆ มาประจำอยู่ในประเทศไทย เป็นต้น

พระพุทธศาสนาแบบรามัญนิกายได้เข้ามาสู่กรุงศรีอยุธยาจากกรุงสุโขทัย ในสมัยพระเจ้าเลอไทย แห่งกรุงสุโขทัย พระสมณเถระชาวเมืองสุโขทัยได้ไปบวชเรียนพระพุทธศาสนาจากเมืองรามัญ เมื่อกลับมากรุงสุโขทัยแล้ว ก็ได้พาเอาภิกษุชาวเมืองสุโขทัยอีก ๘ รูป กลับไปบวชใหม่และอยู่เรียนพระพุทธศาสนา ณ เมืองรามัญนั้นแล้ว จึงพากันกลับมากรุงสุโขทัย เมื่อมาถึงกรุงสุโขทัยแล้ว พระสงฆ์ทั้ง ๘ รูปนั้น ก็ได้แยกย้ายกันออกไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาแบบรามัญนิกายพระปิยทัสสี ซึ่งเป็นหนึ่งในจำนวน ๘ รูปนั้น ก็ได้นำเอาพระพุทธศาสนาแบบรามัญนิกายมาประดิษฐานในกรุงศรีอยุธยา ในรัชสมัยของพระเจ้าอู่ทอง

คณะสงฆ์ไทยในประเทศไทยแต่ครั้งกรุงสุโขทัย กรุงศรีอยุธยา ตลอดมาจนถึงกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น จึงมีเป็น ๒ นิกาย คือ (๑) นิกายเดิม ซึ่งไทยได้รับโดยตรงมาจากลังกาทวีป (๒) รามัญนิกาย จากประเทศรามัญ

สมัยกรุงศรีอยุธยา

ในสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช เมื่อพระองค์ทรงเสด็จกลับเมืองไทย ทรงพาเอาหมู่ภิกษุและครั้วรามัญเป็นอันมาก โปรดเกล้าฯ พระราชทานพื้นที่สำหรับปลูกบ้านเรือนแก่พวกครั้วรามัญ และพื้นที่สำหรับสร้างวัดถวายหมู่ภิกษุรามัญวงศ์ด้วย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงถือว่า พระสงฆ์รามัญคณะพระมหาเถรคันฉ่องซึ่งเข้ามาในสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช นั้น เป็นการนำเอาพระพุทธศาสนาแบบรามัญนิกายเข้ามาประดิษฐานในประเทศไทยด้วย คณะสงฆ์รามัญนิกายสมัยพระมหาเถรคันฉ่องเหล่านี้คงได้เผยแผ่ลัทธิวิธีพระพุทธศาสนาแบบรามัญแก่ชาวกรุงศรีอยุธยาตามความสามารถ และต่อมาก็ได้แพร่หลายไปยังหัวเมืองใกล้เคียงต่าง ๆ อีกหลายเมือง

การอพยพของชาวมอญสู่ประเทศไทยที่มีหลักฐานครั้งแรกในสมัยสมเด็จพระมหาธรรมราชานั้นมีภิกษุสามเณรเข้ามามากมาย เช่น พระมหาเถรคันฉ่องและพระภิกษุสามเณรรามัญอื่น ๆ สมเด็จพระมหาธรรมราชาโปรดเกล้าฯ ให้พระมหาเถรคันฉ่องจำพรรษาวัดมหาธาตุ และทรงแต่งตั้งให้เป็นเจ้าคณะรามัญเพื่อปกครองดูแลพระสงฆ์รามัญด้วยกัน ซึ่งก็แสดงว่าจะต้องมีภิกษุสามเณรใหญ่น้อยที่เป็นศิษย์อพยพเข้ามาเป็นจำนวนมาก จนต้องแต่งตั้งเจ้าคณะสงฆ์รามัญขึ้นปกครองว่ากล่าวกันเอง (สุจริตลักษณะ และคณะ ๒๕๓๘ : ๘๑)

การปกครองคณะสงฆ์รามัญในสมัยกรุงศรีอยุธยามีการปกครองแยกต่างหากจากคณะสงฆ์ไทย มีเจ้าคณะใหญ่ปกครองและมีพระราชคณะชั้นรอง ๆ เป็นผู้ช่วยตามหัวเมืองที่มีพระสงฆ์

รามัญอยู่ก็ให้เจ้าคณะเมืองประจำเมืองนั้น ๆ ปกครองกันต่อ ๆ ลงไป ปรากฏชื่อพระราชาคณะฝ่ายรามัญในบัญชีรายชื่อพระราชาคณะในกรุงศรีอยุธยา เช่น พระไตรสรณธวัชตองปูขึ้นคณะซ้ายองค์หนึ่ง พระอริยธวัชจกรมขึ้นคณะขวาองค์หนึ่ง และในบัญชีรายชื่อเจ้าคณะเมืองในหัวเมืองปักษ์ใต้ที่ขึ้นคณะคามวาสีฝ่ายขวาก็มีรายชื่อพระครูเจ้าคณะเมืองฝ่ายรามัญปรากฏอยู่หลายชื่อ เช่น พระครุรามัญธิตี พระครูอินทมนี ประจำเมืองกาญจนบุรี พระครูอินทเมฆา ประจำเมืองราชบุรี

การจัดคณะสงฆ์ในสมัยกรุงศรีอยุธยานั้นแบ่งพระราชาคณะเป็น ๓ คณะ แต่ละคณะมีเจ้าคณะเป็นหัวหน้า สำหรับคณะสงฆ์รามัญ แม้จะแยกไปปกครองกันเองก็ยังคงขึ้นกับคณะซ้ายบ้าง คณะขวาบ้าง สุดแล้วแต่ว่าวัดนั้น ๆ จะสังกัดในคณะใดดังต่อไปนี้

คามวาสีฝ่ายซ้าย มีสมเด็จพระอริยวงศาส์มรธาธิบดีแห่งวัดมหาธาตุเป็นเจ้าคณะ มีอำนาจคลุมไปถึงพระราชาคณะคามวาสีในหัวเมืองเหนือ

อรัญวาสีคณะกลาง มีพระพุทธานุจารย์วัดโบสถ์เป็นเจ้าคณะ ควบคุมพระราชาคณะอรัญวาสีทั่วประเทศ

คามวาสีฝ่ายขวา มีพระวันรัตวัดป่าแก้วเป็นเจ้าคณะมีอำนาจคลุมไปถึงพระราชาคณะคามวาสีทั้งหมดในหัวเมืองทางใต้

สมัยกรุงธนบุรี

ในสมัยกรุงธนบุรีนั้น สภาพของคณะสงฆ์ตกอยู่ในลักษณะเสื่อมโทรมและร่นวายเป็นหมดทั้งนี้ก็เนื่องมาจากถูกพม่าทำลายและการรบพุ่งกันเองในเวลาที่ยกไทยจะคิดตั้งตัวเป็นอิสระ แม้ว่าสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีจะได้ทรงพยายามชวนชาวยุโรปการพระศาสนาขึ้นใหม่ก็ตาม การนี้ก็ยังไมทันจะเรียบร้อยพระองค์ก็เสียพระจริตไปก่อน การคณะสงฆ์ก็หลุดลงไปอีกจนกระทั่งถึงสมัยรัชกาลที่ ๑ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ กิจการคณะสงฆ์ไทยจึงได้รับการแก้ไขฟื้นฟูเรียบร้อยสืบมาจนทุกวันนี้ (สุจริตลักษณะ และคณะ ๒๕๓๘ : ๘๓)

ในสมัยกรุงธนบุรีนั้น ไม่มีหลักฐานกล่าวถึงคณะสงฆ์รามัญ ที่เป็นเช่นนี้อาจเป็นเพราะคณะสงฆ์รามัญเป็นคณะย่อย คงจะรวมอยู่กับคณะใหญ่คณะใดคณะหนึ่ง จึงไม่กล่าวถึงเป็นพิเศษ แต่ก็พอจะสันนิษฐานได้ว่าก็คงจะมีสภาพเดียวกับคณะสงฆ์ฝ่ายไทย

สมัยกรุงรัตนโกสินทร์

รัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช แม้ว่าพระองค์จะทรงรับภาระหนักทางด้านพระราชอาณาจักรแล้วก็ตาม พระองค์ก็ไม่ได้นิ่งนอนใจในกิจการคณะสงฆ์ ได้ทรงกระทำเป็นเรื่องรีบด่วนในการแก้ไขทำนุบำรุงฟื้นฟูศาสนา ทรงจัดการคณะสงฆ์ให้กลับเป็นปกติ มี

การตรากฎพระสงฆ์ และมีกระทำการสังคายนาพระไตรปิฎก พระองค์ได้ทรงแต่งตั้งสมเด็จพระสังฆราชาคณะที่ถูกสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทอดถอนโดยไม่มีความผิดให้กลับดำรงตำแหน่งเก่าตามเดิม (สุจริตลักษณะ และคณะ ๒๕๓๘ : ๘๕)

ในส่วนที่เกี่ยวกับคณะสงฆ์รามัญปรากฏว่า ในขณะที่สถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ยังไม่มีตัวพระราชาคณะฝ่ายรามัญ พระองค์จึงได้ทรงพระกรุณาจัดหาพระมหาเถระฝ่ายรามัญซึ่งรู้วินัยปริยัติได้ ๓ รูป ทรงตั้งเป็นพระมหาสุเมธอาจารย์องค์หนึ่ง พระไตรสรณธำของค์หนึ่ง และพระสุเมธน้อยของค์หนึ่ง ได้โปรดเกล้าฯ ให้พระสงฆ์รามัญมาอยู่วัดทองปุมเมื่อสมเด็จพระอนุชาธิราชทรงสร้างวัดทองปุมขึ้นใหม่ โดยให้พระมหาสุเมธอาจารย์เป็นเจ้าอาวาส ส่วนพระไตรสรณธำก็มีพระบรมราชโองการให้ไปอยู่วัดบางหลวง เป็นเจ้าคณะรามัญในแขวงเมืองนนทบุรีและสามโคก พระสุเมธน้อยนั้นโปรดเกล้าฯ ให้ครองวัดบางยี่เรือใน

ส่วนการปกครองคณะสงฆ์รามัญก็คงอนุวัติตามแบบอย่างการปกครองพระสงฆ์ไทย คือมีเจ้าคณะใหญ่ปกครองว่ากล่าว ตามหัวเมืองก็ให้มีเจ้าคณะเมืองประจำเมืองนั้น เพื่อปกครองกันต่อ ๆ ไป ซึ่งก็คือยังคงจัดตามแบบครั้งกรุงศรีอยุธยาตนเอง เจ้าคณะใหญ่ในครั้งนั้นปรากฏนามว่า "พระมหาสุเมธอาจารย์" ซึ่งภายหลังได้เปลี่ยนเป็น "พระสุเมธอาจารย์" และมีเจ้าคณะรองตำแหน่ง "พระคุณวงศ์" หรือ "พระภูหลวงษ์" เดิมเป็นพระราชาคณะสามัญ ต่อมาในรัชกาลที่ ๕ ยกขึ้นเป็นเสมอชั้นเทพ และมี ๒ รูป คือ พระคุณวงศ์ (สน) เจ้าอาวาสวัดปรมัยยิกาวาส องค์ที่ ๑ และพระคุณวงศ์ (จุ) เจ้าอาวาสวัดปรมัยยิกาวาส องค์ที่ ๒

คณะสงฆ์รามัญนิกายในยุครัตนโกสินทร์ ได้มีเจ้าคณะใหญ่ปกครองว่ากล่าวกันเองมาตั้งแต่แรกตั้งกรุงรัตนโกสินทร์แล้ว โดยมีนามว่า "พระมหาสุเมธอาจารย์" ซึ่งภายหลังได้เปลี่ยนเป็น "พระสุเมธอาจารย์" และมีพระราชาคณะชั้นรอง ๆ ลงมา ช่วยการคณะอีกหลายรูป แต่ไม่ได้เป็นคณะเอกเทศ คงจะขึ้นตรงต่อสมเด็จพระสังฆราชเลยทีเดียว

นอกจากนี้ยังมีพระราชาคณะชั้นรอง ๆ ลงมาช่วยราชการคณะอีกหลายรูป ตลอดจนพระครูเจ้าคณะเมืองประจำเมืองต่าง ๆ ที่มีวัดและชาวมอญอาศัยอยู่ แต่ไม่ปรากฏหลักฐานว่า คณะสงฆ์รามัญสังกัดอยู่คณะใด

ตำแหน่งและราชทินนามพระราชาคณะและพระครูรามัญที่ปรากฏมีดังนี้คือ

๑. พระสุเมธอาจารย์ (เดิมเป็นพระมหาสุเมธอาจารย์) เจ้าคณะใหญ่ฝ่ายรามัญ
๒. พระคุณวงศ์ (หรือ พระภูหลวงษ์) เจ้าคณะรองฝ่ายรามัญ
๓. พระอริยธัช
๔. พระธรรมวิสารท
๕. พระอุดมญาณ เจ้าคณะเมือง เมืองนครเขื่อนขันธ์ (พระประแดง)
๖. พระไตรสรณธำ

๗. พระสุเมธมุนี (เดิมเป็น พระสุเมธน้อย)
๘. พระรามัญมุนี เจ้าคณะเมือง เมืองปทุมธานี
๙. พระรามัญมหาเถร วัดโบสถ์ ปทุมธานี
๑๐. พระอุดมวิจารณ์ วัดทรงธรรม เมืองนครเขื่อนขันธ์
๑๑. พระครูอินทมนี เจ้าคณะเมืองฝ่ายรามัญ นนทบุรี
๑๒. พระครูวิสุทธิวงศ์ เจ้าคณะรองฝ่ายรามัญ เมืองนครเขื่อนขันธ์
๑๓. พระครูอินทเขมา เจ้าคณะรองฝ่ายรามัญ ลพบุรี
๑๔. พระครูรามัญสมณคฤต เจ้าอาวาสวัดกวิศราราม ลพบุรี
๑๕. พระครูสาครคุณาธร เจ้าคณะเมืองฝ่ายรามัญ เมืองสมุทรสงคราม
๑๖. พระครูรามายธิบดี เจ้าคณะรองฝ่ายรามัญ เมืองราชบุรี
๑๗. พระครูรามัญญาธิบดี เจ้าคณะรองฝ่ายรามัญ เมืองราชบุรี
๑๘. พระครูโฆทานสมณคฤต วัดกวิศยาราม ลพบุรี
๑๙. พระครูราชสังวร พระครูพระปริตรรามัญ
๒๐. พระครูสุนทรวิลาส พระครูพระปริตรรามัญ
๒๑. พระครูราชปรีดี พระครูพระปริตรรามัญ
๒๒. พระครูสิทธิเดชะ พระครูพระปริตรรามัญ
๒๓. พระครูวิสุทธิศีล เจ้าคณะรองฝ่ายรามัญ เมืองปทุมธานี
๒๔. พระครูธรรมลิขิต คณะพระสุเมธอาจารย์
๒๕. พระครูอุดมวงศ์ รามัญ เมืองนนทบุรี
๒๖. พระครูวิเชียรมุนี รามัญ เมืองนนทบุรี
๒๗. พระครูนิโรธมุนี รามัญ เมืองนนทบุรี
๒๘. พระครูธรรมวิจารณ์ รามัญ เมืองนนทบุรี
๒๙. พระครูอมรยธิบดี เจ้าคณะรองฝ่ายรามัญ เมืองนนทบุรี
๓๐. พระครูปัญญารัตน์ รามัญ เมืองปทุมธานี
๓๑. พระครูปิฎกธร รามัญ เมืองปทุมธานี
๓๒. พระครูอุดมโมรวงศ์ (หรือพระครูอุดมโมรวงศ์ธาดา) รามัญ เมืองปทุมธานี
๓๓. พระครูนันทมุนี รามัญ เมืองปทุมธานี
๓๔. พระครูวินัยธรรม วัดชนะสงคราม กรุงเทพฯ (สุจริตลักษณ์ และคณะ ๒๕๓๘ :

๘๖)

รัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ในรัชกาลที่ ๒ การปกครองคณะสงฆ์ไม่มีการเปลี่ยนแปลง ทางด้านคณะสงฆ์รามัญก็คงไม่มีอะไรเปลี่ยนแปลง นอกจากมีพวกมอญอพยพเข้ามามากขึ้น และก็มีพระภิกษุสามเณรเข้ามาเป็นจำนวนมาก พระองค์ได้โปรดเกล้าฯ ให้ไปอยู่ที่ปทุมธานีบ้าง นนทบุรีบ้าง เมืองนครเขื่อนขันธ์บ้าง และนี่เองทำให้มีวัดเกิดขึ้นมากมายในปทุมธานี นนทบุรี และนครเขื่อนขันธ์ มาจนกระทั่งทุกวันนี้ (สุจริตลักษณะ และคณะ ๒๕๓๘ : ๘๗)

รัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ในสมัยรัชกาลที่ ๓ ได้มีการเปลี่ยนแปลงการจัดปกครองคณะสงฆ์ คือ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้รวมพระอารามหลวงและวัดราษฎร์ในกรุงเทพฯ เข้ามาเป็นคณะหนึ่งเรียกว่า “คณะกลาง” ขึ้นในกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชินโรส อธิบดีสงฆ์วัดพระเชตุพน ด้วยเหตุนี้การคณะสงฆ์จึงแยกเป็น ๔ คณะใหญ่ คือ คณะเหนือ คณะใต้ คณะกลาง และคณะอรัญวาสี (ซึ่งยังคงมีตำแหน่งเจ้าคณะ) คณะรามัญนั้นรวมวัดที่พระสงฆ์เป็นรามัญเข้าไว้ด้วยกัน มีพระสุเมธอาจารย์เป็นเจ้าคณะเช่นเดิม และมีวัดชนะสงครามซึ่งเป็นวัดของเจ้าคณะกับวัดในเมืองนครเขื่อนขันธ์เท่านั้นที่ขึ้นกับคณะกลาง ส่วนวัดรามัญในเขตเมืองอื่นก็ให้ขึ้นกับคณะเมืองนั้น ๆ (สุจริตลักษณะ และคณะ ๒๕๓๘ : ๘๗)

การเกิดธรรมยุติกนิกาย

ในสมัยรัชกาลที่ ๓ ได้มีการปรับปรุงการคณะสงฆ์ครั้งใหญ่ซึ่งจัดได้ว่าเป็นการปฏิรูปการศาสนา โดยมีภิกษุสมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎ (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) เป็นผู้นำ และได้ดำเนินการปรับปรุงตามแบบแผนของพระสงฆ์รามัญ มูลเหตุของการปรับปรุงศาสนาก็เนื่องมาจากการศึกษาพระไตรปิฎกอย่างแตกฉานของพระภิกษุสมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎ ซึ่งทำให้ทรงเห็นว่าวัตรปฏิบัติของพระสงฆ์ไทยผิดไปจากแบบแผนพระวินัยที่พระพุทธองค์ทรงบัญญัติไว้ พระองค์จึงทรงพยายามที่จะแสวงหาทางปฏิบัติที่ถูกต้องเกี่ยวกับพระธรรมวินัยตามพุทธบัญญัติ (สุจริตลักษณะ และคณะ ๒๕๓๘ : ๘๘)

เมื่อครั้งที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงผนวชอยู่นั้น ทรงศึกษาพระธรรมวินัยทั้งฝ่ายคันถธุระและวิปัสสนาธุระ เมื่อแรกทรงตั้งพระทัยจะผนวชเพียงพรรษาเดียว แต่บังเอิญสมเด็จพระบรมชนกนาถ คือพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเสด็จสวรรคตในระหว่างนั้น และพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ราชสมบัตินั้น พระองค์จึงทรงตัดสินใจที่จะอยู่ในสมณเพศต่อไปโดยไม่มีกำหนด พระองค์ทรงศึกษาวิปัสสนาธุระอย่างจริงจังจนกระทั่งทำได้คล่องแคล่วทั้งสิ้น สุดท้ายที่จะหาอาจารย์บอกเล่าต่อไปได้ เมื่อทรงสงสัยในลัทธิบางอย่างก็ทรงไต่ถามถึงมูลเหตุของลัทธินั้น อาจารย์ก็ไม่สามารถชี้แจงถวายได้ เป็นเหตุให้ทรงหันมาเริ่มศึกษาคันถธุระแทน และเสด็จกลับมาประทับ ณ วัดมหาธาตุ และทรงศึกษาพระปริยัติธรรมต่อไปอีก ได้ทรง

ศึกษาภาษามคธเป็นเวลา ๓ ปี ก็ทรงรอบรู้ภาษามคธอย่างแตกฉาน พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้เข้าแปลพระปริยัติธรรมถวายหน้าพระที่นั่ง ก็ทรงแปลได้ตลอด จึงได้รับพระราชทานพัดยศสำหรับเปรียญเอก ๙ ประโยค

เมื่อพระองค์ทรงทราบภาษามคธ สามารถอ่านพระไตรปิฎกจนเข้าใจได้โดยลำพังพระองค์เอง ก็ได้ทรงพยายามพิจารณาลักษณะในพระพุทธศาสนา ได้ทรงพยายามศึกษาพระไตรปิฎกทุกพระคัมภีร์อย่างพิถีพิถันพิจารณา ทำให้ทรงทราบหลักที่แท้จริงแห่งพระพุทธศาสนา และทรงเห็นว่าวัตรปฏิบัติที่พระสงฆ์ไทยประพฤติกันอยู่นั้นคลาดเคลื่อนผิดกับพระวินัยที่พระพุทธองค์ทรงบัญญัติไว้อย่างมาก ทำให้เกิดความสลดในพระราชหฤทัย และทรงวิตกว่าสมณวงศ์ที่สืบเนื่องมาจากอัครสาวกของพระพุทธเจ้าคงจะสูญเสียแล้ว

ขณะที่กำลังทรงวิตกและยังไม่เห็นทางที่จะแก้ไขได้ พระภิกษุสมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎก็ทรงได้กิตติศัพท์ว่ามีพระเถระรามัญรูปหนึ่งคือ พระสุเมธมุนี (ชาย พุทฺธวโร) เจ้าคณะใหญ่รามัญ เป็นเจ้าอาวาสวัดบวรเมณฑป บวชมาแต่เมืองมอญ เป็นผู้รู้ข้อวัตรปฏิบัติแตกฉานในพระไตรปิฎก และประพฤติวัตรปฏิบัติอย่างเคร่งครัด มีอาจารย์เล่าเรียน พระภิกษุเจ้าฟ้ามงกุฎจึงเสด็จไปทรงทำวิสาสะสนทนาด้วย พระสุเมธมุนีได้แสดงศาสนวงศ์และข้อวัตรปฏิบัติของพระรามัญคณะที่ท่านอุปสมบทมาให้ทรงทราบจนเป็นที่พอพระราชหฤทัย และพระภิกษุสมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎทรงพิจารณาเห็นว่า ไม่ห่างไกลจากพระพุทธบัญญัติก็ทรงยินดี และเลื่อมใสที่จะประพฤติปฏิบัติแบบพระรามัญ และทรงยอมรับนับถือพระสุเมธมุนีเป็นพระอาจารย์ในการศึกษาพระธรรมวินัยและพระไตรปิฎก และได้เสด็จกลับไปประทับ ณ วัดสมอราย (วัดราชธรรมาวาส) เมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๒ ทั้งนี้เพราะถ้ายังประทับอยู่ ณ วัดมหาธาตุ ซึ่งเป็นที่ประทับของสมเด็จพระสังฆราชก็ไม่ทรงสามารถที่จะประพฤติให้ผิดจากระเบียบแบบแผนของพระสงฆ์ในวัดได้ มีพระภิกษุที่เป็นศิษย์ของพระองค์ที่เลื่อมใสในพระดำริและได้ตามเสด็จไปวัดสมอรายด้วย

พระองค์พร้อมด้วยศิษย์ได้ทรงกระทำทัฬหีกรรมอุปสมบทซ้ำอีกครั้งหนึ่ง ณ สีมาน้ำ หน้าวัดสมอราย (วัดราชธรรมาวาส) และเพื่อให้แก่พระราชหฤทัยในการอุปสมบทยิ่งขึ้น พระภิกษุที่เป็นพระพระอุปัชฌาย์และนั่งปรกในครั้งนั้นล้วนเป็นพระรามัญทั้งสิ้น จำนวน ๑๘ รูป และทุกรูปพรรษา ๒๐ ปีขึ้นไปแล้วทั้งนั้น ทั้งยังอุปสมบทมาแต่สีมกาลยาณีในรามัญประเทศอีกด้วย (คือที่เมืองหงสาวดี) ซึ่งสืบมาจากลังกาทวีป การทำทัฬหีกรรมครั้งนั้นได้ทำเต็มพระราชอัธยาศัยเพื่อให้หมดความเคลงเคลงพระราชหฤทัย กล่าวคือ ให้สวดกรรมวาจาคุ่งทั้งทำนองรามัญ และทำนองมคธจบครั้งหนึ่งแล้ว ก็เปลี่ยนอุปัชฌาย์ และคู่สวดชุดใหม่ เวียนกันไปจำนวน ๑๘ รูป ทำอยู่ทำนองนี้ถึง ๖ ครั้ง แล้วทรงเปลี่ยนทำให้แก่พระศิษย์หลวงทั้ง ๙ รูปด้วยกัน คณะสงฆ์ที่เกิดขึ้นภายใต้การนำของสมเด็จพระเจ้าฟ้ามงกุฎนี้ได้ชื่อว่า คณะสงฆ์ธรรมยุติ และมีพระรามัญนิกายเป็นครู สืบเนื่องมาแต่พระสงฆ์รามัญนิกายซึ่งได้รับอุปสมบทมาแต่สีมกาลยาณีในรามัญประเทศ

เมื่อพระภิกษุสมเด็จเจ้าฟ้ามงกุฎได้ทรงผนวชแปลงเป็นรามัญนิกายแล้วก็ทรงร่วมสมาคม แต่เฉพาะกับพระรามัญในคณะของพระสุเมธุนีเท่านั้น มิได้ร่วมสมาคมกับพระรามัญทั่วไป แต่ก็ทรงครองแหวกอย่างพระรามัญ ครั้นต่อมาทรงตั้งระเบียบวัตรปฏิบัติสำหรับพระสงฆ์ธรรมยุติ ได้ทรงถือพระวินัยตามพระไตรปิฎกเป็นหลัก วัตรปฏิบัติอย่างใดที่พระสงฆ์สยาม (มหา) นิกายหรือพระสงฆ์รามัญนิกายประพฤติ ถ้าทรงสอบสวนเห็นว่าถูกต้องตามพุทธบัญญัติก็คงไว้ ถ้าเห็นว่าผิดก็เลิกหรือทรงแก้ไขไปตามที่ทรงดำริว่าถูกต้องตามพระพุทธรูปบัญญัติ ด้วยเหตุนี้พระสงฆ์ธรรมยุติจึงมีวัตรปฏิบัติผิดกับพระมหานิกายและพระรามัญนิกาย มีแต่หม้อผ้าเท่านั้นที่ยังเป็นเหมือนพระรามัญ

การที่พระองค์ทรงจัดระเบียบพระสงฆ์ธรรมยุติอย่างนี้ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงทราบและก็ไม่ทรงรังเกียจในทางธรรม คือในด้านวัตรปฏิบัติของพระสงฆ์ธรรมยุติ ทั้งนี้เห็นได้จากการที่ทรงตั้งพระสงฆ์ธรรมยุติเป็นพระราชาคณะหลายรูป แต่ทรงมีข้อรังเกียจในทางโลกอยู่ประการหนึ่งคือ การหม้อผ้าอย่างรามัญ ถึงกระนั้นพระองค์ก็ได้ทรงหักท้วงแต่ประการใด จนเวลาใกล้จะเสด็จสวรรคต เพราะทรงตระหนักดีว่าพระภิกษุสมเด็จเจ้าฟ้ามงกุฎจะทรงเป็นผู้สืบราชสมบัติต่อ และคงจะบังคับให้พระมหานิกายแปลงเป็นธรรมยุติ นุ่งหม้อแบบพระรามัญไปหมด ครั้งเมื่อพระภิกษุสมเด็จเจ้าฟ้ามงกุฎทรงทราบความเรื่องนี้ ก็เข้าพระทัยในพระราชวิตกเรื่องนี้ จึงทรงเขียนคำสารภาพความว่า ที่ทรงจัดการต่าง ๆ มานั้น มีพระราชประสงค์แต่จะประพฤติพระธรรมวินัยให้ถูกต้องตามพระพุทธรูปบัญญัติ โดยทรงเห็นว่าไม่เกี่ยวข้องกับราชการบ้านเมือง เมื่อทราบว่ามีกรบางอย่างไม่ชอบอธยาศัยก็จะไม่ฝืน แล้วพระองค์ก็ได้ตรัสสั่งให้พระสงฆ์ธรรมยุติกลับหม้อคลุมอย่างมหานิกายตามเดิม ส่วนพระองค์เองก็ทรงเลิกหม้อผ้าอย่างรามัญตั้งแต่นั้นมาจนลาผนวช การครั้งนี้ก็เป็นทีพอพระราชหฤทัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวและมิได้ทรงแสดงความรังเกียจต่อไป

ครั้นถึงรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระสงฆ์ธรรมยุติซึ่งมีสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ (ครั้งทรงมีพระยศเป็นกรมหมื่นบวรวัชรวิสุทธิรักษ์) เป็นประธานของหมู่คณะได้เข้าชื่อกันขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้กลับไปหม้อแหวกอย่างรามัญอีก พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำรัสว่า พระองค์ไม่ทรงถือการพระศาสนาเข้ามาเกี่ยวข้องด้วยการแผ่นดิน ถ้าพระสงฆ์เห็นว่าปฏิบัติได้อย่างถูกปรารภนาจะได้ตามใจ เท่ากับว่า ได้พระราชทานเสรีภาพในการปฏิบัติพระศาสนาแก่พระสงฆ์ทั่วไป ตั้งแต่นั้นมาพระสงฆ์ธรรมยุติวัดบวรนิเวศน์วิหารก็ได้กลับมาครองจีวรแหวกอีก และก็เป็นแบบของการหม้อผ้าพระสงฆ์ธรรมยุติตั้งแต่บัดนั้นมาจนถึงทุกวันนี้

รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในรัชกาลที่ ๔ การปกครองคณะสงฆ์ เป็นไปตามแบบอย่างครั้งรัชกาลที่ ๓ คือ มีคณะใหญ่ ๔ คณะ คือ คณะเหนือ คณะใต้ คณะกลาง และคณะอรัญวาสี ได้ยกสำนักธรรมยุติกนิกายขึ้นเป็นคณะเป็นกิ่งหนึ่งแห่งคณะกลาง นับว่าเป็น การแยกคณะธรรมยุติเป็นอิสระมาแต่บัดนั้น โดยมีสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปวเรศวริยา ลงกรณ์ ครั้นทรงเป็นกรมหมื่นบวรวัชรวิสุตยพันธ์ เป็นผู้บังคับบัญชา ทั้งยังได้มีการตั้งราชทินนาม พระราชาคณะฝ่ายรามัญเพิ่มอีก ๒ ตำแหน่ง คือ พระรามัญมุนี และพระรามัญมหาเถระ (สุจริต ลักษณะ และคณะ ๒๕๓๘ : ๙๒)

รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในสมัยรัชกาลที่ ๕ นั้น การคณะ สงฆ์ยังคงเป็นอย่างเดิม มีการเปลี่ยนแปลงบ้างเพียงเล็กน้อย คือได้ตั้งคณะธรรมยุติเพิ่มขึ้นอีก คณะหนึ่งอย่างเป็นทางการเต็มรูปแบบ มีเจ้าคณะใหญ่ ดูแลเฉพาะวัดธรรมยุติ ทั้งนี้โดยรวมวัดที่ เป็นนิกายเดียวกันทั้งหมดทั้งที่อยู่ในกรุงเทพฯ และที่อยู่ในหัวเมืองทั้งฝ่ายเหนือและฝ่ายใต้ ทั้งยัง ให้คณะอรัญวาสียุบไปรวมกับคณะธรรมยุติ ได้มีการเพิ่มตำแหน่งพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ เป็น ตำแหน่งเจ้าคณะรองฝ่ายอรัญวาสี คู่กับพระสาสนโสภณ เป็นตำแหน่งเจ้าคณะรองฝ่ายคณะธรรม ยุติ ส่วนคณะเหนือ คณะกลาง และคณะใต้ ก็ยังคงอยู่ตามเดิม (สุจริตลักษณะ และคณะ ๒๕๓๘ : ๙๒)

การยกเลิกคณะสงฆ์รามัญนิกาย

ในรัชกาลที่ ๕ นี้คณะสงฆ์รามัญนิกายก็ยังคงแบ่งแยกกันขึ้นอยู่กับคณะทั้งสี่ตามเดิม แต่ การศึกษาเล่าเรียนของคณะสงฆ์รามัญเสื่อมถอยลงไปมาก เจ้าพระยาภาสกรวงศ์เสนาบดี กระทรวงธรรมการจึงเห็นควรที่จะรวมคณะสงฆ์รามัญนิกายทั้งหมดที่แยกกันขึ้นกับคณะต่าง ๆ เข้า ด้วยกัน และให้ยกไปขึ้นกับคณะธรรมยุติ ทั้งนี้เพราะมีวิธีการคณะสงฆ์แบบเดียวกัน จะได้ปรับปรุง การศึกษาให้ดีขึ้น และขอให้ตั้งพระสุนทรธำมรงค์ขึ้นเป็นเจ้าคณะใหญ่ดังเดิม และให้พระคุณวงศ์ เป็นเจ้าคณะรอง (สุจริตลักษณะ และคณะ ๒๕๓๘ : ๙๒)

พระสุนทรธำมรงค์ผู้นี้ได้เคยกระทำความผิด จนถูกปลดยศลงเป็นพระอุดมญาณ เพราะได้ทำ ทัณฑกรรมพระปลัดวัดปรมย์ยิกาวาสเกินจากความผิดไป ทั้งนี้โดยให้ยกคณะรามัญนิกายไปขึ้น กับคณะธรรมยุติ ซึ่งมีสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมหมื่นวชิรญาณวโรรสเป็นเจ้าคณะปกครองอีก ทิศหนึ่ง เพื่อให้การปกครองคณะสงฆ์รามัญเรียบร้อย แต่แล้วพระสุนทรธำมรงค์ก็ได้มีเรื่องวิวาทกับ พระคุณวงศ์อีกในการจัดคณะ เพราะพระคุณวงศ์ไม่มีความนับถือในพระสุนทรธำมรงค์ จึงไม่ยอม ปฏิบัติตามคำสั่งและไม่ยอมขึ้นกับพระสุนทรธำมรงค์ กรมสังฆการีจึงเข้าไปไกลเกลี่ยและจัดการ เรียกเก็บบัญชีวัดรามัญ เจ้าอาวาส เจ้าอธิการ ตลอดจนพระภิกษุสามเณรจากวัดที่เคยขึ้นกับพระ

คุณวงศ์เอง และให้พระสุเมธอาจารย์จัดการเรียกเก็บบัญชีดังกล่าวจากวัดรามัญอื่น ๆ ทั้งนี้เพื่อรวบรวมส่งให้กรมสังฆการี กระทรวงธรรมการ นำส่งไปรวมคณะธรรมยุติก่อต่อหนึ่ง แต่ปรากฏว่าสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส เจ้าคณะใหญ่คณะธรรมยุติไม่เต็มพระทัยที่จะรับภาระนี้ จึงทรงมอบให้เจ้าคณะรองพระองค์เจ้าอรุณนิภาคุณากรปกครองแทน ซึ่งก็ไม่เต็มพระทัยที่จะดูแลเช่นกัน เห็นว่าควรจะให้ขึ้นกับคณะมหานิกายไปตามเดิม การรวมคณะสงฆ์รามัญนิกายกับคณะธรรมยุติจึงไม่สำเร็จ กรมสังฆการีจึงต้องรับหน้าที่ปกครองคณะสงฆ์รามัญต่อไป โดยต้องสั่งการแยกเป็น ๒ ฝ่าย คือ ทั้งฝ่ายพระสุเมธอาจารย์ และฝ่ายพระคุณวงศ์

การที่พระสุเมธอาจารย์ได้รับแต่งตั้งเป็นเจ้าคณะใหญ่อีกครั้งนี้ก่อให้เกิดความแตกแยกในคณะสงฆ์รามัญขึ้น บรรดาวัดที่ไม่พอใจในการปกครองของเจ้าคณะก็พากันหาทางหลีกเลี่ยงจากการปกครองของเจ้าคณะโดยไปขอขอแปลงเป็นธรรมยุติกับพระธรรมราชาวุฒิ (ต่าย) และขึ้นอยู่ในปกครองธรรมยุติ พระรามัญที่แปลงเป็นธรรมยุติแล้วในครั้งนั้น บางสำนักก็มีความประพฤติไม่เป็นที่ถูกต้องตามธรรมเนียมของคณะธรรมยุติ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ซึ่งทรงดำรงตำแหน่งเจ้าคณะใหญ่คณะธรรมยุติอยู่ในครั้งนั้น จึงไม่ทรงรับสำนักนั้น ๆ เข้าอยู่ในสังกัดของคณะธรรมยุติก็มี เรียกเสียว่า “รามัญแปลง” รามัญธรรมยุติจึงได้เกิดมีขึ้นตั้งแต่นั้น

ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นทำให้เจ้าพระยาภาสกรวงศ์เห็นว่า พระสุเมธอาจารย์นั้นไม่สามารถจะจัดการปกครองให้เรียบร้อยได้ ใน ร.ศ. ๑๑๘ (พ.ศ. ๒๔๔๒) จึงได้ขอพระบรมราชานุญาตยกคณะรามัญทั้งในกรุงและหัวเมืองให้ไปขึ้นกับสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์วัดราชบูรณะ ยกวันวัดบวรเมศกับวัดรามัญที่แปลงเป็นธรรมยุติ ส่วนพระสุเมธอาจารย์นั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้โปรดให้ถอดออกจากตำแหน่งเจ้าคณะ ให้เป็นแต่เจ้าอาวาสวัดชนะสงครามเท่านั้น

ต่อมาเมื่อมีการประกาศใช้พระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. ๑๒๑ (พ.ศ. ๒๔๔๕) ซึ่งแบ่งการปกครองออกเป็น ๔ คณะคือ คณะเหนือ คณะใต้ คณะธรรมยุติ คณะกลาง และได้กำหนดให้มีเจ้าคณะปกครองกันลดหลั่นไปลงตามลำดับ คือ ให้มีเจ้าคณะใหญ่ เจ้าคณะมณฑล เจ้าคณะเมือง เจ้าคณะแขวง เจ้าคณะหมวด และเจ้าอาวาสแล้ว คณะอรัญวาสีซึ่งเคยมีมาแต่โบราณก็เป็นอันสลายตัวไป คณะสงฆ์รามัญนิกายก็ไม่ได้รับยกขึ้นเป็นคณะหนึ่งต่างหาก เพราะพระสงฆ์ในคณะนี้ไม่เจริญด้วยคุณธรรมและมีจำนวนน้อย เจ้าคณะเอาไว้ไม่อยู่ จึงไม่ได้รับยกย่องเป็นคณะต่าง วัดรามัญอยู่ในเขตเมืองใดคณะใด ก็ขึ้นเมื่อนั้นขึ้นคณะนั้น คณะรามัญเป็นอันมีแต่ชื่อเหมือนกัน ฉะนั้น วัดรามัญที่เป็นรามัญธรรมยุติขึ้นอยู่ในสังกัดธรรมยุติ หรือว่าขึ้นตรงต่อเจ้าคณะธรรมยุติแล้ว วัดรามัญที่เหลือนอกนั้นก็ต้องขึ้นอยู่ในสังกัดของคณะมหานิกาย ในคณะนั้น ๆ หรือในเมืองนั้น ๆ ตามความเหมาะสม ตำแหน่งเจ้าคณะใหญ่ฝ่ายรามัญก็คงสิ้นสภาพไปโดยพฤตินัย และก็ปรากฏว่าได้มีการแต่งตั้งพระราชาคณะที่ พระสุเมธอาจารย์บริหารธรรมชั้น

รามัญสังฆคณาธิบดี ตำแหน่งเจ้าคณะใหญ่ฝ่ายรามัญ" อีกเลย ตั้งแต่พระสุเมธอาจารย์เจ้าอาวาส วัดชนะสงครามองค์ที่มีเรื่องกับพระคุณวงศ์มรณภาพไปเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๕

การยกเลิกการสอบพระปริยัติธรรมแบบรามัญ

รัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสยังทรงให้เลิกการสอบพระปริยัติธรรมแบบรามัญที่มีมาแต่เดิมด้วยใน ร.ศ. ๑๓๐ (พ.ศ. ๒๔๕๔) การศึกษาพระปริยัติธรรมและการสอบไล่ปริยัติธรรมของพระสงฆ์ฝ่ายรามัญนั้นคงจะได้มีมาแต่ครั้งกรุงเก่าแล้ว เพราะพระสงฆ์รามัญได้ตั้งเป็นหลักฐานมาตั้งแต่นั้นแล้ว โดยมีหลักสูตรเน้นศึกษาพระวินัยเป็นสำคัญ จึงสอบแต่คัมภีร์พระวินัยปิฎก มีด้วยกัน ๔ ประโยค

ประโยคที่ ๑ สอบคัมภีร์บาลีสิมหาวิภังค์ คือ อาทิกถณ์ หรือปาจิตติย แล้วแต่พระนักเรียนจะเลือก

ประโยคที่ ๒ สอบคัมภีร์บาลีสิมหาวรรค หรือจุลวรรค แล้วแต่พระนักเรียนจะเลือก สอบได้นับว่าเป็นเปรียญจัตวา เหมือนเปรียญไทย ๓ ประโยค

ประโยคที่ ๓ สอบคัมภีร์บาลีสุมตตกวินยวินิจัยสังคหะ เรียกกันโดยย่อว่า บาลีสุมต สอบได้นับเป็นเปรียญตรี เสมอเปรียญไทย ๔ ประโยค

ประโยคที่ ๔ สอบคัมภีร์ปฐมสมันตปาสาทิกการรรถกถาพระวินัย สอบได้เป็นเปรียญโท เสมอเปรียญไทย ๕ ประโยค (บุญช่วย, พระมหา ๒๕๑๗ : ๑๓๖)

ในการสอบเปรียญรามัญนั้น มีพระเถระของรามัญและของไทยร่วมประชุมเป็นกรรมการฟังการแปลปาก ต้องแปลประโยคในคัมภีร์ตามที่จับฉลากได้เป็นภาษารามัญ เมื่อมีศัพท์อะไรที่แปลก กรรมการฝ่ายไทยจึงจะทักและให้กรรมการฝ่ายรามัญเป็นสามแปลความหมายเป็นไทยให้ฟังว่าถูกต้องหรือไม่ เมื่อแปลเป็นภาษารามัญไปจนจบประโยคแล้ว พระนักเรียนก็ต้องบอกสัมพันธมครให้กรรมการฝ่ายไทยฟังอีกรอบหนึ่ง เมื่อถูกต้องแล้วก็ป็นอันตัดสินว่าสอบได้ประโยคนั้น

ที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงให้เลิกการสอบพระปริยัติธรรมแบบรามัญนั้น ทรงแสดงเหตุผลว่า การเล่าเรียนของพระสงฆ์รามัญเสื่อมลง การแปลเป็นภาษารามัญนั้น ไม่เป็นไปเพื่อความเจริญความรู้ของพวกรามัญเลย ฝ่ายไทยก็จัดการบำรุงไม่ถนัด ฝ่ายรามัญก็ไม่สามารถพอจะบำรุงความรู้ของพวกตนเอง และเป็นเหตุไม่ให้พวกรามัญเอาใจใส่ภาษาไทยสำหรับบำรุงบ้านเมือง เพราะขณะนั้นพระราชคณะเปรียญรามัญเองมีน้อยรูป ทั้งไม่เป็นหลักฐานพอจะสอบความรู้ของพวกตนได้ เพียงแต่จะใช้เป็นสามแปลเท่านั้น ยังไม่เป็นที่ไว้ใจของท่านผู้สอบฝ่ายไทย เมื่อเลิกไล่ภาษารามัญแล้ว ได้จัดประโยครู้ธรรมขึ้นมาแทน พระรามัญอยากจะเล่าเรียนก็ให้เล่าเรียนเหมือนอย่างฝ่ายไทยด้วยประการทั้งปวง เช่นนี้จึงจะเข้าได้กับการเล่าเรียน

ลามัญที่จะจัดเป็นพื้นของวัดทั่วไป ตลอดถึงการเรียนชั้นพิเศษเพื่อเป็นเปรียญ และใน พ.ศ. ๒๔๕๔ นี้เช่นกันที่พระองค์ทดลองใช้วิธีสอบโดยการแปลเขียนในสนามหลวงเป็นครั้งแรก ในการสอบประโยค ๑-๒ ต่อมา พ.ศ. ๒๔๕๙ จึงได้เปลี่ยนวิธีการสอบคือเลิกวิธีแปลปาก ใช้วิธีแปลโดยวิธีการเขียนหมดทุกประโยค

เมื่อเลิกการสอบแบบรามัญแล้ว ก็เป็นอันกล่าวได้ว่า การศึกษาพระปริยัติธรรมแบบรามัญในประเทศไทยได้เลิกล้มไป เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๔ (ร.ศ. ๑๓๐) ตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา พระภิกษุสามเณรรามัญในประเทศไทยก็หันมาศึกษาเล่าเรียนตามแบบไทย หรือตามหลักสูตรซึ่งได้ปรับปรุงแก้ไขตั้งขึ้นใหม่ โดยสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทั้งปริยัติธรรมแผนกบาลี และปริยัติธรรมแผนกนักธรรม มาจนปัจจุบันนี้

ในสมัยปัจจุบัน วัดพระสงฆ์รามัญโดยทั่วไปมีพระสงฆ์ไทยรวมอยู่ด้วยมาก ทั้งนี้เพราะวัดบางวัดตั้งอยู่ในชุมชนที่เป็นชาวไทย แต่ชาวไทยกับชาวมัญก็คงเป็นคนไทยเช่นเดียวกัน ฉะนั้นพระไทยกับพระรามัญจึงไม่แปลกกัน เพียงแต่ในปัจจุบันนี้ไม่มีตำแหน่งพระราชาคณะฝ่ายรามัญในราชทินนามที่เคยมีมาแต่โบราณ พระราชาคณะฝ่ายรามัญที่ได้รับแต่งตั้งระยะนี้ก็พระราชทานแต่งตั้งในราชทินนามที่เป็นสาธุการณะแก่พระสงฆ์ทั่วไป

พระสงฆ์รามัญได้ชื่อว่าเป็นผู้ปฏิบัติเคร่งครัดในพระธรรมวินัยมาแต่โบราณ และถือว่าเป็นพระธรรมวินัยที่ถูกต้องตามพระวินัยบัญญัติของพระพุทธเจ้า พระสงฆ์รามัญนั้นในครั้งแรก ก็เป็นไปตามแบบอาณาจักรรามัญ ทั้งนี้เพราะบวชเรียนมาจากอาณาจักรรามัญโดยตรง ทั้งวัตรปฏิบัติ และการสังฆวิสัย (การสวดมนต์) หรือที่เรียกกันว่า “มอญนอก” ในชั้นแรก ๆ ที่เข้ามาอยู่ในประเทศไทยจึงรวมกันอยู่เป็นเอกเทศในพวกเดียวกัน เพราะยังไม่เข้าใจภาษาไทยได้ดีพอ ทั้งสังฆกรรมและการสังฆวิสัยต่าง ๆ ก็ใช้ภาษารามัญเป็นพื้น และวัดรามัญส่วนมากก็อยู่ในชุมชนที่เป็นชาวมัญอีกด้วย ซึ่งคงเป็นเช่นนั้นเรื่อยมาจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ (สุจริตลักษณะ และคณะ ๒๕๓๘ : ๙๘)

การสวดพระปริตร

ธรรมเนียมอย่างหนึ่งของพระสงฆ์รามัญที่มีมาแต่โบราณ ซึ่งได้รักษาสืบต่อกันมาจนกระทั่งปัจจุบัน และเป็นราชประเพณีอย่างหนึ่งของราชสำนักไทยจนทุกวันนี้ คือ การสวดพระปริตรแบบรามัญ การสวดพระปริตรเป็นการสวดเพื่อคุ้มครองป้องกันภัยอันตรายต่าง ๆ (ปริตร แปลว่า คุ้มครอง) ไทยเรารับตำราการสวดพระปริตรมาจากลังกา มี ๒ ชนิด คือ ราชปริตร ๗ ตำนาน และราชปริตร ๑๒ ตำนาน แต่ก่อนถ้าเป็นงานมงคลสำคัญ เช่น ทำบุญบ้าน ฉลองพระ โฉนดจุ เป็นต้น จะสวดพระปริตร ๗ ตำนาน ถ้าเป็นงานใหญ่ เช่น พระราชพิธี สวดมนต์วันเดียว ได้แก่ พิธีถอนน้ำ พิธี

แรกนา งานฉลองอายุ งานแต่งงาน เป็นต้น จะสวดปริตร ๑๒ ตำนาน ต่อมาปริตร ๑๒ ตำนานก็ใช้เฉพาะงานหลวง เช่น พระราชพิธีต่าง ๆ (สุจิตลักษณ์ และคณะ ๒๕๓๘ : ๙๙)

สำหรับกระบวนการสวดพระปริตรนั้น โดยปกติพระรามัญนิกายจะสวดทำนองหนึ่ง พระมหานิกายทำนองหนึ่ง ซึ่งเรียกว่า การสวดอย่างสังโยค และพระธรรมยุติกจะสวดอีกทำนองหนึ่งซึ่งคล้ายกับทำนองลังกาสมรรมัญ แต่คำสวดรวมกันจะใช้ทำนองของมหานิกาย ส่วนระเบียบพระปริตรนั้น ของพระมหานิกายกับพระรามัญนิกายสวดเหมือนกัน แต่ธรรมยุตินั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงแก้ไขเป็นอีกอย่างหนึ่ง คือ ทรงตัดทอนคาถาที่เพิ่มนอกปริตรหลายแห่ง นอกจากนี้พระธรรมยุติกก็สวดแต่ปริตร ๗ ตำนานเท่านั้น

การทำนํ้ามนต์ก็เป็นส่วนหนึ่งของการสวดพระปริตร ฉะนั้นจึงเป็นประเพณีบ้านเมืองมาแต่โบราณ เมื่อมีการสวดพระปริตรก็ต้องตั้งบาตรหรือหม้อใส่นํ้ามีเทียนจุดติดไว้ และผูกด้วยสายสิญจ์ล่อให้พระสงฆ์ถือในเวลาสวดพระปริตร การสวดพระปริตรทำนํ้าพระพุทธรูปมนต์ ถือเป็นการสำคัญในราชประเพณีอย่างหนึ่ง มีตำแหน่งพระครูปริตรไทย ๔ รูป พระครูพระปริตรรามัญ ๔ รูป สำหรับการสวดทำนํ้าพระพุทธรูปมนต์ในบรรดาพระราชาพิธีมีสงฆมูรธาภิเษก จะมีพระราชอาคันตุไทยรูปหนึ่ง รามัญรูปหนึ่ง กับพระครูพระปริตรทั้ง ๘ รูปสวดทำนํ้าพระพุทธรูปมนต์สำหรับใช้สงฆมูรธาภิเษกทุกงาน และปกติแล้ว พระครูปริตรรามัญต้องเข้ามาสวดทำนํ้าพระพุทธรูปมนต์ที่หอศาสตราคมทุกวัน นํ้ามนต์พระปริตรนั้นส่วนหนึ่งแบ่งส่งไปสำหรับเป็นนํ้าสรงพระพักตร์และโสภณสง อีกส่วนหนึ่งใส่บาตร ๒ ใบ ให้สังฆการีถือตามพระปริตร ๒ รูป เข้าเดินประพรมด้วยหญ้าคาที่ในพระราชวังในเวลา ๑๕ นาฬิกาทุกวันเสมอมาตั้งแต่โบราณ

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประทานพระบรมราชาธิบายในเรื่องความนิยมเฉพาะให้พระสงฆ์รามัญพวกเดียวประจำสวดพระปริตรอย่างรามัญในพระราชวังว่า มีแต่คำกล่าวเล่าต่อ ๆ กันมาว่าต่าง ๆ บางพวกว่าเมื่อครั้งแผ่นดินสมเด็จพระนเรศวรมหาราชเจ้านั้น ทรงนับถือพระมหาเถรคันชอง (คันช่อง) ว่าเป็นครูอาจารย์มาจากเมืองหงสาวดี และได้มีความชอบมาก จึงพระราชทานฐานันดรยศให้เป็นสมเด็จพระสังฆราช แล้วทรงนับถือพระสงฆ์รามัญมาก แต่นั้นมาจึงได้เฉพาะให้อาณาแต่พระสงฆ์รามัญสวดพระปริตรในพระราชวังดังนี้บ้าง (บุญช่วย, พระมหา ๒๕๑๗ : ๑๒๘)

บางพวกกล่าวว่า พระสงฆ์รามัญรูปหนึ่งกับน้องหญิงมาด้วยกันในป่า ครั้นถึงเมืองสยามแล้ว พระสงฆ์ทั้งปวงรังเกียจไม่ร่วมสังฆกรรมด้วย พระสงฆ์รามัญรูปนั้นจึงบอกว่าตัวบริสุทธิ์ เมื่อเวลานอนในป่าได้วางพรา ภาษารามัญเรียกว่า ปะระตะราย (ปะแหระราย) เล่มหนึ่งไว้ท่ามกลาง มีแต่พราเป็นพยาน จึงทำสัตยาธิษฐานเฉพาะต่อความบริสุทธิ์และไม่บริสุทธิ์ แล้ววางพราลงไป ในน้ำนั้นบันดาลลอยเห็นเป็นประจักษ์ พระเจ้าแผ่นดินทรงทราบความเรื่องนี้ จึงพระราชศรัทธาเลื่อมใสตั้งพระภิกษุรูปนั้นเป็นที่ พระไตรสรณรัช แล้วทรงนับถือพระสงฆ์รามัญ ซึ่งเป็นศิษยานุ

ศิษย์พระไตรสรณธัมมสันนิบาตมา จึงให้อาราธนาแต่พระสงฆ์สามัญญมาสวดพระปริตรในพระราชวัง เป็นนิตยวัณนักรเป็นธรรมเนียมสืบมาดังนี้ก็มิ

บางพวกหนึ่งว่า เมื่อครั้งพระเจ้าแผ่นดินพระองค์หนึ่งในกรุงเทพทวารวดีศรีอยุธยา เกิดปีศาจคะนองหลอกหลอนยิ่งนักในพระราชวัง คนบางพวกกล่าวว่า สายรุ้งตกลงในพระราชวังทุกวันไม่หายไป ครั้นนั้นสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินมีพระราชโองการดำรัสให้นิมนต์พระสงฆ์ไทยที่มีชื่อเสียงเล่าลือต่าง ๆ ว่าดีมีอานุภาพมาสวดพระปริตร และให้แพทย์หมอดูผู้รู้วิชาคมต่าง ๆ มาประกอบวิทยาการแก้ไขเพื่อบำบัดอุปัทวโทษ คือปีศาจที่คะนองหรือสายรุ้งลงนั้น การก็หาสงบอันตรายหายไปไม่ ภายหลังจึงให้นิมนต์พระสงฆ์สามัญญวัดตองปุมาสวดพระปริตร พระเจ้าอยู่หัวจะพระราชทานไทยธรรมต่าง ๆ พระสงฆ์สามัญญก็ไม่รับ แสดงลัทธิว่า ควรจะรับได้แต่อาหารบิณฑบาตในเวลาภิกขาจารอย่างเดียว ถ้ารับไทยธรรมอื่น ๆ เป็นลาภเพราะทำพระปริตรนั้นแล้ว ก็เป็นอันเห็นแก่อาภิสไป จะสวดพระปริตรก็ไม่มีอำนาจไม่อาจบำบัดอุปัทวอันตรายได้ พระเจ้าแผ่นดินจึงได้พระราชทานแต่อาหารบิณฑบาตอย่างเดียวเท่านั้น ตามคำพระสงฆ์สามัญญ พระสงฆ์สามัญญจึงเจริญพระปริตร ปีศาจที่คะนองหรือสายรุ้งที่ลงนั้นก็อันตรายสงบเสื่อมหายแต่นั้นมา พระสงฆ์สามัญญจึงได้สวดพระปริตรในพระราชวังใน พระเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานแต่อาหารบิณฑบาต เรียกว่า ทรงบาตรพระปริตรพระราชทานก่อนเป็นปฐมในเวลาเช้าทุกวันมิได้ขาด และมีได้ให้ไทยธรรมสิ่งอื่นถวาย พวกพระสงฆ์สามัญญสวดพระปริตรเหมือนพวกพระสงฆ์สวดจตุเวทนันเลย เป็นธรรมเนียมสืบมาจนทุกวันนี้ (จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ ๒๕๔๑๖ : ๖๖-๖๗)

นอกจากนี้ เมื่อพระเจ้าอยู่หัวมีการเสด็จพระราชดำเนินประทับแรมราตรี ณ ตำบลใดเป็นทางไกล คือ เสด็จไปทรงสงครามหรือแหวกไพร่ช้าง พระสงฆ์สามัญญสวดพระปริตรนี้ ก็ต้องตามเสด็จพระราชดำเนินด้วยทุกครั้ง เมื่อครั้งแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราชเจ้า เสด็จไปประทับอยู่กรุงลพบุรี ๘ เดือนในฤดูแล้งทุกปี ก็ได้อาราธนาพระสงฆ์สามัญญวัดตองปุ ให้ตามเสด็จไปตั้งอารามชื่อวัดตองปุอยู่สวดพระปริตรถวายน้ำพระพุทธมนต์ทุกวัน อารามนั้นก็ยังปรากฏจนทุกวันนี้ (บุญช่วย, พระมหา ๒๕๑๗ : ๑๓๐) ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ก็ได้มีการตั้งวัดตองปุอยู่ใกล้พระราชวังเช่นเดียวกัน ปัจจุบันนี้คือ วัดชนะสงคราม ที่พระสงฆ์สามัญญยังไปสวดพระปริตรในพระราชวังอยู่เช่นเดิม

น้ำพระพุทธมนต์พระปริตรนี้ย่อมเป็นที่เห็นว่ามีอำนาจป้องกันอุปัทวอันตรายต่าง ๆ ได้จริง ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งได้ดำรงสิริรัตนชาติศุภริยาธิปัตติเกลิงถวัลยราช ณ กรุงเทพมหานครอมรรัตนโกสินทร์ มหินทรายุธยาณี ก็ได้ทรงนำถือน้ำพระพุทธมนต์พระปริตรที่พระสงฆ์สามัญญสวดถวายนั้นเป็นน้ำสรงพระพักตร์และน้ำสรงมาทุกพระองค์ (บุญช่วย, พระมหา ๒๕๑๗ : ๑๓๐)

พระครูพระปริตรรามัญ ๔ รูป ที่ทำหน้าที่สวดพระปริตรทำน้ำพระพุทธรมนต์ที่หอศาสตราคมในพระบรมมหาราชวัง ได้แก่ พระครูราชสังวร พระครูสุนทรวิลาส พระครูราชปริตร และพระครูสิทธิเดชะ ในสมัยรัตนโกสินทร์พระครูทั้ง ๔ รูปนี้ประจำอยู่ที่วัดชนะสงคราม (เดิมชื่อวัดตองปุ) ส่วนพระครูพระปริตรไทย ๔ รูป ที่ร่วมในการสวดพระปริตร ได้แก่ พระครูปริตรโกศล พระครูพุทธมนต์ปรีชา พระครูอุดมสังวร และพระครูอมรวิชัย ๒ รูปแรกเป็นตำแหน่งประจำวัดบวรนิเวศวิหาร ๒ รูปหลังประจำวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ประเพณีการสวดพระปริตรแบบรามัญเป็นประจำทุกวันได้ปฏิบัติมาจนกระทั่งถึง พ.ศ. ๒๔๔๙ ปรากฏว่าพระภิกษุที่สามารถสวดรามัญได้นั้นมีน้อยรูป ไม่พอจะผลัดเปลี่ยนกันมาทำการสวดพระปริตรได้ทุกวัน พระครูราชสังวร (พิศ อายวาทมโก) ผู้รักษาการเจ้าอาวาสวัดชนะสงครามในครั้งนั้น ได้มีหนังสือถึงกรมการศาสนาขอลดวันสวดพระปริตรลง กระทรวงศึกษาธิการได้นำความขึ้นกราบบังคมทูล ก็ได้รับพระบรมราชานุญาตให้ลดวันลงมา ทำการสวดเฉพาะวัดธรรมสวนะเท่านั้น พิธีเริ่มแต่เวลา ๑๓ นาฬิกา พระ ๔ รูป พร้อมด้วยพระผู้เป็นประธาน ๑ รูป สวดพระปริตรอย่างภาษารามัญที่หอศาสตราคม เมื่อเสร็จราว ๑๕ นาฬิกา มีเจ้าหน้าที่มานำพระ ๒ รูป ไปประพรมน้ำพระพุทธรมนต์รอบหมู่พระมหามณเฑียร เป็นเสร็จพิธี

อิทธิพลของพระธรรมศาสตร์มอญต่อพระธรรมศาสตร์ไทย

ประเทศไทยเป็นประเทศหนึ่งในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่ได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมอินเดียโดยรับผ่านมาทางมอญและขอม จากมอญไทยได้รับคัมภีร์พระธรรมศาสตร์มาใช้เป็นแม่บทหรือแบบแผนในกฎหมายไทย ดังปรากฏในคำพิพากษาของพระธรรมศาสตร์ว่า คัมภีร์พระธรรมศาสตร์อันพระมนูสารถาซี (มโนสารถาซี) ได้กล่าวไว้ในภาษาเดิมคือภาษาบาลี ครั้นแล้วได้มาประดิษฐานแต่สมัยปรัมปราในดินแดนของพวกรามัญ แต่ในบัดนี้เป็นสิ่งที่อำมาตย์จะเข้าใจได้ ฉะนั้นจึงได้แปลออกจากภาษารามัญเป็นภาษาสยาม (กรมศิลปากร ๒๕๒๑ : ๔)

คัมภีร์พระธรรมศาสตร์ที่ไทยได้รับจากมอญนี้มีต้นเค้ามาจากพระมนูธรรมศาสตร์หรือมานวธรรมศาสตร์ของอินเดีย ซึ่งเป็นคัมภีร์ในศาสนาฮินดู เนื่องจากมอญเป็นชาวพุทธ จึงได้นำมาตัดทอนข้อความที่มีลักษณะของลัทธิฮินดูออกไป เลือกเอาเฉพาะโครงเรื่องที่เป็นกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการทำหน้าที่การปกครองของกษัตริย์และนำมาดัดแปลงโดยคงลักษณะที่สามารถใช้ร่วมกันได้ และแก้ไขลักษณะที่ขัดกับความเชื่อตามหลักการของพุทธศาสนา (ปภัสสร ๒๕๓๙ : ๙๖)

พระธรรมศาสตร์ของมอญจึงแตกต่างจากพระธรรมศาสตร์ของฮินดูและสันักว่า โดยของมอญมีเนื้อหา

(๑) ความเป็นมาของพระเจ้าแผ่นดิน

(๒) ความเป็นมาของพระฤๅษีและพระธรรมศาสตร์

(๓) กฎหมายที่พระเจ้าแผ่นดินใช้ตัดสินคดีความ
(๔) กระบวนการและวิธีการพิจารณาคดี การลงโทษ การบังคับให้รับโทษ
เน้นเฉพาะส่วนที่เป็นเรื่องหน้าที่ของพระราชาในด้านการตัดสินคดีความรวมทั้งกฎหมายที่
พระราชาใช้ในการตัดสินคดีความ แต่ของอินเดียจะมีเนื้อหาครอบคลุมกว้างกว่า คือ

(๑) กำเนิดจักรวาล

(๒) แหล่งที่มาของธรรมะ

(๓) หน้าที่ของวรรณะทั้ง ๔ คือ พรหมณ์ กษัตริย์ แพศย์ ศูทร

(๔) ขั้นตอนของชีวิตทั้ง ๔ ช่วง (อาศรม ๔) คือ พรหมจารี คฤหัสถ์ วานปรสธ์ สันनยาสี

(๕) การตัดสินคดีความและกฎหมาย ๑๘ หมวด (อยู่ในส่วนหน้าที่ของกษัตริย์)

(๖) การล้างบาป

(๗) การตัดสินปัญหา

(๘) ผลกรรม การเวียนว่ายตายเกิด

(๙) การเข้าถึงพรหมัน (ปัสส ๒๕๓๙ : ๘๙-๙๐)

ส่วนไทยนั้นนับถือศาสนาพุทธเช่นเดียวกับมอญ จึงรับคัมภีร์ธรรมศาสตร์ของมอญมาใช้
ได้โดยตรง

การรับคัมภีร์พระธรรมศาสตร์มาใช้นี้มีหลักฐานแน่นอนว่ามีใช้กันในสมัยสมเด็จพระรามา
ราชาธิราช (พ.ศ. ๑๙๓๘-๑๙๕๒) แล้ว ดังปรากฏในจารึกกฎหมายลักษณะโจร ซึ่งได้อ้างถึงพระ
ธรรมศาสตร์อยู่เสมอ เช่น ด้านที่ ๒ บรรทัดที่ ๒๓-๒๕ ว่า ผู้ขโมยลักไป และตนจะส่ง (ไปให้
โดย) ประสงค์สินชื้อฤกดี และตนพาไปถวายไปเวนแก่เจ้าไท ท่านจักให้พ้นอาชญาท่านตั้งอัน
ขนาดราชศาสตรธรรมศาสตร์ อันท่านแต่งได้ค่าสินจ้างตนก็ได้ ได้ค่าตนชู้ก็ได้ ค่าได้ของผู้นั้นก็
ซึ่งรู้ว่าเจ้าใหญ่ จักบำเหน็จตั้งท่านแต่งให้ (กรมศิลปากร ๒๕๒๖ : ๑๖๔)

พระธรรมศาสตร์นี้ได้ใช้มาตลอดสมัยอยุธยาจนกระทั่งถึงสมัยรัชกาลที่ ๔ แห่งกรุงรัตน
โกสินทร์จึงได้เลิกไป (สุภรณ์ ๒๕๑๙ : ๑๕๐)

อย่างไรก็ตาม เราไม่มีหลักฐานว่า คัมภีร์พระธรรมศาสตร์ที่ไทยรับมาใช้ได้มาจากพระ
ธรรมศาสตร์ฉบับใดของมอญ เนื่องจากพระธรรมศาสตร์ของมอญนั้นมีหลายฉบับเช่นเดียวกับพระ
ธรรมศาสตร์ของอินเดีย และเมื่อนำมาเทียบดูแล้วก็ปรากฏว่าพระธรรมศาสตร์ของไทยนั้นไม่ตรง
กับฉบับใดของมอญเลย

นาย ปัน ฮละ (Nai Pan Hla) ได้ศึกษาเปรียบเทียบพระธรรมศาสตร์ฉบับภาษามอญ พม่า
กับไทย สรุปว่า พระธรรมศาสตร์ของไทยแปลมาจากพระธรรมศาสตร์ฉบับภาษาพม่า เพราะมีชื่อ
มโนสารอำมาตย์ กับตัวอักษรที่กำแพงจักรวาลขนาดเท่าช้าง และเรื่องคดีสวนแดง ซึ่งตรงกับฉบับ
พม่า ไม่ตรงกับฉบับของมอญ เพราะฉบับของมอญไม่มีมโนสารอำมาตย์ ตัวอักษรที่กำแพง

จักรวาลขนาดเท่าลูกวัว และไม่มีเรื่องคติสวนแดง ที่ในพระธรรมศาสตร์ไทยกล่าวว่าได้มาจากภาษามอญอาจเป็นเพราะชาวมอญที่อพยพเข้ามาในสมัยอยุธยาหาฉบับเดิมของมอญไม่ได้เพราะถูกพม่าทำลายสูญหายไป จึงนำเอาฉบับของพม่าที่สืบทอดมาจากของมอญดั้งเดิมแต่ได้ดัดแปลงแก้ไขไปมากแล้วมาแปลเป็นภาษามอญเพื่อใช้ในหมู่คนมอญ เมื่อเข้ามาอยู่ในประเทศไทยจึงเอาติดตัวเข้ามาด้วยและได้เป็นต้นแบบให้พระธรรมศาสตร์ไทย (Nai Pan Hla 1992a : xxii-xxix) ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าไทยได้รับพระธรรมศาสตร์มอญโดยผ่านพม่ามาอีกทอดหนึ่ง

อิทธิพลด้านดนตรีของมอญ

ไทยได้รับเอาเครื่องดนตรีของมอญไว้ตั้งแต่ตอนต้นของกรุงรัตนโกสินทร์ ดังปรากฏว่าในงานฉลองพระแก้วมรกต ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีก็เคยใช้ปี่พาทย์มอญบรรเลง นอกจากนั้น ปี่พาทย์มอญทำในงานหลวงครั้งแรกเมื่องานพระศพสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินีในรัชกาลที่ ๔ ด้วยสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินีทรงเป็นเชื้อมอญ คงเป็นเพราะเหตุนี้ งานพระศพพระเจ้าลูกเธอในรัชกาลที่ ๕ จึงได้โปรดให้มีปี่พาทย์มอญเพิ่มขึ้น โดยเป็นเชื้อสายของสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี คนภายนอกอาจจะเข้าใจอย่างงานพระศพหลวงไปเพิ่มหรือไปหาเฉพาะปี่พาทย์มอญมาทำในงานศพ โดยไม่รู้เหตุเดิม แล้วทำตามกันต่อมาจนเลยเข้าใจว่า งานศพต้องมีปี่พาทย์มอญจึงจะเป็นศพผู้ดี (สุจริตลักษณ์ และคณะ ๒๕๓๘ : ๑๐๘)

อันที่จริงปี่พาทย์มอญ มอญเขาใช้ทำงานมงคลและงานศพเหมือนกันกับปี่พาทย์ไทย เครื่องประโคมที่ใช้เฉพาะงานศพ เห็นมีอย่างเดียวแต่ปี่พาทย์นางหงส์ อันมีผู้คิดกลองคู่บัวลอยเข้ามาประสมวงกับปี่พาทย์ พวกปี่พาทย์เห็นว่า เพลงนางหงส์เข้ากับกลองคู่จึงใช้เพลงนั้น เลยกลายเป็นชื่อเครื่องประโคมอย่างนั้น

เครื่องปี่พาทย์มอญในตอนต้นกรุงรัตนโกสินทร์ จนกระทั่งในสมัยรัชกาลที่ ๕ มีชนิดของเครื่องดนตรีไม่มากขึ้นเท่าที่ปรากฏในทุกวันนี้ เท่าที่มี มีเพียง ๕ ชิ้นเท่านั้นคือ

๑. ปี่มอญ

๒. ระนาดมอญ

๓. ห้องวง (ห้อยวงใหญ่) ซึ่งผิดกับของไทย คือ ห้อยวงใหญ่มี ๑๖ ลูก มีเสียงเรียงลำดับกันตั้งแต่ลูกต่ำสุด (ลูกทวน) ถึงลูกยอด ของมอญมี ๑๕ ลูก เมื่อเทียบลำดับเสียงกับห้อยวงใหญ่ไทยแล้ว จะมีเสียงเรียงกันตามแนวนับจากลูกต่ำสุดคือลูกที่ ๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖ และ ๘ ๙ ในช่วงต่อไปจากลูกที่ ๙ จึงจะเรียงลำดับเสียงตรงกับห้อยวงไทย ส่วนลักษณะของวงจะโค้งขึ้น ๒ ข้าง ตัวร้านแกะสลักลวดลายต่าง ๆ ปิดทองประดับกระจกสวยงาม ทางด้านซ้าย (ของคนตี) มักแกะเป็นรูปกษัตริย์จับนาค เรียกกันว่า หน้าพระ ด้วยลักษณะของห้อยวงมอญทำให้ผู้ไม่รู้เรียกปี่พาทย์มอญว่า "นางหงส์"

๔. ตะโพนมอญ คล้ายแต่ใหญ่กว่าตะโพนไทย

๕. เปิงมางคอก (โดยมากมี ๗ ลูก) เทียบเสียงสูงต่ำเรียงลำดับ แขนงกับคอกเป็นวงล้อมตัวผู้ตี (สุจริตลักษณ์ และคณะ ๒๕๓๘ : ๑๐๘)

รูปร่างของฆ้องมอญในสมัยต้นของกรุงรัตนโกสินทร์ ไม่เหมือนของฆ้องในทุกวันนี้อยู่อย่างหนึ่งคือ ไม่มีตีน เพราะฉะนั้นฆ้องมอญในสมัยก่อนจะต้องอยู่เองโดยอิสระไม่ได้ ต้องตั้งโดยมัดตรึงกับหลัก หรือเสาบ้าน หรือเสาศาลา แต่ในปัจจุบันนี้ได้ทำให้มีตีนที่ส่วนล่างของฆ้อง เพื่อให้ตั้งอยู่ได้เองโดยไม่ต้องตรึงไว้อย่างแต่ก่อน

เพลงมอญที่ไทยรับมาใช้ในการบรรเลงปี่พาทย์มอญ อาจจะแบ่งได้เป็น ๒ ประเภท

ประเภทที่ ๑ เป็นเพลงที่ครูพิณพาทย์ไทยประดิษฐ์ขึ้น ให้มีสำเนียงเป็นมอญปนในบางวรรค โดยมีกฎเกณฑ์ว่าจะต้องมีกระบวนซึ่งมีบันไดเสียงตามที่คนไทยยอมรับว่าเป็นกระบวนของมอญ เพลงประเภทนี้มีจำนวนหลายเพลงด้วยกัน เช่น เพลงแขกมอญบางขุนพรหม มอญดูดาว มอญโยนดาบ มอญบางจะเกร็ง เป็นต้น นอกจากนี้เพลงไทยบางเพลงที่ลอกเอาเพลงของมอญมาเกือบทั้งเพลง ได้แก่ เพลงมอญกละหรือมอญคละ เป็นต้น

ประเภทที่ ๒ เป็นเพลงเนื้อมอญแท้ทั้งหมดที่ปี่พาทย์มอญของคนไทยรับเอามาใช้บรรเลงในที่นี้ขอยกตัวอย่างเพียง ๑๙ เพลงด้วยกันคือ

๑. เพลงประจำบ้าน ทางตรง

๒. เพลงประจำบ้าน ทางกลาง

๒ เพลงนี้นิยมบรรเลงเพื่อประโคมในงานศพที่บ้าน

๓. เพลงประจำวัด ทางตรง

๔. เพลงประจำวัด ทางกลาง

๒ เพลงนี้นิยมบรรเลงเพื่อประโคมในงานศพที่วัด

๕. เพลง “แป๊ะมั่งพลุ”

๖. เพลง “จัลมัวเลียะปาด”

๗. เพลง “หะเก๊ะโหมเมี้ยะ”

๘. เพลง “ด้าดทอ”

๙. เพลง “ด้าดซอน”

๑๐. เพลง “หะโกเกรียง”

๑๑. เพลง “เงินหางไหม้”

๑๒. เพลงไม่ปรากฏชื่อ เรียกทางไทยว่า เพลงฉิ่ง

๑๓. เพลงไม่ปรากฏชื่อ มีลีลาคล้ายเพลงที่ ๗

๑๔. เพลง “ผอกแซไรต”

๑๕. เพลง "ดีดัดเกล้าะปี"

๑๖. เพลง "ซ็อกกะลา"

เพลงตั้งแต่ลำดับที่ ๕ ถึง ๑๖ นี้ เป็นเพลงเก่าใช้เล่นต่อมาจากเพลงประจำทั้ง ๔ เพลงแรก ตั้งแต่หมายเลขที่ ๑ ถึง ๔ ถูกแต่งขึ้นโดยมีเกณฑ์ว่าจังหวะรับตลอด เพลงจะมีจำนวนที่หารด้วย ๑๖ แล้วลงตัวโดยไม่เหลือเศษ เพราะฉะนั้นจึงมีลักษณะพิเศษประจำตัวของมันเอง ผู้บรรเลงสามารถตีตะโพนมอญลงจังหวะได้พอดีโดยไม่ขาดไม่เกิน

๑๗. เพลง "ยังขาน"

๑๘. เพลง "ทะแยปะแล"

๑๙. เพลง "อะโรงอะซ่า"

เพลงตั้งแต่ลำดับที่ ๑๗ ถึง ๑๙ นี้ เป็นเพลงที่มีจังหวะบังคับไม่ตายตัวอย่างเพลงข้างบน เพราะฉะนั้นจึงสามารถเข้ากันกับหน้าทับตะโพนจังหวะอย่างง่ายที่เรียกว่าหน้าทับพม่า (สุจริต ลักษณะ และคณะ ๒๕๓๘ : ๑๑๐)

ในปัจจุบันนี้วงปี่พาทย์มอญในประเทศไทยทั้งของชาวมอญ และชาวไทยยังนิยมเล่นเพลงเหล่านี้ในงานต่าง ๆ อยู่เป็นนิตย โดยเฉพาะเพลงประจำทั้ง ๔ เพลงแรก ถ้าปี่พาทย์วงใดเล่นเพลงประจำทั้ง ๔ เพลงแรกไม่เป็น ก็หมายความว่าเล่นเพลงมอญไม่เป็นเลยสักเพลงเดียว

ในสมัยโบราณผู้บรรเลงปี่พาทย์มอญ มีแต่ชาวมอญเท่านั้น เป็นผู้บรรเลง แต่สมัยหลังต่อมา นักดนตรีปี่พาทย์ไทยได้เริ่มเรียนเพลงมอญ และสร้างเครื่องปี่พาทย์มอญกันมากขึ้นในสมัยปัจจุบันนี้ จึงมีผู้บรรเลงปี่พาทย์มอญ ทั้งชาวมอญและไทย และดูเหมือนชาวไทยจะมีมากกว่าชาวมอญเสียอีก

ทุกคณะปี่พาทย์ไทย จึงมักจะต้องมีวงปี่พาทย์มอญด้วยเสมอ เพราะเวลาในงานศพ เจ้าภาพมักนิยมจัดหาปี่พาทย์มอญไปประกอบแห่ทุกงาน วงปี่พาทย์นางหงส์ซึ่งเป็นวงปี่พาทย์ไทยสำหรับประกอบในงานศพ เกือบไม่มีผู้ใดหาไปประกอบเลย

การรับประเพณีมอญร้องไห้

ชาวมอญมีประเพณีการร้องไห้ในงานศพของพระสงฆ์ผู้ใหญ่ เช่น เจ้าอาวาสหรือในงานพระศพของพระราชาวงศ์ ต่อมาเมื่อคนได้อ่านพงศาวดารมอญเรื่อง "ราชาธิราช" ของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ได้ฟังเพลงมอญร้องไห้ประกอบการแสดงละครเรื่องราชาธิราชของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และฟังเพลงมอญร้องไห้ของกรมศิลปากร ทำให้มีผู้ติดใจการร้องไห้คร่ำครวญสะอึกสะอื้นในเพลงมอญร้องไห้ จึงนำเอาเพลงมอญร้องไห้มาร้องในงานศพอย่างแพร่หลาย เพื่อเป็นเกียรติแด่ครูบาอาจารย์ เจ้านายผู้มีคุณด้วยความอาลัยรัก นอกเหนือจากการร้องไห้ในงานศพของพระสงฆ์ (บุปผา ๒๕๔๑ : ๕๒)

อิทธิพลของภาษามอญต่อภาษาไทย

การที่ไทยมีความสัมพันธ์กับมอญมาช้านานทำให้มีการรับคำในภาษามอญมาใช้ในภาษาไทยด้วย เช่น คำว่า กรุง นาย คลอง ฯลฯ เป็นต้น

คำว่า "กรุง" มอญแปลว่า แม่น้ำ ไทยเรานำมาใช้ในความหมายว่า เมืองหลวง เนื่องจากว่า เมืองหลวงของประเทศมักจะตั้งอยู่ใกล้แม่น้ำ เพื่อความสะดวกในการปกครองและการสัญจรไปมา ผู้เป็นเจ้าของกรุงก็หมายถึงผู้เป็นเจ้าใหญ่เหนือแม่น้ำตลอดทั้งสาย (เสฐียรโกเศศ ๒๕๓๑ : ๒๘)

คำว่า "นาย" เป็นคำเดิมในภาษามอญ แปลว่า เจ้า หรือ นาย แต่ปัจจุบัน "นาย" ในภาษามอญเป็นคำใช้ประกอบหน้าชื่อบุคคลที่เป็นชายสูงอายุ เช่น ผู้เป็นบัณฑิต หรือ ผู้ที่สมควรยกย่องให้เกียรติเช่นเดียวกับไทย นอกจากนี้ไทยเรายังนำคำ "นาย" มาใช้เป็นคำประกอบตำแหน่งหน้าที่เพื่อยกย่องด้วย เช่น นายเรือ นายช่าง เป็นต้น คำว่า "นาย" ในภาษามอญนี้เมื่อมาอยู่กับไทย นานเข้าก็กลายเป็นคำไทยและเรามักจะนำมาเข้าคู่กับคำเดิมของไทยว่า "เจ้านาย" ซึ่งมีความหมายเหมือนเดิม (เสฐียรโกเศศ ๒๕๓๑ : ๒๙-๓๑)

คำว่า "คลอง" เป็นภาษามอญแปลว่า ทาง เช่น คลองเลี้ยว คลองธรรม เป็นต้น ไทยเรานำลำคลองมาใช้กันเป็นสามัญในความหมายว่า ทางน้ำ (เสฐียรโกเศศ ๒๕๓๑ : ๓๘)

อิทธิพลวรรณคดีมอญต่อวรรณคดีไทย

มอญมีความเจริญรุ่งเรืองด้านภาษามาก่อนชนชาติต่าง ๆ เนื่องจากความสามารถในการประดิษฐ์อักษรบันทึกภาษาของตนได้ หลักฐานสำคัญในความสูงส่งด้านภาษาคือจารึกของพระเจ้าจันทรทิศ กษัตริย์พม่าในสมัยพุกาม ใช้ภาษามอญจารึกเรื่องราวด้วยลีลาภาษาระดับวรรณคดี ในขณะนั้นพม่ายังไม่มีอักษรบันทึกภาษาของตนเอง (Nai Pan Hla 1990 : v-vi)

วรรณคดีไทยที่ได้รับอิทธิพลจากมอญได้แก่เรื่อง "ราชาธิราช" เป็นอิทธิพลในด้านเนื้อเรื่อง กล่าวคือ วรรณคดีเรื่องนี้เป็นเรื่องเกี่ยวกับพงศาวดารมอญ ตั้งแต่เริ่มสร้างเมืองเมาะตะมะเป็นต้นไป แต่รายละเอียดส่วนใหญ่เป็นตอนที่ว่าด้วยมหาอุทธรสงครามระหว่างพระเจ้าราชาธิราชของมอญ กับพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องของพม่า การแต่งวรรณคดีเรื่องนี้มีปรากฏในบานแพนกว่า โปรดให้กวี ๔ ท่าน คือ พระยาพระคลัง (เจ้าพระยาพระคลัง [หน]) พระยาอินทรรักษ์คราช พระภิรมย์ และมีพระศรีวิสุทธิราชาแปลและเรียบเรียงขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๘ เรื่องราชาธิราชนี้นอกจากจะเป็นหนังสือที่กรมตำรวจ กระทรวงศึกษาธิการ ได้เคยคัดเลือกคัดตอนเฉพาะตอนศึกพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องไปตีพิมพ์เป็นแบบเรียนสอนอ่านกวีนิพนธ์ซึ่งได้รับการยกย่องว่า "เป็นหนังสือที่ท่านกวีแต่เก่าก่อนได้ร้อยกรองด้วยถ้อยคำอันไพเราะ" (สุภรณ์ ๒๕๑๙ : ๑๕๙)

ประเพณีสงกรานต์ของมอญ

ประเพณีของมอญบางส่วนได้เข้ามาปะปนอยู่ในวัฒนธรรมและประเพณีของไทย ประเพณีที่สำคัญของมอญคือ ประเพณีสงกรานต์ ตรงกับกลางเดือนเมษายนของทุกปี ทั้งมอญและไทยโบราณถือเป็นวันขึ้นปีใหม่ ชาวมอญยังคงรักษาประเพณีเก่า ๆ ในเทศกาลสงกรานต์ไว้ เช่น การแห่ก่อกำบายไปปล่อย การทำบุญด้วยข้าวสงกรานต์ (ข้าวแช่) ตลอดจนการเล่นสบ้า ประเพณีเหล่านี้เป็นที่นิยมและสนใจของคนไทยทั่วไป และจะเห็นได้ว่าประเพณีสงกรานต์ของมอญนั้นมีคนไทยไปร่วมงานด้วยจำนวนมาก เช่น ที่พระปฐมเจดีย์ (สุภรณ์ ๒๕๑๙ : ๑๖๑)

การทำเครื่องปั้นดินเผาและการทำอิฐ

การทำเครื่องปั้นดินเผาและการทำอิฐเป็นอาชีพที่รู้จักกันดีว่าเป็นอาชีพของมอญโดยเฉพาะ ซึ่งชาวมอญได้ทำกันมาแต่ดั้งเดิมในสมัยที่อยู่ในพม่า ครั้นเมื่ออพยพเข้ามาอยู่ในประเทศไทยก็ได้นำเข้ามาทำเป็นอาชีพต่อมาด้วย แหล่งสำคัญที่มีการทำเครื่องปั้นดินเผาที่รู้จักกันดีได้แก่ อำเภอปากเกร็ด จังหวัดนนทบุรี ภาชนะที่ทำมีหลายชนิดตั้งแต่ตุ่มใส่น้ำขนาดต่าง ๆ ไห หม้อ อ่าง ครก ตลอดจนถ้วยชามและอื่น ๆ ในระยะแรก ๆ คงจะทำงานนี้เป็นงานอดิเรกในครัวเรือนควบคู่ไปกับการทำนาซึ่งเป็นอาชีพหลัก ต่อมาภาชนะดินเผานั้นได้เป็นที่นิยมของประชาชนและวัสดุที่ใช้คือดินเหนียวก็หาได้ไม่ยากในแถบเมืองนนทบุรีนั่นเอง มอญแถบนั้นจึงหันมาทำอาชีพนี้เป็นอย่างเป็นล่ำเป็นสัน สันนิษฐานว่าคงจะเป็นในสมัยกรุงธนบุรี หรือรัตนโกสินทร์ตอนต้นซึ่งเป็นช่วงที่มีมอญอพยพเข้ามาตั้งบ้านเรือนที่ปากเกร็ดกันมาก ภาชนะดินเผานั้นเมื่อทำสำเร็จแล้วจะมีมอญอีกพวกหนึ่งจากสามโคกปทุมธานี ล่องเรือมารับซื้อแล้วนำไปขายทางภาคกลางและภาคเหนือ (สุภรณ์ ๒๕๑๙ : ๑๙๔)

ส่วนการทำอิฐนั้นทำกันมากแถบสามโคก ปทุมธานี และคงจะทำกันมาแล้วตั้งแต่สมัยอยุธยาเช่นเดียวกับการทำเครื่องปั้นดินเผา ส่วนมากมักทำเป็นงานอดิเรกในยามว่างจากฤดูกาลทำนา อิฐดังกล่าวมีลักษณะเป็นก้อนสี่เหลี่ยมผืนผ้าเล็ก ๆ ผิวไม่เรียบ เรียกกันว่า อิฐมอญ ซึ่งอาจเป็นเพราะชาวมอญเป็นผู้นำเข้ามาและทำกันมากจนดูเหมือนจะเป็นผู้ผูกขาดการทำอิฐชนิดนี้โดยเฉพาะในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น จะเห็นได้ว่าการก่อสร้างป้อมค่ายและกำแพงเมืองต่าง ๆ ในสมัยนั้น โปรดให้เกณฑ์ไพร่หลวงรามัญไปตั้งเตาทำอิฐ เพื่อใช้ในการก่อสร้าง เช่น การสร้างป้อมกำแพงเมืองกาญจนบุรี ฝั่งตะวันออก ใน พ.ศ. ๒๓๗๕ การสร้างป้อมปราการเมืองบางพระ แขวงเมืองฉะเชิงเทรา ใน พ.ศ. ๒๓๗๗ และการก่อสร้างป้อมค่ายและกำแพงเมืองปราจีนบุรี ใน พ.ศ. ๒๔๑๓ เป็นต้น การที่นิยมใช้แต่อิฐมอญในการก่อสร้างดังกล่าว นอกจากมอญจะเป็นผู้ผูกขาดการทำอิฐมอญแล้ว ยังแสดงว่า อิฐมอญคงจะมีชื่อเสียงและคุณภาพเป็นที่นิยมใช้กันในงานก่อสร้างต่าง ๆ มากกว่าอิฐชนิดอื่น

อารยธรรมการก่อสร้างเมือง

มอญเป็นกลุ่มชนแรก ๆ ในภาคพื้นทวีปของเอเชียอาคเนย์ที่รู้จักการสร้างเมือง ตั้งแต่สมัยทวารวดี มีการขุดคูน้ำและนำเอาดินที่ขุดขึ้นมาก่อเป็นกำแพงล้อมรอบเมือง รูปร่างของเมืองในยุคแรก ๆ เป็นรูปทรงกลม วงรี หอยสังข์ และ สี่เหลี่ยม สันนิษฐานว่า คำว่า “กรุง” ที่หมายถึงเมืองใหญ่ระดับเป็นเมืองหลวงของไทย จะมีที่มาจากคำว่า “เกริง” ในภาษามอญ ซึ่งแปลว่า “คลอง” หมายถึง ที่ที่มีคูคลองล้อมรอบ คูน้ำรอบเมืองนอกจากจะใช้ป้องกันการรุกรานจากศัตรูภายนอกเมืองแล้ว ยังเป็นแหล่งเก็บกักน้ำไว้ใช้ยามหน้าแล้ง นอกจากนี้ยังพบว่ายังใช้เป็นระบบควบคุมน้ำท่วมเมืองในยามน้ำหลากร่วมกับแม่น้ำหรือลำคลองธรรมชาติ ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้สามารถสร้างเมืองในที่ลุ่มติดแม่น้ำได้ (สร้อยดี ๒๕๓๙ : ๕๘) นอกจากนี้มอญยังเป็นพวกแรก ๆ ที่ทำอิฐขึ้นมา ซึ่งเป็นวัสดุสำคัญในการสร้างกำแพงเมืองที่แข็งแรงมั่นคง ในปัจจุบันพวกเขายังคงใช้ “อิฐมอญ” ในการก่อสร้างกันอยู่

รูปร่างของคูเมืองในระยะแรกมีรูปเป็นวงกลม วงรี ต่อมาจึงพัฒนาเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า สี่เหลี่ยมจัตุรัส การรู้จักสร้างเมืองที่มีกำแพงล้อมรอบทำให้เกิดอารยธรรมเมือง ซึ่งเป็นอารยธรรมขั้นสูงของมนุษย์ มีความปลอดภัยในการอยู่รวมกันสูง ทำให้สามารถสร้างสรรค์สิ่งแสดงความสูงส่งของจิตใจมนุษย์ขึ้นมาได้ ได้แก่ ศิลปะ วรรณกรรม สถาปัตยกรรม ดุริยางค์ศิลป์และนาฏศิลป์ ซึ่งเป็นสิ่งแสดงภูมิปัญญาของมนุษย์ในขั้นสูง

ความนิยมในอาหารมอญ

ชาวมอญเกาะเกร็ดกล่าวว่า ชาวมอญเป็นต้นตำรับการทำขนมจีนและข้าวแช่ ชาวมอญได้ถ่ายทอดวิธีการทำขนมจีนและข้าวแช่แก่ชาวไทยมาแต่โบราณกาล ขนมจีนเป็นอาหารที่นิยมรับประทานกันมากโดยทั่วไป คำว่า “ขนมจีน” มีที่มาจากภาษามอญว่า “คะนอม จีน” แปลว่า แป้งสุก ขนมจีนน้ำพริกและน้ำยาของมอญได้รับความนิยมมากในภาคกลาง มีผู้ทำขายทั่วไปและหารับประทานได้ทุกโอกาส (อลิสสา ๒๕๔๒ : ๔๘-๔๙)

ข้าวแช่เป็นอาหารที่ชาวมอญจะทำถวายพระและรับประทานกันในช่วงเทศกาลสงกรานต์ ปัจจุบันนิยมทานกันโดยทั่วไปโดยเฉพาะในหน้าร้อน ข้าวแช่คือข้าวที่หุงด้วยข้าวที่ขัดเอายางออกแล้วไปแช่ในน้ำอบด้วยดอกไม้หอม รับประทานกับเนื้อเค็มฉีกเป็นฝอยผัดหวาน หัวไชโป๊หั่นฝอย ผัดหวาน พริกหยวกนึ่งสอใส่ซุบไซ้ทอด กะปิปั่นซุบไซ้ทอด และผักนึ่งต้มฉีกฝอยเคี้ยวด้วยน้ำกะทิใส่น้ำพริกแกงคั่ว

ประวัติความนิยมข้าวแช่ของคนไทยเริ่มจากในปลายสมัยรัชกาลที่ ๓ และแพร่หลายอย่างมากในพระนครศิริ จังหวัดเพชรบุรี ทำให้ถูกขนานนามว่าเป็นต้นตำรับที่แท้จริง ต่อมากลับเฟื่องฟู

อีกครั้งในสมัยรัชกาลที่ ๕ ทรงเสด็จแปรพระราชฐานมาพระนครคีรี พนักงานเครื่องต้นได้นำข้าวแช่ขึ้นถวาย อันเป็นที่พอพระราชหฤทัยยิ่งนัก จึงได้ทรงฟื้นฟูและปรับปรุงสูตรข้าวแช่ขึ้นใหม่ ซึ่งมีการเล่าขานกันว่าข้าวแช่ฝีมือเจ้าจอมหม่อมราชวงศ์สดับ ตำหนักของพระวิมาดาเธอกรมพระสุทธาสินีนาถนั้นอร่อยและสวยงามมาก จนกลายเป็นต้นแบบของข้าวแช่ในปัจจุบัน (นภลัย

www.thaiday.com ๑๖ มิ.ย. ๒๕๕๔)

เจ้าจอมมารดากลิ่น ในรัชกาลที่ ๔ ผู้มีเชื้อสายมอญ ได้มีโอกาสตั้งเครื่องข้าวแช่ถวายถึงสามแผ่นดิน ตั้งแต่รัชกาลที่ ๔ ถึงที่ ๖ เป็นที่รู้จักทั่วไปว่า พระพุทธเจ้าหลวงทรงมีพระราชกระแสรับสั่งว่า “ถ้าจะกินข้าวแช่ ต้องข้าวแช่ของเจ้าจอมมารดากลิ่น” และเคยอยู่ที่พระนครคีรีในสมัยรัชกาลที่ ๕ (ชิตชนก ๒๕๔๑ : ๔๒-๔๓, ๒๗)

แกงส้มกระเจี๊ยบก็เป็นอาหารมอญที่รู้จักกันดี การปรุงต้องใส่ใบกระเจี๊ยบก่อนแล้วจึงใส่ผักกระเจี๊ยบ เพราะใบกระเจี๊ยบทำให้น้ำแกงไม่เป็นเมือกและมีรสเปรี้ยวโดยไม่ต้องใส่น้ำมะขามเปียกหรือมะนาว (อลิสสา ๒๕๔๒: ๕๙)

ความนิยมในพระเครื่องหรือวิทยุไชย

พระเครื่องในสกุลวิทยุไชย หรือพระเครื่องเมืองลำพูน ประกอบด้วยพระเครื่องพิมพ์เด่น ๆ มากมาย แต่ที่เด่นที่สุดเห็นจะได้แก่ พระรอด ที่มีทั้งหมด ๕ พิมพ์ รองลงมาก็คงเป็นพระคง, พระบาง, พระเปิม, พระเลียง ฯลฯ นับว่าเป็นพระเครื่องที่มีอายุความเก่าแก่มาดั่งตระกูลหนึ่ง ประมาณ ๑,๓๕๐ กว่าปี ได้รับความนิยมแพร่หลายไปทั่ววงการพระเครื่อง ด้วยมีความงามทั้งทางพุทธศิลป์ ความดีเด่นด้านพุทธคุณ อายุความเก่า และความเป็นมาที่น่าสนใจมากมาย โดยเฉพาะพระรอดในด้านแคล้วคลาดปราศจากภัยพิบัติต่าง ๆ เรียกว่า “พระรอดยอดนิรันดร์ตาย” จนได้รับค่านิยมสูงสุดและถูกยกให้เป็นหนึ่งในเบญจภาคี ซึ่งในพระพิมพ์ใหญ่องค์ที่สวยที่สุด มีมูลค่ากว่าสิบล้านบาทแล้วในปัจจุบัน และค่านิยมของพระเครื่องสกุลนี้ก็มิมีราคาเพิ่มขึ้นทุกขณะ เป็นที่เสาะหาอยู่ตลอดเวลา เรียกได้ว่ามีความนิยมอย่างไม่เสื่อมคลาย เป็นสุดยอดพระเครื่องสกุลหนึ่งที่อยู่คู่กับวงการพระมาโดยตลอด (พรอค ๒๕๕๔ : ๖-๗)

บทที่ ๕

การเคลื่อนไหวทางการเมืองของมอญในพม่า

หลังจากอาณาจักรมอญหงสาวดีถูกพระเจ้าอลองพญาแห่งพม่าทำลายลงใน พ.ศ. ๒๓๐๐ เป็นต้นมา ชาวมอญในพม่าพยายามลุกขึ้นต่อสู้หลายครั้ง แต่ไม่เคยสำเร็จ จนกระทั่งพม่าถูกอังกฤษปกครองเป็นเมืองขึ้นและได้เอกราชกลับคืนมาหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ สิ้นสุดลง

อาณานิคมพม่าภายใต้การปกครองของอังกฤษจากอินเดีย

ในพม่าภายใต้การปกครองของอังกฤษ ผู้มีอำนาจในอาณานิคมไม่ได้อาศัยชุมชนมอญเป็นพิเศษ แต่จะเป็นพวกกะเหรี่ยง ทำให้พวกกะเหรี่ยงมีบทบาทมากยิ่งขึ้นในด้านการทหารและการเมือง (Guillon 1999: 212) ซึ่งเป็นไปตามนโยบายแบ่งแยกและปกครอง อังกฤษส่งเสริมชนกลุ่มน้อยต่าง ๆ เช่น มอญ กะเหรี่ยง ไทยใหญ่ คะฉิ่น และยะไข่ เพื่อถ่วงดุลกับพม่าซึ่งเป็นประชากรส่วนใหญ่ นโยบายนี้ก่อให้เกิดผลดีกับชนกลุ่มน้อยในพม่าหลายด้าน ก่อให้ความรู้สึกชาตินิยมในหมู่ผู้นำชนกลุ่มน้อย มีผู้นำชนกลุ่มน้อยเกิดขึ้นในระยะเวลาที่อังกฤษให้สิทธิทางการเมืองแก่ชาวพม่า เพื่อเตรียมการปกครองตนเองเมื่อเป็นเอกราช เช่น ซอ บา อู จี (Saw Ba U Kyi) ผู้นำกะเหรี่ยง ซาย นันทา (Sai Nanda) ผู้นำไทยใหญ่ ออง โทน (Aung Tone) ผู้นำมอญ เป็นต้น (ประเสริฐ ๒๕๔๐: ๑๑)

หลังสงครามโลกครั้งที่สอง สมาคมมอญรามัญญะทั้งหมด (All Ramanya Mon Association: ARMA) ถูกรื้อฟื้นขึ้นภายใต้การนำของ นาย ชิต ธอง (Nai Chit Thaung) เนื่องจากข้อจำกัดที่ ARMA มีต่อกิจกรรมทางการเมืองอย่างเปิดเผย ในปลาย พ.ศ. ๒๔๘๘ ผู้นำมอญชาวคริสต์ นาย ไป โซ (Nai Po Cho) ได้ตั้งสมาคมมอญสามัคคี (United Mon Association: UMA) เพื่อต่อสู้เรียกร้องอิสรภาพของพม่าและมอญก็จะมีอิสระด้วย ขบวนการชาตินิยมมอญยังไม่ได้แยกตัวออกมาเรียกร้องความเป็นอิสระอย่างชัดเจนจากสหภาพพม่าที่กำลังก่อตัวขึ้นโดยมีพม่าครอบงำอยู่ แต่ก็มีสัญญาณแนวโน้มของการแบ่งเป็นฝักฝ่าย นาย ไป โซ และสหายของเขาใน UMA ในที่สุดได้ลาออกจาก ARMA ในต้น พ.ศ. ๒๔๙๐ ในการประชุมที่มีคนเข้าร่วมสามร้อยกว่าคน

ตั้งแต่เริ่มต้น โชคชะตาของนักชาตินิยมมอญได้ผูกติดอยู่กับกะเหรี่ยง ความไฝฝืนของนักชาตินิยมกะเหรี่ยงก่อตัวขึ้นในช่วงขบวนการชาตินิยมพม่าที่เรียกว่า "สมาคมเราชาวพม่า" (Dohbama Asiayon) กะเหรี่ยงมีบทบาทสำคัญในการช่วยอังกฤษขับไล่ญี่ปุ่นออกจากพม่าในช่วงปลายสงครามโลกครั้งที่สอง ผู้นำกะเหรี่ยงได้ถูกทำให้เข้าใจอย่างไม่เป็นทางการว่า ความจงรัก

ภักดีของพวกเขาจะถูกรับรู้โดยรัฐบาลอังกฤษ และกะเหรี่ยงจะได้รับเอกราชเป็นชาติหนึ่งต่างหาก แต่ก็ไม่เป็นจริง

ใน พ.ศ. ๒๔๘๘ ผู้นำชาตินิยมพม่าหนุ่ม ๆ ทั้งหลายซึ่งร่วมมือกับญี่ปุ่นอย่างแข็งขันในตอนแรก ได้เปลี่ยนมาอยู่ข้างอังกฤษ เพราะญี่ปุ่นได้กลายเป็นเจ้าอาณานิคมแทนที่อังกฤษ และญี่ปุ่นก็ได้แสดงให้เห็นว่าไม่มีเจตนาจะให้เอกราชแก่พม่า (พันธุสุรย์, ม.ล. ๒๕๔๒ : ๑๓ เริงอรรด) นายพล ออง ซาน (General Aung San) ผู้บัญชาการหนุ่มแห่งกองทัพอิสรภาพพม่า (Burma Independence Army: BIA) ได้แจ้งแกวิสเคิร์ท เม้าแบทเท่น ผู้บัญชาการสูงสุดฝ่ายพันธมิตรในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ว่า นักชาตินิยมพม่าต้องการอยู่ข้างฝ่ายชนะเมื่อสิ้นสุดสงคราม รางวัลของพวกเขา คือ การได้อยู่ในแนวหน้าของการเคลื่อนไหวสู่เอกราชของพม่า

การเตรียมการสู่เอกราชหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒

ฝ่ายพม่ามีผู้นำในการเรียกร้องเอกราชจากพม่าคือ นายพล ออง ซาน ได้ร่วมกับบุคคลสำคัญคนอื่น ๆ ก่อตั้งพรรคสันนิบาตเสรีภาพประชาชนต่อต้านฟาสซิสต์ (Anti-fascist People's Freedom League: AFPFL) โดยมี นายพล ออง ซาน เป็นประธาน ทะชิน อู นู เป็นรองประธาน และ ทะชิน ทัน ตุน ผู้นำพรรคคอมมิวนิสต์พม่า เป็นเลขาธิการ (พันธุสุรย์, ม.ล. ๒๕๔๒ : ๑๓) ซึ่งได้ขอความร่วมมือจากผู้นำเชื้อชาติต่าง ๆ เข้าเป็นพันธมิตรเพื่อเจรจาทันทีกับอังกฤษ ในจำนวนเชื้อชาติเหล่านี้มีมอญซึ่งถือเป็นชนกลุ่มน้อยกลุ่มหนึ่งที่ได้ร่วมมือกับพม่า (ประเสริฐ ๒๕๔๐ : ๑๒)

นายพล ออง ซาน กับ พันเอก เน วิน และ เหล่าทหารผ่านศึกของ BIA คัดค้านการแยกตัวออกไปจัดตั้งเป็นรัฐของชนกลุ่มน้อย ดังเช่นที่เสนอโดยนักชาตินิยมกะเหรี่ยง ผู้นำพม่ายืนยันว่าพม่าสมัยใหม่จะต้องเป็นรัฐเดี่ยว ดังนั้นเมื่อพม่าได้เอกราชอังกฤษจึงไม่ได้ให้รัฐกอทูเลอิสระกับกะเหรี่ยง

ส่วนหนึ่งที่อังกฤษไม่ได้ให้เอกราชกับกะเหรี่ยงตามสัญญา เพราะพรรคแรงงานที่ชนะการเลือกตั้งได้เป็นรัฐบาลอังกฤษใน พ.ศ. ๒๔๘๘ ไม่สนับสนุนกะเหรี่ยงเหมือนพรรคอนุรักษนิยมเช่นที่ผ่านมา เนื่องจากอังกฤษยังมีประสบการณ์ที่เลวร้ายจากการแยกตัวของปากีสถานออกจากอินเดีย ในการมอบเอกราชให้กับอินเดีย ซึ่งทำให้มีการชนฆ่ากันเองอย่างรุนแรงระหว่างพวกฮินดูกับมุสลิมในอินเดีย อังกฤษจึงคัดค้านการแยกตัวเป็นรัฐอิสระของกะเหรี่ยง และอีกประการหนึ่งก็คือดินแดนที่ฝ่ายกะเหรี่ยงเรียกร้องนั้นมากจนเกินไป ซึ่งครอบคลุมตั้งแต่ดินดอนปากแม่น้ำอิรวดี ภาคตะนาวศรี และส่วนหนึ่งของภาคพะโค ไปจนถึงรัฐกะเหรี่ยงเอง

ในวันที่ ๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๙๐ ในที่ประชุมกะเหรี่ยงทั้งมวลหลายร้อยคนจากพื้นที่ที่มีชาวกะเหรี่ยงอาศัยอยู่ทั้งในเขตดินดอนปากแม่น้ำอิรวดีและขุนเขาด้านตะวันออกใกล้กับชายแดน

ไทย ที่กรุงย่างกุ้ง ซอ บา อุ จี (Saw Ba U Kyi) ผู้นำกะเหรี่ยง ซึ่งเป็นนักกฎหมายที่มีบาร์และ
ร่ำรวย ได้ประกาศจัดตั้ง สหภาพแห่งชาติกะเหรี่ยง (Karen National Union: KNU) โดยมีตัวเขา
เองเป็นประธาน เพื่อเรียกร้องรัฐกอทูเล (Kawthoole) ของกะเหรี่ยงเอง

นายพล ออง ซาน ในฐานะประธานพรรค AFPFL เห็นความจำเป็นที่ต้องใช้นโยบาย
ประนีประนอมกับชนกลุ่มน้อยต่าง ๆ เหล่านี้ จึงยอมให้พันธมิตรกำหนดเงื่อนไขในการเลือกสิทธิ
เพื่อปกครองตนเองลงในการร่างรัฐธรรมนูญใหม่ ซึ่งจะเป็นแม่แบบในการปกครองประเทศหลังได้
รับเอกราชจากอังกฤษ เมื่อ ออง ซาน ได้เป็นนายกรัฐมนตรี ในรัฐบาลเฉพาะกาลเพื่อเตรียมการ
โอนอำนาจการปกครอง ได้ทำสัญญากันที่เมืองปางหลวง (Panglong) ในเขตรัฐฉานของไทยใหญ่
เมื่อวันที่ ๑๒ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๙๐ มีฝ่ายไทยใหญ่ จีน และกะฉิ่น รวม ๒๓ คน ร่วมลงนาม แต่
ไม่มีฝ่ายมอญกับกะเหรี่ยง มีสาระสำคัญคือ คำมั่นสัญญาว่าหลังจากได้รับเอกราชแล้ว ขอให้ทุก
กลุ่มอยู่รวมกันเป็นเวลา ๑๐ ปี หลังจากนั้นชนกลุ่มน้อยที่เป็นพันธมิตรสามารถเลือกที่จะอยู่รวม
กับพม่า หรือว่าจะปกครองตนเอง ข้อตกลงปางหลวงจึงเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ชนกลุ่มน้อยกลุ่มต่าง
ๆ อ้างสิทธิเพื่อการปกครองตนเอง (ประเสริฐ ๒๕๔๐: ๑๒)

รัฐธรรมนูญใหม่ของ "สหภาพ" พม่า ใน พ.ศ. ๒๔๙๐ เรียกว่าเป็นการปกครองแบบสห
พันธ์รัฐ แต่ที่จริงเป็นระบอบรัฐบาลรวมศูนย์อำนาจ ความสัมพันธ์ของรัฐชนกลุ่มน้อยกะฉิ่น
กะเหรี่ยง กะเรนนิ ไทยใหญ่ และภาคปกครองพิเศษของจีน กับรัฐบาลกลาง ได้ถูกจำกัดอำนาจใน
การปกครองตนเองลงจนเป็นเพียงหน่วยปกครองของรัฐบาลกลาง เหมือนกับที่รัฐบาลกลาง
อังกฤษมีต่อสกอตแลนด์

แม้จะได้กันที่ให้ฝ่ายกะเหรี่ยงโดยเฉพาะไว้แล้ว ๒๔ ที่นั่งก็ตาม สหภาพแห่งชาติกะเหรี่ยง
(KNU) ได้ถอนตัวออกจากการเลือกตั้งทั่วไปในวันที่ ๙ เมษายน พ.ศ. ๒๔๙๐ ซึ่ง AFPFL ได้ชัย
ชนะอย่างท่วมท้น ก่อนการเลือกตั้ง นาย สเว จิน (Nai Shwe Kyin) ขณะนั้นใช้ชื่อ บา ลวิน (Ba
Lwin) ซึ่งเป็นประธานเขตปองของ AFPFL ในเมืองสะเทิม ไม่พอใจที่มีการรวมศูนย์การตัดสินใจใน
AFPFL และไม่สนใจดูแลผลประโยชน์ของมอญ กลุ่มมอญใน AFPFL จึงได้แยกตัวออกมาก่อนการ
เลือกตั้งเล็กน้อย

สมาคมมอญสามัคคีที่สัมพันธ์กับ AFPFL ก็ยังต่อต้านการเลือกตั้ง เนื่องจากมอญไม่มีที่
นั่งของตนเองในรัฐสภาเหมือนกับกะเหรี่ยง พรรคสันนิบาตเสรีภาพมอญ (Mon Freedom
League: MFL) จึงเข้าแข่งขันในการเลือกตั้งเพื่อเป็นตัวแทนฝ่ายมอญเอง ลักษณะการคลังชาติ
ของพม่าแสดงออกให้เห็นอย่างชัดเจนในการเลือกตั้ง การเลือกตั้งในเขตของมอญถูกโกงและผู้
สมัครชาวมอญทั้งหมดแพ้การเลือกตั้งแม้กระทั่งในเขตที่ชาวมอญเป็นประชากรส่วนใหญ่

เมื่อ นาพล ออง ซาน ถูกสังหารในวันที่ ๑๙ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๙๐ พร้อมกับคณะรัฐมนตรีเกือบทั้งหมด ซึ่งมีผู้นำชนกลุ่มน้อยร่วมอยู่ด้วยหลายคน ความหวังของชนกลุ่มน้อยต่าง ๆ ด้วบลลง อุ 努 นักการเมืองผู้เป็นพุทธศาสนิกชนที่เคร่งครัดได้เข้ามาเป็นผู้นำ AFPFL แทน

การสนับสนุนการเลือกตั้งของชาวมอญอย่างแข็งขัน และผู้สมัครของมอญแพ้คะแนนเพียงเฉียดฉิว ทำให้นายกรัฐมนตรี อุ 努 ของรัฐบาล AFPFL เชิญผู้สมัครชาวมอญมาเจรจา ตัวแทนของชาวมอญ นำโดย นาย สเว จิน นาย ซาน ฐ (Nai San Thu) (ถูกสังหารใน พ.ศ. ๒๔๙๑ โดยหน่วยล่าสังหารของรัฐบาลกลางเมืองมะละแหม่ง) และ นาย เซ่ง ตุน (Nai Sein Tun) เสนอข้อเรียกร้อง ๗ ข้อและเน้นข้อเรียกร้องสิทธิทางการเมือง ๓ ประการคือ

(๑) สัมมนาประชากรชาวมอญและจัดสรรที่นั่งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรให้ชาวมอญ

(๒) จัดตั้งสภากิจการมอญซึ่งประกอบด้วยสมาชิกรัฐสภาชาวมอญที่มีอำนาจบริหารกิจการของมอญ และ

(๓) จัดตั้งกองพันทหารมอญประจำการเช่นเดียวกับที่อนุญาตให้กับชนกลุ่มน้อยอื่น ๆ

ทั้งหมดนี้ไม่ได้รับการยอมรับ ข้อเรียกร้องที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือให้สิทธิประชาธิปไตยพื้นฐานแก่องค์การทางการเมืองของมอญที่ต่อสู้เพื่อสิทธิอัตวิสัย สิทธินี้ผู้นำของ AFPFL ถือว่าเป็นหลักสากลอยู่แล้ว

ผู้แทนราษฎรชาวมอญกลับมาด้วยความผิดหวังและเปิดการประชุมชนชาติมอญในเดือนสิงหาคม พ.ศ. ๒๔๙๐ ที่เมืองมะละแหม่งเพื่อรายงานให้กับมวลชนชาวมอญทราบ ในที่ประชุมมวลชนได้โต้แย้งว่าข้อเรียกร้องสิทธิของชาวมอญในสัดส่วนเพียงเล็กน้อยถูกปฏิเสธไปแล้ว ขอให้บรรดาผู้นำชาวมอญทั้งหลายต่อสู้เพื่อรัฐที่เป็นของมอญเองซึ่งมอญมีสิทธิที่จะอ้างพม่าตอนล่างทั้งหมดที่เคยเป็นอาณาจักรมอญโบราณมาก่อน จึงได้ลงมติตั้งพรรคการเมืองขึ้นมาเรียกว่า พรรคสันนิบาตเสรีภาพมอญ (Mon Freedom League: MFL)

MFL มี นาย สเว จิน เป็นประธานพรรค นาย ซาน ฐ เป็นเลขาธิการพรรค สมาชิกอาวุโสคนอื่น ๆ ประกอบด้วย นาย ตุน เถ (Nai Tun Thein) นาย งเว เถ (Nai Ngwe Thein) นาย ฮลา หม่อง (Nai Hla Maung) และผู้นำหญิงเพียงคนเดียวคือ มิ หงสา (Mi Hongsa) มีสำนักงานใหญ่อยู่ที่มะละแหม่ง MFL ได้มีมติให้ยกเลิกสภากิจการมอญ (Mon Affairs Council) ที่ตั้งขึ้นโดยรัฐบาลพม่า ดำเนินการเรียกร้องสิทธิอันชอบธรรม ความเป็นพลเมืองมอญตามกฎหมาย และสิทธิมนุษยชน เรียกร้องสิทธิในการจัดตั้งรัฐบาลของตนเอง ได้เริ่มกำหนดแนวทางเพื่อรณรงค์ชาวมอญทั้งในเมืองและตามชนบท อีกทั้งเตรียมพร้อมที่จะรับมือกับการปราบปรามจากรัฐบาลพม่า (ประเสริฐ ๒๕๔๐: ๑๗)

นาย สเว จิน เดิมชื่อ นาย บา ลวิน ถือกำเนิดใน พ.ศ. ๒๔๕๖ ใกล้เมืองสะเทิม ใจกลางดินแดนมอญ เป็นบุตรของ อุ สเว ปอง และ ดอ สเว มิ ซึ่งเป็นเจ้าหน้าที่ฝ่ายที่ดินเมืองสะเทิม เขา

ศึกษาในคณะศิลปศาสตรบัณฑิตที่มหาวิทยาลัยย่างกุ้งใน พ.ศ. ๒๔๘๖-๒๔๘๗ นาย สเว จิน เป็นผู้นำดีเด่นด้านวิชาทหารของมหาวิทยาลัย มีความสามารถทางตัวเลขอังกฤษและพิมพ์ดีดอังกฤษโดยได้รับใบประกาศนียบัตรจากหอการค้าแห่งกรุงลอนดอน (London Chamber of Commerce) จึงเข้าทำงานเป็นเจ้าหน้าที่ของเลขานุการคณะรัฐบาลพม่า (กิตติ ๒๕๓๓ : ๑๔๕) จนกระทั่งเกิดสงครามโลกครั้งที่สอง ทำงานในกองทัพเรืออังกฤษประมาณ ๑ ปีเศษ เมื่อลาออกจากกองทัพเรือ ขณะนั้นญี่ปุ่นปกครองพม่า ในระหว่างนั้น นาย สเว จิน ได้ร่วมงานกับขบวนการใต้ดินต่อต้านฟาสซิสต์ (ประเสริฐ ๒๕๔๐ : ๑๗) ร่วมกับน้องชายอีกคนจนกระทั่งน้องชายถูกญี่ปุ่นจับและถูกฆ่าตายใน พ.ศ. ๒๔๘๘ (เพิ่ม ๒๕๓๙ : ๓) จนถึงสงครามโลกครั้งที่ ๒ ยุติลง

นอกจากจะมีบทบาทในการจัดตั้งทั้งสันนิบาตเสรีภาพมอญและแนวร่วมสามัคคีมอญแล้ว นาย สเว จิน ยังเป็นประธานพรรคมอญใหม่ (New Mon State Party: NMSP) ตั้งแต่ก่อตั้งขึ้นในเดือนกรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๐๑ ซึ่งเป็นพันธมิตรที่มีประสิทธิภาพของกลุ่มกองกำลังชาติพันธุ์ต่าง ๆ ที่ต่อต้านรัฐบาลย่างกุ้ง และจาก พ.ศ. ๒๕๓๔ ถึง ๒๕๓๘ เป็นประธานของแนวร่วมประชาธิปไตยแห่งชาติ (National Democratic Front: NDF) ในวงการฝ่ายค้านของพม่า นาย สเว จิน ได้รับการนับถือว่าเป็นรัฐบุรุษ โฆษกฝีปากเอกของนักชาตินิยมชาติพันธุ์ต่าง ๆ อย่างไรก็ตาม หลังจากการหยุดยิงระหว่าง NMSP กับรัฐบาลทหารพม่า (SLORC) ผู้นำมอญผู้คร่ำหวอดก็ไม่ได้รับการยอมรับจากผู้ที่เคยชื่นชมเขามาก่อนเป็นจำนวนมาก

เอกราชกับรัฐบาลประชาธิปไตย - รัฐบาลอุNu

พม่าได้เอกราชจากอังกฤษในวันที่ ๔ มกราคม พ.ศ. ๒๔๙๑ โดยมี อุ Nu เป็นนายกรัฐมนตรี ได้ดำเนินการปราบปรามขบวนการเรียกร้องเอกราชของชนกลุ่มน้อยต่าง ๆ ภายในประเทศ เช่น กองทัพรัฐฉานอิสระ (Shan State Independence Army) แนวร่วมสามัคคีชาวมอญ (The Mon United Front: MUF) สหภาพแห่งชาติกะเหรี่ยง (KNU) และพรรคแนวร่วมอาระกัน (Arakan League Party) เป็นต้น (ประเสริฐ ๒๕๔๐ : ๑๔) นอกจากนี้ยังมีกลุ่มการเมืองอื่น ๆ ที่มีอุดมการณ์ต่างจากรัฐบาลพม่าคือ พรรคคอมมิวนิสต์พม่า (The Communist Party of Burma: CPM) พรรคคอมมิวนิสต์ธงแดง (The Red Flag Communist Party: RFCP) และ องค์การอาสาสมัครประชาชน (The People's Volunteer Organization: PVO) เป็นต้น

นอกจาก UMA และ MFL แล้ว ยังมีขบวนการชาตินิยมของมอญกลุ่มที่ ๓ ที่เคลื่อนไหวในช่วงที่พม่าได้เอกราช คือ แนวร่วมสามัคคีชาวมอญ (Mon United Front: MUF) หรือ องค์การอิสระภาพมอญ (Mon Independence Organization) มี นาย ฮลา หม่อง เป็นประธาน นาย โมน ธะชิน จี (Nai Mon Thakhinkyi) เป็นรองประธาน นาย งเว เรง เป็นเลขาธิการ และนาย สเว จิน เป็นเจ้าหน้าที่ข่าวสาร

องค์การป้องกันชาติมอญ (Mon National Defense Organization: MNDO) องค์การกองกำลังของมอญองค์กรแรกในยุคใหม่ ได้ถูกจัดตั้งขึ้นที่เมืองมะละแหม่ง ในเดือนมีนาคม พ.ศ. ๒๕๔๑ โดย ออง โทน ร่วมกับ นาย สเว จิน และ โนน ลา (Non Lar) รวบรวมกำลังคนซึ่งประกอบด้วยชาวนาและชาวสวนยาง กระจายการเคลื่อนไหวไปสู่หัวเมืองทางตอนใต้ เช่น เมืองมูเตจ เมืองเย เมืองป็อกเบ็นแกวัน เมืองธานบิวชายัต เป็นต้น (ประเสริฐ ๒๕๔๐: ๑๓-๑๔) MNDO เป็นหน่วยรบของ MFL และตั้งตามแบบองค์การป้องกันชาติกะเหรี่ยง (Karen National Defense Organization: KNDO) ซึ่งตั้งขึ้นโดย มานัน บา ซาน (Mahn Ba Zan) ในเดือนกรกฎาคมปีก่อนหน้านั้น ในฐานะหน่วยรบของ KNU ของ ซอ บา อุ จี

นาย ออง โทน เป็นผู้นำขบวนการกู้ชาติมอญคนแรก เกิดที่เมืองมะละแหม่ง บิดาของเขาเคยดำรงตำแหน่งนายอำเภอพังงะ ซึ่งอยู่ทางตอนใต้ของเมืองมะละแหม่ง ในครั้งที่อังกฤษปกครองพม่า นาย ออง โทน มีการศึกษาเพียงระดับมัธยมศึกษา แต่มีความปรารถนาเอกราชของมอญอย่างแรงกล้า จึงได้จัดตั้งกองกำลังป้องกันตนเองขึ้นมา ผลงานของ นาย ออง โทน เป็นการสร้างความรู้สึกชาตินิยมในหมู่ชาวมอญรุ่นแรก (ประเสริฐ ๒๕๔๐ : ๑๖)

ตั้งแต่แรก องค์การปฏิวัติทั้งสองของมอญและกะเหรี่ยงตั้งชื่อเรียกร้องเพื่อปกครองและกำหนดชะตากรรมของตนเอง อย่างไรก็ดี แม้หน่วยรบทั้งสองมีอุดมการณ์ชาตินิยมที่เข้มแข็งร่วมกัน KNDO และ MNDO ต่างก็ถูกกำหนดแต่เริ่มต้นให้เป็นองค์กรปกป้อง หรือ ป้องกัน ประชากรพลเมืองของกะเหรี่ยงและมอญ และในปีเริ่มแรกที่พม่าได้เอกราช บรรดากองกำลังพิเศษของพม่ารวมทั้งทหารผ่านศึกของ BIA ได้เกี่ยวข้องในการละเมิดสิทธิมนุษยชนส่วนใหญ่ต่อชุมชนชาติพันธุ์ชนกลุ่มน้อยต่าง ๆ กะเหรี่ยงจะตกเป็นเป้าหมายโดยเฉพาะ เนื่องจากถูกมองว่ามีความจงรักภักดีต่ออังกฤษ และชื่อเรียกร้องการแยกตัวของผู้นำชาตินิยมกะเหรี่ยง

ในเดือนกรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๔๑ สงครามกลางเมืองกับกลุ่มชาติพันธุ์ก็เริ่มขึ้นเมื่อ มานัน บา ซาน นำ KNDO เข้าสู่การปฏิวัติ (KNU ได้กลายเป็นองค์กรนอกกฎหมายเมื่อเดือนมกราคม พ.ศ. ๒๕๔๒) ถึงสิ้นปีพวกกบฏกะเหรี่ยงก็ควบคุมพื้นที่ชนบทส่วนใหญ่ของพม่า รวมทั้งยึดเมืองจำนวนหนึ่งในพม่าภาคกลาง ได้ และตะวันออก

ในไม่ช้า MNDO ก็เข้าร่วมการปฏิวัติกับกะเหรี่ยง และภายในเดือนสิงหาคม พ.ศ. ๒๕๔๑ การปฏิวัติของมอญก็เริ่มขึ้น ในต้นเดือนนั้นฝ่ายกบฏมอญ นำโดย นาย สลา หม่อง และ นาย สเว จิน กับฝ่ายกะเหรี่ยง นำโดย ซอ บา อุ จี ได้ตกลงข้อผูกพันร่วมกัน ๔ ข้อคือ

- (๑) มอญและกะเหรี่ยงจะร่วมกันต่อสู้เพื่อจัดตั้งรัฐมอญและกะเหรี่ยง
- (๒) หากจำเป็น ทั้งสองก็พร้อมที่จะสละชีวิตเพื่อบรรลุเป้าหมายที่ไผ่ผืน
- (๓) หากไม่มีความยินยอมจากฝ่ายหนึ่งแล้ว อีกฝ่ายหนึ่งจะทำข้อตกลงกับฝ่ายที่สามไม่ได้

และ

(๔) เมื่อเป้าหมายสูงสุดได้บรรลุแล้ว มวลชนมอญและกะเหรี่ยงจะตัดสินใจว่าจะจัดตั้งเป็นรัฐรวมกันของทั้งสองภาษาหรือเป็นรัฐแยกกันของแต่ละภาษา

สัญญานี้เป็นพื้นฐานของข้อตกลงที่สำคัญอื่น ๆ ระหว่างฝ่ายกบฏชาตินิยมมอญกับกะเหรี่ยง และช่วยผลักดันพันธมิตรที่หย่อนยานในบางครั้ง ให้ยั่งยืนมาได้เกือบ ๕๐ ปี

เกือบจะทันทีหลังจากลงนามในข้อผูกพันร่วมกัน รัฐบาลของ AFPFL ก็สั่งเรียกคืนอาวุธที่ใช้ป้องกันหมู่บ้านจากหมู่บ้านมอญและกะเหรี่ยงในเขตสะเทิมและมะละแหม่ง ฝ่ายรัฐบาลเริ่มใช้อำนาจกดดัน เพื่อตอบโต้คำสั่งนี้ องค์การป้องกันชาติกะเหรี่ยง (KNDO) และองค์การป้องกันชาติมอญ (MNDO) ได้ยึดอาวุธให้มากที่สุดเท่าที่จะรวบรวมจากหมู่บ้านต่าง ๆ ได้

การตอบสนองในด้านลบของบรรดาผู้นำมอญทำให้ นาย สเว จิน กับผู้นำมอญคนอื่น ๆ อีก ๑๗ คนถูกจับกุมโดยอาศัยกฎหมายหมวด ๕ ของพระราชบัญญัติรักษาระเบียบสาธารณะ หลังจากถูกคุมขังในคุกเมืองมะละแหม่งอยู่ ๓ วัน ในคืนที่ ๔ กองทหารของ KNDO ร่วมมือกับ MNDO ได้ยึดเมืองและมะละแหม่งในวันที่ ๓๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๙๑ โดยปราศจากการยิงปืนแม้เพียงนัดเดียว ได้ปล่อยตัวผู้นำมอญออกมา และเร่งเร้าให้คณะกรรมการธิการเขตลงนามปล่อยตัวผู้นำมอญคนอื่น ๆ ด้วย กองทหารของ KNDO และ MNDO ได้ยึดเมืองสะเทิมก่อนหน้านั้นแล้ว ไม่กี่วันต่อมาฝ่ายรัฐบาลก็ได้เมืองมะละแหม่งคืน เมื่อ อู นู สัญญาว่าจะจัดตั้งคณะกรรมการคณะหนึ่งขึ้นมาเพื่อดูความเป็นไปได้ที่จะให้อำนาจปกครองตนเองภายใต้สภาพพม่าแก่ชนกลุ่มน้อย (Lintner 1999: 11) หนังสือพิมพ์ต่อมารัฐบาล AFPFL ได้ประกาศจัดตั้งคณะกรรมการสอบสวนการปกครองตนเองของภูมิภาค (Regional Autonomy Enquiry Commission) สำหรับยะไข่ กะเหรี่ยง และมอญ ร่วมกับตัวแทนของกลุ่มชาติพันธุ์หลักทั้ง ๓ รวมทั้งพม่าด้วย

ในการประชุมคณะกรรมการครั้งแรก คณะกรรมการฝ่ายมอญสองคนคือ นาย ฮลา หม่อง ประธานแนวร่วมสามัคคีชาวมอญ (MUF) และ นาย โป โซ ประธานสมาคมมอญสามัคคี (UMA) ได้เรียกร้องให้จัดตั้งรัฐมอญที่มีอธิปไตยอิสระ ประกอบด้วยภาคตะนาวศรี ภาคพะโค และภาคอิรวดี ซึ่งครอบคลุมดินแดนพม่าตอนใต้ทั้งหมดที่เป็นดินแดนในอาณัติกรรมอยู่โบราณแต่เดิม และฝ่ายกะเหรี่ยงเรียกร้องก็พื้นที่ที่กะเหรี่ยงครอบงำอยู่ในพม่าตอนใต้เช่นเดียวกัน พื้นที่ทับซ้อนกัน แต่มอญและกะเหรี่ยงมีความเข้าใจกันเป็นอันดี ฝ่ายยะไข่เรียกร้องภาคยะไข่เป็นรัฐของตนเอง นาย สเว จิน ในขณะนั้นดูแลการโฆษณาชวนเชื่อและประชาสัมพันธ์ รวมทั้งเป็นบรรณาธิการของหนังสือพิมพ์ทางการเมืองของ MUF รายักษ์ชื่อ "The Tenasserim" (ตะนาวศรี) เพื่อเผยแพร่ข่าวสารการเคลื่อนไหวไปยังชาวมอญทั้งในเมืองและชนบท (ประเสริฐ ๒๕๔๐ : ๑๘)

บรรยากาศทางการเมืองคุกรุ่นขึ้นมาเมื่อหนังสือพิมพ์พม่าแสดงทัศนคติต่อมอญและกะเหรี่ยง ในระหว่างสัปดาห์สุดท้ายของเดือนธันวาคม พ.ศ. ๒๔๙๑ ทั้ง KNDO และ MNDO ก็ถูกประกาศว่าเป็นองค์การนอกกฎหมายโดยรัฐบาล AFPFL ผู้นำชั้นสูงของมอญ นาย ชาน อู

เลขาธิการพรรค MFL ถูกลอบสังหารที่กลางเมืองมะละแหม่งตอนเที่ยงวัน ในเดือนธันวาคม พ.ศ. ๒๕๔๑ โดยหน่วยล่าสังหารของรัฐบาล ผู้นำอีกคนหนึ่งคือ นาย งเว เกง (Nai Ngwe Gaing) ถูกยิงเสียชีวิตที่สถานีรถไฟเมืองมูเตง บางคนถูกกักขัง เช่นเดียวกับผู้นำชั้นสูงของกะเหรี่ยงหลายคน รัฐบาล AFPFL ประกาศภาวะฉุกเฉินทั่วประเทศ ได้ส่งกำลังเข้าปราบปราม ทำการเผาบ้านเรือน ราษฎร วัดวาอาราม และทำลายพืชผลเสียหาย เช่น ที่ตำบลเกริกปอยด์ เขตอำเภอพังงะ ทาง การพม่าเข้าจับกุมราษฎรและเผาหมู่บ้าน (ประเสริฐ ๒๕๔๐: ๑๓) จึงช่วยซ้ำเติมสถานการณ์ให้เป็น สงครามกลางเมืองอย่างเต็มทีซึ่งยาวนานถึง ๕๐ กว่าปีจนถึงปัจจุบันนี้

ในเดือนมกราคม พ.ศ. ๒๕๔๒ นาย สเว จิน ประธานพรรค MFL ถูกจับกุมพร้อมผู้นำ กะเหรี่ยงอีก ๔ คน แล้วนำขึ้นเครื่องบินไปกักขังที่เมืองมันทเล (ประเสริฐ ๒๕๔๐: ๑๔) กำลัง ทหารกะเหรี่ยงและมอญยึดครองอินเซิง (Insein) ที่ตั้งอยู่ติดกับย่างกุ้งเป็นเวลาหลายวัน ก่อนถูก ขับไล่โดยการโจมตีทางอากาศ (Guillon 1999: 213)

จนถึง พ.ศ. ๒๕๔๓ คอมมิวนิสต์ทั้งสองฝ่าย กะเหรี่ยงและมอญ กะเรนนี และปะโอ พร้อม ด้วยมุสลิมจากฮิंदินแห่งรัฐอาระกัน (ยะไข่) ในพม่าตะวันตก ต่างก็เป็นกบฏ ในเดือนมกราคม พ.ศ. ๒๕๔๓ รบ บา อุ จี ผู้ให้กำเนิดการปฏิวัติกะเหรี่ยง ได้ถูกสังหารในการโจมตีใกล้กับเมียวดี ชายแดนไทย-พม่า ทำให้ขบวนการของกะเหรี่ยงลดความเข้มแข็งลงไปมาก กว่าที่พื้นตัวขึ้นมาใช้เวลา หลายสิบปี

เมื่อ ๒๔ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๔๔ นาย สเว จิน ถูกปล่อยตัวออกจากคุกที่เมืองมันทเล หลังการเลือกตั้ง ซึ่ง AFPFL ก็ชนะการเลือกตั้งอีก แต่ก็ยังถูกกักบริเวณที่กรุงย่างกุ้งอีก ๑ ปี เมื่อวันที่ ๒๔ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๔๕ ก็พ้นกำหนดกักบริเวณ เขาพบว่าบ้านของเขาที่หมู่บ้านพะลัด (Phalat village) ถูกปล้นทรัพย์สินไปหมด เพื่อความปลอดภัยของชีวิตตัวเองและครอบครัว เขาจึงตัดสินใจหนีเข้าไปอยู่ในเขตยึดครองของขบวนการต่อต้านรัฐบาลของมอญและกะเหรี่ยงใน ป่าบริเวณเทือกเขาตะนาวศรีใกล้กับชายแดนไทย-พม่า (ประเสริฐ ๒๕๔๐: ๑๔)

ในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๔๕ กลุ่มชาตินิยมของมอญทั้ง ๓ คือ สันนิบาตเสรีภาพ มอญ (MFL) ของ นาย สเว จิน สมาคมมอญสามัคคี (UMA) ของ นาย ไป โซ และ แนวร่วมสามัคคี ชาวมอญ (MUF) ได้รวมกันจัดตั้งเป็น แนวร่วมประชาชนมอญ (Mon People's Front: MPF) มี นาย ออง ทุน (Nai Aung Htun) เป็นประธาน

ถึงจุดนี้ นาย บา ลวิน ได้เปลี่ยนมาใช้ชื่อในการปฏิวัติว่า นาย สเว จิน เพื่อเป็นเกียรติแก่ นิกายพุทธศาสนาที่ชื่อ สเว จิน ซึ่งมีชื่อเสียงในด้านความเคร่งครัดวินัย นาย สเว จิน เป็นผู้เตรียม คำแถลงการณ์ที่กำหนดโครงการของแนวร่วมที่ได้แจกจ่ายไปยังพรรคปฏิวัติต่าง ๆ และสถานทูต ต่างประเทศในย่างกุ้งและกรุงเทพฯ ขบวนการกู้ชาติของมอญจึงกลับมามีบทบาทที่ได้รับการยอมรับจากกลุ่มชาติพันธุ์พันธมิตรทั้งหลาย และเป็นไท่เกรงขามของศัตรู

ต่อมารัฐบาลอุ Nu ได้สัญญากับ MPF ว่าจะจัดตั้งรัฐมอญปกครองตนเองและได้รับการยอมรับตามกฎหมาย ถ้า MPF ยอมมอบอาวุธให้กับรัฐบาลพม่า ผู้นำของ MPF ส่วนใหญ่ยินยอมหยุดยิงกับรัฐบาลพม่า เพราะเห็นว่าอุ Nu ไม่ได้แสดงตัวเป็นปฏิปักษ์กับมอญ และการต่อสู้เรียกร้องเอกราชของมอญด้วยอาวุธ ๑๐ ปีที่ผ่านมาไม่มีผลเท่าที่ควร รัฐบาลพม่าคงจะไม่ยินยอมให้เอกราชแก่มอญในเร็ววัน นาย ออง โทน จึงได้พาพลพรรคประมาณ ๑,๐๐๐ กว่าคน มอบอาวุธแก่รัฐบาลเมื่อ ๑๙ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๐๑

แต่ นาย สเว จิน ไม่ยินยอมวางอาวุธ จึงได้แยกออกมาก่อตั้งพรรครัฐมอญใหม่ (New Mon State Party, NMSP) มักจะเรียกสั้น ๆ ว่า พรรคมอญใหม่ เมื่อ ๑๙ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๐๑ เพื่อเป็นองค์กรหลักในการต่อสู้เรียกร้องเอกราชมอญกับรัฐบาลพม่า ทั้งทางด้านการเมือง การทหาร นาย สเว จิน ได้รวบรวมชาวมอญจัดตั้งกองกำลังติดอาวุธขึ้น ทำการรบแบบกองโจร บริเวณชายแดนไทย-พม่า ใกล้กับพระเจดีย์สามองค์ อำเภอสังขละบุรี จังหวัดกาญจนบุรี บริเวณดังกล่าวนี้เป็นที่มั่นที่สำคัญขององค์กร มีราษฎรมอญที่หลบหนีสงครามกลางเมือง การปราบปราม และการเกณฑ์แรงงาน ได้อพยพหลบหนีเข้ามาสมทบเพิ่มขึ้นเป็นระยะ ๆ พรรคมอญใหม่จึงต้องทำหน้าที่คุ้มครองความปลอดภัยให้กับราษฎรที่หลบหนีมาอยู่ใน บริเวณชายแดนไทย-พม่า ซึ่งมีไม่น้อยกว่า ๓ หมื่นคนด้วย (ประเสริฐ ๒๕๔๐: ๑๘)

ตั้งแต่ยินยอมมอบอาวุธเป็นต้นมา MPF จึงเป็นองค์กรการเมืองตามกฎหมายและดำเนินการตามแนวทางรัฐสภา นาย ออง โทน และเพื่อนร่วมงาน ได้รับเลือกตั้งให้เป็นรัฐมนตรีการสงครามและการจัดที่อยู่อาศัย

อย่างไรก็ดี อุ Nu ไม่ได้เป็นศัตรูต่อชาวมอญ แม้ในปัจจุบันชาวมอญอาวุธยังคงเคารพผู้นำท่านนี้อย่างยิ่ง ผู้มีลักษณะส่วนตัวอันโดดเด่นเป็นผู้ศรัทธาศาสนาพุทธอย่างแรงกล้า และภายใต้ระบอบการปกครองของเขาจนกระทั่ง พ.ศ. ๒๕๐๕ วัฒนธรรมมอญก็กลับมาเพื่อผู้อีกครั้งในพม่า มีโรงพิมพ์ วารสาร (เช่น "Mon Bulletin" พิมพ์สองภาษา อังกฤษกับมอญ) จัดงานฉลองวัฒนธรรมมอญประจำปี (Guillon 1999: 213)

ขณะนั้น การทดลองการปกครองในระบอบประชาธิปไตยตามแนวทางรัฐสภาของพม่าอันแสนสั้นก็มาถึงจุดสิ้นสุด รัฐบาล AFPFL ของ อุ Nu เป็นรัฐบาลผสมที่ร่วมมือกันอย่างหลวม ๆ ระหว่างกลุ่มการเมืองทั้งหลาย เมื่อฝ่ายนายกรัฐมนตรียุ Nu ได้ยึดแนวทางสังคมนิยมในการบริหารประเทศ ปฏิเสธฝ่ายที่ยึดถือแนวทางมาร์กซิสต์โดยสิ้นเชิง มีการกวาดล้างภายในพรรครัฐบางครั้งยิ่งใหญ่ มีการสะสมกองกำลังติดอาวุธและปะทะกันด้วยอาวุธของทั้งสองฝ่ายและฝ่ายอื่น ๆ ที่ขัดแย้งกันอีก (พันธุ์สุรย์, ม.ล. ๒๕๔๒ : ๒๙)

การต่อต้านรัฐบาลและความวุ่นวายจลาจลต่าง ๆ มีอยู่ในพื้นที่กว้างขวางตามชนบทของพม่า สถานการณ์ที่ไม่มั่นคงนี้ ทำให้พลเอก เน วิน (General Ne Win) และผู้นำทหารพม่า

(Tatmadaw) ทนไม่ไหว ฝ่ายทหารรู้สึกว่าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของพม่ากำลังถูกคุกคาม เมื่อสถานการณ์เลวร้ายเกินกว่าที่รัฐบาลพลเรือนจะควบคุมได้ ในวันที่ ๒๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๐๑ นายกรัฐมนตรี อุ นู ได้มอบตำแหน่งนายกรัฐมนตรีรักษาการให้แก่พลเอก เน วิน ผู้นำกองทัพ ให้เข้ามาบริหารประเทศเพื่อควบคุมสถานการณ์

ระหว่าง พ.ศ. ๒๕๐๑ ถึง ๒๕๐๓ พม่าถูกปกครองด้วยกฎหมาย ภายใต้ “รัฐบาลรักษาการ” ของทหารที่ถูกควบคุมโดยผู้บัญชาการทหาร พลเอก เน วิน เพื่อจัดให้มีการเลือกตั้งที่บริสุทธิ์ และยุติธรรมหลังปราบปรามการก่อการร้ายและอาชญากรรมให้ยุติลง ในคณะรัฐบาลของเขามีแต่อดีตข้าราชการ ไม่มีนักการเมืองที่สังกัดพรรคเลย จัดระบบการบริหารราชการแผ่นดินเสียใหม่ ด้วยการถอดถอนข้าราชการพลเรือนบางส่วนออก แล้วจัดให้ข้าราชการทหารและคนของกองทัพ เข้าไปดำรงตำแหน่งเหล่านั้นแทน การปกครองดินแดนส่วนภูมิภาค โดยเฉพาะรัฐของกลุ่มชนชาติต่าง ๆ จะถูกควบคุมจากรัฐบาลสหภาพในส่วนกลางอย่างรัดกุมยิ่งขึ้น (พันธุ์สุริย์, ม.ล. ๒๕๔๒ : ๒๙)

หลังการเลือกตั้งในเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๐๓ การปกครองของประเทศก็กลับไปอยู่ในมือพลเรือน อุ นู ซึ่งในขณะหาเสียงได้สัญญาที่จะจัดตั้งรัฐใหม่ของชาติพันธุ์อีก ๒ รัฐ ในด้านตะวันออกและตะวันตกของประเทศ ให้แก่ประชากรที่เก่าแก่ที่สุดของพม่าสองชนชาติคือมอญและอาระกัน (ยะไข่) ในขณะที่ยึดอำนาจเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๕ ที่กลับไปสู่การปกครองของทหารนั้น รัฐบาล อุ นู กำลังเตรียมการจัดตั้งรัฐของชาติพันธุ์ที่ ๖ และ ๗ ภายใต้สหภาพพม่า และได้เริ่มการสอนหนังสือมอญในโรงเรียนประถมที่เมืองสะเทิมและมะละแหม่ง

จนกระทั่งประมาณ พ.ศ. ๒๕๐๕ มีความเป็นไปได้ที่จะมีการตกลงระหว่างรัฐบาลอย่างกึ่งและกลุ่มกบฏชนชาติต่าง ๆ ผู้นำของกลุ่มชนชาติต่าง ๆ ได้นัดมาประชุมร่วมกันเมื่อเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๐๕ เพื่อพิจารณาปฏิบัติให้เป็นไปตามรัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. ๒๔๙๐ เรื่องการอนุญาตให้รัฐชนชาติมีสิทธิเลือกได้ว่าจะอยู่ในปกครองของสหภาพหรือเป็นรัฐอิสระ ซึ่งนายกรัฐมนตรี อุ นู กำลังพิจารณาเสนอให้มีการแก้ไขรัฐธรรมนูญให้พม่าเป็นสหพันธรัฐ และประกาศว่ารัฐจะโอนกิจการค้าต่างประเทศทั้งหมดให้เป็นของรัฐในวันที่ ๑ มีนาคม ซึ่งสร้างความไม่พอใจแก่ผู้ลงทุนในภาคเอกชนเป็นอย่างยิ่ง (พันธุ์สุริย์, ม.ล. ๒๕๔๒ : ๒๙)

แต่แล้วเมื่อวันที่ ๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๐๕ นายพล เน วิน ก็ได้นำกำลังกองทัพเข้ายึดอำนาจจากรัฐบาล อุ นู เหตุผลสำคัญข้อหนึ่งก็คือ ไม่เห็นด้วยกับความคิดที่จะแก้ไขรัฐธรรมนูญให้พม่าเป็นสหพันธรัฐอย่างแท้จริง (Pure Federalism) ป้องกันไม่ให้รัฐบาล อุ นู มอบประเทศให้กับพวกแบ่งแยกดินแดน (พันธุ์สุริย์, ม.ล. ๒๕๔๒ : ๓๑) ฝ่ายกองทัพได้ประกาศยกเลิกรัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. ๒๔๙๐ พร้อมกับสังยุบลภา และตั้งสภาปฏิวัติขึ้นปกครองประเทศ ประกอบด้วยนาย

ทหารคนสำคัญ ๑๗ นายโดยมีพลเอก เน วิน เป็นประธานสภาด้วยตนเอง อำนาจเบ็ดเสร็จก็ตกอยู่ที่นายพล เน วิน (พันธุ์สุรย์, ม.ล. ๒๕๔๒ : ๓๒)

รัฐบาลเผด็จการทหารของพลเอก เน วิน กับสังคมนิยมแบบพม่า

ในยุคพลเอก เน วิน ทศนคติของทั้งสองฝ่ายต่างก็เลวร้ายลง ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๐๓ รัฐบาลมีนโยบายต่อต้านการกบฏในสงครามการเมืองพม่า แต่ใน พ.ศ. ๒๕๑๓ เป็นต้นมาได้กลายเป็นนโยบายที่เรียกกันว่า “ยุทธการตัดสี่” (The Four Cuts Strategy) นั่นคือ

(๑) ตัดอาหาร (Food) ชาวพม่าทำอะไรได้เท่าไรต้องขายให้ทางการ เหลือไว้เพียงแค่พอกินในครอบครัวเท่านั้น ไม่เหลือพอสำหรับคนในป่าได้ (๒) ตัดเงินทุน (Funds) (๓) ตัดการข่าว (Intelligence) เšinเซอร์ข่าวทุกอย่างที่เกี่ยวกับการต่อสู้ของฝ่ายตรงข้ามรัฐบาล ไม่ให้มีการติดต่อใด ๆ แม้กระทั่งนักท่องเที่ยวที่มาเยือนพม่าก็จะถูกจำกัดให้เที่ยวได้เฉพาะเมืองย่างกุ้งและบางเมืองเท่านั้น เมืองส่วนใหญ่ในพม่าเป็นเขตต้องห้ามสำหรับนักท่องเที่ยวโดยทหารพม่าอ้างว่าเพื่อความมั่นคงของประเทศ (๔) ตัดกำลังพล (Recruits) ประชากรพลเรือนที่อาศัยอยู่ในเขตชนบทพื้นที่ชนกลุ่มน้อยได้ตกเป็นเป้าของการบังคับให้ย้ายถิ่นฐาน บังคับใช้แรงงาน และในช่วงหนึ่งถูก “ล้างเผ่าพันธุ์” ในรูปแบบหนึ่ง ภายใต้การปกครองของทหารในพม่า สงครามกลางเมืองสำหรับชนกลุ่มน้อยต่าง ๆ ได้กลายเป็นการต่อสู้ที่สิ้นหวังมากยิ่งขึ้นทุกทีที่จะอยู่รอดจากระบบการปกครองที่เหยียดหยามโหดและคลั่งชาติ

ระหว่างการกล่าวคำปราศรัยในวันสหภาพเมื่อวันที่ ๑๒ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๐๖ พลเอก เน วิน ประกาศว่ากลุ่มชาติพันธุ์ทั้งหมดภายใต้สหภาพจะได้รับการประกันสิทธิและสถานะที่เท่าเทียมกัน แต่การแบ่งแยกทางการเมืองใดของกลุ่มเหล่านี้ไม่อาจเจรจาได้ ในเดือนกรกฎาคม ผู้นำมอญ กะเหรี่ยง และกลุ่มอื่น ๆ รวมทั้งพรรคคอมมิวนิสต์พม่า ได้จัดการสนทนากับผู้เผด็จการที่ขึ้นมาใหม่ นาย สเว จิน ได้เข้าร่วมการสนทนาด้วย ในฐานะตัวแทนของแนวร่วมประชาธิปไตยแห่งชาติที่ฝ่ายคอมมิวนิสต์มีอิทธิพลอยู่ ในขณะนั้นสภาพัฒนาการของพลเอก เน วิน ได้ล้มแผนการก่อตั้งรัฐมอญและอาระกันไปแล้ว

หลังการสนทนาในเดือนกรกฎาคม กลุ่มหนึ่งของ MPF แต่เดิม รวมกับส่วนต่าง ๆ ของฝ่ายกบฏกะเหรี่ยง ได้ตกลงที่จะวางอาวุธ อย่างไรก็ตาม สถานการณ์ในพื้นที่อันกว้างขวางของชนบทพม่าส่วนมากยังคงไม่เปลี่ยนแปลง ในเมื่อกองกำลังฝ่ายรัฐบาลและกองทัพของชาติพันธุ์ต่าง ๆ และพรรคคอมมิวนิสต์พม่า (CPB) ที่เหลืออยู่ ยังคงทำการต่อสู้เพื่อควบคุมทรัพยากรและอนาคตทางการเมืองของประเทศ นอกจากนั้น นักศึกษามอญจำนวนหนึ่งและคนอื่น ๆ ได้หนีเข้าป่า ไปร่วมกับพรรคมอญใหม่ (NMSP) ผลกระทบจากเหตุการณ์เหล่านี้ทำให้ผู้นำมอญหลายคน ได้แก่ นาย ออง

ทุน, นาย ธัน ดิน, นาย ตุน เรง, นาย งเว เรง, และ นาย โนน ลาร์ ถูกจองจำโดยรัฐบาลทหาร ด้วยข้อหาว่ากำลังวางแผนที่จะต่อสู้ได้ดินอีก ทั้งหมดถูกกักขังเป็นเวลา ๑๐ ปี

ในขณะเดียวกัน รัฐบาลพม่านำระบบสังคมนิยมมาใช้ปกครองประเทศ โดยจัดตั้งพรรคการเมืองขึ้นชื่อ พรรคโครงการสังคมนิยมพม่า (The Burmese Socialist Program Party) ในวันที่ ๔ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๐๕ รัฐบาลทหารได้ประกาศให้ฝ่ายค้านทั้งหมดอยู่นอกกฎหมาย และประกาศหลักการพื้นฐานของสังคมนิยมโดยกำหนดว่า การผลิตต้องดำเนินการโดยรัฐ และรัฐเป็นเจ้าของกิจการทั้งปวง ไม่กี่ปีต่อมาก็ยึดอุตสาหกรรมรวมทั้งธุรกิจของชาวต่างชาติมาเป็นของรัฐ และเพื่อให้หนังสือพิมพ์และด้านอื่น ๆ ของสังคมพลเมืองทั้งหมดอยู่ภายใต้รัฐบาล เริ่มแรกได้ถูกสร้างขึ้นเพื่อเป็น "ทางที่สาม" ระหว่างทุนนิยมที่โง่กินและวุ่นวายของยุค อู นู กับโครงการของฝ่ายคอมมิวนิสต์ ในไม่ช้า สังคมนิยมตามวิถีทางของพม่า ก็กลายเป็นคำที่ใช้แทนรัฐบาลอำนาจนิยมที่ไม่มีประสิทธิภาพ วางแผนโดยส่วนกลาง และไม่ยืดหยุ่น

ต่อมามีประกาศยกเลิกพรรคการเมืองทั้งหมดใน พ.ศ. ๒๕๐๘ MPF จึงได้เข้าร่วมกับพรรคมอญใหม่ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา (NMSP 1985: 4) ธุรกิจการค้าชายแดนที่ด่านพระเจดีย์สามองค์รุ่งเรืองภายใต้การควบคุมของพรรคมอญใหม่โดยกองทัพกู้ชาติมอญ (Mon National Liberation Army: MNLA) ซึ่งเป็นกองทหารของพรรค

ต่อมาใน พ.ศ. ๒๕๑๕ รัฐบาลทหารของนายพล เน วิน ได้ประกาศจัดตั้งรัฐมอญตามรัฐธรรมนูญใหม่ โดยรวมเขตมะละแหม่งและสะเทิมเป็นรัฐมอญ นอกจากนี้ยังมีการจัดตั้งรัฐยะไข่และรัฐฉิ่นพร้อมกันด้วย เพื่อลดกระแสความขัดแย้งทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมภายในประเทศพม่าที่เข้าสู่ภาวะวิกฤต แต่ไม่มีอำนาจปกครองตนเองใด ๆ และไม่มีสิทธิใด ๆ ที่จะใช้ภาษาของตนเองในเรื่องที่เป็นทางการ (Guillon 1999: 213)

จากการโอนกิจการต่าง ๆ เป็นของรัฐและการจัดระบบเศรษฐกิจแบบวางแผน รวมทั้งการให้ความสำคัญเร่งด่วนในการพัฒนาเศรษฐกิจที่ผิดพลาดเน้นการสร้างอุตสาหกรรมหนัก จึงทำให้ช่วง ๑๐ ปีแรกหลังการปฏิวัติยึดอำนาจ (พ.ศ. ๒๕๐๕-๒๕๑๕) และนำเอานโยบายสังคมนิยมตามแบบของพม่ามาใช้ต้องประสบความล้มเหลว ทำให้นายพล เน วิน หันมาทบทวนเปลี่ยนแปลงนโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจของตนด้วยการวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจระยะยาว ๒๐ ปี (พ.ศ. ๒๕๑๗-๒๕๓๕) ขึ้น โดยให้ความสำคัญกับสินค้าทางการเกษตร สินค้าอุปโภคบริโภค และการทำเหมืองแร่ (พันธุ์สุรย์, ม.ล. ๒๕๔๒ : ๔๓-๔๕)

ในช่วง พ.ศ. ๒๕๒๐ กองทัพของพรรคมอญใหม่ (MNLA) มีประโยชน์ในการป้องกันชายแดนไทยจากพรรคคอมมิวนิสต์ ทำให้มีความสนิทสนมกับตำรวจตระเวนชายแดนของไทยมาก โดยทำหน้าที่คุ้มกันและปฏิบัติการต่าง ๆ ให้ จนกระทั่งทหารของพรรคมอญใหม่สามารถเข้ามาในสังขละบุรีได้อย่างเปิดเผย

ผู้นำมอญและกะเหรี่ยงที่ใกล้ชิดกับกลุ่มผลประโยชน์ทางธุรกิจของไทยที่มีอิทธิพล ได้ตั้งโรงเรียนและโรงงานเครื่องเรือนขึ้นมาจำนวนหนึ่งบนชายแดนทั้งสองฝั่งที่ด่านพระเจดีย์สามองค์

พ.ศ. ๒๕๒๗ พรรคมอญใหม่ได้ตั้งหน่วยบรรเทาทุกข์ของมอญเพื่อช่วยเหลือคนมอญที่หลบหนีทหารพม่าอพยพเข้ามาอยู่ตามชายแดนบริเวณด่านเจดีย์สามองค์ (วันชัย ๒๕๓๕ : ๑๒๓)

ในช่วงสุดท้ายของแผนพัฒนาเศรษฐกิจ (พ.ศ. ๒๕๒๔-๒๕๓๔) ปรากฏว่าประเทศพม่าต้องประสบปัญหาเศรษฐกิจตกต่ำเป็นอย่างมาก รัฐบาลจึงประกาศยกเลิกเงินจำตรราคา ๒๕ ๓๕ และ ๗๕ จ๊าด เมื่อวันที่ ๕ กันยายน พ.ศ. ๒๕๓๐ โดยให้เหตุผลว่า เพื่อทำลายอำนาจการเงินของพวกกบฏชนกลุ่มน้อยและพวกตลาดมืด แต่ไม่เป็นที่พอใจของประชาชนทั่วไป เพราะพวกกบฏที่อยู่ตามชายแดนเก็บเงินส่วนใหญ่ของกลุ่มตนเป็นเงินไทยและจีน คนที่สูญเสียอย่างแท้จริงมากที่สุดคือชาวบ้านธรรมดาที่สูญเสียเงินเก็บของตนเอง มีการประท้วงและก่อการจลาจลทำลายข้าวของของรัฐนำโดยนักเรียนและนักศึกษาในเมืองใหญ่หลายเมือง รัฐบาลสั่งปิดสถานศึกษา และในเดือนธันวาคม พม่าไม่สามารถชำระหนี้ต่างประเทศได้จึงถูกบังคับให้ยื่นขอสถานะประเทศด้อยพัฒนาที่สุด (Least Developed Country) ต่อสหประชาชาติ เพื่อได้รับการผ่อนผันการชำระหนี้ต่างประเทศ (พันธุ์สุรย์, ม.ล. ๒๕๔๒ : ๕๗) ซึ่งชาวพม่าที่ยิ่งในศักดิ์ศรีถือว่าเป็นการลบประมาทชาติพม่า และเป็นการยืนยันความล้มเหลวของวิถีสังคมนิยมแบบพม่า (Lintner 1999: 338-339)

ตลอดเวลา ๒๕ ปีของการปฏิวัติสังคมนิยมพม่าที่ผ่านมา ความยากจน และปัญหาต่าง ๆ ทำให้นักศึกษา ประชาชน รวมถึงพระสงฆ์พม่า รู้สึกว่าการบริหารประเทศตลอดเวลา ๒๕ ปี ไม่สามารถนำความสุขมาสู่ประชาชน จึงเกิดความไม่มั่นใจในการบริหารงานของรัฐบาล เริ่มต้นด้วยการเดินขบวนประท้วงมาตรการของรัฐบาลและขยายตัวเป็นการเรียกร้องประชาธิปไตย เหตุการณ์การปะทะกันของนักศึกษาสถาบันเทคโนโลยีแห่งย่างกุ้งกับตำรวจหน่วยปราบจลาจลในเดือนมีนาคม พ.ศ. ๒๕๓๑ เป็นเหตุให้มีนักศึกษาเสียชีวิตทันที ๑ คน จึงมีการประท้วงลุกลามไปทั่วย่างกุ้ง มีการเสียชีวิตเพิ่ม นักศึกษาถูกจับไปหลายพันคน เหตุการณ์บานปลายไปเป็น “วันศุกร์นองเลือด” ในวันที่ ๑๔ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๓๑ (พันธุ์สุรย์, ม.ล. ๒๕๔๒ : ๕๘)

ขบวนการเรียกร้องประชาธิปไตยเกิดขึ้นในหมู่ประชาชนทั่วไปและในทุกส่วนของประเทศ เหตุการณ์เพิ่มความตึงเครียดและรุนแรงขึ้นเรื่อย ๆ จนถึงปลายเดือนกรกฎาคม นายพล เน วิน จึงตัดสินใจลาออกจากตำแหน่งทางการเมือง หลังจากผูกขาดอำนาจในการปกครองประเทศมายาวนานถึง ๒๖ ปี นายพล เส่ง ลวิน (Gen. Sein Lwin) ขึ้นมาเป็นประธานพรรคโครงการสังคมนิยมพม่าและประธานาธิบดีแทน (พันธุ์สุรย์, ม.ล. ๒๕๔๒ : ๕๘)

ต่อมาในวันที่ ๘ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๓๑ เหตุการณ์ได้ลุกลามจนกลายเป็นจลาจลนองเลือด (เรียกว่า “เหตุการณ์ ๘/๘/๘๘”) เมื่อทางการพม่าใช้ความรุนแรงเฉียบขาดเข้าปราบปรามการเดินขบวนครั้งใหญ่ที่สุดจากมหาเจดีย์เวดากองที่กรุงย่างกุ้ง จนสูญเสียชีวิตผู้คนนับเป็นพัน ๆ คน แต่

การประท้วงก็ยังคงดำเนินต่อไป และยังได้ขยายตัวไปยังเมืองต่าง ๆ อีกด้วย แต่แล้วอีก ๔ วันต่อมา นายพล เสง ลวิน ได้ประกาศลาออก ดร. หม่อง หม่อง ได้รับแต่งตั้งให้เป็นประธานาธิบดีและประธานพรรคคนใหม่ ในวันที่ ๑๙ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๓๑ แต่ก็ไม่สามารถกอบกู้สถานการณ์ได้ (พันธุ์สุริย์, ม.ล. ๒๕๔๒ : ๕๙)

จากสภาพฟื้นฟูกฎหมายและระเบียบแห่งรัฐ (สลอร์ก)

ถึงสภาพสันติภาพและการพัฒนาแห่งรัฐ (เอสพีดีซี)

ปลายวันที่ ๑๘ กันยายน พ.ศ. ๒๕๓๑ นายพล ซอ หม่อง ได้เข้ายึดอำนาจรัฐบาลในนามของสภาฟื้นฟูกฎหมายและระเบียบแห่งรัฐ (สลอร์ก) (State Law and Order Restoration Council: SLORC) ยุบองค์การทางการเมืองทั้งหมด และจัดตั้งรัฐบาลใหม่ ตั้งพรรคเอกภาพแห่งชาติ (National Unity Party: NUP) ขึ้นแทนพรรคโครงการสังคมนิยมพม่า ได้ดำเนินการจับกุมผู้นำการต่อต้านรัฐบาลและปราบปรามประชาชนอย่างรุนแรง (พันธุ์สุริย์, ม.ล. ๒๕๔๒ : ๖๑)

เหตุการณ์นองเลือดที่กรุงย่างกุ้งผลักดันให้นักศึกษาและชนวนการประชาธิปไตยพม่าหลบหนีการจับกุมของรัฐบาลพม่า เข้ามาอาศัยอยู่กับชนกลุ่มน้อยบริเวณชายแดนไทย-พม่าเป็นจำนวนมาก นักศึกษาพม่าจากองค์กรแนวร่วมนักศึกษาเพื่อประชาธิปไตยพม่า (All-Burma Students' Democratic Front: ABSDF) บางส่วน จากทางตอนใต้ เช่น เมืองมะละแหม่ง และบางส่วนจากย่างกุ้ง ที่มีเชื้อสายมอญ ได้เข้ามาสมทบอยู่ในความควบคุมดูแลของพรรคมอญใหม่ (NMSP) จำนวนหลายพันคน (ประเสริฐ ๒๕๔๐: ๑๘)

การเคลื่อนไหวทางการเมืองได้ขยายเข้ามาสู่ในเขตประเทศไทย โดยนักศึกษามอญบางส่วนได้บวชเป็นพระภิกษุ สามเณร เข้ามาจำพรรษาอยู่ตามวัดในพื้นที่ที่มีคนไทยเชื้อสายมอญอยู่หนาแน่น เช่น แถวสามโคก จังหวัดปทุมธานี มหาชัย จังหวัดสมุทรสาคร พระประแดง จังหวัดสมุทรปราการ และในเขตกรุงเทพมหานคร ยุวสงฆ์เหล่านี้ร่วมกันจัดตั้ง สภายุวสงฆ์มอญโพ้นทะเล (Overseas Mon Young Monks Union) วัดจึงเป็นศูนย์ประสานงานการเผยแพร่ข่าวสารทางด้านการเมืองและวัฒนธรรม รวมทั้งรวบรวมปัจจัย อาหารแห้ง เครื่องกระป๋อง เพื่อสนับสนุนนักศึกษาที่ชายแดน รวมทั้งประสานงานกับองค์การระหว่างประเทศ และสื่อมวลชนสาขาต่าง ๆ สร้างอำนาจต่อรองกับรัฐบาลไทยในบางกรณี เช่น การส่งตัวนักศึกษากลับประเทศพม่า การผลักดันผู้อพยพชาวมอญออกจากเขตแดนไทย (ประเสริฐ ๒๕๔๐: ๒๓-๒๔)

หลังการปราบปรามประชาชนอย่างรุนแรงในกลาง พ.ศ. ๒๕๓๑ ประเทศต่าง ๆ โดยเฉพาะประเทศในกลุ่มสหภาพยุโรปและสหรัฐอเมริกาได้ประท้วงรัฐบาลทหารของนายพล ซอ หม่อง และระงับการให้ความช่วยเหลือแก่พม่าทุกประเภท ยกเว้นความช่วยเหลือทางด้านมนุษยธรรม ภาวะทางเศรษฐกิจของพม่าจึงยิ่งตกต่ำไปกว่าเดิมอีก รัฐบาลสลอร์กจึงได้ประกาศยก

เลิกการควบคุมการค้าของเอกชนและชักชวนให้บริษัทเอกชนต่างชาติมาลงทุนในพม่าได้อย่างเสรีในเดือนมีนาคม พ.ศ. ๒๕๓๒ ยกเลิกระบบเศรษฐกิจแบบสังคมนิยม และในกลางปีเดียวกันได้โจมตีรัฐธรรมนูญ พ.ศ. ๒๕๔๐ ที่ยอมให้ชนกลุ่มน้อยเชื้อชาติต่าง ๆ มีสิทธิปกครองตนเอง รวมทั้งเปลี่ยนชื่อประเทศจากพม่า (Burma) เป็นเมียนมา (Myanmar) ชื่อเมือง ชื่อชนชาติ ชื่อรัฐ และแม่น้ำบางชื่อตามสำเนียงพม่าจากชื่อเดิมที่เรียกตามอังกฤษหรือตามชื่อพื้นเมืองในท้องถิ่นนั้น ทั้งสองประการหลังนี้แสดงว่ารัฐบาลลัทธิปฏิเสธความหลากหลายของสังคมพม่าที่ประกอบไปด้วยชนเชื้อชาติต่าง ๆ (พันธุสุรย์, ม.ล. ๒๕๔๒ : ๖๒, ๖๔)

หลังการประกาศนโยบายเปลี่ยนนามรบเป็นนามการค้าของรัฐบาลพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ นโยบายของไทยที่สนับสนุนกองกำลังก๊วนาติของมอญก็ได้เปลี่ยนไป เพราะไทยต้องการทรัพยากรธรรมชาติของพม่า ไม่ว่าจะเป็นป่าไม้ หรือสัตว์ทะเล โดยเฉพาะอย่างยิ่งก๊าซธรรมชาติ ที่มีโครงการวางท่อส่งก๊าซธรรมชาติจากแหล่งยานาดา กลางอ่าวมะตะมะ เข้าสู่ประเทศไทยที่บ้านอิต่องห่างจากด่านพระเจดีย์สามองค์ทางใต้ ในพื้นที่ยึดครองของพมคมอญใหม่ ดังนั้นไทยจึงต้องหาทางช่วยให้มอญเซ็นสัญญาหยุดยิงกับรัฐบาลทหารพม่าให้ได้ ไม่ว่าจะด้วยวิธีใด

จากการที่รัฐบาลไทยมีนโยบายปิดป่าทั่วประเทศ ทำให้บรรดาพ่อค้าไม้หลายรายยื่นเรื่องราวขอสัมปทานไม้ในเขตพม่า "เสีย ฮ." คือหนึ่งในจำนวนพ่อค้าไม้ที่ได้รับสัมปทานไม้ในเขตพม่า ผังตรงข้ามกับด่านพระเจดีย์สามองค์ อ. สังขละบุรี จ. กาญจนบุรี ซึ่งเป็นดินแดนของมอญ อยู่ ในเขตอิทธิพลของทหารมอญก๊วนาติ เมื่อเป็นทรัพยากรโดยชอบธรรม ทางพมคมอญใหม่จึงได้ส่งผู้แทนเข้าเจรจาเรียกเก็บภาษีไม้จากเสีย ฮ. บ้าง แต่การเจรจาไม่เป็นผล ต่อมาพมคมอญใหม่จึงได้ออกหนังสือประกาศเตือน โดยไม่ได้เจาะจงถึงผู้หนึ่งผู้ใดว่า ให้ผู้ที่ตัดไม้หรือเก็บทรัพยากรทางธรรมชาติในเขตมอญ ต้องเสียภาษีให้กับทางพมคมอญใหม่ด้วย หากไม่ปฏิบัติตามจะไม่รับรองความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินใด ๆ ทั้งสิ้น แต่ประกาศเตือนดังกล่าวไม่ได้รับการตอบสนองจากเสีย ฮ. ขณะเดียวกันได้สั่งให้ลูกน้องใช้รถแทรกเตอร์สร้างทางจากด่านพระเจดีย์สามองค์มุ่งสู่จังหวัดมะละแหม่ง สหภาพพม่า ซึ่งหากเส้นทางดังกล่าวเสร็จเรียบร้อย ย่อมสะดวกในการชักลากไม้และจะเป็นเส้นทางยุทธศาสตร์ของทหารพม่า ในการเสริมกำลังบริเวณด่านพระเจดีย์สามองค์อีกด้วย (มนตรี ๒๕๓๔ : ๒๙)

ในช่วง พ.ศ. ๒๕๓๑-๓๒ บริษัททำไม้ของไทยที่มีอิทธิพล ซึ่งควบคุมโดยเสียใหญ่แห่งกาญจนบุรี ได้เริ่มเอาทหารพม่า "นอกหน้าที่" เข้ามาเป็นคนงาน

พ.ศ. ๒๕๓๓ ต้นเดือนกุมภาพันธ์ กองกำลังของกองทัพพม่ากองหนึ่งได้ยกออกจากเมืองเย ได้เข้าโจมตีเพื่อทดสอบหน่วยทหารของ MNLA ด้านตะวันตกของด่านพระเจดีย์สามองค์ ในขณะเดียวกันที่กองทหารมอญกำลังยุ่งกับกองพันทหารราบเบาที่ ๑๐๖, ๖๑ และ ๓๑ ของกองทัพพม่าอยู่ ในคืนสุดท้ายก่อนที่ฐานที่มั่นของทหารมอญจะแตก บริษัททำไม้ของไทยก็บรรทุกทหาร

พม่าในชุดพรางเป็นพลเรือนนับร้อยคนในรถบรรทุกสิบล้อ ๓ คัน แอบข้ามแดนทางด้านแม่สอด จังหวัดตาก เข้ามาลงที่บริเวณด่านพระเจดีย์สามองค์ แล้วเปลี่ยนเป็นชุดทหารพม่า ยกกำลังเข้าตี ตลบหลังทหารมอญที่รบอยู่กับทหารพม่าด้านหน้า (วันชัย ๒๕๓๕ : ๑๒๓) ทำให้กองทหารมอญ ต้องเผชิญกับศึกสองด้าน และแนวส่งกำลังบำรุงด้านหลังถูกตัดขาด วันที่ ๙ กุมภาพันธ์ หลังจาก ต่อสู้กันอย่างหนักมา ๕ วัน กองกำลังทหารพมามากกว่า ๑,๐๐๐ นายได้เข้าไปยังด่านพระเจดีย์ สามองค์ได้

วันที่ ๑๑ กุมภาพันธ์ ฐานที่มั่นกองทหารและที่ทำการของพรรคมอญใหม่ที่บ้านน้ำเก็ก ด้านใต้ของด่านพระเจดีย์สามองค์ก็แตก ต้องถอยร่นไปทางใต้ไม่กี่วันต่อมากองทัพพม่าก็ส่งกำลัง กดดันเข้ามาโดยเฮลิคอปเตอร์ การต่อสู้ที่ด่านพระเจดีย์สามองค์นี้ฝ่ายมอญสูญเสีย ๒๐ คน ความ สำเร็จของการบุกครั้งนี้เป็นความร่วมมือระหว่างหน่วยงานทหารของไทยกับพม่า เป็นการเปิด ศักยภาพใหม่ของอนาคตความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับกลุ่มกบฏมอญ กะเหรี่ยง และอื่น ๆ ตามแนว ชายแดน ทำให้การค้าชายแดนสั้นสุดลง ชาวบ้านมอญตามชายแดนต้องอพยพเข้ามาอยู่ในเขต แดนของไทยหลายพันคน

กองบัญชาการของพรรคมอญใหม่ได้ถอยไปยังริกาห์ (Ree Gah) ใกล้กับค่ายผู้ลี้ภัยที่ เลาะโล (Loh Loe) ห่างจากด่านพระเจดีย์สามองค์ทางด้านใต้เดิน ๑ วัน เมื่อค่ายที่ด่านพระเจดีย์ สามองค์แตก พรรคมอญใหม่ก็สูญเสียแหล่งรายได้ที่ใหญ่ที่สุดเพียงแหล่งเดียวนี้ ในการจัดกลุ่ม ใหม่ หน่วยย่อยของ MNLA ถูกส่งลงไปทางใต้ในพื้นที่ห้วยปัก (Huay Pak) ลึกเข้าไปในแดนเลว ร้ายของกองพลน้อยที่ ๔ ของกองทัพปลดปล่อยแห่งชาติกะเหรี่ยง (Karen National Liberation Army: KNLA) ตรงข้ามกับจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ของไทย ดินแดนที่ทุรกันดารนี้ยังไม่ถูกควบคุม โดยกลุ่มใด แม้ว่าบางครั้งหน่วยลาดตระเวนของ KNLA และกลุ่มพันธมิตรสหภาพมุสลิมพม่าทั้ง มวล (All Burma Muslim Union: ABMU) จะเข้ามาบ้าง และบางทีก็เป็นกลุ่มพรรคคอมมิวนิสต์ พม่าเดิม

เพื่อลดความกดดันทางการเมืองทั้งจากภายในและภายนอก รัฐบาลสโลว์ริคได้จัดให้มีการ เลือกตั้งเมื่อวันที่ ๒๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๓๓ แม้รัฐบาลจะกล่าวอ้างว่าการเลือกตั้งนั้นเป็นการ เลือกตั้งโดยเสรี แต่ก็ได้กำหนดคุณสมบัติผู้ที่ไม่มียศหรือออกเสียงเลือกตั้งไว้หลายข้อ ก่อนการเลือก ตั้งรัฐบาลทหารดูมีท่าทีผ่อนปรนมาก เช่น แม้จะมีข้อบังคับห้ามชุมนุมทางการเมืองเกินกว่า ๕ คน แต่นาง ออง ซาน ซู จี เลขาธิการพรรคสันนิบาตประชาธิปไตยแห่งชาติ (National League of Democracy: NLD) ก็สามารถเดินทางไปหาเสียงในเมืองต่าง ๆ ได้ แต่ก่อนการเลือกตั้งในเดือน กรกฎาคม รัฐบาลทหารก็ได้ดำเนินการจับกุมและปราบปรามผู้ที่ต่อต้านรัฐบาลอย่างจริงจังและ เปิดเผย เช่น ประกาศกฎอัยการศึก สมาชิกพรรค NLD หลายคนถูกจับและถูกประหารชีวิต นาง ออง ซาน ซู จี ถูกกักบริเวณพร้อมกับผู้นำพรรค NLD คนอื่น ๆ แต่ผลการเลือกตั้งพรรค NLD กลับ

ได้รับเลือกมากที่สุดถึง ๓๙๒ ที่นั่ง จากทั้งหมด ๔๘๕ ที่นั่ง พรรค NUP ของรัฐบาลทหารได้เพียง ๑๐ ที่นั่ง ส่วนพรรคการเมืองของชาวมอญคือพรรคแนวร่วมประชาธิปไตยแห่งชาติมอญ (Mon National Democratic Front: MNDF) ได้มา ๕ ที่นั่ง (พันธุ์สุรย์, ม.ล. ๒๕๔๒ : ๖๔-๖๖)

หลังการประกาศผลการเลือกตั้งอย่างเป็นทางการรัฐบาลสลอร์ก็โต้แย้งว่าจะยังไม่มอบอำนาจให้พรรค NLD จัดตั้งรัฐบาลใหม่จนกว่าจะได้มีการร่างรัฐธรรมนูญฉบับใหม่เสร็จสิ้น และให้ประชาชนให้ความเห็นชอบรัฐธรรมนูญฉบับใหม่แล้วเสียก่อน ซึ่งผู้นำสลอร์ก็ยังไม่ยอมรับเวลาจำนวนปี จึงมีการชุมนุมประท้วงรัฐบาลขึ้นอีก ในการประท้วงคราวนี้พระสงฆ์พม่าได้มีส่วนร่วมด้วยมากขึ้นกว่าการประท้วงคราวก่อน ๆ กล่าวคือได้ร่วมกันคว่ำบาตรที่จะไม่ประกอบพิธีกรรมให้แก่ทหารและครอบครัว ซึ่งนับว่าเป็นการกระทำที่รุนแรงในสังคมพม่าที่เป็นชาวพุทธค่อนข้างเคร่งครัด ฝ่ายรัฐบาลทหารพม่าตอบโต้ด้วยการจับกุมพระสงฆ์ไว้ในข้อหาต่อต้านรัฐบาล (พันธุ์สุรย์, ม.ล. ๒๕๔๒ : ๖๗)

พ.ศ. ๒๕๓๓ ทหารมอญเข้ายึดเมืองเยตั้งแต่ ๖ โมงเช้า ทหารพม่าในเมืองต่อสู้ด้วยความเข้มแข็ง แต่สู้ไม่ได้ ในที่สุดก็ตัดสินใจใช้เครื่องบินโอวี ๑๐ บินถล่มทหารมอญกลางเมืองเย ทหารมอญต้องล่าถอย การรบครั้งนั้นทหารมอญตาย ๓๐ คน ชาวบ้านตาย ๖ คน ทหารพม่าตาย ๘๑ คน (วันชัย ๒๕๓๔ : ๑๓๒)

เมื่อวันที่ ๑๙ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๓๔ ทหารมอญจำนวนหนึ่ง ได้ยึดรถแทรกเตอร์และรถปิคอัพของเสีย ฮ. ขณะสร้างทางได้ที่บริเวณเหนือหมู่บ้านเกริงทอ ห่างจากด่านพระเจดีย์สามองค์เข้าไปในฝั่งพม่าประมาณ ๓๐ กิโลเมตร แล้วทำการจุดไฟเผาทิ้ง โดยไม่ได้ทำอันตรายแก่ผู้ใด เหตุการณ์ดังกล่าวสร้างความแค้นใจให้กับเสียคนดังของอำเภอสังขละบุรีเป็นอย่างยิ่ง เสีย ฮ. จึงได้ติดต่อผ่านเจ้าหน้าที่ระดับสูงของอำเภอสังขละบุรี ให้ช่วยเจรจาเรียกร้องค่าเสียหายเป็นจำนวน ๕ ล้านบาทจากฝ่ายมอญให้ด้วย แต่การเจรจาไม่เป็นผล เพราะทางฝ่ายมอญไม่มีเงินจ่ายให้ และให้เหตุผลว่าได้ออกประกาศเตือนไปแล้ว และสถานที่เกิดเหตุก็อยู่นอกเขตไทยด้วย (มนตรี ๒๕๓๔ : ๓๐)

ต่อมาวันที่ ๓ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๓๔ ปลัดอำเภอสังขละบุรีคนหนึ่งได้เรียกร้อยเอกชูอ่อง ซึ่งเป็นผู้ประสานงานฝ่ายมอญให้เชิญผู้นำมอญฝ่ายต่าง ๆ มาทานอาหารร่วมกันที่เรือนแพแห่งหนึ่งในอำเภอสังขละบุรี เพื่อจะเจรจากันในเรื่องทั่ว ๆ ไป แต่กลับมีกำลังตำรวจอาวุธครบมือพานำมอญทั้ง ๙ คนย้ายที่พบปะไปบ้านพักนายอำเภอแล้วทำการควบคุมตัว ต่อมาผู้นำมอญบางคนได้รับการปล่อยตัว คงควบคุมตัวไว้เพียง ๓ คน คือ นาย รือด สะ เลขาธิการพรรคมอญใหม่ นาย หงสา รองเลขาธิการฯ และนายพล โท ไม่น ผู้บัญชาการทหารสูงสุด ซึ่งเป็นบุคคลที่ดำรงตำแหน่งสำคัญ of พรรคมอญใหม่ทั้งสิ้น (มนตรี ๒๕๓๔ : ๓๐)

ในวันที่ ๖ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๓๔ บุคคลทั้งสามถูกส่งฟ้องศาลในข้อหาหลบหนีเข้าเมือง แต่ศาลไม่เชื่อว่า บุคคลระดับผู้นำจะหลบหนีเข้าเมือง เพราะเมื่อทางอำเภอได้เชิญให้มาร่วมรับประทานอาหารแล้ว จะตั้งข้อหาหลบหนีเข้าเมืองได้อย่างไร ศาลจึงสั่งให้สืบเสาะหาข้อเท็จจริง ระหว่างที่บุคคลทั้งสามกำลังถูกฝากขังอยู่ในเรือนจำจังหวัดกาญจนบุรี ก็มีกระแสข่าวออกมาจากภายในพวคมอญใหม่ว่า ทางเจ้าหน้าที่ระดับสูงของอำเภอสังขละบุรีได้แต่งตั้งผู้นำมอญบางคน ที่รอดพ้นจากการถูกจับกุม ให้ดำรงตำแหน่งเลขาธิการพรรค และผู้บัญชาการทหารสูงสุดแทนคนที่กำลังถูกจับกุมอยู่ โดยให้เหตุผลว่าบุคคลที่ถูกจับกุมไม่มีความรู้ ความสามารถในการบริหารงาน และแก้ปัญหาตามแนวชายแดนไทย-พม่าไม่ได้ เมื่อกระแสข่าวนี้ออกมา ได้มีปฏิกิริยาคัดค้านจากบุคคลทั้งภายในและภายนอกพรรค ทำให้การปฏิวัติเจียบครั้งนั้นล้มเหลว (มนตรี ๒๕๓๔ : ๓๐)

เนื่องจากนายพล ซอ หม่อง ผู้นำของสลอร์ดมีปัญหาด้านสุขภาพจึงได้ถูกขอให้ลาออกจากตำแหน่งต่าง ๆ ให้นายพล ตัน ฉ่วย ได้เข้าดำรงตำแหน่งแทน เมื่อต้นปี พ.ศ. ๒๕๓๕ ได้เพิ่มจำนวนพลเรือนเข้าเป็นสมาชิกสภาของสลอร์ดจำนวนหนึ่ง ตั้งกระทรวงต่าง ๆ เพิ่ม สะท้อนเจตนาของสลอร์ดที่จะคงรักษาอำนาจการปกครองประเทศของตนต่อไปอีกระยะหนึ่ง การเตรียมการร่างรัฐธรรมนูญก็ยังไม่คืบหน้า เพราะทุกขั้นตอนต้องเป็นไปตามที่คณะสภาสลอร์ดให้ความเห็นชอบแล้วเท่านั้น (พันธุ์สุรย์, ม.ล. ๒๕๔๒ : ๖๘)

วันที่ ๔ มกราคม พ.ศ. ๒๕๓๖ ขนกลุ่มน้อยในพม่าได้จัดการประชุมสภาแห่งชาติพม่า (National Council Union of Burma: NCUB) โดยมีตัวแทนกลุ่มและสมาชิกทั้งหมด ๔๗ คน เพื่อร่างรัฐธรรมนูญขึ้นมาแบบสหพันธรัฐ ซึ่งยึดแนวทางของสัญญาเจนีวา เมื่อเดือนสิงหาคม พ.ศ. ๒๕๔๒ ซึ่งหากแปรรูปตีติเรียบร้อยแล้วจะเสนอต่อไปยังสหประชาชาติ ทุกฝ่ายต่างต้องการให้สหประชาชาติเข้าไปแก้ไขปัญหาในพม่าโดยเร็วที่สุด (สมจิต ๒๕๓๖ : ๓๓)

วันที่ ๘ มกราคม พ.ศ. ๒๕๓๖ ขนกลุ่มน้อย ๓๒ กลุ่มของพม่าได้ร่วมกันแถลงข่าวต่อสื่อมวลชนที่กองบัญชาการทหารกะเหรี่ยงอิสระ ค่ายมานะพล (Manerplaw) ตรงข้ามจังหวัดแม่ฮ่องสอน เพื่อแสดงความเป็นเอกภาพ ความสามัคคีของชนกลุ่มน้อยต่าง ๆ มีแกนนำที่สำคัญ ๆ เข้าร่วมมากมาย ทั้งนายพลโบเมียะ (Bomya) ผู้นำฝ่ายกะเหรี่ยงอิสระ (KNU) นายเส่ง วิน (Sein Win) ผู้นำรัฐบาลปลดถิ่นพม่า (NCGUB) นายบรังแสง (Brang Saeng) ผู้นำกลุ่มคะฉิ่น (KIO) และนาย สเว จิน (Nai Shwe Kyin) ผู้นำกลุ่มมอญ (NMSP) รวมทั้งกลุ่มนักศึกษาพม่า (ABLD) ได้ผลิตกันออกมาประนามการประชุมสมัชชาแห่งชาติพม่า (National Convention) ที่จัดขึ้นในวันที่ ๘ มกราคม พ.ศ. ๒๕๓๖ ว่าเป็นการประชุมเพื่อหลอกลวงโลก ผลที่ออกมาจะเป็นไปตามที่ฝ่ายพม่าต้องการ จึงไม่สามารถแก้ไขปัญหาดังกล่าวต่าง ๆ ในพม่าได้ และยังเรียกร้องให้รัฐบาลพม่าปลดปล่อยนาง อ่อง ซาน ซู จี และนักโทษการเมืองคนอื่น ๆ โดยปราศจากเงื่อนไข (สมจิต ๒๕๓๖ : ๓๒)

พ.ศ. ๒๕๓๘ นายพิสันต์ ปลัดสิงห์ คนไทยเชื้อสายมอญ ได้ก่อตั้งสำนักข่าวสารมอญ (The Mon News Agency) ขึ้นมาเพื่อเผยแพร่ข่าวสารการเกี่ยวกับคนมอญในเมืองไทย การต่อสู้เพื่อเรียกร้องเอกราชและวัฒนธรรมของมอญในพม่า แก่ชาวโลกขึ้นที่กรุงเทพฯ ประเทศไทย โดยได้จัดทำวารสารรายเดือนชื่อ ข่าวสารมอญ (Mon News) ออกแจกจ่ายไปยังชุมชนมอญในประเทศไทย รวมทั้งองค์กรเอกชนทางสังคมและสิทธิมนุษยชนในต่างประเทศ ด้วยยอดการพิมพ์ ๕,๐๐๐ ถึง ๘,๐๐๐ ฉบับต่อเดือน มีสมาชิกประจำราว ๑,๐๐๐ คน สำนักข่าวสารนี้ได้เงินสนับสนุนจากการบริจาคของนักธุรกิจ พระสงฆ์ และผู้อ่านชาวไทยเชื้อสายมอญ โดยไม่ได้รับการสนับสนุนทางการเงินจากพรรคมอญใหม่แต่อย่างใดแม้จะได้รับข้อเสนอ (Bangkok Post, Feb. 27, 1996: 2)

พ.ศ. ๒๕๓๘ ในเดือนกุมภาพันธ์ องค์กรชาวมอญจากทั้ง ๔ ฝ่าย คือ (๑) มอญโพ้นทะเล (๒) มอญในพื้นที่เขตปลดปล่อยของพรรคมอญใหม่ (๓) มอญในเมืองไทย และ (๔) มอญในเมืองมอญ รวมทั้งสิ้น ๑๔ องค์กร ได้ร่วมมือกันก่อตั้งสันนิบาตสามัคคีชนชาติมอญ (Mon Unity League, MUL) เพื่อสร้างความสามัคคีในหมู่ชนชาติมอญและร่วมมือกันฟื้นฟูบูรณะประเทศชาติมอญขึ้นมาใหม่ มีการตั้งคณะกรรมการฝ่ายต่าง ๆ ขึ้นมาเพื่อดำเนินการตามวัตถุประสงค์ดังกล่าว (ข่าวสารมอญ ก.ค.-ส.ค. ๒๕๓๙ : ๑)

ผู้ลี้ภัยชาวมอญจากเหตุการณ์โศกนาฏกรรมด้านพระเจดีย์สามองค์ ซึ่งเข้าไปอยู่ที่ค่ายเลาะโล ในเขตประเทศไทย ได้ถูกอพยพไปอยู่ที่ค่ายอะลือคคะนีชายแดนไทย-พม่าในเขตพม่า แต่ก็ถูกทหารพม่าที่ตั้งค่ายอยู่ด้านพระเจดีย์สามองค์บุกเข้าโจมตีอีก จึงหนีเข้าเขตประเทศไทย แต่ถูกทหารไทยบังคับให้กลับเข้าไปในเขตพม่าทันที อ้างว่าเป็นพวกเข้าประเทศโดยผิดกฎหมาย พรรคมอญใหม่ถูกบีบบังคับจากวิกฤตการณ์ผู้อพยพที่อะลือคคะนี จึงยอมเซ็นสัญญาสงบศึกกับรัฐบาลทหารพม่าในเดือนมิถุนายน พ.ศ. ๒๕๓๘ ซึ่งพรรคมอญใหม่ได้พื้นที่ปกครองบางส่วนของจังหวัดมะละแหม่ง บางส่วนของเมืองเย และบางส่วนของเมืองทะวาย โดยเป็นพื้นที่ด้านตะวันออกของถนนจากเมืองมะละแหม่งถึงเมืองทะวาย รวมพื้นที่ประมาณ ๑๒ หมู่บ้าน จดประเทศไทยทางด้านจังหวัดกาญจนบุรี ส่วนด้านตะวันตกของถนนเป็นของรัฐบาลทหารพม่า (ข่าวสารมอญ ก.พ. ๒๕๔๔ : ๒)

วันที่ ๓๑ มีนาคม ถึง ๓ เมษายน พ.ศ. ๒๕๓๙ สันนิบาตสามัคคีชนชาติมอญได้จัดการสัมมนาขึ้นที่กองบัญชาการพรรคมอญใหม่ ที่ปะไฮ เขตเมืองเร (พม่าเรียก เย) รัฐมอญ มีผู้เข้าร่วมประชุมสัมมนาประมาณ ๖๐ คน ซึ่งได้มีการเสนอแผนงานของคณะกรรมการในรูปแบบเหมือนสภาแห่งชาติมอญ จากบุคคลที่มีเชื้อชาติมอญหลายกลุ่มหลายพวก จากต่างประเทศนอกเหนือไปจากในประเทศไทย เช่น คนมอญที่มีภูมิลำเนาจากอเมริกา ยุโรป ออสเตรเลีย ญี่ปุ่น มาเลเซีย สิงคโปร์ คนมอญในเมืองมอญ คนมอญในป่าในนามของพรรคมอญใหม่ และคนไทยเชื้อสายมอญ เรียกชื่อชั่วคราวว่า สภาสันนิบาตสามัคคีชนชาติมอญ

ในที่ประชุมได้เลือกคณะกรรมการทำงานรวม ๒๑ คน โดยมี นาย หงสา เป็นประธาน เพื่อรวบรวมความรู้ความสามารถของคนมอญ ความคิดเห็นต่าง ๆ ที่นอกเหนือจากพรรคมอญใหม่ที่กระทำกันอยู่ในปัจจุบันนี้ และโดยเฉพาะการให้การศึกษาแก่เยาวชนมอญที่กำลังเติบโตขึ้นมาในอนาคต จะได้มีความรู้ในวิชาการต่าง ๆ สามารถอ่านออกเขียนได้หลายภาษา เช่น ภาษาไทย ภาษาอังกฤษ และอื่น ๆ เนื่องจากในแผ่นดินมอญนั้นเรื่องการให้การศึกษาแก่ประชาชนยังขาดแคลนอีกมาก ก่อนนั้นรัฐบาลเผด็จการพม่าไม่อนุญาตให้มีการเรียนการสอนหนังสือมอญ แต่เมื่อทางพรรคมอญใหม่ได้ไปเจรจากับรัฐบาลเผด็จการพม่าแล้ว จึงได้รับอนุญาตให้เปิดการเรียนหนังสือภาษามอญขึ้นได้ในเขตรัฐมอญเท่านั้น และรัฐบาลพม่าได้ให้เงินสร้างโรงเรียนมัธยม ๑๐๐,๐๐๐ จีต เป็นความช่วยเหลือครั้งแรกนับแต่มีการหยุดยิง (Bangkok Post, Feb. 13, 1996: 4)

นอกจากนี้ยังมีการถกเถียงเรื่องการตั้งสถานะสันนิบาตสามัคคีชนชาติมอญขึ้นมาว่า เป็นการลดฐานะของพรรคมอญใหม่ลง คนที่ไม่เห็นด้วยเพราะกลัวว่าพรรคหรือบุคคลในพรรคจะหมดอำนาจหรืออิทธิพลลง โดยเฉพาะกรรมการพรรคมอญใหม่สองคนคือ นายขันต้อยและนายละวี ไม่น แต่กรรมการพรรคมอญใหม่อีกหลายคนรู้และเข้าใจในความเจริญก้าวหน้าของชาติมอญ ทุกสิ่งทุกอย่างจึงผ่านไปได้ในที่สุด (ข่าวสารมอญ มี.ค.-เม.ย. ๒๕๓๙ : ๑)

พ.ศ. ๒๕๓๙ สันนิบาตสามัคคีชนชาติมอญได้สมัครเข้าเป็นสมาชิกขององค์การชาติและประชาชนที่ไม่มีตัวแทน (อันโป) (Unrepresented Nations and Peoples Organization, UNPO) ซึ่งเป็นองค์กรของชาติที่ยังไม่ได้รับเอกราชเพื่อมีตัวแทนเข้าไปเรียกร้องสิทธิต่าง ๆ ได้ในองค์การสหประชาชาติ มอญจึงเป็นชนกลุ่มน้อยชาติแรกในพม่าที่เข้าเป็นสมาชิกของอันโป (ข่าวสารมอญ ก.ค.-ส.ค. ๒๕๓๙ : ๓)

๑๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๔๐ รัฐบาลพม่าประกาศเปลี่ยนชื่อจาก สลักรัก เป็น สภาสันติภาพและการพัฒนาแห่งรัฐ (State Peace and Development Council: SPDC) โดยองค์ประกอบของสภายังคงเป็นทหารทั้งหมดเหมือนเดิม เพียงแต่ลดสมาชิกจากเดิม ๒๑ คนเป็น ๑๕ คน มีสมาชิกจากสภาเดิมเพียง ๔ คนนอกนั้นเป็นสมาชิกใหม่ ซึ่งคล้ายกับว่าพม่ากำลังก้าวเข้าสู่ยุคใหม่ แต่อันที่จริงทุกอย่างยังคงเหมือนเดิม (พันธุ์สุรย์, ม.ล. ๒๕๔๒ : ๘๘)

วันที่ ๑๑ ถึง ๑๓ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๔๓ นาย อง ไม่น (Nai Ong Mon) อดีตนักศึกษาพม่าเชื้อสายมอญ จากสภาฟื้นฟูแผ่นดินมอญ สหรัฐอเมริกา ได้เป็นตัวแทนของมอญ เข้าร่วมการประชุมนานาชาติเรื่องสิทธิอัตวิจนิจัยและสหประชาชาติครั้งที่ ๑ : จากสิทธิชนกลุ่มน้อยสู่อิสรภาพทางการเมืองและการทำให้ระบบนานาชาติเป็นประชาธิปไตย (The First International Conference on the Right to Self-determination and the United Nations: From Minority Rights to Political Independence and Democratizing the International System) ที่

เมืองเจนีวา ประเทศสวิตเซอร์แลนด์ ร่วมกันจัดโดยสมาคมสิทธิมนุษยชนนานาชาติแห่งชนกลุ่มน้อยอเมริกา (International Human Rights Association of American Minorities: IHRAAM) และสภานานาชาติเพื่อสิทธิมนุษยชน (International Council for Human Rights: ICHR) มีผู้ร่วมประชุมประมาณ ๑๐๐ คนจากทั่วโลก นาย ออง โมน เป็นตัวแทนชนกลุ่มน้อยจากพม่าเพียงคนเดียว และได้รายงานสถานการณ์ชนกลุ่มน้อยในพม่าโดยเฉพาะของชาวมอญ ซึ่งได้รับความสนใจมาก เพราะส่วนใหญ่จะรู้จักเพียงนาง ออง ซาน ซู จี เท่านั้น ในที่ประชุมได้มีมติเสนอให้สหประชาชาติตั้งคณะกรรมการอำนวยการอำนวยการของชนกลุ่มน้อย ซึ่งจะคล้ายกับคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนที่เคยตั้งไปแล้ว เพื่อดูแลเรื่องสิทธิอำนวยการของชนกลุ่มน้อยโดยตรงและให้มีผลในทางปฏิบัติเหมือนเรื่องสิทธิมนุษยชน (www.hiraam.org)

วันที่ ๕-๗ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๔๔ สันนิบาตชนชาติมอญได้จัดประชุมนานาชาติเรื่องชนชาติมอญครั้งที่ ๓ มีคนมอญจากองค์กรต่าง ๆ ทั้งจากมอญในเมืองมอญ คนมอญที่ชายแดน คนมอญในเมืองไทย คนมอญจากสหรัฐอเมริกา แคนาดา ยุโรป และออสเตรเลีย รวมกันประมาณ ๕๐ คน ในที่ประชุมมีการคณะกรรมการชุดใหม่ซึ่งประธานได้แก่นายดำรงค์ ปุ้งบางกระดี และนายกะเซาะโมน เป็นเลขาธิการ ซึ่งจะมีวาระการทำงาน ๒ ปี นอกจากนี้ยังได้ตั้งกรรมการบริหาร ๙ คนดูแลคณะกรรมการ ๙ ชุดประกอบด้วย (๑) การเมือง (๒) ยุติธรรมและสิทธิมนุษยชน (๓) วรรณกรรมและวัฒนธรรม (๔) การต่างประเทศและข่าวสาร (๕) ประชาสัมพันธ์ (๖) การศึกษา (๗) สาธารณสุข (๘) กิจการสตรี และ (๙) การพัฒนาเยาวชน

ในการสัมมนาเรื่องมอญสรุปเนื้อหาได้ว่า ตั้งแต่พรรคมอญใหม่ไปตกลงเซ็นสัญญาหยุดยิงกับรัฐบาลทหารเผด็จการพม่าเมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๘ จนถึงปัจจุบัน แม้ว่าทางพรรคมอญใหม่จะไม่มี การวางอาวุธ แต่การอยู่เฉย ๆ ปกครองพื้นที่บางส่วนของเมืองมะละแหม่ง บางส่วนของเมืองเย เมืองทะวาย รวม ๑๒ หมู่บ้าน ไม่ได้ทำให้ความเป็นอยู่ของประชาชนมอญดีขึ้น พรรคมอญใหม่ถูกมองว่าละทิ้งอุดมการณ์ในการพักรบครั้งนี้ โดยเฉพาะนาย สเว จิน ซึ่งในอดีตเป็นผู้ต่อสู้มากกว่าสี่สิบปีต้องมาวางมือในครั้งนี้ที่ถูกสโลว์ลงคนมอญในพม่ามาเกลี้ยกล่อมจนสำเร็จ พรรคมอญใหม่หยุดบทบาททางการเมืองการทหารจนถึงทุกวันนี้ จึงถูกถามเสมอว่า “ตอนนี้มอญยอมซบผาทำพม่าเสียแล้วหรือ?” คำตอบที่แก้ความอับอายขายหน้าก็คือ เมื่อพรรคมอญใหม่หยุดยิง สันนิบาตชนชาติมอญก็ไปเจรจา ด้วยการเอาชาติมอญไปสมัครเข้าเป็นสมาชิกขององค์การอันโป เพื่อทำการเรียกร้องเอกราชกับนานาชาติ เพื่อสร้างความหวังให้กับคนมอญได้บ้าง ถ้าไม่มีองค์การสันนิบาตชนชาติมอญแล้วนั้น ชาติมอญก็จะหมดสิ้น (ข่าวสารมอญ เม.ย. ๒๕๔๔ : ๑)

แถลงการณ์หลังการประชุมของสันนิบาตสามัคคีชนชาติมอญกล่าวว่า การเจรจาสันติภาพระหว่างรัฐบาลทหารพม่า, ฝ่ายประชาธิปไตยในพม่านำโดยพรรคสันนิบาตแห่งชาติเพื่อประชาธิปไตย (NLD) และชนกลุ่มน้อยต่าง ๆ ในพม่า เท่านั้นที่จะสามารถหาข้อยุติที่แท้จริงต่อ

ปัญหาในพม่าได้ ข้อตกลงใดที่กระทำโดยมิได้รับความเห็นชอบจากชนกลุ่มน้อยในพม่าทั้งหลาย จะล้มเหลวตั้งแต่ต้นเนื่องจากไม่สมบูรณ์ครบถ้วน สันนิบาตสามัคคีชนชาติมอญ (MUL) สนับสนุนให้แนวร่วมประชาธิปไตยแห่งชาติมอญ (Mon National Democratic Front: MNDF) และพรรคมอญใหม่ (NMSP) เป็นตัวแทนของมอญในการเจรจาดังกล่าว นอกจากนี้ MUL ยังยินดีและสนับสนุนความพยายามของนานาชาติที่จะเชื่อมช่องว่างระหว่าง NLD, รัฐบาลทหารพม่า (SPDC) และชนกลุ่มน้อยต่าง ๆ ของพม่า

แม้ว่าจะมีข้อตกลงหยุดยิงมาแล้ว ๕ ปี สถานการณ์สิทธิมนุษยชนในพม่าในพื้นที่ของมอญก็ยังไม่ดีขึ้นตามที่ได้อคาดหวังไว้ ชาวมอญยังคงถูกเกณฑ์แรงงานรูปแบบต่าง ๆ รวมทั้งเป็นลูกหาบของทหารพม่า อยู่เสมอ ถูกเก็บภาษีนอกกรอบกฎหมาย การยึดข้าวและที่ดิน นอกจากนั้นยังเข้าแทรกแซงและขัดขวางการศึกษาของมอญและการผลิตวรรณกรรมและวัฒนธรรมของมอญ

แนวร่วมประชาธิปไตยแห่งชาติมอญ (MNDF) ได้ถูกรัฐบาลทหารพม่าห้ามเคลื่อนไหวกว่าการเมืองและจับกุมผู้นำไปกักขังด้วยข้อหาสนับสนุนคณะกรรมการตัวแทนสภาประชาชน (Committee Representing People's Parliament: CRPP) เนื่องจากความกตัญญูทางการเมืองและการจัดการเศรษฐกิจที่ผิดพลาดทำให้คนมอญจำนวนมากไม่มีงานทำและยากจน ต้องอพยพไปประเทศไทย ทำให้ปัญหาของพม่าเลวร้ายยิ่งขึ้นอีก MUL เชื่อในการแก้ปัญหาด้วยสันติ ด้วยการเจรจาและมาตรการทางการเมือง รัฐบาลทหารพม่าต้องหยุดยิงกับฝ่ายค้านทุกกลุ่มในพม่า ประกาศนิรโทษกรรมและปล่อยนักโทษการเมืองและผู้ที่ถูกกักขังเพราะคัดค้านรัฐบาลทหารพม่า MUL เรียกร้องความจริงใจในการแก้ปัญหาพม่าจากสหประชาชาติ อาเซียน และนานาชาติ เพื่อเป็นตัวกลางในการเจรจา

บทที่ ๖ สังขละบุรีและบ้านวังกะ

ร่องรอยชุมชนโบราณในอำเภอสังขละบุรี จังหวัดกาญจนบุรี

สมเกียรติ เจริญผล (สมเกียรติ ๒๕๓๔) ได้ศึกษาร่องรอยชุมชนโบราณในช่วงสมัยประวัติศาสตร์ตอนต้นถึงก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๖ ในจังหวัดกาญจนบุรี พบว่า พื้นที่บริเวณจังหวัดกาญจนบุรีปรากฏร่องรอยการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์มาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ เนื่องจากความเหมาะสมและความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่เอื้ออำนวยต่อการอยู่อาศัย โดยได้พบโบราณวัตถุจำพวกเครื่องมือหินกระเทาะของชุมชนในกลุ่มสังคมล่าสัตว์ อายุราว ๗,๐๐๐ ปี ตามบริเวณถ้ำหรือเพิงผา และที่ราบสองฟากฝั่งแม่น้ำแควน้อยและแควใหญ่ เช่น ถ้ำพระ ถ้ำองบะ ถ้ำหีบ บ้านท่ามะนาว เป็นต้น ในระยะสังคมเกษตรกรรมในยุคหินขัด ก็ได้พบเครื่องมือหินขัด ตามถ้ำ บริเวณที่ราบเชิงเขา และที่ราบริมน้ำทั่วไป เช่น แหล่งโบราณคดีบ้านเก่า ถ้ำเขาสามเหล็กม ไร่หาญสงคราม แหล่งโบราณคดีคอนน้อย อำเภอบ่อพลอย เป็นต้น ในระยะยุคโลหะก็พบหลักฐานทางด้านโบราณวัตถุและร่องรอยการอยู่อาศัยของมนุษย์เป็นจำนวนมากในบริเวณบ้านดอนตาเพชร อำเภอพนมทวน บ้านแก่งเลี่ยน อำเภอเมือง เป็นต้น

ชุมชนสมัยทวารวดีที่บ้านวังปะโท ตำบลปรางค์ผล

เมื่อเข้าสู่สมัยประวัติศาสตร์ตอนต้น ในสมัยทวารวดี วัฒนธรรมทวารวดีเจริญขึ้นทางภาคกลางบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา จังหวัดกาญจนบุรีเป็นส่วนหนึ่งของที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา แต่บริเวณจังหวัดกาญจนบุรีไม่พบร่องรอยเมืองโบราณที่ใหญ่โต พบเพียงชุมชนเล็ก ๆ ที่เพียงได้รับอิทธิพลทางวัฒนธรรมสมัยนี้เท่านั้น ซึ่งได้ปรากฏหลักฐานหลายอย่างที่แสดงถึงการรับอิทธิพลอารยธรรมอินเดียของชุมชนบริเวณนี้ เช่นเดียวกับชุมชนในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา โดยได้พบแหล่งโบราณคดีที่เป็นชุมชนโบราณ ที่บ้านพงตึก อำเภอท่ามะกา แหล่งชุมชนโบราณที่บ้านท่าทิว อำเภอเมือง และชุมชนโบราณที่บ้านวังปะโท อำเภอสังขละบุรี

ชุมชนโบราณในระยะต้นประวัติศาสตร์ในจังหวัดกาญจนบุรีนี้ เป็นชุมชนที่มีพัฒนาการต่อมาจากชุมชนในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย ดังได้พบหลักฐานสมัยก่อนประวัติศาสตร์ร่วมกัน เช่น เครื่องมือหินขัด พบในแหล่งชุมชนบ้านวังปะโทและบ้านท่าทิว รวมทั้งเศษกำไลหิน ในแหล่งชุมชนบ้านท่าทิว

จากการสำรวจแหล่งโบราณคดีสมัยทวารวดีทั้งสามนี้ ร่องรอยของชุมชนที่พบ ไม่ปรากฏว่ามีคูน้ำ คันดิน ล้อมรอบเป็นเขตชุมชนที่แน่นอน เหมือนกับรูปแบบของเมืองโบราณทั่วไป จึงได้

เรียกแหล่งโบราณคดีต่าง ๆ นี้ว่า “ชุมชนโบราณ” ซึ่งเป็นแหล่งหรือบริเวณที่พบว่ามีกิจกรรมของมนุษย์ในอดีตเกิดขึ้น โดยปรากฏร่องรอยหลักฐานในแหล่งโบราณคดีนั้น ๆ เช่น โบราณสถาน และ โบราณวัตถุ ทั้งที่พบตามผิวดิน และที่ได้มีผู้รวบรวมไว้

แหล่งโบราณคดีบ้านวังปะโท ตั้งอยู่ในเขตการปกครองของ ตำบลปรางค์ แอ่ง อำเภอลำลูกเกด จังหวัดตาก จังหวัดตากบุรี ปัจจุบันถูกน้ำท่วมหมดแล้ว เนื่องจากการสร้างเขื่อนเขาแหลม จากการสำรวจของโครงการกู้แหล่งโบราณคดีลุ่มแม่น้ำแควน้อย โดยกองโบราณคดี กรมศิลปากร บริเวณที่ราบฝั่งขวาของแม่น้ำแควน้อย เหนือหมู่บ้านวังปะโทขึ้นไป ข้างริมห้วยกิ่งกะยือ บริเวณถนนลูกรัง ได้ขุดค้นพบฐานของอาคารฐานทวารวดี รูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส สร้างด้วยอิฐไม่ลอปูน มีร่องรอยการสร้างทับซ้อน ๒ ครั้ง ลักษณะฐานเดิมซึ่งอยู่ภายในทำเป็นฐานหน้ากระดาน มีลวดบัวขนาดใหญ่เด่นชัดอยู่ข้างบน ระหว่างฐานหน้ากระดานและลวดบัวก่อย่อเข้าไปในอิฐ ด้านกว้างยื่นออกมาเป็นจันทวยงาม ส่วนฐานนอกนั้นเป็นการสร้างขยายให้ใหญ่ขึ้นภายหลัง เป็นรูปหน้ากระดานและคงเหลือให้เห็นอยู่เพียงชั้นฐานเท่านั้น อิฐที่ใช้ในการก่อสร้างฐานชั้นในและชั้นนอกมีขนาดเท่ากัน แสดงว่าสร้างขึ้นในยุคสมัยเดียวกัน

จากการวิเคราะห์หลักฐานฐานเจดีย์เป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส สร้างด้วยอิฐไม่ลอปูนสามารถนำไปเปรียบเทียบกับฐานเจดีย์ฐานทวารวดีองค์อื่น ๆ ทางภาคกลาง เช่น ฐานเจดีย์หมายเลข ๑ ที่เมืองคูบัว ราชบุรี ฐานเจดีย์จุลประโทน นครปฐม ตัวฐานมีลวดบัวใหญ่สมส่วน ซึ่งเป็นลักษณะของฐานอาคารสมัยทวารวดี พุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๒

นอกจากนี้ยังได้พบร่องรอยของเจดีย์ในสมัยเดียวกัน ตรงบริเวณเนินเขาดังตรงข้ามของห้วยกิ่งกะยือ พบกองอิฐขนาดใหญ่ถูกแทรกเตอร์ไถทำลาย จนไม่เหลือสภาพให้ศึกษาได้ แต่ลักษณะและขนาดของอิฐมีลักษณะเดียวกับเจดีย์ที่ได้ขุดแต่งไป จึงทำให้แน่ใจว่าเป็นร่องรอยของโบราณสถานทางพุทธศาสนาสมัยฐานทวารวดี

โบราณวัตถุที่พบในบริเวณใกล้เคียงกัน ยังได้พบลูกปัดจำนวนหนึ่งทำจากแก้วและหินสีต่าง ๆ และต่างหูที่ทำด้วยแก้วขาวใส ขำรุข้างหนึ่ง เหลือสมบูรณ์อยู่ข้างเดียว โบราณวัตถุนี้เป็นเครื่องประดับที่นิยมใช้กันมาก และถือเป็นสินค้าสำคัญในวัฒนธรรมทวารวดีของภาคกลาง

ลักษณะชุมชนโบราณมีการสร้างศาสนสถานเป็นศูนย์กลางของชุมชนแสดงว่ามีการตั้งถิ่นฐานที่เป็นแบบถาวร ซึ่งเป็นผลมาจากการทำเกษตรกรรมเป็นอาชีพหลัก ยี่ดลำน้าเป็นจุดที่ตั้งเป็นการตั้งถิ่นฐานไปตามแนวคมนาคมทางน้ำ เป็นพัฒนาการของชุมชนที่ต่อเนื่องมาจากกลุ่มชนก่อนประวัติศาสตร์ในพื้นที่ป่าเขาต้นน้ำ แล้วจึงคลี่คลายมาสู่ที่ราบลุ่มแม่น้ำ เนื่องมาจากความต้องการพื้นที่ในการเพาะปลูก ซึ่งที่ตั้งชุมชนนี้ก็จะเป็นบริเวณที่ราบริมน้ำที่เกิดจากการทับถมของโคลนตะกอนลำน้ำอันเหมาะแก่การเพาะปลูกมาก

บริเวณชุมชนโบราณในจังหวัดกาญจนบุรีมีพัฒนาการเติบโตมาจากชุมชนโบราณในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ซึ่งได้มีการเคลื่อนย้ายมาตั้งหลักแหล่งเป็นชุมชนถาวรตามแนวลำน้ำแควน้อย แควใหญ่ และแม่น้ำแม่กลอง ตรงกับช่วงเวลาที่อารยธรรมอินเดียเข้ามาสู่ภาคกลางประเทศไทย ตามช่องทางการติดต่อค้าขายทางทะเลและทางบก โดยมีเส้นทางเดินเรือจากชายฝั่งตะวันออกของอินเดียมาขึ้นบกที่เมืองทวายหรือเมาะตะมะ แล้วเดินทางข้ามภูเขาเข้าเมืองกาญจนบุรีทางด่านพระเจดีย์สามองค์ ไปสู่ลุ่มแม่น้ำในภาคกลาง เช่นที่คูบัว อุทอง หรือนครปฐม

เส้นทางการติดต่อค้าขายทางด่านพระเจดีย์สามองค์มีความสำคัญมาโดยตลอด ตั้งแต่สมัยประวัติศาสตร์ตอนต้นที่อารยธรรมอินเดียเข้ามาสู่ดินแดนแถบนี้ ชุมชนเล็ก ๆ บนเส้นทางนี้ทำหน้าที่เป็นแหล่งพักสินค้าและที่อยู่อาศัยระหว่างการเดินทาง หลังจากผ่านด่านพระเจดีย์สามองค์มาแล้ว ชุมชนบ้านวังปะโทควรเป็นจุดแรกที่นักเดินทางเหล่านั้นใช้เป็นแหล่งที่พัก เนื่องจากตัวชุมชนตั้งอยู่ริมแม่น้ำ ซึ่งเป็นเส้นทางเดินธรรมชาติที่คนใช้เดินทาง อีกทั้งชุมชนมีแหล่งที่ตั้งอยู่ในเขตป่าเขา คงต้องมีการซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้าพวกของป่าและแร่ธาตุกับชาวพื้นเมือง พร้อมกับที่ชาวพื้นเมืองได้รับเอาประเพณีวัฒนธรรมและสินค้าที่แลกเปลี่ยนกัน ดังได้พบหลักฐานคือลูกปัดแก้วที่พบได้ทั่วไปในวัฒนธรรมทวารวดีในภาคกลาง ต่อจากชุมชนบ้านวังปะโทแล้ว ชุมชนโบราณบ้านท่าหวีก็เป็นจุดพักสินค้าที่ดี เพราะอยู่ระหว่างเส้นทางที่สามารถผ่านไปสู่อุทอง สุพรรณบุรี และลงได้สู่พงดึกและเมืองคูบัว โดยสะดวก ใช้เวลาเดินทางไม่มากนัก ส่วนชุมชนโบราณบ้านพงดึก อยู่กึ่งกลางระหว่างราชบุรีและนครปฐม สามารถใช้เวลาเดินทางไปเมืองเหล่านั้นได้ในวันเดียว เหมาะสมในการใช้เป็นเส้นทางค้าขายและจุดพักสินค้า ดังได้พบตะเกียงโรมันจากแถบทะเลเมดิเตอร์เรเนียนและพระพิมพ์เนื้อตะกั่วของอินเดียที่บ้านพงดึกนี้

เมืองโบราณคูบัว ใกล้ลำน้ำแม่กลอง ในเขตอำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี เมืองนครปฐมโบราณ (เมืองนครชัยศรี) ใกล้แม่น้ำนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม และเมืองโบราณอุทอง ลุ่มน้ำจะเข้สามพันต่อลำน้ำสุพรรณบุรี ในเขตอำเภออุทอง จังหวัดสุพรรณบุรี เมืองโบราณทั้งสามเมืองนี้ มีพัฒนาการขึ้นมาเป็นชุมชนพร้อมกันกับชุมชนโบราณในจังหวัดกาญจนบุรี แต่ต่างก็เป็นเมืองใหญ่ที่สมบูรณ์ เป็นที่ตั้งฐานอำนาจที่มีความสัมพันธ์กับชุมชนหมู่บ้านรอบ ๆ และเมืองบริวารในระยะรัศมีใกล้เคียง มีขอบเขตอำนาจทางการเมืองแคบ ยังไม่มีวิวัฒนาการเป็นเมืองหลวงที่มีอำนาจทางการเมืองเหนือเมืองอื่น ๆ จึงมีความสัมพันธ์กับชุมชนโบราณในจังหวัดกาญจนบุรีซึ่งมีฐานะเป็นชุมชนที่อยู่บริเวณชายขอบ เพียงด้านศาสนา วัฒนธรรมร่วมกัน เป็นการติดต่อสังสรรค์แลกเปลี่ยนกันทางเศรษฐกิจและวัฒนธรรมระหว่างชุมชน โดยที่ไม่มีการเมืองเข้ามาแทรกแซง

จากหลักฐานทางโบราณคดีที่พบสรุปได้ว่า บริเวณสังขละบุรีมีร่องรอยชุมชนโบราณมาแต่สมัยทวารวดี ซึ่งเป็นอารยธรรมที่รุ่งเรืองขึ้นเป็นครั้งแรกในภาคกลางของประเทศไทย และเป็นหลักฐานความเจริญรุ่งเรืองของชนชาติมอญเป็นครั้งแรกด้วย ตำแหน่งและสภาพภูมิศาสตร์ทำให้สังข

ละบุรีเป็นจุดพักสินค้าตามเส้นทางค้าขายระหว่างเมืองท่าอ่าวมะตะมะชายฝั่งทะเลอันดามันกับภาคกลางของไทย

ชุมชนสมัยอยุธยาที่สามสบและบริเวณใกล้เคียง

ก่อนนำท่วมจากเขื่อนเขาแหลม ในช่วง พ.ศ. ๒๕๒๔-๒๕๒๖ สด แดงเอียด นักโบราณคดี หัวหน้าโครงการกู้แหล่งโบราณคดีลุ่มน้ำแควน้อย ของกรมศิลปากร ได้สำรวจพบว่า บนที่ราบใกล้ฝั่งขวาของแม่น้ำแควน้อยได้สามสบลงมาประมาณ ๙ กม. ตรงบริเวณบ้านสีลังกั๋ง พบซากฐานวิหารรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า พบเศียรเหล็กลักษณะคล้ายตะปูจำนวนเกือบ ๑๐๐ ชิ้น ทำให้ทราบว่าเครื่องบนของวิหารนี้คงสร้างด้วยไม้ มีเศษภาชนะดินเผาเป็นพวกลายประทับและลายขัดสมัยอยุธยาผสมอิทธิพลฝีมือท้องถิ่น ใกล้ ๆ กับฐานวิหารพบซากเจดีย์อยู่บนเนินสูงริมน้ำ มีแนวอิฐเหลือให้เห็นเป็นฐานรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส รูปแบบส่วนใหญ่ของอิฐที่พบแสดงว่าองค์ระฆังของเจดีย์ย่อมเป็นรูปแปดเหลี่ยม พบโครงเหล็กรูปทรงกระบอก ซึ่งคงจะเป็นโครงส่วนหนึ่งของฉัตรประดับบนยอดเจดีย์ตามแบบอย่างศิลปะมอญ-พม่าแต่โบราณ โบราณวัตถุอื่น ๆ ที่พบมีภาชนะดินเผาแบบต่าง ๆ สมัยอยุธยาและเครื่องถ้วยจีนสมัยราชวงศ์ซิง (สด ๒๕๒๗ : ๔๕-๔๖)

บริเวณสามสบ บนพื้นที่ระหว่างลำน้ำปี้ค้ำกับลำน้ำของกาเลีย พบโบราณสถานที่ก่อสร้างด้วยอิฐ มีฐานวิหาร ๑ หลัง เจดีย์ ๕ องค์ กับเตาเผาอิฐโบราณ ๑ แห่ง ฐานวิหารเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาดใหญ่ แบบฐานสูงหน้ากระดาน หันหน้ามาทางทิศใต้ซึ่งลำน้ำทั้ง ๓ สายบรรจบกัน มีฐานชุกชีอยู่ข้างบน พร้อมแท่นบูชาอยู่ข้างหน้าฐานชุกชีด้วย ลักษณะการก่อสร้างสวยงาม โบราณวัตถุที่พบที่สำคัญ เช่น เศียรพระพุทธรูปสำริดปางมารวิชัยไม่มีเศียรทั้งสองข้าง ศิลปะแบบมอญ-พม่า นอกจากนี้ก็มีเศษภาชนะดินเผาสมัยอยุธยา และไหบรรจุกระดูกคนอยู่ภายใน มีก้อนหินรูปแบบมนปิดทับที่ปากไห ลายตกแต่งเป็นรูปใบโพธิ์แบบที่เคยพบในพม่า

(๑) เจดีย์ขนาดค่อนข้างใหญ่องค์หนึ่ง ฐานเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสซ้อนขึ้นไปเป็นชั้น รอบ ๆ เจดีย์พบหม้อใส่กระดูกฝังไว้ มีทั้งหม้อสมัยอยุธยาและมอญ-พม่า เครื่องถ้วยชามของจีนทั้งราชวงศ์หมิงและซิง เครื่องถ้วยชามสังคโลก

(๒) ที่หัวแหลมสุดของตัวหัวแหลมสามสบเดิมมีเจดีย์รูปแบบคล้ายเจดีย์ใหญ่แต่มีขนาดเล็กกว่า ใกล้เจดีย์พบไห ๔ ใบ เคลือบสีน้ำตาลแบบสุโขทัย ภายในไม่มีกระดูก กระโถนหินบด และขันลงหินบรรจุอยู่ภายใน

(๓) เจดีย์ขนาดเล็กอยู่ระหว่างฐานวิหารกับเจดีย์ที่หัวแหลม ที่ฐานทิศเหนือพบแนวอิฐเรียงกันเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ขนาดเล็กกว่า คงจะเป็นเจดีย์โบราณอีกองค์หนึ่ง แต่มีร่องรอยเหลือให้เห็นน้อยยากจะวินิจฉัยได้ ส่วนที่ใกล้กับฐานด้านตะวันตกมีอิฐก่อขึ้นเป็นแท่นโดด ๆ เป็นรูปวงกลมและสี่เหลี่ยมจัตุรัส ขนาดเล็กมาก อย่างละ ๑ แท่น คล้ายกับแท่นบูชา รอบ ๆ ฐานเจดีย์องค์นี้

มีภาชนะดินเผาฐานอยุธยาบรรจุกระดูกคนฝังไว้จำนวนนับสิบใบ และหนาแน่นอยู่ข้างฐานด้านตะวันตกใกล้กับแท่นบูชาดังกล่าว

(๕) ริมน้ำบึงใต้ของเจดีย์องค์ที่ ๒ และทางทิศตะวันตกของฐานวิหาร มีฐานเจดีย์ขนาดเล็ก ก่อด้วยอิฐรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสหน้ากระดาน ไม่เหลือร่องรอยส่วนเหนือฐานขึ้นไป จึงไม่สามารถบอกอะไรได้

ในบริเวณสามสบพบเตาเผาอิฐกลางแจ้งสมัยโบราณ ๑ แห่ง อยู่ริมน้ำบึงใกล้ ๆ กับฐานวิหาร ขนาดและรูปแบบของอิฐที่เหลืออยู่กับเตานี้เป็นแบบเดียวกับอิฐที่โบราณสถานข้างเคียง จึงเชื่อได้ว่าเป็นเตาเผาอิฐเพื่อใช้ในการก่อสร้างศาสนสถาน ณ ที่สามสบนั่นเอง

นอกจากนี้ยังมีเจดีย์อีกองค์หนึ่งเรียกกันทั่วไปว่าเจดีย์สามสบ อยู่สูงขึ้นไปห่างจากกลุ่มโบราณสถานดังกล่าวประมาณ ๖๐๐ เมตร เป็นเจดีย์ขนาดใหญ่ฐานสี่เหลี่ยมจัตุรัสก่อด้วยอิฐ เป็นเจดีย์แบบมอญ-พม่าฐานโบราณมาก เพราะมีฐานจะระนาบอยู่รอบ ๆ ฐานทั้ง ๔ ด้าน ส่วนที่เป็นองค์ระฆังและยอด เป็นส่วนที่บูรณะขึ้นภายหลัง มุมทั้ง ๔ บนฐานทักษิณสร้างเป็นเจดีย์ประกอบไว้ทั้ง ๔ มุม ที่มุมตะวันออกเฉียงเหนือยังพอมองเห็นลวดลายปูนปั้นฐานอยุธยาซึ่งมีอิทธิพลศิลปะมอญ-พม่า (สด ๒๕๒๗ : ๔๖-๔๗)

ที่ราบสองฝั่งลุ่มน้ำแควน้อยตอนบนนี้ยังมีร่องรอยค่ายในสมัยโบราณ เหลือแนวเชิงเทินดินและแนวคูให้เห็นชัดเจน สำรวจพบแล้ว ๕ แห่ง คือ บริเวณปากลำปิล็อก, บริเวณบ้านสะกวยรอง, บริเวณปากห้วยกิ่งคะยือ, บนภูเขาริมฝั่งซ้ายแม่น้ำแควน้อยใต้ปากห้วยกิ่งคะยือลงมา ค่ายเหล่านี้เป็นหลักฐานของเส้นทางเดินทัพเพื่อทำสงครามระหว่างพม่ากับไทยตั้งแต่สมัยอยุธยาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (สด ๒๕๒๗ : ๔๘)

บทบาทของสังขละบุรีในประวัติศาสตร์ไทย

ในสมัยอยุธยาเรื่อยมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ กาญจนบุรีมีสภาพเป็นเมืองหน้าด่านมาโดยตลอด เนื่องจากสภาพภูมิประเทศทางด้านตะวันตกที่เป็นเทือกเขาตะนาวศรี กั้นอาณาเขตระหว่างไทยกับพม่า และมีช่องทางที่สามารถติดต่อกันได้ ๒ ช่องทาง คือ ด้านพระเจดีย์สามองค์และด่านบ้องตี้ พม่าใช้ ๒ เส้นทางนี้เดินทัพผ่านเข้ามาสู่กรุงศรีอยุธยา

เส้นทางเดินทัพทางด้านพระเจดีย์สามองค์ของพม่าจะออกจากเมืองเมาะตะมะมาทางแม่น้ำอตรัน เมืองเชียงกราน จนถึงเมืองสมิแล้วเดินบกมาข้ามแม่น้ำสะกือกแม่กษัตริย์ ข้ามภูเขาเข้าแดนไทยทางด้านพระเจดีย์สามองค์มาลงแม่น้ำแควน้อยที่สามสบ ซึ่งเป็นที่ลำนํ้าสามสาย คือ แม่นํ้าน้อย ลำนํ้าลันเต และลำนํ้าบึง มาบรรจบ (สบ) กันอยู่ตรงนั้น จากสามสบจะใช้เรือล่องมาทางเมืองไทรโยคจนออกแม่น้ำแควใหญ่เมืองกาญจนบุรีที่ล้นช้าง ตรงที่ตั้งเมืองในปัจจุบัน จากสามสบถ้ามาทางบกเดินมาเมืองไทรโยคเก่า แล้วตัดข้ามมาลงลำนํ้าแควใหญ่ที่ศรีสวัสดิ์ หรือที่ท่า

กระดานด่านกรามช้าง เดินเลียบแม่น้ำแควใหญ่ลงมาจากเมืองกาญจนบุรีเก่าใกล้เขาชนไก่ ในทุ่งลาดหญ้าเชิงเทือกเขาบรรทัด (ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา ๒๕๑๔ : ๑๔)

ในสมัยกรุงศรีอยุธยา พม่ารบกับไทยรวม ๒๔ ครั้ง เส้นทางและพื้นที่ที่กองทัพไทยและกองทัพพม่าได้เคลื่อนทัพไปมา เพื่อทำสงครามต่อกัน หรือเดินทัพผ่านมาในเขตเมืองกาญจนบุรีหรือใช้เส้นทางผ่านพระเจดีย์สามองค์ ทั้งหมดประมาณ ๑๗ ครั้งด้วยกัน (วรวิธ ๒๕๓๓ : ๕๘) ในสมัยกรุงธนบุรี พม่ายกทัพเข้ามาทางด่านบ้องตี้ ๑ ครั้งและด่านพระเจดีย์สามองค์ ๒ ครั้ง (วรวิธ ๒๕๓๓ : ๖๙) ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ไทยกับพม่าเกิดสงครามกัน ๑๐ ครั้ง รบกันในบริเวณเมืองกาญจนบุรีประมาณ ๗ ครั้ง การรบครั้งสำคัญในเขตอำเภอสังขละบุรีคือ คราวรบพม่าที่ท่าดินแดง พ.ศ. ๒๓๒๙ ในสมัยรัชกาลที่ ๑ หลังจากพม่าพ่ายแพ้ในสงครามเก้าทัพใน พ.ศ. ๒๓๒๘ แล้วต้องการจะแก้ตัวใหม่ จึงเตรียมกำลังและเสบียงอาหาร ยกเข้ามาทางด่านพระเจดีย์สามองค์ โดยตั้งค่ายอยู่ที่บ้านดินแดงและสามสบในเขตเมืองสังขละบุรี ฝ่ายไทยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ และพระอนุชาทราบข่าวศึก ไม่รอให้พม่ามาถึงเมืองกาญจนบุรี เสด็จยกกองทัพเรือเข้าคลองบางกอกน้อย คลองดำเนินสะดวก ลำน้ำแม่กลอง ลำน้ำแควน้อย มาถึงเมืองไทรโยค แล้วยกทัพบกมาถึงเมืองท่าขนุน ทรงจัดให้กรมพระราชวังบวรฯ เสด็จขึ้นไปตีพม่าที่สามสบ บริเวณเมืองสังขละบุรีได้ด่านพระเจดีย์สามองค์ ส่วนพระองค์เข้าตีพม่าที่ท่าดินแดงพร้อมกันทั้ง ๒ ทัพ รบติดพันกัน ๓ วัน ๓ คืน ผลการรบพม่าแพ้ยับเยิน ทหารไทยฆ่าพม่าล้มตายเกลื่อนกลาด จับเป็นเชลยศึกก็มาก (วรวิธ ๒๕๓๓ : ๗๖)

ที่ค่ายสามสบ ซึ่งปัจจุบันคือบริเวณที่ตั้งตัวอำเภอสังขละบุรีและบ้านวังกะเดิม ได้ปรากฏร่องรอยของแนวค่าย คู กำแพง เช่นเดียวกับที่ค่ายท่าดินแดง ด่านกรามช้าง และค่ายทุ่งลาดหญ้า นอกจากนี้ยังได้พบสิ่งของเครื่องใช้ต่าง ๆ ในการสงคราม เช่น หอก ดาบ หลาว ง้าว ลูกกระสุนปืนใหญ่ หัวธนู โซ่ ตรวน เป็นต้น

ในสมัยสงครามโลกครั้งที่สอง ญี่ปุ่นได้สร้างทางรถไฟสายไทย-พม่า เป็นเส้นทางยุทธศาสตร์ของกองทัพญี่ปุ่นเพื่อขยายอำนาจของกองทัพญี่ปุ่นไปยังพม่าและอินเดีย โดยเริ่มจากทางรถไฟสายใต้ที่สถานีหนองปลาดุก อำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี แยกเป็นทางรถไฟสายเดียว มีรางกว้าง ๑ เมตร เลียบตามลำน้ำแม่กลองไปยังจังหวัดกาญจนบุรี แล้วตัดขึ้นเหนือข้ามแม่น้ำแควใหญ่ที่บ้านท่ามะขาม เลียบตามลำน้ำแควน้อย ผ่านขุนเขา หน้าผา และป่ารกชัฏ ไปจนถึงแดนไทยที่ด่านพระเจดีย์สามองค์ ข้ามไปฝั่งพม่าจนถึงสถานธณิชาลัยต ระหว่างเมืองมะละแหม่งกับเมืองเย ประเทศพม่า รวมระยะทางยาว ๔๐๕ กิโลเมตร อยู่ในเขตไทย ๓๐๓.๙๘ กิโลเมตร ในเขตพม่า ๑๐๑.๐๕ กิโลเมตร เริ่มสร้างเดือนสิงหาคม พ.ศ. ๒๔๘๕ แล้วเสร็จในเดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๔๘๖ ใช้เวลาเพียง ๑๔ เดือนเท่านั้น โดยใช้เชลยศึกฝ่ายสัมพันธมิตรที่ถูกจับจากยุทธภูมิในย่าน

เอเชียแปซิฟิก เป็นเชลยชาวอังกฤษ ๓๐,๐๐๐ คน ดัตช์ ๑๘,๐๐๐ คน ฮอลันดา ๑๓,๐๐๐ คน และชาวอเมริกัน ๗๐๐ คน รวมทั้งแรงงานกรรมกรต่างชาติ เช่น จากมลายู อินเดีย ชวา พม่า และ แรงงานไทย อีกประมาณ ๑๐๐,๐๐๐ คน ทั้งทหารญี่ปุ่นอีก ๑๕,๐๐๐ คน รวมทั้งสิ้นประมาณ ๑๗๖,๗๐๐ คน ด้วยสภาพการทำงานที่ยากลำบากจากโรคภัยไข้เจ็บ ดินฟ้าอากาศที่ร้อนชื้น อาหารที่ขาดแคลน ค่าพักที่ไม่สะดวกสบาย ได้รับความทรมานและต้องทำงานหนัก ทำให้มีคน ตายทั้งสิ้นประมาณ ๕๑,๐๐๐ คน จนได้รับขนานนามว่า “ทางรถไฟสายมรณะ” (วรวิธ ๒๕๕๓ : ๑๑๐-๑๑๖)

ปัจจุบันที่ด่านพระเจดีย์สามองค์ ชายแดนไทย-พม่า ที่ตำบลหนองลู อำเภอสังขละบุรี ยังปรากฏร่องรอยรางรถไฟที่อยู่ในเขตพม่าต่อกับเขตไทย ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของทางรถไฟจากสถานี สุดท้ายในฝั่งไทยที่สถานีของกาเลีย ตรงหลักกิโลเมตรที่ ๒๙๔ ข้ามลำน้ำของกาเลียไปยังสถานี แรกในฝั่งพม่าคือ สถานีจันการายา (Changaraya) กิโลเมตรที่ ๓๐๑ (วรวิธ ๒๕๕๓ : ๑๒๑)

จากเมืองท่าขนุนถึงสังขละบุรี

ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น สังขละบุรีมีฐานะเป็นเมืองหน้าด่านชื่อ เมืองท่าขนุน ขึ้นตรง ต่อเมืองกาญจนบุรี เป็นหนึ่งในรามัญ ๗ หัวเมือง เจ้าเมืองมีนามพระราชทานจากพระบาทสมเด็จพระ จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า พระปณิธิวิบุตย์ ในสมัยรัชกาลที่ ๕ พ.ศ. ๒๔๓๘ มีการจัดระเบียบการ ปกครอง เมืองหน้าด่านถูกยุบ เมืองท่าขนุน ถูกยุบเป็นกิ่งอำเภอสังขละบุรี และขึ้นเป็นอำเภอวังกะ โดยตั้งเจ้าเมืองสังขละบุรีเดิมซึ่งเป็นชาวกะเหรี่ยงชื่อ พระศรีสุวรรณศิริที่ ๔ (ทะเจียงโปรย เสดะ พันธุ์) เป็นนายอำเภอ

พ.ศ. ๒๔๔๐ เปลี่ยนอำเภอวังกะเป็น อำเภอเหนือ ที่ว่าการอยู่ที่ตำบลบ้านทวน

พ.ศ. ๒๔๔๔ เปลี่ยนของเภอเหนือเป็น อำเภอสังขละ ที่ว่าการอยู่ที่ตำบลวังกะ

พ.ศ. ๒๔๖๗ เปลี่ยนเป็นกิ่งอำเภอสังขละบุรี

พ.ศ. ๒๕๐๘ ได้ยกฐานะเป็นอำเภอตั้งอยู่บริเวณบ้านวังกะ หมู่ที่ ๒ ตำบลหนองลู และ พ.ศ. ๒๕๒๗ จากการสร้างเขื่อนพลังไฟฟ้าเขาแหลม ได้ย้ายที่ว่าการอำเภอมาอยู่ที่ปัจจุบัน เนื่อง จากที่เดิมอยู่ในเขตน้ำท่วม (อำเภอสังขละบุรี มปป. : ๑)

อำเภอสังขละบุรี

สังขละบุรีเป็นอำเภอเหนือสุดของจังหวัดกาญจนบุรี ที่ยังมีป่าหนาแน่นมากที่สุดอำเภอ หนึ่ง ห่างจากตัวอำเภอเมือง ๒๑๐ กิโลเมตร มีพื้นที่ประมาณ ๓,๕๐๐ ตร.กม. ประกอบด้วยพื้นที่ ป่าและภูเขา ๒,๕๐๐ ตร.กม. (๗๑.๔%) พื้นที่ได้นำเขื่อนเขาแหลม (เฉพาะที่อยู่ในเขตอำเภอสังข ละบุรี) ๓๓๕ ตร.กม. (๙.๖%) เหลือเป็นพื้นที่ทำกินเพียง ๕๑๕ ตร.กม. (๑๔.๗%)

อาณาเขตทิศเหนือติดอำเภออุ้มผางจังหวัดตาก ทิศใต้และทิศตะวันออกติดอำเภอทองผาภูมิจังหวัดกาญจนบุรี ทิศตะวันตกติดประเทศพม่า มีชายแดนยาว ๑๗๐ กิโลเมตร

การปกครอง

อำเภอสังขละบุรีแบ่งการปกครองออกเป็น ๓ ตำบล ๒๐ หมู่บ้าน

๑. ตำบลหนองลู มี ๑๐ หมู่บ้าน พื้นที่ประมาณ ๑,๑๖๘ ตารางกิโลเมตร

๒. ตำบลปรังเผล มี ๔ หมู่บ้าน พื้นที่ประมาณ ๗๑๒ ตารางกิโลเมตร

๓. ตำบลไล่โว่ มี ๖ หมู่บ้าน พื้นที่ประมาณ ๑,๔๗๐ ตารางกิโลเมตร

ทั้ง ๓ ตำบล มีฐานะเป็นองค์การบริหารส่วนตำบล ตามรูปแบบของการจัดระเบียบการปกครองท้องถิ่น นอกจากนั้นแล้ว ยังมีรูปแบบปกครองท้องถิ่นรูปแบบเทศบาลตำบลอีก ๑ แห่ง คือ เทศบาลตำบลวังกะ อยู่ในเขตตำบลหนองลู

ในจำนวน ๒๐ หมู่บ้าน เป็นหมู่บ้าน อพป. ๑๑ หมู่บ้าน หมู่บ้านป้องกันตนเองตามชายแดน ๔ หมู่บ้าน ซึ่งฝ่ายทหารได้เข้ามามีจัดระบบการพัฒนา ตามโครงการรักษาความมั่นคงตามแนวชายแดน

การคมนาคม

การคมนาคมจากจังหวัดกาญจนบุรีถึงอำเภอสังขละบุรี เป็นถนนลาดยางผ่านอำเภอไทรโยค อำเภอทองผาภูมิ แล้วลัดเลาะตามไหล่เขาลาดชันจนถึงอำเภอสังขละบุรี ระยะทางประมาณ ๒๑๐ กิโลเมตร นอกจากนั้น เส้นทางคมนาคมในเขตอำเภอส่วนใหญ่เป็นถนนลาดยางเกือบทุกหมู่บ้าน ซึ่งการไฟฟ้าฝ่ายผลิตเป็นผู้จัดสร้างและปัจจุบันได้มอบหมายให้หน่วยงานอื่นรับผิดชอบ ยกเว้นในเขตตำบลไล่โว่ทั้งตำบล มีเพียงเส้นทางธรรมชาติเป็นทางเดินผ่านไหล่เขา ผ่านลำห้วย บางหมู่บ้าน เช่น บ้านจะแก ระยะทาง ๘๐-๑๐๐ กิโลเมตร เมื่อเข้าสู่ฤดูฝนเส้นทางจะถูกตัดขาดกับอำเภอ

สภาพอากาศ

สภาพอากาศของพื้นที่อำเภอสังขละบุรีอยู่ภายใต้อิทธิพลของมรสุมตะวันออกเฉียงใต้หรือจากทะเลอันดามัน ทำให้มีฝนตกชุกหนาแน่นและมีฤดูฝนที่ยาวนานกว่าที่อื่น ๆ ฤดูหนาวจากเดือนพฤศจิกายนถึงเดือนกุมภาพันธ์ ฤดูร้อนเริ่มจากเดือนมีนาคมถึงเดือนพฤษภาคม ฤดูฝนจากเดือนมิถุนายนถึงเดือนตุลาคม

แหล่งน้ำ

แหล่งน้ำในอำเภอสังขละบุรีมีแหล่งต้นน้ำลำธารที่สำคัญของเขื่อนเก็บน้ำเขาแหลมคือ

๑. แม่น้ำบิดลี เป็นแม่น้ำที่เกิดจากลำห้วยต่าง ๆ ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของที่ว่าการอำเภอไหลมารวมกันเป็นแม่น้ำบิดลี มีความยาวไม่น้อยกว่า ๗๐ กิโลเมตร

๒. แม่น้ำรันตี มีต้นกำเนิดในเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์ป่าทุ่งใหญ่นเรศวร มีความยาวประมาณ ๖๐ กิโลเมตร

๓. แม่น้ำของกาเลีย เกิดจากการไหลเข้ามารวมกันของลำห้วยของกาเลีย ซึ่งมีต้นกำเนิดจากประเทศพม่า และลำห้วยโรคี่ มีต้นกำเนิดในเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์ป่าทุ่งใหญ่นเรศวร มีความยาวประมาณ ๕๐ กิโลเมตร

แม่น้ำทั้ง ๓ สายมารวมกันที่บริเวณ สามประสบ ซึ่งเป็นต้นกำเนิดของแม่น้ำแควน้อย ปัจจุบันอยู่ในเขตน้ำท่วมของเขื่อนเขาแหลม

นอกจากแหล่งน้ำสำคัญ ๓ สายแล้ว ยังมีแหล่งน้ำที่สำคัญ ได้แก่ เขื่อนเขาแหลม เฉพาะที่อยู่ในพื้นที่อำเภอสังขละบุรี มีความกว้างถึง ๓๓๕ ตารางกิโลเมตร นับว่าเป็นทะเลสาปที่มีความสวยงามทางธรรมชาติ มีทั้งภูเขา เกาะแก่งมากมาย ถือว่าเป็นทรัพยากรท่องเที่ยวที่สำคัญอีกแห่งหนึ่งของสังขละบุรี นอกจากนี้ที่กล่าวแล้วยังมีความสำคัญในแง่เศรษฐกิจเป็นแหล่งประมงทำรายได้ให้แก่ราษฎรอีกด้วย

ประชากร

ประชากรอำเภอสังขละบุรี มีจำนวน ๒,๘๑๙ ครอบครัว มีจำนวน ๑๑,๑๐๗ คน (อำเภอสังขละบุรี มปป. : ๓) ประมาณร้อยละ ๘๐ เป็นคนเชื้อสายกะเหรี่ยง ซึ่งเป็นกลุ่มที่ตั้งรกรากอยู่เดิม แยกประชากรเป็นรายตำบล ดังนี้

ตำบล	ครัวเรือน	ชาย	หญิง	รวม
หนองลู	๑,๘๔๙	๓,๕๙๔	๓,๒๗๙	๖,๘๗๓
ปรางค์	๕๘๓	๑,๒๘๗	๑,๒๒๖	๒,๕๑๓
ไล่โว่	๓๘๗	๙๒๘	๗๙๓	๑,๗๒๑
รวม				๑๑,๑๐๗

จำนวนดังกล่าวข้างบนเป็นจำนวนประชากรตามทะเบียนราษฎร แต่จำนวนที่รวมประชากรทุกประเภทมีประมาณ ๒๕,๐๐๐ คน (จากการบรรยายสรุปของทางอำเภอสังขละบุรี มี.ค. ๒๕๔๓) ในจำนวนนั้นนอกจากคนไทยแล้ว ยังมีคนมอญ ซึ่งมีจำนวนมากที่สุด คนเชื้อชาติพม่า คนลาว คนแขก ฯลฯ ทางราชการได้จัดทำทะเบียนประวัติและบัตรให้กับบุคคลซึ่งเป็นชนกลุ่มน้อยดังนี้

๑. บุคคลบนพื้นที่สูง (บัตรสีฟ้า) อยู่ในพื้นที่ป่าเขา ส่วนใหญ่เป็นชาวกะเหรี่ยงเกือบทั้งหมด ที่ยังไม่มีสัญชาติไทย มีจำนวนประมาณ ๔,๘๐๐ คน (บรรยายสรุป ๒๕๔๓) กลุ่มนี้จะแบ่งย่อยเป็น ๒ กลุ่มคือ

(๑) กลุ่มที่อพยพมาจากประเทศพม่า ถ้าเข้ามาเกิน ๑๐ ปี สามารถขอเป็นต่างด้าวได้

(๒) กลุ่มที่เป็นชาวเขาดั้งเดิม ตามระเบียบแล้วสามารถขอลงรายการสัญชาติไทยได้

ข้าวไร่	๘,๕๑๕	๓๕๐
มันสัมปะหลัง	๒,๓๐๐	๕,๗๕๐
ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์	๑,๗๑๐	๓๕๐
พริก	๔๐๐	๒๐๐
ยางพารา	๑๐,๐๗๖	๓๕๓
กล้วยน้ำว้า	๒,๔๐๐	๔๘๐
ขนุน	๕๐๐	๖๙๐
มะม่วง	๙๗๖	๒๒๘
ส้มโอ	๓๐๐	๕๐๙
อื่น ๆ		

นอกจากนั้นพื้นที่อำเภอสังขละบุรี ได้นำพืชและไม้ดอกเมืองหนาวเข้ามาปลูก ซึ่งขณะนี้ อยู่ระหว่างทดลองของหน่วยงานเกษตรที่ราบสูง ผลการทดลองปลูกได้ผลเป็นที่น่าพอใจ (อำเภอสังขละบุรี มปป. : ๕)

การเลี้ยงสัตว์

การเลี้ยงสัตว์ส่วนใหญ่ได้แก่ วัว ควาย ซึ่งจะมีเลี้ยงโดยทั่วไปทุกหมู่บ้าน นอกจากนั้นก็มี การเสริมเลี้ยงปลาในกระชัง โดยทางการได้ให้การสนับสนุนเรื่องเงินทุน ในรูปของกลุ่มหรือเป็น สมาชิกผู้เลี้ยงปลา ขณะนี้มีสมาชิกเลี้ยงปลาจำนวน ๑๓๕ ราย และประกอบอาชีพจับสัตว์น้ำ จำนวน ๒๑๓ ราย และจำนวนสัตว์น้ำที่ออกสู่ตลาดทั่วไปเฉลี่ยวันละประมาณ ๒,๐๐๐ กิโลกรัม หรือมีมูลค่าซื้อขายเฉลี่ยปีละ ๑,๐๐๐,๐๐๐ บาท

นอกจากสัตว์ที่กล่าวมาแล้ว พวกเป็ด ไก่ สุกร มีเลี้ยงบ้างจำนวนน้อย ปัญหาอยู่ที่ความ เชื่อของคนพื้นเมืองที่เป็นเชื้อสายกะเหรี่ยง จะไม่เลี้ยงสัตว์พวกนี้ในหมู่บ้าน ซึ่งทางราชการได้ ตระหนักในเรื่องนี้ และได้พยายามเปลี่ยนความเชื่อเหล่านี้ ซึ่งปัจจุบันมีบางหมู่บ้านเริ่มเลี้ยงสัตว์ พวกนี้บ้างแล้ว

อุตสาหกรรม

ผู้ประกอบการโรงงานส่วนใหญ่มาจากที่อื่นโดยเฉพาะกรุงเทพมหานคร สามารถลงทุนใน พื้นที่อำเภอสังขละบุรีเนื่องจากแรงงานหาง่ายและค่าจ้างถูกกว่าที่อื่น และแรงงานส่วนใหญ่เป็น คนต่างด้าว สินค้าที่ผลิตได้ทั้งหมดส่งไปตลาดที่กรุงเทพมหานคร และบางส่วน เช่น เฟอร์นิเจอร์ทำ จากกระเจกจะส่งออก

โรงงานเย็บผ้าโหล	จำนวน ๓ แห่ง	คนงานประมาณแห่งละ ๑๐๐ คน
โรงงานทำเฟอร์นิเจอร์กระเจก	จำนวน ๑ แห่ง	คนงานประมาณ ๑๐๐ คน
โรงงานทำพลอย	จำนวน ๑ แห่ง	คนงานประมาณ ๑๕ คน

การท่องเที่ยว

ตามพื้นที่อำเภอสังขละบุรี มีแหล่งท่องเที่ยวเป็นที่พักผ่อนหลายแห่ง มีธรรมชาติที่สวยงาม มีนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศเดินทางมาพักผ่อนเฉลี่ยอาทิตย์ละ ๑,๐๐๐ คน และช่วงเทศกาลวันหยุดเฉลี่ยวันละประมาณ ๒,๐๐๐ คน จากการที่อำเภอสังขละบุรี มีนักท่องเที่ยวเดินทางมาจำนวนมากทำให้มีการลงทุนก่อสร้างที่พักอาศัยประเภทรีสอร์ต โรงแรม จำนวน ๑๑ แห่ง แพพักอีกจำนวน ๖ ราย

สถานที่ท่องเที่ยวสำคัญของอำเภอสังขละบุรีได้แก่

ด้านพระเจดีย์สามองค์ เป็นสถานที่ที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาจนถึงสมัยสงครามโลกครั้งที่ ๒ และปัจจุบันก็ถือว่ายังมีความสำคัญในแง่ความมั่นคงของชาติ ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๓๖ เป็นต้นมาได้เปิดเป็นจุดผ่อนปรนทางการค้า ทำให้ราษฎรไทยพม่าสามารถเดินทางเข้าออกซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้ากันได้

วัดวงกวีเวการาม เป็นวัดที่พระราชอุดมมงคลหรือหลวงพ่อดูตมะสร้างขึ้นแทนวัดเดิมที่ถูกน้ำท่วมจากการสร้างเขื่อนเขาแหลม สิ่งที่น่าสนใจภายในวัด ได้แก่

(๑) ตลาดขายของที่ระลึก พวกเพชรนิลจินดา หยก สินค้าหัตถกรรมที่ทำจากไม้และสินค้าส่วนใหญ่มาจากประเทศพม่า

(๒) วัฒนธรรมและความเป็นอยู่ของชาวมอญ ที่หนีภัยมาจากการสู้รบมาอาศัยอยู่ในประเทศไทย

(๓) นมัสการและบูชาวัตถุมงคลของหลวงพ่อดูตมะ ซึ่งถือว่าเป็นพระเกจิอาจารย์มีชื่อเสียงของประเทศองค์หนึ่ง โดยเฉพาะหลวงพ่อนั้นจะมีเมตตาต่อทุกคน การเข้ามานมัสการหรือรับวัตถุมงคลถือว่าเป็นสิริมงคลแก่ตนเองยิ่งนัก

แหล่งท่องเที่ยวธรรมชาติเขื่อนเก็บน้ำเขาแหลม ภายในเขื่อนเขาแหลมมีธรรมชาติสวยงาม มีภูเขาเป็นเกาะกลางน้ำสวยไม่แพ้เกาะพีพี จังหวัดกระบี่ นอกจากนั้นมีแม่น้ำอีก ๓ สายไหลมารวมกันเป็นเขื่อนเก็บน้ำเขาแหลมตรงบริเวณที่เรียกว่า สามประสบ ในแม่น้ำ ๓ สาย มีเกาะแก่งหินสวยงาม และสองฝากฝั่งแม่น้ำประกอบด้วยภูเขา ต้นไม้ ที่อุดมสมบูรณ์ เหมาะแก่นักท่องเที่ยวที่มาพักผ่อน โดยเฉพาะผู้ที่ชอบกีฬาตกปลา จะได้ชมธรรมชาติที่สวยงามและสนุกสนานกับกีฬาตกปลา

น้ำตกตะเคียนทอง อยู่ทางซ้ายมือของทางหลวงสายสังขละบุรี-ด้านพระเจดีย์สามองค์ แยกเข้าไปประมาณ ๙ กิโลเมตร ทางหินลูกรังสภาพดี รถยนต์เข้าได้ทุกประเภท จุดเด่นของน้ำตกคือ มีน้ำไหลทั้งปี บริเวณน้ำตกเป็นป่าที่อุดมสมบูรณ์ทางธรรมชาติและมีความงามเป็นเลิศ

น้ำตกเกริงกะเวีย ตั้งอยู่ที่บ้านจงอ้ว หมู่ที่ ๔ ตำบลปรังเผล อยู่ติดทางหลวงสายทองผาภูมิ-สังขละบุรี บริเวณหลักกิโลเมตรที่ ๕๕ เป็นที่พักผ่อนที่สวยงาม น้ำไหลทั้งปี

น้ำตกไคของถ้อง ตั้งอยู่ที่ หมู่ที่ ๔ ตำบลปรางเมรุ ริมทางหลวงแผ่นดินสายทองผาภูมิ-สังขละบุรี บริเวณหลักกิโลเมตรที่ ๔๖ แยกซ้ายมืออีกประมาณ ๑ กิโลเมตร

นอกจากที่กล่าวมาแล้วยังมีบริการนำเที่ยวประเภทขี่เกวียน ขี่ช้าง ชมธรรมชาติ ซึ่งปัจจุบันได้รับความสนใจจากชาวต่างชาติเป็นอย่างมาก

การค้าขายแดน

จากการที่ได้มีข้อตกลงในระดับท้องถิ่นไทย-พม่า ได้มีการเปิดจุดผ่านแดนในลักษณะของจุดผ่อนปรนทางการค้าไทย-พม่า ที่ด่านพระเจดีย์สามองค์ ตำบลหนองลู มีด้านศุลกากรประจำ ทำให้ที่ดังกล่าวมีการแลกเปลี่ยนซื้อขายสินค้าระหว่างกันในรัศมี ๑ กิโลเมตรจากชายแดน ส่วนใหญ่แล้วไทยจะเป็นฝ่ายนำเข้าสินค้าโค กระบือ เพอร์นิเจอร์ไม้ หวาย ถ่าน ไม้ไผ่ พืชต่าง ๆ กุ้งแห้ง ปลาแห้ง เครื่องสำอางพื้นบ้าน เหล้า บุหรี่ และสินค้าเครื่องอุปโภคบริโภคจากสาธารณรัฐประชาชนจีน ซึ่งมูลค่าการค้าขายเฉลี่ยเดือนละประมาณ ๘-๑๐ ล้านบาท ส่วนสินค้าส่งออกได้แก่ วัสดุก่อสร้าง น้ำมันเชื้อเพลิง และสินค้าอุปโภคบริโภคทั่วไป ซึ่งเมื่อเปรียบเทียบกับสินค้านำเข้าแล้วเรายังเสียเปรียบการค้ามาก

สถาบันการเงินที่ถูกต้องตามกฎหมายมีอยู่ ๑ แห่งคือ ธนาคารไทยพาณิชย์

โดยสรุปเรื่องเศรษฐกิจของอำเภอสังขละบุรีอยู่ได้เพราะการท่องเที่ยวและการค้าขายชายแดนเป็นหลัก ส่วนผลิตผลด้านการเกษตร โดยเฉพาะข้าวนั้น ปลูกได้พอเพียงแก่การบริโภคของเกษตรกรเท่านั้น

การศึกษา

การจัดการศึกษาในอำเภอสังขละบุรี แยกได้ดังนี้

๑. ก่อนประถมศึกษา ๒๔ แห่ง
๒. ระดับประถมศึกษา ๑๔ แห่ง
๓. ระดับมัธยมศึกษา ๑ แห่ง

สถานศึกษาของอำเภอสังขละบุรีมีโรงเรียนสังกัดการประถมศึกษาแห่งชาติ (สพช.) จำนวน ๑๐ โรงเรียน สังกัดกรมสามัญศึกษา ๑ โรง โรงเรียน ตชด. ๓ โรง เอกชน ๑ โรง โรงเรียนเด็กเล็ก สังกัดกรมพัฒนาชุมชน ๘ แห่ง สังกัดกรมศาสนา ๓ แห่ง สังกัดกรมประชาสัมพันธ์ ๑ แห่ง และมีการศึกษานอกโรงเรียน ๑ แห่ง

ข้าราชการครู	ชาย ๘๔ คน	หญิง ๙๓ คน	รวม ๑๗๗ คน
นักเรียน	ชาย ๒,๓๐๓ คน	หญิง ๒,๑๐๙ คน	รวม ๔,๔๑๒ คน
อัตราการเรียนต่อของนักเรียนเมื่อจบการศึกษาภาคบังคับ ๖๐%			

การศาสนา

ในอำเภอสังขละบุรี มีผู้นับถือศาสนาพุทธ ๙๕% มีวัด ๑๓ แห่ง ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมา ๓ วัด สำนักสงฆ์ ๑๓ แห่ง นับถือศาสนาคริสต์ ๓% มีโบสถ์ ๒ แห่ง นับถือศาสนาอิสลาม ๒% มีมัสยิด ๑ แห่ง

ชาวมอญในสังขละบุรี

ที่ตั้งตัวอำเภอสังขละบุรีถูกแบ่งออกเป็นสองฝั่งด้วยทะเลสาป ด้านตะวันออกเป็น “ฝั่งอำเภอ” หรือ “ฝั่งไทย” มีคนไทยกับกะเหรี่ยงอาศัยอยู่ เป็นที่ตั้งโรงเรียน ตลาด และสำนักงานอำเภอ เมื่อเดินข้ามสะพานไม้ที่ยาวที่สุดในประเทศไทยไป ๕ นาที ก็จะถึง “หมู่บ้านวังกะ” หรือ “ฝั่งมอญ” ริมฝั่งด้านตะวันตกจะมีเรือนแพอยู่หลายหลัง มีเรือหางยาวและเรือขุดแล่นไปมาเป็นประจำ

ปัจจุบันชาวมอญเป็นประชากรส่วนใหญ่ของตัวอำเภอ ประมาณ ๖,๐๐๐ คน เกือบทั้งหมดอาศัยอยู่ในบ้านวังกะ ในพื้นที่ของวัดวังวิเวการายมของหลวงพ่อดุตตะ ส่วนใหญ่มีอาชีพค้าขายเล็ก ๆ น้อย ๆ รับจ้างรายวัน และประมง มีจำนวนน้อยมากที่มีฐานะพลเมืองไทย (หลายคนมีญาติอยู่ในพม่าและในค่ายผู้ลี้ภัยต่าง ๆ) ประชากรคนไทยในสังขละบุรีเป็นกลุ่มเดียวที่มีฐานะพลเมืองไทยอย่างสมบูรณ์ มอญ กะเหรี่ยง และกลุ่มอื่นมีสถานะผู้พลัดถิ่น ผู้หลบหนีเข้าเมือง หรือบุคคลบนพื้นที่สูง ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นชาวกะเหรี่ยง

นอกจากเขตเทศบาลอำเภอสังขละบุรีแล้ว ยังมีชุมชนมอญหลายแห่งอยู่รอบ ๆ เช่น บ้านมองสะท้อน บ้านใหม่ ของกาเลีย และพระเจดีย์สามองค์ ขาดพันธุอื่น ๆ ในสังขละบุรี ได้แก่ กะเหรี่ยง ทวาย ยะไข่ และ พม่า (เป็นพวกแรงงาน และผู้ไม่เห็นด้วยทางการเมือง) ชุมชนเล็ก ๆ ของชาวบังคลาเทศที่เป็นมุสลิมอยู่รอบ ๆ ตลาดและสุเหร่า

หลวงพ่อดุตตะกับความเป็นมาของบ้านวังกะ สังขละบุรี

ชีวิตในวัยเด็กที่พม่า

พระราชอุดมมงคล (อดุลย์ อดุลย์) ป.ธ. ๗ (พม่า) เจ้าคณะอำเภอสังขละบุรี วังวังก์วิเวการาม จังหวัดกาญจนบุรี หรือที่เรียกกันโดยทั่วไปว่า หลวงพ่อดุตตะ เป็นผู้นำของชาวมอญที่บ้านวังกะ ตำบลหนองลู อำเภอสังขละบุรี จังหวัดกาญจนบุรี หลวงพ่อมีนามเดิมว่า เหม่อง (ต่อมาเปลี่ยนเป็น อดุลย์ ตามพยางค์ต้นของฉายา) เกิดเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๓ ที่บ้านโมกกะเนียง ตำบลเกลสาะ อำเภอเย จังหวัดมะละแหม่ง ประเทศพม่า เป็นบุตรของนายโงและนางทองสุข นายโงนอกจากจะทำนาทำไร่แล้ว ยังเป็นหมอสุนไพรมีชื่อเสียง หลวงพ่อดุตตะเป็นลูกชายคนโต มี

น้องหญิงชายอีก ๑๑ คน แต่คงเหลือมีชีวิตอยู่ในปัจจุบัน (พ.ศ. ๒๕๓๖) เพียง ๔ คน เป็นหญิงล้วน หมู่บ้านโมกกะเนียงเป็นหมู่บ้านชาวมอญที่มีศรัทธามั่นคงในพระพุทธศาสนา ชาวบ้านประกอบอาชีพทำนา ทำสวน เลี้ยงสัตว์ มีความเป็นอยู่อย่างสงบสุขเพราะดินและน้ำอุดมสมบูรณ์ ผู้คนเข้าวัดฟังเทศน์ฟังธรรม ทำบุญตักบาตรกันสม่ำเสมอ เด็กชายทุกคนจะต้องบวชเณรเมื่อถึงวัยอันสมควรอย่างน้อย ๑ พรรษา (อุไรวรรณ, คุณหญิง ๒๕๓๗ : ๔๙-๕๐)

เมื่ออายุได้ ๙ ขวบ เกิดอหิวาตกโรคระบาดในหมู่บ้าน ผู้คนตายไปมาก บิดามารดาจึงนำไปฝากหลวงลุงนันทสารที่วัดโมกกะเนียง ให้เป็นเด็กวัดปรนนิบัติรับใช้พระและศึกษาธรรมะเป็นเครื่องคุ้มครองตนจากโรคภัย ท่านได้พากเพียรเรียนหนังสือจนสอบได้ที่หนึ่งทุกปี ท่านสนใจศึกษาสรรพวิชาในวัด เช่น โลกนิติ โลกวิทู ไปจนถึงตำราลับเห่อ เมื่ออายุได้ ๑๔ ปี ก็เกิดอหิวาตกโรคระบาดครั้งใหญ่อีกครั้ง ท่านต้องสูญเสียน้องชายไปถึง ๕ คน ภายในระยะเวลา ๔ เดือนเท่านั้น ท่านได้เรียนจบชั้นประถมศึกษาปีที่ ๔ จากโรงเรียนบ้านโมกกะเนียง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๐

เมื่ออายุได้ ๑๘ ปีได้บรรพชาเป็นสามเณร ณ วัดเกลาสะ ซึ่งเป็นวัดใหญ่กว่าวัดโมกกะเนียง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๒ สอบได้นักธรรมชั้นโทในปีที่ ๒ แล้วสึกออกมาช่วยบิดามารดาทำนา ท่านขอร้องให้บิดามารดาเลิกทำปาดนาติบาต เช่น ไม่ฆ่าสัตว์ประกอบอาหาร ห้ามด่าว่าหรือนินทาใคร ยามว่างก็อ่านหนังสือธรรมะหรือนิทานสอนใจเกี่ยวกับเรื่องทำดีได้ดี ในวันพระ ตกกลางคืนท่านจะสอนธรรมะแก่เพื่อน ๆ และตอบปัญหาธรรมะ เพื่อนที่มาถกเถียงกันนี้ต่างก็เคยบวชเณรมาด้วยกัน การอ่านหนังสือและสนทนาธรรมะ ทำให้ท่านยิ่งสนใจทางธรรมและเบียดห่างโลกมากยิ่งขึ้น ประจวบเหมาะจะมีลูกพี่คนหนึ่งซึ่งบิดามารดาเลี้ยงชีวิตแล้ว มาอาศัยอยู่ด้วยและช่วยดูแลบิดามารดาของท่าน ท่านจึงตัดสินใจบวชโดยไม่สึก และได้อุปสมบทเป็นพระภิกษุที่วัดเกลาสะเช่นกัน เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๖ ได้รับฉายาว่า “อุตตมรมฺโฆ” แปลว่า “ผู้มีความพากเพียรอันสูงสุด”

พระอุตตมรมฺโฆ ผู้มีความพากเพียรอันสูงสุด

หลังจากบวชไม่นานท่านก็ได้ไปอยู่วัดแพะลัด (วัดปราสาททอง) ที่บ้านปะงะ เพื่อเรียนบาลี เพียง ๑ ปีก็สอบได้นักธรรมเอก ต่อมาในพรรษาที่ ๓ ท่านได้ย้ายไปเรียนบาลีต่อที่วัดแพะใจ (วัดเจดีย์ใหญ่) ที่บ้านอะปอง อำเภอจัวจัน จังหวัดสะเทิม เป็นสำนักเรียนสุขการี ท่านตั้งใจเล่าเรียนอย่างหนัก เพราะท่านมาบวชช้า พ.ศ. ๒๔๘๒ ในพรรษาที่ ๘ ท่านก็สอบเปรียญ ๘ ประโยค ที่สำนักสอบวัดมหาเจดีย์ชเวดากอง อย่างกุ่ม แต่ไม่มีการประกาศผลสอบเนื่องจากเกิดสงครามญี่ปุ่นบุกพม่า

เมื่อเกิดสงครามนั้นหมู่บ้านระส่ำระสายมากเพราะไม่ทราบว่าจะใครจะเป็นรัฐบาล ชาวบ้านจึงให้พระปกครองแทน พระนันทสารได้เป็นผู้ปกครองอยู่ ๔ เดือน ญี่ปุ่นก็ยึดอย่างกุ่มได้และพม่าเข้ามาปกครองมอญ รวมทั้งชนเผ่าต่าง ๆ ๑๓ เผ่า ด้วยพม่าถือว่าเป็นผู้เรียกญี่ปุ่นมาขับไล่อังกฤษ

หลวงพ่อดูตมะกลับมาอยู่วัดเกลาสะในพรรษาที่ ๙ ช่วยสอนพระอภิธรรม บาสิ และวินัยมุขแก่พระในวัด หลวงปู่เจ้าอวาสวัดเกลาสะซึ่งเป็นพระอุปัชฌาย์ได้นำตำราต่าง ๆ มาสอน เช่น ตำรายาสุมไพร ตำราไสยศาสตร์ คาถาไล่ผี และคาถารักษาสารพัดโรค ท่านก็เรียนไปด้วยความไม่ค่อยเชื่อถือเท่าใดนัก แต่ได้นำมาใช้เมื่ออยู่เมืองไทยแล้ว

พรรษาที่ ๑๐ ท่านต้องย้ายไปเป็นผู้รักษาการแทนเจ้าอวาสวัดเจ้าคะเลและพระวิสวาทะที่ย้ายไปอยู่วัดโมกกะเนียง เพราะที่วัดเจ้าคะเลถูกโจรปล้น ขณะนั้นผู้คนอดอยากกันมาก เกิดโจรเผ่าต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นกะเหรี่ยง กะหรั่ง ทวาย หรือแม้แต่มอญ โจรปล้นแม้กระทั่งวัด ท่านเรียกประชุมชาวบ้าน ตกลงกันว่า จะเจรจากับโจรว่าหมู่บ้านนี้ยินยอมจะส่งเสบียงอาหารให้โจร ขอเพียงอย่ามาทำทารุณชาวบ้านเท่านั้น พวกโจรตกลงตามที่ท่านเจรจา ชาวบ้านจึงอยู่มาได้อย่างสงบสุขพอสมควร

พ.ศ. ๒๔๙๐ หลวงพ่อดูตมะตัดสินใจเดินทางขึ้นใจเดินทางขึ้นใจเดินทางขึ้นใจ จึงเลือกพระวิสวาทะภิกษุชาวบ้านเจ้าคะเลนั้นเองขึ้นเป็นเจ้าอวาส ขณะนั้นยังอยู่ในระหว่างสงคราม แต่การส่งเสบียงให้โจรลดน้อยลง เพราะรัฐบาลส่งตำรวจมาปราบโจรบ้าง โจรแตกคอกันด้วยผลประโยชน์ขัดกันบ้าง จนในที่สุดเลิกส่งไปเมื่อพม่าได้รับอิสรภาพใน พ.ศ. ๒๔๙๑ ท่านเดินทางจากเกลาสะไปมะละแหม่ง ใช้เวลา ๗ วัน ไปแต่ลำพังรูปเดียว พักตามวัด จากมะละแหม่งไปสำนักพระกรรมฐานที่ตางวาย (แปลว่า ภูเขาล้อม) เรียนวิสุทธิมรรคทางปฏิบัติ และกรรมฐาน ต่อมาได้เรียนพระอภิธรรมและกรรมฐานกับพระสิริธัมโม ที่วัดตางวายคะเล ซึ่งท่านได้ฝึกอสุภกรรมฐานในป่าช้า

หลังจากนั้นได้ออกเดินทางขึ้นใจไปนมัสการพระเจดีย์อินทร์แขวนซึ่งอยู่บนภูเขาในเขตจังหวัดสะเทิม ได้พบกับพระธุดงค์ที่มีชื่อเสียงของไทยมากมาย เช่น หลวงปู่แหวน หลวงปู่ดูลย์ คุรุบาอินทจักร คุรุบาพรหมจักร เป็นต้น เนื่องจากขณะนั้นพระเจดีย์อินทร์แขวนเป็นสถานที่สำคัญที่พระธุดงค์ส่วนใหญ่ของไทยและพม่ามักจะไปนมัสการ เพราะเชื่อกันว่าถ้าพระธุดงค์ได้ไปอธิษฐานจิตที่พระเจดีย์นี้ การธุดงค์จะไม่เป็นอันตรายแก่ชีวิต เสมือนพระอินทร์ช่วยคุ้มครอง และจะทราบด้วยว่าการธุดงค์บำเพ็ญเพียรจะสำเร็จหรือไม่ โดยจะมีนิมิตปรากฏขึ้นระหว่างอยู่ที่พระเจดีย์อินทร์แขวนนี้ แต่หลวงพ่อกักอยู่ ๒ สัปดาห์ก็ไม่ปรากฏนิมิตใด ๆ เกิดขึ้นเลย ท่านจึงออกมุ่งหน้าสู่ภูเขาสุทศนคีรี (เตายี่) ซึ่งอยู่ระหว่างพม่ากับไทย แนวจังหวัดเชียงราย เป็นสถานที่ที่พระอุตรเถรและพระโสณเถร พระธรรมทูตของพระเจ้าอโศกมหาราชผู้เผยแผ่พระพุทธศาสนาในสุวรรณภูมิ ได้มาแวะพักเพื่อพิจารณาว่าจะนำพระคันธชาติไปสถาปนาไว้ที่ใด ตามพุทธบัญญัติว่าอยู่ปลายสุวรรณภูมิจึงนำมาสถาปนาไว้ที่นครปฐม ตั้งแต่ต้นนครปฐมยังเป็นเกาะทรายอยู่ในทะเล (พ.ศ. ๒๒๕) ซึ่งตามพุทธทำนายว่าต่อไปจะเป็นนครใหญ่ จึงได้ชื่อว่าปฐมนคร เมื่อเดินทาง ๑๒ วันไปถึงยอดเขาสุทศนกลับไม่พบสิ่งใดที่พอจะคาดคะเนได้ถึงที่มาพักของสองพระเถรเลย

จากนั้นท่านมุ่งขึ้นเหนือ ตั้งความประสงค์จะไปแม่น้ำสาละวิน ไปถึงท่าซี้เหล็กชายแดนไทย-พม่า และเชียงตุง เมื่อพบแม่น้ำสาละวินแล้วท่านขึ้นตามแม่น้ำไปเพื่อดูต้นน้ำและมักกะลิผล เข้าไปจนถึงถิ่นที่อยู่ของชาวนาคาแต่เห็นว่าไม่ปลอดภัยจึงกลับ มาถึงสามเหลี่ยมทองคำ ตั้งใจจะไปเวียงจันทน์ แต่ไปไม่ได้เพราะมีสงคราม จึงเปลี่ยนเส้นทางไปจังหวัดน่านเพื่อไปตามแนวแม่น้ำโขง ให้ถึงนครพนมเพื่อนมัสการพระอุรังคธาตุที่พระธาตุพนม แต่กลับหลงทางขึ้นไปถึงดอยตุง ต่อไปถ้ำเชียงดาว ระหว่างพักอยู่ที่เชียงใหม่ได้ข่าวจากพระมอญ ๒ รูปว่าพระอุปัชฌาย์ที่วัดเกลาสะกำลังอาพาธหนัก จึงรีบกลับไปดูแลจนกระทั่งมรณภาพไปอย่างสงบ อายุได้ ๙๙ ปี

หลังจัดงานเผาศพหลวงปู่วัดเกลาสะเสร็จ หลวงพ่ออุตงค์ต่อไปยังทวายเพื่อนมัสการพระพุทธรูปตะเคียนดำ ซึ่งตามตำนานว่าลอยน้ำมาขึ้นที่เมืองทวาย จากทวายไปยังเกาะสอง เพราะตามประวัติมอญว่า พระมหินทเถร โอรสของพระเจ้าอโศกมหาราช ได้นำพระพุทธรูปมาประดิษฐานไว้ที่เกาะสอง ตั้งแต่คราวสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ ๓ แต่เมื่อถึงเกาะสองและเกาะกัปปลีก็ไม่พบสัญลักษณ์ใด ๆ เกี่ยวกับพระมหินทเถระเลย จึงเดินทางกลับไปอยู่วัดโมกกะเนียง

หยุดกองโจรกู้ชาติ

ขณะนั้นเกิดสงครามระหว่างพม่ากับขบวนการกู้ชาติของชนเผ่ามอญ กะเหรี่ยง ยะไข่ และไทยใหญ่ พม่ายกพลมาระดมยิงกราดเข้าไปตามหมู่บ้าน แล้วเผาหมู่บ้านเสีย ชาวบ้านตายไปมาก ชนเผ่าต่าง ๆ ๑๐ ชนเผ่าร่วมมือกันยึดมะละแหม่งจากพม่า แต่พม่าก็กลับมายึดคืนได้ ในเวลานั้นบ้านเมืองไม่มีชื่อมีแปะ ไม่ทราบว่ามีใครปกครองใคร ชาวบ้านรวมตัวกันเฉพาะกลุ่มญาติพี่น้องแล้วปกครองกันเอง คนนอกไว้ใจไม่ได้ทั้งสิ้น แม้จะเป็นมอญด้วยกันเองก็ตาม ใครเชื่อฟังพม่าก็ถูกกองโจรมอญทำร้าย ใครมีอาหารไปถวายพระพวกกองโจรก็ถือว่ามีฐานะดี ต้องถูกเรียกเก็บเงิน คนไปทำนาทำไร่ถูกจับตัวไปเรียกค่าไถ่หาเงินซื้ออาวุธ ส่วนมอญบางคนก็เป็นสายให้พม่า

หลวงพ่อไปอยู่วัดเจ้าคะเลเพื่อเป็นเพื่อนหลวงลุง ทั้งพม่าทั้งมอญกู้ชาติ ต่างเผาบ้านเรือนประชาชนและวัดวาอารามเพื่อปล้นเอาทรัพย์สิน ชาวบ้านและวัดอื่น ๆ ต่างมาพึ่งหลวงพ่อที่วัดเจ้าคะเล หลวงพ่อต้องไปเจรจากับพวกโจรกู้ชาติ ซึ่งหลายคนเคยบวชเรียนและเป็นลูกศิษย์ท่านมาก่อน จึงแนะนำให้พวกโจรไม่ปล้นชาวบ้าน ช่วยชาวบ้านทำนา ชาวบ้านก็จะช่วยเหลือได้มากมาย ตั้งแต่นั้นมาพวกมอญกู้ชาติก็กลับเป็นมิตรกับชาวบ้าน ช่วยชาวบ้านทำมาหากิน

หนีร้อนมาพึ่งเย็น

พ.ศ. ๒๔๙๒ หลวงพ่ออุตตมะหนีจากความวุ่นวายในประเทศพม่าสู่ประเทศไทย ตั้งเป้าหมายจะอุตงค์ไปจนถึงเขาพระวิหาร ได้เข้ามาทางบ้านอิต่อง มาอยู่ที่วัดท่าขนุน อำเภอทองผาภูมิ

นาย ดิน หม่อง หนึ่งในสมาชิกชาวบ้านกลุ่มแรกที่อพยพเข้ามายังสังขละบุรี เล่าว่า พวกเขาจากหมู่บ้านเยนุ ห่างจากด่านพระเจดีย์สามองค์ไปทางตะวันตกเฉียงเหนือประมาณ ๔๐ กิโลเมตร ทหารพม่ากล่าวหาว่าชาวบ้านสนับสนุนกลุ่มต่อต้านชาวมอญ จึงเข้าปล้นและเผาหมู่บ้านของพวกเขา ชาวบ้านหลายคนไม่มีที่อยู่ บางคนได้หนีมาเมืองไทยเพื่อหาญาติ ในวันที่ ๘ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๙๒ มีชาวบ้านราว ๖๐ คนออกเดินทางมาด้วยกัน เพื่อจะหาที่พึ่งกับญาติที่ราชบุรี ใช้เวลาเดินทาง ๑ เดือนจนถึงสังขละบุรี พวกเขาเอาสมบัติมาให้มากที่สุดเท่าที่จะเอามาได้ รวมทั้งวัวและเกวียน แต่ต้องให้วัวกับเกวียนแก่กองโจรกะเหรี่ยงที่มีหัวหน้าชื่อ ธอง เป (Thaung Pe) และ อา-เพิน (A-Pein) ก่อนจะเข้าสู่แผ่นดินไทย ผ่านหมู่บ้านเวียคะดี

เมื่อมาถึงสังขละบุรี พวกเขาเห็นหมู่บ้านกะเหรี่ยงชื่อ นิเะ มีอยู่ประมาณ ๓๐ ครัวเรือน ไม่มีคนไทยอยู่เลย ยกเว้นตำรวจและเจ้าหน้าที่อำเภอ จ้าวีระและปลัดอำเภวยเป็นเจ้าหน้าที่ระดับสูงสุดในสังขละบุรีเวลานั้น พวกเขาได้ส่งข่าวไปหาญาติที่ราชบุรี แต่ไม่มีใครมาหาได้เพราะในเวลานั้นการเดินทางยากลำบากมาก หลวงพ่ออุตตมะก็เดินทางเข้ามาในปีเดียวกับพวกเขา แต่สองปีแรกหลวงพ่อก็ไม่ได้อยู่ที่สังขละบุรี

พ.ศ. ๒๔๙๕ มีคนมอญอพยพมาจากบ้านเดิมของหลวงพ่อก็คือ โมกกะเนียง รวมทั้งเจ้าคะเล และมะละแหม่ง มีนาย พะ เป็นหัวหน้า (ประเสริฐ ๒๕๔๐: ๓๖) เข้ามาทางปีคี่ อยู่ที่บ้านนิเะ กิ่งอำเภอสังขละบุรี ถึง ๖๐ หลังคาเรือน หลวงพ่อได้พาไปอาศัยอยู่ที่บ้านวังกะล่าง และเริ่มลงมือสร้างสำนักสงฆ์ ต่อมาก็มีชาวมอญอพยพเข้ามาอีก

ตั้งบ้านวังกะ

พ.ศ. ๒๔๙๖ หลวงพ่อขอกับปลัดเจริญทำหน้าที่การหัวหน้ากิ่งอำเภอสังขละบุรี ให้ชาวมอญอพยพไปตั้งหมู่บ้านใกล้กิ่งอำเภอสังขละบุรี ตรงหน้าอำเภอ คนละฝั่งแม่น้ำ จะช่วยทำงานให้ทางอำเภอ ปลัดเจริญไปเจรจากับกำนันผู้ใหญ่บ้าน ไม่มีใครขัดข้อง จึงจัดแบ่งที่ให้ครอบครัวละ ๔๐๐ ตารางวา จับลากแบ่งที่กัน วันที่ ๑ แปลงสำหรับที่พระมาสวดมนต์ทำบุญ และที่ริมน้ำตอนเหนือเป็นที่สร้างวัด

หลวงพ่อก็ให้ชาวบ้านสัญญาว่าจะปฏิบัติตามกฎ ๓ ข้อคือ ๑. ห้ามดื่มสุรา ๒. ห้ามเล่นการพนัน ๓. ห้ามลักทรัพย์และห้ามผิดลูกเมียใคร ถ้าทำผิดกฎจะถูกไล่ออกไป

พ.ศ. ๒๔๙๗ นายทุนซา แก้วจันทร์ กำนันชาวกะเหรี่ยง ตำบลหนองลู ได้มานิมนต์ท่านไปจำพรรษาที่วัดนิเะ (วัดศรีสุวรรณาราม) ซึ่งเป็นวัดร้าง ท่านได้นิมนต์พระกะเหรี่ยงจากวัดอื่น ๆ อีก ๙ รูปมาอยู่ด้วย หลวงพ่อเป็นเจ้าอาวาส ชาวกะเหรี่ยงชาวมอญก็มาร่วมกันทำบุญครึกครื้น

พ.ศ. ๒๔๙๙ ชาวมอญมีอยู่ ๙๐ หลังคาเรือน ต้องไปทำบุญที่วัดนิเะ หลวงพ่ออุตตมะจึงสร้างวัดที่หมู่บ้านมอญ โดยเริ่มสร้างศาลาและโบสถ์น้ำ ปีต่อมาสร้างกุฏิพระและศาลาอีกหลัง อยู่

บนเนินสูงกว่าหมู่บ้านและอยู่เหนือน้ำ ตรงนั้นเรียกว่า สามประสบ เพราะมีแม่น้ำ ๓ สายไหลมาบรรจบกันคือ แม่น้ำของกาเลีย แม่น้ำบีคี่ และแม่น้ำรันตี

พ.ศ. ๒๕๐๐ หลวงพ่อจัดงานบุญครั้งใหญ่ฉลองพระพุทธรูปปางปฐมเทศนาที่พุทธกาล บวชพระ ๑๒๐ รูปและเณรอีก ๒๐๐ รูป แต่มีพระ ๒ รูปไปแจ้งกับเจ้าคณะจังหวัดกาญจนบุรี ขณะนั้นคือ เจ้าคุณพระวิสุทธิรังสี หรือหลวงปู่ดี วัดเทวสังฆาราม ว่าหลวงพ่อดูตมะบวชพระทั้งที่ยังไม่ได้รับแต่งตั้งเป็นพระอุปัชฌาย์ หลวงปู่ดีจึงเรียกหลวงพ่อไปพบ และสอบถามความเป็นมาและทดสอบความรู้ทางศาสนา แล้วให้ท่านบวชพระได้เฉพาะในเขตเมืองกาญจนบุรี เดือนตุลาคมปลัดมนตรี มาแทนปลัดเจริญที่ย้ายไปอยู่เชียงใหม่ เป็นปลัดหนุ่มรูปงาม ไม่กินเหล้าเมายา ดูแลประชาชนและเอาใจใส่การสร้างวัดดี

พ.ศ. ๒๕๐๒ หลวงพ่อดูตมะสร้างศาลาการเปรียญใหม่ ศาลาเก่ากันห้องทำเป็นกุฏิพระไป ศาลามีขนาดใหญ่มาก กว้าง ๓๐ เมตร ยาว ๓๐ เมตร ที่ต้องสร้างใหญ่ขนาดนี้เพราะเวลาเข้าพรรษาประชาชนทุกหมู่บ้านจะมาที่ “วัดหลวงพ่อดูตมะ” เพราะถือว่าท่านเป็น “หลวงพ่อใหญ่” ทำเองพยายามเป็นหลวงพ่อของทุกเชื้อชาติ ไม่แบ่งแยกกัน ชาวบ้านทุกเชื้อชาติจึงมีความสามัคคีกลมเกลียว เพราะไม่ว่าชนเผ่าไหนก็เป็นลูกศิษย์ของหลวงพ่อดูตมะด้วยกัน

ปลัดพยอม มีรองปลัดชื่อปลัดน้อย มาแทนปลัดมนตรี

สยบภูติผี

หมู่บ้านชาวมอญและสำนักสงฆ์สร้างอยู่ตรงที่แม่น้ำ ๓ สายมาบรรจบกัน เมื่อแรกสร้างก็มีคนมาเตือนหลวงพ่อว่าที่อย่างนี้เป็นที่ “แรง” จะอยู่ไม่ได้ หลวงพ่อจึงทำพิธีสวดมหาสมยสูตรกลางหมู่บ้าน และจุดเทียนชัย ๘ ทิศ กันน้ำทางไว้ตั้งแต่ต้น คนเล่าลือกันด้วยว่าที่ตรงนี้เคยเป็นสมรภูมิสมยสงคราม ๙ ทัพ ซึ่งหลวงพ่อบอกว่าจะเป็นจริงก็ได้ เพราะมีการขุดพบโครงกระดูก และโกศใส่กระดูกในหมู่บ้าน นอกจากนี้ในสมัยพระศรีสุวรรณอยู่วังกลางเคยพาพรรคพวกมาสร้างบ้านอยู่ ๗-๘ หลังยังต้องทิ้งไป เพราะมีภูติผีมาหลอกหลอน สร้างกันมา ๕ ครั้งแล้ว แต่ไม่มีใครอยู่ได้นาน แม้ให้หมอมายาขับไล่ก็สู้แรงผีไม่ได้ หมอมียังต้องหนีไป ที่ผีดูมากเพราะตายตอนฆ่ากันด้วยแรงโทสะ หลวงพ่อชอบที่ตรงนี้เพราะน้ำลึกดี มีน้ำใช้ตลอดทั้งปี ตรงที่ว่าเป็นที่แรงเพราะน้ำมาบรรจบกันจะแหงหมู่บ้านนั้น หลวงพ่อก็จะสร้างวัดรับไว้ก่อนถึงหมู่บ้าน

ต่อมามีข่าวว่าผีออกมากหลอกชาวบ้าน ผู้คนประมาณครึ่งหมู่บ้านเล่าลือด้วยความขวัญเสียว่ามีปีศาจตัวดำรูปร่างใหญ่โต ออกจากกอไผ่มาหลอกหลอนคน ทำให้คนหวาดกลัวกันจนล้มเจ็บเป็นไข้กันไปมาก หลวงพ่อก็ทำพิธีสวดธรรมจักรกับปวัตตนสูตร สวดปฏิบัติพร้อมทั้งขัดกวาดทรายเสกไปทั่วหมู่บ้าน แล้วห้ามไม่ให้ชาวบ้านเล่าเรื่องผีอีก เรื่องผีจึงเลือนหายไปในที่สุด ชาวบ้านหันมาปลูกข้าวปลูกผักได้ผลงามกันทุกบ้าน เพราะที่ดินตรงนั้นอุดมสมบูรณ์มาก

พ.ศ. ๒๕๐๓ สร้างศาลารักษาคนไข้ขึ้นต่างหาก เพราะมีคนเจ็บไข้ได้ป่วยมากมาย พวกเขามาให้หลวงพ่อรักษา มีทั้งชาวบ้าน คนทำไม้ ต.ช.ด. และพระเณร ส่วนใหญ่ป่วยเป็นไข้จับสั่น บ้างก็ถูกงูกัดมา แต่ไม่ว่าจะเป็นโรคร้ายแรงหรือไม่ร้ายแรง ทุกคนก็มุ่งมาหาหลวงพ่อดูตมมะ หลวงพ่อดมกลิ่นยารักษาเอง สมัยนั้นโรงพยาบาลอยู่ไกล การเดินทางก็ไม่สะดวก ที่อนามัยมีแต่ยาเล็ก ๆ น้อย ๆ ชาวบ้านไปขอนิดหน่อยก็หมดแล้ว ศาลาของหลวงพ่อรักษาฟรีและอยู่ใกล้คนจึงนิยมไปกันมาก

นโยบายของหลวงพ่อก็คือให้คนมอญไปสร้างวัดให้กะเหรี่ยง เพื่อเป็นการผูกมิตร เวลาคนมอญออกไปทำมาหากินที่ไหน จะได้ไม่มีคนรังเกียจ พระในละแวกนั้น หลวงพ่อเป็นผู้บวชให้ทุกรูป เพื่อให้ทุกเชื้อชาติเกิดความรู้สึกว่าเป็นศิษย์ร่วมอาจารย์เดียวกัน

ตั้งวัดวังกวีเวการาม

พ.ศ. ๒๕๐๔ สำนักสงฆ์ในละแวกนั้นยังไม่ได้เป็นวัดที่ถูกต้อง ตามระเบียบจะต้องเริ่มด้วยวัดมีที่ดินอย่างถูกต้องตามกฎหมายว่าใครเป็นผู้ยกที่ดินถวายวัดเสียก่อน โชคดีที่สืบพบว่าเจ้าของที่เป็นตำรวจเชื้อสายมอญชื่อจำเชษฐ์ ที่ดินนั้นเป็นของปู่จำเชษฐ์ จับจองไว้ตั้งแต่ครั้งพระศรีสุพรรณเป็นเจ้าเมืองสังขละบุรี ยังมีหนังสือเก่าแก่ใส่กระบอกเก็บไว้เป็นหลักฐาน แต่ที่ไม่มาทำมาหากินที่นี่เพราะผิวดู จึงทิ้งร้างไปหลายสิบปีแล้ว เมื่อพบตัวจำเชษฐ์ จำเชษฐ์ก็เต็มใจยกให้วัด จึงไปทำหนังสือกันเป็นหลักฐานที่อำเภอ และเรียกชื่อวัดตามชื่ออำเภอเก่าว่า “วัดวังกวีเวการาม”

คำว่า ของกาเลีย นั้นเพี้ยนมาจากคำว่า “ซอนสะเล” ซึ่งเป็นภาษามอญ คนแต่ก่อนเล่าว่าพวกอังกฤษไปขูดพบแร่เงินที่ต้นแม่น้ำนี้ จึงเรียกแม่น้ำซอนสะเล เพราะคำว่า ซอน แปลว่าเงิน ส่วนสะเล แปลว่า อังกฤษ (ในบางครั้งก็ใช้เรียกพวกแขก) กะเหรี่ยงเรียกตามมอญแล้วเพี้ยนไปเป็นของกาเลีย เดิมทีกะเหรี่ยงก็มีภาษากะเหรี่ยงเรียกแม่น้ำนี้ว่า “เกริงโบ” (เกริงแปลว่าห้วย โบแปลว่าเงิน)

เมื่อออกพรรษา ทางอำเภอเรียกประชุมชาวมอญ แจ้งว่าเด็ก ๆ ที่วังกะทุกคนจะต้องเรียนหนังสือไทย ให้ข้ามแม่น้ำไปเรียนที่โรงเรียนบ้านวังกะซึ่งอยู่ฝั่งอำเภอ ปีแรกเด็กมอญไปเรียนสามสิบกว่าคน และต่อไปก็เพิ่มจำนวนขึ้นทุกปี

พ.ศ. ๒๕๐๕ หลังจากพลเอก เน วิน ยึดอำนาจอย่างกึ่งได้ และปิดประเทศไม่ยุ่งเกี่ยวกับโลกภายนอก สังขละบุรีก็กลับรุ่งเรืองด้วยการค้าชายแดนระหว่างไทยกับพม่า มีผู้คนเข้ามามากมาย ทำให้หมู่บ้านขยายตัวออกไปมาก

พ.ศ. ๒๕๐๖ คนมอญอพยพเข้ามาอีก ทางอำเภอให้ไปอยู่กับมอญด้วยกัน และให้หลวงพ่อบริหารจัดการ หลวงพ่อก็จึงให้มาอยู่ที่บ้านวังกะ จัดแบ่งที่ให้แปลงละ ๑๐๐ ตารางวา (กว้าง ๑๐ วา ยาว ๑๐ วา) ได้ที่คนละ ๑ งาน น้อยกว่าพวกขุนเก่า แต่ถ้าใครมีลูกเขยลูกสะใภ้สามารถแยกครอบครัวออกเป็นอีกครอบครัวได้

จัดที่ทำกิน

จัดที่อยู่เสร็จก็เกิดปัญหาเรื่องที่ทำกิน ทางอำเภอก็ไม่รู้จะทำอย่างไร หลวงพ่อจึงให้ไปถางป่าไผ่ที่ขยงลั้งกัง (แปลว่า ระฆังทอง) แล้วเผาให้เตียนเพื่อทำนา คนมอญ ๑๒๐ คน ไปช่วยกันถางป่าได้ราว ๕๐๐ ไร่ ป่านั้นอยู่ติดแม่น้ำ หลวงพ่อแบ่งที่คนละ ๑๐ ไร่ ที่ทุกแปลงให้อยู่ติดแม่น้ำ แบ่งเสร็จที่ดินไม่พอจึงต้องถางเลยไปอีกถึงป่าเด็กดัก (เป็นภาษากะเหรี่ยงแปลว่า พื้นที่ขรุขระ) แลวนั้นข้าเดินไถจนเป็นหลุมเป็นบ่อไปหมด ภายหลังเจ้าหน้าที่ทางที่ดินไปสำรวจดู บอกว่าคนมอญทำกินเลยขึ้นไปถึงแปลงละ ๓๐ ไร่

จัดแบ่งที่ดินทำกินเสร็จแล้ว หลวงพ่อก็ทำถนนสาธารณะ ดัดตรงผ่านที่ทุกแปลงจากขยงลั้งกังไปถึงเด็กดัก ถนนนั้นใหญ่ขนาดเกวียนแล่นได้ ผ่านที่ใครเจ้าของต้องตัดต้นไม้ให้เรียบร้อย หลวงพ่อตั้งคนดูแลหมู่บ้านขึ้นมา ๑๐ คน มีนายตั้งเป็นหัวหน้าควบคุมอีกชั้นหนึ่ง

การข้ามแม่น้ำแควน้อยนั้น เดิมทีก็ใช้เรือหรือแพกันเอง ต่อมามีคนมาเปิดกิจการเรือข้ามฟาก เก็บเงินค่าโดยสาร คนมอญใช้บริการกันมากเพราะสะดวกดี แต่ต่อมาเกิดมีเรือล่ม ทำให้นักเรียนมอญจมน้ำตายไป ๒ คน เมื่อไปเรียกร้องจากเจ้าของเรือซึ่งเป็นคนไทย เจ้าของเรือบอกว่าไม่ใช่ความผิดของเรือ แต่เป็นความผิดของน้ำ คนมอญเป็นคนต่างด้าว จะฟ้องร้องคนไทยก็ไม่ได้ พ่อแม่ของเด็กก็ไม่รู้จะไปเอาผิดกับใคร ชาวมอญพากันบ่นทิ่ม เรื่องนี้เป็นสาเหตุให้หลวงพ่อก็คิดสร้างสะพานข้ามแม่น้ำแควน้อย

สร้างสะพาน

หลวงพ่อแจ้งทางอำเภอว่าจะขออนุญาตสร้างสะพานข้ามแม่น้ำ คนที่ดำเนินกิจการเรือข้ามฟากเดือดร้อนจึงไปติดต่องานอำเภอว่าไม่ให้อนุญาต หลวงพ่อไม่กลัวถูกฟ้อง ตั้งใจมั่นที่จะสร้างสะพานให้สำเร็จ เมื่อมีเรื่องมีราวกับพวกเรือข้ามฟากเช่นนี้ ก็อาศัยเรือข้ามฟากอีกไม่ได้ ก่อนจะสร้างสะพานหลวงพ่อก็สร้างแพแทนสะพานขึ้นตรงเหนือที่ที่ท่านจะสร้างสะพานจริง แพนั้นทำด้วยไผ่บงแพละ ๑๐๐ ลำ มีเสาริมตลิ่งทั้ง ๒ ฝั่ง ซึ่งเชือกโยงแพแต่ละแพต่อกันเต็มแม่น้ำ บนแพเอาไม้ไผ่สานกันเป็นพื้นอีกจนไม่เห็นรอยต่อระหว่างแพ ข้ามได้อย่างสบาย ต่อมามีคนร้องทุกข์ว่าแพปิดทางน้ำ เรือแล่นผ่านไม่ได้ หลวงพ่อก็ทำแพสะพานแบบเปิดได้เวลามีคนขับเรือผ่าน ให้ดึงแพตรงกลางออกได้ ๒ แพ ดังนั้น จึงต้องจัดเวรยามมาเฝ้าสะพานคอยดึงแพเป็นประจำ

สถานที่ที่หลวงพ่อก็คิดสร้างสะพานนั้นอยู่ติดกับวังน้ำ คำว่า วังกะ นี้เพี้ยนมาจากภาษามอญว่า “แวงกะ” แปลว่า วังปลา แลวนั้นปลายี่สก ปลากด และปลาเสือชุมมาก โดยเฉพาะหน้าวัดเป็นเขตอภัยทาน ปลาชุมที่สุด

หลวงพ่อดำพิจารณาดูสายน้ำ ดูกอละที่ลอยตามน้ำมา ถ้าลอะมาก มาปะทะเสาสะพาน จะทำให้เสาสะพานพัง ท่านจึงให้ปักเสาไว้เหนือน้ำเพื่อปะทะลอะและผ่อนความแรงของกระแสน้ำ เสาปะทะ ๔ ต้น ต่อเสาสะพาน ๑ ต้น ลอะก็จะแตกกระจายออก ไม่จับตัวเป็นแพใหญ่ ทางป่าไม้ สนับสนุนให้ไม้แดงซึ่งเป็นไม้ที่ทนทานมาก ตัวสะพานใช้เสา ๖๐ ต้น เสาช่วงกลางห่างกัน ๑๐ ศอก ช่วงอื่น ๆ ห่างกัน ๗ ศอก

พอเริ่มการก่อสร้าง ทางอำเภอ โรงพัก และชาวบ้านต่างก็มารุมดูด้วยความสนใจ ปลัดพยอมบ่นว่าหน้าน้ำมาสะพานคงจะอยู่ไม่ได้ เดี่ยวเด็กตายกันพอดี หลวงพ่อจึงตอบว่า "ตายไม่เป็นไรหรอก คนมอญไม่มีชื่ออยู่ที่อำเภอ มียู่แต่ที่เรา ตายก็ไม่ต้องแจ้ง เพราะถึงจะแจ้งก็ไม่เจดอยู่แล้ว ถือว่าคนมอญตายฟรี เกิดฟรี" ปลัดพยอมจึงเงียบไป

เมื่อสะพานเสร็จยังไม่ได้ทำพิธีเปิด มีคนขับรถกระบะข้ามสะพานเป็นการประเดิมเสียก่อน แรกเริ่มเดิมทีที่หลวงพ่อดำทำสะพานประสงค์เพียงให้คนข้าม เมื่อมีคนขับรถข้ามไปเช่นนี้ หลวงพ่อจึงต้องเลยตามเลย บอกว่าใครกล้าก็ข้ามไปก็แล้วกัน สะพานนั้นจึงข้ามกันได้ทั้งประชาชน วัว ควาย และรถรา พอสร้างสะพานเสร็จกิจการเรือข้ามฟากเลยต้องปิดตัวเองไปโดยปริยาย

บัตเปาใจรัก

พ.ศ. ๒๕๐๗ ปลัดน้อยเป็นหัวหน้ากิ่งอำเภอสังขละบุรี มีข่าวว่ากองโจรหลายเชื้อชาติ ประกอบด้วยกะเหรี่ยง กะเหรี่ยง มอญ และอื่น ๆ มีพลพรรคประมาณห้าร้อยคน จะเข้าปล้นนิเถะ กองโจรนี้เคยปล้นแม่สอดและปัสกามาแล้ว ตอนนั้นตำรวจภูธรมียูร่าว ๑๕ คน ต.ช.ด. ซึ่งอยู่หลัง อำเภอก็มีไม่กี่คน ตำรวจจึงไม่สู้ ปลัดน้อยก็เตรียมหนีไปวังปะโท หลวงพ่อดำจึงชวนปลัดน้อยกับ หมวดวีระไปเจรจากับโจรที่พระเจดีย์สามองค์ ทั้งสองไม่ไปให้ตำรวจกะเหรี่ยงนอกเครื่องแบบไป กับหลวงพ่อดำ ๓ คน

หลวงพ่อดำไปพบกับหัวหน้าโจร ๓ คน หัวหน้ากะเหรี่ยงชื่อละโงย มาจากเมืองเย หลวงพ่อดำรู้จักพ่อของเขาดี หัวหน้ามอญชื่อนายอาเว็ด รายนี้หลวงพ่อดำรู้จักมาตั้งแต่รุ่นปู่ซึ่งเป็นมรรคนายกวัด ปะระ หัวหน้ากะเหรี่ยงชื่อละเพ พวกนี้ร่วมกันปล้นแล้วมาแบ่งเงินกันใช้ หลวงพ่อดำขอร้องไม่ให้ปล้นนิเถะ โจรทั้งสามตอบว่าพ่อแม่ของเขาและตัวเขาล้วนนับถือหลวงพ่อดำมาก่อน จึงไม่ไปปล้นนิเถะ กลับเข้ามาไป

ปราบคอมมิวนิสต์

พ.ศ. ๒๕๐๘ หัวหน้ากิ่งอำเภอสังขละบุรีเปลี่ยนจากปลัดน้อยมาเป็นปลัดเฉลิม บุญมา มุขม มีคนส่งข่าวว่าพวกคอมมิวนิสต์มาอยู่ในป่าที่หมู่บ้านหนองประโดง ตรงสถานีรถไฟญี่ปุ่นเก่า ห่างจากตัวอำเภอราว ๗-๘ กิโลเมตรเท่านั้น หลวงพ่อดำเรียกปลัดเฉลิม ปลัดอำนวย หมวดมาก หมู่

ขุน ตาแล กำนันเตเลอะ และผู้ใหญ่บ้านหมู่บ้านต่าง ๆ มีบ้านจอกแกล ที่ไล่ป่า เกริงสะดา ไส่วัว ไปประชุมกันได้ความว่า คอมมิวนิสต์มีอยู่ทั่วไปหมด แต่แคมป์ใหญ่นั้นอยู่ที่ห้วยแม่จันทะ ชายแดนไทยพม่า คอมมิวนิสต์กลุ่มนี้มีหลายเชื้อชาติ เช่น ไทย จีน ลาว กะเหรี่ยง ฯลฯ อาศัยอยู่บริเวณนี้ อย่างปลอดภัย เพราะถ้าเจ้าหน้าที่ไทยมาก็สามารถโยกย้ายเข้าไปอยู่ในเขตพม่าได้

หัวหน้าคอมมิวนิสต์แจ้งมาว่าจะเผาโรงพักกับบ้านนิละะ หลวงพ่อออกไปเจรจาพร้อมกับ ปลัดเฉลิม หมวดมาก กำนันเตเลอะ และตำรวจอีก ๓ คน มีตำรวจกะเหรี่ยงคนหนึ่งกับตาแล และจำปลั่ง คณะของท่านเดินทางไปโดยไม่บอกชาวบ้าน ทำให้เป็นไปทำบุญที่ไล่ป่า ขนแต้ของท่านบุญ เช่นจีวรและดอกไม้ บรรทุกช้างไป แต่ไม่เอาปืนไป พอถึงไล่ป่า พวกกะเหรี่ยงมาส่งข่าวว่ามีคอมมิวนิสต์อยู่ที่บ้านจอกแกลราว ๕๐ คน ห่างไล่ป่าเป็นระยะทางเดินเท้าเพียงชั่วโมงกว่าเท่านั้น หลวงพ่อต้องระวังตัวให้ดีเพราะพวกนี้เขาไม่มีศาสนา ไม่นับถือพระ

รุ่งขึ้นท่านเรียกพวกกะเหรี่ยงมาร่วมทำบุญกันจริง ๆ พวกคอมมิวนิสต์ก็โผล่มาร่วมทำบุญด้วย หลวงพ่อมองไปเห็นเป็นกะเหรี่ยงหลายคนที่เคยบวชเณรกับท่านเมื่อปี ๒๕๐๐ พวกนี้ไปเข้ากับคอมมิวนิสต์เพราะคอมมิวนิสต์แจกเงินให้ใช้และสอนว่ารัฐบาลกดขี่ประชาชน แต่คอมมิวนิสต์หลายคนเป็นศิษย์เก่าของท่าน วันนี้เลยมาทำบุญ

พอทำบุญเสร็จ หลวงพ่อเรียกหัวหน้ากะเหรี่ยง ๕-๖ คนมาชวนคุย ถามว่า บวชพระกันหรือยัง จะบวชเมื่อไร หลวงพ่อสร้างศาลาวัดไว้ที่ไล่ป่านี้ วันนี้มาดูสภาพเป็นอย่างไร เอาสังกะสีมาด้วยเมื่อมาบุงหลังคา ทำไมไม่ช่วยดูแลวัดกันบ้างเลย ต้องให้หลวงพ่อดูแลเอง แล้วก็ถามเรื่องที่จะไปเผาโรงพักกับบ้านนิละะ ศิษย์เก่าตอบว่าพวกหัวหน้าคอมมิวนิสต์ต้องการได้ชื่อว่าชนะ หลวงพ่อบอกว่าห้ามไม่ให้ทำว่า เสียชื่อเสียงกะเหรี่ยง หมู่บ้านแถวนี้ปู้ย่ำตายายของพวกเขาเป็นคนสร้างทั้งนั้น ตอนบวชพวกเขาก็เคยไปอาศัยพักที่นิละะ จะไปทำพวกชาวบ้านทำไม อย่าคิดว่าพวกคอมฯ จะอยู่อย่างถาวร ตอนนี้ก็มีกินมีใช้ก็อยู่ไปเถอะ แต่อย่าไปเผาเลย หลวงพ่อบอกไม่เกี่ยวกับรัฐบาล มาธุระของศาสนา แต่ถ้ารู้ว่าใครจะมาทำร้ายกะเหรี่ยงอาตมาก็ไม่ยอม พวกเขาเป็นกะเหรี่ยงแท้ ๆ จะไปเผาโรงพักของชาวกะเหรี่ยงทำไม

ระหว่างนี้พวกอำเภอละโวและตำรวจก็นั่งตัวแข็งอยู่รอบ ๆ หลวงพ่อ คอมมิวนิสต์ถามว่าพวกนี้มาทำอะไร หลวงพ่อบอกว่าเป็นพวกมรรคนายกที่มาทำบุญ รอพระอยู่ เดี่ยวจะมีพระมาอีกหลายรูป คอมมิวนิสต์จึงลากลับไป หลวงพ่อจึงฝากไปบอกหัวหน้าด้วยว่าอย่าไปทำอะไรกะเหรี่ยง หลังจากนั้นก็ไม่เห็นมีคอมมิวนิสต์มาอีกเลย

พ.ศ. ๒๕๐๙ สมเด็จพระวันรัต (ปุ่น ปุณณสีริ) วัดพระเชตุพนฯ เป็นหัวหน้าคณะธรรมทูตไปเผยแผ่ศาสนาที่สังขละบุรี หลวงพ่อจึงขอให้เจ้าคุณพระธรรมโกศาจารย์ช่วยอาราธนาสมเด็จพระวันรัตไปวางศิลาฤกษ์วัดนิละะและวัดวังกั

หลวงพ่อก็ได้รับแต่งตั้งจากเจ้าคุณพระธรรมสิริชัย วัดพระปฐมเจดีย์ จังหวัดนครปฐม เจ้าคณะภาค ๑๔ ให้เป็นพระกรรมวาจาจารย์และพระอนุสาวนาจารย์ (พระคู่สวด) ซึ่งเป็นการแต่งตั้งอย่างเป็นทางการครั้งแรก

พ.ศ. ๒๕๑๐ ท่านเจ้าคุณพระธรรมโกศาจารย์พาคณะธรรมทูตหลายสิบรูปมาอีก หลวงพ่อก็จึงนิมนต์ให้จำวัดที่วัดวังก่ ๒ คืน กับขอให้ทำพิธีสวดถอนพื้นที่และฝังลูกนิมิตวัดวังก่ การสวดถอนเป็นการถอนให้แผ่นดินตรงโบสถ์พื้นจากทางโลกไปเป็นแผ่นดินสงฆ์ การฝังลูกนิมิตก่อนสร้างโบสถ์นี้มีแต่ธรรมเนียมมอญเท่านั้น แบบไทยต้องสร้างโบสถ์ให้เสร็จก่อน

สร้างวัดศรีสุวรรณ

วัดนี้เคยเปลี่ยนชื่อเป็นวัดศรีสุวรรณเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๕ โดยนำมาจากชื่อของพระศรีสุวรรณ เจ้าเมืองสังขละบุรีเก่า ซึ่งเดิมเป็นกะเหรี่ยงตองซุชื่อ ตะเกียงโปย (แปลว่า ลูกคนสุดท้าย) มาได้รับแต่งตั้งในสมัย ร. ๕ ให้เป็นเจ้าเมือง เชื้อสายของพระศรีสุวรรณในขณะนั้นคือ กำนันเตเลอะ ได้เป็นผู้อุปการะจัดหาไม้ในการสร้างวัดมาให้ อิฐหลวงพ่อก็จัดทำเอง ส่วนปูนและกระเบื้องมุงหลังคาต้องซื้อมา สร้างอยู่เกือบ ๓ ปี จึงสำเร็จและทำพิธีฝังลูกนิมิตในเดือน ๔ พ.ศ. ๒๕๑๓

พ.ศ. ๒๕๑๑ หลวงพ่อสร้างศาลาที่พระเจดีย์สามองค์ เพราะเมื่อพระสงฆ์หรือชาวบ้านไปนมัสการพระเจดีย์แล้วไม่มีที่พัก แม้แต่ที่จะฉันภัตตาหารก็ไม่มี ต้องรีบกลับ การเดินทางก็ใช้เวลาเป็นวัน ๆ พระเจดีย์สามองค์นี้เป็นสัญลักษณ์ของสังขละบุรี แต่เดิมเจดีย์เก่าพังไปหมดเหลือแต่หิน ๓ กอง อยู่ตรงช่องเขาที่จะทะลุไปพม่าพอดี สมัยอังกฤษเข้ามาปกครองพม่าจึงให้มอญและกะเหรี่ยงสร้างใหม่เป็นแนวเขตชายแดน เจดีย์ที่สร้างนั้นเป็นแบบมอญ

เมื่อท่านเจ้าคุณพระธรรมโกศาจารย์พาคณะธรรมทูตมาอีกเช่นเคย จึงนิมนต์คณะธรรมทูตทั้งหมดไปสวดมนต์ที่ศาลาที่พระเจดีย์สามองค์ ขณะกำลังสวดมนต์อยู่ กองโจรกะเหรี่ยงและมอญผู้ซาดิพร้อมอาวุธครบมือเข้ามาที่ศาลา ถามว่าใครมาสร้างศาลาไว้ หลวงพ่อก็บอกว่าท่านเป็นคนสร้างให้ทุกคนใช้ได้ พวกโจรจะมาพักก็ได้แต่อย่าเผา พวกโจรว่าก็ดีเหมือนกัน ฝนตกจะได้มาอาศัยบ้าง แล้วพวกโจรก็ไป

หลวงพ่อก็ได้รับแต่งตั้งเป็นพระอุปัชฌาย์ ต้องเข้าไปอบรมที่วัดสามพระยาในกรุงเทพฯ

ชาวบ้านวังปะไท่มานิมนต์หลวงพ่อก็ให้ไปสวดมนต์ช่วย เพราะมีคนเจ็บป่วยกันบ่อย ๆ ชาวบ้านว่าเป็นเพราะผีมาสิงแน่นอน ช่างกำนันตาเลอะก็ไปโฆษณาไว้ที่วังปะไท่ว่าผีที่วังกะดุกว่านี้ หลวงพ่อยังจัดการมาแล้ว ทำให้ชาวบ้านมุ่งมาหาท่านกันใหญ่ หลวงพ่อกับพระอีก ๕ รูป ทำพิธีสวดกลางหมู่บ้าน ท่านสวดสุณาทู เมฯ เสร็จแล้วให้พระวินทะสาโรไปสาดทรายในหมู่บ้าน ท่านเล่าว่ามีหมอมือปล่อยผี โดยนำหัวกะโหลกผี ๓ หัวจากคนที่ถูกฆ่าตาย คนที่จมน้ำตาย และคนที่ตายวันเสาร์ ซึ่งถือว่าเป็นวิญญาณแรง มาเช่นด้วยของควา หมอดผีจะขอให้ผีไปทำให้เด็กป่วยและ

ต้องพาไปให้เขารักษา ถ้าไม่ไปหาเขา แต่พาไปหาคนอื่น เขาก็จะแกล้งทำให้ป่วยหนักขึ้น หลวงพ่อจึงให้เอาหัวกะโหลกทั้ง ๓ ที่พบอยู่ใต้ต้นไม้ใหญ่ไกลจากหมู่บ้านทางทิศตะวันตกมาเผาพร้อมกับรูปปั้นกุมารที่ฝังอีก ๒ รูปที่พบอยู่ด้วยกัน หลังจากนั้นหมอมือก็หนีไปทางปิล็อกแล้วออกมาไปเลย

มักจะมีคนถูกผีเข้ามาหาหลวงพ่อยู่มาก หลวงพ่อจะใช้วิธีเทศน์สั่งสอนให้ผีรู้จักสงสารคนที่เข้าสิง และให้ตัดเวรตัดกรรมกันไป ขอให้เขาไปอยู่รวมกันตามป่า อย่ามาสิงคน หลวงพ่อดำยทอดวิชาปราบผีให้แก่พระครูอาทรภาณุจนกิจ (อาจารย์หอม) ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดวังก็ไปแล้ว เวลาที่อาจารย์หอมได้จัดสร้างศาลไว้ที่สามประสบ ให้พวกผีอาศัยอยู่ โดยให้ผีรับศีล และสัญญาว่าจะไม่เข้าสิงคนอีก ศาลนี้มอบให้ชาวบ้านคนหนึ่งเป็นผู้ดูแลอยู่ เดียวนี้ในหมู่บ้านไม่ได้ยินเรื่องผีแล้ว แต่ตามป่ายังมีผีอยู่บ้าง (อุไรวรรณ, คุณหญิง ๒๕๓๗ : ๑๘๗)

หลวงพ่อดำรงแต่งตั้งให้เป็นเจ้าคณะตำบลหนองลู อำเภอสังขละบุรี

สร้างโรงเรียน

พ.ศ. ๒๕๑๒ หลวงพ่อสร้างโรงเรียนวัดวังกิวเวาราม เพราะโรงเรียนที่ฝั่งอำเภอนั้นมีเด็กจากนิละะ วังกะ ละว้า มาเรียนจนเต็มหมด ครูบอกว่า เด็กมอญไม่มีที่จะเรียนแล้ว และเด็กมอญก็เริ่มมีมากขึ้นด้วย เมื่อได้ใบอนุญาตสร้างโรงเรียนมาแล้วจึงสร้างอาคารไม้ไผ่หลังคามุงแฝก ๑ หลัง ระยะเวลาแรกมีครู ๓ คน รับเงินเดือนจากทางศึกษาธิการ มีนักเรียนสี่สิบกว่าคน เป็นสาขาของโรงเรียนบ้านวังกะ แต่ชาวบ้านเรียกว่า โรงเรียนวัดวังกะ

โรงเรียนมัธยมคริสต์ของฝรั่งทางใต้บ้านนิละะปิดตัวลง นักเรียนมัธยมมีอยู่สามสิบกว่าคน ต้องแคว้งคว้างไม่มีที่เรียน หลวงพ่อปรารภว่า ถ้าปล่อยให้เด็กอยู่ลอย ๆ อย่างนี้ ก็จะไปติดฝิ่นติดกัญชาเสียหมด จึงรับอาสาสร้างโรงเรียนกับนายอำเภอ ให้ทางอำเภอเป็นฝ่ายหาครู เมื่อได้รับอนุญาตให้สร้างโรงเรียนมัธยม จึงสร้างอาคารโรงเรียนสร้างเป็นไม้ตามแบบแปลนของกระทรวงศึกษาธิการ

หลวงพ่อดำรงได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็น พระครูอุดมสิทธิธารจารย์ ตำแหน่งพระครูสัญญาบัตร เจ้าคณะตำบลชั้นโท (ข้ามชั้นตรีไป) ฝ่ายวิปัสสนาธุระ เข้ารับพระราชทานพัดยศจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่วัดพระแก้ว

พ.ศ. ๒๕๑๓ โรงเรียนมัธยมสร้างเสร็จ ตั้งชื่อตามสมณศักดิ์ของหลวงพ่อกว่า "โรงเรียนอุดมสิทธิศึกษา" เป็นโรงเรียนขนาด ๒ ชั้น ๑ หลัง บ้านพักครู ๕ หลัง ครู ๕ คน อธิบดีกรมสามัญศึกษาเป็นผู้ไปทำพิธีเปิดเอง

โรงเรียนที่หลวงพ่อดำรงสร้างขึ้นนี้ เด็กมอญเรียนได้เฉพาะชั้นประถมถ้าจะเรียนชั้นมัธยม หลวงพ่อดำรงทำหนังสือฝากไปเป็นพิเศษ เพราะเป็นเด็กที่ไม่มีทะเบียน แต่ขณะนี้หลายคนก็ได้รับสัญชาติไทยไปบ้างแล้ว และหลวงพ่อดำรงตั้งชื่อไทย นามสกุลไทยให้

หลวงพ่อบุญชลาภโยมทางวัดศรีสุวรรณย้ายไปอยู่วัดวังก์ สร้างโบสถ์ต่อ และได้รับแต่งตั้งเป็นเจ้าอาวาสวัดวังก์วิเวการาม

พ.ศ. ๒๕๑๕ พ.ล.ต.ท. จำรัส มังคลารัตน์ ถาหมหลวงพ่อบุญชลาภโยมที่แท้จริงว่าอยู่ที่ใด หลวงพ่อบุญชลาภโยมตามพงศาวดารมอญ ซึ่งมีอยู่ในโบราณเก่า ระบุว่า ครั้งนั้นพระมหาอุปราชาประทับได้ต้นข่อยกลางนา พระนเรศวรประทับได้ต้นประดู่แดงใหญ่ สถานที่นั้นอยู่ระหว่างนครปฐมกับแควใหญ่ หมู่บ้านที่ทัพพม่าพิกนั้น ภาษามอญเรียกว่า กวานมะแลงศิลา (แปลว่า บ้านกรวด) พ่อบุญชลาภโยมออกมาดูก็มองเห็นกัน พวกทหารมอญได้ขุดสระขังน้ำไว้ใช้ลับมีด (เรียกว่าสระเหล็กไหล) ท่านจึงว่า ดอนเจดีย์น่าจะเป็นที่ตำบลดอนเจดีย์ อำเภอนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี เพราะยังมีสระอยู่ตามประวัติของมอญว่าพระนเรศวรทรงสร้างชัยเจดีย์ขึ้น ก็ยังมีซากเจดีย์เก่าอยู่ ต้นประดู่ใหญ่ก็ยังเหลือต่อ ส่วนที่สุพรรณบุรีนั้น ในสมุดข่อยมอญว่า เป็นที่พระนเรศวรให้บวชพระภิกษุพันรูปหลังชนะศึก

พ.ศ. ๒๕๑๕ พ.ล.ต.ท. ชุมพล โลหะชาละ รองอธิบดีกรมตำรวจในสมัยนั้นนิมนต์ท่านมาทำบุญวัดเกิดที่บ้านถนนหลานหลวง

พ.ศ. ๒๕๑๖ หลวงพ่อบุญชลาภโยมมาฉันเพลที่บ้าน พ.ล.ต.ท. ชุมพล เช่นเคย

เดือนสาม มีงานเทศกาลมาฆบูชาที่วัดศรีสุวรรณ วัดวังก์กับวัดสมเด็จก็ไปทำพิธีรวมกันที่นั่น ชาวบ้านทำข้าวยาकुถวายพระและรวบรวมไม้ไผ่สดมากองไว้ มีงานฉลองที่วัด ๓ วัน ๓ คืน ตั้งแต่ ๑๓-๑๕ ค่ำ คืนสุดท้ายก็ทำพิธีเผาไม้ไผ่ โดยใช้เศษไม้แห้งมาเป็นเชื้อเผา ตามตำราของมอญว่าคนที่ก่อกองไฟถวายพระพุทธรูปในเดือนสาม นั้นคือคนเลี้ยงวัว เมื่อตายไปแล้ว คนเลี้ยงวัวไปเกิดเป็นเทวดาบนสวรรค์มีรัศมีกายสว่างไสวราวกับแสงอาทิตย์

เจ็บเพราะเมตตา

หลวงพ่อบุญชลาภโยมปฏิบัติเหตุที่เจ็บที่นั่งมาตกเขาตะลุยกี้ (เขาตาลงแก) กลางป่า ขณะกำลังรีบไปงานวาสิลาฤกษ์ที่หลวงพ่อบุญชลาภโยมไม่อยากไปเพราะฤกษ์ไม่ดีแต่เกรงใจเขา รอดทนหน้าผาลงไปชนหินเล็ก ๒๐ กว่าเมตร ชีโครงด้านขวาหักหมด กระดูกข้อศอกบิด ไหล่ปลาร้าก็หัก ต.ช.ด. ที่ทองผาภูมิระดมกันมาถางดงเลื้อยหมอบเป็นลานให้เฮลิคอปเตอร์ลงมารับ อธิบดีกรมตำรวจกับรองสั่งให้นำท่านมาส่งโรงพยาบาลตำรวจ ท่านโชคดีชีโครงหักเกือบจะทะลุถึงหัวใจแล้ว นางเพียงเห็นติเมตรเดียวเท่านั้น และรักษาโดยไม่ต้องผ่าตัด ใช้วิธีทำกายภาพบำบัดและให้ฉันทยา ระหว่างมารักษาที่ พ.ล.ต.ท. ชุมพล โลหะชาละ ดูแลหลวงพ่อบุญชลาภโยมเป็นอย่างดี สั่งเปิดห้องที่โรงพยาบาลตำรวจอีก ๒ ห้อง ให้พระและญาติโยม ลูกศิษย์ที่มาเยี่ยมได้อาศัยพัก ญาติโยมทางโมกเกะเนียงและมะละแหม่งก็ขออนุญาตตำรวจที่ส่งขลอบุรีเดินทางมาเยี่ยมที่โรงพยาบาลตำรวจด้วย พระสีละวันตะ เจ้าอาวาสวัดโมกเกะเนียง ซึ่งมีศักดิ์เป็นน้องของหลวงพ่อบุญชลาภโยมก็เดินทางมาเยี่ยม มาอยู่ได้ ๗ วัน ท่านจะ

กลับไปเข้าพรรษาในพม่า หลวงพ่อจึงขออนุญาตหมอ กลับไปจำพรรษาที่วัดบ้าง และจะหาน้ำมัน
รักษาตนเองต่อไป

เมื่อมาอยู่ที่วัดรักษาตัวเองหายดีแล้ว มีทั้งคนมาให้หลวงพ่อรักษา และคนที่มาเยี่ยมหลวง
พ่อ ลูกศิษย์ลูกหาที่เดินทางจากกรุงเทพฯ ก็มีมาก

นายอำเภอสังขละบุรีเปลี่ยนเป็น นายอำเภอชาวลิต จัดทอดกฐินของทางอำเภอที่วัด

สร้างสัมพันธมอญกับกะเหรี่ยง

มอญกับกะเหรี่ยงมีกรณีพิพาทกันที่ภูผาคู้ มีบ้านกะเหรี่ยงอยู่ ๔๒ หลัง มอญทำมาหากิน
อยู่ทางข้างล่างที่ดักเด็กและขวยลึงกัง แต่ทำกินจนเต็มแล้วก็เลยยับยั้งขายไปทางบิ๊ค แต่กะเหรี่ยง
ไม่ยอมบอกว่าบริเวณนี้เคยเป็นที่ทำกินรุ่นพ่อรุ่นปู่ของพวกเขา ตอน ถ้ามอญอยากเข้ามาทำกินก็ต้องซื้อ
ที่ แต่ว่ากะเหรี่ยงไม่มีใบสำคัญอะไรให้เป็นหลักฐาน มอญเลยไม่ยอมซื้อ จึงเริ่มผิดใจกัน

หลวงพ่อกองสองเผ่านี้จะกลายเป็นศัตรูกัน จึงไปเกลี้ยกล่อมว่า ทั้งสองฝ่ายต่างก็เป็น
ศิษย์ของท่าน ให้ทำกินไปด้วยกัน แต่ฝ่ายมอญนั้นได้แต่ทำกิน ไม่ได้สิทธิในที่ดิน กะเหรี่ยงร้องทุกข์
ว่ายังไม่ทันมีข้อตกลง มอญก็มาถากถางที่ดินไปก่อนแล้ว หลวงพ่อว่าเพราะกะเหรี่ยงปล่อยที่ดิน
ให้รกร้าง มอญจึงมาถากถาง จะเก็บที่ดินรกร้างไว้หรือจะเก็บศัตรูไว้ แล้วเล่าประวัติศาสตร์เดิมให้
ฟังว่ากะเหรี่ยงกับมอญสามัคคีกันเป็นพี่น้องช่วยเหลือกันมาหลายร้อยปีแล้ว กะเหรี่ยงจึงใจอ่อน
ยอมให้มอญทำกิน พวกมอญก็เลยเข้ามาถึง ๓๐ ครอบครัว แต่ละครอบครัวถากถางที่ดินคนละ
๒๐ ไร่ ทำทำจะเป็นเนื้อที่กว้างขวางมากกว่ากะเหรี่ยงเจ้าถิ่นเก่าเสียอีก หลวงพ่อเลยให้เก็บค่าเช่า
เป็นข้าว มอญทำได้ร้อยปีบ ต้องจ่ายค่าเช่า ๕ ปีบ ถ้าไม่ให้ค่าเช่าก็ไล่ออกไป ได้ข้าวดีกว่าปล่อยที่
ไว้โดยเปล่าประโยชน์ ตกลงกันได้แล้วต่างเผ่าก็ทำมาหากินด้วยความสบายใจ จากที่เคยทะเลาะ
เบาะแว้ง กลายเป็นสามัคคีกันแน่นเหนียว

วันที่ ๕ ธันวาคม หลวงพ่อได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์เป็นพระครูเจ้าคณะตำบลชั้น
เอก

พ.ศ. ๒๕๑๗ ใช้วันเกิดของหลวงพ่เป็นวันจัดงานประจำปีของวัดด้วย ในวันขึ้น ๖ ค่ำ
เดือน ๔

สร้างสะพานไม้

หลวงพ่สร้างสะพานข้ามแม่น้ำสามประสบ เพื่อให้ชาวบ้านเดินทางไปมาสะดวกและเพื่อ
ไปชมแซมเจดีย์ร้างที่อยู่เลยสะพานข้ามแม่น้ำนั้นไป ตัวสะพานอยู่ห่างจากวัดวังก็ขึ้นไปทางเหนือ
ราวกิโลเมตรครึ่ง หลวงพ่เลือกสร้างตรงส่วนที่เป็นแหลมยื่นเข้าไปในแม่น้ำบิ๊คทั้ง ๒ ฝั่ง สะพานจึง

มีความยาวเพียง ๔๐ เมตร ใช้ไม้ในป่าที่พวกเค้าแก่ทิ้งไว้ไม่ได้ชักลากไปเพราะขนาดเล็กเกินกว่าที่
ต้องการ

ใช้เวลาสร้างสะพาน ๒ เดือน หลวงพ่อขอให้ ต.ช.ด. มาช่วยหักร่างนางพงที่ขึ้นปกคลุม
เจดีย์เล็ก ๆ ๓ องค์ ซึ่งอยู่ริมทางก่อนถึงสะพานเห็นซากเจดีย์โผล่ขึ้นมา เป็นเจดีย์ทรงมอญเพราะ
ยังมีเศษยอดลักษณะเป็นชฎาอยู่ ว่ากันว่าเป็นเจดีย์ที่มอญและไทยร่วมกันสร้างไว้ตั้งแต่สมัย
สงครามเก้าทัพ ลุงมะกิ่งเล่าว่าเคยได้ยินพระมอญสมัยก่อนเล่าให้ฟังว่า มอญรุ่นแรก ๆ ที่อพยพ
เข้าเมืองไทยเป็นผู้สร้างไว้ สมัยนั้นมอญอพยพมาอยู่ตรงสามประสบนี้ แล้วสร้างเจดีย์ไว้กราบไหว้
บูชา เพราะไม่มีวัดและพระ ต่อมาทางการให้ไปรวมตัวกันอยู่ที่ท่าหยาก (คำว่า หยาก แปลว่า แยก
ปัจจุบันเพี้ยนไปเป็น ไทรโยค) ราว ๒ เดือน ก่อนที่จะจัดหาที่อยู่ให้อย่างถาวร โดยมีมอญที่เคยอยู่น้ำ
เค็มให้ไปอยู่ที่พระประแดง ส่วนมอญน้ำจืดให้ไปอยู่ปทุมธานี คนมอญไปอยู่ที่ไหนมักจะสร้างเจดีย์
ไว้ที่นั่น

นอกจากเจดีย์ ๓ องค์แรกนี้แล้ว ข้ามสะพานไปยังมีเจดีย์ใหญ่อีก ๑ องค์ มีเจดีย์เล็กอยู่ที่
ฐาน ๕ ทิศ คล้ายพระปฐมเจดีย์ แต่เจดีย์ใหญ่องค์กลางพังทลายลงเป็นซากปรักหักพัง มีต้นไม้ขึ้น
แทรกอยู่ทั่วไป หลวงพ่อขอแรง ต.ช.ด. มาช่วยทำทางเดินต่อจากเจดีย์ ๓ องค์เล็กไปถึงเจดีย์องค์
ใหญ่ จากนั้นหลวงพ่อก็นำพระเจดีย์เล็ก ต.ช.ด. หักร่างนางพงรอบ ๆ เจดีย์ใหญ่ด้วย เมื่อโล่งดีแล้ว
หลวงพ่อก็สร้างเจดีย์เล็ก ๆ ขนาด ๒ คนโอบไว้ตรงกลางเจดีย์ใหญ่ มียอดชฎาทำด้วยทองเหลือง
เสร็จในเดือน ๖ พ.ศ. ๒๕๑๘

ย้ายพระ ๙ ดันข้ามภูเขา

พ.ศ. ๒๕๑๘ พระพุทธรูปหินอ่อนสีขาวที่หลวงพ่อดึงแกะสลักไว้จากมณฑลยะเล็เสร็จเรียบ
ร้อยแล้ว เป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย ลักษณะเหมือนพระพุทธรูปราชที่จังหวัดพิษณุโลก หน้าตัก
กว้าง ๕ ศอก หน้า ๙ ดัน หลวงพ่อให้ลูกศิษย์พระในพม่าซึ่งเป็นที่รู้จักและเกรงใจของรัฐบาลขอ
อนุญาตเคลื่อนย้ายจากกรมการศาสนาของพม่าและจากแม่ทัพ เรื่องนี้ได้ขึ้นไปถึงนายกรัฐมนตรี
นุซึ่งรู้จักหลวงพ่อดี จึงยอมอนุญาตให้ส่งพระพุทธรูปเข้าเมืองไทยมาให้หลวงพ่อ การขนส่งต้องใช้
รถบรรทุกไม้หรือรถทหาร ทำให้นารถยาก การยกพระพุทธรูปขึ้นรถก็ลำบาก พระพุทธรูปได้มาหยุด
พักที่วัดในย่างกุ้ง และต่อมาที่ถ้าพระนอกเมืองมะละแหม่ง เพราะไม่มีถนนจะให้รถแล่นต่อไปได้
จากมะละแหม่งมาชายแดนไทย ต้องผ่านพื้นที่ยึดครองของขบวนการกู้ชาติมอญและกะเหรี่ยงซึ่ง
เป็นคนละฝ่ายกัน หลวงพ่อสามารถเจรจาให้พวกมอญและกะเหรี่ยงกู้ชาติ ช่วยทำถนนผ่านหมู่บ้าน
กะเหรี่ยง ๙ หมู่บ้าน ทั้งยังมีหมู่บ้านหนึ่งคือหมู่บ้านกอสูเลที่นับถือศาสนาคริสต์ จนสามารถ
นำพระพุทธรูปบรรทุกรถสิบล้อโดยมีกองกำลังกะเหรี่ยงกู้ชาติคุ้มครองมาถึงพระเจดีย์สามองค์ ซึ่ง

หลวงพ่อมารับอยู่ โดยมีกองกำลังมอญอารักขาทางทิศตะวันออก กองกำลังกะเหรี่ยงเผ่าทางทิศตะวันตก และเดินทางมาถึงสังขละบุรีได้ปลอดภัย

ฟื้นฟูประเพณีตักบาตรเทโว

หลวงพ่อฟื้นฟูประเพณีตักบาตรเทโว ซึ่งเป็นงานบุญฉลองวันที่พระพุทธเจ้าเสด็จกลับจากไปโปรดพุทธมารดาที่ดาวดึงส์ เริ่มที่วัดวังกก่อน แล้วค่อยหมุนเวียนไปวัดอื่น ในวันแรม ๑ ค่ำเดือน ๑๑ ปรากฏว่าชาวบ้านไม่ค่อยมาทำบุญเพราะไม่รู้จักและคิดว่า แรม ๑ ค่ำไม่ใช่วันพระ ลุงมะเก็งกำนันเตลอะ กับนายคูเซ็ง แนะนำหลวงพ่อกว่า วันแรม ๑ ค่ำ ชาวบ้านออกไปทำอะไรทำกันหมดแล้ว ขอให้ใช้วันขึ้น ๑๕ ค่ำแทนเพราะเป็นวันออกพรรษา พระมารวมกันมาก ไม่ต้องนิมนต์พระมาอีกครั้งและเป็นวันพระกลางเดือนซึ่งชาวบ้านมาขอสมาลาโทษพระอยู่แล้ว หลวงพ่อก็ให้นุโลมตาม ดังนั้นประเพณีตักบาตรเทโวที่สังขละบุรีจึงไม่เหมือนที่อื่น เพราะใช้วันเดียวกับวันออกพรรษา

เริ่มมีคนมานิมนต์หลวงพ่อกับไปเปิดเหมืองแร่และดูสายแร่ หลวงพ่อใช้คัมภีร์โลกวิทู

พ.ศ. ๒๕๑๙ เจ้าหน้าที่การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทยแจ้งหลวงพ่อกว่าจะมีการสร้างเขื่อนเขาแหลม เพราะต่อไปจะไม่มีน้ำ ต้องเก็บกักน้ำไว้ แล้วถ่ายรูปสิ่งก่อสร้างต่าง ๆ ในวัดเพื่อเก็บไว้ประเมินราคา ต่อมาก็นำเฮลิคอปเตอร์มารับหลวงพ่อกับไปดูบริเวณที่จะสร้างเขื่อน

พ.ศ. ๒๕๒๐ หลวงพ่อเริ่มสร้างเจดีย์ใหม่จำลองแบบเจดีย์พุทธคยาใกล้ ๆ กับเจดีย์องค์เก่า น้ำเขื่อนท่วมไม่ถึง

ทางอำเภอนิมนต์หลวงพ่อกับมาช่วยเจรจาเรื่องการจ่ายเงินชดเชยค่าไม้ผลต่าง ๆ กับชาวบ้าน ชาวบ้านตกลงไปโดยปริยาย ทางกรไฟฟ้า ให้ค่าชดเชยกับวัดต่าง ๆ ด้วย

พ.ศ. ๒๕๒๑ การไฟฟ้าฯ เริ่มปรับพื้นที่สร้างส่วนราชการต่าง ๆ ของอำเภอ หลวงพ่อขอคนที่สร้างโรงพยาบาลใกล้ ๆ กับที่ว่าการอำเภอ วัดศรีสุวรรณ และวัดสมเด็จ ส่วนของวัดวังกก้อยในนิคมสหกรณ์

พ.ศ. ๒๕๒๒ วัดต่าง ๆ ตกลงให้การไฟฟ้าฯ สร้างวัดให้ใหม่ ไม่รับเงินชดเชย

นายอำเภอมีบัญชาว่าจะให้ชาวมอญหลายหมู่บ้านไปอยู่ที่ไหน แต่เฉพาะมอญที่วัดวังกก้นั้น นายอำเภอไม่ได้จัดให้ เพราะเป็นพวกอพยพ

พ.ศ. ๒๕๒๓ หลวงพ่อรับขอเสนอเงินชดเชยวัดวังก ๑๓ ล้าน และขอให้คนมอญอยู่แต่คิดเป็นที่ของวัด ๕๐๐ ไร่ ให้ช่วยปรับพื้นที่สร้างวัดให้ด้วย ตอนนั้นหลวงพ่อกับมีคนมอญอยู่ในความดูแล ๕๐๐ กว่าหลังคาเรือน ได้แต่ที่อยู่อาศัยเท่านั้น ไม่มีที่ทำกิน

ย้ายหมู่บ้าน

พ.ศ. ๒๕๒๕ หลวงพ่อจัดแบ่งที่ดินให้พวกมอญที่วัดวังก้นคนละ ๓๐ ตารางวา แต่ไม่มีที่ทำกิน วิวควายต้องทำคอกขังไว้ได้ถุนบ้าน ชาวบ้านบางส่วนไม่ยอมย้าย ไปอยู่บนภูเขาสูงหนึ่งที่วัดเก่า สู้ลำบากกว่าหลังคาเรือน อาศัยจับปลาพอประทังชีวิตไปได้

วันที่ ๕ ธันวาคม หลวงพ่อได้รับพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะชั้นสามัญ ฝ่ายวิปัสสนาธุระ ที่ พระอุดมสังวรเถร

พ.ศ. ๒๕๒๕ หลวงพ่อดูแลเตรียมที่สร้างโบสถ์ ศาลา และเจดีย์

พ.ศ. ๒๕๒๖ หลวงพ่อได้รับแต่งตั้งเป็นเจ้าคณะอำเภอสังขละบุรี และได้รับสัญชาติไทย

พลเอกชวลิต ยงใจยุทธ ไปทอดกฐิน

พ.ศ. ๒๕๒๗ การไฟฟ้าฯ ปิดเขื่อนวันที่ ๑ มิถุนายน ระดับน้ำสูงขึ้นอย่างรวดเร็ว

พลเอกอาทิตย์ กำลังเอก ไปทอดกฐินที่วัดใหม่

การไฟฟ้าฯ สร้างโรงเรียนวัดวังกวีเวการามให้ใหม่ ใหญ่กว่าโรงเรียนเก่า ปัจจุบันเปิดสอนชั้น ป. ๑ - ป. ๖ มีนักเรียนประมาณ ๕๐๐-๖๐๐ คน รับเด็กนักเรียนทั่วไป แต่ส่วนใหญ่เป็นเด็กมอญ โรงเรียนนี้เป็นโรงเรียนรัฐบาล ครูก็นักวิชาการ สอนตามหลักสูตรกระทรวงศึกษาธิการ เด็กที่เรียนจบแล้ว ถ้าคนไหนมีสัญชาติไทยก็จะได้รับประกาศนียบัตรด้วย

สร้างโรงพยาบาล

หลวงพ่อบริการก่อสร้างโรงพยาบาลตามแบบโรงพยาบาลประจำอำเภอของกระทรวงสาธารณสุข

ใน พ.ศ. ๒๕๒๗ มีถนนเข้าถึงอำเภอสังขละบุรีได้ตลอดทั้งปี

พ.ศ. ๒๕๒๘ สร้างโรงพยาบาลสังขละบุรีเสร็จ เป็นโรงพยาบาลประจำอำเภอ ขนาด ๑๐ เตียง หลวงพ่อได้บริจาคเตียงคนไข้พร้อมอุปกรณ์การแพทย์ไว้ด้วย ปัจจุบันมีแพทย์ประจำอยู่ ๕-๖ คน ดึกที่หลวงพ่อสั่งสร้างได้ชื่อว่า ดึกพระอุดมสังวรเถร

พ.ศ. ๒๕๒๙ เจดีย์พุทธคยาสร้างเสร็จ ทำพิธีฝังลูกนิมิตก่อนสร้างโบสถ์ใหม่

พ.ศ. ๒๕๓๐ หลวงพ่อกับศรีลังกาอัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุมาประดิษฐานที่วัดวังกวีเวการาม

พ.ศ. ๒๕๓๒ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร เสด็จพระราชดำเนินมาแทนพระองค์ ทรงประกอบพิธีอัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุ ขึ้นไปประดิษฐานบนยอดพระเจดีย์

พ.ศ. ๒๕๓๔ หลวงพ่อได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็น พระอุดมมงคล พระราชาคณะชั้นราช ฝ่ายวิปัสสนาธุระ

บ้านวังกะ หรือบ้านฝั่งมอญ ปัจจุบันอยู่ในเขตท้องที่ หมู่ที่ ๒ ตำบลหนองลู อำเภอสังขละบุรี จังหวัดกาญจนบุรี มีบ้านเรือนกว่า ๔๐๐ หลังคาเรือน มีผู้อาศัยอยู่ประมาณ ๖,๐๐๐ คน สภาพบ้านวังกะมีบ้านเรือนของชาวมอญส่วนใหญ่จะยกพื้นสูงประมาณ ๑ เมตร สร้างด้วยไม้ พื้นปูกระดาน ฝาบ้านทำด้วยไม้ไผ่สาน หลังคามุงด้วยหญ้าคาบ้าง สังกะสีบ้าง ขนาดของบ้านไม่ใหญ่โตนัก ตั้งเรียงรายกันตามฝั่งแม่น้ำของกาเลีย หมู่บ้านค่อนข้างสะอาด มีร้านค้าของชำภายในหมู่บ้านหลายแห่ง มีตลาดสำหรับซื้อขายเครื่องอุปโภคบริโภค ห่างจากหมู่บ้านไปประมาณ ๒๕๐ เมตร เป็นที่ตั้งโรงเรียนระดับประถมศึกษาชื่อโรงเรียนวัดวังกวีเวการาม ตัววัดวังกวีเวการามอยู่บนเนินเขาเหนือหมู่บ้าน

ประเพณีและวัฒนธรรมความเป็นอยู่ของชุมชนวังกะ หรือชุมชนวัดวังกวีเวการาม

ประชาชนในชุมชนวัดวังกวีเวการาม ดำเนินชีวิตตามระเบียบแบบแผน ประเพณี และวัฒนธรรมที่สืบทอดกันมาโดยการบอกเล่า อบรมสั่งสอนเป็นประจำเป็นแบบอย่างที่ดี ทำให้ซึมซับสู่ลูกหลานได้ปฏิบัติอยู่ทุกวันนี้ ได้แก่

๑. ปฏิบัติตามข้อห้ามที่หลวงพ่อดุตตะ ได้ตั้งจิตอธิษฐานไว้ คือไม่ดื่มสุรา ห้ามเล่นการพนัน ไม่ผิดลูกผิดเมียใคร หากผู้ใดไม่ปฏิบัติตามก็จะมีชีวิตอยู่อย่างไม่สงบสุข มีอันเป็นไปต่าง ๆ นานา ภายในหมู่บ้านจะไม่มีร้านขายเหล้าปรากฏให้เห็นอยู่เลย

๒. การแต่งกายของผู้สูงอายุ หญิงสาว และเด็ก จะแต่งกายตามลักษณะของชาวมอญ ซึ่งเห็นได้จากวันสำคัญทางศาสนา กิจกรรมในประเพณีต่าง ๆ ผู้หญิงจะนุ่งผ้ายาวใส่เสื้อเข้ารูป ข้อสังเกตจะนุ่งผ้าโดยไม่ใช้เข็มขัด ชายผ้าถุงด้านบนจะใช้ผ้าฝ้ายสีดำเย็บติดไว้กว้างประมาณ ๒-๒.๕ นิ้ว นุ่งพันเสียบไว้ที่เอวส่วนเสื้อจะใช้ผ้าชิ้นเดียวกันกับผ้าถุง หรือชิ้นอื่นก็ได้ ตัดเย็บเข้ารูปทรงตามสัดส่วนเอวลอย มีผ้าสไบหลากหลายสีสวยงามมาก ส่วนผู้ชายจะนุ่งโจงห่มเสื้อตามความเหมาะสม

๓. การทูลสิ่งของบนศรีษะ จะเห็นว่ายังปฏิบัติกันอยู่เป็นประจำ

๔. การสร้างบ้านตามลักษณะของคนมอญ คือ มีห้องพระ ซึ่งนิสัยของคนมอญจะยึดมั่นในพุทธศาสนาสืบทอดต่อกันมา โดยจะสร้างห้องพระยื่นออกจากตัวบ้าน เพราะมีความเชื่อว่า ถ้าอยู่ในบริเวณเดียวกับบ้าน ผู้ที่อยู่อาศัยไปมาจะเป็นการรบกวน และไม่เคารพนับถือ จึงสมควรจะอยู่กันคนละส่วน สังเกตได้จากการสักการะบูชาพระพุทธรูปเรือนจะประดับดอกไม้เครื่องสักการะบูชาอยู่เป็นประจำทุกวัน

๕. การรับประทานอาหาร คนมอญในชุมชนวัดวังกวีเวการามมีวัฒนธรรมในการรับประทานอาหารที่ปฏิบัติกันอยู่ในชีวิตประจำวันดังนี้

(๑) รับประทานอาหารด้วยมือ และรับประทานอาหารวันละ ๒ มื้อ คือมือเช้า และมือเย็น

(๒) ผู้ที่มีอายุน้อยกว่า เช่น บุตรหลาน เมื่อจะรับประทานอาหารจะต้องดักกับข้าวใส่ในจานข้าวของผู้สูงอายุ หรือผู้ที่มีอายุมากกว่าก่อน ซึ่งถือว่าเป็นมารยาทที่ปฏิบัติสืบทอดต่อกันมาจนกระทั่งปัจจุบัน

(๓) ในกรณีที่ พ่อ แม่ หรือผู้สูงอายุในวัยยังมิได้รับประทานอาหารพร้อมกัน ผู้ที่อายุน้อยกว่าจะต้องตักแบ่งข้าวและกับข้าวไว้ต่างหาก เพื่อป้องกันการกินของเหลือจากบุตรหลาน

(๔) อาหารหลักที่คนมอญนิยมกินกันมากเกือบทุกหลังคาเรือน คือ ใบกระเจี๊ยบ น้ำพริก
กะปิผอง ผักจิ้ม (กะปิผองเป็นกะปิที่ทำมาจากปลา จะมีสีออกคล้ำๆ) แกงยังเล อาหารที่มีรส
เปรี้ยว

เหตุที่คนมอญชอบกินใบกระเจี๊ยบเพราะว่า เป็นอาหารที่หาได้ง่าย เนื่องจากปลูกไว้เกือบทุกบ้าน ราคาถูก รสชาติดี และเป็นสมุนไพร มีคำกล่าวว่าคุณมอญผิวเนียนดีเพราะกินกระเจี๊ยบต้มกะปิ

๖. การใช้ภาษาสื่อสารในชีวิตประจำวัน คนในชุมชนวัดวังกวีเวการามไม่จำเป็นกลุ่มหนุ่มสาว ผู้สูงอายุ หรือเด็ก ใช้ภาษามอญเป็นภาษาสื่อสารกันภายในหมู่บ้าน หากจะต้องติดต่อกับชุมชนอื่น หรือหน่วยงานราชการจึงจะใช้ภาษาไทย

๗. การปฏิบัติตนทางศาสนา

ประชากรในชุมชนวัดวังกวีเวการามได้ยึดถือและปลูกฝังสืบทอดต่อกันมาสู่ลูกหลานใน การปฏิบัติตนทางศาสนาหรือไปร่วมกันทำกิจกรรมต่าง ๆ ในบริเวณวัด ดังนี้

(๑) ห้ามใส่รองเท้าในบริเวณวัด เพราะมีความเชื่อถือว่า จำทำให้ตนและศาสนาเสื่อมลง และเป็นบาปติดตัวไป

(๒) ห้ามพดเลียงดัง หยาบคาย จะไม่เป็นศิริมงคลแก่ตัวเอง

(๓) แต่งกายเรียบร้อย หญิงจะนุ่งผ้าถุงแบบมอญ ชายนุ่งกางเกงหรือใส่รงก็ได้

(๕) ห้ามเอาของวัดมาครอบครอง

(๕) หญิงห้ามเข้าไปในโบสถ์ เพราะมีความเชื่อว่าเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ เคยมีเรื่องเล่าสืบต่อกันมามีสตรีเข้าโบสถ์แล้วถูกฟ้าผ่าตาย ดังนั้นจึงเชื่อกันว่าสตรีห้ามเข้าไปในบริเวณโบสถ์

(๖) เมื่อมีพระสงฆ์เดินผ่าน ต้องนั่งลง เพื่อแสดงความเคารพนับถือ

(๗) การส่งดอกไม้ ในช่วงเวลาเย็น เด็กและคนชราจะนำดอกไม้ที่จัดเตรียมอย่างสวยงามไปวัดเพราะมีความเชื่อว่า พระสงฆ์จะนำดอกไม้้นั้นบูชาพระพุทธเมื่อทำกิจวัตร สวดมนต์เย็น จะส่งผลบุญให้แก่ตนได้

(๘) การถือศีล ภาวนา ในเทศกาลวันสำคัญทางศาสนา วันพระ จะไปทำบุญที่วัดเป็นประจำ

(๑๐) การสวดมนต์ไหว้พระ และการนับลูกประคำ ปฏิบัติกันทั้งที่วัดและที่บ้านเพราะเชื่อว่าจะทำให้ชีวิตมีความสุขสงบ ได้บุญกุศล เป็นสิริมงคลแก่ตนเอง การสวดมนต์ยังคงใช้ภาษาสวดแบบบาลี ซึ่งเป็นสิ่งหนึ่งที่แตกต่างจากไทย เช่น ไทยสวดออกเสียง ทูติยังปิ มอญสวดออกเสียง ทูติยังปอย ฯลฯ

(๑๑) การส่งข้าววัด เป็นข้อตกลงที่ทำสืบทอดกันมาโดยจัดแบ่งเขตตามบ้าน ถึงบ้านใครก็ต้องจัดทำอาหารส่งไปที่วัดเพื่อถวายเป็นภัตตาหารเช้า เพลแต่พระสงฆ์

(๑๒) สิ่งก่อสร้างทางศาสนาของชุมชนวัดวังกั๊วเวการาม ยังคงมีเอกลักษณ์และศิลปะของความเป็นชาติมอญอยู่ในสิ่งก่อสร้าง เช่น รูปหงส์ รูปทรงของศาลาหน้าวัด รูปประวิติศาสตร์ทางศาสนาบนแผ่นผนัง เจดีย์ทราย รูปทรงของโบสถ์ ศาลาการเปรียญ การเขียนอักษรมอญ เสาชิงช้า มีตัวหนังสือเกาะบนยอดเสา พระพุทธรูปปางต่าง ๆ

๘. ประเพณีต่าง ๆ ที่ชุมชนวัดวังกั๊ว ยังยึดถือและปฏิบัติสืบทอดกันมาคือ

(๑) ประเพณีสงกรานต์ ซึ่งถือว่าเป็นวันขึ้นปีใหม่ ประชาชนในชุมชนจะร่วมกันทำกิจกรรมต่าง ๆ ทางด้านศาสนา เช่น ทำบุญตักบาตร ถือศีล ภาวนา ที่วัด การสงฆ์น้ำพระ

การแสดงความกตัญญูต่อบรรพบุรุษและบุพการี การอาบน้ำให้ปู่ ย่า ตา ยาย พ่อแม่ การให้ของแก่ญาติผู้ใหญ่ที่เคารพนับถือ

การละเล่นรื่นเริงต่าง ๆ เช่นการสาดน้ำแก่กัน การละเล่นพื้นเมือง ได้แก่การเล่นสะบ้า เป็นต้น

การทำอาหาร แต่ละบ้านในชุมชนวัดวังกั๊ว จะมีการทำข้าวแช่รับประทานกันในเทศกาลนี้

(๒) วันวิสาขบูชา ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๖ จะมีการทำบุญใส่บาตรในตอนเช้า อุบาสก อุบาสิกาถือน้ำจืดภาวนาที่วัด เวียนเทียน ในตอนเย็น มีการรดน้ำต้นไม้ที่วัด เพื่อระลึกถึงพระพุทธเจ้า มีตลาดอาหารสวรรค์ ชาวบ้านจะทำอาหารไปที่วัด ผู้ที่ไปวัดจะกินอาหารได้โดยไม่ต้องเสียเงิน

(๓) วันอาสาฬหบูชา ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๘ ทำบุญตักบาตร คนเฒ่าคนแก่จะไปถือน้ำจืดภาวนาที่วัด

(๔) วันเข้าพรรษา แรม ๑ ค่ำ เดือน ๘ นำเทียนเข้าพรรษาและผ้าอาบน้ำฝนไปถวายพระ ในตอนกลางคืนจะนำดอกไม้ที่จัดทำเอง หรือซื้อไปวัด พระสงฆ์จะสวดมนต์เจริญภาวนาให้เป็นสิริมงคลแก่เรา

(๕) การตักบาตรดอกไม้ ในช่วงระยะเวลาเข้าพรรษา ชาวบ้านจะนำดอกไม้ ธูปเทียนไปวัด ในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ และแรม ๑๕ ค่ำ เวลาประมาณบ่าย ๒ โมง โดยจะไปยื่นเข้าแถวรอถวายดอกไม้ให้แก่พระภิกษุสงฆ์ โดยมีหลวงพ่อดุตตะเดินนำแถวลงมาจากศาลา เดินไปยังโบสถ์ และนำดอกไม้ที่ได้ไปเข้าพิธีสวดปาฏิโมกข์ด้วย ชาวมอญจะแต่งกายแบบประจำชาติของตนเองจนเป็นเอกลักษณ์ที่เห็นได้ชัด

(๖) การทำเรือสะเดาะเคราะห์ ในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๐ ชาวบ้านจะร่วมมือกันทำเรือด้วยไม้ไผ่กลางบริเวณวัด ในเวลาดังแต่ ๕.๐๐-๖.๐๐ น. มีการนำขนม อ้อย กล้วย ข้าวตอก หมากพลู รม (ซึ่งทำจากกระดาษสี) รูปเทียนใส่ลงในเรือแล้วตั้งจิตอธิษฐาน ตามความต้องการของแต่ละคน และจะมีกลุ่มผู้ถือศีลทั้งคนแก่ หนุ่มสาว สวดมนต์ (เป็นภาษามอญ) อยู่ตลอดเวลา

(๗) วันออกพรรษา จะมีการทำบุญตักบาตรเทโว

(๘) เทศกาลทอดกฐิน ชาวบ้านจะร่วมกันทำบุญและแห่องค์ผ้ากฐินไปวัด มีการแต่งกายตามแบบวัฒนธรรมของมอญ จัดสำรับอาหารถวายแด่พระสงฆ์โดยการทุนสำรับตามชบวนกฐินมองดูแล้วจะเป็นภาพที่สวยงามมาก

(๙) งานเดือนสี่ จะจัดเป็นประเพณีในวันขึ้น ๖ ค่ำ เดือน ๔ โดยยึดเอาวันคล้ายวันเกิดของหลวงพ่อดุตตะเป็นเกณฑ์ จะจัดงานสมโภชมีมโหรีสพอย่างน้อย ๕ วัน ๕ คืน

(๑๐) แต่งงาน หนุ่มสาวชาวมอญยังคงยึดถือปฏิบัติตามประเพณีการแต่งงานของชาวมอญอยู่

(๑๑) การบวชเณรและบวชพระ เด็กและคนหนุ่มที่อายุครบบวช จะต้องบวชตามที่บุพการีจัดเตรียมไว้ให้

๙. สังคมความเป็นอยู่ของชุมชนวัดวังกvikaramจะอยู่ด้วยกันแบบเครือญาติ มีการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ติดต่องานหาสู่กันมีโอกาสต่าง ๆ

กิจกรรมร่วมของชุมชนวัดวังกvikaram

๑. การแบ่งเป็นคุ้ม

ประชากรในชุมชนวัดวังก มีจำนวนประชากร ประมาณ ๕,๐๐๐ คน มีผู้ใหญ่และผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านหมู่ ๒ ปกครองดูแลทุกข์สุขอยู่ แต่การเป็นชุมชนใหญ่นี้การดูแลมักไม่ทั่วถึง ดังนั้นจึงได้จัดแบ่งออกเป็นคุ้ม ทั้งหมด ๒๘ คุ้ม มีสมาชิกคุ้มละ ๒๐ หลังคาเรือน จัดแบ่งตามสภาพการตั้งบ้านเรือนที่อยู่ใกล้กันมีหัวหน้าคุ้มดูแล

วัตถุประสงค์

(๑) เพื่อคอยดูแลช่วยเหลือสมาชิกภายในคุ้มเมื่อมีเรื่องเดือดร้อน

(๒) เพื่อช่วยพัฒนาท้องถิ่นให้เจริญรุ่งเรือง

(๓) เพื่อปลูกฝังให้เกิดความรักสามัคคี มีความเสียสละต่อสังคมส่วนร่วม

หัวหน้า/ผู้นำคุ้ม เป็นตำแหน่งที่ได้รับการคัดเลือกและไว้วางใจในหมู่สมาชิกและถือว่าตำแหน่งนี้สืบทอดสู่ลูกหลานต่อไป มีบทบาทหน้าที่ดังนี้

(๑) เข้าร่วมประชุมทุกครั้งเมื่อมีงานสำคัญในชุมชน เช่นงานประจำปี งานด้านศาสนา หรือทางหน่วยงานของราชการ จะนำผลการประชุมไปบอกต่อสมาชิก

(๒) ตัดสินคดีเมื่อมีเรื่องภายในระหว่างสมาชิกภายในคัมหรือกับคนอื่น ถ้าตัดสินไม่ได้ก็จะมีต่อผู้ใหญ่บ้าน

(๓) นำสมาชิกภายในคัมร่วมทำกิจกรรมต่าง ๆ ในชุมชนเช่น ทางศาสนา วัฒนธรรม การพัฒนา ชุมชนต่าง ๆ ในวันสำคัญต่าง ๆ

สมาชิกภายในคัม ปฏิบัติดังนี้

(๑) ให้ความร่วมมือเมื่อมีกิจกรรมต่าง ๆ

(๒) ปฏิบัติตามเงื่อนไขของคัมเพื่อให้เกิดความสงบสุข

จากการที่ชุมชนวัดวังกวีเวการาม จัดแบ่งปกครองออกเป็นคัมนี้ ทำให้มีผลต่อชาวบ้านดังนี้

(๑) อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขช่วยเหลือซึ่งกันและกัน

(๒) มีความสามัคคีในหมู่คณะ

(๓) รู้จักเสียสละเวลาเพื่อส่วนรวม

(๔) เกิดการเรียนรู้ เพื่อพัฒนาสังคมให้เจริญรุ่งเรือง

(๕) เกิดความรักความผูกพันในท้องถิ่นของตนเอง

(๖) ปฏิบัติตนตามระเบียบ กฎเกณฑ์ที่กำหนด

๒. การจัดตั้งกลุ่มและชมรม

การจัดตั้งกลุ่มและชมรมขึ้นในชุมชนวัดวังกวีเวการามโดยมีพระราชอุดมมงคลเป็นที่ปรึกษาเพื่อ

(๑) ส่งเสริมให้คนในชุมชนมีความสามัคคี

(๒) รู้จักเสียสละ

(๓) มีความรับผิดชอบต่อน้ำที่

(๔) ปลุกฝังให้เกิดความรักในวัฒนธรรมประเพณี ท้องถิ่น

(๕) รู้จักสืบทอดวัฒนธรรมประเพณีสู่ลูกหลานต่อไป

การจัดตั้งกลุ่มมีดังนี้

(๑) กลุ่มประจำวัน มีกลุ่มประจำวัน ๗ กลุ่ม ตั้งแต่กลุ่มวันอาทิตย์ ถึงกลุ่มวันเสาร์ สมาชิกของกลุ่มจะมีประมาณ 300 คน ได้จากการสมัครใจของกลุ่มหนุ่มสาวในชุมชนวัดวังกวีฯ ที่มีความประสงค์เข้าร่วมกิจกรรมซึ่งกิจ

กรรมที่กลุ่มต้องปฏิบัติก็คือ

(๑.๑) ให้ความช่วยเหลือ/ร่วมมือพัฒนาวัด เช่น ทำความสะอาดบริเวณวัด ปราบนิภัตรพระสงฆ์ ในเรื่องอาหาร โดยการผลัดเปลี่ยนกันตามวัน

(๑.๒) พัฒนาชุมชนในวันสำคัญ

(๑.๓) เข้าร่วมกิจกรรมในวันสำคัญทางศาสนา งานประเพณี และทางราชการ เช่น งานทอดกฐิน งานวันคล้ายวันเกิดของหลวงพ่อดุตตะมะ วันเฉลิมพระชนมพรรษา เป็นต้น

(๒) การจัดตั้งชมรม มีดังนี้

(๒.๑) ชมรมอนุรักษ์วัฒนธรรมท้องถิ่น

มีสมาชิกประมาณ ๓๐ คน ได้จากการสมัครใจของกลุ่มหนุ่มสาวในชุมชนที่ต้องการอนุรักษ์เรียนรู้ และเผยแพร่วัฒนธรรมบุคคลอื่นได้รู้ และคงไว้ในชุมชนนี้ต่อไป

วัฒนธรรมท้องถิ่นที่ได้พยายามอนุรักษ์ พื้นฟูและสืบทอดไว้ ได้แก่ การร้องรำแบบมอญ ชมรมจะสรรหาผู้ที่มีความสามารถร้อง/รำได้ มาฝึกสอนให้กับสมาชิก มีการฝึกซ้อมกันในหมู่บ้าน บางครั้งก็ออกไปแสดงให้หน่วยงานอื่นได้รู้ได้เห็น ซึ่งในปัจจุบันนี้ได้รับงบประมาณช่วยเหลือจากทางราชการบ้าง

ส่วนวัฒนธรรมอื่น ๆ นั้น ชาวบ้านในชุมชนได้ยึดถือปฏิบัติสืบทอดกันตลอดอยู่แล้ว แต่ในบางครั้งสมาชิกในชมรมนี้ต้องเป็นผู้นำในบางโอกาส

(๒.๒) ชมรมหนุ่มสาว

สมาชิกในชมรมก็มาจากกลุ่มหนุ่มสาวในชุมชนวัดวังแก้วทั้งสิ้น มีความคิดเห็นว่า เด็กวัยรุ่นในสมัยนี้มักทำงานไม่ตี เพราะมีสิ่งยั่วยวนใจอย่างมาก อาจทำให้ติดยาเสพติด เมื่อเยาวชนในชุมชนติดยาเสพติดต่าง ๆ แล้วย่อมทำให้สังคมล่มสลายลงได้ ชมรมนี้จึงมีบทบาท คอยดูแลความสงบเรียบร้อยของกลุ่มเยาวชนในชุมชนนี้ และชักจูงให้มีความรักท้องถิ่น มีความสามัคคี เสียสละ โดยการจัดกิจกรรมส่งเสริมให้เช่น การแข่งขันกีฬาในวันสำคัญต่าง ๆ เช่นวันปีใหม่ วันออกพรรษา เป็นต้น

(๒.๓) ชมรมศิษย์เก่าวัดวังแก้วเวการาม

สมาชิกในชมรมเป็นกลุ่มหนุ่มสาวที่เรียนจบจากโรงเรียนวัดวังแก้วเวการาม หรือไม่ก็เป็นกลุ่มหนุ่มสาวในชุมชนนี้ ซึ่งได้มีความคิดเห็นร่วมกันที่จะมีบทบาทในการพัฒนาช่วยเหลือสังคมนี้ ให้เจริญรุ่งเรืองส่งเสริมการศึกษาของโรงเรียน เช่น

(๒.๓.๑) ให้ทุนสนับสนุนการศึกษา ซึ่งเงินที่ได้มานั้นจากการร่วมมือร่วมแรงในการจัดงาน เช่น จัดงานสอยดาวในวันงานประจำปีจากสมาชิกในชมรมบริจาคเพื่อช่วยเหลือการศึกษา เป็นต้น

(๒.๓.๒) เข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ของโรงเรียน เช่น วันไหว้ครู วันเด็ก วันแม่แห่งชาติ การแข่งขันกีฬานักเรียน เป็นต้น เมื่อถึงวันสำคัญสมาชิกในชมรมจะร่วมมือกัน นำอาหาร ทุนการศึกษา อุปกรณ์ เครื่องเขียนเท่าที่มีไปบริจาคให้กับนักเรียน

(๒.๓.๓) เป็นคณะกรรมการของโรงเรียน ให้ความร่วมมือช่วยเหลือโรงเรียน เป็นอย่างดีก็เพราะเห็นว่าโรงเรียนเป็นสถานศึกษาที่อบรมสั่งสอนบุตรหลานให้เป็นพลเมืองดีในสังคม สังคมใด

มีรูปแบบของการดำเนินชีวิตที่ดี มีทัศนคติในการดำเนินชีวิตที่เหมาะสม ยึดมั่นในหลัก ชยัน ประหยัด อุดหนุน ความมีระเบียบวินัยที่ดีสังคมนั้นก็เจริญรุ่งเรืองมีความเข้มแข็งต่อไป

ผู้นำทางศาสนา

ชุมชนวัดวังกวีเวการาม เป็นชุมชนหนึ่งซึ่งมีบุคคลที่สืบทอดคำสั่งสอนของศาสนา ซึ่งเป็นผู้ปฏิบัติตามหลักคำสอนของศาสนาโดยเคร่งครัด มีบทบาทสำคัญในการทำนุบำรุงและส่งเสริมศาสนา และถ่ายทอดคำสั่งสอนของพระพุทธศาสนาไปสู่ศาสนิกชนในชุมชน ท่านคือพระราชอุดมมงคลฯ (หลวงพ่อดุตตะ) ซึ่งท่านเป็นที่นับถือของประชาชนทั่วไปในประเทศไทย เป็นหลักยึดเหนี่ยวของชุมชนวัดวังกวีฯ ให้มีความมั่นคงทางสังคมและวัฒนธรรมประเพณีดังนี้.

๑. สร้างโรงเรียน เปิดสอนตั้งแต่ระดับก่อนประถมศึกษา – มัธยมศึกษาตอนต้น ท่านใดเป็นผู้สนับสนุนและส่งเสริมการศึกษา คือ งบประมาณ วัสดุ อุปกรณ์ อาคารเรียน

๒. ให้ที่ดินก่อสร้างตลาดสด ในบริเวณชุมชนนี้ ๑ แห่ง เป็นที่แลกเปลี่ยนสินค้า จำหน่ายอาหารสดและอาหารแห้ง

๓. ตลาดสินค้าพื้นเมืองซึ่งอยู่บริเวณเจดีย์พุทธยาจำลองเป็นอาคารไม้ยาวประมาณ ๕๐๐ เมตร ให้ประชาชนนำสินค้าพื้นเมืองจำหน่ายให้กับนักท่องเที่ยว

๔. สร้างสะพานไม้ ยาวประมาณ ๕๐๐ เมตร ข้ามแม่น้ำของกาเลียจากชุมชนวัดวังกวีฯ ไปยังฝั่งที่ว่าการอำเภอสังขละบุรี รถจักรยานยนต์ และคนเดินเท้าใช้เป็นเส้นทางคมนาคมไปมาหาสู่กัน และเป็นแหล่งดึงดูดนักท่องเที่ยวมากเพราะว่าเป็นสะพานไม้ที่ยาวที่สุดในประเทศไทย มีทิวทัศน์สวยงามมาก

๕. การสาธารณูปโภค ทำถนนลาดยางจากทางแยกบ้านห้วยมาลัยเข้าสู่ชุมชนและวัด และปรับถนนทุกซอยให้ชุมชนให้ดีเพื่อสะดวกในการติดต่อกัน

๖. จัดระเบียบแบบแผนความเป็นอยู่ในชุมชนเช่น แบ่งเป็นคุ้มเพื่อสะดวกในการปกครอง

๗. การประกอบอาชีพ ให้ลูกศิษย์เปิดโรงงานเย็บผ้า โดยอาศัยอาคารไม้ในบริเวณเจดีย์พุทธยาจำลองแล้วให้กลุ่มผู้หญิงในชุมชนใช้แรงงาน ทำให้มีรายได้ไม่จำเป็นต้องออกไปหางานทำต่างถิ่นฐานของตนเอง

๘. สิ่งก่อสร้างทางศาสนา ได้แก่ โบสถ์ ศาลาการเปรียญ ศาลาหอฉัน ศาลาห้องสมุด เจดีย์พุทธยาจำลอง หอระฆัง

สิ่งที่ท่านสร้างขึ้นเพื่อทำนุบำรุงพุทธศาสนา และให้สืบทอดสู่ลูกหลานต่อไป เป็นที่ปฏิบัติธรรมพิธีกรรมทางศาสนา และเป็นที่พักวัดของพระภิกษุทั่วไป

๙. ส่งเสริมและสนับสนุนการจัดตั้งกลุ่มและชมรมของหนุ่มสาวในชุมชน เช่น ให้คำปรึกษาแนะแนวทางในการดำเนินงานเพื่อปลูกฝังความรักสามัคคี

๑๐. การอบรมสั่งสอนและเป็นแบบอย่างที่ดีในการปฏิบัติตนตามคำสั่งสอนของพระพุทธศาสนา การประกอบพิธีกรรมทางศาสนา ประเพณี และวัฒนธรรมของท้องถิ่น
๑๑. การสร้างโรงพยาบาลอำเภอสังขละบุรี

บทที่ ๗

ผลกระทบของโครงการวางท่อก๊าซ

ความเป็นมาของโครงการวางท่อก๊าซจากพม่าเข้ามายังประเทศไทย

บริษัทสำรวจก๊าซธรรมชาติสัญชาติญี่ปุ่นเป็นบริษัทแรกที่เข้าไปจับมือกับพม่าเพื่อสำรวจหาก๊าซธรรมชาติในอ่าวมาตะมะเมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๕ และค้นพบแหล่งก๊าซขนาดใหญ่มากที่มีชื่อในภาษาพม่าว่า “ยานาดา” (ตรงกับภาษาไทยว่า “รัตนะ”) ตามความคาดหมาย ด้วยปริมาณก๊าซที่คาดว่าจะมีอยู่ถึง ๕.๗ ล้านล้านลูกบาศก์ฟุต ได้ทะเล็กลงไป ๑๕๐ ฟุต แต่การนำพลังงานจากแหล่งนี้มาใช้ก็ต้องหยุดชะงักลงเมื่อเกิดเหตุการณ์ประชาชนเดินขบวนเรียกร้องประชาธิปไตยในพม่าและถูกรัฐบาลทหารนำโดยนาพล เน วิน ปราบปรามอย่างเหี้ยมโหดเมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๑ หลังจากนั้น “สภาฟื้นฟูกฎหมายและระเบียบแห่งรัฐ” หรือ สลอร์ก ก็ขึ้นมาปกครองประเทศ (กุลธิดา ๒๕๔๑ : ๗๒)

รัฐบาลสลอร์กประกาศใช้กฎหมายใหม่เพื่อเชิญชวนให้ต่างชาติเข้ามาลงทุนในทันที ประเทศไทยในขณะนั้นต้องการพลังงานและทรัพยากรธรรมชาติเพื่อเป็นเชื้อเพลิงให้แก่เศรษฐกิจที่กำลังติดไฟแรง ในขณะที่รัฐบาลเผด็จการทหารพม่าต้องการเงินจำนวนมากเพื่อนำไปซื้ออาวุธเสริมสร้างความมั่นคงให้แก่กองทัพของตน (กุลธิดา ๒๕๔๑ : ๗๒)

ด้วยเหตุผลเรื่องปริมาณก๊าซธรรมชาติในอ่าวไทยที่ลดลงผนวกเข้ากับความต้องการใช้ไฟฟ้าในประเทศที่เพิ่มสูงขึ้น ทำให้ต้องเร่งจัดหาพลังงานทั้งในและต่างประเทศ โดยเฉพาะจากประเทศเพื่อนบ้านที่มีน้ำมันและก๊าซธรรมชาติจำนวนมากแต่มีการใช้ประโยชน์น้อยอย่างพม่า เพื่อเสริมสร้างความมั่นคงทางด้านพลังงานให้กับประเทศ แหล่งก๊าซจากพม่ามีขนาดใหญ่ไม่น้อยกว่าอ่าวไทยทั้งอ่าว สามารถป้อนเชื้อเพลิงให้กับโรงงานไฟฟ้าที่ขณะนี้มากกว่า ๕๐ เพอร์เซ็นต์ใช้ก๊าซเป็นเชื้อเพลิง อีกทิศทางหนึ่งคือ การนำเข้าก๊าซป้อนโรงงานอุตสาหกรรมในจังหวัดกาญจนบุรีราชบุรี ที่มีแนวท่อก๊าซผ่าน เพื่อเตรียมความพร้อมสำหรับโครงการพัฒนาพื้นที่ภาคตะวันตกของประเทศ (อิทธิฤทธิ์ ๒๕๔๑ : ๒๓)

การทำสัญญาซื้อขายก๊าซธรรมชาติระหว่างรัฐบาลพม่ากับบริษัทโทเทล (Total) และการปิโตรเลียมแห่งประเทศไทย ได้เริ่มการสำรวจเมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๑ ในสมัยรัฐบาลพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ (ประเสริฐ ๒๕๔๐ : ๘๓)

การวางท่อก๊าซธรรมชาติจากแหล่ง “ยานาดา” จากพม่าสู่ไทย ๓๕๐ กิโลเมตรแรกอยู่ในทะเลอันดามันมาขึ้นฝั่งที่จังหวัดอนบิงวิน อีก ๖๓ กิโลเมตรต่อมาอยู่บนบกในเขตอิทธิพลของชนกลุ่มน้อยในพม่า และอีก ๒๖๐ กิโลเมตรสุดท้ายในฝั่งไทย รวมทั้งสิ้น ๖๕๐ กิโลเมตร ๘๐ เพอร์เซ็นต์ของก๊าซธรรมชาติจากแหล่งยานาดาจะถูกมาทางท่อส่งก๊าซที่ทอดตัวอยู่ใต้ทะเลและที่

ฝังลึกลงไปใต้ดิน ก๊าซจะเป็นของไทยทันทีที่มันผ่านจุดรับก๊าซที่บ้านอีต่อง อำเภอทองผาภูมิ จังหวัดกาญจนบุรี โดยมี ปตท. เป็นผู้รับซื้อตลอดระยะเวลา ๓๐ ปี และนำไปขายต่อให้การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย (กฟผ.) เพื่อใช้ผลิตกระแสไฟฟ้าที่โรงไฟฟ้าพลังความร้อนราชบุรีที่มีกำลังการผลิตสูงสุดในประเทศ ๔,๖๐๐ เมกะวัตต์ มูลค่ากว่า ๑ แสนล้านบาท ก๊าซที่เหลืออีก ๒๐ เปอร์เซ็นต์นั้นเป็นส่วนที่พม่าเก็บเอาไว้ใช้ภายในประเทศ (กุลธิดา ๒๕๔๑ : ๗๒)

ท่อก๊าซในฝั่งไทยซึ่งใช้เงินลงทุน ๑๖,๕๐๐ ล้านบาทนี้เริ่มต้นจากจุดสุดเขตแดนประเทศไทยที่บ้านอีต่อง ๕๐ กิโลเมตรต่อจากนี้ไปก็ทอดตัวผ่านป่าสงวนแห่งชาติห้วยเขย่ง ซึ่งกรมป่าไม้กำลังเตรียมประกาศให้เป็นอุทยานแห่งชาติทองผาภูมิ เลี้ยวเข้าสู่เขตอุทยานแห่งชาติไทรโยค ต่อไปยังปางช้างใหญ่-น้ำน้อย หลังจากออกจากพื้นที่ป่าแล้ว จะถูกวางขนานไปกับแนวถนนและผ่านที่ทำกินของชาวบ้านเป็นบางช่วง ที่ดินส่วนใหญ่ปลูกพืชไร่และเป็นนาข้าว ในพื้นที่อำเภอไทรโยค อำเภอด่านมะขามเตี้ย จังหวัดกาญจนบุรี และอำเภोजอมบึงถึงโรงไฟฟ้าที่อำเภอเมืองจังหวัดราชบุรี

แนวท่อก๊าซบนบกของฝั่งพม่าอยู่ใน "พื้นที่สีดำ" ที่อยู่นอกเหนือการควบคุมของกองทัพพม่า ต้องผ่านพื้นที่อิทธิพลของพรรคมอญใหม่ ดังนั้น ทางรัฐบาลไทยพยายามส่งผู้แทนเข้าประสานงานเพื่อเจรจายุติสงครามระหว่างพม่ากับพรรคมอญใหม่ ขณะเดียวกันทำให้พม่ามีข้ออ้างที่ดีในการหาความร่วมมือจากเจ้าหน้าที่ไทย กวาดล้างกองกำลังอิสระของมอญบริเวณด่านพระเจดีย์สามองค์ ซึ่งเป็นกองบัญชาการที่เข้มแข็งที่สุดของมอญ ได้ถูกพม่าตีแตกใน พ.ศ. ๒๕๓๓ เป็นช่วงเดียวกับที่บริษัท ปตท.สผ. ได้รับการอนุมัติจากคณะรัฐมนตรีให้ร่วมทุนพัฒนาก๊าซในอ่าวเมาะตะมะ (ประเสริฐ ๒๕๔๐: ๘๕)

ในวันที่ ๓๐ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๓๔ คณะรัฐมนตรีของรัฐบาลพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ มีมติให้บริษัท การปิโตรเลียมแห่งประเทศไทย สำรวจ และผลิตปิโตรเลียม จำกัด (ปตท.สผ.) เข้าไปเจรจากับรัฐบาลพม่า เพื่อขอเข้าร่วมลงทุนสำรวจและพัฒนาก๊าซธรรมชาติ ในอ่าวเมาะตะมะ เพื่อจัดหาก๊าซธรรมชาติมาใช้ประโยชน์ในประเทศ

โทเทล บริษัทปิโตรเลียมระดับโลกจากฝรั่งเศส ได้จ่ายค่าสัมปทาน ๑๕ ล้านดอลลาร์ให้รัฐบาลสโลว์กใน พ.ศ. ๒๕๓๕ เพื่อขุดเจาะก๊าซธรรมชาติจากแหล่งยานาดาขึ้นมาขายให้ไทย โดยมียูโนแคล (Unocal) จากอเมริกาและ ปตท.สผ. ของไทยตามมาร่วมทุนด้วยในภายหลัง (กุลธิดา ๒๕๔๑ : ๗๒)

ต่อมาวันที่ ๕ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๓๖ คณะรัฐมนตรีของรัฐบาลนายชวน หลีกภัย มีมติอนุมัติแผนพัฒนากำลังผลิตไฟฟ้าระยะยาว ๑๗ ปี (พ.ศ. ๒๕๓๘-๒๕๕๕) ของการไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย โดยสั่งให้ ปตท. เปรจเจรจากับรัฐบาลพม่า และผู้ได้รับสัมปทาน เพื่อรับซื้อก๊าซธรรมชาติจากแหล่งยานาดาตามผลิตกระแสไฟฟ้าตามแผนดังกล่าว

การซื้อขายก๊าซธรรมชาติจากต่างประเทศครั้งแรกของไทยเป็นผลสำเร็จชัดเจนในสมัยรัฐบาลชวน ๑ เมื่อวันที่ ๙ กันยายน พ.ศ. ๒๕๓๗ พลตรีสนั่น ขจรประศาสน์ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงอุตสาหกรรมได้ลงนามบันทึกความเข้าใจ (MOU) เกี่ยวกับการซื้อขายก๊าซธรรมชาติจากแหล่งยานาดา กับรัฐมนตรีว่าการกระทรวงพลังงานของพม่า นาย คิน หม่อง เต็ง ที่กรุงย่างกุ้ง (อิทธิฤทธิ์ ๒๕๔๑ : ๒)

ต่อมาวันที่ ๒๙ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๓๗ คณะรัฐมนตรีมีมติให้ บริษัท ปตท.สผ. เข้าร่วมลงทุนในโครงการสำรวจและพัฒนาแหล่งก๊าซธรรมชาติยานาดา (ประเสริฐ ๒๕๔๐ : ๘๓) ซึ่งต้องใช้เงินลงทุนมหาศาลถึง ๑๖,๕๐๐ ล้านบาท ปตท. มีเงินลงทุนเพียง ๓,๕๗๓ ล้านบาท อีก ๑๒,๙๒๗ ล้านบาทต้องอาศัยเงินกู้จากในและนอกประเทศ เป็นต้นว่าจากธนาคารเพื่อการพัฒนาเอเซีย (ADB) และธนาคารเพื่อการส่งออกของญี่ปุ่น (Japan Exim Bank) ซึ่งนอกจากจะอนุมัติเงินกู้ให้ ปตท. จำนวน ๑๐๐ ล้านดอลลาร์แล้ว ยังอนุมัติเงินกู้จำนวน ๔๒.๘ พันล้านเยนให้กับ กฟผ. สำหรับนำไปใช้ก่อสร้างโรงไฟฟ้าเพื่อรองรับโครงการท่อส่งก๊าซฯ ดังกล่าวด้วย

โครงการท่อส่งก๊าซจากแหล่งยานาดา มีผู้ร่วมลงทุนอยู่สี่ราย คือ บริษัทโทเทิลของฝรั่งเศส (๓๑.๒๔ เปอร์เซ็นต์) บริษัทยูโนแคลของสหรัฐอเมริกา (๒๕.๒๖ เปอร์เซ็นต์) บริษัท ปตท. สำรวจและผลิตปิโตรเลียม จำกัด หรือ ปตท. สผ. ซึ่งเป็นบริษัทลูกของการปิโตรเลียมแห่งประเทศไทย (๒๕.๕ เปอร์เซ็นต์) และบริษัทน้ำมันและก๊าซแห่งสหภาพพม่า (๑๕ เปอร์เซ็นต์) (กุลธิดา ๒๕๔๑ : ๗๒)

ในพม่าได้มีสร้างทางรถไฟสายเย-ทะวาย ความยาว ๑๗๗ กิโลเมตร ซึ่งใช้เป็นเส้นทางในการขนส่งอุปกรณ์สำหรับวางท่อก๊าซและรักษาความปลอดภัยให้แนวท่อ

รัฐบาลไทยได้จัดให้มีการลงนามทำสัญญาซื้อขายก๊าซธรรมชาติ ระหว่างการปิโตรเลียมแห่งประเทศไทยกับกลุ่มผู้ขาย ประกอบด้วย บริษัทโทเทิล เมียนมาร์ เอ็กซพลอเรชั่น แอนด์โปรดักชั่น จำกัด บริษัท ยูโนแคล เมียนมาร์ ออฟชอร์ จำกัด และบริษัท เมียนมาร์ ออยล์ แอนด์ ก๊าซ เอนเตอร์ไพรส์ จำกัด เมื่อวันที่ ๒ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๓๘ สัญญาซื้อขายมูลค่า ๓ แสนล้านบาทฉบับนี้มีผลผูกพันเป็นเวลา ๓๐ ปี (ประเสริฐ ๒๕๔๐ : ๗๒) จากแหล่งยานาดา ๕๒๕ ล้านลูกบาศก์ฟุตต่อวัน และแหล่งเยตากูนอีก ๒๐๐ ล้านลูกบาศก์ฟุตต่อวัน มีสาระสำคัญของสัญญาดังนี้คือ

๑. บริษัทการปิโตรเลียมแห่งประเทศไทยจะรับซื้อก๊าซ ณ ชายแดนไทย-พม่าในปริมาณ ๕๒๕ ล้านลูกบาศก์ฟุตต่อวัน โดยจะเริ่มรับก๊าซตั้งแต่เดือนกรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๔๑

๒. ราคาซื้อขายก๊าซ ณ ชายแดน จะยืนราคา ๓ เหรียญสหรัฐฯ ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๔๑ ไปจนครบ ๑๕ เดือน หลังจากนั้นจะปรับราคาตามดัชนีราคาผู้บริโภค

๓. เงื่อนไขในการซื้อขาย สอดคล้องกับการซื้อขายก๊าซที่ไทยทำกับบริษัทโทเทิลและยูโนแคลในแหล่งก๊าซบงกชในอ่าวไทย แต่มีข้อแตกต่างออกไปในปัญหาความมั่นคง ทั้งนี้กำหนดให้

๓.๑ หากมีการก่อวินาศกรรมท่อก๊าซทางฝั่งพม่า ผู้ขาย (พม่า) ต้องชดเชยค่าเสียหายจากการหยุดส่งก๊าซ เมื่อผู้ซื้อ (ไทย) ต้องใช้น้ำมันดีเซลแทนในราคาเท่ากับส่วนต่างของราคาน้ำมันดีเซลกับราคาก๊าซ ในวงเงินไม่เกิน ๒๘ เท่าของปริมาณก๊าซเฉลี่ยต่อวันของปีสัญญาในแต่ละปี

๓.๒ หากมีการก่อวินาศกรรมท่อก๊าซทางฝั่งไทย ผู้ซื้อ (ไทย) จะชดเชยค่าเสียหายจากการรับก๊าซไม่ได้ โดยจ่ายเงินค่าก๊าซในส่วนที่ไม่ได้รับไปก่อนแต่สามารถรับก๊าซจำนวนนั้นได้ในภายหลัง โดยจำกัดค่าชดเชยไม่เกิน ๒๘ เท่าของปริมาณก๊าซเฉลี่ยต่อวันของปีสัญญาในแต่ละปี (ทีมงาน "อาทิตย์รายสัปดาห์" ๒๕๓๙ก: ๒๒-๒๓)

ตามข้อ ๓.๒ หากเกิดความเสียหายในเขตไทย ด้วยเหตุใดก็ตามจนไม่สามารถรับก๊าซได้ในวันที่ ๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๔๑ ปตท. จะได้รับความเสียหายอย่างมาก คือ จะต้องเสียค่าปรับให้พม่าวันละ ๑ ล้านดอลลาร์ (อัตราแลกเปลี่ยน ๑ ดอลลาร์ต่อ ๔๕ บาทจะเป็น ๔๕ ล้านบาทต่อวัน) และจ่ายค่าทดแทนการใช้น้ำมันดีเซลปั่นกระแสไฟ ให้กับโรงงานไฟฟ้าของการไฟฟ้าฝ่ายผลิตอีกวันละ ๗๐ ล้านบาท รวมแล้ว ปตท. จะต้องจ่ายค่าเสียหายวันละ ๑๑๕ ล้านบาท (กุลธิดา ๒๕๔๑ : ๗๘)

ผู้อพยพชาวมอญจากค่ายอะลือคคะนีถูกทหารพม่าเผาหมู่บ้าน เมื่อวันที่ ๒๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๓๗ จึงอพยพเข้ามาในเขตแดนไทย มีจำนวน ๖,๐๐๐ คน ส่วนใหญ่เป็นเด็กและคนชรา ชาวมอญเหล่านี้เสมือนเป็นข้อต่อรองสำคัญที่พม่าสามารถนำไปใช้กดดันตอกกองกำลังมอญอิสระได้ดีที่สุด ด้วยเหตุนี้พม่าจึงต้องการให้ฝ่ายไทยผลักดันผู้อพยพชาวมอญจำนวน ๖,๐๐๐ คน เข้าไปอยู่ในค่ายอพยพในฝั่งพม่า ซึ่งตั้งอยู่ห่างจากกองบัญชาการทหารพม่าที่ด่านพระเจดีย์สามองค์ ระยะเดินทางเพียง ๑ ชั่วโมง ชาวมอญอพยพยังคงหวาดกลัวทหารพม่า และไม่กล้าเข้าไปอยู่ในการควบคุมของพม่าในฐานะตัวประกัน องค์กรรมมอญ เช่น องค์กรรมสงเคราะห์ผู้อพยพชาวมอญ (Mon National Relief Committee: MNRC) พยายามเรียกร้องขอพึ่งพิงอยู่ในฝั่งไทย โดยประสานงานกับสำนักข้าหลวงใหญ่ผู้ลี้ภัยสหประชาชาติ (UNHCR) เพื่อขอสถานะผู้ลี้ภัย และขอความช่วยเหลือด้านมนุษยธรรม รวมทั้งอาหาร และยารักษาโรค แก่ผู้อพยพชาวมอญดังกล่าว (ประเสริฐ ๒๕๔๐: ๘๕)

วันที่ ๒๙ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๓๘ ปตท. ลงนามในความเข้าใจร่วมกัน (MOU) ในการซื้อขายก๊าซจากแหล่งเยตากุน ไม่ไกลจากชายฝั่งทะเลอันดามันแถบจังหวัดระยอง ซึ่งเท็กซากโก้ โดยบริษัท เท็กซากโก้ เอ็กซพลอเรชั่น แห่งเมียนมา จำกัด เป็นหัวหน้ากลุ่มคอนโซเลียมร่วมกับฟรีเมียร์ออยล์ โดยบริษัท ฟรีเมียร์ ปีโตรเลียม เมียนมา จำกัด และนิปปอนออยล์ โดยบริษัท นิปปอน ออยล์ เอ็กซพลอเรชั่น (เมียนมา) จำกัด และองค์การค้าน้ำมันและก๊าซแห่งเมียนมา ที่ได้รับสัมปทานจากรัฐบาลพม่าในการเข้าขุดเจาะและสำรวจปริมาณสำรองแหล่งก๊าซธรรมชาติ คาดว่ามีปริมาณไม่ต่ำ

กว่า ๒๐๐ ล้านลูกบาศก์ฟุต/วัน โดยมีแผนจะเชื่อมต่อก๊าซไปยังแหล่งยานาดาเพื่อส่งเข้าสู่ประเทศไทย (ผู้จัดการรายสัปดาห์ ๒๔-๓๐ เม.ย. ๒๕๓๘ : ๘)

คณะรัฐบาลนายกรัฐมนตรีบริหาร ศิลปอาชา ได้อนุมัติแผนการวางท่อก๊าซจากพม่ามายังโรงไฟฟ้าที่ราชบุรีเมื่อวันที่ ๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๓๘ (กุลธิดา ๒๕๔๑ : ๗๗) และได้กำหนดให้โครงการเวลเทิร์น ซีบอร์ด หรือโครงการพัฒนาเศรษฐกิจพิเศษชายฝั่งทะเลไทย-พม่า (Thai Myanmar Seaboard Development Zone) เป็นหนึ่งในโครงการยุทธศาสตร์ที่จะพัฒนาการขนส่งเชื่อมระหว่างโครงการอีสเทิร์นซีบอร์ดของไทยกับโครงการเวลเทิร์นซีบอร์ดของพม่า ที่กำลังมีการก่อสร้างถนน ทางรถไฟ และทำเรื่อน้ำลึกรอรับการเปิดประตูสู่อันดามันของกลุ่มทุนจากประเทศไทยและชาติอื่นๆ (อิทธิฤทธิ์ ๒๕๔๑ : ๒๓)

วันที่ ๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๓๘ กลุ่มอนุรักษ์กาญจน์ได้รับฟังเรื่องราวโครงการก่อสร้างท่อส่งก๊าซ เป็นครั้งแรกที่โรงแรมเฟลิกซ์ กาญจนบุรี สิ่งค้างคาใจของกลุ่มในวันนั้นคือ ทำไม ปตท. ต้องวางท่อก๊าซผ่านเมืองกาญจน์ มีหน้าซำยังต้องผ่านป่าสมบูรณ์อย่างป่าลุ่มน้ำชั้น ๑ เอ ด้วย (เดือนเพ็ญ ๒๕๔๑ : ๔๐)

เดือนธันวาคม พ.ศ. ๒๕๓๘ กลุ่มอนุรักษ์นำโดยมูลนิธิคุ้มครองสัตว์ป่าและพรรณพืชแห่งประเทศไทย ได้ลงพื้นที่สำรวจข้อมูลเพิ่มเติมด้านผลกระทบต่อป่าไม้และสัตว์ป่า (กุลธิดา ๒๕๔๑ : ๘๗)

วันที่ ๑๐-๑๒ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๔๐ ในการประชุมรับฟังความคิดเห็นทางด้านวิชาการ (Technical Hearing) ปตท. ไม่สามารถตอบคำถามหลายประเด็น ไม่ว่าจะเป็นผลกระทบเรื่องแผ่นดินไหว ไม่มีการกล่าวถึงผลกระทบที่จะเกิดขึ้นต่อสัตว์ป่าและป่าไม้ กลุ่มอนุรักษ์เสนอทางทางเลือกให้ ปตท. ๓ ทางคือ (๑) ขอให้ยุติโครงการ (๒) ขอให้มีการจัดทำประชาพิจารณ์ หรือ (๓)ให้นำเรื่องเข้า ครม. และคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ เพื่อให้ตัดสินใจว่าจะดำเนินโครงการต่อไปโดยไม่ต้องฟังเสียงประชาชน

ปรากฏว่า ปตท. เลือกแนวทางที่ ๓ คือเสนอรายงานการประเมินผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อม (อีไอเอ) ให้คณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติพิจารณา และได้รับความเห็นชอบเมื่อวันที่ ๒๔ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๔๐ กลุ่มอนุรักษ์กาญจน์จึงได้ออกรณรงค์ให้ ปตท. เลี่ยงแนวท่อก๊าซผ่านป่าเมืองกาญจน์

วันที่ ๓ เมษายน พ.ศ. ๒๕๔๐ แนวร่วมคัดค้านมีการจัดเสวนาเรื่องท่อส่งก๊าซไทย-พม่า ปัญหาที่ผ่านมาและเป็นไป เกิดอะไรขึ้นบ้าง ที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ที่เวทีนี้เองได้นำประเด็นสิทธิมนุษยชนมาเสนอต่อสาธารณะเป็นครั้งแรก โดยนายสุลักษณ์ ศิวรักษ์ ประธานสภากัลยาณมิตร และคณะกรรมการรณรงค์ประชาธิปไตย (ครป.) ซึ่งมีนายพิภพ ธงไชย เป็นแกนนำ และสองคนนี้ได้กลายเป็นบุคคลที่มีบทบาทเข้มแข็งในการต่อสู้ของแนวร่วมคัดค้านในเวลาต่อมา

การต่อสู้ของกลุ่มอนุรักษ์ในช่วงเมษายน-พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๔๐ เป็นการลงไปพบปะพูดคุยกับชาวบ้านในพื้นที่ เพื่อชี้แจงข้อเท็จจริงและช่วยชาวบ้านแก้ปัญหาเมื่อเกิดกรณีพิพาทกับ ปตท. รวมทั้งพาสื่อมวลชน กลุ่มอนุรักษ์ต่าง ๆ ตลอดจนนักศึกษาไปดูพื้นที่แนวท่อด้วย และพบว่าชาวบ้านส่วนใหญ่ไม่รู้เรื่องเกี่ยวกับโครงการนี้เลย รู้แต่ว่าเป็นโครงการของหลวง คัดค้านไม่ได้ และก๊าซที่ส่งผ่านท่อมาเป็นก๊าซไม่ติดไฟ ไม่มีอันตราย

วันที่ ๖ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๔๐ สมาคมกำนันผู้ใหญ่บ้านยื่นหนังสือสนับสนุนโครงการต่อ พลเอกชวลิต ยงใจยุทธ นายกรัฐมนตรี ผ่านทางนายวราเทพ รัตนากร เป็นครั้งแรกที่กำนันผู้ใหญ่บ้านออกมาแสดงตัวเป็นปฏิปักษ์กับกลุ่มคัดค้าน

วันที่ ๑๑ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๔๐ กลุ่มคัดค้านเข้าพบพลเอกชวลิต เรียกร้องให้ ปตท. ยอมให้ฝ่ายคัดค้านดูสัญญา ซึ่งพลเอกชวลิตบอกว่าให้ไปดูสัญญาได้ที่ผู้ว่าฯ กาญจนบุรีได้เลย วันรุ่งขึ้นกลุ่มอนุรักษ์ไปดูสัญญาที่โรงแรมริเวอร์แคว ผลปรากฏว่าผู้ว่าให้ดูแค่รูปเล่ม โดยอ้างว่าเปิดเผยไม่ได้ เป็นความลับ ต้องเก็บเข้าเซฟ

วันที่ ๒๑ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๔๐ ศาสตราจารย์นายแพทย์ประเวศ วะสี ประสานให้ ปตท. กับกลุ่มอนุรักษ์พบกันที่โรงเรียนหมู่บ้านเด็ก หลังการพูดคุยกันหลายชั่วโมงก็ไม่สามารถหาทางออกได้เพราะ ปตท. ยืนยันว่าแนวท่อต้องเข้าป่า ขณะที่กลุ่มคัดค้านขอให้หลบป่า

ช่วงเดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๕๔๐ มีการประชุมร่วมกันหลายครั้ง แต่ระหว่างที่มีการประชุมเพื่อหาทางออกนั้น ปตท. ไม่ยินยอมหยุดการก่อสร้างเข้าพื้นที่ป่า การประชุมจึงเต็มไปด้วยความตึงเครียด และทำให้ฝ่ายคัดค้านเริ่มมีความคิดเรื่องการเข้าไปปิดป่า

วันที่ ๒๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๔๐ คณะรัฐมนตรีโดยพลเอกชวลิต ยงใจยุทธ นายกรัฐมนตรี และนายกร ทักษะรังสี รัฐมนตรีว่าการกระทรวงอุตสาหกรรม นำเรื่องการเพิกถอนพื้นที่ป่าลุ่มน้ำชั้น ๑ เอ ให้ ครม. พิจารณา ซึ่ง ครม. ก็อนุมัติให้ ปตท. เข้าไปวางท่อส่งก๊าซผ่านป่าสมบูรณ์ทันที

วันที่ ๒ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๔๐ ชาวบ้านเดินทางเข้าทำเนียบ เพื่อขอพบนายกรัฐมนตรีชวน แต่ได้พบกับคุณหญิงสุพัตรา มาศดิตถ์ รัฐมนตรีประจำสำนักนายกรัฐมนตรีแทน หลังจากพูดคุยกันสามชั่วโมง คุณหญิงสุพัตราได้รับเรื่องไว้เพื่อนำเสนอต่อนายกรัฐมนตรี

วันที่ ๗ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๔๐ กลุ่มอนุรักษ์จัดงานสัมมนาผืนป่าตะวันตกที่โรงเรียนหมู่บ้านเด็ก รวมทั้งได้พาคุณหญิงสุพัตราซึ่งนั่งเฮลิคอปเตอร์มาที่โรงเรียนหมู่บ้านเด็กไปบ้านอีต่องเพื่อสำรวจเส้นทาง

ขณะที่ทางกลุ่มแนวร่วมคัดค้านมีการแถลงข่าวที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ประกาศจะปิดป่าวันที่ ๑๔ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๔๐ แต่ต่อมาได้ถูกคุณหญิงสุพัตราขอร้องให้องค์กรแนวร่วมคัดค้านยกเลิกการปิดป่าและขอร้องให้ ปตท. หยุดงานก่อสร้างในป่าไว้

วันที่ ๑๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๔๐ นายสมศักดิ์ เทพสุทิน รัฐมนตรีว่าการกระทรวงอุตสาหกรรม เดินทางไปตรวจแนวท่อก๊าซพร้อมผู้ว่าฯ ปตท. และก๊อปปี้การให้ ปตท. เดินหน้าก่อสร้าง โดยไม่ต้องฟังคำขอร้องของคุณหญิงสุพัตราในวันถัดมา ทำให้กลุ่มแนวร่วมคัดค้านเข้าพบคุณหญิงสุพัตราอีกครั้งในวันรุ่งขึ้น คำตอบที่ได้รับจากคุณหญิงสุพัตราว่าหมดกำลังใจทำงานชิ้นนี้แล้ว เพราะถูกรมต. สมศักดิ์ จิกหน้า ใครจะทำอะไรก็ทำไป ทำให้กลุ่มแนวร่วมคัดค้านตัดสินใจเดินทางเข้าไปปิดป่าห้วยปากคอก เพื่อป้องกันต้นน้ำลำธารที่ KP27 ในวันที่ ๒๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๔๐ (เดือนเพ็ญ ๒๕๔๑ : ๔๔)

เป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์การเคลื่อนไหวด้านสิ่งแวดล้อมของไทยที่ยุทธวิธีการปิดป่าถูกนำมาใช้ ควบคู่ไปกับมาตรการปิดป่า องค์การแนวร่วมทั้งหลายก็ได้รณรงค์ให้ประชาชนงดใช้บริการและสินค้าของ ปตท. เพื่อประท้วงโครงการท่อก๊าซ ข้อเรียกร้องหลักของพวกเขาก็คือ ให้นายกรัฐมนตรีสั่งการให้ ปตท. ยุติการทำงานและเปิดเผยสัญญาซื้อขายที่ทำไว้กับพม่า เพื่อดูว่าประเทศไทยจะถูกปรับจริงหรือไม่ และสัญญามีความได้เปรียบเสียเปรียบอย่างไร (กุลธิดา ๒๕๔๑ : ๘๙)

ปลาย พ.ศ. ๒๕๔๐ แนวท่อก๊าซยาว ๖๓ กิโลเมตรในเขตพื้นที่สีแดงก็เสร็จสมบูรณ์ โดยท่อก๊าซทั้งหมดในฝั่งพม่ารวมส่วนที่อยู่ในทะเลด้วยทั้งสิ้น ๔๑๓ กิโลเมตรแล้วเสร็จในเดือนพฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๔๑ (อิทธิฤทธิ์ ๒๕๔๑ : ๒๑)

เป็นเวลาเกือบหนึ่งเดือนที่กลุ่มอนุรักษ์ไปนอนตากน้ำค้างตากยุงอยู่กลางป่า กว่าที่รัฐบาลจะมีคำสั่งแต่งตั้งคณะกรรมการด้านกฎหมายขึ้นมาเพื่อศึกษาสัญญาซื้อขายก๊าซระหว่าง ปตท. กับกลุ่มผู้ขายในพม่าตามข้อเรียกร้อง ซึ่งเสนอข้อสรุปว่า การปิดป่าซึ่งเป็นการชุมนุมคัดค้านการก่อสร้างโดยประชาชนและชุมชนท้องถิ่น ถือว่าเป็นเหตุสุดวิสัยประการหนึ่ง ดังนั้นถ้านายกรัฐมนตรีออกคำสั่งให้ยุติการก่อสร้างไว้ก่อนจะไม่ทำให้ ปตท. ต้องจ่ายค่าปรับตามสัญญาแต่ทั้ง ปตท. และรัฐบาลไม่ได้ให้ความสนใจต่อความเห็นของคณะกรรมการด้านกฎหมายชุดนี้เท่าใดนัก ปตท. ยังคงรุกคืบโครงการต่อไป เว้นไว้เฉพาะบริเวณผืนป่าบน "เขาตะเกี๋ย" ซึ่งเป็นป่าสมบูรณ์ช่วง ๖ กิโลเมตรสุดท้ายที่มีการปิดป่าของกลุ่มอนุรักษ์เท่านั้น (กุลธิดา ๒๕๔๑ : ๗๙)

๖ องค์การอนุรักษ์ธรรมชาติและพันธมิตรที่ประกอบด้วยมูลนิธิสืบนาคะเสถียร มูลนิธิโลกสีเขียว มูลนิธิคุ้มครองสัตว์ป่าและพรรณพืชแห่งประเทศไทย มูลนิธิเพื่อนช้าง สมาคมอนุรักษ์นกและธรรมชาติแห่งประเทศไทย และสหภาพนายความแห่งประเทศไทย ได้ยื่นฟ้องโครงการท่อก๊าซฯ ต่อศาล เป็นการฟ้องตามบทบัญญัติกฎหมายรัฐธรรมนูญใหม่ แต่เมื่อยังไม่มีผลบังคับใช้อย่างสมบูรณ์ จึงต้องฟ้องตามกฎหมายแพ่ง ตามประเด็นหลัก ๆ คือ ๑. สิทธิการรับรู้ข้อมูลข่าวสารของประชาชน ๒. การมีส่วนร่วมขององค์กรเอกชนและชุมชน ๓. ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ หมายถึง ปัญหาสิทธิมนุษยชน รวมทั้งประเด็นเรื่องกฎหมายป่าไม้ กฎหมายสิ่งแวดล้อม ซึ่ง ปตท. ในฐานะ

เจ้าของโครงการและรัฐบาลผู้อนุมัติและสานต่อโครงการดังกล่าวได้ถูกกล่าวหาว่าไม่ได้ให้ความสำคัญ
สำคัญ ไม่ได้จัดทำหรือถึงขั้นละเมิด (ทีมงาน “อาทิตยารายสัปดาห์” ๒๕๔๑ : ๒๑)

มกราคม พ.ศ. ๒๕๔๑ โรงไฟฟ้าความร้อนร่วมราชบุรีสร้างเสร็จเพียง ๖ เปอร์เซ็นต์ มีป้าย
โครงการก่อสร้างติดประกาศไว้ว่าโรงไฟฟ้ายูนิต ๑ แล้วเสร็จกรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๔๒ (อิทธิฤทธิ์
๒๕๔๑ : ๒๓)

วันที่ ๘ มกราคม พ.ศ. ๒๕๔๑ องค์การแนวร่วมคัดค้านโครงการท่อก๊าซฯ ไทย-พม่า ของ
การปิโตรเลียมแห่งประเทศไทย (ปตท.) รวม ๘๘ องค์การยื่นหนังสือถึงนายกรัฐมนตรีเรียกร้องให้
ระงับโครงการ ขอให้จัดตั้งคณะกรรมการที่เป็นกลางเพื่อหาสถานที่ก่อสร้างใหม่ที่เหมาะสมมาก
กว่าเดิม จัดทำประชาพิจารณ์ และให้นายกรัฐมนตรีรับผิดชอบเรื่องโดยตรง ซึ่งรัฐบาลได้ตกลงตั้ง
คณะกรรมการ ๑๐ คนเพื่อพิจารณาสัญญาซื้อขายก๊าซฯ ในวันที่ ๙ มกราคม และพิจารณาราย
ละเอียดในวันที่ ๑๐-๑๒ มกราคม ในระหว่างประชุมกันนี้ ปตท. จะหยุดดำเนินการก่อสร้างใน
ระหว่าง กม. ที่ ๑๕-๒๗.๕ ชั่วคราว (มติชนรายวัน ๙ ม.ค. ๒๕๔๑ : ๑๒)

กลยุทธ์ปิดป่านานเกือบสองเดือนของฝ่ายคัดค้าน ทำให้เรื่องนี้เป็นประเด็นสาธารณะในที่
สุด เมื่อนายกรัฐมนตรียินยอมที่จะเห็นแต่งตั้งคณะกรรมการเพื่อแก้ไขปัญหากรณีท่อส่งก๊าซธรรม
ชาติจากแหล่งยานาตาขึ้นมา ประกอบด้วย อานันท์ ปันยารชุน อดีตนายกรัฐมนตรี เป็นประธาน
น.พ. ประเวศ วะสี ราษฎรอาวุโส เป็นรองประธาน และคณะกรรมการอีก ๗ ท่าน ได้แก่ ดร. อัมมาร์
สยามวาลา เลขาธิการสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนา โสภณ สุภาพงษ์ สมาชิกวุฒิสภา ไพบุลย์ วัฒนศิริ
ธรรม สมาชิกวุฒิสภา สุธาวลัย เล็กียรไทย, แก้วสรร อติโพธิ์, ดร. จิรพล สันทวนนท์ อาจารย์ด้าน
ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยมหิดล โดยมี ดร. วิษณุ วรรณุญ อาจารย์กฎหมายมหา
เป็นกรรมการเลขานุการ (เนชั่นสุดสัปดาห์ ๑๒-๑๔ ก.พ. ๒๕๔๑ : ๑๕) เพื่อรับฟังความคิดเห็น
ของทั้งฝ่าย ปตท. และฝ่ายคัดค้าน โดย ปตท. ยอมรับข้อแม้ที่ว่าในระหว่างการทำงานของคณะ
กรรมการแห่งชาติ ปตท. จะหยุดการก่อสร้างในพื้นที่ป่าเป็นการชั่วคราว ฝ่ายคัดค้านได้ให้คำมั่น
สัญญาที่จะเลิกปิดป่าทันที หลังจากทีคณะกรรมการฯ เสนอสรุปข้อมูลและความเห็นเสนอนายก
รัฐมนตรีแล้ว และไม่ว่านายกรัฐมนตรีจะตัดสินใจอย่างไรก็ตาม ทำให้ ปตท. ยินยอมให้มีการแต่งตั้ง
คณะกรรมการแห่งชาติ (เดือนพฤษภาคม ๒๕๔๑ : ๔๔)

หลังสิ้นสุดขบวนการรับฟังความคิดเห็น คณะกรรมการฯ มีความเห็นเกี่ยวกับโครงการนี้ว่า
กระบวนการพิจารณาและตัดสินใจดำเนินโครงการมีจุดอ่อนหรือข้อบกพร่อง เนื่องจากขาดความ
โปร่งใส และไม่ได้คำนึงถึงความคิดเห็นของประชาชนเท่าที่ควร โดยเฉพาะอย่างยิ่งความเห็นและ
ความรู้สึกของประชาชนที่อยู่ในท้องถิ่นที่ได้รับผลกระทบจากโครงการโดยตรง นอกจากนี้ผู้รับผิดชอบ
โครงการยังไม่ได้ให้ความสำคัญต่อสภาพปัญหาและผลกระทบของโครงการอย่างรอบด้าน
เพียงพอ โดยเฉพาะปัญหาเรื่องสิทธิมนุษยชน ความเสียหายต่อราษฎร และผลกระทบต่อธรรมชาติ

ชาติและสิ่งแวดล้อม อีกทั้งการทำงานยังติดอยู่กับระบบเก่า ซึ่งถือว่าผู้มีอำนาจยอมอยู่เหนือกว่าสิทธิและเสรีภาพอันชอบธรรมของประชาชน

แต่ข้อเสนอของคณะกรรมการฯ ดูเหมือนจะไม่มีความหมายเพราะหลังจากขึ้นเฮลิคอปเตอร์เพื่อดูแนววางท่อกับ ปตท. โดยไม่ไปพบกลุ่มอนุรักษ์ที่ปิดป่าอยู่ เมื่อปลายเดือนกุมภาพันธ์ นายกรัฐมนตรีชวนก็ได้อนุญาตให้ ปตท. ดำเนินโครงการต่อไป เพราะพื้นที่วางท่อก๊าซเป็นป่าเสื่อมโทรม

เมื่อนายกรัฐมนตรีชวนประกาศดังนั้น สุลักษณ์ ศิวรักษ์ นักคิดนักเขียนชื่อดัง ก็เดินทางเข้าไปรับช่วงภาระปิดป่าประท้วงต่อจากกลุ่มองค์กรพันธมิตรที่ทำการคัดค้านที่ถอนตัวออกจากป่าทันที เพราะไม่เห็นด้วย นายติเรก อุทัยผล ผู้ว่าราชการจังหวัดกาญจนบุรี นำทัพเจ้าหน้าที่ตำรวจอส. และเจ้าหน้าที่ป่าไม้ บุกร้างกุ้มตัว ส. ศิวรักษ์ และแนวร่วมคัดค้าน ๒๖ คน ออกจากป่าในข้อหาขัดขวางการทำงานของ ปตท. ในวันที่ ๖ มี.ค. พ.ศ. ๒๕๔๑ ซึ่ง ส. ศิวรักษ์ ปฏิเสธที่จะขอประกันตัว และขอต่อสู้คดีในชั้นศาล (เดือนเพ็ญ ๒๕๔๑ : ๔๕) และประกาศว่าจะนำข้อพิพาทดังกล่าวสู่การวิพากษ์บนเวทีโลก ในวันเดียวกัน เสรี รัตนเสรี นายอำเภอด่านมะขามเตี้ยก็ได้้นำกำลังอาสาสมัครจำนวน ๕๐ นาย เข้าสลายการชุมนุมอย่างสันติของชาวบ้านที่ไม่เห็นด้วยกับโครงการด้วยการทลายเต็นท์และฉีดน้ำใส่ผู้ชุมนุม ณ แนวคัดค้านโครงการด้านตำบลเจระเข้เผือก (อิทธิฤทธิ์ ๒๕๔๑: ๓๒)

นายกรัฐมนตรีชวน สั่งการให้ตั้งคณะอนุกรรมการในคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติขึ้นมา โดยให้มีส่วนประกอบจากฝ่ายเอกชนมากกว่ารัฐ (มติชนรายวัน ๑๔ มี.ค. ๒๕๔๑ : ๑๙)

เดือนมีนาคม พ.ศ. ๒๕๔๒ ปตท. ได้เจรจากับกลุ่มพัฒนาแหล่งก๊าซยานาดา โดยตกลงจ่ายค่าปรับ ๕๐ ล้านดอลลาร์สหรัฐ ลดลง ๑๒ ล้านดอลลาร์สหรัฐ จากเดิมที่ต้องจ่าย ๖๕ ล้านดอลลาร์สหรัฐ เนื่องจาก ปตท. รับก๊าซไม่ได้ตามสัญญาเพราะการก่อสร้างโรงไฟฟ้าล่าช้า (The Nation, Dec. 28, 1999)

วันที่ ๒๘ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๔๒ หลังจากเปิดท่อก๊าซเพื่อส่งมอบก๊าซจากแหล่งในทะเลอันดามันมาเป็นเวลาปีกว่า กลุ่มยานาดาคอนซอร์เทียม นำโดยบริษัทปิโตรเลียมยักษ์ใหญ่ ยูโนแคล และโทเทลฟิना ยังไม่มีผู้รับก๊าซ ๕๐๐ ล้านลูกบาศก์ฟุตต่อวันที่ส่งมอบได้ ทุกวันนี้ผลิตออกมาเพียง ๒ ล้านลูกบาศก์ฟุตต่อวันเพราะการไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทยยังติดขัดกังหันขับเคลื่อนด้วยก๊าซและเครื่องผลิตกระแสไฟฟ้ายังไม่เสร็จ นอกจากนี้พม่าซึ่งต้องการผลิตกระแสไฟฟ้าให้พม่าเพียงก็ยังไม่รับก๊าซเช่นเดียวกัน เงินตราต่างประเทศสำรองของพม่าอาจต่ำมากจนไม่อาจซื้อพลังงานจากต่างประเทศได้ (ข่าวรอยเตอร์, ซินหัว, และเอเอฟพี)

วันที่ ๙ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๔๒ การปิโตรเลียมแห่งประเทศไทย (ปตท.) ได้ขอให้กระทรวงอุตสาหกรรมเจรจากับผู้พัฒนาแหล่งก๊าซเยตากุนให้เลื่อนการส่งมอบก๊าซ ๑๔๐ ล้านลูกบาศก์ฟุต

ต่อวันตามที่ได้กำหนดไว้ในแผนชั้นที่สอง เพื่อหลีกเลี่ยงปัญหาการรับก๊าซไม่ได้ตามสัญญาเหมือนกับการรับก๊าซจากแหล่งยานาดา เนื่องจากภาวะวิกฤตเศรษฐกิจในประเทศ ในแผนชั้นแรก ปตท. จะรับก๊าซ ๒๐๐ ล้านลูกบาศก์ฟุตต่อวันตั้งแต่วันที่ ๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๔๓ และอีกหนึ่งเดือนเพิ่มขึ้นเป็น ๒๖๐ ล้านลูกบาศก์ฟุตต่อวัน ตามสัญญาแล้วจะส่งมอบเพิ่มขึ้นจนถึง ๔๐๐ ล้านลูกบาศก์ฟุตต่อวันใน พ.ศ. ๒๕๔๖

โครงการพัฒนาแหล่งก๊าซเยตากุนในพม่า มีผู้ร่วมทุนประกอบด้วย บริษัท ฟรีเมียร์ ออยล์ แห่งอังกฤษ ร้อยละ ๒๖.๖ ซึ่งเข้ามาแทนบริษัทเท็กซากโก้แห่งสหรัฐอเมริกาที่ต้องถอนตัวออกไป, นิปปอน ออยล์ แห่งญี่ปุ่น ร้อยละ ๑๔.๒, ปตท. เอ็กซพลอเรชั่น แอนด์ โปรดักชั่น อินเตอร์เนชั่นแนล บริษัทลูกของ ปตท.สผ. ร้อยละ ๑๔.๒, เมียนมา ออยล์ แอนด์ ก๊าซ เอ็นเตอร์ไพรส์ แห่งพม่า ร้อยละ ๑๕, และ เปโตรน๊าส แห่งมาเลเซีย ร้อยละ ๓๐

นอกจากรับก๊าซ ๒๐๐ ล้านลูกบาศก์ฟุตต่อวันจากแหล่งเยตากุนแล้ว ปตท. ยังรับก๊าซ ๕๐๐ ล้านลูกบาศก์ฟุตต่อวันจากแหล่งยานาดาตั้งแต่เดือนกรกฎาคมเป็นต้นไป จากนั้นก๊าซจะถูกส่งไปยังราชบุรีและโรงงานไฟฟ้าสามพลังงานผ่านท่อก๊าซราชบุรี-วังน้อย (The Nation, Dec. 9, 1999)

วันที่ ๒๗ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๔๒ การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย (กฟผ.) ได้เปิดโรงงานไฟฟ้าราชบุรี ซึ่งเป็นโรงงานไฟฟ้าที่ใหญ่ที่สุดแห่งหนึ่งในทวีปเอเชีย ด้วยกำลังการผลิตรวมทั้งหมด ๓,๒๐๐ เมกะวัตต์ ก่อสร้างโดยการร่วมทุนของบริษัท มิตซูบิชิ แห่งญี่ปุ่นกับบริษัท เจเนรัล อิเล็กตริก แห่งสหรัฐอเมริกา ได้ล่าช้ากว่าแผนเดิมมา ๑๘ เดือน เนื่องจากประสบปัญหาต่าง ๆ ในวันนี้มีเพียงโรงงานไฟฟ้าพลังก๊าซโรงแรกที่ได้เปิดเดินเครื่องด้วยกำลังการผลิตเพียง ๒๐๐ เมกะวัตต์ ทำให้รับก๊าซจากแหล่งยานาดาได้เพียง ๗๐ ล้านลูกบาศก์ฟุตต่อวัน โรงไฟฟ้าพลังก๊าซขนาด ๒๐๐ เมกะวัตต์อีก ๕ โรงจะเสร็จในระหว่างเดือนมกราคมถึงเดือนสิงหาคมในปีหน้า นอกจากนี้ยังมีโรงงานไฟฟ้าพลังไอน้ำกำลังการผลิต ๒๐๐ เมกะวัตต์อีก ๓ โรงจะเริ่มในเดือนกรกฎาคม และโรงงานไฟฟ้าพลังความร้อนกำลังผลิต ๗๐๐ เมกะวัตต์อีก ๒ โรงจะเริ่มในเดือนมิถุนายนและพฤศจิกายนในปีหน้า ถ้าทั้งหมดเป็นไปตามแผนแล้ว กฟผ. ก็จะสามารถรับก๊าซในปีหน้าได้ทั้งหมด ๕๒๕ ล้านลูกบาศก์ฟุตต่อวันตามที่ได้ทำสัญญากับ ปตท. และบริษัทร่วมทุนแหล่งก๊าซยานาดาที่นำโดยกลุ่มโทเทล-ฟินา (TotalFina) แห่งฝรั่งเศสและเบลเยียม (The Nation, Dec. 28, 1999)

ผู้ใช้ไฟฟ้าในประเทศไทยต้องจ่ายค่าไฟฟ้าแพงขึ้นเพื่อชดเชยค่าก๊าซที่ไม่ได้ใช้ เนื่องจากเกือบครึ่งหนึ่งของไฟฟ้าที่ใช้ผลิตจากก๊าซ เมื่อราคาก๊าซสูงขึ้นค่าไฟฟ้าก็สูงขึ้นตามด้วย เหตุผลหลักที่ราคาก๊าซสูงขึ้นก็คือสัญญาเสียเปรียบทั้งหลายที่รัฐบาลไทยได้ทำไว้กับบริษัทปิโตรเลียมต่าง

ชาติ รวบรวมร้อยละ ๘๐ ของก๊าซที่ใช้ในการผลิตกระแสไฟฟ้าซื้อมาจากบริษัทต่างชาติ ดังนั้นสัญญาเหล่านั้นจึงส่งผลกระทบต่อราคาของผู้บริโภค

รัฐบาลไทยได้เจรจาทำสัญญาซื้อขายก๊าซแบบ Take or Pay ซึ่งระบุว่าผู้ซื้อจะต้องจ่ายค่าก๊าซเป็นประจำไม่ว่าจะรับก๊าซไปจำนวนเท่าใดหรือผู้ซื้อจะมีความต้องการเท่าใด ดังนั้น แม้ว่า ปตท. จะไม่ได้รับก๊าซจากพม่าเลยก็ตามก็ต้องจ่ายจำนวนที่ตกลงกันไว้ล่วงหน้าตามสัญญา ในสัญญาราคาก๊าซจะเพิ่มขึ้นอย่างสม่ำเสมอเป็นเวลา ๓๐ ปี ตามที่ได้ประเมินไว้ในช่วงเศรษฐกิจรุ่งเรือง แต่ในขณะนี้ความต้องการใน พ.ศ. ๒๕๔๘ ประเมินไว้ ๒.๑๘ พันล้านลูกบาศก์ฟุตต่อวันต่ำกว่าจากเดิม ๔ พันล้านลูกบาศก์ฟุตต่อวัน นอกจากนั้น การทำสัญญาผูกมัดระยะยาวยังต้องเสี่ยงกับอัตราแลกเปลี่ยนที่ผันแปรไปตลอดเวลา ดังเช่นที่ต้องแบกรับภาระอัตราแลกเปลี่ยนที่พุ่งขึ้นจาก ๒๕ บาทต่อหนึ่งเหรียญสหรัฐในวันทำสัญญา มาเป็น ๔๕ บาทต่อเหรียญสหรัฐในปัจจุบัน ทำให้ราคาก๊าซจากแหล่งยานาดาและเยตากูนแพงกว่าแหล่งก๊าซในอ่าวไทยถึงร้อยละ ๕๐ ดังนั้น ปตท. จึงหาหนทางที่จะเจรจาปรับสัญญาที่ทำไว้ ด้วยความหวังที่จะลดภาระลง ๙๙๐ ล้านเหรียญสหรัฐในอีกสิบปีข้างหน้า

การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทยใช้ดัชนีปรับค่าเชื้อเพลิงเพื่อคำนวณค่าไฟฟ้า ถ้าค่าก๊าซสูงขึ้น ดัชนีค่าเชื้อเพลิงก็เพิ่มขึ้น ค่าไฟฟ้าก็แพงขึ้น ภาระค่าก๊าซที่สูงขึ้นก็ได้ผลักดันไปให้ประชาชนผู้บริโภครับแทนไป ซึ่งประชาชนไม่ควรจะรับความรับผิดชอบแทนการตัดสินใจที่ผิดพลาดของรัฐบาล ก่อนหน้านั้นใน พ.ศ. ๒๕๔๐ กลุ่มอนุรักษ์ได้เคยเสนอให้รัฐบาลใช้ภาวะเศรษฐกิจที่เปลี่ยนแปลงไปเป็นเหตุสุดวิสัยที่ทำให้ไม่สามารถรับก๊าซได้ตามเวลาที่กำหนด เพื่อเปิดหนทางให้ปรับสัญญาซื้อขายก๊าซ แต่ ปตท. และรัฐบาลได้ปฏิเสธ โดยอ้างว่าสัญญาไม่อาจเปลี่ยนแปลงได้และมีจำเป็นต้องได้พลังงานเพิ่มขึ้น ซึ่งเป็นข้ออ้างที่ไม่เป็นความจริง เพราะเมื่อปีที่แล้ว ปตท. สามารถเจรจาให้กลุ่มพัฒนาแหล่งก๊าซยานาดาลดเงินที่ต้องจ่ายล่วงหน้าได้สำเร็จ และความต้องการพลังงานของประเทศไทยได้ลดลงอย่างมากมาย ทำให้มีพลังงานสำรองเกินร้อยละ ๕๐ ของความต้องการ แต่ ปตท. ไม่สนใจความผิดพลาดของตนเองและผลประโยชน์ของประเทศชาติในฐานะผู้จัดหาน้ำมันและก๊าซแต่ผู้เดียว มุ่งหาแต่ผลกำไรและผลกำไรขาดทุนให้กับประชาชนธรรมดา (Bangkok Post, March 15, 2000)

ผลกระทบของโครงการวางท่อก๊าซต่อชุมชนมอญ

การเกณฑ์แรงงาน

รัฐบาลพม่าได้แบ่งพื้นที่เพื่อจัดการกับชนกลุ่มน้อยต่าง ๆ ออกเป็น ๓ เขต ดังนี้

๑. เขตพื้นที่สีดำ (Black Areas) เป็นพื้นที่ในเขตชนบทห่างไกลซึ่งมีปฏิบัติการของกองกำลังชนกลุ่มน้อย ทางทหารพม่าสามารถปราบปรามได้อย่างอิสระ (Free-Fire Zones) เช่น บริเวณชายแดนไทย-พม่า

๒. เขตพื้นที่สีน้ำตาล (Brown Areas) เป็นพื้นที่ซึ่งอยู่ในความคุ้มครองของทางการพม่า แต่ในบางครั้งอาจจะถูกกองกำลังจากชนกลุ่มน้อยบุกเข้าโจมตีบ้างเป็นครั้งคราว เช่น เขตชนบทเมืองเย เมืองมะละแหม่ง เมืองมูเตง เป็นต้น

๓. เขตพื้นที่สีขาว (White Areas) เป็นเขตเมืองหรือชานเมืองซึ่งกองทัพพม่าสามารถควบคุมพื้นที่ได้อย่างเด็ดขาด เป็นเขตปลอดจากการลอบโจมตีจากกองกำลังชนกลุ่มน้อย

ใน พ.ศ. ๒๕๓๖ เมื่อมีการสร้างทางรถไฟจากเมืองเย-ทะวอย (Ye-Tavoy) ระยะทาง ๑๘๐ กิโลเมตร ผ่านเข้าไปในรัฐมอญซึ่งเป็นที่อยู่ของคนมอญ และรัฐตะนาวศรี การสร้างเส้นทางรถไฟนี้รัฐบาลได้เกณฑ์แรงงานจากราษฎรตามหมู่บ้านที่เป็นทางผ่านของเส้นทางรถไฟ ส่วนใหญ่ราษฎรที่ถูกเกณฑ์แรงงานเป็นราษฎรเชื้อสายมอญ นอกจากนี้เป็นราษฎรเชื้อสายกะเหรี่ยง และทะวอย (พิสันท์ ๒๕๓๗ ก : ๔๕)

ระยะทางจากเมืองเยถึงเมืองทะวอยในการก่อสร้างถูกแบ่งออกเป็น ๓ ช่วง ช่วงที่ ๑ จากเมืองเย ถึงป๊อกเป็นเกวิน ช่วงที่ ๒ จากป๊อกเป็นเกวิน ถึง กะลินออง ช่วงที่ ๓ จากกะลินอองถึงเมืองทะวอย โดยมีกองทหารพม่าที่มีหน้าที่ควบคุมการก่อสร้างคือ กองพันที่ ๓๔๓ กองพันที่ ๔๐๙ และกองพันที่ ๔๐๑ (พิสันท์ ๒๕๓๗ ก : ๔๕)

รัฐบาลพม่าได้ตั้งศูนย์ควบคุมการเกณฑ์แรงงาน (Conscripts Control Centres) ทำหน้าที่เกณฑ์ราษฎรมาเป็นแรงงาน จำนวน ๗ แห่ง ตั้งแต่เขตเมืองเยถึงเมืองซิมบา ดังนี้

(๑) ป๊อกเป็นเกวิน (Paukpingwin Control Centre)

(๒) กินบุน (Kinbun Control Centre)

(๓) นัตจีซิน (Natkyizin Control Centre)

(๔) พญาตองซู (Payathonesu Control Centre)

(๕) ย่าปู (Yapu Control Centre)

(๖) จะนอ (Kyanaw Control Centre)

(๗) ซิมบา (Zimba Control Centre)

ศูนย์ควบคุมการเกณฑ์แรงงานในแต่ละศูนย์จะมีแรงงานในแต่ละวันประมาณ ๗,๐๐๐-๘,๐๐๐ คน จำนวนคนงานที่ถูกเกณฑ์ระหว่างเดือนมีนาคม-เมษายน พ.ศ. ๒๕๓๗ รวมทั้ง ๗ แห่งในแต่ละวันมีจำนวนไม่ต่ำกว่า ๕๐,๐๐๐ คน (ประเสริฐ ๒๕๔๐: ๒๗)

ราษฎรเริ่มถูกเกณฑ์แรงงานตั้งแต่เดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๕๓๖ ในช่วงแรกราษฎรเหล่านี้ทำหน้าที่ปรับพื้นที่ ตัดต้นไม้และขุดรากไม้เพื่อทำแนวดิน ต้องใช้ราษฎรจำนวนมาก เนื่องจากเครื่อง

จักรและรถบรรทุกคันแต่เก่า อายุการใช้งานมาก และมีจำนวนน้อย ราษฎรที่ถูกเกณฑ์เป็นราษฎรจากตำบลชินกู (Hsinku) อำเภอเยบิว (Yebyu) คนงานเริ่มทำงานตั้งแต่ ๗.๐๐ น. ไปถึง ๑๕.๐๐ น. อนุญาตให้พักรับประทานอาหารกลางวันได้ครึ่งชั่วโมง

เส้นทางจากจังหวัดทวายมายังบ้านอิต้องระยะทางประมาณ ๖๐ กิโลเมตร รัฐบาลสลอร์กสั่งให้ตัดต้นไม้เพื่อทำให้โล่งเตียนข้างละ ๑๕ กิโลเมตรตลอดเส้นทาง หมายถึงเกิดพื้นที่รูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ากว้าง ๓๐ กิโลเมตร ยาว ๖๐ กิโลเมตร ทำให้ชาวบ้านต้องอพยพบ้านเรือนหนีพ้อก๊าซสภาพชีวิตของสัตว์ป่าที่ต้องถูกตัดขาดจากกันจากสองฟากฝั่งที่กว้างถึง ๓๐ กิโลเมตร รวมไปถึงสภาพแวดล้อม ภูมิประเทศที่ต้องเปลี่ยนแปลงไปย่อมส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศของป่าและสัตว์ป่าอย่างแน่นอน (ทีมงาน "อาทิตย์รายสัปดาห์" ๒๕๓๙ฯ : ๒๗)

วิธีที่ใช้เรียกเกณฑ์แรงงานคือ ถ้าหมู่บ้านใดมีรอยหลังคาเรือนก็จะถูกเกณฑ์ ๕๐ คน เอาไปทำงานทุกวันจนถึง ๒ สัปดาห์ จึงเอาอีก ๕๐ คนใหม่ไปเปลี่ยน บางคนทำงานหนักตั้งแต่เช้ามืดจนเย็น งานหนัก เวลาพักผ่อนน้อย อาหารการกินไม่ดี และไม่เพียงพอ จึงเกิดการเจ็บป่วย ถ้าป่วยนิดหน่อยก็ต้องทนทำ ถ้าป่วยหนักก็อนุญาตให้กลับบ้านได้ แต่ต้องมีคนมาแทน ถ้าหาคนแทนไม่ได้ต้องจ่ายเงินให้กับทหารพม่าจึงกลับบ้านได้ (พิสัย ๒๕๓๗ : ๔๕)

ในการทำงานสลอร์กจะแบ่งกรรมกรออกเป็นชุด ชุดละ ๑๕ หรือ ๒๐ คนแล้วแต่งาน เช่น ในงานถมดินเป็นเส้นทางเพื่อวางไม้หมอน ชุดทำงาน ๑๕ คนต้องขุดดินให้ได้หลุมขนาดกว้าง ๔๐ ฟุต ยาว ๖๐ ฟุต และลึก ๑ ฟุต ภายในเวลา ๑ วัน หากชุดไหนทำงานไม่ได้ตามกำหนดกรรมกรทุกคนจะถูกทหารสลอร์กโบตีอย่างทารุณ (โกลิเวอร์ ๒๕๓๘ : ๑๕๘)

ในเดือนมกราคม พ.ศ. ๒๕๓๗ ผู้ควบคุมได้สั่งให้คนงานเร่งทำงาน บังคับให้ทำทั้งกลางวันและกลางคืน หากไม่เสร็จงาน ไม่อนุญาตให้ทำงานส่วนตัว (ประเสริฐ ๒๕๔๐ : ๒๗) ในเดือนกุมภาพันธ์ ราษฎรที่เป็นแรงงานต้องทำงานตั้งแต่เวลา ๖.๓๐ น. ไปจนถึง ๑๖.๓๐ น. ช่วงเดือนนี้ทหารกองพันที่ ๔๐๗ ได้เกณฑ์คนงาน ๓,๕๐๐ คน จากเมืองซิมบา ชอง (Zimba Chaung) เพื่อปรับพื้นที่ ๑,๕๐๐ x ๓๐๐ ตารางฟุต ทำคันดินทางรถไฟ และสร้างอาคาร ๓๐ หลัง เพื่อเป็นค่ายพัก และปรับพื้นที่เพื่อทำสนามจอดเฮลิคอปเตอร์อีกแห่งหนึ่ง (ประเสริฐ ๒๕๔๐ : ๒๙)

ราษฎรผู้ถูกเกณฑ์แรงงานต้องทำงานหนัก และถูกใช้ให้ทำตามคำสั่ง ไม่ว่าจะเป็นกลางแดดหรือขณะฝนตก ไม่มีสวัสดิการ อาหารการกินก็ต้องนำไปเอง เมื่อเจ็บป่วยก็ต้องรักษาเอง ที่สำคัญคือรัฐบาลไม่ยอมจ่ายค่าแรง เมื่อคนงานขาดจะถูกปรับ ถ้าหนีหรือหลบเลี่ยง คนในครอบครัวก็จะต้องรับผิดชอบ เช่น ถูกปรับเป็นเงิน ผู้ใหญ่บ้านคนหนึ่งในตำบลเยบิว ได้กล่าวว่า สัปดาห์แรกของเดือนมกราคม พ.ศ. ๒๕๓๗ มีราษฎรที่ถูกเกณฑ์แรงงานป่วยไม่ต่ำกว่า ๑๐๐ คน และก่อนจะถึงวันที่ ๑๐ มกราคม มีผู้หลบหนีจากที่ทำงานกว่า ๗๐๐ คน

การดำเนินการสร้างทางรถไฟสายเมืองเย-ทะวายนี้ นายพล เก็ต เซ็ง (Gen. Ket Sein) ผู้บัญชาการทหารภาคตะวันออกเฉียงใต้ (Commander of South-eastern Military) ได้แถลงว่าเรื่องราวต่าง ๆ ในความโหดร้ายนั้นเป็นการสร้างภาพขึ้นมาจากกลุ่มกบฏ แต่เดิมนั้นรัฐบาลได้สำรองเงินจำนวน ๓๐ ล้านจ๊าด แต่ปรากฏว่าเงินดังกล่าวไม่เพียงพอ ดังนั้นจึงตัดสินใจไม่ใช้เงิน และคิดว่าจะนำเงินไปใช้พัฒนาด้านอื่น ๆ เช่น การสร้างโรงเรียน โรงพยาบาล จะดีกว่า

การเสนอข่าวของรัฐบาลพม่าเกี่ยวกับเรื่องนี้ ในรูปแบบนี้สามารถทำได้เนื่องจากรัฐบาลควบคุมสื่อต่าง ๆ ในเมืองย่างกุ้ง จึงสร้างภาพว่าการสร้างทางรถไฟสายเมืองเย-ทะวาย เป็นเรื่องง่าย ๆ และยังเป็นการพัฒนาประเทศให้เจริญก้าวหน้า ผู้คนจะมีโอกาสได้เดินทางท่องเที่ยวเพิ่มขึ้นอีก

ทางรถไฟสายนี้รัฐบาลพม่าได้วางแผนหมายจะให้แล้วเสร็จภายใน พ.ศ. ๒๕๓๙ จึงต้องเกณฑ์แรงงานชาวบ้านจาก ๓๐๐ หมู่บ้าน มีตัวเลขรวมแล้วประมาณ ๑๒๐,๐๐๐ ถึง ๑๕๐,๐๐๐ คน จากอำเภอเย (Ye) อำเภอธันบิวซายัต (Thanbyuzayat) อำเภอมุเต็ง (Mudan) อำเภอเยบิว (Yebyu) อำเภอทะวาย (Tavoy) ซึ่งส่วนใหญ่เป็นพื้นที่สีน้ำตาลและเขตพื้นที่สีดำ จึงเป็นสาเหตุทำให้ราษฎรหลบหนีจากถิ่นที่อยู่ของตน เข้าไปสมทบกับชาวมอญตามแนวชายแดนไทย-พม่า จำนวนหลายพันคน ส่วนหนึ่งเข้าไปอยู่ในความคุ้มครองของพรรคมอญใหม่ (NMSP) และบางส่วนเข้าไปอยู่กลุ่มสหภาพกะเหรี่ยง (KNU) กลายเป็นผู้ลี้ภัย (Asylum Seekers) บางกลุ่มลักลอบเข้าเขตแดนไทยกลายเป็นผู้ลักลอบเข้าเมือง (Illegal Immigrants)

"Total Denial" ซึ่งเป็นเอกสารที่จัดทำโดยองค์กรสิทธิมนุษยชนนานาชาติ หรือ ERI (Earth Rights International) บันทึกไว้ว่า ทหารสลักรักฆ่าชนกลุ่มน้อยที่ถูกบังคับใช้แรงงานไปเป็นจำนวนมาก เนื่องจากพวกเขาหยุดพัก ทำงานไม่ไหว หรือพยายามหลบหนี คนเหล่านี้ยังเสียชีวิตเนื่องจากขาดแคลนอาหารและยาดูแล คนงานจะต้องนำอาหารมาเองแต่กลับถูกทหารพม่ากดขี่ไปหมด เหลือให้เพียงข้าวสารคนละหนึ่งกระป๋องนมต่อหนึ่งวัน ไม่มีค่าจ้าง ต้องเดินไกลและแบกเครื่องมือเครื่องมือมาเอง (กุลธิดา ๒๕๔๑ : ๗๕)

นักโทษการเมืองจำนวนมากถูกเกณฑ์แรงงาน พวกเขาต้องแบกหินขนทรายโดยมีโซ่ตรวนตรึงอยู่ที่มือและเท้า องค์กรสิทธิมนุษยชนสันนิษฐานว่าพม่าใช้โอกาสนี้ในการประหารชีวิตนักโทษการเมือง เท่ากับยิงปืนนัดเดียวได้นกสองตัว

ชุมชนมอญอพยพ

ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๔๕ เป็นต้นมา มีชาวมอญอพยพเข้ามาตั้งบ้านเรือนอยู่เป็นกลุ่ม ๆ ตามแนวพรมแดนไทย-พม่า ด้านอำเภอสังขละบุรี ซึ่งเต็มไปด้วยป่าดงดิบและเทือกเขาสลับซับซ้อน ได้หักล้างทางป่าเพื่อจัดที่ทำกิน ทำให้บ้านเรือนขยายกว้างออกไปกลายเป็นชุมชน หมู่บ้านชาวมอญ

กลุ่มแรก ๆ ได้แก่ บ้านวังกะ บ้านพระเจดีย์ บ้านน้ำเก็ก บ้านเลาะโล และบ้านฮะลือคคะนี เป็นต้น (ประเสริฐ ๒๕๔๐: ๓๒)

บ้านวังกะ ที่สามสบมีชาวมอญตั้งบ้านเรือนอยู่อย่างหนาแน่น เดินทางขึ้นไปทางเหนือราว ๑๕ กิโลเมตร มีหมู่บ้านมอญกลุ่มใหญ่ตั้งเรียงรายไปตามแนวทางรถไฟสายมรณะสมัยสงครามโลกครั้งที่สอง และทางเดินไปยังพระเจดีย์สามองค์ บ้านนี้มีชื่อว่า บ้านน้ำเก็ก จากหมู่บ้านนี้เดินทางไปทางเหนือระยะทางอีก ๙ กิโลเมตร ก็จะถึงพระเจดีย์สามองค์ บริเวณนี้เป็นที่ตั้งชุมชนขนาดใหญ่คลุมพื้นที่ทั้งเขตแดนไทยและพม่า เรียกว่า บ้านพระเจดีย์

ชุมชนมอญบ้านพระเจดีย์

นาย สเว จิน ผู้นำมอญได้หลบหนีเข้ามาสมทบกับกองกำลังมอญอิสระ ซึ่งมีฐานที่มั่นบริเวณเทือกเขาตะนาวศรีใกล้กับพระเจดีย์สามองค์ใน พ.ศ. ๒๕๐๕ ราษฎรที่อพยพเข้ามาอยู่ด้วยเป็นราษฎรจากเมืองต่าง ๆ เช่น เมืองมะละแหม่ง เมืองมูเต็ง เมืองสะเทิม เป็นต้น เหตุผลสำคัญที่ชาวมอญตั้งบ้านเรือนบริเวณนี้ คือ ประการแรก บริเวณนี้เป็นฐานที่มั่นของมอญอิสระ กองทัพพม่าบุกเข้ามาทำลายได้ยาก ประการที่สอง บริเวณนี้เหมาะกับการแลกเปลี่ยนซื้อขายสินค้าทั้งของไทยและพม่า สินค้าที่สำคัญ เช่น ไม้สัก แร่ อัญมณี วัว ควาย และของกินของใช้ และประการสุดท้าย พื้นที่บริเวณนี้เป็นแหล่งน้ำซับ ซึ่งมีน้ำซึมอยู่ใต้ดิน เกิดเป็นลำธารเล็ก ๆ สามารถเพาะปลูกข้าว อ้อย และผักผลไม้ได้ผลดี (ประเสริฐ ๒๕๔๐: ๓๗)

เมื่อมีคนอพยพเข้ามาอยู่มากขึ้น บ้านเรือนชาวมอญเริ่มเพิ่มขึ้นและกระจายออกไปตามแหล่งเพาะปลูก ซึ่งมีทั้งพืชไร่และไม้ยืนต้น บางส่วนก็ทำการค้าขายติดต่อกับนายทุนที่เข้ามาทำธุรกิจขนาดใหญ่ เช่น โรงเลื่อยไม้ และตลาดรับส่งอัญมณี บริเวณช่องพระเจดีย์นับว่าเป็นตลาดค้าขายขนาดใหญ่ มีชาวมอญตั้งบ้านเรือน และร้านค้าอยู่ทางฝั่งทิศใต้ของถนน ส่วนทางฝั่งทิศเหนือเป็นบ้านเรือน และร้านค้าของชาวกะเหรี่ยง ชุมชนแห่งนี้นับเป็นแหล่งเศรษฐกิจที่สำคัญชุมชนหนึ่ง

หมู่บ้านพระเจดีย์มีราษฎรอาศัยอยู่นับหมื่นคน แต่ในระยะต่อมาเกิดการปะทะกันระหว่างกองกำลังทหารมอญกับกองทหารพม่า เช่น เหตุการณ์เดือนพฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๒๖ ทหารพม่าบุกเข้าโจมตีหมู่บ้านพระเจดีย์ กองกำลังมอญได้ต่อสู้และผลักดันพม่าออกไป ทำให้ราษฎรอพยพหนีออกจากหมู่บ้าน เมื่อเหตุการณ์สงบก็ค่อย ๆ กลับเข้ามาอีก

ต้นปี พ.ศ. ๒๕๓๓ เกิดการปะทะกันระหว่างกองกำลังมอญกับกองกำลังกะเหรี่ยง ด้วยสาเหตุการขัดแย้งด้านผลประโยชน์การค้า ทำให้ทหารมอญอ่อนกำลังลง หลังจากเหตุการณ์สงบ กองทัพพม่าได้เข้าโจมตีค่ายพระเจดีย์ซ้ำอีก ในเดือนกุมภาพันธ์ เข้าเผาหมู่บ้าน และขับไล่กองกำลังมอญถอยร่นออกไปจากพื้นที่ ราษฎรมอญประมาณ ๑๒,๐๐๐ คน ได้หลบหนีไปอยู่บ้านน้ำเก็ก และบ้านของกาเลีย ต่อมาทางการได้เข้าควบคุมและจัดให้เข้าอยู่ที่บ้านปะยอ บ้านเลาะโล และบ้านฮะลือคคะนี ซึ่งตั้งอยู่ในเขตแดนพม่าใกล้กับช่องมอระคา ทางกาไทยร่วมมือกับรัฐบาล

พม่า และสำนักงาน ยูเอ็นเอชซีอาร์ อพยพชาวมอญเข้ามาอยู่เมื่อเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๓๗
จำนวนราษฎร ๖,๐๐๐ คน

หลังจากราษฎรมอญอพยพออกไปแล้ว ทางชาวไทยได้อพยพราษฎรไทยเข้ามาอยู่แทน
ปัจจุบันบ้านพระเจดีย์อยู่ในท้องที่ หมู่ที่ ๙ ตำบลหนองลู อำเภอสังขละบุรี จังหวัดกาญจนบุรี ร่อง
รอยการตั้งถิ่นฐานของชาวมอญยังปรากฏให้เห็นหลักฐานได้เพียงไม้ยืนต้นในบางพื้นที่เท่านั้น เช่น
มะม่วง ขนุน มะพร้าว และส้ม เป็นต้น

ชุมชนมอญบ้านน้ำเก็ก

บ้านน้ำเก็กอยู่ห่างจากที่ว่าการอำเภอสังขละบุรีไปทางทิศเหนือ ๑๔ กิโลเมตร ตั้งอยู่ใกล้
กับทางรถไฟสายมรณะ มีบ้านเรือนกระจายไปทั้งในเขตแดนไทยและพม่า จัดว่าเป็นชุมชนมอญ
ขนาดใหญ่ และมีความสำคัญมาก ทั้งนี้เพราะมีฐานะเป็น

๑. สถานที่ตั้งหน่วยงานสำคัญของมอญอิสระหลายหน่วยงาน ได้แก่ ที่ทำการพรรคมอญ
ใหม่ สำนักงานสหภาพยุวสงฆ์พม่า (All Burma Young Monk Union: ABYMU) เป็นฐานที่ตั้งกอง
กำลังติดอาวุธและสถานพยาบาล ๒ แห่ง นอกจากนี้ยังมีกองกำลังนักศึกษาพม่าเพื่อ
ประชาธิปไตย (All Burma Students' Democratic Front: ABSDF) ตั้งค่ายที่ ๑๐๑ และค่าย
๑๐๒ อยู่ใกล้ ๆ หมู่บ้านนี้

๒. หมู่บ้านมอญที่จัดระเบียบการปกครองตนเอง ในหมู่บ้านจะมีผู้ใหญ่บ้านเรียกว่า เฮ้าค
ทะ และผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านเรียกว่า ไต่ะอิมู ทำหน้าที่ดูแลกิจการต่าง ๆ ภายในหมู่บ้าน เช่น การรับ
แจ้งเกิดตาย การย้ายเข้าหรือย้ายออก จัดทำทะเบียนบ้านไว้เป็นหลักฐาน และคอยควบคุมดูแลมิ
ให้ราษฎรทำผิดระเบียบข้อบังคับ (ประเสริฐ ๒๕๔๐: ๔๑)

ระเบียบข้อบังคับที่ชาวมอญจะต้องปฏิบัติโดยเคร่งครัดมีพื้นฐานมาจากหลักการในพุทธ
ศาสนา เช่น ห้ามลักขโมย จี้ปล้น ห้ามดื่มสุรา ห้ามคบชู้ ผิดลูกเมีย ห้ามทำร้ายร่างกาย ฆ่าผู้อื่น
หากมีการฝ่าฝืน ผู้ใหญ่บ้านก็จะแจ้งให้ทางคณะกรรมการปกครอง ซึ่งประกอบด้วยนายทหาร
มอญ นำตัวมาสอบสวนและลงโทษ หมู่บ้านนี้มีเรือนจำใช้กักขังผู้กระทำความผิด ความผิดขั้นร้าย
แรง ได้แก่ การปล้น ฆ่า และข่มขืน มีโทษขั้นประหารชีวิตหรือจำคุกตลอดชีวิต เมื่อพม่าบุกเข้าโจมตี
บ้านน้ำเก็ก เมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๓ นักโทษจำนวนมากได้รับการปลดปล่อยและอพยพหนีไปกับชาว
บ้าน

๓. ศูนย์กลางการศึกษาและการสืบทอดวัฒนธรรม ราว พ.ศ. ๒๕๑๕ ราษฎรได้เข้ามาตั้ง
บ้านเรือนอยู่ราว ๖๐๐ ครอบครัว หลังจากนั้นก็มีราษฎรเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ชาวมอญได้สร้างวัดขึ้นใน
หมู่บ้าน มีชื่อว่า วัดน้ำเก็ก วัดเป็นสถาบันสำคัญ ใช้ประกอบกิจทางศาสนา เช่น การบวช การทำ
บุญตักบาตร งานศพ เป็นต้น การบวชเรียนถือว่าเป็นประเพณีที่สำคัญของมอญ ผู้ชายมอญส่วน
ใหญ่ เมื่ออายุครบ ๒๐ ปีบริบูรณ์ ก็จะบวชเป็นสงฆ์ ใกล้ ๆ กับวัดมีโรงเรียนประจำหมู่บ้านชื่อ โรงเรียน

เรียนบ้านน้ำเก็ก ชาวมอญปรารถนาให้บุตรหลานของตนอ่านออกเขียนได้ และมีความรู้ ได้จัดการเรียนการสอนเป็นภาษามอญในโรงเรียน นักเรียนมอญเมื่ออ่านออกเขียนได้ ก็สามารถออกจากโรงเรียนได้ ยังไม่ได้กำหนดเวลาให้ชัดเจนลงไป สถานที่พักผ่อนหย่อนใจของหมู่บ้านได้แก่ สนามกีฬาสำหรับเยาวชนไว้ฝึกซ้อมฟุตบอล ตะกร้อ เป็นต้น นอกจากนี้ หมู่บ้านน้ำเก็กยังมีโรงภาพยนตร์อีกหนึ่งแห่งเพื่อบริการแก่ผู้คนในหมู่บ้าน

ในปี พ.ศ. ๒๕๒๖ พรรคมอญใหม่ได้จัดพิธีศพนายโนนลาร์ ผู้นำมอญ ที่หมู่บ้านน้ำเก็กแห่งนี้ บ้านน้ำเก็กเติบโตขยายออกไปจนกระทั่ง พ.ศ. ๒๕๓๓ ทหารพม่าบุกเข้ายึดหมู่บ้านพระเจดีย์แล้วเลยเข้ามาขับไล่ราษฎรและกองกำลังมอญที่บ้านน้ำเก็กออกไปจากพื้นที่ ทำให้ราษฎรถอยร่นไปยังหมู่บ้านของกาเลีย แล้วอพยพไปอยู่ที่บ้านเลาะโล และบ้านปะยอ

นาย สเว จิน ได้กล่าวถึงสาเหตุที่กองกำลังมอญเพียงพล้ำต่อกองทัพพม่า จนค่ายทหารมอญที่น้ำเก็กถูกยึด เพราะบริษัทเอกชนไทยซึ่งได้รับสัมปทานไม้ในพม่าช่วยเหลือในการลำเลียงกำลังทหารและอาวุธเข้าโจมตีกลุ่มตน

สภาพปัจจุบันในบ้านน้ำเก็กสามารถเห็นร่องรอยการตั้งถิ่นฐานได้จากสภาพดั้งเดิมของวัดน้ำเก็กที่ยังคงเหลืออยู่ มีถาวรวัตถุ เช่น กุฏิ หอสดมภ์ บริเวณวัดมีต้นไม้ขนาดใหญ่ ปัจจุบันยังคงมีพระภิกษุสามเณรอยู่ ส่วนบ้านราษฎรได้รื้อถอนออกไปหมดแล้ว คงเหลือแต่ไม้ยืนต้น เช่น มะม่วง มะพร้าว ชนุน เป็นต้น

ค่ายผู้อพยพชาวมอญที่เลาะโล และฮะลัคคะนี

ในปี พ.ศ. ๒๕๓๓ ชาวมอญกลุ่มหนึ่งอาศัยอยู่ที่เมืองเย ตอนใต้ของมะละแหม่ง ได้รับความทุกข์จากการจับกุม การยึดทรัพย์สินและการเกณฑ์แรงงานจากทหารพม่า ได้พากันอพยพเข้าสู่เขตแดนไทย จำนวนหลายพันคน รัฐบาลไทยได้จัดให้อยู่ในพื้นที่ของการไฟฟ้าฝ่ายผลิต รอบ ๆ อ่างเก็บน้ำเขื่อนเขาแหลม ตามบริเวณที่น้ำท่วมไม่ถึง ซึ่งเป็นบริเวณป่าเสื่อมสภาพ เรียกว่า เลาะโล (Loh Loe) ตั้งบ้านเรือนในลักษณะค่ายอพยพ (ประเสริฐ ๒๕๔๐: ๔๔)

ในเดือนมิถุนายน พ.ศ. ๒๕๓๔ ชาวมอญจากค่ายอพยพเดบั้ง (Day·Bung) จำนวน ๒,๕๐๐ คน ได้เข้ามาสมทบ ต่อมาในเดือนเมษายน พ.ศ. ๒๕๓๕ ราษฎรมอญจากค่ายอพยพ ๓ แห่ง คือ ปะนังโท (Panung Htaw) เกริงกราง (Krunge Kung) และปะเลห์ ฮะนูก (Baleh Hnook) เข้ามาสมทบอีก จำนวน ๕,๐๐๐ คน ทำให้ค่ายเลาะโล กลายเป็นค่ายอพยพชาวมอญที่ใหญ่ที่สุด มีราษฎรประมาณ ๘,๐๐๐ คน

ในเดือนมกราคม พ.ศ. ๒๕๓๖ ทางทหารไทยออกคำสั่งให้ย้ายชาวมอญจากเลาะโล ไปยังบริเวณใกล้กับพระเจดีย์สามองค์ เขตแดนพม่า ผู้แทนฝ่ายมอญเห็นว่าการย้ายราษฎรเข้าไปอยู่ในเขตพม่า จะเกิดอันตรายแก่ราษฎร ทางทหารไทยจึงชะลอการเคลื่อนย้าย จนกระทั่งเดือนมิถุนายน พ.ศ. ๒๕๓๖ รัฐบาลไทยได้ออกคำสั่งย้ายผู้อพยพชาวมอญไปอยู่ที่ฮะลัคคะนี (Halackani) ทั้งนี้

ไทยได้ประสานงานกับพม่า ทางกรมพม่าสัญญาว่าจะไม่เข้าโจมตีหมู่บ้านดังกล่าว การอพยพชาวมอญออกไปเริ่มดำเนินการในเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๓๗ อพยพราษฎร จำนวน ๕,๕๐๐ คน ส่วนที่เหลือราษฎรย้ายเข้าไปอยู่ที่ค่ายปะเยอ (Payaw)

บ้านชะลือคคะนีตั้งอยู่บนที่ราบแคบ ๆ ตามช่องเขาระหว่างภูเขา มีลำห้วยเล็ก ๆ สามารถใช้น้ำได้เฉพาะฤดูฝนเท่านั้น บ้านชะลือคคะนี ประกอบด้วย ๓ หมู่บ้าน คือ บะเลห์ ฮะนี (Baleh Hani) จ้าจฮอย โมน (Kyaiksoi Mon) และ ปะเลห์ ตุนไพ (Baleh Dunphai) การเดินทางในฤดูฝนเป็นไปด้วยความยากลำบาก รถยนต์ไม่สามารถเข้าไปได้ จำนวนครอบครัวทั้งหมด ๙๘๐ หลังคาเรือน มีโรงเรียน ๑ หลัง โรงพยาบาล ๑ แห่ง

วันที่ ๒๑ มกราคม พ.ศ. ๒๕๓๗ กองกำลังทหารพม่าประมาณ ๑๐๐ นายจากกองพันที่ ๖๒ ได้บุกเข้าโจมตีและเผาหมู่บ้านมอญอพยพที่ ปะเลห์ ตุนไพ เผาบ้านเรือนราษฎรเสียหายจำนวน ๑๐๐ หลังคาเรือน หมู่บ้านแห่งนี้มีบ้านเรือนทั้งสิ้น ๑๒๐ หลังคาเรือน นอกจากนั้นทหารพม่ายังได้จับชาวบ้านที่เป็นชายไปจำนวน ๑๔ คน

การโจมตีหมู่บ้านมอญอพยพครั้งนี้ ทำให้ชาวมอญที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้านปะเลห์ ตุนไพ บ้านจ้าจฮอย โมน และบ้านชะลือคคะนี ทะยอยหลบหนีออกจากหมู่บ้านของตน เนื่องจากไม่มั่นใจในความปลอดภัย ชาวมอญเหล่านี้ข้ามเขตแดนเข้าสู่เขตแดนไทย ทางกรมไทยได้จัดให้อยู่ที่บริเวณบ้านต้นยาง หมู่ที่ ๕ ตำบลหนองลู อำเภอสังขละบุรี จังหวัดกาญจนบุรี จนถึงวันที่ ๒๒ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๓๗ ผู้อพยพมีจำนวน ๖,๐๐๐ คน อยู่ในความดูแลของกองกำลังตำรวจตระเวนชายแดนที่ ๑๓๔

ชาวมอญตั้งค่ายพักชั่วคราวบริเวณบ้านต้นยาง ระยะแรกได้รับการสงเคราะห์จากสำนักงานข้าหลวงใหญ่ผู้ลี้ภัยแห่งสหประชาชาติ (UNHCR) และองค์กรพัฒนาเอกชน เช่น โคเออร์ (Catholic Office for Emergency Relief and Refugees: COERR) และคอนซอร์เตียม (Consortium) โดยมีองค์กรสงเคราะห์ผู้อพยพชาวมอญ (MNRC) เป็นผู้ประสานงานและคอยให้ความช่วยเหลือแก่ผู้อพยพ

รัฐบาลไทยพยายามผลักดันผู้อพยพเหล่านี้ออกไปนอกเขตแดนไทย การประชุมเพื่อแก้ปัญหาผู้อพยพระหว่างผู้แทนไทยกับผู้แทนฝ่ายมอญ (MNRC) ทำกันหลายครั้ง ทางฝ่ายมอญพยายามต่อรองด้วยการร้องเรียนต่อสำนักงานข้าหลวงใหญ่ผู้ลี้ภัยแห่งสหประชาชาติ และผ่านสื่อมวลชน เพื่อให้รัฐบาลไทยอนุญาตให้ชาวมอญอยู่ในเขตแดนไทยต่อไป

รัฐบาลไทยได้ผลักดันชาวมอญอพยพกลับไปอยู่ที่หมู่บ้านชะลือคคะนีตามเดิม เมื่อเดือนกันยายน พ.ศ. ๒๕๓๗

ผลกระทบของโครงการวางท่อก๊าซต่อประเทศไทย

การเปลี่ยนแปลงนโยบายต่อผู้อพยพชาวมอญ

ประเสริฐ ทองประสม (ประเสริฐ ๒๕๔๒) ได้ศึกษานโยบายและการดำเนินงานของรัฐบาลไทยเกี่ยวกับผู้อพยพชาวมอญ พ.ศ. ๒๕๔๕-๒๕๓๘ พบว่า นโยบายต่อชาวมอญอพยพของไทยแต่เดิมตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนกลางถึงรัตนโกสินทร์ตอนต้น เป็นนโยบายที่ยินดีต้อนรับชาวมอญอพยพที่หนีภัยสงครามในพม่าเข้ามาสู่ประเทศไทย เพื่อใช้เป็นแรงงานในการผลิตและการก่อสร้างสาธารณสถานสำคัญต่าง ๆ และเป็นไพร่พลในการต่อสู้ป้องกันบ้านเมือง โดยให้ที่ดินเพื่อตั้งบ้านเรือนและทำมาหากิน มีสิทธิและหน้าที่ของพลเมืองไทยโดยสมบูรณ์

การดำเนินนโยบายของรัฐบาลไทยต่อชาวมอญอพยพตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ แบ่งออกเป็น ๓ ช่วงคือ

๑. พ.ศ. ๒๔๙๕ - ๒๕๑๙ ปลอมยให้ผู้อพยพพักพิงอยู่ตามบริเวณชายแดน

เมื่อสงครามกลางเมืองเกิดขึ้นในพม่า ราษฎรเชื้อสายมอญถูกปราบปราม จึงพากันอพยพเข้าสู่ประเทศไทย ราว พ.ศ. ๒๔๙๕ เป็นต้นมา ส่วนใหญ่จะอยู่ในเขตกิ่ง อ.สังขละบุรี (ในขณะนั้น) สภาพภูมิประเทศเป็นป่าเขา การคมนาคมไม่สะดวกจึงอยากจะดูแลให้ทั่วถึง จึงปลอมยให้เข้าจับจองพื้นที่ทำกินโดยอิสระ เนื่องจากรัฐบาลในขณะนั้น จอมพล ป. พิบูลสงคราม ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ทุมเหตุความสนใจแก้ปัญหาการแทรกซึมของลัทธิคอมมิวนิสต์ทางชายแดนด้านประเทศลาวและกัมพูชา ส่วนชายแดนตะวันตกด้านประเทศพม่า ชนกลุ่มน้อยมีอิทธิพลสูงสามารถสกัดกั้นการขยายตัวของคอมมิวนิสต์ทางตะวันตกได้ จึงไม่เข้าไปควบคุม หรือจัดการปลดอาวุธ

๒. พ.ศ. ๒๕๑๙ - ๒๕๓๑ เข้าควบคุมและกำหนดสถานะผู้อพยพ

สงครามอินโดจีนสิ้นสุดลง มีผู้อพยพเข้ามาในประเทศไทยเป็นจำนวนมาก ทางกระทรวงมหาดไทยซึ่งเป็นผู้ดูแลเรื่องผู้อพยพ ได้ใช้นโยบายที่เข้มงวดมากขึ้น เนื่องจากพิจารณาว่า แต่เดิมผู้อพยพหนีภัยสงครามเข้ามาได้อนุญาตให้พักพิงได้ชั่วคราว เมื่อสถานการณ์สู้รบในพม่าสงบลงแล้วจะต้องอพยพกลับ จึงได้สำรวจผู้ที่เข้ามาก่อนวันที่ ๙ มีนาคม ๒๕๑๙ จัดให้เป็น "ผู้พลัดถิ่น" ทำบัตรผู้พลัดถิ่น (ทร. ๑๙) สัมภาษณ์ และควบคุมให้อยู่ในพื้นที่ที่จัดให้ หากมีความจำเป็นต้องออกนอกเขตที่กำหนดให้ ต้องได้รับอนุญาตจากเจ้าหน้าที่ปกครอง และถือว่าผู้อพยพเข้ามาหลังวันที่ ๙ มีนาคม ๒๕๑๙ เป็นผู้เข้าเมืองโดยผิดกฎหมาย

สิทธิที่ผู้พลัดถิ่นได้รับ เช่น สิทธิในการอยู่ในดินแดนไทยในเขตควบคุม บุตรหลานมีโอกาสเข้าศึกษาในสถานศึกษาของท้องถิ่น ได้รับเสรีภาพในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา ส่วนการสมรส ทางกรมไม่เปิดโอกาสให้ผู้พลัดถิ่นได้สัญชาติตามสามีภรรยาที่เป็นคนไทยโดยการสมรส

๓. พ.ศ. ๒๕๓๑ - ๒๕๓๘ เข้าควบคุมและผลักดันผู้อพยพออกนอกราชอาณาจักร

ใน พ.ศ. ๒๕๓๑ รัฐบาลพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ ได้ใช้นโยบาย "การปฏิสัมพันธ์เชิงสร้างสรรค์" กับพม่า ตามแนวนโยบายเชิงรุกทางเศรษฐกิจ "เปลี่ยนสนามรบให้เป็นสนามการค้า" ไทยได้ทำสัญญาเช่าซื้อก๊าซธรรมชาติจากพม่า ใน พ.ศ. ๒๕๓๑ แต่การวางท่อก๊าซจากพม่าเข้าสู่ไทยต้องผ่านเขตอิทธิพลของพวคมอญใหม่ด้านด่านพระเจดีย์สามองค์ ดังนั้น ในช่วงปี ๒๕๓๒ - ๒๕๓๕ จึงใช้นโยบายความมั่นคงแห่งชาติของไทยต่อพม่าว่า ไม่สนับสนุนชนกลุ่มน้อยสัญชาติพม่า ควบคุมผู้อพยพอย่างจริงจัง สกัดกั้นและผลักดันผู้หลบหนีเข้าเมืองอย่างจริงจัง เพื่อให้ความร่วมมือกับพม่าในการกวาดล้างกองกำลังอิสระของมอญ ในช่วงปี ๒๕๓๗ - ๒๕๓๙ ใช้นโยบายสนับสนุนให้พม่าเจรจาประนีประนอมกับชนกลุ่มน้อยสัญชาติพม่า เพื่อสร้างสันติภาพ ไม่สนับสนุนให้ชนกลุ่มน้อยสัญชาติพม่าที่ดำเนินการเป็นปฏิปักษ์กับรัฐบาลพม่า และให้ควบคุมชนกลุ่มน้อยหรือผู้ลี้ภัยอย่างเข้มงวด สกัดกั้นและผลักดันผู้หลบหนีเข้าเมืองจากพม่าอย่างเข้มงวด โดยให้มีการปฏิบัติอย่างจริงจัง

เนื่องจากประเทศไทยไม่ได้เข้าเป็นภาคีของอนุสัญญาว่าด้วยสถานะผู้ลี้ภัย ปี ค.ศ. ๑๙๕๑ และพิธีสารว่าด้วยสถานภาพผู้ลี้ภัย ปี ค.ศ. ๑๙๖๗ รัฐบาลไทยจึงไม่ยอมให้สถานภาพ "ผู้ลี้ภัย" แต่กำหนดให้เรียกผู้อพยพมอญอย่างเป็นทางการว่า "ผู้พลัดถิ่นสัญชาติพม่า" และดำเนินนโยบายได้โดยอิสระ ไม่จำเป็นต้องปฏิบัติตามระเบียบข้อบังคับว่าด้วยผู้ลี้ภัยสากล การสกัดกั้นและการผลักดันผู้อพยพทำได้โดยอิสระ

เมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๓ กองบัญชาการที่เข้มแข็งที่สุดของมอญที่บ้านน้ำเก็ก ใกล้กับด่านพระเจดีย์สามองค์ถูกกองกำลังทหารพม่าตีแตก โดยบริษัทเอกชนไทยซึ่งได้รับสัมปทานไม้ในพม่าช่วยเหลือลำเลียงกองทหารและอาวุธของฝ่ายพม่า ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมาทหารพม่าสามารถตีกองกำลังของมอญถอยร่นลงไปได้เรื่อย ๆ มีผู้อพยพชาวมอญหนีเข้ามาประเทศไทยประมาณจำนวนมาก ทางกรมไทยได้เข้าควบคุมและจัดให้อยู่ที่บ้านเลาะโล ในที่ของการไฟฟ้าฝ่ายผลิต รอบ ๆ อ่างเก็บน้ำเขื่อนเขาแหลม ชวยระยะของน้ำเขื่อนที่ท่วมถึงบ้างไม่ถึงบ้าง เป็นป่าหมดสภาพ ทางกรมไทยซึ่งประกอบด้วยสภาความมั่นคงแห่งชาติและกองพลที่ ๙ ซึ่งเป็นหน่วยทหารที่รับผิดชอบดูแลพื้นที่ ได้ประชุมกับผู้นำมอญ เมื่อวันที่ ๑๖ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๓๖ และมีเอกสารอนุญาตให้คนมอญอาศัยอยู่ที่เลาะโล โดยมีสัญญาว่าจะไม่ตัดไม้ทำลายป่าหรือทำลายทรัพยากรธรรมชาติของไทย ซึ่งก็สร้างความดีใจให้กับคนมอญเหล่านั้นมาก เพาะปลูกข้าวปลูกผักกินกันเอง โดยไม่มีหน่วยงานใดมาช่วยเหลือ และในปีนั้น รัฐบาลไทยได้มีการเจรจากับรัฐบาลเผด็จการพม่า (สลอร์ค) และเปลี่ยนใจผลักดันคนมอญออกจากเลาะโล (พิสันท์ ๒๕๓๘ : ๔๐)

ต่อมาวันที่ ๖ มกราคม พ.ศ. ๒๕๓๗ ที่ประชุมของสภาความมั่นคงแห่งชาติ ได้มีมติให้คนมอญถูกย้ายไปอยู่ที่บ้านสะล้อคคะนี และบ้านปะยอ ในเขตพม่า เมื่อเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๓๗ แต่ถูกคัดค้านจากสำนักงานข้าหลวงใหญ่ผู้ลี้ภัยแห่งสหประชาชาติว่าสถานการณ์ยังไม่

ไว้ใจ เพราะใกล้กับฐานทัพพม่าที่ด่านพระเจดีย์สามองค์ ซึ่งใช้เวลาในการเดินเท้าเพียง ๑ ชั่วโมงเท่านั้น (ปัญญา ๒๕๓๗ : ๙) โดยที่ทางการไทยได้ประสานงานกับพม่า ทางทหารพม่าสัญญาว่าจะไม่เข้าโจมตีหมู่บ้านดังกล่าว ในครั้งนั้น เจ้าหน้าที่ไทยได้เรียกหัวหน้ามอญไปคุยด้วยหลายครั้ง และพูดว่าถ้าไม่ย้ายออกไปจะไม่อนุญาตให้องค์การบรรเทาทุกข์ทำการส่งข้าวสาร และเสบียงอาหารไปให้คนมอญอพยพ คนมอญเหล่านั้นก็เริ่มย้ายตัวเองออกไป ได้รับความช่วยเหลือในการขนย้ายจากองค์การบรรเทาทุกข์ โดยจ้างรถบรรทุก แต่ไม่ได้รับความช่วยเหลือใดๆจากทางการไทย ซึ่งค่ายอพยพใหม่ของคนมอญอยู่บนสันเขาสูงใกล้เส้นกั้นพรมแดนไทย-พม่า เป็นหุบเขาไม่มีที่ราบ ในหน้าแล้งจะไม่มีน้ำหล่อเลี้ยง เรียกกันว่า สะลือคคะนี ซึ่งแบ่งเป็นสามหมู่บ้านเรียงกันจากชายแดนไทยดังนี้ บลัคนี จะชอยโม้น และปะเลตุนพ่าย (พิสันท์ ๒๕๓๘ : ๔๐)

แต่แล้วในวันที่ ๒๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๓๗ ทหารพม่าจากกองพันน้อยที่ ๖๒ ซึ่งมีฐานตั้งอยู่ที่ด่านพระเจดีย์สามองค์ก็ได้เข้าโจมตีค่ายอพยพสะลือคคะนี พร้อมได้จุดไฟเผาบ้านเรือนราษฎร ๑๒๐ หลังคาเรือนที่หมู่บ้านปะเลตุนพ่าย ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของค่ายอพยพสะลือคคะนี และจับกุมชายชาวมอญไปจำนวนหนึ่ง (เสรี และ สมศิริ ๒๕๓๗ : ๘) มีผู้อพยพเข้ามาเขตแดนไทยจำนวน ๖,๐๐๐ คน กองกำลังตำรวจตระเวนชายแดนที่ ๑๓๔ ได้ควบคุมให้อยู่ที่ด่านตรวจของตชด. ที่บ้านต้นยาง เพียงแค่ข้ามสันเขามา ๕๐๐ เมตร สำนักงานข้าหลวงใหญ่ผู้ลี้ภัยแห่งสหประชาชาติ และองค์กรเอกชนหลายแห่งได้ให้ความช่วยเหลือแก่ผู้อพยพ

รัฐบาลไทยพยายามผลักดันผู้อพยพออกนอกเขตแดนไทย วันที่ ๒๕ กรกฎาคม เจ้าหน้าที่ทหารจากกองพล ๙ และนายอำเภอสังขละบุรี ได้มีคำสั่งให้ผู้อพยพกลับไปยังฝั่งพม่า แต่ในวันที่ ๒๘ กรกฎาคม ทางโฆษกกองทัพไทย พล.ท. อนุสรณ์ กฤษณเศรณี กลับแถลงว่า กองบัญชาการทหารสูงสุดไม่ได้มีคำสั่งให้ชาวมอญอพยพกลับออกไปและกล่าวว่าเป็นเรื่องที่อยู่ในดุลยพินิจของผู้บัญชาการกองพล ๙ ถึงกระนั้นในวันที่ ๗ สิงหาคม ก็ได้มีคำสั่งห้ามบุคคลและยานพาหนะทุกชนิดเข้าออกพื้นที่บ้านต้นยาง เว้นแต่จะได้รับอนุญาต และวันที่ ๙ สิงหาคม มีคำสั่งจากหน่วยเหนือให้ตำรวจตระเวนชายแดนที่ ๑๓๔ เตรียมแผนปฏิบัติการขนย้ายชาวมอญออกไป (เสรี และ สมศิริ ๒๕๓๗ : ๘)

ทางฝ่ายมอญพยายามต่อรองด้วยการร้องเรียนต่อสำนักงานข้าหลวงใหญ่ผู้ลี้ภัยแห่งสหประชาชาติและร้องเรียนผ่านสื่อมวลชนเพื่อให้รัฐบาลไทยอนุญาตให้ชาวมอญอยู่ในเขตแดนไทยต่อไป เพราะหากกลับเข้าไปก็อาจจะถูกกองทหารพม่าโจมตีอีก วันที่ ๙ สิงหาคม นายรุเพิร์ต ฟอน อมิน (Ruprecht von Amin) ผู้แทนสำนักงานข้าหลวงใหญ่ผู้ลี้ภัยแห่งสหประชาชาติ (UNHCR ยูเอ็นเอชซีอาร์) ในประเทศไทย ได้มีการขอร้องอย่างเร่งด่วนไปยังรัฐบาลไทยให้หยุดการผลักดันผู้อพยพชาวมอญจำนวน ๖,๐๐๐ คน ที่ตั้งค่ายพักบริเวณด้านตำรวจตระเวนชายแดน (บ้านต้นยาง)

ออกไปยังฝั่งพม่า เพราะบริเวณนั้นไม่มีความปลอดภัย ถ้าถูกส่งกลับไปตอนนี้คงต้องพบกับสภาพที่เลวร้ายที่สุด

เมื่อนายขจัดภัย บุรุษพัฒน์ รองเลขาธิการสภาความมั่นคงแห่งชาติ จะกล่าวว่า ถ้ายังมีการสู้รบกันอยู่ ผู้อพยพคงกลับไปไม่ได้ เราไม่มีนโยบายที่จะผลักดันให้กลับไป รวมทั้งในวันที่ ๑๐ สิงหาคม น.ต. ประสงค์ สุ่นศิริ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงต่างประเทศ จะกล่าวซ้ำอีกว่า ประเทศไทย จะไม่มีการขับไล่ผู้อพยพ ในวันเดียวกันนั้น กองกำลังร่วมซึ่งประกอบด้วย ตำรวจตระเวนชายแดน และตำรวจภูธรและ อส. ได้เริ่มทำการปิดเส้นทางที่จะเข้าไปยังกลุ่มผู้อพยพ เขตพื้นที่อำเภอสังขละบุรี เพื่อตัดเสบียงอาหารและยารักษาโรค (เสรี และ สมศิริ ๒๕๓๗ : ๘) ไม่ยกเว้นแม้กระทั่งสื่อมวลชน

วันที่ ๑๓ สิงหาคม นายขจัดภัย บุรุษพัฒน์ รองเลขาธิการสภาความมั่นคงแห่งชาติ กล่าวว่า เหตุการณ์ขณะนี้เข้าสู่สภาพปกติแล้ว พวกมอญจะต้องกลับไปอยู่ที่ ๆ เขามา เราเห็นว่ามอญมีสถานะเป็นเพียงผู้หลบหนีเข้าเมืองมาเท่านั้น ไม่ใช่ผู้อพยพ (เสรี และ สมศิริ ๒๕๓๗ : ๘) แต่ในที่สุดรัฐบาลไทยได้ผลักดันชาวมอญกลับไปอยู่ที่บ้านสะลือคคะนีตามเดิมในเดือนกันยายน พ.ศ. ๒๕๓๗ โดยให้คำรับรองกับชาวมอญอพยพว่ามีความปลอดภัยแน่นอน ทั้ง ๆ ที่ค่ายอพยพตั้งอยู่ห่างจากกองทหารพม่าที่ด่านพระเจดีย์สามองค์ประมาณ ๔ กิโลเมตรใช้เวลาเดินเท้าเพียง ๑ ชั่วโมงเท่านั้น

หน่วยงานด้านความมั่นคงของรัฐบาลไทยได้ให้ข่าวว่าการอพยพชาวมอญ ๓ หมู่บ้านคือ บ้านปะเลตงพ่าย บ้านจะส่วยมอญ และบ้านสะลือคคะนี ล้วนกล่าวอ้างการลี้ภัยสงคราม ภายหลังการติดต่อสอบถามไปยังทางการพม่ากลับได้รับการยืนยันว่าทั้ง ๓ หมู่บ้านต่างจุดไฟเผาผลาญหมู่บ้านของตนเองเพื่อเดินทางมาอาศัยอยู่ชายแดนไทย เพื่อรอรับความช่วยเหลือจากองค์การนิรโทษกรรม ทางหน่วยเหนือจึงสั่งการไปยังฐานปฏิบัติการตำรวจตระเวนชายแดน ซึ่งดูแลพื้นที่บ้านต้นยาง ให้ทำการผลักดันชาวมอญอพยพเหล่านี้ออกไป โดยที่ให้ทหารในพื้นที่ดำเนินการประสานงานกับหัวหน้าหน่วยทหารพม่าซึ่งตั้งกองกำลังอยู่บริเวณช่องเจดีย์สามองค์ เพื่อให้ดูแลความปลอดภัยในการอพยพกลับ ซึ่งก็ได้รับการตอบกลับว่าจะไม่มีการปฏิบัติการทางทหารต่อ ๓ หมู่บ้านดังกล่าวแต่อย่างใด (ชุมพล ๒๕๓๗ : ๓๒-๓๓)

เมื่อวันที่ ๗ กันยายน พ.ศ. ๒๕๓๗ ในการสัมภาษณ์เรื่อง "ผู้อพยพมอญ" ที่สำนักงานกลางนักเรียนคริสเตียน มีการเสนอข้อมูลจากเจ้าหน้าที่ความมั่นคงของไทยว่า มอญกลุ่มที่ถูกทหารพม่าเผาหมู่บ้านเป็นกลุ่มทำลายป่าไม้ของไทยมานานประมาณ ๕ ปีแล้ว และได้พยายามสร้างสถานการณ์ขึ้นเพื่อเปลี่ยนสถานภาพของตนให้เป็นผู้อพยพ โดยทางกองทัพได้ให้รายละเอียดว่า เหตุการณ์เผาค่ายเป็นเพราะทหารพม่าต้องการมาเอาอาวุธที่ฝังไว้คืนจากมอญ แต่ไม่สำเร็จ จึงเผา

บ้านชาวมอญทิ้งเพียงไม่กี่หลัง แต่ชาวมอญสบโอกาสในการขยายสถานการณ์จึงทำการเผาบ้านตัวเองเพิ่มเติม (อวยพร ๒๕๓๗ : ๓๙)

แต่นายพิสันต์ ปลัดสิงห์ ผู้ประสานงานคนไทยเชื้อสายมอญที่เข้าร่วมสัมมนาด้วยได้โต้แย้งว่า ที่กองทัพบอกว่าทหารพม่าฝากปืนไว้มาทวงคืนไม่ได้จึงเผาบ้านนั้น ข้อเท็จจริงก่อนหน้านั้นทหารพมามาลับบ้านชาวมอญแล้วถูกยิงตายไป ๑ คน และชาวมอญสามารถยึดปืนไว้ได้ ทหารพม่าจึงตามมาเผาบ้านและฆ่าชาวมอญตายไป ๔ คน จับไปอีก ๑๖ คน เหตุการณ์นี้จึงเป็นการละเมิดสิทธิมนุษยชนอย่างชัดเจน (อวยพร ๒๕๓๗ : ๓๙)

นอกจากนี้หน่วยงานด้านความมั่นคงของรัฐบาลไทยยังให้ข่าวว่า เอกอัครราชทูตสหรัฐอเมริกาประจำประเทศไทยและผู้แทน ยูเอ็นเอชซีอาร์ ยื่นมือเข้ามาแทรกแซง ด้วยการกดดันให้ทางการไทยผ่อนผันให้ชาวมอญอพยพอยู่ต่อและเป็นไปอย่างถาวรตามความต้องการขององค์กรนิรโทษกรรม จึงเป็นเหตุให้ชาวมอญอพยพต้อแฟ้งขึ้นมามากขึ้น ทั้งยังส่งผลให้เกิดการทำลายป่า เป็นอุปสรรคในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ป่าและธรรมชาติ ของตำรวจตระเวนชายแดนซึ่งรับภาระด้านนี้อยู่ และที่สำคัญ อาจก่อให้เกิดความกระทบกระทั่งกันขึ้นระหว่างทางการไทยกับทางการพม่าอีกด้วย (ชุมพล ๒๕๓๗ : ๓๓)

สภาพความเป็นอยู่ของชาวมอญในค่ายอพยพที่ทำขึ้นด้วยดินที่ขี้คราว อยู่ในป่าที่มีความชื้นชุมชุกด้วยโรคไข้มาลาเรีย มีที่พัก ที่กำบังเพียงเล็กน้อย ขาดแคลนเสบียงอาหาร ประสบปัญหาอย่างหนักในเรื่องไข้มาลาเรีย ภายหลังที่รัฐบาลไทยประกาศปิดเส้นทางห้ามหมอและอาหารรวมทั้งน้ำเข้าไปในศูนย์อพยพ และรัฐบาลไทยไม่ยินยอมให้เจ้าหน้าที่จากสำนักข้าหลวงใหญ่ผู้ลี้ภัยสหประชาชาติ (UNHCR) เข้าไปดูและผู้อพยพในพื้นที่ด้วย เจ้าหน้าที่ทหารไทยแจ้งผู้ลี้ภัยชาวมอญที่จะเข้าไปในพื้นที่ศูนย์อพยพว่าจะต้องได้รับอนุญาตจากกระทรวงการต่างประเทศเท่านั้น (เลวี และ สมศิริ ๒๕๓๗ : ๙)

กรณีการควบคุมการแจกจ่ายอาหารโดยคำสั่งของเจ้าหน้าที่ทหารของไทย นายพิสันต์ ปลัดสิงห์ ผู้ประสานงานชาวไทยเชื้อสายมอญกล่าวว่า การงดแจกอาหารให้กับชาวมอญนั้นไม่เคยเกิดขึ้นมาก่อน เพิ่งจะมีเกิดขึ้นในยุครัฐบาลที่มาจากการเลือกตั้งนี้เอง พร้อมทั้งแสดงภาพเด็กมอญในค่ายอพยพให้ที่ประชุม "ผู้อพยพมอญ" เมื่อวันที่ ๗ กันยายน พ.ศ. ๒๕๓๗ ได้เห็นร่างที่ผอมลีบ ซี่โครงโปน พุงโร ก้นปอด ไม่ต่างจากเด็กอดอาหารในแอฟริกาแต่อย่างใด (อวยพร ๒๕๓๗ : ๓๙)

การแจกจ่ายอาหารอย่าง "มีเงื่อนไข" และถูกควบคุม หลังปิดชายแดนเมื่อ ๑๐ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๓๗ ในโกดังมีเสบียงอาหารเลี้ยงผู้อพยพได้เพียง ๓ สัปดาห์ จึงต้องแจกแบ่งให้กับผู้อพยพ ๖,๐๐๐ กว่าคน ในขณะที่กองตรวจคนเข้าเมืองของไทยปล่อยชาวมอญที่หลบหนีเข้าเมืองเข้าไปในค่ายเพิ่มอีก ๑,๐๐๐ คน ทำให้เสบียงอาหารต้องถูกปันส่วนลงไปอีก เมื่อวันที่ ๓๑

สิงหาคม มีชาวมอญถูกปล่อยกลับเข้าไปอีก ๑๓๐ คน ข้าวสารถูกแจกให้คนละ ๖ กระป๋องนม พอถึงวันที่ ๒ กันยายน ชาวมอญถูกปล่อยกลับอีก ๔๓๘ คน ข้าวสารถูกลดเหลือคนละ ๑ กระป๋องนม ทำให้ชาวมอญบางส่วนจำนวนประมาณ ๓๐ คนทนความอดอยากไม่ไหวตัดสินใจกลับเข้าไปตายเอาดาบหน้าในเขตพม่า “เงื่อนไขการรับแจกข้าว” ที่ชาวมอญรับไม่ได้คือ มีการอ้างว่าจะได้รับแจกข้าวแต่ต้องเข้าไปรอรับแจกฝั่งพม่า ถ้าคนไหนยังหวาดกลัวไม่กล้าเข้าไปก็คงอด แต่ก็ยังมีบางคนปฏิบัติตาม แต่ก็ได้เดินทางกลับมาฝั่งไทยอีก รวมเวลาในการเดินทางกลับไปกลับหลายวันอยู่ (อวยพร ๒๕๓๗ : ๓๙)

กิจวัตรของชาวมอญตามแนวชายแดนคือหาของป่าประทังชีวิตและส่วนหนึ่งนำไปขายเป็นรายได้ แต่มีบางส่วนที่ “ลักลอบ” เข้ามาขายแรงงานราคาถูกในฝั่งไทย ซึ่งตรงกับความต้องการของนายจ้างไทย แม้ว่าเจ้าหน้าที่จนเข้มงวดกวดขัน มีการจับกุมและส่งตัวกลับกันอยู่จำนวนมากตลอดเวลาก็ตามที ชาวมอญเหล่านั้นมิได้หวาด “กลัวกฎหมาย” มากไปกว่า “กลัวความอดอยาก” จะเห็นได้จากทุกครั้งที่เนรเทศออกไป ทุกคนจะพยายามหาช่องทางหลบหนีเข้ามาหางานทำในประเทศไทยอีก (ปัญญา ๒๕๓๗ : ๙)

สำนักข่าวสารมอญ ได้กล่าวประณามรัฐบาลไทยโดยเฉพาะอย่างยิ่งสภาความมั่นคงแห่งชาติ (สมช.) ด้วยการทำหนังสือยื่นต่อสถานทูตทุกประเทศที่อยู่ในเมืองไทยต่อกรณีที่มีนโยบายผลักดันคนมอญตามแนวชายแดนไทย-พม่ากลับเข้าไปในเขตพม่าว่า มีคนบางคนในสภาความมั่นคงแห่งชาติ (สมช.) ที่ไม่ใช่เจ้าหน้าที่แต่เป็นคนสนิทของ พล.อ. จรัส (กุลละวณิชย์) กดดันให้ชนชาติมอญ ซึ่งนำโดยพรรคมอญใหม่เปิดเจรจากับรัฐบาลทหารพม่านั้น แท้ที่จริงมีเบื้องหลังและผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจแอบแฝงอยู่ด้วย (เสรี และ สมศิริ ๒๕๓๗ : ๑๐)

นอกจากนี้ ยังมีการเปรียบเทียบคำพูดของ พล.อ. วิมล วงศ์วานิช ผู้บัญชาการทหารบกของไทย ที่กล่าวถึงการส่งชาวมอญอพยพกลับประเทศว่า “ถ้าประเทศไหนต้องการคนเหล่านี้โปรดรับพวกเขาไป” ที่คล้ายคลึงกันกับคำพูดของจอมเผด็จการนาซี ฮิตเลอร์ ซึ่งกล่าวถึงชนชาติยิวว่า “ถ้าท่านไม่ชอบวิธีการที่เราทำกับชนกลุ่มน้อยของเรา ท่านเอาไปได้เลย” (พิสิณห์ ๒๕๓๗ข : ๔๖)

บาทหลวงบุญเลิศ ธาราฉัตร ผู้อำนวยการสำนักงานคาทอลิกสงเคราะห์ผู้ประสบภัยและผู้ลี้ภัย (โคเออร์) ซึ่งเป็นองค์กรแรก ๆ ที่ให้ความช่วยเหลือกับผู้อพยพที่หนีภัยสงครามเข้ามาในดินแดนไทย แสดงความคิดเห็นต่อนโยบายต่างประเทศไทยต่อพม่าและต่อชนกลุ่มน้อยในฐานะนักการศาสนาและนักมนุษยธรรมคนหนึ่งว่า “ความมั่นคงของชาติ” เป็นคำที่จะเอาประโยชน์ในทางอ้อมกับคำนี้ได้มากมายหลายทาง เหตุผลที่เราต้องประกาศความมั่นคงของชาติเพราะมนุษย์ทุกคนก็รักชาติบ้านเมืองหมด ไม่ต้องการให้ชาติบ้านเมืองของตนตกอยู่ในอันตราย แต่ถ้าเราเห็นมนุษย์ตาดำ ๆ ลำบาก เราจะเอาความมั่นคงมาอ้างจนไม่ช่วยเหลือพี่น้องของเราที่มีความทุกข์

ยากต่าง ๆ เราควรกลับมาบนพื้นฐานความเป็นมนุษย์ มีความเห็นอกเห็นใจกัน เราเป็นพี่น้องกัน
จะดี มองประวัติศาสตร์ของชาติไทยแต่ไหนแต่ไรใครหนีร้อนมาพึ่งเย็นเราช่วย ช่วยนี้คือ
กรรมดี เป็นกรรมดีของบรรพบุรุษ ปู่ย่าตายายเราสร้างไว้ เราก็ได้รับกรรมดีของท่าน เรายังต้องมี
ลูกหลานต่อไปอีก เรายังมาสร้างกรรมชั่วเพื่อความสุขของเราตอนนี้ แล้วให้ลูกหลานเรารับกรรม
ของเราในอนาคตอย่างนั้นหรือ เราต้องเห็นคุณค่าของมนุษย์ トラบโดที่เราไม่เห็นคุณค่าของ
มนุษย์トラบโดนั้นเราก็จะเอาประโยชน์ หาประโยชน์ต่อกันและกัน (ทีมงาน "อาทิตย์รายสัปดาห์"
๒๕๓๘ : ๓๘-๓๙)

สำนักงานข้าหลวงใหญ่ผู้ลี้ภัยแห่งสหประชาชาติ (UNHCR) เห็นว่า การดำเนินการของ
ไทยขัดต่อกฎหมายว่าด้วยผู้ลี้ภัยสากล และเสนอแนะให้รัฐบาลไทยจัดสถานะผู้อพยพให้ชัดเจน
นอกจากนี้ทางการไทยยังกีดกันไม่ให้เจ้าหน้าที่ UNHCR และองค์กรเอกชนเข้าไปเกี่ยวข้องกับ สกต
กั้นการเดินทางเข้าไปเยี่ยมผู้อพยพ ไม่อำนวยความสะดวกในการส่งอาหารที่จำเป็นเข้าไปช่วย ทำ
ให้องค์กรพัฒนาเอกชนและสิทธิมนุษยชนกล่าวโจมตีว่า การกระทำของรัฐบาลไทยเป็นการกระทำ
ละเมิดสิทธิมนุษยชน โดยขาดหลักมนุษยธรรม (ประเสริฐ ๒๕๔๐: ๗๕)

การผลักดันการเจรจาสงบศึกระหว่างกองกำลังมอญอิสระกับรัฐบาลพม่า

สภาความมั่นคงแห่งชาติ (สมช.) ได้พยายามให้พรรคมอญใหม่เปิดการเจรจายุติภัยกับ
รัฐบาลพม่า เพื่อให้บริเวณนี้ปลอดภัยจากการก่อวินาศกรรมต่อท่อก๊าซธรรมชาติที่จะสร้างผ่าน
บริเวณนี้ ในยุคที่ พล.อ. จรัญ กุลละวณิชย์ ดำรงตำแหน่งเลขาธิการ สมช. ได้ส่งตัวแทนเข้าไป
เจรจากับผู้แทนฝ่ายมอญ เพื่อให้พรรคมอญใหม่ได้เจรจากับรัฐบาลพม่า (ประเสริฐ ๒๕๔๐: ๖๔)

กลุ่มธุรกิจด้านพลังงานที่ได้สัมปทานขุดเจาะก๊าซธรรมชาติในทะเลอันดามันในเขต
ประเทศพม่า เป็นผู้อยู่เบื้องหลังสนับสนุนให้นายสุวิชา หิรัญพฤกษ์ ซึ่งเป็นคนไทยเชื้อสายมอญที่
ใกล้ชิดกับข้าราชการระดับสูงใน สมช. มีชื่อรหัสว่า วิคเตอร์ เป็นผู้ดำเนินการ (เสรี และ สมศิริ
๒๕๓๗ : ๙) โดยอ้างว่าจะพา นาย สเว จินไปไหว้พระที่พระเจดีย์เวดากอง ซึ่งในครั้งนั้นก็ถูกค้าน
จากคนไทยเชื้อสายมอญว่า หัวหน้านมอญผู้ชาติที่ทำงานอยู่ในป่าไม่สมควรที่จะไปไหว้พระที่เมือง
ย่างกุ้ง จึงไม่สำเร็จ (ข่าวสารมอญ เม.ย. ๒๕๔๔ : ๑)

การเจรจาเริ่มขึ้นครั้งแรก เมื่อวันที่ ๒๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๓๖ ทางฝ่ายมอญจัดเจ้าหน้าที่
ไปเจรจากับรัฐบาลพม่าที่เมืองมะละแหม่งจำนวน ๙ คน โดยยื่นข้อเสนอ ๑๔ ข้อ ในการหยุดยิง
แต่ข้อเสนอนี้ไม่ได้รับการยอมรับจากพม่า โดยพม่ากล่าวว่า ถ้าจะพูดเรื่องดินแดน ซึ่งเกี่ยวข้องกับ
เรื่องการเมือง จะต้องไปพูดที่สมัชชาแห่งชาติพม่า ฝ่ายมอญจึงไม่ยอมรับข้อตกลงใด ๆ (ประเสริฐ
๒๕๔๐: ๖๔)

ต่อมามีการเจรจาอีกเป็นครั้งที่ ๒ ระหว่างวันที่ ๑๘-๒๘ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๓๗ ทางพม่ามีเงื่อนไข ๒ ข้อ คือ ประการแรก การหยุดยิง และประการที่สอง การพัฒนาชาติ โดยพม่ายอมให้มอญพัฒนาตนเองได้ส่วนหนึ่ง แต่ต้องร่วมพัฒนากับพม่าอีกส่วนหนึ่ง การเจรจาไม่เป็นที่ตกลง จึงมีการเจรจากันในครั้งที่ ๓ ระหว่างวันที่ ๒๖-๒๗ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๓๗ แต่การเจรจายังไม่มีข้อตกลงใด ๆ ที่ทั้งสองฝ่ายพอใจ ทั้งนี้ทางฝ่ายมอญยกประเด็นความต้องการประชาธิปไตย การให้ความปลอดภัยแก่ผู้อพยพ รวมถึงการพัฒนาและประเด็นอื่น ๆ อีก ๑๔ ข้อ (เสรี และ สมศิริ ๒๕๓๗ : ๘) และเห็นว่า การเจรจายังมีเบื้องหลังเรื่องผลประโยชน์ที่คนไทยกลุ่มหนึ่งพยายามผลักดัน

การเจรจาสันติภาพเพื่อหาข้อตกลงหยุดยิง ประสบผลสำเร็จในครั้งที่ ๔ เมื่อวันที่ ๒๙ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๓๘ เมื่อทางการพม่าส่งนาย คิน หม่อง (Khin Moung) ซึ่งเป็นคนพม่าเชื้อสายมอญและพ่อค้าที่มีอิทธิพลเชื้อชาติคะฉิ่นชื่อ ชุนเมียดมาเป็นผู้ประสานงาน นาย คิน หม่อง เป็นบุคคลที่ผู้นำมอญยอมรับ เนื่องจากเป็นผู้สมัครรับเลือกตั้งในนาม "พรรคมอญเสรี" ที่ได้รับชัยชนะ แต่ต่อมาถูกรัฐบาลทหารพม่าจับกุมข้อหาเกี่ยวกับ ออง ซาน ซู จี (Aung San Suu Kyi) (ประเสริฐ ๒๕๔๐ : ๖๔) มาเกลี้ยกล่อม นาย สเว จิน ที่แหล่งพำนักครั้งสุดท้ายในป่าตรงเขตแดนไทย-พม่าที่ปะเยอ (ข่าวสารมอญ เม.ย. ๒๕๔๔ : ๑)

การเจรจาเริ่มขึ้นเมื่อรัฐบาลพม่านำเครื่องบินมารับผู้แทนพรรคมอญใหม่ที่ด่านพระเจดีย์สามองค์ ผู้แทนมอญประกอบด้วย นาย ทิน (Nai Tin) รองประธานพรรคฯ นาย ร็อด ซะ (Nai Rot Sa) เลขาธิการพรรคฯ นาย ติน ออง (Nai Tin Aung) ฝ่ายการต่างประเทศ และคณะผู้แทนจำนวน ๒๗ คน เดินทางไปเจรจากับผู้แทนพม่าที่เมืองมะละแหม่ง ส่วนผู้แทนฝ่ายพม่า ได้แก่ พลโท ชินยูน เลขาธิการคนที่ ๑ ของรัฐบาลพม่า เป็นผู้นำ พลตรี เก๊ท เซ่ง ตัวแทนฝ่ายพม่า แม่ทัพภาคตะวันออกเฉียงใต้ ประจำเมืองมะละแหม่ง พร้อมทั้งคณะผู้แทนทหารและรัฐมนตรีพม่า จำนวน ๑๒ คน พิธีตกลงกระทำเป็นการเมื่อวันที่ ๒๙ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๓๘ (ประเสริฐ ๒๕๔๐ : ๖๕)

ตามข้อตกลงระหว่างกัน ทางรัฐบาลพม่ายอมให้มอญปกครองในท้องถิ่นที่มีประชากรมอญอยู่ สามารถใช้ธงชาติมอญในพื้นที่ของมอญได้ ในโอกาสพิธีกรรมระหว่างมอญกับพม่าให้ใช้ธงชาติทั้งสองคู่กัน อนุญาตให้ฝ่ายมอญทำการประมงในน่านน้ำทะเลอันดามัน ซึ่งจะกำหนดขอบเขตไมล์ทะเล ซึ่งกันและกันในโอกาสหน้า และอนุญาตการทำป่าไม้ แร่ธาตุ ตลอดจนทรัพยากรธรรมชาติต่าง ๆ ในเขตรับผิดชอบของมอญทั้งหมด โดยแจ้งให้รัฐบาลกลางทราบ เพื่อออกสิทธิบัตร หรือสัมปทานนั้น ๆ ให้ถูกต้องตามข้อตกลง และได้รับสิทธิประโยชน์ต่าง ๆ ในฐานะพลเมืองที่พึงได้ สิทธิในที่อยู่อาศัย การจัดสรรที่ทำกิน รัฐบาลพม่าจะไม่เกณฑ์ลูกหาบ หรือแรงงานสร้างทางรถไฟ โดยปราศจากค่าแรง ถ้ามีการเกณฑ์แรงงานต้องจ่ายค่าตอบแทน

กองกำลังฝ่ายมอญยังคงอยู่ สามารถเคลื่อนย้ายกองกำลังของมอญได้ และจะปลดอาวุธซึ่งกันและกัน เมื่อฝ่ายหนึ่งเข้าพื้นที่อีกฝ่ายหนึ่ง และฝ่ายมอญไม่ต้องมอบอาวุธให้รัฐบาลพม่า

ขณะที่บรรดาเจ้าหน้าที่หนุ่มไฟแรงใน สมช. มักจะกล่าวถึงผลงานให้เกิดการเจรจาหยุดยิงระหว่างรัฐบาลทหารพม่ากับชนกลุ่มน้อยอย่างภาคภูมิใจ แต่ในสายตาของชนกลุ่มน้อยโดยเฉพาะชาวมอญและกะเหรี่ยงแล้ว กลับมองเห็นว่านโยบายของไทยเกี่ยวพัน ช้องแวมกับผลประโยชน์ทางธุรกิจมากกว่าเรื่องของความมั่นคง (อวยพร ๒๕๓๗ : ๔๐)

ความสำเร็จครั้งใหญ่คราวนี้มีผลทำให้นักต่อสู้เพื่อชนชาติมอญเปลี่ยนฐานะ เปลี่ยนอุดมการณ์การกู้ชาติ แปรสภาพมาเป็น "บริษัท รามัญญา อินเตอร์เนชั่นแนล จำกัด" ที่มีโครงการหารายได้จากการเก็บค่าผ่านทางถนนสายด่านพระเจดีย์สามองค์ไปเมืองธันบิวชาดต์เชื่อมกับเมืองมะละแหม่ง รวมทั้งร่วมดำเนินการโครงการปรับปรุงโรงงานปูนซีเมนต์เก่าของอังกฤษ โครงการพัฒนาท่าเรืออุตสาหกรรมการเกษตรและการประมงอีกด้วย ทั้งนี้บรรดาผู้มีส่วนร่วมในการเจรจาให้ชาวมอญกู้ชาติแปรสภาพเป็นนักธุรกิจไปนั้น ได้มีบทบาทในการถือหุ้นบริษัทสำคัญ ๆ หลายต่อหลายบริษัท มีนายทหารระดับพลเอกของไทยที่เป็นตัวสำคัญในการทวงลายอุดมการณ์กู้ชาติของมอญอิสระมากกว่า ๔๐ ปี ได้เป็น "หุ้นส่วนสำคัญ" ในกิจการลงทุนในพม่าในเวลาต่อมาจนแทบจะนับบริษัทไม่ได้ พลเรือนนักเจรจาตัวสำคัญที่ไหลเข้าไปปรากฏตัวโดยไม่มีฐานะรองรับในหน่วยงานสภาความมั่นคงแห่งชาติ พัฒนาตัวเองเป็นเจ้าของธุรกิจก่อสร้างขนาดใหญ่ในพม่าและธุรกิจก่อสร้างถนนมีกำไรมากพอที่จะเป็นผู้สนับสนุนพรรคการเมืองใหญ่ในการเลือกตั้งแต่ละครั้งที่ผ่านมา (หิมงาน "อาทิตย์รายสัปดาห์" ๒๕๓๙ค : ๑๙)

ปัญหาสังคมทวีความรุนแรงมากขึ้น

ชาวมอญอพยพพลหลังไหลเข้ามาสู่ประเทศไทย ด้วยสาเหตุความไม่สงบภายในประเทศ และปัญหาเศรษฐกิจ อันเป็นผลกระทบจากการสร้างทางรถไฟและท่อส่งก๊าซธรรมชาติ ชาวมอญทั้งบริเวณชายแดนไทย-พม่า และชาวมอญที่ลักลอบเข้าเมืองมาอาศัยอยู่ตามเมืองต่าง ๆ ไม่ได้ได้รับการคุ้มครองตามกฎหมาย เพราะทางรัฐบาลไทยถือว่าเป็นผู้เข้าเมืองโดยผิดกฎหมาย ดังนั้น จึงก่อให้เกิดปัญหาทางสังคมขึ้นหลายประการ ได้แก่ ปัญหาโสเภณี ปัญหาแรงงาน และปัญหาสุขภาพอนามัย

๑. ปัญหาโสเภณี

ชาวมอญที่อพยพเข้ามาขายแรงงานในประเทศไทยมีทั้งหญิง ชาย และเด็ก โดยเฉพาะผู้หญิง และเด็กสาว จะถูกล่อลวงให้ขายตัว ปัญหาโสเภณีเป็นปัญหาสำคัญในสังคมไทยมาตลอดเมื่อไทยต้องพบปัญหาการนำเข้าโสเภณีจากพม่าอีก จึงทำให้เกิดความเสื่อมทราม และปัญหาด้านศีลธรรมให้สังคมไทยมากยิ่งขึ้น

โสเภณีจากพม่าเป็นบริการทางเพศที่ขยายกิจการไปในเมืองใหญ่ ๆ เป็นจำนวนมาก เช่น กรุงเทพมหานคร หาดใหญ่ เชียงใหม่ เชียงราย นครราชสีมา สุพรรณบุรี ระนอง ชลบุรี ตราด เป็นต้น ปัญหาโสเภณีนอกจากจะสร้างความเสื่อมโทรมทางศีลธรรมแล้ว ยังเป็นต้นเหตุที่ทำให้เกิดปัญหาด้านอื่น ๆ ตามมา เช่น การแพร่เชื้อเอชไอวี และปัญหาอาชญากรรม (ประเสริฐ ๒๕๔๐ : ๘๗)

๒. ปัญหาแรงงานต่างชาติ

ผู้อพยพพม่าสัญชาติมอญ กะเหรี่ยง และไทยใหญ่ จำนวนมากกระจายเข้าสู่ระบบแรงงานเถื่อนในธุรกิจอุตสาหกรรมหลายชนิด เนื่องจากมีความต้องการแรงงานต่างชาติเหล่านี้ เพราะนายจ้างสามารถว่าจ้างในอัตราต่ำกว่าครึ่งหนึ่งของค่าแรงขั้นต่ำที่รัฐบาลกำหนด

แรงงานจากผู้อพยพกระจายไปในเมืองใหญ่ เช่น กรุงเทพมหานคร มักจะหลบการจับกุมจากเจ้าหน้าที่ โดยมีนายหน้าค้าแรงงานช่วยเหลือ ส่วนใหญ่จะทำงานรับจ้างเป็นกรรมกรก่อสร้างอาคารของเอกชน และพักอาศัยอยู่เป็นกลุ่ม ๆ บางส่วนเข้าไปทำงานเป็นกรรมกรแถวท่าเรือในจังหวัดชายทะเล และบางส่วนเป็นกรรมกรของเรือประมง จังหวัดระนองเป็นจังหวัดหนึ่งที่รับเอาแรงงานต่างชาติชาวมอญเข้าไปเป็นแรงงานในการประมง โรงงานผลิตอาหารกระป๋อง ธุรกิจโรงแรม การค้าขาย และบริการทางเพศ ผู้อพยพเหล่านี้แม้จะเข้าเมืองโดยผิดกฎหมาย แต่ได้รับการคุ้มครองจากธุรกิจ นับว่าเป็นการแย่งอาชีพจากคนไทย และยังเป็นที่มาของปัญหาอื่น ๆ ตามมา เช่น ปัญหาโรคติดต่อ ปัญหาแหล่งเสื่อมโทรม และปัญหาอาชญากรรม

โดยเฉพาชาวมอญที่ลักลอบเข้าเมืองอย่างผิดกฎหมาย บางส่วนได้เข้ามาก่ออาชญากรรม และรับจ้างใช้แรงงานภายใต้การให้ที่พักพิงของนายทุน และมีการทำลายทรัพยากรธรรมชาติด้วยการบุกรุกตัดไม้ทำลายป่า โดยได้รับค่าจ้างจากนายทุน และผู้ประกอบการต่าง ๆ ที่เป็นคนไทย ซึ่งชาวมอญเหล่านี้ไม่ได้คิดอะไรมากกว่า “เลี้ยงชีพไปวัน ๆ” เจ้าหน้าที่ระดับสูงในจังหวัดกาญจนบุรีกล่าวว่า การที่นายทุนนิยมแรงงานมอญก็เพราะว่า ราคาถูก ไม่เกี่ยงงาน นอกจากนั้น นายทุนยังหาที่พักให้แรงงานมอญเหล่านี้ด้วย และยังมีการปกปิด ช่วยเหลือ ซ่อนเร้นผู้หลบหนีเข้าเมืองโดยผิดกฎหมายมาโดยตลอด (ปัญญา ๒๕๓๗ : ๙)

แม้จะมีการตั้งจุดตรวจร่วมกับทหาร ตำรวจ ฝ่ายปกครองขึ้นมาเป็นพิเศษอีก ๒ แห่ง ก็ยังค่อนข้างจะไร้ผล เพราะได้เกิด “ขบวนการค้ามอญ” โดยพ่อค้าทำกันอย่างเป็นล่ำเป็นสัน ขั้นตอนในการเป็นนายหน้าเริ่มจากไปรับ “ออร์เดอร์ (ใบสั่ง)” มาจากโรงงาน เรือประมง ผู้รับเหมาก่อสร้าง ร้านค้า รวมไปถึงเกษตรกร แล้วมีการเรียกเก็บ “ค่าหัวคิว” จากนายทุนที่ต้องการ “แรงงานมอญ” เพื่อนำเข้ามาทำงานในเขตจังหวัดกาญจนบุรีและจังหวัดใกล้เคียงเป็นรายหัว ๆ ละ ๑,๐๐๐ บาทขึ้นไป นายทุนได้รับความร่วมมืออย่างได้จากเจ้าหน้าที่รัฐในการ “ค้าขายแรงงานมอญ” (ปัญญา ๒๕๓๗ : ๙)

๓. ปัญหาสุขภาพอนามัย

วิถีชีวิตของผู้อพยพบริเวณชายแดนตั้งอยู่บนความไม่แน่นอน เพราะหากระเบียงการ
ปราบปรามจากกองกำลังของรัฐบาลทหารพม่า ถูกรัฐบาลไทยเข้าควบคุมและผลักดันให้ออกไป
นอกเขตแดนไทย บริเวณที่พักอาศัยจึงเป็นที่พักชั่วคราว อยู่กันอย่างแออัด ได้รับสารอาหารไม่
เพียงพอ ขาดแคลนน้ำดื่มทำให้ทำให้การประกอบอาชีพไม่มั่นคง และยังไม่มีความรู้ในการป้องกัน
สุขภาพอนามัยของตนเอง ความทุรกันดารของพื้นที่ชายแดนเป็นแหล่งชุมชุมของโรคหลายชนิด
โรคที่ระบาดอยู่ในท้องถิ่นโดยทั่วไป ได้แก่ มาลาเรีย โรคทางเดินอาหาร อหิวาตกโรค โรคเท้าช้าง
และไข้หวัดใหญ่ สำหรับโรคที่ต้องควบคุมโดยเฉพาะโรคของเด็ก ได้แก่ โรคคอตีบ ไอกรน
บาดทะยัก และโปลิโอ เนื่องจากเด็กเหล่านี้ไม่ได้รับการฉีดวัคซีนมาก่อน โรคบาดทะยักในประเทศ
ไทยหมดแล้ว แต่อาจจะกลับมาอีก โดยผู้อพยพเป็นผู้นำเข้ามา โรคเท้าช้างพบในผู้ป่วยจากชาย
แดนโดยเฉพาะชาวมอญ

การคัดค้านการสร้างท่อก๊าซจากประชาชนไทย

เหตุผลของฝ่ายคัดค้านให้ระงับโครงการท่อส่งก๊าซธรรมชาติไทย-พม่าเพื่อทบทวนใหม่ มี
ดังนี้

๑. ก๊าซพม่าที่ไม่มีใครต้องการ

ประเทศไทยใช้ก๊าซธรรมชาติที่ผลิตจากอ่าวไทยมาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๒๔ โดย ๘๕
เปอร์เซ็นต์ของก๊าซที่ผลิตได้นั้นนำไปใช้ในการผลิตกระแสไฟฟ้า ส่วนที่เหลือส่งขายให้ภาคอุตสาหกรรม
ของเอกชน ก๊าซธรรมชาติมีข้อดีหลายอย่าง คือ เป็นเชื้อเพลิงที่สะอาดที่สุดในกลุ่มเชื้อเพลิง
ปิโตรเลียมด้วยกันทั้งยังราคาถูกกว่า และเมื่อนำไปผลิตกระแสไฟฟ้าก็ก่อมลพิษน้อยกว่าการใช้
เชื้อเพลิงประเภทน้ำมันหรือถ่านหิน และที่สำคัญ ก๊าซจำนวนมหาศาลจากอ่าวไทยนี้จะทำให้
ประเทศไทยสามารถพึ่งตัวเองได้ในเรื่องพลังงาน ไม่ต้องนำเข้าจากต่างประเทศ (กุลธิดา ๒๕๔๑ :
๘๑)

นับจากนั้นมาภาคอุตสาหกรรมของประเทศไทยก็โตเอา ๆ เมื่อมีพลังงานป้อนให้อย่างอัม
หมีพื้มัน เมื่ออุตสาหกรรมโตขึ้นเรื่อย ๆ ก็ยังต้องการพลังงานมากขึ้น จนในที่สุดรัฐวิสาหกิจที่เกี่ยวข้อง
กับการพลังงานทั้ง ปตท. และ กฟผ. ก็ป่าวประกาศว่าพลังงานที่มีอยู่ในประเทศไม่เพียงพออีก
ต่อไปอีกแล้ว และก๊าซจากพม่าซึ่งจะทำให้เราได้พลังงานเท่ากับอ่าวไทยอีกหนึ่งอ่าวและนำมาผลิต
ไฟฟ้าได้เทียบเท่ากับเชื้อเพลิง ๑๖ เชื้อน ก็กลายมาเป็นคำตอบ ประกอบกับการไฟฟ้าฝ่ายผลิตได้
คิดแผนการผลิตไฟฟ้าระยะยาวถึง ๑๗ ปี (พ.ศ. ๒๕๓๘-๒๕๕๔) เพื่อรองรับความเติบโตด้าน
เศรษฐกิจ โดยมีโรงไฟฟ้าพลังความร้อนร่วมที่ราชบุรีซึ่งมีกำลังการผลิตถึง ๔,๖๐๐ เมกะวัตต์เป็น
โครงการหลัก ซึ่งคณะรัฐมนตรีก็ให้ความเห็นชอบในทันทีเมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๖ พร้อมกับสั่งการให้
ปตท. เร่งนำก๊าซธรรมชาติจากแหล่งยานาดาและเยตากุนของสหภาพพม่าที่รัฐบาลเคยไปเจรจาไว้

เมื่อสามปีก่อนมาบ่อนโรงไฟฟ้าราชบุรี ซึ่งตามแผนเดิมจะสร้างเสร็จประมาณกลาง พ.ศ. ๒๕๔๑ (กุลธิดา ๒๕๔๑ : ๘๒)

พิภพ อุดมอิทธิพงศ์ จากกลุ่มศึกษาพลังงานทางเลือกเพื่ออนาคตที่ยั่งยืน ได้ให้การต่อคณะกรรมการแก้ไขปัญหakerณีทอส่งก๊าซฯ ถึงข้อสังเกตและข้อเสนอต่อปัญหาทอส่งก๊าซไทย-พม่า ในประเด็นที่เกี่ยวกับเศรษฐกิจและพลังงาน เมื่อวันที่ ๑๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๔๑ สรุปได้ว่า เงื่อนไขที่ กรม. มีมติให้ ปตท. เร่งจัดหาก๊าซธรรมชาติจากพม่า เมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๖ เกิดจากประเทศไทยขณะนั้นกำลังมีการพัฒนาด้านอุตสาหกรรมอย่างรวดเร็ว แต่สภาพการณ์ตอนนี้เปลี่ยนไปแล้ว เพราะเศรษฐกิจของไทยที่ถดถอยในปัจจุบัน ทำให้ความต้องการพลังงานลดลงไปโดยปริยาย ขณะเดียวกัน ในช่วง พ.ศ. ๒๕๓๘-๒๕๔๐ รัฐบาลโดย กฟผ. สามารถหาซื้อแหล่งไฟฟ้าจากภาคเอกชนได้มากมาย อีกทั้งโครงการจัดการด้านการใช้ไฟฟ้า (Demand Side Management: DSM) ที่ดำเนินการมาอย่างต่อเนื่องก็สามารถประหยัดพลังงานไฟฟ้าอย่างได้ผล การกู้เงินจำนวนมากจากต่างประเทศถึง ๑๐ เพอร์เซ็นต์ของหนี้ทั้งหมดของประเทศเพื่อมาทำโครงการที่ไม่เป็นที่ต้องการเช่นนี้ ไม่น่าจะเป็นเรื่องที่ถูกต้อง (อิทธิฤทธิ์ ๒๕๔๑ : ๒๔)

เช่นเดียวกับคำพูดของ ปตท. ที่พิภพ ธงไชย แกนนำองค์กรพันธมิตรคัดค้านโครงการนี้ยกขึ้นมาอ้างว่า ถ้าก๊าซนี้ส่งมาไม่ได้ไฟฟ้าจะดับทุก ๗ วัน ทั้ง ๆ ที่ใน พ.ศ. ๒๕๔๑ ประเทศไทยมีกำลังสำรองไฟฟ้าอยู่มากกว่า ๑๐ เพอร์เซ็นต์ และ ๖๐ เพอร์เซ็นต์ของไฟฟ้าก็ส่งให้ภาคอุตสาหกรรมและธุรกิจ เพียง ๒๐ เพอร์เซ็นต์เท่านั้นที่ส่งไปยังบ้านเรือน

จากการประมาณปริมาณไฟฟ้าสำรองใน พ.ศ. ๒๕๔๔ จะเกินความต้องการอยู่ถึง ๕,๐๐๐ เมกะวัตต์ นอกจากนี้ยังมีการพัฒนาแหล่งก๊าซธรรมชาติอื่น ๆ ในอ่าวไทยเพิ่มเติม (เช่น แหล่งบงกช โดยบริษัทโทเทล) และแผนการเพิ่มปริมาณการผลิตก๊าซธรรมชาติของบริษัทยูโนแคล ผู้รับสัมปทานชุดเจาะก๊าซรายใหญ่ รวมทั้ง ปตท. ยังมีแผนการซื้อก๊าซธรรมชาติจากอินโดนีเซีย (แห่งนาทูนา) และหลุมพัฒนาร่วม (Joint Development Area: JDA) ของบริษัทปิโตรนาส มาเลเซีย ทั้งหมดนี้ยังไม่ทำให้ กฟผ. และ ปตท. เกิดความรู้สึกมั่นคงทางพลังงานอีกหรือ และที่สำคัญคือ ความไม่เหมาะสมกับสภาพเศรษฐกิจที่กำลังถดถอยอยู่ในขณะนี้ต่อการกู้เงินตราต่างประเทศเข้ามาลงทุนในการสร้างทอส่งก๊าซ ๑๒,๙๒๗ ล้านบาท ขณะที่โรงไฟฟ้าขนาด ๔,๖๐๐ เมกะวัตต์ของ กฟผ. ก็ใช้งบประมาณสูงถึง ๑๒๐,๐๐๐ ล้านบาท

บทเรียนจากวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจ จนทำให้ต้องอาศัยกู้เงินจาก IMF พยุงฐานะทางเศรษฐกิจมิให้ตกลงเหวกว่าที่เป็นอยู่หลังเศรษฐกิจฟองสบู่แตกสลายลง น่าจะเป็นโอกาสที่รัฐบาลจะทบทวนแนวทางการพัฒนาที่เน้นการใช้พลังงานอย่างมากมาว่ามีความเหมาะสมอยู่หรือไม่ และการดำเนินโครงการขนาดใหญ่ต่อไปโดยไม่สนใจกับภาวะขาดทุน และภาระหนี้ที่จะเกิดขึ้นในระยะยาวของหน่วยงานทั้งสองคือ ปตท. และ กฟผ. มีความถูกต้องชอบธรรมแล้วหรือ

๒. ปตท. ปกปิดสัญญาที่ไม่เป็นธรรม

ตลอดเวลาที่มีการประท้วงคัดค้านโครงการนี้อย่างต่อเนื่อง ปตท. ยื่นกรณานฎีกาที่จะเปิดเผยสัญญาของโครงการนี้ให้สาธารณชนรับรู้ร่วมกัน โดยอ้างว่าเป็นสัญญาทางธุรกิจที่มีการตกลงเรื่องราคา เป็นความลับที่จะต้องรักษาไว้ระหว่างคู่สัญญาและในสัญญาซื้อขายก๊าซก็กำหนดตายตัวว่า โครงการจะต้องเสร็จภายในวันที่ ๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๔๑ หากโครงการสร้างเสร็จไม่ทันตามกำหนด ต้องจ่ายค่าปรับให้ฝ่ายพม่าวันละ ๑ ล้านดอลลาร์สหรัฐ (อิทธิฤทธิ์ ๒๕๔๑ : ๒๔)

ด้วยการรุกหนักของฝ่ายคัดค้านในประเด็นขอให้ ปตท. เปิดเผยสัญญา ทำให้นายกรัฐมนตรีมีคำสั่งให้แต่งตั้งคณะกรรมการพิจารณากฎหมายขึ้นมา ๑๐ คน โดยให้ฝ่ายอนุรักษ์และฝ่าย ปตท. เสนอตัวผู้ที่จะมาทำหน้าที่เป็นกรรมการพิจารณาสัญญา ซึ่งมีประเด็นสำคัญ ๒ ข้อคือ สัญญาที่ทำให้เปิดโอกาสให้นายกรัฐมนตรีสั่งให้หยุดการก่อสร้างโครงการไว้ก่อน โดยถือว่าเป็นเหตุสุดวิสัยที่จะทำให้ ปตท. รอดพ้นจากการถูกผู้รับเหมาและผู้ขายปรับได้หรือไม่ อีกประเด็นก็คือ สัญญานี้ ปตท. มีข้อได้เปรียบเสียเปรียบอย่างไร

พนัส ทัศนียานนท์ ผู้เชี่ยวชาญด้านกฎหมายสิ่งแวดล้อมซึ่งเป็นหนึ่งในคณะกรรมการพิจารณากฎหมายกล่าวว่า ในประเด็นแรกนั้นจากการพิจารณาสัญญาการก่อสร้างกับผู้รับเหมา กรรมการมีความเห็นค่อนข้างตรงกันคือ การสั่งการของนายกรัฐมนตรีให้หยุดการก่อสร้างโครงการชั่วคราว ถือว่าเข้าข่ายเป็นเหตุสุดวิสัย เพราะถือเป็นการใช้อำนาจของรัฐบาล (The exercise of civil authority) ปตท. จึงไม่ต้องถูกผู้รับเหมาวางท่อปรับ

แต่เมื่อพิจารณาสัญญาซื้อขายก๊าซที่ ปตท. ทำไว้กับผู้ขาย ซึ่งมีคำว่าเหตุสุดวิสัยระบุอยู่ในสัญญาข้อ ๑๖ โดยใช้คำว่า Act of Government นั้น ความเห็นของนักกฎหมายมีความเห็นแตกออกเป็น ๒ ฝ่าย ฝ่าย ปตท. บอกว่า สัญญานี้มีลักษณะเป็น Take or Pay คือ จะรับก๊าซหรือไม่รับ ปตท. ก็ต้องจ่ายเงิน เพราะสัญญาของ Take or Pay นี้ ความสำคัญอยู่ที่วันส่งมอบวันแรก ซึ่งเรียกว่า Date of Commencement of Delivery ซึ่งในสัญญากำหนดไว้ว่าเป็นวันที่ ๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๔๑ ดังนั้นหาก ปตท. ไม่รับก๊าซในวันนี้ก็ต้องถูกปรับ ขณะที่นักกฎหมายของกลุ่มอนุรักษ์มีความเห็นว่า วันส่งมอบวันแรกนี้ มีกำหนดไว้เพื่อให้มีการทดสอบท่อก๊าซกับอุปกรณ์ต่าง ๆ ทั้งหมดว่าใช้งานได้หรือไม่ โดยตามสัญญาการรับก๊าซเพื่อทดสอบท่อนี้ต้องทำติดต่อกัน ๓ วันหรือ ๗๒ ชั่วโมง ส่วนวันรับก๊าซจริง ๆ นั้น ในสัญญาระบุว่า คือวันที่ ๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๔๑ ดังนั้นหาก ปตท. ไม่รับก๊าซในวันที่ ๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๔๑ ก็ไม่มีผิดอะไร เพราะวัตถุประสงค์ของวันนี้แค่เพื่อการทดสอบ จะทำวันไหนก็ได้ก่อนวันที่ ๑ สิงหาคม ดังนั้นการที่ ปตท. อ้างอยู่ตลอดว่าต้องรับก๊าซวันที่ ๑ กรกฎาคม จึงเป็นการโกหก

ที่สำคัญในสัญญาข้อ ๕.๑ ซึ่งกำหนดวันเริ่มต้นส่งมอบก๊าซนั้น ยังบอกไว้ด้วยว่า วันรับก๊าซนี้อยู่ภายใต้บังคับสัญญาข้อที่ ๑๖ ซึ่งเป็นเรื่องสุดวิสัยนั่นเอง นั่นหมายความว่า วันรับก๊าซที่

กำหนดไว้ในสัญญาข้อ ๕.๑ ก็สามารถเลื่อนได้ถ้าเกิดเหตุสุดวิสัยตามข้อ ๑๖ โดยในข้อ ๕.๑ วรรค ๒ เขียนไว้ชัดเจนคือ เลื่อนไปเท่ากับระยะเวลาที่เกิดเหตุสุดวิสัย จนกว่าเหตุสุดวิสัยนั้นจะสิ้นสุดลง เช่น ถ้าเกิดมีการก่อวินาศกรรมจนกระทั่งท่อเสียหาย กว่าซ่อมเสร็จต้องใช้เวลา ๕ เดือน ไม่มีทางที่จะรับก๊าซได้ในวันที่ ๑ กรกฎาคมอยู่แล้วก็ต้องเลื่อนออกไป

ฝ่ายอนุรักษ์เสนอให้รัฐบาลระงับโครงการนี้ไว้ก่อน เพื่อที่จะให้มีการทบทวนใหม่ในทุก ๆ ด้าน ทั้งในด้านสิ่งแวดล้อม ด้านความต้องการพลังงานว่าเหมาะสมหรือไม่ หรือทางด้านเศรษฐกิจซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงอย่างมากมายมหาศาลในประเทศขณะนี้ ในสายตานักกฎหมายมองว่า ทางกฎหมาย รัฐบาลอาจจะมีการหยิบยกขึ้นมาพิจารณาได้เช่นกัน ถ้าการเปลี่ยนแปลงนี้เป็นการเปลี่ยนแปลงขั้นมูลฐาน (Fundamental Change) ตามหลักกฎหมายเรื่องสัญญาถือว่า คู่สัญญามีสิทธิที่จะขอให้คู่สัญญาอีกฝ่ายหนึ่งร่วมกันพิจารณาปรับเปลี่ยนเงื่อนไขของสัญญาได้ สิ่งนี้นักกฎหมายฝ่ายอนุรักษ์เห็นนี้ ได้รับการคัดค้านจากนักกฎหมายฝ่าย ปตท. อยู่อย่างเดียวว่า เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นไม่สามารถถือเป็นเหตุสุดวิสัยได้ทั้งสิ้น ปตท. ต้องถูกปรับแน่ถ้าไม่สามารถรับก๊าซได้ทันในวันที่ ๑ กรกฎาคม

เมื่อความเห็นแตกออกเป็นอย่างนี้ ประธานคณะกรรมการพิจารณากฎหมายจึงเสนอความเห็นกับนายกรัฐมนตรีว่า ประเด็นนี้ยังมีการโต้แย้งกันอยู่ ในที่สุดคงต้องให้องค์การที่มีอำนาจตามสัญญาเป็นผู้วินิจฉัย นั่นคือต้องมีการตั้งอนุญาโตตุลาการ กรรมการชุดนี้ไม่อยู่ในฐานะที่จะไม่ชี้ขาดอะไรได้

พิภพ ธงไชย กล่าวว่า ปตท. อ้างถ้อยคำนี้มาตลอดว่า เราจะเสียค่าปรับถึงวันละ ๑ ล้านเหรียญ หากมีการชะลอโครงการ เพื่อสร้างความชอบธรรมที่จะประณามฝ่ายต่อต้านโครงการว่าเป็นพวกไม่เห็นแก่ประโยชน์ของประเทศชาติ แต่ความจริงก็คือ ตัวเลข ๑ ล้านเหรียญที่ว่า เป็นค่าปรับนั้นเป็นความเท็จทั้งสิ้น ปตท. ออกมายอมรับในที่สุดว่าเงินที่จะต้องจ่ายนั้นเป็นเพียงค่าดอกเบี้ยของเงินงวดปกติโดยที่ยังไม่ได้รับก๊าซ

ดังนี้แล้ว จึงไม่น่าแปลกใจที่จะปรากฏข้อสังเกตของคณะกรรมการเพื่อแก้ไขปัญหากรณีท่อส่งก๊าซฯ ต่อประเด็นนี้ หลังการรับฟังข้อมูลและความคิดเห็นจากฝ่ายต่าง ๆ ว่า การให้ข้อมูลทางเศรษฐกิจของ ปตท. ก่อนข้างหละหลวมและไม่ครบถ้วน เช่น ใช้คำว่า ค่าปรับในกรณีที่โครงการชะลอไป แทน ภาระดอกเบี้ยที่ต้องจ่าย ทำให้เกิดความสับสนและไม่ไว้วางใจซึ่งกันและกันมากขึ้นโดยไม่จำเป็น นอกจากนี้ ยังมีการใช้ความได้เปรียบของการมีข้อมูลเศรษฐกิจที่เหนือกว่ากดดันให้มีการผลักดันโครงการ เช่น วันที่จ่ายค่าก๊าซ ภาระค่าปรับ ฯลฯ และยังมีการให้ข้อมูลที่คลาดเคลื่อน ทำให้เข้าใจได้ว่าปริมาณก๊าซสำรองจากแหล่งยานาตาทั้งหมดเป็นของไทย ทั้ง ๆ ที่มีข้อตกลงแต่แรกแล้วว่า ทางฝ่ายพม่ามีสิทธิได้ก๊าซประมาณร้อยละ ๑๙

๓. เม็ดเงินจาก ปตท. หนุนสลอร์คซื้ออาวุธมาประชาชนพม่า

โครงการก่อสร้างท่าอากาศยานจากแหล่งยานาตาเป็นโฉมใหม่ของการลงทุนจากต่างชาติ หลังจากที่มีท่าอากาศยานหลายชาติบอยคอตจากเหตุการณ์ปราบปรามจลาจลใน พ.ศ. ๒๕๓๑ โดยประเทศไทย ในฐานะผู้ซื้อก๊าซรายเดียวของโครงการนี้ต้องจ่ายให้ประเทศพม่าเป็นจำนวนเงิน ๔๐๐ ล้านดอลลาร์สหรัฐต่อปี ซึ่งนับว่าเป็นเงินก้อนใหญ่ที่สุดที่พม่าจะได้รับจากต่างชาติ และเป็นที่เชื่อกันว่า สลอร์ดจะนำเงินจำนวนนี้ไปใช้ในการซื้ออาวุธ เพื่อปราบปรามชนพื้นเมืองและผู้ต่อต้านรัฐบาล (อิทธิฤทธิ์ ๒๕๔๑ : ๒๕)

ไทยมีมุมมองต่อเรื่องการลงทุนในพม่าไม่ต่างจากบริษัทข้ามชาติทั้งหลาย นับตั้งแต่รัฐบาลพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ เป็นต้นมา พวกเขามองว่าการลงทุนในพม่าจะนำมาซึ่งการพัฒนาทางการเมือง ส่วนเรื่องการละเมิดสิทธิมนุษยชนนั้นถูกให้คำจำกัดความว่าเป็นเรื่องของ "การเมืองภายในประเทศ" ที่ต่างชาติไม่ควรเข้าไปแทรกแซง นายอรรถพล สรสุชาติ โฆษกของรัฐบาลชวน หลีกภัย พูดกับผู้สื่อข่าวในเซ็นสัญญาซื้อขายก๊าซธรรมชาติระหว่างไทยกับพม่าเมื่อวันที่ ๒ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๓๔ ว่า วันนี้เราลงนามในฐานะผู้ซื้อและพม่าเป็นผู้ขาย หลังจากนั้นแล้วเขาจะนำเงินไปทำอะไรบ้างเป็นเรื่องที่เราไม่เข้าไปเกี่ยวข้อง แม้เราจะไม่เคยเห็นชอบกับการปราบปรามประชาชน แต่นั่นก็ถือเป็นเรื่องภายในของเขา (กุลธิดา ๒๕๔๑ : ๘๓)

การฆ่าฟันชนกลุ่มน้อยของสลอร์ดนั้น เกิดขึ้นก่อนหน้าที่จะมีการวางท่อก๊าซในฝั่งพม่าด้วยซ้ำ และหลังจากเริ่มก่อสร้างท่อส่งก๊าซระยะทาง ๖๓ กิโลเมตรบนฝั่งในเขตพม่า ทั่วโลกก็เริ่มล่วงรู้ถึงการละเมิดสิทธิมนุษยชนขั้นร้ายแรง จากการใช้อำกำลังทหารกวาดล้างชุมชนชาติมอญกะเหรี่ยง และทะวายที่อยู่รัศมี ๕ กิโลเมตรจากแนวท่อก๊าซ พร้อมทั้งประกาศเป็นพื้นที่ควบคุมพิเศษ (Black Area) ชนกลุ่มน้อยที่อยู่ตามแนวท่อก๊าซฝั่งพม่าจำนวนมหาศาลถูกผลักดันจากพื้นที่ด้วยความรุนแรงและเหี้ยมโหด (อิทธิฤทธิ์ ๒๕๔๑ : ๒๕)

บริษัทยูนิแคลของสหรัฐอเมริกาและโทเทลของฝรั่งเศส สองผู้ลงทุนรายใหญ่ในโครงการท่อส่งก๊าซ ต่างถูกกล่าวหาว่าให้การสนับสนุนการละเมิดสิทธิมนุษยชนในพม่าจากทั่วโลก ไทยซึ่งเป็นผู้นำเข้าพลังงานจากพม่าครั้งนี้ ก็ไม่พ้นข้อกล่าวหาในเรื่องการละเมิดสิทธิมนุษยชนของโครงการนี้ ฝ่ายบริหารของ ปตท. ซึ่งแจ้งต่อคณะกรรมการ ที่มีนายอานันท์ ปันยารชุนเป็นประธานว่า ปตท. มีหน้าที่เพียงเป็นผู้หาพลังงานจากแหล่งต่าง ๆ ทั้งในและต่างประเทศเพื่อรองรับในอีก ๓๐-๕๐ ปีข้างหน้า ส่วนในด้านสิทธิมนุษยชนนั้นเป็นหน้าที่ของหน่วยงานรัฐที่ต้องดำเนินการ ทาง ปตท. ไม่ได้ทำ

กลุ่มอนุรักษ์แย่ง ปตท. ที่ปิดความรับผิดชอบว่า บริษัทลูกของ ปตท. คือ บริษัท ปตท. สำรวจและผลิตปิโตรเลียม อินเตอร์เนชันแนล เป็นบริษัทย่อยของบริษัท ปตท. สำรวจและผลิตปิโตรเลียม จำกัด (มหาชน) ซึ่งถือหุ้นใหญ่โดยการปิโตรเลียมแห่งประเทศไทย โดย ปตท. สม. อินเตอร์เนชันแนล เป็น ๑ ใน ๔ บริษัทที่ได้รับสัมปทานจากรัฐบาลพม่า ดังนั้น ปตท. จะปฏิเสธความ

รับผิดชอบในการกระทำของโครงการทอส่งก๊าซในฝั่งพม่าในด้านการละเมิดสิทธิมนุษยชน ด้านศีลธรรม ไม่ได้

ด้านสุลักษณ์ ศิวรักษ์ ประธานสภาภักตยานมิตร ออกมาเรียกร้องให้รัฐบาลไทยยกเลิกสัญญาที่ทำไว้กับสลอร์ค แล้วขอให้ทำสัญญาสามเสาโดยมีเอง ชาน ชู จี ในฐานะผู้นำที่แท้จริงของพม่าร่วมด้วยในการชี้แจงต่อคณะกรรมการแก้ไขปัญหากรณีทอส่งก๊าซฯ ว่า รัฐบาลไทยไม่เคยคำนึงเลยถึงผลได้ผลเสียทางมนุษยธรรม ทางศีลธรรม ทางคุณธรรม และสิทธิมนุษยชน ตลอดจนผลกระทบของสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ รัฐบาลไทยไม่ตระหนักในเรื่องนิติธรรมนี้เลยหรือที่ไปเซ็นสัญญาร่วมกับรัฐบาลอันเลวร้ายและโสมมเช่นสลอร์ค แล้วถ้าสลอร์คมีอันเป็นไป สัญญาที่ไทยเซ็นไว้มิเป็นโมฆะละหรือ

เช่นเดียวกับ อุ ทิน หม่อง วิน รองประธานพันธมิตรประชาธิปไตยแห่งพม่า กล่าวไว้ในการอภิปรายเรื่อง “ประชาธิปไตยกับการค้าในพม่า” ไปในทิศทางเดียวกันว่า ถ้ามีคำถามว่า บริษัทไทยควรจะลงทุนหรือทำธุรกิจกับสลอร์คหรือไม่ คำตอบคือไม่ รัฐบาลสลอร์คยึดอำนาจมาจากฝ่ายที่ได้รับการเลือกตั้งเมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๑ ไม่มีสิทธิ์ใด ๆ ที่จะเอาป่าไม้มาขายให้นักธุรกิจไทย ไม่มีสิทธิ์ใด ๆ ที่จะเอาปลาในน้ำมาขายหรือมาวางท่อก๊าซ

๔. การทำลายป่า

คณะรัฐมนตรีสมัยชวน ๑ อนุมัติโครงการเมื่อวันที่ ๒ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๓๘ และได้เริ่มศึกษาผลกระทบสิ่งแวดล้อมเมื่อต้นปี ๒๕๓๙ แล้วจึงเริ่มดำเนินโครงการเดือนพฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๓๙ การอนุมัติโครงการก่อนการจัดทำผลกระทบสิ่งแวดล้อมในลักษณะนี้ จึงเข้าข่ายเป็นความผิดตามกฎหมายพระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๓๕ (อธิฤทธิ ๒๕๔๑ : ๒๗)

กรม. สมัยนายบรรหาร ศิลปอาชา มีมติเห็นชอบในหลักการโครงการทอส่งก๊าซธรรมชาติ และผ่อนผันให้ใช้พื้นที่ลุ่มน้ำชั้น ๑ เอ เพราะพื้นที่ที่ต้องตัดผ่านมีสภาพเป็นป่าเสื่อมโทรม พร้อมทั้งเร่งรัดให้สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม (สผ.) พิจารณารายงานผลกระทบสิ่งแวดล้อมโดยด่วน

มติคณะรัฐมนตรีวันที่ ๒๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๔๐ ของรัฐบาลพลเอกชวลิต ยงใจยุทธ ก็ได้อนุญาตตามข้อเสนอของกระทรวงอุตสาหกรรมให้เพิกถอนพื้นที่ในเขตอุทยานแห่งชาติไทรโยค บริเวณที่ ปตท. จะวางท่อก๊าซ รวมถึงผ่อนผันให้ ปตท. เข้าดำเนินการก่อสร้างและให้องค์การอุตสาหกรรมป่าไม้ (ออป.) เข้าทำไม้ในบริเวณดังกล่าว

หลังจากมีการเรียกร้องจากฝ่ายอนุรักษ์ให้นายกรัฐมนตรีแถลงผลการตัดสินใจหลังจากที่คณะกรรมการเพื่อแก้ไขปัญหากรณีทอส่งก๊าซฯ ได้มีเอกสารสรุปความเห็นเสนอต่อนายกรัฐมนตรีไปแล้วในวันที่ ๒๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๔๑ ปลายเดือนมีนาคมนายกรัฐมนตรีและคณะได้ขึ้น

เฮลิคอปเตอร์บินตรวจแนวท่อก๊าซเหนือผืนป่าห้วยเขย่งตรงจุดก่อสร้างที่จุด KP27 ที่มีความขัดแย้ง เมื่อเสร็จสิ้นการตรวจป่า นายชวน หลีกภัย กลับอนุมัติให้ ปตท. เร่งดำเนินโครงการวางท่อส่งก๊าซต่อไปให้เสร็จ โดยให้เหตุผลว่า โครงการวางไว้นานและดำเนินการไปมากแล้ว นอกจากนั้นยังระบุว่าไม่มีปัญหาสิ่งแวดล้อม เพราะวางท่อผ่านป่าเสื่อมโทรม ซึ่งจะให้ ปตท. ปลูกป่าทดแทน ๓๐,๐๐๐ ไร่

การตัดสินใจสั่งการเดินหน้าโครงการของนายกรัฐมนตรีนายชวน หลีกภัย จากการฟังคำชี้แจงเพียงด้านเดียวของผู้ว่าราชการจังหวัดกาญจนบุรีและเจ้าหน้าที่ โดยไม่สนใจไปดูพื้นที่จริงและรับฟังการชี้แจงจากฝ่ายอนุรักษ์ที่เตรียมการรออยู่ในพื้นที่ ไม่สนใจนำข้อมูลและข้อเสนอแนะของคณะกรรมการแก้ไขปัญหาคาถาที่ท่อส่งก๊าซฯ ที่สรุปชัดเจนว่า การจัดทำรายงานประเมินผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมของโครงการนี้เป็นไปอย่างไม่โปร่งใส ปราศจากการมีส่วนร่วมของประชาชนและไม่รอบด้าน ในขณะที่สถานการณ์ต้องการรายละเอียดในการตัดสินใจ และใคร่ครวญผลกระทบที่เกิดขึ้นต่อสิ่งแวดล้อมอย่างยิ่ง

ขนาดอาจารย์จากหลายมหาวิทยาลัย ซึ่งได้ลงสำรวจพื้นที่ก่อสร้างท่อก๊าซบริเวณจุดปิดป่าของกลุ่มอนุรักษ์กาญจน์ เพื่อเรียกร้องให้มีการแก้ไขความขัดแย้งโดยการทำให้มีการประชาพิจารณ์ เมื่อต้นเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๔๑ ให้ความเห็นถึงความอุดมสมบูรณ์ของป่าแถบบริเวณนั้นว่า ที่ ปตท. อ้างว่าป่าบริเวณก่อสร้างเสื่อมโทรมนั้น แท้จริงเป็นป่าที่กำลังจะฟื้นตัว ผืนป่าห้วยเขย่งและอุทยานแห่งชาติไทรโยคเป็นส่วนหนึ่งของระบบนิเวศของผืนป่าตะวันตกของประเทศไทยที่ติดกับชายแดนพม่า เนื่องจากผืนป่าตะวันตกนับแต่จังหวัดตากลงมาผ่านกาญจนบุรีลงไปถึงราชบุรีมีแนวเขานินปูนที่โผล่สูงชันสลับซับซ้อน (Carts) เป็นแนวปะทะลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ ประกอบกับลักษณะภูมิอากาศเฉพาะถิ่น ทำให้เกิดระบบนิเวศย่อยสลับกันไป ลักษณะของระบบนิเวศที่หลากหลายและพิเศษเช่นนี้ได้ทำให้เกิดชนิดพันธุ์สัตว์ที่พบเฉพาะถิ่น (Endemic Species) ไม่พบในที่อื่น ๆ ในโลก เช่น ปูราชินีและค้างคาวกิตติ เป็นต้น ซึ่งนับว่าป่าแถบนี้มีความสำคัญระดับโลกเลยทีเดียว

กลุ่มอนุรักษ์แถลงจุดยืนว่า ป่าห้วยเขย่งมีความสมบูรณ์เป็นอย่างดี มีทั้งส่วนที่เป็นวนอุทยานแห่งชาติและป่าสงวนฯ ซึ่งเตรียมประกาศเป็นเขตอุทยานแห่งชาติทองผาภูมิอันเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์เลี้ยงลูกด้วยนมอย่างน้อย ๑๒๐ ชนิด คิดเป็นจำนวน ๔๕% ของสัตว์เลี้ยงลูกด้วยนมทั้งหมดของประเทศไทย และคิดเป็น ๓๓% ของสัตว์บกทั้งหมดในเอเชียอาคเนย์ ทั้งยังเป็นถิ่นกำเนิดของสัตว์หายากอย่างค้างคาวกิตติ ซึ่งเป็นสัตว์เลี้ยงลูกด้วยนมขนาดเล็กที่สุดในโลกและไม่อาจพบได้ที่อื่น

รายงานผลกระทบสิ่งแวดล้อมหรืออีไอเอ (Environmental Impact Assessment: EIA) ของโครงการท่อส่งก๊าซธรรมชาติจากแหล่งยานาดา สทภาพพม่า ของ ปตท. ระบุว่า มีการศึกษา

เส้นทางวางท่อก๊าซทั้งหมดสามทาง โดยเส้นทางที่คณะผู้ศึกษาระบุว่าเหมาะสมที่สุดก็คือทางเลือกที่ ๑ ซึ่งผ่านพื้นที่ป่าอนุรักษ์ ๒๖ กิโลเมตรและพื้นที่ป่าลุ่มน้ำชั้น ๑ เอ ประมาณ ๑๘ กิโลเมตร ในเขตจังหวัดกาญจนบุรี ขั้นตอนการวางท่อก๊าซจะเริ่มต้นด้วยการตัดฟันต้นไม้ที่อยู่ตามแนวท่อ เพื่อเปิดหน้าดินเป็นบริเวณกว้าง ๒๐ เมตร (ภายหลังวิศวกร ปตท. บอกว่าการวางท่อก๊าซในเขตป่าจะเปิดหน้าดินกว้างเพียง ๑๒ เมตร เพื่อลดผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อม ใช้รถแบ็กโฮ (Backhoe) ขุดดินลึกลงไป ๑-๒ เมตร แต่ถ้าบริเวณนั้นเป็นหินก็จะต้องระเบิดก่อนจึงจะขุดได้ จากนั้นวางท่อส่งก๊าซขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง ๔๒ นิ้ว ยาว ๑๒ เมตร หนาประมาณ ๑๗ มิลลิเมตร และหนักท่อนละ ๑ ตันลงไปทีละท่อน ๆ ตลอดเส้นทาง แล้วจึงฝังกลบให้เหมือนเดิม (กฎกติกา ๒๕๔๑ : ๗๖)

รายงานของ ปตท. ฉบับเดียวกันนี้พูดถึงผลกระทบจากการวางท่อก๊าซต่อระบบนิเวศว่าทำให้เกิดการชะล้างหน้าดินในเขตลุ่มน้ำชั้น ๑ เอ และ ๑ บี ทำให้สูญเสียพื้นที่ป่าดินแล้งที่มีความอุดมสมบูรณ์ เปลี่ยนแปลงพื้นที่ที่มีคุณค่าทางระบบนิเวศสูงให้กลายเป็นบริเวณที่มีคุณค่าทางระบบนิเวศต่ำ การตัดต้นไม้ตลอดแนวท่อส่งก๊าซที่ผ่านเขตอุทยานแห่งชาติทองผาภูมิจะรบกวนพื้นที่ที่มีความสำคัญต่อการอนุรักษ์และแนวถนนตรวจการณ์ท่อก๊าซจะเป็นอุปสรรคในการย้ายถิ่นฐานของสัตว์ป่าหลายชนิด โดยเฉพาะสัตว์จำพวกลิงและกระรอกบิน สัตว์ป่าชนิดสำคัญที่พบบริเวณแนวท่อและป่าข้างเคียง ได้แก่ ช้างป่า ไก่ฟ้า เก้ง นกกายัง เหยี่ยว ค้างคาวกิตติ แม่นใหญ่ อีเห็นเครือ หมีควาย นกเงือกเขานินปูน กวางป่า ปูราชีนีหรือปูสามสี

รายงานผลกระทบสิ่งแวดล้อมของโครงการท่อส่งก๊าซฯ นี้ทาง ปตท. ได้ว่าจ้างบริษัททีม คอนซัลติ้ง เอนจิเนียริ่ง จำกัด เป็นผู้จัดทำรายงาน โดยใช้เวลาเก็บศึกษาข้อมูลและสำรวจผลกระทบเพียง ๕ เดือน (มิถุนายน-ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๓๘) ประสบปัญหาไม่ผ่านการพิจารณาของ สผ. โดยคณะผู้ชำนาญการพิจารณารายงานวิเคราะห์ผลกระทบสิ่งแวดล้อม ด้านโครงสร้างพื้นฐานให้เหตุผลว่า การประเมินผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมไม่ชัดเจนเพียงพอ และให้ ปตท. ไปสำรวจผลกระทบด้านสัตว์ป่าและป่าไม้เพิ่มเติมภายใน ๖๐ วัน เพื่อใช้ในการประชุมรับฟังความคิดเห็นทางวิชาการ (Technical Hearing) แล้วจึงนำผลการประชุมไปปรับปรุงรายงานผลกระทบสิ่งแวดล้อม เพื่อเสนอต่อที่ประชุมคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติใหม่อีกครั้ง (อิทธิฤทธิ์ ๒๕๔๑ : ๒๙)

มูลนิธิคุ้มครองสัตว์ป่าและพรรณพืชแห่งประเทศไทยฯ ชี้ถึงข้อบกพร่องของการศึกษาผลกระทบทางด้านสิ่งแวดล้อมที่ผ่านมาว่า การศึกษาทางด้านนิเวศวิทยานั้น ต้องการเวลาประมาณ ๓ ปีหรืออย่างน้อยที่สุด ๑ ปี เพื่อให้การศึกษาครอบคลุมทุกฤดูกาล เนื่องจากสัตว์ป่ามีวงจรชีวิตสมบูรณ์แบบ การสำรวจที่ใช้เวลาเพียง ๕ เดือน จึงมีข้อผิดพลาดได้ง่าย หากสัตว์ป่าไม่ได้เดินทางเข้ามาหากินในพื้นที่ในช่วงเวลาของการสำรวจ ซึ่งอาจจะเป็นเพราะระยะนั้นระบบนิเวศยังไม่เอื้ออำนวยให้สัตว์ป่าหากิน

แม้แต่กรมป่าไม้ก็วิจารณ์ในประเด็นนี้ด้วยเช่นกันว่า การศึกษาผลกระทบต่อนัตว์ป่าจำเป็นต้องใช้เวลาในการศึกษายาวนานจึงจะระบุผลกระทบได้อย่างชัดเจนเพราะสัตว์ป่ามีการเคลื่อนย้ายไปมาตามฤดูกาล มีแหล่งน้ำแหล่งอาหารกระจัดกระจาย ดังนั้น การสำรวจศึกษาผลกระทบต่อนัตว์ป่าในพื้นที่ จึงต้องครอบคลุมพื้นที่ที่สัตว์ป่าใช้ทั้งหมด ไม่ใช่เฉพาะบริเวณแนวท่อก๊าซและบริเวณใกล้เคียงเท่านั้น (กุลธิดา ๒๕๔๑ : ๗๗)

ส่วนอนุรักษ์สัตว์ป่า กรมป่าไม้ ให้ความเห็นถึงผลกระทบจากการทำแนววางท่อก๊าซและการตัดถนนเพื่อเป็นเส้นทางตรวจสอบแนวท่อก๊าซว่า จะทำให้พื้นที่ป่าถูกแบ่งแยกออกจากกัน สัตว์ป่าบางชนิดไม่สามารถเคลื่อนย้ายข้ามไปมาได้ ซึ่งในระยะยาวจะมีผลกระทบต่อความอยู่รอดของสัตว์ป่าอย่างรุนแรง

ปตท. ไม่ได้ตอบโต้ข้อกล่าวหาเรื่องความไม่สมบูรณ์ของอีไอเอ แต่ชี้แจงว่า ปตท. ไม่ได้ละเมิด พ.ร.บ. สิ่งแวดล้อม พ.ศ. ๒๕๓๕ เพราะถึงแม้คณะรัฐมนตรีจะอนุมัติโครงการไปแล้วแต่ ปตท. ก็ไม่ได้ดำเนินการก่อสร้างเลยจนกระทั่งอีไอเอ ได้รับการอนุมัติจากคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติเมื่อวันที่ ๒๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๔๐ หลังอนุมัติโครงการแล้ว ๑๐ เดือน

เดือนธันวาคม พ.ศ. ๒๕๓๙ กลุ่มอนุรักษ์นำโดยมูลนิธิคุ้มครองสัตว์ป่าและพรรณพืชแห่งประเทศไทย ได้ลงพื้นที่สำรวจข้อมูลเพิ่มเติมด้านผลกระทบต่อนัตว์ป่าและสัตว์ป่า และได้เขียนรายงานไว้ว่า การวางท่อก๊าซผ่านอุทยานแห่งชาติไทยโยคและป่าเตรียมประกาศอุทยานแห่งชาติทองผาภูมิ นอกจากจะเป็นการทำลายระบบนิเวศที่เป็นหัวใจสำคัญและเป็นส่วนหนึ่งของผืนป่าตะวันตกในอนาคต ยังจะส่งผลกระทบต่อความหลากหลายทางชีวภาพของผืนป่าในเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าทุ่งใหญ่นเรศวรซึ่งเป็นมรดกโลกทางธรรมชาติด้วย

ส่วนประเด็นเรื่องสัตว์ป่านั้น กลุ่มอนุรักษ์ห่วงความสนใจไปยังช้างป่า ปูราชีนี และค้างคาวกิตติ ซึ่งได้สำรวจพบช้างป่าเป็นจำนวนมากบริเวณที่แนวท่อก๊าซผ่าน แบ่งออกเป็นสามกลุ่ม คือ ไชลงแรกอาศัยและหากินแถบผืนป่าด้านทิศเหนือของท่อก๊าซมีจำนวน ๒๐-๒๕ ตัว ไชลงที่ ๒ อาศัยและหากินในผืนป่าระหว่างแนวท่อก๊าซติดต่อกับชายแดนไทย-พม่า ไม่ทราบจำนวนแน่ชัด และช้างงาโทนอีกสองตัว หากมีการสำรวจอย่างละเอียดแล้ว ช้างป่าในบริเวณผืนป่าแห่งนี้อาจมีถึง ๔๐-๕๐ ตัว นับได้ว่าเป็นผืนป่าที่มีช้างป่าอยู่มากเป็นอันดับต้น ๆ ของประเทศ การที่ผืนป่าบริเวณแนวท่อก๊าซมีช้างป่าจำนวนมากนั้น เนื่องจากถูกบีบบังคับให้เคลื่อนย้ายออกมาจากผืนป่าริมฝั่งแม่น้ำแควน้อยที่กลายเป็นอ่างเก็บน้ำของเขื่อนเขาแหลม และอาจรวมถึงหลบหนีภาวะสงครามในฝั่งพม่า ประกอบกับผืนป่าแห่งนี้มีอาหารอุดมสมบูรณ์ มีไผ่และลำต้นซึ่งเป็นอาหารของช้างอยู่มาก นอกจากนี้ยังมีแหล่งน้ำและโปงธรรมชาติอยู่ด้วย

ส่วนปูราชีนีเป็นปูน้ำจืดที่พบเพียงแห่งเดียวในโลกที่กาญจนบุรี มีสีส้มแดงเข้มซึ่งชี้ให้เห็นว่ามีวิวัฒนาการมานาน จากการเดินสำรวจของผู้เชี่ยวชาญพบว่า มีปูราชีนีอยู่ประมาณสามจุด

ตลอดแนวท่อก๊าซ ค่าความกีดกันเป็นสัณฐานรูปร่างที่เล็กที่สุดในโลก ซึ่งพบในถ้ำหินปูนบริเวณ
ป่าจังหวัดกาญจนบุรีเพียงแห่งเดียวเท่านั้น สำนักรวบรวมอยู่ในแนวท่อก๊าซช่วง KP. 45-50 ในเขต
อุทยานแห่งชาติไทรโยค

ปตท. ออกมาชี้แจงว่า พื้นที่ป่า ๕๐ กิโลเมตรที่ท่อก๊าซพาดผ่านนั้นไม่ได้สมบูรณ์มากอย่าง
ที่กลุ่มอนุรักษ์พูด และ ปตท. ไม่ได้ทำลายป่ามากมายอย่างที่ถูกกล่าวหา เพราะมีบางช่วงที่เป็นพื้นที่
ที่เหมืองร้างซึ่งหมดสภาพความเป็นป่ามานานแล้ว บางพื้นที่ป่าเสื่อมโทรมซึ่งเกิดจากการบุกรุก
ของชาวบ้าน บางส่วนเป็นเพียงสวนป่าและเขตปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม

วิชัย ศิริรัตนชัยกุล วิศวกรโครงการของ ปตท. กล่าวว่า เป็นปัญหาดังแต่ที่กรมป่าไม้
ประกาศพื้นที่ป่าอนุรักษ์โดยไม่ดูสภาพพื้นที่จริง ที่เรียกว่าเป็นอุทยานแห่งชาติหรือเป็นป่าต้นน้ำชั้น
๑ เอ จริง ๆ ตรงนั้นไม่มีสภาพพื้นที่ป่าแล้ว ส่วนใหญ่เป็นป่าเสื่อมโทรม เป็นเขาหัวโล้นทั้งนั้น แต่ก็
ยอมรับว่าท่อก๊าซจะผ่านป่าสมบูรณ์ด้วยเหมือนกัน แต่ผ่านเพียงแค่ ๑ กิโลเมตรบนเทือกเขาหินปูน
(KP 20-26) เท่านั้น กลุ่มอนุรักษ์ได้กลับว่า “ป่าเสื่อมโทรม” ที่ ปตท. พูดถึงนั้นเป็นป่าเบญจพรรณ
และทุ่งหญ้า มิใช่เป็นไม้พื้นที่ที่ได้รับอิทธิพลมาจากเขตเงาฝน ไม่อาจตีความได้ว่าเป็นป่าเสื่อม
โทรมและถึงแม้จะมีพื้นที่ที่เป็นป่าเสื่อมโทรมอยู่บ้าง ในขณะที่ป่าไม้กำลังลดลงจนน่าวิตกเช่นนี้ ก็
ควรปล่อยให้ระบบนิเวศได้ฟื้นฟูตัวเอง ไม่ควรซ้ำเติมให้พื้นที่ป่าบอบช้ำไปกว่านี้

กลุ่มอนุรักษ์ถูกด้วยการตั้งคำถามกับ ปตท. ว่า ทำไมจึงต้องรับก๊าซที่บ้านอืดอง ซึ่งทำให้
แนวท่อก๊าซในฝั่งไทยผ่านผืนป่าอย่างอยากที่จะหลีกเลี่ยง มีทางเลือกอื่นที่ดีกว่าหรือไม่ ปตท.
อธิบายไว้ในรายงานผลกระทบสิ่งแวดล้อมว่า จุดรับก๊าซและเส้นทางที่เลือกนี้ ก่อให้เกิดผลกระทบ
ต่อสิ่งแวดล้อมต่ำสุด แต่เหตุผลที่แท้จริงที่ ปตท. ไม่ได้เขียนไว้ในรายงานผลกระทบสิ่งแวดล้อม แต่
หลุดออกมาจากปากของเจ้าหน้าที่ ปตท. คนหนึ่งก็คือ เพราะพม่าบอกว่าเป็นจุดเดียวที่เขา
สามารถควบคุมชนกลุ่มน้อยได้ จึงน่าสงสัยว่า เหตุผลด้านสิ่งแวดล้อมนั้นมิใช่ผลต่อการตัดสินใจต่อ
การเลือกเส้นทางวางท่อก๊าซมากนักน้อยเพียงใด

กลุ่มที่คัดค้านโครงการจึงเรียกร้องให้ ปตท. ชะลอโครงการไว้ก่อน แล้วศึกษาทางเลือกอื่น
ๆ ที่นักวิชาการและนักอนุรักษ์บางคนเสนอขึ้นมา เช่น การวางท่อทางทะเล หรือวางท่อตามแนว
ถนนที่มีอยู่แล้ว ปตท. ก็ปฏิเสธโดยสิ้นเชิงด้วยเหตุผลที่ว่า จะต้องลงทุนเพิ่มอีก ๒,๘๐๐ กว่าล้าน
เพราะถนนคดเคี้ยวกว่า ๓๐๐ โค้ง ไม่คุ้มกับรายได้ และจะทำให้ก๊าซแพงขึ้นอีก (วันชัย ๒๕๔๑ :
๘๙) และเหตุผลที่สำคัญคือ “เวลาไม่พอ” แล้วควักไม้ตายคือสัญญาที่ทำไว้กับรัฐบาลพม่าออกมา
ยืนยันว่า การยับยั้งหรือชะลอโครงการนั้นเป็นไปได้เด็ดขาด เพราะสัญญาระบุว่าถ้าไทยสร้าง
ท่อส่งก๊าซไม่เสร็จและไม่สามารถรับก๊าซได้ในวันที่ ๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๔๑ ไทยจะต้องเสียค่า
ปรับให้แก่กลุ่มผู้ขายถึงวันละ ๑ ล้านดอลลาร์ นอกจากนี้ ปตท. ยังต้องจ่ายเงินชื้อน้ำมันดีเซลซึ่งมี

ราคาแพงกว่าก๊าซธรรมชาติให้การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย นำไปผลิตกระแสไฟฟ้าแทน
ก๊าซธรรมชาติอีกวันละประมาณ ๗๐ ล้านบาท

แต่ ปตท. ไม่เห็นความสำคัญของระบบนิเวศในจุดนี้ ทั้งไม่ยอมฟังเสียงเรียกร้องของกลุ่ม
อนุรักษ์ที่เสนอให้เปลี่ยนเส้นทางวางท่อโดยให้วางท่อตามแนวถนน ๓๒๗๒ (อีต่อง-ทองผาภูมิ) ไป
บรรจบแนวเดิมของ ปตท. ที่ถนน ๓๒๓ กม. ๗๐ (ทองผาภูมิ-กาญจนบุรี) แล้วเข้าสู่จังหวัดราชบุรี
เพื่อหลีกเลี่ยงการก่อสร้างที่จะต้องผ่านป่าสมบูรณ์ ด้วยคุณค่าของป่าและความห่วงใยต่อผล
กระทบสิ่งแวดล้อมทำให้องค์กรแนวร่วมคัดค้านโครงการวางท่อส่งก๊าซฯ ตัดสินใจเข้าไปปิดป่า
บริเวณ KP27 (KP = Kilo Pipe หน่วยวัดระยะแนวท่อส่งก๊าซ ๑ KP มีระยะทางเท่ากับ ๑
กิโลเมตร, KP27 คือ กิโลเมตรที่ ๒๗) บ้านห้วยปากคอก ตำบลห้วยเขย่ง อำเภอทองผาภูมิ เมื่อวันที่
๒๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๔๐ ซึ่งเป็นเส้นทางที่บริษัททาสโก้-มาเนสแมนน์ ใช้ขนส่งท่อก๊าซและ
อุปกรณ์ต่าง ๆ เข้าไปในพื้นที่ป่ารวมทั้งใช้เป็นเส้นทางชักลากไม้ที่ถูกตัดเนื่องจากอยู่ตามแนวท่อ
ด้วย โดยยืนยันไม่ยอมถอยให้ ปตท. เข้าไปตัดต้นไม้และสร้างพื้นที่เพื่อก่อสร้างในพื้นที่ลุ่มน้ำชั้น ๑
เอ (อิทธิฤทธิ์ ๒๕๔๑ : ๒๗)

ในขณะที่มีกระแสการเรียกร้องให้ ปตท. เปิดเผยข้อมูลมากยิ่งขึ้น แต่ประชาชนกลับพบว่า
การให้ข้อมูลหลายอย่างของ ปตท. ขาดความชัดเจน เช่น ในรายงานอีไอเอระบุว่าจะต้องทำถนน
ลาดตระเวนเพื่อความปลอดภัยของท่อ แต่ในทางตรงกันข้าม ปตท. กลับแถลงต่อสาธารณชนว่า
แนวท่อก๊าซที่ผ่านป่าจะได้รับการกลบฝังและปลูกต้นไม้เพื่อฟื้นฟูสภาพป่าให้เป็นเช่นดังเดิม ซึ่งใน
เขตชุมชนกลับมีป้ายระบุไว้อย่างชัดเจนว่าเป็นพื้นที่อันตราย ห้ามใช้ประโยชน์ใด ๆ จากที่ดินบน
แนวท่อก๊าซ เช่น การลงเสาเข็มหรือการปลูกต้นไม้ใหม่ ดังนั้นความเป็นไปได้ที่ ปตท. จะฟื้นฟู
สภาพป่าจึงดูคลุมเครือ (เกื้อเมธา และ ลักษณะันท์ ๒๕๔๑ : ๓๒)

คณะกรรมการแก้ไขปัญหากรณีท่อส่งก๊าซฯ ชี้ถึงเหตุของความล้มเหลวในการแก้ไขปัญหา
จากกระบวนการของรัฐว่า ส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากความบกพร่องในกระบวนการตัดสินใจที่ได้วาง
ไว้ในกฎหมาย ความพยายามแบบตั้งต้นของภาครัฐในการขนส่งโครงการท่อส่งก๊าซของ ปตท.
ทำให้สภาพบังคับอันศักดิ์สิทธิ์ของกฎหมายไม่เคยปรากฏในโครงการนี้ นับแต่กระบวนการจัดทำ
รายงานผลกระทบสิ่งแวดล้อมถึงการให้ความเห็นของคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมฯ เป็นเวลาถึง ๑๘
เดือนนั้น ภาพของการเปิดช่องทางกฎหมายเอื้อให้ ปตท. ดำเนินงานโครงการควบคู่กับการทำราย
งานเสนอรัฐบาลเกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลา เพราะฉะนั้น กฎหมายที่กำหนดให้โครงการขนาดใหญ่ของ
ราชการหรือรัฐวิสาหกิจที่มีผลกระทบสูงต้องทำรายงานการวิเคราะห์ผลกระทบสิ่งแวดล้อมทุกครั้ง
จึงไร้ผลบังคับในทางปฏิบัติโดยสิ้นเชิง เหมือนคำพูดของพนัส ทัศนียานนท์ ผู้เชี่ยวชาญด้าน
กฎหมายสิ่งแวดล้อมที่ว่า การทำอีไอเอก็ทำเพียงเพื่อบอกว่าโครงการนี้ทำแล้ว และก็เสร็จแล้วด้วย

อยากจะได้ไอไอเอก็ได้ ทำส่งไปให้ภายหลัง จะเอาไปดูหรือจะเอาไปเก็บก็ได้ โครงการเสร็จแล้ว (อิทธิฤทธิ์ ๒๕๔๑ : ๓๐)

คณะกรรมการแก้ไขปัญหากรณีท่อก๊าซ ระบุความบกพร่องของ ปตท. ว่า ปัญหาที่เกิดขึ้นในครั้งนี้ก่อให้เกิดการเรียนรู้แก่ทุก ๆ ฝ่ายที่เกี่ยวข้อง แม้ผู้รับผิดชอบโครงการนี้โดยตรงก็ยังยอมรับว่าอยากหมุนเวลากลับไปเพื่อดำเนินการให้ดีกว่าเดิม หากมีกระบวนการพิจารณาที่จริงจังเกิดขึ้นก่อนจะเริ่มต้นโครงการขนาดใหญ่ทั้งหลายอย่างให้ความสำคัญเสมอกันกับฝ่ายที่เห็นต่างกัน ความขัดแย้งและโอกาสที่จะกลายเป็นความรุนแรงน่าจะลดลง

๕. ความไม่มั่นคงและไม่ปลอดภัยของท่อส่งก๊าซ

การเรียกร้องของกลุ่มอนุรักษ์กาญจนบุรี ปตท. เปิดเผยข้อมูลที่ไม่ชัดเจน เช่น ทำไมต้องวางท่อก๊าซผ่านทางจังหวัดกาญจนบุรี ความปลอดภัยต่อชุมชน เรื่องความหวานเกรงก๊าซติดไฟระเบิด ผลกระทบจากแผ่นดินไหว และการก่อวินาศกรรมของชนกลุ่มน้อย รวมทั้งต้องการให้เปลี่ยนย้ายแนวท่อลงทะเลแทน กลับไม่ได้รับคำตอบที่ชัดเจน

ในระยะแรกของการดำเนินงานก่อสร้าง ชาวบ้านจะได้รับข้อมูลเกี่ยวกับคุณสมบัติการติดไฟของก๊าซจากเจ้าหน้าที่ ปตท. ว่า เป็นก๊าซดิบไม่ติดไฟ มีลักษณะเป็นซีโคลน หากเกิดระเบิดหรือรั่วไหลก็จะกลายเป็นพิษภัยลงดิน ประกอบกับนายกร ทัพพะรังสี รัฐมนตรีว่าการกระทรวงอุตสาหกรรมในขณะนั้น กล่าวถึงคุณสมบัติของก๊าซธรรมชาตินี้ว่าเป็นก๊าซดิบไม่ติดไฟในรายการ "คนวันนี้" ที่ออกอากาศเมื่อเดือน พ.ค. พ.ศ. ๒๕๔๐ ด้วยเช่นกัน ดังนั้นชาวบ้านจึงวางใจว่าก๊าซไม่มีอันตรายในคราวแรก แต่เมื่อมาทราบข้อเท็จจริงจากรายงานวิเคราะห์ผลกระทบสิ่งแวดล้อม หรือ ไอไอเอ ในภายหลังว่าเป็นก๊าซติดไฟ และหากเกิดการติดไฟหรือระเบิดขึ้น ก็จะมีอันตรายมหันต์ ด้วยเหตุนี้ชาวบ้านจำนวนหนึ่งจึงเกิดปฏิกิริยาต่อต้านโครงการนี้อย่างรุนแรง (เกื้อเมธา และ ลักษณันท์ ๒๕๔๑ : ๓๒)

นอกจากการให้ข้อมูลที่สับสนและบิดเบือนจากความเป็นจริงแล้ว การรับรู้ข้อมูลข่าวสารของประชาชนโดยเฉพาะผู้ที่ได้รับผลกระทบโดยตรงยังล่าช้าและไม่ทั่วถึง ดังจะเห็นได้ว่า ปตท. ประกาศสัมพันธให้ชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ของโครงการท่อส่งก๊าซ ได้รับทราบถึงการดำเนินโครงการน้อยมาก เพราะมีชาวบ้านจำนวนมากไม่ทราบว่าจะมีการก่อสร้างโครงการผ่านชุมชนของตนตั้งแต่แรก ซึ่งบางคนกลับเข้าใจว่าเป็นการก่อสร้างถนนหลวงเสียด้วยซ้ำ กว่าที่ชาวบ้านส่วนใหญ่จะรับรู้เรื่องการก่อสร้างจริง ๆ ก็เมื่อการก่อสร้างได้ดำเนินงานมาถึงหมู่บ้านของตนแล้ว คือในราวเดือนมีนาคม-พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๔๐ ทั้งที่โครงการนี้ได้รับการอนุมัติตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๓๖

นางภินันท์ โชติรสเศรษฐี เจ้าของร้านอุปกรณ์ก่อสร้างในเมืองกาญจนบุรี แกนนำคนสำคัญที่คัดค้านการวางท่อก๊าซ กล่าวว่า ที่ฝ่ายอนุรักษ์กาญจนบุรีจะมีการขุดท่อก๊าซนั้นมาจากที่บริษัท ทิปโก้ซึ่งรับจ้าง ปตท. วางท่อก๊าซ มาซื้อของที่ร้านของนาง แล้วให้เขียนบิลระบุหน่วยของ ปตท.

แผนสำรวจ จึงได้รู้ว่า ปตท. มาก่อสร้างที่กาญจนบุรีแน่แล้ว ถามทีไรเขาก็บอกว่าท่อก๊าซจะมาทางราชบุรีไม่ได้เข้าเมืองกาญจน์ มารู้อเองเพราะหน่วยสำรวจที่มาซื้อของ (วันชัย ๒๕๔๑ : ๙๒)

นางน้ำค้าง ดอกไม้ เล่าถึงความรู้สึกเมื่อทราบข่าวว่าจะมีท่อก๊าซผ่านบริเวณบ้านของตนว่า ตั้งแต่รู้ว่าจะมีท่อก๊าซผ่านบริเวณหมู่บ้านชาวบ้านก็กลัวไปตาม ๆ กัน ตอนกลางวันก็ยังทำงานเพลิน ๆ แต่พอตกกลางคืนก็นอนกังวล ถ้ามันระเบิดเมื่อไหร่ชาวบ้านก็ตายกันหมด บรรดาชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในตำบลจรเข้มะเือก ก็อำเภอมะขามเตี้ย จังหวัดกาญจนบุรี ซึ่งเป็นหมู่บ้านเดียวกับที่น้ำค้างอาศัยอยู่ ต่างก็รู้สึกหวาดกลัวเหมือนที่เธอกำลังประสบอยู่ และยังรวมไปถึงชาวตำบลวังกระแจะ ตำบลพุทะเคียน รวมทั้งชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ที่ท่อก๊าซวางผ่านนั้นล้วนอยู่ในสภาพ "หวอดเดียวกัน" (เกื้อเมธา และ ลักษณะนันท์ ๒๕๔๑ : ๓๕)

ในรายงานผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมก็มีการระบุถึงเช่นกันว่าก๊าซธรรมชาติสามารถติดไฟได้ และยังมีประเินอันตรายที่อาจเกิดขึ้นจากจุดที่มีความเสี่ยงอันเนื่องมาจากการรั่วไหลของก๊าซอย่างชัดเจน โดยลักษณะของการติดไฟนั้นแบ่งเป็น ๒ ลักษณะ คือ ติดไฟในทันที ซึ่งลักษณะการเกิดอาจเป็นเปลวไฟที่พุ่งเป็นลำ (jet flame) หรืออาจเกิดในลักษณะเป็นลูกไฟ (fire ball) ก็ได้ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับลักษณะการรั่วของก๊าซ อันจะส่งผลให้เกิดความเสียหายต่อพื้นที่รอบข้าง ส่วนการติดไฟแบบทิ้งช่วงจะก่อให้เกิดความเสียหายแก่พื้นที่บริเวณกว้าง

ดร. ปิติ ยัมประเสริฐ ผู้จัดการใหญ่ ปตท. ก๊าซธรรมชาติ อธิบายเสริมว่า แม้ว่าก๊าซจะสามารถติดไฟได้ก็จริง แต่มีโอกาสเกิดขึ้นน้อยมาก เนื่องจากต้องมีปัจจัยเอื้อถึง ๓ ประการด้วยกัน คือ พื้นที่ที่เกิดการรั่วไหลเป็นพื้นที่ปิดมิดชิด มีปริมาณอากาศที่เพียงพอ และความร้อนต้องสูงถึงจุดหนึ่ง

ขนาดของท่อมาตรฐานที่ ปตท. ใช้ ที่ระบุในรายงานอีไอเอ คือ ๑ นิ้ว หรือ ๒๕.๔ มิลลิเมตร แต่เมื่อ ปตท. ดำเนินการก่อสร้างกลับใช้ท่อที่มีความหนาท่ากว่าที่กำหนด แม้ว่า ปตท. จะอธิบายว่า หากพื้นที่ใดที่ผ่านป่าหรือพื้นที่ที่มีชุมชนไม่หนาแน่นจะใช้ขนาด ๑๗ มิลลิเมตร ส่วนพื้นที่ชุมชนจะเพิ่มขนาดความหนาของท่อเป็น ๒๐ มิลลิเมตร แม้จะอ้างว่าได้มีการคำนึงถึงปัจจัยต่าง ๆ แล้ว แต่ประชาชนซึ่งเป็นผู้ที่อาศัยอยู่ในบริเวณที่ท่อก๊าซพาดผ่านก็ไม่อาจเชื่อมั่นในความปลอดภัยได้อย่างเต็มร้อย

ปัจจัยหลักที่สำคัญที่ทำให้ชาวกาญจนบุรีหว่นเกรงในความเสี่ยงมากกว่าชาวราชบุรีซึ่งเป็นพื้นที่ที่ท่อก๊าซต้องพาดผ่านเช่นกัน เนื่องจากลักษณะเฉพาะของจังหวัดกาญจนบุรี เป็นพื้นที่ที่อยู่ในแนวรอยเลื่อนของแผ่นดินไหวที่ยังมีชีวิตอยู่ และแนวท่อก๊าซก็จะวางพาดผ่านไปบนรอยเลื่อนนี้ด้วย

บริษัททีมฯ ได้ประเมินผลกระทบทางด้านแผ่นดินไหวในรายงานอีไอเอว่า จากข้อมูลในอดีตที่เกี่ยวข้องกับการเกิดแผ่นดินไหวพบว่า ศูนย์กลางของแผ่นดินไหวในบริเวณใกล้เคียงกับโครง

การมีอยู่ ๒ แห่งด้วยกัน คือ บริเวณอำเภอศรีสวัสดิ์และอำเภอทองผาภูมิ ระดับความรุนแรงที่วัดได้ ๒ ครั้งสุดท้ายที่บริเวณทองผาภูมิเฉลี่ย ๔.๓ ตามมาตราวัดริกเตอร์ แนวรอยเลื่อนที่เป็นสาเหตุทำให้เกิดแผ่นดินไหว และเชื่อว่าแนวดังกล่าวยังมีการเคลื่อนตัวอยู่ในบริเวณแนวทอสงัก้าธรรมชาติอยู่ ด้วยเหตุนี้ ทอสงัก้าธรรมชาติที่ใช้ในโครงการนี้จึงมีการคำนวณหาอัตราเร่งเพื่อรองรับแรงสั่นสะเทือนจากแผ่นดินไหวไว้ที่ ๐.๑ จี ซึ่งจะสามารถรับแรงสะเทือนได้สูงสุด ๖ ริกเตอร์

แต่ทางกลุ่มอนุรักษ์และชาวบ้านให้ข้อมูลยืนยันว่า เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๖ บริเวณแนวเลื่อนศรีสวัสดิ์ได้เกิดแผ่นดินไหวสูงถึง ๕.๙ ตามมาตราวัดริกเตอร์ ซึ่งเหตุการณ์แผ่นดินไหวในครั้งนั้น ทำให้เกิดพื้นหินแตกเคลื่อนออกจากกันเป็นทางยาวประมาณ ๔ กิโลเมตร ทำให้เห็นว่าตัวเลขที่ ปตท. ใช้คำนวณหาค่าสถิติสูงสุดคลาดเคลื่อนจากข้อเท็จจริงที่เคยเกิดขึ้น

แต่เมื่อครั้งที่มีการจัดเวทีรับฟังความคิดเห็น โดยคณะกรรมการเพื่อแก้ไขปัญหากรณีทอสงัก้าฯ ทาง ปตท. ชี้แจงว่าได้มีการเพิ่มความหนาของทอให้สามารถทนต่อแรงสั่นสะเทือนสูงสุดที่ ๘ ริกเตอร์ ซึ่งคำนวณจากอัตราเร่งเพื่อรองรับแรงสั่นสะเทือนที่ ๐.๒ จี ดังนั้นการที่ ปตท. ปรับเปลี่ยนค่าอัตราเร่งเพื่อรองรับแรงสั่นสะเทือนสะท้อนให้เห็นความไม่แน่นอนของข้อมูลโครงการ ซึ่งทำให้ความน่าเชื่อถือของ ปตท. ลดน้อยลงไป

ในขณะที่ระบบการวางทอก๊าซของ ปตท. วิศวกร ปตท. ก็ยืนยันรับรองถึงเทคนิคการก่อสร้างที่ปลอดภัย มีลิ้นรับภัย (วาล์ว) ที่มีประสิทธิภาพที่สุด คอยควบคุมไม่ให้ก๊าซรั่วไหล และใช้กระสวยอิเล็กทรอนิกส์ที่ทันสมัยในการตรวจสอบ แต่หากมีกรณีก๊าซรั่วไหลเกิดขึ้นจะมีวาล์วที่ทำหน้าที่ปิดโดยอัตโนมัติซึ่งมีสถานะย่อยดูแลอยู่ ๑๒ แห่ง ส่วนมาตรฐานของทอก๊าซก็เป็นที่ยอมรับในระดับสากลว่ามีความแข็งแรงสามารถใช้งานได้ไม่ต่ำกว่า ๓๐ ปี และอาจจะถึง ๕๐ ปี โดยสามารถทนต่อความร้อนได้ถึง ๗๐๐ องศาเซลเซียส ดังนั้นแม้ว่าจะมีไฟฟ้าเกิดขึ้น ทอก๊าซ ก็สามารถทนต่อความร้อนได้เป็นอย่างดี

นอกจากนี้ กาญจนบุรียังเป็นจังหวัดที่มีชายแดนติดกับประเทศพม่า และเป็นพื้นที่ที่มีปัญหาชนกลุ่มน้อยทั้งกะเหรี่ยง มอญ ซึ่งอพยพหนีการกวาดล้างและทารุณกรรมด้วยวิธีการต่าง ๆ นานาอยู่เสมอ ทั้งการให้แรงงานอย่างกดขี่ของรัฐบาลลัทธิ การข่มขืน ทำร้ายร่างกาย ความคับแค้นของชนกลุ่มน้อยที่มีต่อการกระทำของทหารพม่าจึงน่าจะทำให้กาญจนบุรีเป็นพื้นที่ที่มีความเสี่ยงต่อการเกิดวินาศกรรมสูง

โดยที่ ปตท. เองก็ระบุไว้ในแผนการวิเคราะห์สถานการณ์อย่างชัดเจนว่า รัฐบาลพม่ายังคงดำเนินนโยบายที่จะปราบปรามชนกลุ่มน้อย เพื่อผลในการจัดระเบียบการปกครองภายในประเทศ และเพื่อผลที่จะให้เกิดการลงทุนจากต่างประเทศ โดยเฉพาะโครงการวางทอก๊าซธรรมชาติจากประเทศพม่าสู่ประเทศไทย รัฐบาลพม่าจึงน่าจะขยายผลในการลดอิทธิพลและบทบาทของชนกลุ่มน้อยและดำเนินการกวาดล้างชนกลุ่มน้อยที่อาศัยอยู่ตามแนวชายแดนไทย-พม่าอย่างจริงจัง จะส่ง

ผลให้มีการก่อวินาศกรรมจากชนกลุ่มน้อย ตลอดทั้งปัญหาต่าง ๆ ที่อาจเกิดขึ้นจากรัฐไทยที่
ต้องถูกผลกระทบจากการวางท่อส่งก๊าซธรรมชาติ

จากแผนงานดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่า ปตท. เองก็รู้ดีว่าจะเกิดกรณีการละเมิดสิทธิมนุษย
ชน ซึ่งอาจเป็นชนวนที่ก่อให้เกิดการลอบวางระเบิดท่อก๊าซ เพื่อชำระความแค้นอันเป็นผลพวงที่
พวกเขาได้รับจากโครงการ ดังนั้น ปตท. จึงหามาตรการป้องกันโดยให้สำนักงานสภาพความมั่นคง
แห่งชาติ (สมช.) จัดตั้งหน่วยรักษาการณ์ “ชุดคุ้มครองรัตนาวุธ” ซึ่งอยู่ในความรับผิดชอบของกอง
ทัพบก คอยดูแลตรวจตราในระยะทาง ๕๐ กิโลเมตรจากชายแดนไทย-พม่า ป้องกันความปลอดภัย
ภัยตลอด ๒๔ ชั่วโมง ซึ่งกองกำลังดังกล่าวจะได้รับงบประมาณสนับสนุนจาก ปตท. ปีละ ๑๐ ล้าน
บาท แต่สิ่งที่เป็นคำถามที่เกิดขึ้นในใจของประชาชนคือว่า ปตท. กล้ายืนยันในมาตรการดูแลดัง
กล่าวเพียงใดว่าจะสามารถป้องกันความปลอดภัยให้กับประชาชนได้ตลอดเวลา

แม้ว่า ปตท. จะหยิบยกมาตรการการรักษาความปลอดภัยระบบป้องกันภัยอันตรายต่าง ๆ
เพื่อคลายความกังวลของประชาชน แต่ทว่าการให้ข้อมูลที่บิดเบือนของ ปตท. มาตั้งแต่ต้น ยังเป็น
ความรู้สึกที่ตกค้างในใจของประชาชน นางน้ำค้าง ดอกไม้ ระบายความในใจออกมาว่า ปตท. ให้
ข้อมูลเท็จกับชาวบ้านมาโดยตลอด ต่อไปนี้ชาวบ้านจะไม่เชื่อ ปตท. อีกแล้ว เขาไม่เคยเห็นชีวิตของ
ชาวบ้านมีค่าเลย ชาวบ้านอยู่กันมาตั้งนาน มีความสุขกันในครอบครัว ตามประสาพ่อแม่ลูก ชีวิต
ของคนที่ต้องเสี่ยงตายมันอยู่ที่ไหน ใครบ้างไม่กลัวตาย

๖. ชะตากรรมที่ชาวบ้านไม่ได้รับตัดสินใจ

แม้ว่ากฎหมายจะระบุสิทธิการรับรู้ของประชาชนไว้อย่างชัดเจนในรัฐธรรมนูญฉบับใหม่
มาตรา ๕๘ ว่า ประชาชนมีสิทธิได้รับทราบข้อมูลข่าวสารสาธารณะที่อยู่ในครอบครองของหน่วย
งานราชการ หน่วยงานของรัฐ รัฐวิสาหกิจ และราชการส่วนท้องถิ่น เว้นแต่การเปิดเผยข้อมูลนั้นจะ
กระทบต่อความมั่นคงของรัฐ ความปลอดภัยของประชาชน หรือส่วนได้เสียของบุคคล แต่ ปตท.
และภาครัฐกลับละเลยสิทธิดังกล่าว เป็นผลให้ประชาชนหลายกลุ่มที่ตระหนักในสิทธิของตนเอง
เกิดการเคลือบแคลงสงสัยในความถูกต้องชอบธรรมของโครงการ ต้องการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ
และแสดงความคิดเห็นต่อโครงการนี้อย่างแท้จริง ด้วยวิธีการทำประชาพิจารณ์ (เกือเมธา และ
ลักษณะนันท์ ๒๕๕๑ : ๓๓)

ท่ามกลางสถานการณ์ความขัดแย้งที่เกิดขึ้น ปตท. กลับปฏิเสธทางเลือกที่จะให้ประชาชน
ได้มีส่วนร่วมด้วยการทำประชาพิจารณ์ โดยอ้างว่าสัญญาทุกอย่างผูกมัดให้ต้องสร้าง ไม่อาจแม้
แต่ชะลอโครงการ เพราะหากโครงการล่าช้า จะต้องเสียค่าปรับในจำนวนเงินสูงถึง ๔๐ ล้านบาท
ต่อวัน อีกทั้งการอนุมัติโครงการของรัฐและการเซ็นสัญญาผูกมัดทางธุรกิจในครั้งนั้น เกิดขึ้นภายใต้
กลไกของกฎหมายในรัฐธรรมนูญฉบับเก่า ซึ่งไม่มีบทบัญญัติใดกำหนดให้ต้องทำประชาพิจารณ์
เพื่อยืนยันการมีส่วนร่วมของประชาชนก่อนการอนุมัติโครงการ

อย่างไรก็ตาม แม้ก่อนหน้านี้ กฎหมายจะไม่ได้กำหนดให้ต้องมีการจัดประชาพิจารณ์ก่อน การอนุมัติโครงการ แต่ระเบียบในการจัดทำรายงานการวิเคราะห์ผลกระทบทางด้านสิ่งแวดล้อม หรืออีไอเอ ก็ระบุไว้อย่างชัดเจนว่าต้องมีการวิเคราะห์ผลกระทบทางด้านสังคมหรือเอสไอเอ เป็นเนื้อหาส่วนหนึ่งด้วย ทั้งนี้การจัดทำเอสไอเอ ถือเป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็นต่อโครงการหนึ่ง ๆ ที่ตนอาจได้รับผลกระทบ ดังนั้นการจัดทำรายงานเอสไอเอ จึงควรจะเป็นการประเมินผลเสียอันตรายอาจเกิดแก่ชุมชน การให้ข้อมูลเกี่ยวกับโครงการ และการสำรวจความคิดเห็นของผู้ที่ได้รับผลกระทบโดยตรงต่อโครงการ

ว่าการจัดทำรายงานเอสไอเอ ของบริษัททีเอ็ม คอนซัลติ้ง เอนจิเนียร์ จำกัด ที่ ปตท. ว่าจ้าง กลับถูกวิจารณ์อย่างหนักว่าไม่ได้เปิดโอกาสให้ชุมชนได้มีส่วนร่วมอย่างแท้จริง อีกทั้งในทางวิชาการถือว่าการสำรวจดังกล่าวไม่มีนัยสำคัญทางสถิติ เนื่องจากขนาดของกลุ่มตัวอย่างน้อยเกินกว่าที่จะเป็นตัวแทนกลุ่มประชากรทั้งหมด ดังที่ประเมินขอบเขตการศึกษาผลกระทบต่อชุมชนในรัศมี ๑๐๐ เมตรจากแนวท่อส่งก๊าซ ซึ่งระบุชุมชนที่จะได้รับผลกระทบไว้ ๕๐ หมู่บ้าน จำนวน ๑,๓๕๐ ครัวเรือน แต่ทีมผู้ประเมินกลับเลือกศึกษาเพียง ๑๒ หมู่บ้าน เก็บตัวอย่างประชากรแค่ ๑๓๐ ราย หรือเพียงร้อยละ ๑๐ เท่านั้นโดยให้เหตุผลว่าหมู่บ้านต่าง ๆ มีลักษณะของการกระจายสูงและบางหมู่บ้านก็มีประชากรอยู่เบาบางมาก อีกทั้งการกำหนดขอบเขตของการสำรวจผลกระทบจากสองฟากแนวท่อก๊าซไว้เพียง ๑๐๐ เมตรเท่านั้นโดยไม่มีเหตุผลอธิบายประกอบที่ชัดเจนแต่อย่างใด ซึ่ง ดร. สิรินิมิตร วิงสุนทร ผู้เชี่ยวชาญด้านสิ่งแวดล้อมของบริษัทฯ ก็ได้ยอมรับจุดบกพร่องของการศึกษาต่อคณะกรรมการเพื่อพิจารณาเพื่อแก้ไขปัญหาคณะที่ท่อส่งก๊าซฯ ว่ามีการศึกษากลุ่มตัวอย่างน้อยจนเกินไป ซึ่งถ้าหากได้รับโอกาสแก้ไขใหม่ก็จะศึกษากลุ่มตัวอย่างให้ครอบคลุมทุกครัวเรือน

นอกจากนี้ผลการสำรวจทัศนคติของประชาชนต่อโครงการที่ศึกษาและบันทึกไว้ในรายงานอีไอเอ ยังชี้ให้เห็นว่า ผู้ตอบแบบสอบถามประมาณร้อยละ ๘๐ ทราบว่าโครงการจะผ่านที่ดินของพวกตน แต่ส่วนใหญ่ทราบจากเพื่อนบ้านและสื่อมวลชน มีเพียงร้อยละ ๑.๕ เท่านั้นที่มีความเข้าใจในโครงการเป็นอย่างดี ส่วนร้อยละ ๘๐ ที่ยังไม่ค่อยมีความเข้าใจโครงการ แต่กลับเห็นด้วยกับโครงการซึ่งถือเป็นเรื่องแปลก

ส่วนการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกกลุ่มตัวอย่าง ๓๐ คนนั้น ทีมผู้ศึกษาเลือกสัมภาษณ์ข้าราชการเสียถึงหนึ่ง ผู้นำชุมชน ๕ คน และที่เหลือเป็นนักธุรกิจในท้องถิ่นส่วนใหญ่ ซึ่งแทบทั้งหมดรับทราบเกี่ยวกับโครงการและเห็นด้วย

นอกจากนี้ลักษณะคำถามที่ใช้ในแบบสอบถามก็มุ่งเน้นไปที่การสำรวจความคิดเห็นเกี่ยวกับการเวนคืนที่ดินและการจ่ายค่าชดเชยที่เหมาะสมมากกว่า โดยปราศจากการทำแผนที่เพื่อให้ทราบถึงการกระจายของการคาดคะเนเกี่ยวกับความเสี่ยงในแต่ละกลุ่มประชากร (Risk

Perception Mapping) เพื่อเป็นการเตรียมความพร้อมให้กับชุมชนก่อนที่จะเริ่มต้นดำเนินงานใดๆ ของโครงการอย่างเป็นทางการ

จากกระบวนการสำรวจดังกล่าว จะเห็นได้ว่าทีมผู้ศึกษาเพื่อจัดทำรายงานเอสไอเอนี้ มุ่งสำรวจเพื่อสนับสนุนโครงการมากกว่าความต้องการที่จะนำเสนอข้อเท็จจริง และเปิดโอกาสให้ชุมชนที่ได้รับผลกระทบได้มีส่วนร่วมอย่างจริงจัง

บุญส่ง จันทร์สองรักมี แกนนากลุ่มอนุรักษ์กาญจน์ ถ่ายทอดความคิดเห็นถึงการที่ชุมชนไม่ได้รับโอกาสให้มีส่วนร่วมในโครงการนี้เท่าที่ควรว่า การมีส่วนร่วม ไม่เพียงแต่การมานั่งรับรู้ เราควรน่าจะมีส่วนในการตัดสินใจ เพราะการได้ร่วมตัดสินใจนั้น มันจะมีผลเชื่อมโยงต่อไปในวงกว้างหน้าว่าเราจะต้องรับผิดชอบร่วมกันด้วย ทุกคนในประเทศต้องรับผิดชอบร่วมกันด้วย ไม่ว่าโครงการนี้ควรเกิดหรือไม่แต่ในวันนี้ พวกเราไม่มีโอกาสอย่างนั้นเลย

ด้าน ดร. สงเกียรติ ทานสัมฤทธิ์ ผู้อำนวยการฝ่ายประชาสัมพันธ์ การปิโตรเลียมแห่งประเทศไทย (ปตท.) เคยให้สัมภาษณ์หนังสือพิมพ์กรุงเทพธุรกิจ ฉบับวันที่ ๑๔ พ.ย. พ.ศ. ๒๕๔๐ ว่าถ้าย่นเวลาได้ ปตท. คงจะให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการรับรู้ข้อมูลของโครงการตั้งแต่ต้น แต่การดำเนินงานด้านการประชาสัมพันธ์ตลอดระยะเวลาปีกว่าที่ ปตท. ต้องเผชิญหน้ากับความขัดแย้ง ปตท. กลับทุ่มงบประมาณจำนวนมากมาซื้อเนื้อที่โฆษณาตามสื่อต่าง ๆ และว่าจ้างบริษัทประชาสัมพันธ์ถึงสี่บริษัท เพื่อที่จะสร้างภาพอันชวนชมแก่โครงการของตนสู่สาธารณชนในวงกว้าง แทนการให้ชุมชนได้มีส่วนร่วมด้วยการชี้แจงข้อมูลข้อเท็จจริงโดยตรงไปตรงมา

อ. เกษียร เตชะพีระ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ได้วิพากษ์วิจารณ์การกระทำดังกล่าวของ ปตท. ว่า ปตท. สามารถถูกตรวจสอบได้หรือไม่ ว่า ปตท. ใช้วิธีการลอบบี้ เคลื่อนไหว รณรงค์ ความคิดให้คนไปชุมนุม หรือโฆษณาชวนเชื่อ ชื่อโฆษณาในหนังสือพิมพ์ ลงบทสัมภาษณ์ของผู้ที่มีชื่อเสียงในสังคมซึ่งเห็นด้วยกับโครงการท่อก๊าซ ด้วยงบประมาณของตัวเอง ซึ่งเป็นองค์กรของรัฐ เป็นองค์กรของประชาชน ใช้เงินภาษีของประชาชนไปโฆษณาชวนเชื่อประชาชน มีสิทธิอะไรที่ทำอย่างนั้น ปิดบังข้อมูล ให้ข้อมูลด้านเดียวแก่ประชาชนซึ่งเป็นเจ้าของประเทศนี้

นอกจากนี้ ปตท. ยังใช้งบประมาณจำนวนไม่ต่ำกว่า ๑๕ ล้านบาท เป็นทุนรอนก้อนแรก มอบให้แก่สมาคมพัฒนาประชากรและชุมชน ซึ่งมีนายวีระ วีระไวทยะ เป็นนายกสมาคม เพื่อนำไปพัฒนาคุณภาพชีวิตของชุมชนต่าง ๆ ตามแนวท่อส่งก๊าซให้สามารถพึ่งตนเองได้ ทั้งนี้มีเจตนาที่จะเปลี่ยนแปลงทัศนคติของชาวบ้านให้เห็นชอบกับโครงการและลดความขัดแย้งที่เกิดขึ้นอยู่ในสังคมขณะนั้น

นอกจากนี้ ปตท. ทำการแจกจ่าย แจกหอยกระดองขาว แจกยา แจกรางวัล แจกทุนการศึกษา แจกผ้าห่ม ให้กู้เงินทำห้องน้ำ เงินกู้สร้างอาชีพ ให้กองทุน อบต. ตั้งเงินเดือนผู้นำ ตั้งผ้าป่า ตั้งกุฏิ แจกชุดกีฬา ชุดกีฬากลุ่ม อาหารกลางวัน ของใช้นักเรียน ฯลฯ อีกทั้งยังพาผู้นำชาวบ้าน

ไปดูงานที่พื้ชยา ชาวบ้านบางหมู่บ้านถูกบังคับให้ลงสัตยาบันว่าจะไม่คัดค้านโครงการนี้ (เดือน
พฤษภาคม ๒๕๔๑ : ๔๒)

อย่างไรก็ตาม ในทางจิตวิทยา การเปลี่ยนแปลงทัศนคติและการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม
ทำให้เกิดขึ้นได้ด้วยการสร้างสถานการณ์ในการมีส่วนร่วมของกลุ่มบุคคลอย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่ง
หมายถึง การกระทำที่ประชาชนเปรียบเสมือนตัวนำในการก่อให้เกิดความร่วมมือในการทำงาน
ร่วมกันมากกว่าการได้รับการบริการ ดังนั้นการจ่ายงบประมาณจำนวนมากนี้จึงไม่แน่ว่าจะสามารถ
เปลี่ยนแปลงทัศนคติของคนในชุมชนได้เสมอไป ในขณะที่เดียวกันเม็ดเงินจำนวนดังกล่าว ก็ไม่ได้ถูก
ใช้เพื่อแก้ไขและป้องกันปัญหาอันสืบเนื่องโดยตรงจากโครงการอย่างจริงจัง ทั้งผลกระทบทางด้าน
วัตถุและจิตใจ (เกือเมธา และ ลักษณะันท์ ๒๕๔๑ : ๓๕)

ความเสียหายที่เกิดขึ้นจากโครงการท่อส่งก๊าซไทย-พม่านี้มีไม่เพียงผลกระทบที่เกิดขึ้น
กับสภาพจิตใจของชาวบ้านในพื้นที่เท่านั้น แต่ทว่าการก่อสร้างวางท่อของเจ้าหน้าที่ ปตท. ยังสร้าง
ปัญหาที่ปรากฏเป็นรูปธรรมขึ้นตามมาด้วย

การก่อสร้างที่มีได้เข้าใจในระบบนิเวศและธรรมชาติอย่างเพียงพอ หรืออาจจะมิได้
ตระหนักถึงความเสียหายที่จะเกิดขึ้นต่อสิ่งเหล่านี้เลย ซึ่งสะท้อนให้เห็นจากการก่อสร้างของเจ้า
หน้าที่ ปตท. ที่ขาดความระมัดระวังต่อความเสียหายที่จะเกิดขึ้นต่อธรรมชาติ ทำให้แหล่งน้ำธรรม
ชาติจำนวนมากถูกถม ถูกทำคันดิน หรือทางน้ำบางแห่งก็ถูกท่อบางขวางเส้นทางการไหลของน้ำ
ธรรมชาติ ทำให้ชาวบ้านที่เคยต้องอาศัยแหล่งน้ำธรรมชาติในการดำรงชีพ กลับไม่มีน้ำในการ
อุปโภคบริโภค ซึ่งเจ้าหน้าที่ ปตท. อธิบายว่าเป็นการถมเพียงชั่วคราวเท่านั้น เพื่อใช้พื้นที่พักท่อ
และขุดแนวท่อเท่านั้น เมื่อดำเนินการเรียบร้อยแล้วจะรื้อออกคืนทางน้ำให้แก่ธรรมชาติตามเดิม

เมื่อชาวบ้านจรเข้าเผือกบอกกับวิศวกร ปตท. ว่าการทำเนินดินขวางลำน้ำในห้วยลำพาซึ่ง
เป็นแหล่งน้ำที่สำคัญของหมู่บ้าน ส่งผลให้ระบบน้ำไม่สามารถไหลไปตามสภาพปกติ และน้ำไหล
ย้อนเข้าไปในหมู่บ้าน แต่วิศวกรจากหน่วยงานดังกล่าวก็ไม่เคยฟังคำบอกของชาวบ้าน

เสียงระเบิดลูกแล้วลูกเล่าดังไปทุกพื้นที่ที่ท่อของ ปตท. เลื้อยมาชนบริเวณที่เป็นหินดิน
ดาน แรงระเบิดหินเพื่อกรุยทางใช้วางท่อส่งผลให้บ้านเรือนที่ตั้งอยู่ตามแนวท่อได้รับความเสียหาย
ทั้งที่การระเบิดหินเป็นขั้นตอนการก่อสร้างที่มีได้แจ้งไว้ในรายงานอีไอเอ

นางกัญญาวรรณ ต้นประเสริฐ ชาวบ้านตำบลวังกระแจะ ซึ่งได้รับผลกระทบจากแรง
ระเบิดดังกล่าว เล่าถึงสภาพบ้านที่ถูกแรงระเบิดสร้างความเสียหายให้ฟังว่า พื้นที่ทำการระเบิด
ห่างจากบ้านของนางประมาณ ๒๐ เมตร ฝั่งระเบิดไว้ทั้งหมด ๓๗ ลูก ขนาดว่าพื้นที่ที่ระเบิดก่อน
ไกลจากบ้านของนางพอสมควร พื้นดินยังสั่นสะเทือนไปหมดเลย นางก็ขอรับรองว่าระเบิดทั้ง ๓๗
ลูกได้ไหม แต่คนที่คุมระเบิดก็บอกว่าถ้าไม่ทำการระเบิดทั้งหมด หินดินดานนี้จะไม่แตก ยังไงหาก
เกิดความเสียหายบริษัทประกันจะชดเชยค่าเสียหายให้เต็มที่

ตามหลักการในการชดเชยค่าเสียหายให้แก่ประชาชนที่ได้รับความเสียหายในเขตจังหวัด กาญจนบุรีนั้นจะมีคณะกรรมการปรองดองราคาและกำหนดค่าทดแทนทรัพย์สินประจำจังหวัด ซึ่งประกอบด้วยข้าราชการและเจ้าหน้าที่ ปตท. เป็นคณะกรรมการ มีผู้ว่าราชการจังหวัด กาญจนบุรีเป็นประธาน ทำหน้าที่กำหนดราคาค่าทดแทนทรัพย์สินรวมถึงหลักเกณฑ์ในการจ่ายค่า ทดแทน การจ่ายค่าทดแทนทรัพย์สินแบ่งออกเป็น ๔ ประเภทคือ ค่าทดแทนที่ดิน ค่าทดแทนพืชผล ต้นไม้ ค่าทดแทนสิ่งปลูกสร้าง ค่ารถถอนขนย้าย ค่าแรงปลูกสร้างใหม่ และค่าทดแทนทรัพย์สินอื่น ๆ ซึ่งเงินทดแทนที่จะจ่ายให้เจ้าทุกข์แต่ละรายแตกต่างกันไป ขึ้นอยู่กับเอกสารสิทธิ์ในที่ดินที่ครอบ ครองอยู่ และราคาที่สำนักงานที่ดินจังหวัดและธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธกส.) ประเมินไว้

อาทิ เอกสารสิทธิ์ประเภทโฉนดที่ดิน, นส. ๓, สปก.๔-๐๑ หรือ กสน. จะได้ค่าชดเชยเต็ม ราคา และหากราคาที่สองหน่วยงานประเมินออกมาแล้วไม่เท่ากันจะยึดจำนวนที่สูงกว่า แต่หาก พื้นที่ใดไม่มีเอกสารสิทธิ์จะจ่ายเพียง ๕๐ เปอร์เซ็นต์ โดยยึดราคาของหน่วยงานที่ประเมินออกมา แล้วได้ราคาต่ำกว่าเป็นมาตรฐาน

ส่วนหลักเกณฑ์การจ่ายค่าทดแทนพืชผลต้นไม้จะใช้เกณฑ์เดียวกันของการไฟฟ้าฝ่ายผลิต แห่งประเทศไทย (กฟผ.) และค่าทดแทนสิ่งปลูกสร้าง ค่ารถถอนขนย้าย และค่าแรงปลูกสร้างใหม่ นั้น จะตีราคาแยกเป็นชิ้นส่วนหรือวัสดุต่าง ๆ โดยยึดราคาวัสดุของดัชนีเศรษฐกิจการค้า กระทรวง พาณิชย์ เป็นเกณฑ์ ส่วนค่าขนส่ง ค่าแรง และงานไฟฟ้าจะใช้ราคาปัจจุบันของท้องถิ่นเป็นมาตร ฐานในการจ่ายเงินชดเชย

จากคำบอกเล่าของประชาชนที่มาเรียกร้องค่าชดเชยกล่าวว่า ยังมีคนอีกส่วนหนึ่งที่ไม่พอ ใจการจ่ายค่าชดเชยเช่นเดียวกับพวกตน แต่ผู้ใกล้ชิดซึ่งเป็นข้าราชการท้องถิ่นพยายามข่มขู่ให้ รับเงินค่าชดเชยในราคาที่ทางคณะกรรมการฯ ประเมินไว้ หากไม่รับก็จะไม่ได้อีกต่อไป ทำให้ ชาวบ้านจำต้องรับเงินชดเชยในจำนวนที่ไม่เพียงพอต่อความเสียหายที่ได้รับทั้งทรัพย์สินและจิตใจ

ผลสรุปจากการรับฟังความคิดเห็น คณะกรรมการแก้ไขปัญหagrณที่ทอส่งก๊าซฯ ตั้งข้อ สั้งเกตว่า คณะกรรมการปรองดองราคาและกำหนดค่าทดแทนทรัพย์สินประจำจังหวัด กาญจนบุรีชุดนี้ ไม่มีตัวแทนจากชุมชนท้องถิ่นเข้าร่วมแต่อย่างใด ซึ่งการมีส่วนร่วมดังกล่าวไม่ควร เป็นเพียงแค่มิตัวแทน แต่ต้องมีสัดส่วนที่จะให้เกิดบทบาทเพียงพอด้วย

นางกัญญา เล่าถึงสถานการณ์การจ่ายค่าชดเชยของ ปตท. ว่า ตัวบ้านของนางแตกร้าว ไปหมด เวลาฝนตกน้ำหยดทั่วบ้าน รถสิบล้อวิ่งผ่าน บ้านสั่นสะเทือนไปหมด ต้องวิ่งออกมาอยู่นอก บ้าน กลัวบ้านพัง นางสร้างบ้านนี้มา ๔๐๐,๐๐๐ กว่าบาท เมื่อ ๗ ปีที่แล้ว ซึ่งนางได้ตีค่าเสียหาย ไป ๒๐๐,๐๐๐ บาท แต่พอคนประเมินมาตีราคาให้จริง ๆ แค่ ๔๗,๐๐๐ บาท นางไม่ตกลง เพราะ คิดว่าไม่ยุติธรรม ปลัดอำเภออุทธรณ์ ธรรมรักษ์ ก็เข้ามาช่วยไกล่เกลี่ยแล้วบอกให้นางรับไป ถ้า

ไม่ตกลงก็จะตีราคาให้ ๓๙,๐๐๐ บาท สุดท้ายเขาก็บอกว่าจะให้ค่าเสียหายรู้สึกอีก ๑๐,๐๐๐ บาท ซึ่งนางรู้สึกเสียใจมาก และยืนยันว่าการตกลงครั้งนั้นไม่เป็นธรรม

แม้กระทั่งระบบการจ่ายค่าชดเชยซึ่งดูเหมือนว่ามีหลักเกณฑ์ที่เป็นระบบการจัดการที่ชัดเจน แต่ทางปฏิบัติกลับไม่มีบรรทัดฐานที่ชัดเจน ขึ้นอยู่กับผู้ประเมินราคาจะเจรจากับชาวบ้านแต่ละราย อย่างกรณีชาวบ้านตำบลจรเข้มเหอกได้รับความเดือดร้อน แหล่งน้ำเสียหาย แม้ว่าจะไม่สูญเสียที่ดินก็ตาม ในกรณีเช่นนี้ ปตท. จะจ่ายค่าชดเชยให้ ๓๐ เปอร์เซ็นต์ของค่าบ้าน โดยเงื่อนไขดังกล่าวมีได้อยู่ในหลักเกณฑ์ที่กำหนดไว้

ในทางกลับกัน หลักการที่ ปตท. กำหนดให้ชาวบ้านสามารถใช้ที่ดินของตนประกอบกิจกรรมได้ตามเดิมหลังจากจบโครงการแล้ว แต่ ปตท. กลับปักป้ายอัตราตามแนวท่อสองฝั่งและเขียนไว้อย่างชัดเจนว่า “อันตราย ท่อส่งก๊าซ ความดันสูง ห้ามขุด ตอก หรือก่อสร้างใด ๆ ในแนวท่อส่งก๊าซก่อนได้รับอนุญาต” ดังนั้นในความเป็นจริงที่เกิดขึ้นคือ บริเวณที่ ปตท. ปักป้ายแนวท่อก๊าซออกไปข้างละ ๕ เมตรนั้น ชาวบ้านไม่สามารถใช้พื้นที่ของตนตามที่ ปตท. เคยบอกไว้

ป้าล้นทม จันทร์ทองม่วง ชาวบ้านหมู่บ้านจรเข้มเหอก เล่าว่า มีที่ดินอยู่เกือบ ๔๐ ไร่ แนวท่อผ่านหน้าบ้านของตนพอดีเลย หหมดโอกาสทุกสิ่งทุกอย่าง ในอนาคตจะปลูกไร่ข้างถนนบ้างก็ไม่มีโอกาสทั้งสิ้น เพราะมีป้ายปักไว้ห้ามทำอะไรทุกอย่างตามแนวท่อ ตอนแรกเจ้าหน้าที่จะไม่จ่าย เพราะเขาบอกว่าเป็นเขตถนน ชาวบ้านไม่มีสิทธิที่จะเรียกร้องอะไรแม้แต่บาทเดียว แต่พอชาวบ้านเรียกร้องมาก ๆ นายสุวนันท์ ชชาติอุดมพันธ์ รองผู้จัดการใหญ่วางแผน ปตท. ถึงลงมาจัดการปัญหา ให้ปลัดอำเภอด่านมะขามเตี้ยมาตีราคาและจ่ายให้ชาวบ้าน ๓๐ เปอร์เซ็นต์ เพราะบ้านอยู่ใกล้ท่อ ส่วนบ้านที่อยู่ตรงข้ามท่อให้ ๑๕ เปอร์เซ็นต์ ใจ ต่อคำถามที่ว่าแล้วอยากได้อะไร ป้าล้นทมตอบว่า ต้องการความปลอดภัย ไม่ต้องการเงินของ ปตท. อยากให้เขาย้ายออกไปอยู่ในพื้นที่ที่ปลอดภัยกว่านี้

นอกจากนี้ยังมีชาวบ้านอีกหลายรายที่ยังไม่ยินยอมรับเงินค่าชดเชยที่คณะกรรมการปรองดองราคาฯ เสนอให้ เนื่องจากเขาเหล่านั้นมองว่าเป็นมูลค่าที่ไม่สมน้ำสมเนื้อกับทรัพย์สินที่ต้องสูญเสียไป โดยที่ยังมีเอี่ยวถึงความเสียหายต่อจิตใจ ผลกระทบที่เกิดขึ้นเป็นความเสียหายที่เกิดขึ้นในช่วงการก่อสร้าง แต่หากมองไปถึงอนาคตข้างหน้า ปัญหาที่เกิดขึ้นยังรออีกมากมายนัก ราคาที่ดินที่ตกต่ำลง แหล่งน้ำที่สูญเสียไป พืชผลทางการเกษตรที่ไม่สามารถทำต่อได้ ฯลฯ แล้วชาวบ้านเหล่านี้จะอยู่อย่างปกติสุขได้อย่างไร ในเมื่อผืนดินของเขามีท่อเหล็กที่ภายในมีก๊าซวิ่งผ่านฝังอยู่

บทสรุปของโครงการท่อส่งก๊าซฯ น่าจะเป็นบทเรียนต่อการดำเนินโครงการของรัฐในอนาคต ซึ่งปฏิเสธความคิดเห็นและบทบาทการมีส่วนร่วมของประชาชนในท้องถิ่น ในขณะที่การพิจารณาจ่ายค่าชดเชยให้แก่ชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจากโครงการพัฒนาของรัฐที่ผ่านมา ตีค่า

ให้เพียงสิ่งที่มองเห็นได้จากความเสียหายทางรูปธรรม แต่ปฏิเสธที่จะชดใช้ค่าความเสียหายทางนามธรรม หรือที่เรียกว่า “ต้นทุนทางสังคม” ซึ่งบางครั้งสำคัญยิ่งกว่าสิ่งที่จับต้องมองเห็นได้เสียอีก (อิทธิฤทธิ์ ๒๕๕๑ : ๓๐)

ดร. สุรพล สุดารา หนึ่งในคณะกรรมการแก้ไขปัญหากรณีทอสงัก้าชฯ แสดงทัศนะว่า การพิจารณาโครงการขนาดใหญ่ต้องทำตั้งแต่ต้น ไม่ใช่โครงการหรือหน่วยงานไหนมีเงินก็เอาเงินซื้อออกไปเลย ไม่คิดถึงชาวบ้าน ไม่คิดถึงห้วยกเขาห้วยเรา ความจริงชาวบ้านควรได้รับความเห็นใจ เพราะเป็นผู้ที่ได้รับผลกระทบ ต้องมีกลไกช่วยเหลือทำให้เขามีชีวิตที่ดีขึ้นกว่าเดิม ไม่ใช่แค่การเอาเงินมาแก้ปัญหา ความเดือดร้อนจะแก้ด้วยตัวเงินไม่ได้

จรรยาบรรณสื่อมวลชนไทยเสื่อมด้วยเม็ดเงินโฆษณา

การนำเสนอข่าวและลงโฆษณาในเรื่องโครงการทอสงัก้าช ปตท. ของสื่อมวลชนทำให้คำว่า “จรรยาบรรณ” ถูกตั้งคำถามอย่างหนักหน่วง พิภพ ธงไชย เลขานุการ ครป. แขนงการคัดค้านทอสงัก้าชระบุว่าสื่อบางฉบับเน้นหนักเสนอข่าวของ ปตท. มีน้อยฉบับที่เสนอข่าวฝ่ายคัดค้าน การลงโฆษณาของ ปตท. ควรพิจารณาว่าทำให้ประชาชนเข้าใจผิดหรือไม่เพราะทำให้ไม่ได้เข้าถึงข้อมูลที่แท้จริง หากสื่อไม่นึกถึงสังคมจะเป็นพื้นฐานก็จะเป็นอันตรายเป็นอย่างยิ่ง ซึ่งอาจเป็นเพราะ

(๑) สื่อมวลชนส่วนใหญ่สนับสนุนรัฐบาลชวน หลีกภัย

(๒) ปตท. จะถอนโฆษณาถ้าเสนอข่าวของฝ่ายคัดค้าน เจ้าของสื่อจึงต้องตัดข่าวของฝ่ายคัดค้านออกไป หรือ

(๓) จุดยืนและความเข้าใจของสื่อต่อโครงการทอสงัก้าช

สื่อควรเสนอข่าวที่เป็นความจริงทั้งสองด้าน เพราะฝ่ายคัดค้านคิดว่าสิ่งที่พวกเขาต่อสู้คือสังคม คอ ลัมนิสต์หรือนักหนังสือพิมพ์ขาดการตั้งคำถามที่รอบด้าน (ทีมงาน “อาทิตย์รายสัปดาห์” ๒๕๕๑ค : ๒๑)

บุญส่ง จันทร์สองรัตน์ ตัวแทนชาวบ้านจากเมืองกาญจน์ที่ได้รับผลกระทบ กล่าวว่า หนังสือพิมพ์ท้องถิ่นในเมืองกาญจน์ได้ทุนสื่อโฆษณาจาก ปตท. ลงแต่เรื่องและโฆษณาของ ปตท. เป็นการให้ข้อมูลฝ่ายเดียว ส่วนข่าวทีวีของกลุ่มอนุรักษ์จะออกข่าวแค่ว่า “สู้ตาย สู้ตาย” ประเด็นสำคัญอื่น ๆ ไม่มี สื่อเริ่มบิดเบือนตั้งแต่ต้น เห็นผลประโยชน์ส่วนตนเป็นใหญ่ ไม่มีคุณธรรมตามไปกำกับ

นักข่าวสายสิ่งแวดล้อมจากหนังสือพิมพ์ภาษาอังกฤษ ชาคิต ฤทธิ์มนตรี จากบางกอกโพสต์ กล่าวว่า นักข่าวไม่สามารถเทข่าวไปให้ฝ่ายอนุรักษ์ได้ทั้งหมด กลุ่มอนุรักษ์ควรเคลื่อนไหวอย่างมีสีสัน อย่างเช่น กลุ่มสมัชชาคนจนสร้างจุดสนใจด้วยการจัดงานแต่งงาน เป็นต้น กมล สุภูมิ จากเดอะ เนชั่น ที่ลงทั้งโฆษณาของ ปตท. และขายสมาชิกด้วยการโฆษณาว่าสมัครสมาชิก

วันนี้เติมน้ำมัน ปตท. ฟรี กล่าวว่า ได้พยายามช่วยฝ่ายอนุรักษ์มาตลอด หาความจริงว่าวันนี้ชาวมีความเคลื่อนไหวอย่างไร แต่กว่าชาวจะออกมาศักยภาพของนักข่าวก็ถูกจำกัด ในหนังสือแวลู่มถูก ปตท. เจาะจงลงโฆษณาครั้งหน้า

ประภาส ปิ่นตบแต่ง ตัวแทนจากกลุ่มสมัชชาคนจน ระบายความรู้สึกว่า คนจนถูกกระทบจากโครงการพัฒนาของรัฐ เพราะฉะนั้นสื่อจึงเป็นเครื่องมืออย่างเดียวที่ทำให้คนจนมีอำนาจ แต่นักข่าวฝ่ายก้าวหน้าเจอวิกฤตเศรษฐกิจก็หายหน้าไปหมด นักข่าวถูกตัดค่าเดินทาง คอลัมน์นี้ ๆ ก็หายไป

วันชัย ดันติวิทยาพิทักษ์ บก. นิตยสารสารคดี กล่าวว่า การเกิดสื่อมวลชนหรือหนังสือพิมพ์ เริ่มจากการทำความจริงให้ปรากฏในสังคม หรือเป็นกระบอกเสียงแทนผู้ที่ถูกเอารัดเอาเปรียบในสังคม ในช่วงเศรษฐกิจเฟื่องฟูเมื่อ ๑๐ ปีที่แล้ว จรรยาบรรณในการทำข่าวเริ่มเปลี่ยนไป เมื่อนักธุรกิจเข้ามาทำธุรกิจหนังสือพิมพ์ ในขณะเดียวกันก็มีนักหนังสือพิมพ์พยายามก้าวขึ้นเป็นนักธุรกิจ เมื่อหนังสือพิมพ์หลายฉบับเดินทางเข้าสู่ตลาดหลักทรัพย์ ที่เป็นตัวแทนของธุรกิจทุนนิยม เป้าหมายคือการทำกำไรสูงสุด ส่งผลสู่ตัวเนื้อหาของการนำเสนอ เมื่อข่าวไปกระทบต่อการทำธุรกิจหรือไปกระทบกับแนวคิดในการพัฒนาประเทศที่เอื้ออำนวยให้กับกลุ่มธุรกิจของเขา ท่อก๊าซเป็นสัญลักษณ์ของวิธิตัดในการพัฒนาประเทศอันหนึ่ง คนกลุ่มที่คัดค้านท่อก๊าซอาจจะไม่มีวิธิตัดในการพัฒนาประเทศที่แตกต่างจากกลุ่มคนอื่นกลุ่มหนึ่งในสังคมซึ่งมองว่าท่อก๊าซคือสัญลักษณ์ในการพัฒนาประเทศที่ถูกต้องแล้ว แต่ถ้าไม่เชื่อก็ต้องคัดค้านวิธีการพัฒนาแบบนี้ ตั้งคำถามว่าประเทศเราจะเดินไปทางไหน

การคัดค้าน ปตท. ที่ถือว่าเป็นกลุ่มทุนที่ใหญ่ที่สุดในประเทศขณะนี้ ถ้าขนะขึ้นมาแสดงว่ารัฐบาลหรือแนวทางในการพัฒนาประเทศที่ทำมาตลอด ๓๐ ปีนั้นไม่ถูกต้อง เพราะฉะนั้นจะแพ้ไม่ได้ อีกประเด็นหนึ่ง ปัญหาหลาย ๆ อย่างที่เกิดขึ้นวันนี้ เกิดจากทัศนคติของคนระดับบรรณาธิการในการมองปัญหา หนังสือพิมพ์ส่วนใหญ่ไม่สนใจเรื่องราวของคนที่ยึดค้านท่อก๊าซ เพราะบรรณาธิการเขาไม่ชอบ เขารู้สึกว่าเป็นการขัดขวางการพัฒนาประเทศ บรรณาธิการบางคนไม่เคยทำการบ้าน นั่งอยู่แต่ห้องแอร์ ไม่เคยลงพื้นที่เลย ไม่เคยเข้าไปดูเลยว่าปัญหาที่แท้จริงคืออะไร ฟังแต่รายงานจากนักข่าวที่มีทัศนคติโน้มเอียงไปในแนวทางเดียวกับเขา แล้วพยายามตัดสิน ฟันธงว่าอันนี้ผิดอันนี้ถูก เอาทัศนคติส่วนตัวมาขึ้นนำการทำข่าวจนเกินไป

หนังสือพิมพ์บางฉบับบรรณาธิการก้าวขึ้นมาจากผู้จัดการฝ่ายโฆษณา ไม่เคยเป็นนักข่าวมาก่อน เพราะปัจจุบันฝ่ายโฆษณามีบทบาทสำคัญยิ่งในพื้นที่หนังสือพิมพ์ ปตท. จะซื้อโฆษณาเจ้าของหรือผู้รับผิดชอบให้ความสำคัญกับธุรกิจหรือจุดมุ่งหมายในการทำหนังสือพิมพ์เป็นหลัก ปัจจัยในการทำหนังสือพิมพ์หรือสื่อคืออะไร รับใช้คนอ่าน ผู้บริโภค เป็นธุรกิจธรรมดา ๆ ทำความจริงให้ปรากฏ หรือเสนอความถูกต้อง ปัญหาที่ผ่านมาคือความโลภของหนังสือพิมพ์ ทำให้เห็นว่า

การทำกำไรสูงสุดในเชิงธุรกิจเป็นเป้าหมายสูงสุด เป็นสิ่งที่น่าเสียใจ หลายคนเคยผ่านงานต่อสู้ทางการเมืองแล้วตัวเองก็พัฒนาเป็นนักธุรกิจได้แล้วจุดยืนตัวเองก็เปลี่ยนไป ยอมอ่อนข้อกับอำนาจเงิน เงินเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้เราอยู่ได้ แต่ไม่ใช่ทั้งหมดในชีวิต ศักดิ์ศรีเป็นเรื่องสำคัญในการทำงาน วันนี้เราคิดถึงศักดิ์ศรีเราอยู่หรือเปล่า

ผลกระทบของโครงการวางท่อก๊าซต่อเศรษฐกิจการเมืองระหว่างประเทศ

พม่าถูกนานาชาติคว่ำบาตรทางเศรษฐกิจและทางการเมือง

เงินก้อนโตจากการให้สัมปทานก๊าซธรรมชาติแก่บริษัทโทเทลแห่งฝรั่งเศส ๑๕ ล้านดอลลาร์ ตกถึงมือสลอร์กใน พ.ศ. ๒๕๓๕ ขณะที่นาง ออง ซาน ซู จี ผู้นำเพื่อประชาธิปไตยและต่อต้านเผด็จการพม่า ถูกควบคุมตัวไว้ หลังจากที่พรรคสันนิบาตแห่งชาติเพื่อประชาธิปไตย (NLD) ของเธอชนะการเลือกตั้งทั่วไปเมื่อเดือนพฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๓๓ แต่กลับถูกสลอร์กยึดอำนาจไป เป็นเหตุให้ประชาคมโลกพากันประณามรัฐบาลทหารพม่าว่าทำการละเมิดสิทธิมนุษยชนอย่างรุนแรงและเรียกร้องให้ยุติการกระทำนั้น

มาตรการโดดเดี่ยวและคว่ำบาตรทางเศรษฐกิจต่อพม่า ถูกพูดถึงและนำมาปฏิบัติมากขึ้นทุกที ดังนั้นแผนการลงทุนผลิตก๊าซธรรมชาติในอ่าวเมาะตะมะของโทเทลและหุ้นส่วนรายอื่น ๆ จะถูกหยิบยกขึ้นมาเป็นเป้าโจมตีอย่างหนัก ด้วยข้อหาให้เงินสนับสนุนรัฐบาลเผด็จการที่ปราศจากความชอบธรรมในการบริหารประเทศ เพื่อนำไปซื้ออาวุธปราบปรามชนกลุ่มน้อย เนื่องจากโครงการนี้จะทำให้สลอร์กมีรายได้ถึงปีละ ๔๐๐ ล้านดอลลาร์ หรือประมาณ ๑๘,๐๐๐ ล้านบาท ซึ่งคิดเป็น ๖๕ เปอร์เซ็นต์ของรายได้ทั้งหมดของประเทศพม่า (กุลธิดา ๒๕๔๑ : ๗๓)

วันที่ ๒๕ มกราคม พ.ศ. ๒๕๔๒ ที่ประชุมรัฐมนตรีต่างประเทศกลุ่มประเทศสมาชิกสหภาพยุโรป ๑๕ ประเทศ ได้มีมติด้วยคะแนนเสียงเป็นเอกฉันท์ ไม่รับผู้นำประเทศหรือผู้นำรัฐบาลทหารของพม่า ตลอดจนผู้แทนระดับรัฐมนตรีของพม่า เข้าร่วมการประชุมสุดยอด อียู-อาเซียน ที่จะมีขึ้นที่กรุงเบอร์ลิน เมืองหลวงของสหพันธ์รัฐสาธารณรัฐเยอรมนี ในเดือนมีนาคมปีนี้ หลังจากที่พม่ากลายเป็นปมขัดแย้งระหว่างผู้นำรัฐบาลกลุ่มประเทศสมาชิกสหประชาชาติอาเซียนกับกลุ่มสหภาพยุโรปมา ๑๘ เดือนเต็ม (มติชนรายวัน ๒๗ ม.ค. ๒๕๔๒ : ๑๘)

ผู้ลงทุนโครงการท่อก๊าซในพม่าถูกข้อหาละเมิดสิทธิมนุษยชน

ข้อถกเถียงเรื่องการเข้าไปลงทุนในพม่าที่เกิดขึ้นตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๓๓ แบ่งเป็นสองกระแส กระแสหนึ่งเห็นว่าการเข้าไปลงทุนในพม่าเป็นการค้าจุนรัฐบาลเผด็จการทหารและก่อให้เกิดการละเมิดสิทธิมนุษยชน อีกกระแสหนึ่งมองว่าการคว่ำบาตรทางเศรษฐกิจและการโดดเดี่ยว

พมานั้นไม่เป็นผลดี เพราะทำให้คนส่วนใหญ่ขาดรายได้ และความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจต่างหากที่เป็นตัวผลักดันให้เกิดการพัฒนาทางด้านการเมือง (กุลธิดา ๒๕๔๑ : ๗๓)

ทันทีที่โทเทลจ่ายค่าสัมปทานแหล่งก๊าซยานาดา สลอร์ดก็สั่งซื้อเฮลิคอปเตอร์ส่วนตัว ๒๔ ลำ อดีตทูตสหรัฐอเมริกาประจำพม่าให้ความเห็นว่า การลงทุนของบริษัทต่างชาตินั้นไม่สามารถกระตุ้นให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในพม่าได้ เพราะเงินลงทุนทุกบาททุกสตางค์ที่สลอร์ดได้จากการลงทุนของต่างชาติจะถูกทุ่มไปยังกองทัพทั้งหมด โดยไม่ได้สนใจเลยว่าผู้คนในชาติกำลังจะอดตาย

ไทยก็ถูกกล่าวหาว่าให้ความสนับสนุนรัฐบาลเผด็จการและมีส่วนในการละเมิดสิทธิมนุษยชน ในฐานะที่เป็นหนึ่งในผู้ร่วมหุ้นและเป็นลูกค้ารายใหญ่เพียงรายเดียวโดยตรงของโครงการนี้ ไทยนับตั้งแต่รัฐบาลพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ เป็นต้นมา มองว่าการลงทุนในพม่าจะนำมาซึ่งการพัฒนาทางการเมือง ส่วนเรื่องการละเมิดสิทธิมนุษยชนนั้นถูกให้คำจำกัดความว่าเป็นเรื่องของ “การเมืองภายในประเทศ” ที่ต่างชาติไม่ควรเข้าไปแทรกแซง

เมื่อวันที่ ๒๐ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๓๗ ประเทศไทยเป็นเจ้าภาพจัดประชุมอาเซียน น.ต. ประสงค์ สุนศิริ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศของไทย ได้เชื้อเชิญนาย ออง จอ รัฐมนตรีต่างประเทศพม่าเข้ามาเป็นแขกพิเศษของการประชุมครั้งนี้ด้วย ซึ่งได้รับการคัดค้านอย่างกว้างขวางจากกลุ่มนักสิทธิมนุษยชน ทั้งในประเทศไทยและต่างประเทศ (เสรี และ สมศิริ ๒๕๓๗ : ๙)

แนวท่อก๊าซกลายเป็นยุทธศาสตร์ใหม่ที่สลอร์ดใช้ในการกวาดล้างฐานที่มั่นของชนกลุ่มน้อยให้สิ้นซากเพื่อเข้าควบคุมพื้นที่สีดำในรัฐมอญและภาคตะนาวศรี การละเมิดสิทธิมนุษยชนที่มีมานานแล้วได้ทวีความรุนแรงและโหดร้ายขึ้นพร้อม ๆ กับการมาถึงของท่อก๊าซ ชนกลุ่มน้อยในพื้นที่สีดำนี้ได้รับผลกระทบจากโครงการท่อก๊าซสารพัดรูปแบบ ซึ่งโหดร้ายทารุณไม่ยิ่งหย่อนกว่ากัน ทั้งถูกเกณฑ์แรงงาน ถูกบังคับให้ย้ายถิ่นฐานเพื่อใช้พื้นที่ในการวางท่อก๊าซ และยังถูกคุกคามโดยกองกำลังทหารที่เข้าไปรักษาความมั่นคงตามแนวท่อ ตั้งแต่การข่มขู่ เช่นฆ่า ขโมยอาหาร เผาบ้านเรือน ไปจนถึงการฆ่าจริง (กุลธิดา ๒๕๔๑ : ๗๔)

การเกณฑ์แรงงานเกิดขึ้นเพื่อสร้างทางรถไฟสายเย-ทะวาย ความยาว ๑๗๗ กิโลเมตร ซึ่งใช้เป็นเส้นทางขนส่งอุปกรณ์สำหรับวางท่อก๊าซและรักษาความปลอดภัยให้แนวท่อ ทั้งยังถูกบังคับให้สร้างค่ายทหารและที่พักสำหรับชาวต่างชาติซึ่งเป็นเจ้าหน้าที่โครงการท่อก๊าซอีกด้วย

เรื่องราวเหล่านี้จะมีให้รับรู้ไม่มากนัก สลอร์ดไม่อนุญาตให้สื่อมวลชนหรือนักเคลื่อนไหวทางสังคมเข้าประเทศได้ง่าย ๆ ยิ่งไปกว่านั้นความสะพรึงกลัวต่อความโหดเหี้ยมของทหารสลอร์ดที่ปกคลุมอยู่ทุกหย่อมหญ้า ทำให้ประชาชนที่นั่นพากันปิดปากเงียบแม้ว่าจะเผชิญหน้ากับ

ความหวาดผวาลักเพียงใดก็ตาม แต่โลกก็ได้ยินเสียงคร่ำครวญร่ำไห้เล็ดลอดออกมาจากแผ่นดินพม่า

สมาพันธ์สิทธิมนุษยชนระหว่างประเทศ (FIDH) ในกรุงปารีส รายงานว่า โทเทล บริษัทก๊าซและน้ำมันรายใหญ่ของฝรั่งเศส สมรู้ร่วมคิดกับสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและระเบียบแห่งรัฐ (สลอร์ด) ละเมิดสิทธิมนุษยชนอย่างกว้างขวาง โดย FIDH ระบุว่า ทหารพม่าที่มีหน้าที่ดูแลโครงการ ได้ขับไล่และเซ็นฆ่าประชาชนในท้องถิ่น บังคับใช้แรงงาน ทั้งยังปฏิบัติต่อแรงงานด้วยวิธีรุนแรงและทรมาน รวมทั้งโจมตีกลุ่มที่ต่อต้านในท้องถิ่นและจับกุมพลเรือน (อิทธิฤทธิ์ ๒๕๔๑ : ๒๖)

องค์กรสิทธิมนุษยชนและสิ่งแวดล้อมจากทั่วโลกประณามกระทำของบริษัทน้ำมันยักษ์ใหญ่ที่มาลงทุนในโครงการนี้ จดหมายหลายฉบับถูกส่งมาให้กำลังกำกับประชาชนชาวพม่า เสี่ยงประณามและกดดันจากประชาคมโลกไม่ได้ทำให้โทเทลและยูโนแคลสะทกสะท้านแต่อย่างใด สิ่งเดียวที่พวกเขาทำก็คือ ให้สัมภาษณ์ยืนยันว่าโครงการนี้ไม่มีการละเมิดสิทธิมนุษยชน ตรงกันข้ามมันเป็นโครงการที่ทำให้ชาวพม่ามีรายได้และมีงานทำ (กุลธิดา ๒๕๔๑ : ๗๕)

บริษัทต่างชาติถูกกดดันให้ถอนการลงทุนออกจากพม่า

กลุ่มเคลื่อนไหวต่อสู้เพื่อสิทธิมนุษยชนในพม่าได้ใช้กลยุทธ์ผลักดันให้มีการบอยคอต การไต่สวนของผู้ถือหุ้นบริษัทในการยับยั้งการลงทุนในพม่า ตลอดจนการผลักดันให้รัฐออกกฎหมายลงโทษบริษัทอเมริกันที่เข้าไปลงทุนในประเทศพม่า และได้ผลในขั้นต้นเมื่อบรรดาผู้ถือหุ้นของบริษัทน้ำมันยักษ์ใหญ่ของสหรัฐอเมริกาที่ชื่อ ยูโนแคล (Unocal) ได้มีมติขอให้คณะผู้บริหารของบริษัทจัดทำรายงานชี้แจงการปฏิบัติงานในประเทศพม่าให้ผู้ถือหุ้นได้รับทราบเพื่อพิจารณา ยังมีบริษัทของสหรัฐอเมริกาซึ่งร่วมชะตากรรมนี้คือ บริษัทเปปซี่ และบริษัทลิวาย สเตราส์ บริษัทผลิตยีนส์ชื่อดังของสหรัฐอเมริกา ซึ่งได้พิจารณาถอนการลงทุนในพม่าไปเรียบร้อยแล้ว โดยให้เหตุผลว่า ภายใต้งบการเงินปัจจุบันพบว่าเป็นการยากลำบากที่จะทำธุรกิจพม่าโดยไม่มีส่วนไปสนับสนุนรัฐบาลทหารพม่าได้ (พรพิมล ๒๕๓๗ : ๒๐)

ความเคลื่อนไหวของนักประชาธิปไตยและสิทธิมนุษยชนในกลุ่มประเทศสแกนดิเนเวีย ยุโรป และอเมริกา จึงพุ่งเป้าไปที่การลงทุนของบริษัท ๆ ต่างในพม่า กดดันจนกระทั่งบริษัทเบียร์คาร์ลสเบิร์กและไฮเนเก้นของเดนมาร์กต้องถอนตัวจากการลงทุนในพม่า และมีแนวโน้มว่าจะมีอีกหลายบริษัทตัดสินใจถอนตัวตามมา ในสหรัฐอเมริกาหลายมลรัฐผ่านกฎหมาย “ไม่ติดต่อกิจการ” กับบริษัทที่ไปลงทุนในพม่า แน่แน่นอนว่ามีชื่อของยูโนแคลและเท็กซากัสกับบริษัทน้ำมันยักษ์ใหญ่ ๒ แห่งที่ลงทุนในพม่าอยู่ด้วย และสหรัฐฯ กำลังจะมีการพิจารณากฎหมาย “คว่ำบาตรพม่าแบบมีเงื่อนไข” ในขณะที่รัฐสภายุโรปมีมติเสนอให้ชาติสมาชิกสหภาพยุโรป (อียู) คว่ำบาตรเศรษฐกิจพม่า (ทีมงาน “อาทิตย์รายสัปดาห์” ๒๕๓๙๗ : ๒๖)

แม้โทเทลจะถูกกลุ่มนักประชาธิปไตยในเดนมาร์กออกมาชุ่สายการบินสแกนดิเนเวียแอร์ไลน์ซิดเด็ม (เอสเอเอส.) ที่ถูกค้าส่วนใหญ่อยู่ในกลุ่มสแกนดิเนเวีย ให้เลิกเติมน้ำมันของบริษัทโทเทล ไม่เช่นนั้นจะรณรงค์ให้เลิกนั่งสายการบินที่ว่านี้ และเมื่อโทเทลได้ออกแถลงการณ์ได้ตอบว่าเป็นเรื่องที่ผิดและไม่เป็นธรรมที่เชื่อมโยงโครงการสร้างทางรถไฟของรัฐบาลพม่าเข้ากับโครงการท่อก๊าซที่อยู่ในความรับผิดชอบของโทเทล ซึ่งมีผลให้กองทุนเลี้ยงชีพเคพีของเดนมาร์กขายหุ้นมูลค่า ๑๐.๕ ล้านเหรียญของบริษัทโทเทลทิ้งเพื่อประท้วงในกรณีนี้ด้วย และเมื่อกลางเดือนกรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๓๘ ราคาหุ้นของโทเทลตกลง ๓.๕ ฟรังก์ ซึ่งโบรกเกอร์ในกรุงปารีสให้ความเห็นว่ามันเชื่อมโยงกับโครงการในพม่าโดยตรง

ถึงกระนั้น ฌอง มิซเซล จีเรส รองประธานฝ่ายวางแผนและกลยุทธ์บริษัทโทเทล เอ็กซ์พลอเรชั่น โปรดักชั่น ยืนยันว่า โทเทล ไม่มีนโยบายถอนการลงทุนชุดเจาะก๊าซในพม่า เพราะได้ลงทุนไปถึง ๑,๒๐๐ ล้านเหรียญสหรัฐแล้ว แม้ว่ามีบางประเทศในสหภาพยุโรป (EU) ได้คว่ำบาตรทางการค้ากับพม่า แต่ยังไม่มีความหมายใดห้ามไม่ให้ทำงานหรือลงทุนในพม่า ดังนั้นโทเทลจึงยังดำเนินการต่อไป (อิทธิฤทธิ์ ๒๕๔๑ : ๒๖)

แต่สิ่งที่ทำให้บริษัทน้ำมันยักษ์ใหญ่ทั้งสองประหว่นพรั่นพรึงอยู่ไม่น้อยคือ ปัญหาความมั่นคงของโครงการซึ่งใช้เงินถึง ๑,๔๐๐ ล้านดอลลาร์ในการขุดเจาะและวางท่อก๊าซ ถ้าเกิดการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองขึ้นภายใน ๓๐ ปีข้างหน้า สลอร์ดกหมดอำนาจไป รัฐบาลชุดใหม่จะยอมรับสัญญาที่เคยทำต่อกันไว้หรือไม่? ตัวแทนรัฐบาลพม่าผลักดันประกาศว่า ประชาชนชาวพม่าถือว่าสัญญาใด ๆ ก็ตามที่ทำกับสลอร์ดกเป็นสัญญาที่ไม่มีความหมาย ข้อตกลงใดๆ ก็ตามจะเป็นโมฆะทันทีที่สหภาพพม่ามีรัฐบาลตามระบอบประชาธิปไตย (กุลธิดา ๒๕๔๑ : ๗๕)

ส่วนเรื่องการก่อวินาศกรรมนั้น ผู้บริหารของโทเทลเองก็รู้ว่าต้องมีปัญหาแน่ ๆ อย่างไรก็ตามรัฐบาลทหารก็ให้ความมั่นใจแก่พวกเขาโดยการส่งทหารไปลาดตระเวนอยู่ในพื้นที่มากกว่า ๑๐,๐๐๐ คน แต่ก็ถูกสังครอนจากเหตุการณ์ลอบสังหารคณะสำรวจเส้นทางวางท่อก๊าซของบริษัทโทเทลเมื่อต้นเดือนมีนาคม พ.ศ. ๒๕๓๗ ด้วยฝีมือของกองโจรกะเหรี่ยง มีคนตายห้าคน ทั้งหมดเป็นคนพม่าที่ทำงานให้แก่โทเทล

แต่ “คำเตือน” จากกองกำลังชนกลุ่มน้อยยังไม่ดังพอที่จะยับยั้งโครงการนี้ได้ และเรี่ยวแรงของพวกเขาก็น้อยเกินกว่าจะสู้กับรัฐบาลเผด็จการทหารที่ได้ชื่อว่าโหดร้ายป่าเถื่อนมากที่สุดกลุ่มหนึ่ง ซึ่งยิ่งเข้มแข็งมากขึ้นเมื่อจับมือกับบริษัทข้ามชาติทั้งหลาย

วันที่ ๒๘ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๔๓ บริษัท เบเกอร์ ฮิวส์ (Baker Hughes) ยักษ์ใหญ่ในวงการขุดเจาะน้ำมัน ได้แถลงข่าวว่า ได้สั่งให้บริษัทลูกในสิงคโปร์ยุติการทำธุรกิจกับบริษัทน้ำมันของรัฐบาลพม่า ตั้งแต่วันที่ ๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๔๒ เพื่อหลีกเลี่ยงการถูกกล่าวหาว่าละเมิดสิทธิมนุษยชนในพม่าเหมือนกับบริษัทยูนิแคล เนื่องจากการละเมิดสิทธิมนุษยชนในพม่ามีอย่างกว้างขวางจึง

เป็นการยากที่บริษัทใดที่จะหลีกเลี่ยงได้ และผู้ถือหุ้นของบริษัทได้เคลื่อนไหวให้บริษัทมีการลงทุนที่รับผิดชอบต่อสังคมมากขึ้น วัฒนธรรมการโกงกินในพม่าได้ทำให้การลงทุนของนานาชาติลดลงอย่างมาก เป็นไปได้ว่าการตกลงกับทหารพม่าที่ถูกเอาเปรียบทำให้บริษัทเบเกอร์ฮิวส์เสียผลประโยชน์ (www.freeburmacoalition.org)

วันที่ ๑๑ เมษายน พ.ศ. ๒๕๕๓ กระทรวงการต่างประเทศอังกฤษขอร้องให้บริษัทฟรีเมียร์ออยล์ถอนตัวจากการลงทุนในพม่า เนื่องจากขณะนี้อังกฤษกำลังผลักดันให้สมาชิกสหภาพยุโรปคว่ำบาตรพม่ามากยิ่งขึ้น โดยกล่าวว่า รัฐบาลทหารพม่าสังหารประชาชนเป็นจำนวนมาก บังคับใช้แรงงาน ริดรอนเสรีภาพสื่อมวลชน กดขี่ชนกลุ่มน้อยในประเทศ นอกจากนี้ยังมีการใช้แรงงานเด็กเป็นจำนวนมาก อังกฤษยังร่วมกับเดนมาร์กยังผลักดันให้รัฐมนตรีต่างประเทศของสหภาพยุโรปห้ามการส่งออกอุปกรณ์ที่จะใช้กดขี่หรือก่อการร้ายภายในประเทศพม่า นอกจากนี้ยังจะจัดพิมพ์รายชื่อเจ้าหน้าที่ของพม่าที่ตอกข้อหาให้และจำกัดการเคลื่อนย้ายกองทุนในต่างประเทศของบุคคลเหล่านี้ สหภาพยุโรปคว่ำบาตรพม่าเนื่องจากฝ่ายค้านที่ได้รับเลือกตั้งซึ่งนำโดยนาง อองซาน ซู จี ไม่ได้รับมอบอำนาจจากรัฐบาลทหารและยังได้สั่งกักขังสมาชิกพรรคฝ่ายค้านจำนวนมาก อีกด้วย (Reuters)

ไม่กี่ปีที่ผ่านมาพม่าถูกโดดเดี่ยวมากขึ้นทุกที นับตั้งแต่การคว่ำบาตรที่นำโดยสหรัฐอเมริกา และมักจะถูกตำหนิระบบราชการที่ล่าช้า การตัดสินใจที่ไม่แน่นอน และไม่มีกฎหมายและระเบียบปฏิบัติที่ชัดเจน รวมทั้งการบังคับใช้แบบตามใจชอบ และการโกงกินที่เพิ่มมากขึ้น หลายประเทศได้ถอนตัวไปแล้ว และอีกหลายประเทศจะถอนตัวตามถ้าบรรยากาศการลงทุนยังไม่ได้ดีขึ้น (Oil and Gas Journal, July 17, 2000)

บริษัทผู้ลงทุนโครงการท่อส่งก๊าซในพม่าถูกฟ้องข้อหาละเมิดสิทธิมนุษยชน

จนกระทั่ง เมื่อวันที่ ๕ กันยายน พ.ศ. ๒๕๓๙ รัฐบาลพลัดถิ่นของพม่าและสมาพันธ์สหภาพพม่ายื่นฟ้องบริษัทยูโนแคลต่อศาลแขวงเมืองลอสแอนเจลิสของสหรัฐฯ ที่เพิกถอนกฎหมายใหม่ให้มีการบอยคอตบริษัทธุรกิจอเมริกันที่ไปลงทุนในพม่า โดยขอให้ศาลสหรัฐฯ สั่งห้ามยูโนแคลเข้าร่วมลงทุนในโครงการสร้างท่อส่งก๊าซในพม่ามูลค่า ๑,๒๐๐ ล้านบาท ซึ่งส่งผลกระทบต่อปัญหาละเมิดสิทธิมนุษยชน ศาลรับฟ้องในทันที (อิทธิฤทธิ์ ๒๕๔๑ : ๒๖)

หนึ่งเดือนถัดมา ผู้ร้องทุกข์ชาวพม่าจำนวน ๑๕ คนได้ขอให้ทนายความยื่นฟ้องต่อศาลแขวงสหรัฐฯ ให้ดำเนินคดียูโนแคลที่เป็นบริษัทของอเมริกาและมีบริษัทแม่อยู่ในแคลิฟอร์เนีย เพื่อให้ยุติการบังคับใช้แรงงานและละเมิดสิทธิมนุษยชนอื่น ๆ โดยผู้ร้องทุกข์ทั้ง ๑๕ คนกล่าวหาว่า กองทัพพม่าซึ่งทำหน้าที่ดูแลลูกจ้างบริษัทยูโนแคลและยูโนแคลกระทำการสังหาร ช่มชู้ ยึดที่ดิน และค่าจ้างแรงงาน รวมทั้งบังคับประชาชนเป็นลูกหาบเพื่อสนับสนุนกองกำลังทหาร

ฟิท วิลสัน ผู้ว่าการรัฐแคลิฟอร์เนีย ได้ลงนามในกฎหมายต่อต้านการใช้แรงงานเยี่ยงทาส ซึ่งมีผลบังคับใช้เมื่อเดือนมกราคม พ.ศ. ๒๕๓๙ และตามกฎหมายกำหนดห้ามบริษัทเข้าไปลงทุนในประเทศที่มีการบังคับใช้แรงงานประเทศต่าง ๆ เข้ามาทำธุรกิจในแคลิฟอร์เนียและแมสซาชูเซตส์ รวมทั้งผู้ผลประโยชน์หรือมีส่วนเกี่ยวข้องใด ๆ ในนโยบายของสโลว์ริคและครอบครัวเดินทางเข้าสหรัฐฯ โดยมีผลใช้บังคับทันที

ทั่วโลกจับตามองการทำลายสิ่งแวดล้อมครั้งใหญ่ในพม่าและไทย

ประเด็นด้านสิ่งแวดล้อมของโครงการท่อก๊าซฯ ในประเทศไทยก็กลายเป็นจุดสนใจไปทั่วโลก เมื่อมีการปิดป่าประท้วงการก่อสร้างท่อก๊าซที่ทำลายป่าลุ่มน้ำในวันที่ ๒๐ มกราคม พ.ศ. ๒๕๔๑ โดยกลุ่มอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทั่วโลก รวมทั้งกลุ่มกรีนพีซที่มีชื่อเสียงในการต่อสู้เพื่อการพิทักษ์สิ่งแวดล้อมได้กระจายข่าวทางเครือข่ายอินเทอร์เน็ตไปทั่วโลก เรียกร้องให้รัฐบาลไทยไม่ให้ความรุนแรงกับผู้ชุมนุมคัดค้าน และหากมีการจับกุมกลุ่มผู้คัดค้านทางองค์การนิรโทษกรรมสากลจะส่งจดหมายถึงสมาชิกทั่วโลก ๑ ล้านคน ให้ส่งจดหมายมาประท้วงรัฐบาลไทย เพราะเท่าที่ติดตามการชุมนุมของกลุ่มปิดป่านั้น พวกเขาได้ยึดมั่นการต่อสู้ตามหลักสันติวิธีมาตลอด (ทีมงาน “อาทิตย์รายสัปดาห์” ๒๕๔๑ : ๓๑)

วันที่ ๑๘-๒๑ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๔๑ ที่ประชุมศาลโลกประชาชน ณ เมืองเดนเวอร์ รัฐโคโลราโด สหรัฐอเมริกา ได้พิจารณาปัญหาจากโครงการท่อส่งก๊าซจากพม่ามาไทยว่า ทั้งบริษัทยูโนแคลและโทเทิลมีความผิดขั้นพื้นฐานด้วยการละเมิดสิทธิมนุษยชนในประเทศพม่า และยังเป็นการทำลายทรัพยากรธรรมชาติอย่างร้ายแรง (อิทธิฤทธิ์ ๒๕๔๑ : ๒๗)

พม่าใช้บริษัทร่วมทุนโครงการท่อก๊าซเป็นแหล่งฟอกเงินจากการค้ายาเสพติด

กระทรวงการต่างประเทศสหรัฐอเมริกาและนิตยสาร Le Nouvel Observateur ของฝรั่งเศส ระบุตรงกันว่า บริษัทน้ำมันและก๊าซของพม่า ซึ่งเป็นบริษัทร่วมทุนในโครงการพัฒนาแหล่งก๊าซยานาดาในพม่ากับบริษัทโทเทิล บริษัทยูโนแคล และ บริษัท ปตท. สผ. ของไทย ได้ถูกใช้เป็นช่องทางให้รัฐบาลพม่าและพ่อค้ายาเสพติดพม่า ฟอกเงินที่ได้จากการค้ายาเสพติดให้บริสุทธิ์เป็นมูลค่าหลายร้อยล้านเหรียญในแต่ละปี เพื่อนำไปซื้ออาวุธและลงทุนในกิจการที่ถูกกฎหมายอื่น ๆ นอกจากนี้รัฐบาลสโลว์ริคทำสัญญายินยอมให้บริษัทโทเทิลเป็นผู้ดำเนินการพัฒนาก๊าซจากแหล่งยานาดาใน พ.ศ. ๒๕๓๕ โดยมีเงื่อนไขว่าฝรั่งเศสจะต้องจัดหาเฮลิคอปเตอร์ ๒๔ ลำมาให้ ซึ่งทั้งหมดดำเนินการกันอย่างเป็นความลับ โดยมีการให้บริษัทในฝรั่งเศสแห่งหนึ่งเป็นผู้ดำเนินการประสานงาน ซึ่งทำให้เชื่อว่าจะมีการนำเงินจากการค้ายาเสพติดเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย (อาทิตย์ ๒๗ มี.ค.-๒ เม.ย. ๒๕๔๑ : ๒๔-๒๕)

ผู้ลงทุนท่อก๊าซในพม่าถูกประท้วงในประเทศของตนเอง

วันที่ ๑๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๕๒ ชาวนิวยอร์ก นักศึกษาพม่าประชาธิปไตย และกลุ่มนักเคลื่อนไหวชาวอเมริกันหลายกลุ่ม ได้ร่วมกันประท้วงบริษัทยูโนแคลที่หน้าโรงแรมพลาซ่า เมืองแมนฮัตตัน ซึ่งเป็นสถานที่ประชุมผู้ถือหุ้นของบริษัท เนื่องจากไม่พอใจที่บริษัทยูโนแคลทำธุรกิจกับรัฐบาลทหารพม่าอันเป็นการส่งเสริมการปกครองเผด็จการและทำลายการเคลื่อนไหวเพื่อประชาธิปไตย รวมทั้งทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมในพม่าด้วย

บทที่ ๘

สิทธิมนุษยชนและสิทธิชุมชนมอญ

สิทธิชุมชนในกรณีของมอญ

อัตลักษณ์ของความเป็นมอญ

ชาวมอญมีอัตลักษณ์ของชาติพันธุ์ตนเองที่ชัดเจน เริ่มจากชื่อของชาติพันธุ์ว่า meek (รเมญ) ซึ่งเริ่มปรากฏในจารึกตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๗ ใกล้เคียงกับคำที่ชาวภาคเหนือเรียกชาวมอญว่า เม็ง แสดงว่าติดต่อสัมพันธ์กันมาเป็นเวลานานมาแล้ว และที่ชาวภาคกลางเรียกชาวมอญว่า รามัญ มาจากคำภาษาบาลีที่เรียกประเทศมอญโบราณว่า รามัญญเทศะ ต่อมาในพุทธศตวรรษที่ ๒๑ ได้กร่อนมาเหลือ man (มน) (ออกเสียงว่า ไม่น) ไทยใช้ว่า มอญ คำเรียกชื่อชาติพันธุ์ว่า รเมญ หรือ มอญ นี้ยังไม่พบการอธิบายความหมายว่าแปลว่าอะไร ความหมายในภาษามอญหมายถึง คนมอญ เพียงความหมายเดียว

คนไทยโดยทั่วไป จะรู้จักชาวมอญจากประเพณีวัฒนธรรมของชาติพันธุ์มอญ โดยเฉพาะที่เกี่ยวกับประเพณีสงกรานต์ ที่มีความโดดเด่นมากเป็นพิเศษ เพราะมีการจัดงานฉลองกันอย่างใหญ่โต ครึกครื้น และมีกิจกรรมต่าง ๆ ตามประเพณีมากมาย เช่น การแต่งกายแบบมอญ การแห่ปลา การแห่ธงตะขาบ การละเล่นสะบ้า การทำข้าวแช่ เป็นต้น และจากระบบการศึกษาในโรงเรียนที่ได้เรียนบทเรียนวิชาภาษาไทยที่ตัดตอนมาจากเรื่องราชาธิราช ซึ่งถูกนำเรื่องราวมาประพันธ์เป็นเพลงและการแสดงมากมาย

ในความรู้สึกและความเข้าใจของคนมอญ สิ่งที่แสดงตัวตนของความเป็นมอญแต่เดิมที่สำคัญมีอยู่สองอย่างคือ ภาษามอญ กับ การนับถือผี แต่สภาพการณ์ในปัจจุบันที่มีการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจอย่างรวดเร็วและการศึกษาสมัยใหม่ ทำให้การจัดการเกี่ยวกับเรื่องการนับถือผีเปลี่ยนไป หลายชุมชนไม่ได้จัดพิธีกรรมเกี่ยวกับการนับถือผีเพราะไม่สะดวก สิ้นเปลืองมาก บางชุมชนมีการแทรกแซงจากพระสงฆ์ ไม่ให้ทำพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการนับถือผี เพราะนับถือศาสนาพุทธ

ดังนั้น โดยวัฒนธรรมดั้งเดิมของมอญแล้ว การจะนับว่าใครเป็นคนมอญ คนจากภายนอกจะดูได้จากการพูดภาษามอญและการนับถือผีบรรพบุรุษ แต่ในปัจจุบันหากจะนับว่าใครเป็นคนมอญ จะเหลืออยู่เพียงว่า ใครนับว่าตนเองเป็นมอญ คนนั้นก็เป็นคนมอญ เพราะสภาพที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน มีการแต่งงานกับคนในชาติพันธุ์อื่นมากขึ้น การใช้ภาษาไทยในครอบครัวมากขึ้นจากการศึกษาในโรงเรียน และการมองไม่เห็นประโยชน์ในการเรียนภาษามอญ ที่จะใช้ในสภาพชีวิตสังคมปัจจุบันได้ ทำให้คนมอญพูดภาษามอญได้น้อยลง การนับถือผีบรรพบุรุษก็นี้น้อยลงจากการแต่ง

งานแล้วแยกออกไปอยู่ไกลนอกชุมชนดั้งเดิมของตระกูลของตน ทำให้ไม่สะดวกในการเดินทางมาเข้าร่วมพิธี จึงมีการแยกผีบรรพบุรุษออกมาเลี้ยงเอง หรือเลิกนับถือผีบรรพบุรุษไปเลย

ชาวมอญที่สังขละบุรีตอบคำถามถึงความเป็นมอญว่าอยู่ที่ (๑) ภาษา (๒) หนังสือ (๓) วัฒนธรรม ได้แก่ การแต่งกาย ศิลปะต่าง ๆ (๔) ประเพณี ได้แก่ การไหว้บรรพบุรุษ พิธีกรรมทางศาสนาและสังคม (นายปู้และนายชินฮ่อง สัมภาษณ์ ๙ ต.ค. ๒๕๕๒) ชาวมอญที่สังขละบุรีไม่มีการจัดพิธีกรรมการนับถือผีบรรพบุรุษ เพราะสภาพความเป็นอยู่ไม่อำนวย จึงให้ความสำคัญเป็นพิเศษกับการนับถือพุทธศาสนา มากกว่าชาวมอญโดยทั่วไป ที่ยังมีการนับถือผสมกันทั้งผีบรรพบุรุษและพุทธศาสนา

ในการรับรู้ของชาวมอญ นอกจากเรื่องประเพณีวัฒนธรรมที่ปฏิบัติอยู่ในชีวิตประจำวัน ที่คนนอกชุมชนจะให้ความสนใจในความเป็นชาติพันธุ์มอญของพวกเขาแล้ว สิ่งที่ทำให้พวกเขามีความรู้ลึกถึงอัตลักษณ์ความเป็นมอญได้มากที่สุดอีกเรื่องหนึ่งก็คือ การมีประวัติศาสตร์ความเป็นมาที่ยิ่งใหญ่ โดยเฉพาะการมีอยู่ของอาณาจักรหงสาวดี ที่มีความเจริญรุ่งเรืองอย่างสูงสุดมาแล้ว เป็นแหล่งอารยธรรมมอญที่ยิ่งใหญ่ที่สุด การเดินทางต่อสู้ของชาวมอญตลอดมาเพื่อเรียกร้องเอกราชให้กับตนเองในประเทศพม่า นอกจากเรื่องความเป็นชาติพันธุ์ที่แตกต่างจากพม่าแล้วก็เกิดจากสำนึกในประวัติศาสตร์อาณาจักรหงสาวดีมากที่สุด

สำนึกในประวัติศาสตร์อันนี้กระตุ้นให้ชาวมอญยังคงพยายามรวมตัวกันในรูปแบบต่าง ๆ เพื่อแสดงถึงความเป็นชาติพันธุ์ที่มีประวัติความเป็นมาอันยิ่งใหญ่ ที่ชาวมอญภาคภูมิใจมากที่สุด จัดงานประเพณีแสดงสัญลักษณ์ของชาติพันธุ์ เช่น ชมรมเยาวชนมอญกรุงเทพฯ และชมรมมอญตามจังหวัดต่าง ๆ ที่มีคนมอญอยู่มาก จะจัดงานประเพณีสงกรานต์ร่วมกันในชุมชนอย่างเอิกเกริก สมามคมไทยรามัญจัดงานทำบุญที่ระลึกวันชาติมอญทุกปี

ร่องรอยของชุมชนมอญในบริเวณประเทศไทย

จากหลักฐานโบราณคดีและประวัติศาสตร์แสดงให้เห็นว่า ชาวมอญได้เคยอาศัยอยู่ในดินแดนที่เป็นประเทศไทยเวลานี้ต่อเนื่องกันมายาวนานตั้งแต่อดีตอันห่างไกลจนถึงปัจจุบัน บรรพบุรุษของชาวมอญทิ้งร่องรอยการดำรงอยู่ให้เราเห็นเป็นจารึกภาษามอญโบราณในสมัยอาณาจักรทวารวดี ครอบคลุมพื้นที่ในบริเวณภาคกลางประเทศไทยถึงภาคอีสานขึ้นไปจนถึงเวียงจันทน์ในประเทศลาวปัจจุบัน

ในยุคเริ่มแรกประมาณพุทธศตวรรษที่ ๙ ซึ่งภาษามอญเริ่มแยกออกจากกลุ่มที่พูดภาษาตระกูลมอญเขมร ในสมัยนี้ชาวมอญจะมีระดับวัฒนธรรมอยู่ในยุคเหล็ก มีสังคมเป็นชนเผ่า ร่องรอยที่การตั้งถิ่นฐานของชุมชนที่หลงเหลืออยู่เป็นกลุ่มหินดั่งหรือหินใหญ่เป็นรูปวงกลม มีการจัด

กระจายอยู่ทั่วไปในภาคอีสานตอนและภาคเหนือ มีร่องรอยแสดงว่าเป็นที่ประกอบพิธีกรรมหรือที่ฝังศพ

เมื่อเข้าสู่ยุคที่ชาวมอญเริ่มรับอารยธรรมพุทธศาสนาที่แพร่มาจากอินเดียจนกระทั่งเฟื่องฟูเต็มที่ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๑ ถึง ๑๗ เริ่มมีการตั้งเมือง มีระดับวัฒนธรรมอยู่ในยุคเหล็กและสัมฤทธิ์ เป็นสังคมเมืองแบบนครรัฐ ร่องรอยชุมชนที่เหลืออยู่คือ คูเมือง เนินกำแพง ซากศาสนสถาน ฐานอาคาร เจดีย์ กระจายอยู่โดยรอบอ่าวไทย และตามลุ่มแม่น้ำภายในที่มีทางออกทะเลได้ และกระจายไปยังลุ่มแม่น้ำในที่ราบสูงซึ่งไหลลงสู่แม่น้ำโขง โดยเฉพาะในภาคอีสานมีหลักฐานแสดงรอยต่อระหว่างช่วงเปลี่ยนผ่านการนับถือประเพณีดั้งเดิมมาสู่ศาสนาพุทธคือ ใบเสมาหินขนาดใหญ่ ที่ตั้งรอบล้อมเป็นวงกลมเป็นจำนวนมาก กระจายอยู่ทั่วไปในภาคอีสานตอนกลาง จากการศึกษาขอบเขตสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ด้วยก้อนหินขนาดใหญ่แต่เดิม มาเป็นใบเสมาหินที่แสดงขอบเขตในการประกอบพิธีกรรมเช่นเดียวกัน แต่ตามคติพุทธศาสนา ต่อมาจึงมีการสร้างตัวอาคารที่ถาวรขึ้นมาภายในวงล้อมของใบเสมาหิน

หลักฐานที่ชัดเจนคือศิลาจารึกภาษามอญโบราณจำนวนมากที่พบทั้งในบริเวณภาคกลาง ประเทศไทยและภาคอีสานตามแหล่งโบราณสถานในสมัยทวารวดี แสดงถึงการมีชุมชนที่ใช้ภาษามอญในการติดต่อสื่อสารในชีวิตประจำวัน เรื่องราวที่จารึกเป็นการแสดงถึงการทำบุญในรูปแบบต่าง ๆ ในพุทธศาสนา เช่น อุทิศสิ่งของ ที่ดิน แรงงาน อาคาร พระพุทธรูป หรือการมาประกอบพิธีกรรมอุทิศส่วนกุศลให้ญาติที่ล่วงลับไปแล้ว

หลังจากรัฐทวารวดีในภาคกลางและภาคอีสานเสื่อมสลายไป มีอารยธรรมของเขมรโบราณเข้ามาครอบครองพื้นที่แทน ชุมชนมอญได้เคลื่อนย้ายไปภาคเหนือที่รัฐหริภุญไชยในลุ่มแม่น้ำปิง และไปทางตะวันตกบริเวณอ่าวเมาะตะมะ มีจารึกภาษามอญสมัยกลางตอนต้นหลงเหลือเป็นหลักฐาน เมื่อชาวไทยขยายอำนาจการปกครองลงมาในบริเวณนี้รัฐหริภุญไชยก็สลายตัวไป

หลังจากสิ้นรัฐหริภุญไชยแล้วก็ไม่เหลือชุมชนมอญในสมัยต่อมา แต่นักภาษาศาสตร์กลับค้นพบชุมชนที่ใช้ภาษาใกล้เคียงกับภาษามอญโบราณสมัยทวารวดีหลงเหลือรอดมาจนถึงปัจจุบัน คือชาวญัฮกุรหรือชาวบน กระจายตัวอยู่ในบริเวณรอยต่อของภาคกลางกับภาคอีสานในบริเวณห่างไกลและบนภูเขาสูงของจังหวัดนครราชสีมา ชัยภูมิ เพชรบูรณ์ และพิษณุโลก

ชุมชนมอญกลับมามีหลักฐานชัดเจนขึ้นอีกในสมัยกรุงศรีอยุธยา เมื่อสมเด็จพระนเรศวรได้นำชาวมอญจำนวนมากอพยพเข้ามาอยู่ในภาคกลางประเทศไทย ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมาก็มีชาวมอญอพยพเข้ามาอยู่อย่างต่อเนื่อง และเข้ามามากที่สุดหลังจากอาณาจักรหงสาวดีแตกในช่วงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น จนถึงปัจจุบันมีชุมชนมอญกระจายตัวอยู่ทั่วไปในภาคกลางประเทศไทยแถบลุ่มน้ำเจ้าพระยา ท่าจีน และแม่กลอง

ชุมชนมอญท้องถิ่นที่สังขละบุรี

หลักฐานชุมชนสมัยทวารวดีในสังขละบุรีเป็นฐานอาคาร มีอยู่ที่บ้านวังปะโท ตำบลปรางค์ แผล ปัจจุบันจมอยู่ใต้น้ำเขื่อนเขาแหลม แสดงถึงร่องรอยชุมชนที่เป็นจุดแวะพักของพ่อค้าที่เดินทางข้ามจากอ่าวมะตะมาฝั่งอ่าวไทย ในสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ตอนต้น พบหลักฐานซากฐานวิหาร ๑ หลัง เจดีย์ ๕ องค์ และเตาเผาอิฐโบราณ ๑ แห่ง นอกจากนี้ยังเหลือแนวเชิงเนินดินและคูของค่ายสามสบหรือชุมชนสามสบ ปัจจุบันยังมีร่องรอยส่วนหนึ่งอยู่บริเวณใกล้กับที่ตั้งตัวอำเภอสังขละบุรีในปัจจุบัน จากตัวเจดีย์พุทธคยาจำลองลงไปทางริมน้ำบริเวณสามสบ

ชุมชนมอญที่มีอยู่ในปัจจุบันนี้เป็นชาวมอญอพยพหนีภัยสงครามจากพม่าเข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณสามสบ ตั้งเป็นบ้านวังกะ เป็นเวลานาน ๕๐ กว่าปีมาแล้ว เป็นการหนีร้อนมาพึ่งเย็น และเมื่อเหตุการณ์ภัยสงครามสงบลง ชาวมอญส่วนหนึ่งก็อพยพกลับไป และเมื่อมีภัยสงครามเกิดขึ้นมาอีกก็อพยพกลับเข้ามาอีก สภาพการตั้งชุมชนของชาวมอญในสมัยเริ่มแรก ภูมิประเทศโดยทั่วไปมีแต่ป่าเขา บริเวณชายแดนสังขละบุรีนั้นมีแต่ชาวกะเหรี่ยงอยู่ตามป่า ส่วนชาวมอญจะอยู่ตามริมน้ำเป็นหลัก ไม่มีชาวไทยอยู่เลย

หลวงพ่อดุตตะเป็นผู้บุกเบิกจัดตั้งหมู่บ้านวังกะและวัดวังกวีเวการาม รวมทั้งดูแลชุมชนมอญให้สามารถอยู่ร่วมกับชุมชนกะเหรี่ยงที่อยู่มาก่อนได้เป็นอย่างดี โดยต่างฝ่ายต่างช่วยเหลือและพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน ชาวมอญช่วยชาวกะเหรี่ยงสร้างวัดและบวชพระ ชาวกะเหรี่ยงยินยอมให้ชาวมอญเข้ามาอาศัยอยู่และทำมาหากินในพื้นที่ได้

ความเป็นชุมชนของมอญ

ความเป็นชุมชนของมอญจะดูจากอุดมการณ์เรื่องอำนาจและความสัมพันธ์ทางสังคมในชุมชนระดับต่าง ๆ (อานันท์ ๒๕๔๔ : ๑๕๖)

มอญมีระบบคุณค่าที่สำคัญอยู่สองระบบคือ การนับถือผี และการนับถือพุทธศาสนา

การนับถือผี เป็นระบบคุณค่าดั้งเดิมของมอญในด้านการจัดระเบียบสังคม ที่สร้างกฎเกณฑ์ควบคุมความประพฤติของคนในชุมชน ให้สามารถดำรงชีวิตอยู่และอยู่ร่วมกันได้อย่างมีความสุข ให้ความเอาใจใส่กับสภาพแวดล้อมและทรัพยากรในชุมชนให้สามารถใช้ประโยชน์ได้อย่างยั่งยืน และยุติธรรมกับสมาชิกทุกคนในชุมชน

การนับถือผีเป็นการสร้างระบบความสัมพันธ์ในชุมชนตั้งแต่ระดับครอบครัว ตระกูล หมู่บ้าน และกลุ่มหมู่บ้าน ผ่านทางฝ่ายเพศชาย แต่ผู้ที่มีส่วนร่วม ดำเนินการพิธีกรรม และแสดงออกการมีส่วนร่วมส่วนใหญ่จะเป็นฝ่ายหญิง อาจจะเป็นร่องรอยหลงเหลือมาแต่เดิมที่ฝ่ายหญิงเคยมีบทบาทที่สำคัญมาก่อน หรือเป็นการแบ่งบทบาทกันระหว่างเพศ ในเมื่อฝ่ายชายมีบทบาททาง

ศาสนาพุทธอย่างเต็มที่แล้ว ซึ่งในประเพณีเดิมของมอญจริง ๆ ฝ่ายหญิงจะมีส่วนร่วมได้น้อยมาก จึงให้ฝ่ายหญิงมีบทบาทมากในเรื่องของการนับถือผี

การนับถือพุทธศาสนา เป็นระบบคุณค่าที่สร้างความสงบสุขทางจิตใจ ที่เข้ามาเสริมระบบคุณค่าในเรื่องการนับถือผี โดยเฉพาะอย่างยิ่งเป็นแหล่งภูมิปัญญาของมอญที่ยิ่งใหญ่ที่สุด แม้ภูมิปัญญาดั้งเดิมของมอญที่เกี่ยวข้องกับการนับถือผีก็จะถูกให้ความหมายที่สัมพันธ์หรือในบริบทของพุทธศาสนา เป็นการ “จับบวช” ความเชื่อในการนับถือผี เช่น ตำนานอธิบายว่าทำไมชาวมอญจึงนับถือผีก็ถูกโยงไปหาเหตุการณ์ในสมัยพุทธกาล ขั้นตอนต่าง ๆ ของพิธีกรรมเกี่ยวกับการตาย ก็จะทำให้ความหมายทุกอย่างตามคติของพุทธศาสนาให้มากที่สุด เช่น การตีความส่วนประกอบของเตียงตั้งศพตามอุดมคติการบรรลุนิพพาน

การนับถือพุทธศาสนาเป็นระบบคุณค่าที่สร้างความสัมพันธ์ของชุมชนออกไปได้กว้างขวางกว่าการนับถือผี ซึ่งมีขนาดหรือระดับชุมชนใหญ่ที่สุดที่อยู่ระดับกลุ่มหมู่บ้าน ในประเทศไทย เมื่อชาวมอญจากหมู่บ้านเดิมได้มีการโยกย้ายไปอยู่ยังที่ต่าง ๆ ก็ยังพบความสัมพันธ์จากการนับถือผีระหว่างชุมชนมอญต่าง ๆ เมื่อมีการจัดงานรำผี ญาติของตระกูลที่อยู่ในชุมชนในที่อื่น ๆ ก็ยังมาร่วมงาน แต่ระดับความสัมพันธ์ทางพุทธศาสนาขยายตัวออกไปกว้างไกลกว่าความสัมพันธ์จากการนับถือผี ตามประวัติศาสตร์จะเห็นได้ว่า รัฐมอญเกิดขึ้นครั้งแรกจากการนับถือศาสนาพุทธในสมัยทวารวดี การนับถือศาสนาพุทธทำให้กลุ่มชุมชนที่นับถือผีต่างกัน (ตระกูลต่างกัน) สามารถรวมเข้ามาเป็นชุมชนเดียวกันได้ อันเป็นเงื่อนไขที่สำคัญในการรวบรวมผู้คนขึ้นมาเป็นรัฐที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

พุทธศาสนาสามารถสร้างความสัมพันธ์ในระดับหมู่บ้าน ทุกหมู่บ้านจะต้องมีวัดประจำหมู่บ้านทุกหมู่บ้าน ชาวบ้านจากทุกตระกูลที่นับถือผีต่างกันจะมาทำบุญร่วมกันได้ และยังสร้างความสัมพันธ์ระหว่างหมู่บ้าน เมื่อวัดหลักของหมู่บ้านหนึ่งแยกไปตั้งวัดใหม่ให้หมู่บ้านอื่น วัดที่ไปตั้งใหม่จะมีความสัมพันธ์กับวัดหลักที่มาตั้งให้ กลายเป็นความสัมพันธ์ของกลุ่มหมู่บ้านที่อยู่ในอาณาบริเวณเดียวกัน เช่น วัดคงคารามเป็นวัดหลักที่มีวัดในกลุ่มอำเภอโพธารามและอำเภอบ้านโป่งเป็นเครือข่าย เมื่อถึงวันเข้าพรรษาจะต้องมาทำพิธีร่วมกันที่วัดคงคาราม นอกจากนี้ในประเทศไทย วัดที่อยู่ในสายรามัญนิกายแต่เดิมก็มีความสัมพันธ์รู้จักกันทุกวัดเนื่องจากเป็นวัดมอญเหมือนกัน เวลาถึงงานศพพระสงฆ์ ทุกวัดจะมีส่วนร่วมในการจัดงาน แต่ละวัดโดยชาวบ้านที่เป็นศิษย์วัดนั้นจะจัดขบวนลูกหนูมาจุดแข่งขันกัน

โครงสร้างอำนาจหรือความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชนมอญ

ระดับอำนาจในชุมชนมอญระดับต่ำสุดคือระดับครอบครัว หัวหน้าครอบครัวเป็นผู้มีอำนาจดูแลสมาชิกในครอบครัวไม่ให้ทำ “ผิดผี” ต่อผีเรือน ถ้าละเมิดข้อห้ามซึ่งส่วนใหญ่จะมุ่งไปที่สวัสดิภาพของสมาชิกในครอบครัว ก็จะต้องเลี้ยงผีเพื่อขอขมา

สูงขึ้นมาอีกเป็นระดับตระกูล หัวหน้าตระกูลหรือต้นผี จะเป็นผู้ควบคุมให้สมาชิกในตระกูลทุกคนปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ของผีบรรพบุรุษประจำตระกูลของตนเอง เช่น ดูแลเครื่องผีให้อยู่ในสภาพดีอยู่เสมอ ระดมกำลังคนในตระกูลจัดงานเลี้ยงผีบรรพบุรุษเป็นประจำทุกปี หรือทุก ๓ ปี ถ้ามีการละเมิดจนเกิดเหตุเภทภัย เช่น สมาชิกในตระกูลมีการเจ็บป่วยรักษาไม่หาย เมื่อคนทรงได้ดูให้แล้วว่าได้ทำการ “ผิดผี” ก็จะต้องถูกลงโทษคือ ตระกูลนั้นก็จะต้องเสียค่าใช้จ่ายในการจัดพิธีรำผีเพื่อขอขมาต่อผีบรรพบุรุษ ในหลายหมู่บ้าน ครอบครัวที่เป็นตระกูลเดียวกันจะอยู่รวมกันเป็น “หมู่” เดียวกัน มีหัวหน้าหมู่คือ ต้นผี ของตระกูลนั้น (สมทรง มปป. : ๓๕)

ระดับสูงขึ้นต่อมาเป็นระดับหมู่บ้าน หัวหน้าหมู่บ้านหรือผู้ใหญ่บ้านจะต้องคอยจัดพิธีเลี้ยงผีศาลเจ้าประจำหมู่บ้านทุกปี เพื่อให้ปกป้องรักษาลูกบ้านทุกคนให้อยู่เย็นเป็นสุข นอกจากนี้ถ้ามีชาวบ้านกลุ่มใดแยกออกไปตั้งหมู่บ้านใหม่ ก็จะต้องมาบอกกล่าวกับผีศาลเจ้าประจำหมู่บ้าน เมื่อชาวบ้านในหมู่บ้านใหม่จะจัดงานที่สำคัญ เช่น งานแต่งงานต้องกลับไปบอกกล่าวกับผีศาลเจ้าหมู่บ้านเดิมของตนเองด้วย ทำให้ผีศาลเจ้าของหมู่บ้านเดิมมีอำนาจควบคุมไปถึงกลุ่มหมู่บ้านที่แยกออกไปตั้งใหม่ (พระมหาจรัญ จอกสมุทฺธ สัมภาษณ์ ๒๑ ต.ค. ๒๕๔๔)

นอกจากนั้นยังพบว่าผู้นำของหมู่บ้านชาวมอญที่แท้จริงคือ พระสงฆ์ เนื่องจากเป็นผู้ทรงศีล และทรงความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาของชาวบ้านทุกอย่าง เพราะแต่เดิมวัดเป็นแหล่งศึกษาเล่าเรียนของหมู่บ้าน ผู้ชายแทบทุกคนในหมู่บ้านจะต้องเคยบวชเรียนเป็นลูกศิษย์ของเจ้าอาวาส ดังนั้นเจ้าอาวาสจึงเป็นผู้นำชุมชน ที่ผู้ใหญ่บ้านจะต้องปรึกษาและขอความเห็น ความเห็นชอบ ก่อนที่จะดำเนินการใด ๆ หรือขอให้พระสงฆ์ช่วยประสานงานชาวบ้านให้ ถ้ามีการขัดแย้งในหมู่ชาวบ้านแล้วหัวหน้าหมู่บ้านไม่สามารถจัดการได้ก็จะให้พระสงฆ์เป็นผู้ตัดสินให้ความยุติธรรม

ตัวอย่างที่สังฆะบุรีก็สามารถเห็นได้ชัดเจน หลวงพ่ออุตตมะเป็นผู้ริเริ่ม ดำเนินการ และจัดการก่อตั้งหมู่บ้านวังกะและวัดวังกวิเวการามขึ้นมา ชาวบ้านจึงเคารพนับถือและเชื่อฟังหลวงพ่อบ้าง ปฏิบัติตามคำสั่งของหลวงพ่อบ้างทำให้ชาวบ้านทุกคนรักษากฎของหมู่บ้าน ๓ ข้อคือ ห้ามดื่มสุรา ห้ามเล่นการพนัน ห้ามลักทรัพย์และผิดลูกเมียใคร ผู้ใหญ่บ้านชาวกะเหรี่ยงที่เป็นเจ้าหน้าที่ปกครองดูแลชาวบ้านโดยตรงจะต้องปรึกษาและขอความเห็นชอบจากหลวงพ่อก่อนที่จะดำเนินการใด ๆ

ในสมัยที่มอญยังมีประเทศของตนเอง กษัตริย์หรือเจ้าเมือง จะเป็นผู้นำของชุมชนในระดับประเทศหรือเมือง ในประเทศไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ทางภาษาไทยก็เคยแต่งตั้งตำแหน่ง จักริ

มอญ หรือเจ้าพระยามหาโยธา ให้เป็นผู้นำควบคุมดูแลชาวมอญในประเทศไทยทั้งหมด ต่อมาได้ยกเลิกไปเมื่อหมดความจำเป็นต้องให้ชาวมอญป้องกันชายแดน ปัจจุบันเนื่องจากมอญไม่มีประเทศของตนเอง ชาตผู้นำที่มีอำนาจทางการเมืองเป็นของตนเอง ดังนั้นพระสงฆ์จึงกลายเป็นผู้นำที่ชาวมอญจะสามารถพึ่งพิงได้เท่านั้น

สิทธิชุมชนมอญ

สิทธิชุมชนของมอญตั้งอยู่บนพื้นฐานความมีตัวตนของมอญตามอัตลักษณ์ที่สร้างสมผ่านกาลเวลาอันยาวนานในประวัติศาสตร์ และร่องรอยการดำรงอยู่ของกลุ่มชนที่รวมกันเป็นชุมชนในระดับต่าง ๆ กลั่นกรองมาเป็นรูปแบบประเพณีวัฒนธรรมของมอญที่ตั้งอยู่บนความเชื่อทางพุทธศาสนาและความเชื่อเรื่องผี

สิทธิชุมชนมอญจึงเป็นการแสดงออกถึงสิทธิในระดับต่าง ๆ ตั้งแต่สิทธิในการสร้างอัตลักษณ์ของตนเองในด้านต่าง ๆ จนถึงสิทธิในการจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมทั้งหมดของชุมชน โดยสมาชิกในชุมชน ตามรากฐานความเชื่อที่สั่งสมมาในประเพณีวัฒนธรรม ซึ่งเน้นผลประโยชน์ของส่วนรวมและความยุติธรรมสำหรับสมาชิกในชุมชน

สิทธิในการใช้ภาษา

ชาวมอญมีความภาคภูมิใจในมรดกทางภาษามอญของตนเองมาก เพราะมีความเป็นมาที่ยาวนาน และได้เจริญงอกงามอยู่ในระดับสูง แต่ได้ตกต่ำลงไปเพราะไม่มีประเทศ ไม่มีอำนาจทางการเมืองที่จะจัดการสรรค์สร้างสิ่งใหม่ให้กับวรรณกรรมของชาติตนเองอีก ดังนั้น ประเด็นสำคัญที่ชาวมอญรู้สึกถูกพม่ากดขี่อย่างมากคือเรื่องภาษา พม่าห้ามไม่ให้มีการเรียนการสอนภาษามอญในประเทศพม่า รวมทั้งการพิมพ์หนังสือภาษามอญ ยกเว้นเป็นเรื่องศาสนาและจะต้องพิมพ์แจกเป็นธรรมทานเท่านั้น เงื่อนไขข้อหนึ่งในการเจรจากับฝ่ายพม่าตลอดมาคือ อิสรภาพในการสอนภาษามอญ และการจัดงานตามประเพณีของมอญต่าง ๆ ที่พม่าไม่เคยอนุญาตให้จัดเลย

ในหมู่บ้านวังกะเองก็มีความพยายามที่จะสอนภาษามอญในหมู่บ้านด้วย นางน้ำผึ้ง สวัสดิ์สุข กล่าวว่า นางได้สนับสนุนกลุ่มเรียนภาษามอญขึ้นมาในหมู่บ้าน แต่ได้รับการกีดกันจากกะเหรี่ยงผู้เป็นส่วนใหญ่บ้าน เพราะกลัวว่าจะมีปัญหากับทางการไทย เมื่อนางน้ำผึ้งได้สอบถามกับครูใหญ่โรงเรียนประจำอำเภอสังขละบุรีได้ความว่าสอนได้ไม่ผิดอะไร จึงสนับสนุนการเรียนการสอนภาษามอญต่อไป โดยให้ใช้สถานที่ของตนเอง ได้ครูชาวมอญ ๑ คนมาสอนภาษามอญและภาษาไทย ในวันจันทร์ พุธ และศุกร์ ทุกวันจะเริ่มการสอนเวลา ๑๖ น. จนถึง ๒๑ น. (นางน้ำผึ้ง สวัสดิ์สุข สัมภาษณ์ ๘ ต.ค. ๒๕๕๒)

สิทธิได้รับความคุ้มครองจากชุมชน

ชาวมอญมีระบบการนับถือผีที่คอยคุ้มครองดูแลคนในชุมชนลดหลั่นกันลงมาหลายระดับชั้น เริ่มตั้งแต่ระบบการคุ้มครองทั้งหมู่บ้านหรือชุมชนได้แก่ผีประจำหมู่บ้าน ซึ่งชาวบ้านจะมาบนบานขอให้ช่วยในเรื่องต่าง ๆ ใครจะเข้าออกหมู่บ้านหรือแต่งงานออกไปหรือเอาคนเข้าบ้านต้องบอกกล่าวผีประจำหมู่บ้าน ชาวบ้านจะจัดเลี้ยงผีประจำหมู่บ้านเป็นประจำทุกปีหลังเทศกาลสงกรานต์ ชุมชนชาวมอญทุกชุมชนจะมีผีประจำชุมชนของตนเองอย่างน้อย ๑ เจ้า การไหว้ผีประจำหมู่บ้านเดียวกันทำให้ชาวบ้านมีความสามัคคีกัน ช่วยกันจัดงานเลี้ยงผีประจำหมู่บ้าน ช่วยเหลือซึ่งกันและกันเมื่อเกิดเรื่องราวต่าง ๆ ขึ้นในหมู่บ้าน

รองลงมาเป็นผีประจำตระกูลหรือผีบรรพบุรุษ คอยดูแลคนในตระกูล ใครไปทำอะไรไม่ดี เช่น ปลอຍให้ผ้าในกระบุงหรือหีบผีขาดเป็นรู แสดงว่าไม่เอาใจใส่ดูแลที่อยู่อาศัยและข้าวของเครื่องใช้ของบรรพบุรุษ มีคนท้องที่ไม่ใช่ผี (ตระกูล) เดียวกันมานอนค้างในบ้าน ก็จะไม่สบาย หรือมีเหตุการณ์ผิดปกติเกิดขึ้นบ่อย ๆ ก็จะเรียกว่า "ผิดผี" ต้องมีการจัดพิธีรำผีเพื่อขอขมา ซึ่งจะต้องเสียเงินจำนวนมาก เป็นการลงโทษคนทำผิด การเลี้ยงผีและรำผีประจำตระกูลเป็นพิธีกรรมที่ทำให้คนในตระกูลเดียวกันรู้จักกัน มีความสามัคคีกัน เพราะในการเลี้ยงผีหรือรำผีต้องใช้คนจำนวนมาก ช่วยกันทำงาน ญาติพี่น้องในตระกูลเดียวกันต้องมาร่วมพิธีทุกครั้งครบถ้วน มีการแนะนำสะใภ้ใหม่ให้ผีปู่ย่าตายายได้รู้จัก นอกจากนี้ยังเป็นการแนะนำแนวทางวิถีชีวิตของคนมอญที่ต้องให้แก่คนรุ่นหลัง เพราะในส่วนที่สองของการรำผีจะเป็นการจำลองวิถีชีวิตของคนมอญตั้งแต่เล็กจนโต

ต่ำที่สุดคือในระดับครัวเรือนก็มีผีเรือนคอยควบคุมดูแลพฤติกรรมของคนในเรือนไม่ให้ออกนอกถิ่นนอกทาง ให้มีความปลอดภัย อยู่ดีมีสุข

สิทธิในการนับถือศาสนา

คนมอญยังให้ความสำคัญกับอิสรภาพในการนับถือศาสนา นายปู่และนายชินอ่อง อายุราว ๖๐ ปี ชาวบ้านวังกะ เมื่อถูกถามว่าทำไมเลือกอยู่ที่สังขละบุรีไม่อพยพไปอยู่ประเทศอื่นทั้ง ๆ ที่ทำได้ ทั้งคู่ตอบว่า เพราะที่นี่มีวัด มีเจดีย์ มีพระให้กราบไหว้ ถ้าลูกหลานจะไปอยู่ที่ไหนที่ไม่มีศาสนาพุทธก็จะไม่ให้ไป (นายปู่และนายชินอ่อง สัมภาษณ์ ๙ ต.ค. ๒๕๕๒)

ชาวมอญเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่ให้ความนับถือพุทธศาสนาอย่างเคร่งครัดและสูงส่ง ในหมู่บ้านวังกะ ตอนเช้าและในวันพระจะเห็นคนมอญออกมาตักบาตรและไปถือศีลฟังเทศน์ที่วัดเป็นจำนวนมาก ประเพณีชีวิตทุกอย่างของคนมอญจะนำเอาหลักธรรมของศาสนาพุทธมาอธิบาย เช่น การทำเตียงตั้งศพ ก็เรียกว่าเตียงชนะ หมายถึง ชนะอบายภูมิ ส่วนประกอบทุกส่วนล้วนเป็นปริศนาธรรมทั้งสิ้น

ในประวัติศาสตร์ที่ผ่านมา ชาวมอญมีบทบาทอย่างโดดเด่นในการเผยแพร่พุทธศาสนา นิกายเถรวาทในดินแดนสุวรรณภูมิทั้งในประเทศไทยและประเทศพม่า มีแบบอย่างรามัญนิกายที่เคร่งครัดในพระวินัย จนมีคำกล่าวว่า “มอญพระวินัย ไทยพระสูตร พม่าพระอภิธรรม” นอกจากนี้ยังเป็นผู้ดำเนินการปฏิรูปและพยายามรักษาพุทธศาสนาให้บริสุทธิ์ถูกต้องดั้งเดิม เช่น การจารึกกัลยาณิสีมาของพระเจ้าธรรมเจดีย์ และการก่อตั้งธรรมยุติกนิกายของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อยังทรงผนวชเป็นพระภิกษุ โดยได้รับแบบอย่างมาจากพระสงฆ์รามัญนิกาย แต่ถึงกระนั้น ทางของไทยก็ประกาศยกเลิกคณะสงฆ์รามัญนิกายในสมัยรัชกาลที่ ๕ และการสอบพระปริยัติธรรมแบบรามัญในสมัยรัชกาลที่ ๖ ซึ่งชาวมอญในประเทศไทยยังจดจำและมีข้อกังขาอยู่แม้ในปัจจุบัน

สิทธิในการตั้งชุมชน

เมื่อชาวมอญจะสร้างหมู่บ้านจะเลือกสถานที่ที่เหมาะสมกับการทำมาหากิน ซึ่งก็คือการทำนา ชาวมอญจะหาที่ราบลุ่มอยู่ริมน้ำหรือชายฝั่ง เพื่อความสะดวกในการเดินทางติดต่อและอาศัยน้ำในการเพาะปลูก เมื่อหาสถานที่ตั้งหมู่บ้านได้แล้ว อันดับแรกจะหาสถานที่สร้างวัดก่อนจะอยู่ที่หัวหมู่บ้าน แล้วแบ่งที่ตั้งบ้าน ต่อมาดูที่สร้างศาลเจ้า ซึ่งส่วนมากจะอยู่ท้ายหมู่บ้าน ที่ฝั่งศพ หัวหมู่บ้านและที่ฝั่งศพจะหันไปทางทิศเหนือจะได้ไม่มีลมพัดกลิ่นเข้ามาในหมู่บ้าน การตั้งหมู่บ้านไม่มีเสาบ้าน แต่ถ้าเป็นการตั้งเมืองจะมีเสาเมือง (นายรอดชะ เลขาธิการพรรคมอญใหม่ สัมภาษณ์ ๒๐ ก.พ. ๒๕๕๓)

การวางผังของหมู่บ้านชาวมอญที่ราชบุรี มีลักษณะซ้อนกัน ๒ ชั้น คือ หมู่บ้านและหมู่บ้าน การกำหนดอาณาเขตของหมู่บ้านจะใช้วัดเป็นศูนย์กลาง ถนนหรือลำคลองเป็นเส้นแบ่งอาณาเขตของหมู่บ้าน การอยู่รวมกันเป็นหมู่บ้านจะรวมกันเป็นตระกูลที่สืบเชื้อสายมาจากต้นตระกูลเดียวกัน เช่น ที่บ้านม่วง อาณาเขตของตำบลบ้านม่วงตามเขตการปกครองและการรับรู้ของชาวบ้านจะแตกต่างกัน การแบ่งเขตการปกครองกำหนดให้ตำบลบ้านม่วงมี ๖ หมู่ แต่ในการกำหนดอาณาเขตของหมู่บ้านที่ชาวบ้านรับรู้คือ หมู่บ้านของตน (บ้านม่วง) ประกอบด้วยหมู่ที่ ๓, ๔ และ ๕ โดยมีวัดม่วงเป็นศูนย์กลางของหมู่บ้าน ส่วนหมู่ที่ ๑, ๒ และ ๖ เป็นบ้านบัวงาม มีวัดบัวงามเป็นศูนย์กลาง โดยมีถนนและลำคลองเป็นเส้นกั้นอาณาเขต (สมทรง มปป. : ๓๔)

ภายในอาณาเขตของบ้านม่วงชาวบ้านจะปลูกบ้านอยู่รวมกันเป็น “หมู่” นั่นคือหมู่เครือญาติเดียวกันของแต่ละตระกูล ไม่มีการกั้นรั้วบ้านแต่ละหลัง แต่จะมีถนนหรือลำคลองกั้นแบ่งอาณาเขตแต่ละตระกูลเป็นระยะ ๆ ไปตลอดทั้งหมู่บ้าน ทุกครอบครัวจะทราบว่าในหมู่เครือญาติของตนมีกี่ครอบครัวและกี่ “หมู่” รวมเป็นหนึ่งหมู่ตามความหมายในแง่การปกครอง ตัวอย่างเช่น

หมู่ที่ ๔ เกิดจากการรวม "หมู่" จำนวน ๕-๑๐ หมู่เข้าด้วยกัน ดังนั้นในหมู่บ้านจึงมีชุมชนเล็ก ๆ ที่เรียกว่า "หมู่" เป็นจำนวนมาก การอยู่รวมกันเป็น "หมู่" มีประโยชน์คือ (สมทรง มปป. : ๓๕)

(๑) ทำให้เกิดความสามัคคีในหมู่เครือญาติ การรู้จักลำดับญาติทำให้มีความรู้สึกเป็นพวกเดียวกัน ทำให้คนในหมู่มีความรักใคร่ผูกพัน เมื่อครอบครัวในหมู่เดียวกันมีความเดือดร้อนในเรื่องต่าง ๆ ก็จะช่วยเหลือกัน เช่น ช่วยกันลงแขกเกี่ยวข้าว จัดงานบวชนาคร่วมกัน (สมทรง มปป. : ๓๖)

(๒) ทำให้เกิดความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน เนื่องจากทุกคนในหมู่เป็นญาติกันทั้งสิ้น ทุกคนจะช่วยดูแลความปลอดภัยแก่กันและกัน จึงไม่ต้องกันรั้วบ้าน โดยมีบุตรชายคนโตของตระกูลที่เป็นผู้อาวุโสสูงสุดทำหน้าที่เป็นหัวหน้าหมู่ ตามความเชื่อเรื่องผีที่ให้ลูกชายคนโตของตระกูลได้ครอบครองบ้านของพ่อแม่ และมีบทบาทในการปกครองดูแลหมู่ หัวหน้าหมู่จะทำหน้าที่คุ้มครองป้องกันคนในหมู่ของตน ให้คำปรึกษาแก่สมาชิกในเรื่องต่าง ๆ เป็นผู้นำในการทำกิจกรรมต่าง ๆ ของหมู่ ประสานเรื่องต่าง ๆ ของสมาชิกภายในหมู่ ทำให้สมาชิกภายในหมู่อยู่รวมกันด้วยความกลมเกลียว มีความผูกพันกันอย่างเหนียวแน่น (สมทรง มปป. : ๓๗)

(๓) มีประโยชน์ในกำหนดการทำกิจกรรมต่าง ๆ ของตระกูลได้สะดวก เช่น การรำผี การลงแขกเกี่ยวข้าว การแต่งงาน การบวชนาคของแต่ละครอบครัวจะได้ไม่ตรงกัน ช่วยกันได้ หรือบางกิจกรรมจัดร่วมกันได้ เป็นต้น (สมทรง มปป. : ๓๖)

สิทธิในการเลือกผู้นำชุมชน

การตั้งหัวหน้าหมู่บ้านขึ้นมาก็เพื่อระงับข้อพิพาท ถ้าหมู่บ้านอยู่ใกล้เมือง เจ้าเมืองเป็นผู้แต่งตั้งหัวหน้าหมู่บ้าน นอกนั้นชาวบ้านเลือกเอง จะเลือกผู้ที่มีฐานะมั่นคง เสียสละ และกล้าต่อสู้ที่ชาวบ้านน้ำแข็งที่เคยเป็นเขตปลดปล่อยของพรรคคอมมิวนิสต์ใหม่ ใช้การเลือกตั้งผู้ใหญ่บ้านทุกปี

ในพระธรรมศาสตร์ของมอญก็กล่าวว่า เนื่องจากผู้คนทะเลาะวิวาทเนื่องจากการเพาะปลูกข้าว จึงต้องเลือกคนหนึ่งขึ้นมาเป็นใหญ่เพื่อตัดสินเรื่องราวต่าง ๆ เป็นสมมุติราชา (ปภัสสร ๒๕๓๙ : ๑๐๓) ผู้นำชุมชนจึงเกิดจากการตกลงร่วมกันของชุมชนเลือกผู้นำของตนเอง เพื่อระงับข้อขัดแย้งระหว่างสมาชิกของชุมชน ผู้นำจึงเป็นผู้เป็นใหญ่ที่ถูกสมมุติขึ้นมาโดยชุมชน แนวความคิดนี้ของมอญมีที่มาจากอัครคัมภีร์ ทิฆนิกาย สุตตันตปิฎก

ลักษณะผู้ปกครองที่คนมอญยกย่อง จะต้องมีความสมบูรณ์ทั้งในทางโลกและทางธรรม เป็นธรรมราชาที่สามารถพิสูจน์ให้เห็นได้ คือ (๑) ต้องมีคุณธรรม ทศพิธราชธรรม (๒) มีอุดมคติทางพุทธศาสนา มีใจใฝ่การบำรุงพุทธศาสนา มุ่งหวังนิพพาน (๓) ต้องมีสติปัญญา ความสามารถ ตัวอย่างคือ พระเจ้าธรรมเจดีย์ การสืบทอดราชสมบัติไม่จำเป็นต้องสืบตามสายเลือดเสมอไป สามารถเลือกเอาผู้ที่มีความเหมาะสมมากกว่าได้ เช่น ในเรื่องราชาธิราช พระเจ้าธรรมเจดีย์

สามารถขึ้นมาเป็นกษัตริย์ได้ทั้ง ๆ ที่ไม่ได้เป็นเชื้อสายกษัตริย์ และไม่จำเป็นจะต้องเป็นผู้ชายด้วย ในประวัติศาสตร์ของมอญมีผู้ปกครองเป็นหญิงที่มีชื่อเสียงถึง ๒ คนคือ พระนางเจ้าจามเทวี กับ พระนางพญาท้าว (มิเจาบุ)

คนมอญนับถือพระเจ้าธรรมเจดีย์มากกว่าพระเจ้าราชาธิราช เพราะมีคุณสมบัติที่สำคัญ คือ เมื่อครั้งอยู่ในสมณเพศก็มีคุณสมบัติครบถ้วน เมื่อครั้งเป็นกษัตริย์ก็มีทั้งสติปัญญาและคุณธรรมครบถ้วน

ผู้ปกครองที่ไม่มีคุณสมบัติที่เหมาะสมดังที่กล่าวมาแล้วก็อาจจะถูกโค่นอำนาจลงได้ เพราะคนมอญมุ่งเน้นในเรื่องศาสนามากกว่าทางโลก สายการปกครองของมอญที่ผ่านมาจึงไม่เข้มแข็งและมีระยะเวลาสั้น

สิทธิในการได้รับความยุติธรรม

หมู่บ้านน้ำเก็กซึ่งเคยเป็นหมู่บ้านที่อยู่ในเขตปลดปล่อยของพรรคคอมมิวนิสต์ที่ชายแดนด้าน พระเจดีย์สามองค์ มีการจัดการปกครองโดยชาวมอญเอง มีผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน รองลงมาเป็นหัวหน้า ฝ่ายชาย และหัวหน้าฝ่ายหญิง คอยดูแลแต่ละฝ่าย เวลาจะไปไหนก็ไปกันเป็นกลุ่ม แบ่งแยกหญิง ชายชัดเจน การตัดสินใจต่าง ๆ ใช้การสาบานเป็นหลัก โดยให้สาบานกับพระธรรมศาสตร์ การกั๊กยืม ต่าง ๆ จะเกี่ยวเฉพาะกับบุคคลนั้น ไม่ตกทอดลงมาถึงรุ่นลูก คนยากจน คนอนาถา ขโมยกินเพียง เล็กน้อย ไม่ถือว่าเป็นความผิด แต่หากคนรวยไปลักขโมย จะต้องโดนโทษหนักกว่าปกติ (นาย สุนทร ศรีปานเงิน สัมภาษณ์ ๑๙ ม.ค. ๒๕๕๓)

ในพระธรรมศาสตร์ของมอญ กล่าวว่า พระฤษีมีบุญมีความกรุณาต่อชาวโลก อยากให้พระเจ้าแผ่นดินชำระความแก่ชาวโลกด้วยความยุติธรรมจึงนำคัมภีร์พระธรรมศาสตร์มามอบให้ชาวโลก (ปรัลสร ๒๕๓๙ : ๑๐๕) การพิจารณาคดีจะต้องไม่มีอคติ ๔ คือ (๑) ฉันทาคติ การกินสินบน (๒) โทสาคติ การพิจารณาด้วยโทสะ (๓) ภยาคติ ตัดสินด้วยความกลัว (๔) โมหาคติ ตัดสินกลับ ถูกเป็นผิด กลับผิดเป็นถูก (ปรัลสร ๒๕๓๙ : ๑๐๖)

ผู้ที่เป็นผู้พิพากษาได้คือ (๑) กษัตริย์ผู้ทรงธรรม (๒) พรหมณ์ผู้ทรงศีล (๓) อำมาตย์ผู้ทรงปัญญา (๔) ผู้มีปัญญาประกอบด้วยธรรมะ (ปรัลสร ๒๕๓๙ : ๑๒๗)

ความยุติธรรมในการตัดสินโทษที่ได้รับขึ้นอยู่กับ

(๑) ความหนักเบาความผิดที่กระทำ โทษของการฆ่าจะหนักกว่าโทษของการตีหัวแตก ดี คนจนตายชดใช้ทาส ๓๐ คน แต่ตีหัวแตกชดใช้เงิน ๓๐ บาท (ปรัลสร ๒๕๓๙ : ๑๒๓)

(๒)ฐานะของผู้กระทำผิด เช่น คนจนด่าคนมีตระกูลต้องขอมาด้วยเงิน ๑๕ แต่ผู้มีอันจะกินด่าคนจนชดใช้เงิน ๑,๐๐๐ (ปรัลสร ๒๕๓๙ : ๑๒๕)

(๓) ฐานะของผู้เสียหาย เช่น แม่ทัพพดใช้ทาส ๔๐๐ แม่พ่อค้าชดใช้ทาส ๒๐ (ปักษ์ธร ๒๕๓๙ : ๑๒๓)

ในการจัดการเรื่องทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนนั้น ชาวมอญมีประเพณีปฏิบัติที่ให้โอกาสแก่ทุกคน และให้สิทธิแก่ทุกคนตามความจำเป็น ไม่มีผู้ใดมีกรรมสิทธิ์แต่เพียงผู้เดียว ทรัพยากรธรรมชาติทุกอย่างเป็นของส่วนรวมหมด

สิทธิของผู้มาก่อน

การกำหนดพื้นที่ทำกินของหมู่บ้านชาวมอญ ใครถางได้เท่าไรได้เท่านั้น ถ้ายังไม่ได้มาทำกิน ใช้ไม้ปักเป็นสัญลักษณ์ว่าจองไว้ ปักไว้ได้อย่างมาก ๓ ปี

สิทธิของผู้ทำประโยชน์ตามความจำเป็น

แต่ถ้าจองที่ดินไว้แล้วไม่ทำอะไร คนอื่นก็มาทำกินได้ เมื่อเจ้าของที่ตาย กรรมสิทธิ์ตกอยู่กับลูก ถ้าตายไม่มีลูก หัวหน้าหมู่บ้านจะแบ่งให้คนอื่น ถ้ามีลูกมากมีที่ทำกินไม่พอ จะให้ที่ดินที่ไม่มีเจ้าของสืบทอดเพิ่ม ปัจจุบันในเขตที่พรรคมอญใหม่ปกครองจะแบ่งกันครอบครัวละ ๑๕ ไร่

สิทธิในการจัดการทรัพยากรสาธารณะ

รอบ ๆ หมู่บ้านชาวมอญจะแบ่งพื้นที่สาธารณะไว้เพื่อ (๑) เลี้ยงวัว (๒) เป็นป่าประจำหมู่บ้าน (๓) พื้นที่สนามไว้จัดพิธีกรรมต่าง ๆ และ (๔) ที่สำรองไว้ขยายหมู่บ้าน ถ้ายังไม่ได้ใช้ให้ปลูกพืชถาวร ชาวมอญจะตกลงร่วมกันในชุมชนว่าจะใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนทำอะไร ชุมชนจะใช้ทรัพยากรตามความจำเป็นของชุมชน และคิดถึงอนาคตไว้ด้วย

การละเมิดสิทธิมนุษยชนและสิทธิชุมชนต่อชุมชนมอญท้องถิ่น

๑. การไม่ได้สัญชาติไทย

แหล่งกำเนิดของปัญหาการละเมิดสิทธิมนุษยชนและสิทธิชุมชนชาวมอญที่อำเภอสังขละบุรี จังหวัดกาญจนบุรี คือ การไม่ได้สัญชาติไทย ไม่มีบัตรประจำตัวประชาชน แม้ว่าจะเข้ามาอยู่ในประเทศไทยได้ ๕๐ กว่าปีแล้วก็ตาม ตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่สอง เมื่อพม่าเริ่มทำการกวาดล้างการเคลื่อนไหวทางการเมืองเพื่อเรียกร้องสิทธิการปกครองตนเองจากพม่า

เริ่มตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๙๒ ที่มีชาวมอญกลุ่มแรกอพยพมากับหลวงพ่อดุตตะมะ ประมาณ ๓๐ ครอบครัว ได้เริ่มตั้งหมู่บ้านและสร้างวัดขึ้นใน พ.ศ. ๒๔๙๖ ที่บ้านวังกะเดิม ก่อนสร้างเขื่อนเขาแหลม ขณะนั้นมีประมาณ ๖๐ หลังคาเรือน ในช่วงที่เข้ามาอยู่นี้มีการทำบัตรประจำตัวประชาชน

ให้เหมือนกัน แต่ส่วนใหญ่ไม่ทำเพราะคิดว่าเมื่อการปราบปรามสงบลงแล้วจะกลับไปบ้านเมืองของตนเอง ใน พ.ศ. ๒๕๐๒ ก็มีการอพยพกลับไปบางส่วน หลังจากพลเอกเนวินยึดอำนาจเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๕ ทำการปราบปรามชนกลุ่มน้อยอย่างหนัก มีชาวมอญอพยพเข้ามาเป็นระยะ ต่อมาในราว พ.ศ. ๒๕๑๘ จึงมีการอพยพเข้ามาเป็นจำนวนมาก

ใน พ.ศ. ๒๕๑๙ ทางชาวไทยได้จัดทำบัตรสีชมพูให้แก่ผู้ที่อพยพเข้ามาก่อนวันที่ ๙ มี.ค. พ.ศ. ๒๕๑๙ ระบุว่าเป็นผู้พลัดถิ่นสัญชาติพม่า เพื่อจัดควบคุมผู้อพยพ และให้บัตรสีส้มแก่ผู้ที่เข้ามาหลังวันที่ ๙ มี.ค. พ.ศ. ๒๕๑๙ โดยระบุว่าเป็นผู้หลบหนีเข้าเมือง และทำบัญชีรายชื่อบุคคลในบ้านให้แทนทะเบียนบ้าน

แม้ว่าผู้ที่ถือบัตรสีชมพูที่ถูกระบุว่าเป็นผู้พลัดถิ่นสัญชาติพม่าซึ่งเข้ามาอยู่ตั้งแต่ก่อนวันที่ ๙ มี.ค. พ.ศ. ๒๕๑๙ จนบัดนี้ พ.ศ. ๒๕๔๔ ผ่านมาถึง ๓๕ ปีแล้ว ยังไม่มีการดำเนินการเพื่อแก้ไขปัญหาสถานภาพของชาวมอญที่สังขละบุรีที่ค้างหมักหมมอยู่เป็นเวลานานแล้ว

ปัจจุบันที่บ้านวังกะ ต่าบลหนองลู อำเภอสังขละบุรี มีชาวมอญอยู่ประมาณ ๖,๐๐๐ คน ถือบัตรอยู่สองประเภทคือ

๑. บัตรผู้พลัดถิ่นสัญชาติพม่า หรือบัตรสีชมพู สำหรับผู้ที่เข้ามาก่อน พ.ศ. ๒๕๑๙ มีจำนวนประมาณ ๔,๐๐๐ คน

๒. บัตรผู้หลบหนีเข้าเมืองสัญชาติพม่า หรือบัตรสีส้ม สำหรับผู้ที่เข้ามาหลัง พ.ศ. ๒๕๑๙ มีจำนวนประมาณ ๒,๐๐๐ คน

ความเดือดร้อนด้านอาชีพ

ผู้ถือบัตรทั้งสีชมพูและสีส้มสามารถอาศัยอยู่ในพื้นที่อำเภอสังขละบุรีได้ แต่ห้ามออกนอกพื้นที่ หากมีความจำเป็นต้องขออนุญาตจากทางอำเภอ ไม่สามารถออกหางานทำนอกท้องที่ด้วยจากสภาพความเป็นอยู่และสิทธิที่ถูกจำกัด จึงก่อให้เกิดปัญหาด้านการประกอบอาชีพ

เนื่องจากไม่มีสภาพเป็นคนไทยโดยสมบูรณ์ ไม่มีบัตรประจำตัวประชาชน จึงไม่สามารถครอบครองที่ดินได้ แต่เดิมยังพอมีที่ราบทำการเพาะปลูกได้บ้าง ตั้งแต่มีการย้ายที่ตั้งอำเภอใหม่จากที่เดิมที่ถูกน้ำท่วมเมื่อมีการสร้างเขื่อนเขาแหลมแล้ว ชาวนาก็ไม่มีที่ดินที่จะทำการเพาะปลูกเพื่อเลี้ยงชีพได้ อาชีพที่ทำได้ในท้องที่จึงมีอยู่อย่างจำกัด เกือบทั้งหมดเป็นการรับจ้างและค้าขาย ผู้หญิงมีอาชีพรับจ้างตัดเย็บเสื้อผ้า เนื่องจากมีค่าแรงราคาถูก โดยมีผู้รับใบสั่งทำมาจากกรุงเทพฯ ส่วนมากจะเป็นเสื้อผ้าโหล ผู้ชายรับจ้างปลูกป่า แต่ พ.ศ. ๒๕๔๔ ก็หมดสัญญาจ้างแล้ว บางคนเป็นกรรมกรรับจ้างขุดดิน แยกหาม งานก่อสร้าง ๆ ต่าง มีคนว่างงานเป็นจำนวนมาก

ทางหลวงพ่อดุตตะผู้คอยให้ความช่วยเหลือชาวมอญบ้านวังกะนี้มาตลอดตั้งแต่แรกเมื่ออพยพเข้ามาอยู่ใหม่ ๆ เมื่อ ๕๐ กว่าปีที่แล้ว พยายามจัดการฝึกอาชีพตั้งโรงงานรับงานมาให้ชาวบ้านทำ ก็สามารถบรรเทาปัญหาได้ระดับหนึ่งเท่านั้น

เสียโอกาสด้านการศึกษา

นักเรียนชาวมอญที่สังขละบุรีนี้จะได้เรียนสูงสุดเพียงชั้น ม.๓ เท่านั้น ไม่มีโอกาสศึกษาต่อ เพราะไม่มีสถานะเป็นคนไทย ออกนอกพื้นที่ไม่ได้ จึงขาดโอกาสด้านการศึกษา จะศึกษาโดยอาศัยช่องทางอื่นก็ไม่ได้เพราะไม่มีทั้งบัตรประจำตัวประชาชนและทะเบียนบ้าน

ปัญหานาคตที่มีแต่ความเสี่ยง

ที่ดินที่ตั้งหมู่บ้านอยู่เวลานี้เป็นที่ดินของวัดวังกวีเวการาม ซึ่งหลวงพ่อดุตตะได้ขอจากทางการไทย ๖๐๐ ไร่ ให้ชาวมอญที่อพยพมาตั้งถิ่นฐานอยู่ บัดนี้หลวงพ่อก็มีอายุ ๙๐ กว่าปีแล้ว หากสิ้นบุญหลวงพ่อก็ไปแล้ว ชาวบ้านกลัวว่าอาจจะถูกไล่ที่ออกไปจากประเทศไทยเมื่อใดก็ได้

การข่มเหงรังแกจากเจ้าหน้าที่

บัตรสีชมพูและบัตรสีส้มจะต้องไปต่ออายุตามที่ระบุไว้ในบัตร เมื่อเจ้าหน้าที่ต้องการจะทำอะไรกับชาวบ้าน ก็จะใช้การต่อบัตรเป็นเครื่องต่อรอง ถ้าไม่ยอมทำตามที่ต้องการก็จะไม่ต่ออายุบัตรให้ หรือเรียกเงิน ถ้าไม่พอใจเวลาต่ออายุบัตรก็อาจจะถูกเปลี่ยนจากบัตรสีชมพู (ผู้อพยพ) ไปเป็นบัตรสีส้ม (ผู้หลบหนีเข้าเมือง) ได้โดยไม่รู้ตัว เนื่องจากชาวบ้านไม่ค่อยรู้หนังสือ มีการตรวจบัตร ยึดบัตรอย่างไม่ยุติธรรม เพื่อเรียกร้อยเงินทองโดยเจ้าหน้าที่ของรัฐระดับต่าง ๆ อยู่เสมอ รวมทั้งการขออนุญาตออกนอกพื้นที่ก็ต้องเป็นผู้รู้จักมักคุ้นกับเจ้าหน้าที่ และมีสินน้ำใจให้ด้วย อำนาจของเจ้าหน้าที่ในท้องที่จึงมีสูงมาก จะทำอะไรไม่มีใครกล้าขัด เพราะคนที่นี้ไม่ได้ถือว่าเป็นคนไทย ใครจะทำอะไรก็ไม่มีใครสนใจ

ชาวบ้านได้เล่าให้ฟังทั้งน้ำตาว่า ได้รับการข่มเหงรังแกจากเจ้าหน้าที่มาก จะไปไหนมาไหน ก็ลำบาก ถูกเรียกเงิน ริบเอาสิ่งของ กักตัว เวลาทางการมีอะไรมาก็จะมาบังคับเอากับชาวบ้าน โดยที่ชาวบ้านไม่รู้เรื่องอะไรเลย เขาบอกให้ทำอะไรก็ต้องทำตาม ถึงแม้จะมีความสงสัยแต่ก็ไม่กล้าถาม ไม่กล้าขัดแย้ง เวลานี้กลัวว่าถ้าหลวงพ่อดุตตะไม่อยู่แล้ว ก็ไม่รู้ว่าจะมีใครคอยช่วยเหลือได้อีกต่อไป สถานภาพตอนนี้เหมือนแขวนอยู่บนเส้นด้าย จะขาดลงไปเมื่อไรก็ไม่รู้ (สัมภาษณ์ ๒๑ ก.พ. ๒๕๕๓)

นายตะวัน หงสา เล่าว่า เมื่อเดือน พ.ศ. ๒๕๕๒ ทางปลัดอำเภอได้เรียกประชุมชาวบ้าน แจ้งให้ชาวบ้านทุกคนทำบัตรสุขภาพกับโรงพยาบาลสังขละบุรี คนละ ๗๐๐ บาท ทุกคนในครอบครัวต้องทำ เด็กอายุเกิน ๑๕ ปีเสียเท่ากับผู้ใหญ่ ถ้าไม่มีเงินทำให้ครบทุกคนในบ้าน ให้ทยอยทำให้ครบ ใครไม่ทำจะไม่อนุญาตให้ออกนอกพื้นที่ จะขออนุญาตอะไรก็จะไม่ให้ ไม่แจกบัตรสีฟ้าที่ทำไว้แล้ว บัตรสุขภาพนี้จะทำให้ได้รับการรักษาพยาบาลฟรีทั้งครอบครัวตลอดชีวิต แต่ชาวบ้านรู้ว่าบัตรสุขภาพนี้ที่อื่นทำกันเสียเงินคนละ ๕๐๐ บาท ที่นี้ถ้าอยู่ในหมู่บ้านวังกะเสียว ๗๐๐ บาท อยู่นอกหมู่บ้านวังกะเสียว ๑,๐๐๐ บาท พอมีบัตรแล้วเวลาไปรักษาจริง ถ้าเจ็บป่วยเล็ก ๆ น้อย ๆ รับประทานยาฟรี แต่ถ้าเจ็บป่วยอย่างอื่นก็ต้องจ่ายเงินค่ารักษาเหมือนเดิม และในบัตรที่ทำมาแล้วมีระบุ

หมดอายุภายใน ๑ ปี ไม่ใช่ใช้ได้ตลอดชีวิต งานนี้ชาวบ้านคิดว่าคงเป็นผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านจัดการให้กับปลัดอำเภอแล้วนำเงินส่วนเกินมาแบ่งกัน (สัมภาษณ์ ๑๗ พ.ค. ๒๕๕๓)

นายออกปวงนำหลักฐานทำบัตรสุขภาพเมื่อวันที่ ๓๑ ส.ค. ๒๕๕๒ แต่จนบัดนี้ พ.ค. ๒๕๕๓ ยังไม่ได้รับบัตร ไปถามโรงพยาบาลเมื่อไรก็จะหาให้ บัตรจะหมดอายุในอีก ๓ เดือนข้างหน้า แต่นายออกปวงยังไม่ได้รับบัตร (สัมภาษณ์ ๑๗ พ.ค. ๒๕๕๓)

ขาดการส่งเสริมและสนับสนุนการอนุรักษ์วัฒนธรรมของชาวมอญ

ที่สำคัญที่สุดคือขาดการส่งเสริมและสนับสนุนให้มีการเรียนภาษามอญ แม้ว่าส่วนใหญ่ชาวมอญที่สังขละบุรีจะพูดภาษามอญได้และยังคงใช้ภาษามอญในชีวิตประจำวันในหมู่บ้านของตนเอง แต่มีความสามารถในการเขียนและอ่านภาษามอญได้น้อยมาก เนื่องจากการไม่มีการเรียนการสอนกันอย่างเป็นระบบเป็นหลักเป็นฐาน มีเพียงแต่การเรียนเบื้องต้นในวัดเมื่อบวชเป็นเณรหรือพระ และจัดการสอนกันตามยถากรรม เช่น ความพยายามของนางน้ำผึ้ง เป็นต้น คนที่อ่านหนังสือได้จะเป็นผู้สูงอายุเป็นส่วนใหญ่ และต้องอาศัยหนังสือที่พิมพ์ในพม่าอ่าน ซึ่งก็มีอยู่อย่างจำกัดมาก เพราะพม่าห้ามพิมพ์หนังสือภาษาของชนกลุ่มน้อย จะพิมพ์ได้อย่างเดียวคือเรื่องทางศาสนา และต้องระบุว่าเป็นธรรมทาน

การคุกคามวัฒนธรรมจากภายนอก

การรุกรานของสื่อจากกรุงเทพฯ ทางโทรทัศน์และอื่น ๆ ที่นำเอาวัฒนธรรมของคนกรุงเทพฯ โดยเฉพาะวัยรุ่นที่วิ่งตามวัฒนธรรมตะวันตกและญี่ปุ่น มาสู่เยาวชนรุ่นใหม่ ในตัวอำเภอสังขละบุรีมีระบบโทรทัศน์บริการทางสายเคเบิลแบบเป็นสมาชิกอยู่ถึง ๒ เจ้า รับสัญญาณโทรทัศน์จากกรุงเทพฯ ได้ทุกช่องโดยใช้จานรับสัญญาณดาวเทียม และที่กำลังคืบคลานเข้ามาอย่างรวดเร็วคือการท่องเที่ยว เพราะที่สังขละบุรีมีสถานที่ท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ที่มีชื่อเสียงคือ ด้านพระเจดีย์สามองค์ และทางศาสนาคือ วัดวังกวีเวการาม โดยเฉพาะเพื่อนมัสการหลวงพ่อดุตตะมะ ขณะนี้ยังนับว่าสถานการณ์อยู่ในขั้นพอควบคุมได้ เนื่องจากสภาพปิดของชุมชนที่ไม่สามารถติดต่อสังคมภายนอกได้โดยสะดวก

การคุกคามจากการท่องเที่ยวนอกจากจะมาจากตัวนักท่องเที่ยวโดยตรงที่เป็นแบบอย่างให้วัยรุ่นเลียนแบบแล้ว ยังเกิดจากการกระทำของหน่วยงานทางการที่ต้องการจะจัดงานเพื่อเอานักท่องเที่ยวโดยไม่ได้เข้าใจถึงวิถีทางวัฒนธรรมของชาวบ้าน เช่น การจัดงานสงกรานต์ที่เกณฑ์ชาวบ้านไปร่วมงานตามรูปแบบของทางอำเภอ ที่เน้นจัดงานเพื่อความสะดักของนักท่องเที่ยวโดยจัดให้ตรงกับวันหยุด แทนที่จะประชาสัมพันธ์ให้ทราบว่าจะงานตามประเพณีที่แท้จริงของชาวบ้านนั้นจัดวันไหน อย่างไร มีอะไรน่าดูน่าชมบ้าง นักท่องเที่ยวส่วนใหญ่จะรู้แต่ที่ทางอำเภอทำเท่านั้น

การละเมิดสิทธิมนุษยชนต่อชุมชนมอญอพยพ

ปัญหาค่ายผู้อพยพที่สะลือคคะนี

นอกจากปัญหาของชาวมอญที่บ้านวังกะแล้วยังมีปัญหาของชาวมอญอพยพอีกกลุ่มหนึ่งซึ่งอพยพมาครั้งล่าสุด เมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๓ หลังจากทหารพม่าตีฐานที่มั่นของพรรคมอญใหม่บริเวณด้านพระเจดีย์สามองค์แตก ผู้อพยพประมาณหมื่นกว่าคนได้หนีเข้ามาในดินแดนไทยในฐานะผู้ลี้ภัย ต่อมาเมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๖ รัฐบาลไทยได้ทำการผลักดันผู้อพยพกลุ่มนี้ออกนอกประเทศไทย เนื่องจากต้องการให้โครงการท่อก๊าซระหว่างไทยกับพม่าปลอดภัยจากการโจมตีของกองกำลังของชนกลุ่มน้อยที่ต่อสู้กับรัฐบาลทหารพม่า ในบริเวณใกล้กับแนวท่อก๊าซเข้าสู่ประเทศไทยที่บ้านอิต่อง อำเภอทองผาภูมิ ติดกับอำเภอสังขละบุรีด้านทิศใต้

รัฐบาลทหารพม่าเร่งรัดให้ไทยช่วยเหลือยุติศึกกับพรรคมอญใหม่ที่เคลื่อนไหวอยู่บริเวณชายแดนไทยด้านจังหวัดกาญจนบุรี ทางฝ่ายไทยได้อาศัยกลุ่มชาวมอญอพยพเป็นเครื่องต่อรองโดยใช้วิธีผลักดันผู้อพยพให้ออกไปอยู่นอกเขตแดนไทยที่สะลือคคะนี ทั้ง ๆ ที่ทหารพม่ายังเข้ามาโจมตีค่ายผู้อพยพอยู่เสมอ เมื่อหนีการโจมตีเข้ามาอีกก็ใช้วิธีผลักดันออกไปทันที ด้วยการตัดความช่วยเหลือต่าง ๆ ที่ได้รับจากหน่วยงานต่าง ๆ รวมทั้งขององค์การสหประชาชาติด้วย เพื่อบีบบังคับให้พรรคมอญใหม่เจรจาหยุดยิงกับพม่า จนในที่สุดพรรคมอญใหม่ก็จำต้องเซ็นสัญญาหยุดยิงกับพม่าใน พ.ศ. ๒๕๓๗

เมื่อเจรจาหยุดยิงแล้วกลุ่มผู้อพยพก็ยังไม่กล้ากลับไปอยู่ยังบ้านเดิมของตนเอง ยังคงอยู่ที่ค่ายผู้อพยพที่สะลือคคะนีติดกับชายแดนไทย ซึ่งอยู่ในเขตปกครองของพรรคมอญใหม่ตามสัญญาหยุดยิงที่ทำไว้ เนื่องจากกลัวว่าเมื่อกลับไปอยู่บ้านเดิมในพม่าแล้ว จะถูกทหารพม่าเกณฑ์ให้ไปสร้างทางรถไฟและถนนสายเมืองเยถึงเมืองทะวาย และสร้างถนนตามแนวท่อก๊าซ การบังคับใช้แรงงานชาวบ้านของทหารพม่านั้น ชาวบ้านต้องนำอาหาร เครื่องมือและวัสดุมาเอง ค่าแรงไม่ได้รับ วันไหนมาทำงานไม่ได้ต้องจ่ายเงินทดแทน ใครไม่จ่ายเงินก็อยู่ในหมู่บ้านไม่ได้ ต้องติดคุก หรือถูกจับไปเป็นลูกหาบให้กองทัพ ชาวบ้านจึงหนีเข้ามาในเขตไทยหางานทำและส่งเงินกลับไปให้ครอบครัว และไม่ไปอยู่ในค่ายผู้อพยพเพราะออกไปทำงานไม่ได้ และไม่แน่ใจในความปลอดภัยด้วย

ปัญหาค่ายผู้อพยพที่สะลือคคะนีได้ถูกนำมาโยงถึงปัญหาการให้สัญชาติชาวมอญที่บ้านวังกะด้วย ในประเด็นที่ไม่สนับสนุนการให้สัญชาติไทยเนื่องจากเป็นชนกลุ่มน้อยที่ต่อต้าน หรือสนับสนุนการต่อต้านรัฐบาลทหารพม่า

ปัจจุบันผู้อพยพที่ค่ายสะลือคคะนีและบริเวณใกล้เคียงมีประมาณ ๕,๐๐๐ คน ได้รับความช่วยเหลือจากสหประชาชาติประมาณครึ่งหนึ่ง อีกครึ่งหนึ่งต้องช่วยเหลือตัวเอง พื้นที่เป็นหุบเขา เพาะปลูกได้น้อย ส่วนมากพยายามจะออกมาหางานทำข้างนอก

การแก้ปัญหาผู้อพยพอยู่ที่การเมืองภายในของพม่า ซึ่งขณะนี้กำลังมีการร่างรัฐธรรมนูญใหม่ของพม่า ชาวมอญในพม่าต้องการสิทธิในการปกครองตนเอง เป็นรัฐ ๆ หนึ่ง รวมอยู่ในสหพันธรัฐของพม่า แต่ชาวมอญในเมืองไทยต้องการเป็นอิสระ มีประเทศมอญของตนเอง แต่คนมอญในพม่าปัจจุบันมีจำนวนมากที่มีเชื้อสายพม่าด้วย

เรื่องท่อก๊าซขณะนี้มีการเคลื่อนไหวในต่างประเทศระดับนานาชาติ มีทั้งการฟ้องบริษัทน้ำมันที่ลงทุนในพม่าว่ามีส่วนร่วมในการละเมิดสิทธิมนุษยชนในพม่า และผลักดันให้รัฐบาลประเทศต่าง ๆ ห้ามลงทุนและถอนการลงทุนออกจากพม่า ยุทธวิธีที่ใช้อยู่เวลานี้คือการสร้างเครือข่ายกับองค์กรในต่างประเทศ เพื่อเผยแพร่ข้อมูลความรู้เกี่ยวกับการละเมิดสิทธิมนุษยชนของพม่าออกไปสู่สังคมโลกทุกวิถีทาง

ชาวมอญที่สังขละบุรีนั้นต้องการสัญชาติไทย และหวังว่าจะสามารถรักษาเอกลักษณ์ความเป็นมอญไว้ได้นาน นอกจากนี้ยังต้องการให้ชาวมอญในพม่าได้รับสิทธิเสรีภาพที่จะดำเนินกิจกรรมตามประเพณีวัฒนธรรมของตนเอง เช่น การเรียนภาษามอญ การพิมพ์หนังสือมอญ ซึ่งปัจจุบันไม่สามารถทำได้

ความต้องการด้านสิทธิมนุษยชนและสิทธิชุมชนของมอญ

๑. สิทธิการเป็นพลเมืองไทย

ชาวบ้านวังกะเสนอนทนทางแก้ไขปัญหานี้คือ การขอสัญชาติไทย ซึ่งที่ผ่านมาชาวมอญอพยพนี้ไม่เคยมีการเรียกร้องใด ๆ จากทางการไทยเลย เนื่องจากผู้นำของชาวมอญ คือหลวงพ่อดุตตะมะเห็นว่าการที่ประเทศไทยให้ที่อยู่อาศัยมีชีวิตอยู่ได้ สามารถปฏิบัติกิจกรรมตามประเพณีและศาสนาได้อย่างอิสระเสรีก็เป็นการเพียงพอแล้ว เรื่องอย่างอื่นแล้วแต่ทางการไทยจะให้เอง ไม่เรียกร้องอะไร

ประเด็นที่จะสนับสนุนการขอสัญชาติไทยของชาวบ้านคือ ชาวบ้านได้เข้ามาอยู่ในประเทศไทยเป็นเวลากว่า ๕๐ ปีแล้ว มีลูกหลานเกิดในเมืองไทย เรียนหนังสือไทยจนจบชั้น ม.๓ รู้หนังสือและภาษาไทยดีเท่ากับคนไทยโดยทั่วไป มีความรู้สึกเป็นคนไทย ถ้าจะให้กลับไปอยู่ในประเทศพม่าก็ไปอยู่ไม่ได้ เพราะไม่รู้ภาษาพม่า และไม่คุ้นเคยกับสภาพความเป็นอยู่แบบพม่า ถ้าประเทศไทยไม่ยอมรับเป็นคนไทย ก็ไม่รู้จะไปอยู่ที่ไหน

ความรู้สึกเล็ก ๆ ของชาวบ้านก็คือ ถ้าในรุ่นพ่อแม่ในขณะนี้ไม่ได้สัญชาติไทยก็ไม่มีไรอายุก็มากแล้วอยู่ได้อีกไม่นาน แต่อยากจะให้สัญชาติไทยกับลูกหลานที่ยังมีอายุน้อย จะได้มีอนาคตที่ดีกว่าตนเอง ได้เรียนหนังสือสูง ๆ ได้หางานที่ดี ๆ ทำ ไม่ต้องอพยพไปมา เป็นคนไร้ที่อยู่อาศัย ไร้ประเทศ เหมือนกับคนรุ่นพ่อแม่อีกต่อไป

ชุมชนมอญที่บ้านวังกะแห่งนี้ เป็นสัญลักษณ์ของความเป็นมอญที่ปรากฏต่อสายตาคนทั่วไปอยู่ในเวลานี้ ได้รักษาประเพณีวัฒนธรรมมอญที่หาได้ยาก และมีความศรัทธาต่อพระพุทธศาสนาอย่างเหนียวแน่น ชีวิตความเป็นอยู่ทุกอย่างก้าวสัมพันธ์แนบแน่นกับวิถีชาวพุทธอย่างเคร่งครัด ทุกบ้านมีหิ้งไหว้พระยืนนอกนอกตัวบ้าน ด้วยความคิดที่ไม่นำของสูงเข้ามาในบ้าน ถึงวันพระจะมีชาวบ้านหลายร้อยคนไปถือศีลที่วัด เป็นภาพพลังศรัทธาที่หาชมได้ยากในสังคมปัจจุบัน

จากผลงานในอดีตที่ผ่านมา ชายแดนด้านสังขละบุรีนี้ไม่เคยมีปัญหาการแทรกซึมของผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์ มีชาวบ้านบางคนเคยอาสาสมัครร่วมรบในสงครามกับผู้ก่อการร้ายมาแล้ว ในปัจจุบันนี้ก็ไม่มีปัญหาชาวบ้านทะเลาะเข้ามา เนื่องจากชาวมอญเป็นกลุ่มที่รักความสงบยึดมั่นในศาสนา ผู้นำชุมชนโดยหลวงพ่อดุตตะมธุเลให้ชาวบ้านอยู่กันด้วยความสงบสุข ไม่มีใจผู้ร้าย ไม่มี การติดยาเสพติด ไม่มีผิดลูกเมียผู้อื่น เป็นชุมชนในพื้นที่หาได้ยาก

แนวทางที่จะช่วยเหลือชาวบ้านได้ในขณะนี้คือการรวบรวมข้อมูลหลักฐานที่เกี่ยวข้องกับชาวบ้านทั้งหมด รายละเอียดของบัตรสีต่าง ๆ ทั้งทะเบียนบ้าน ทร.๑๓ เพื่อยื่นขอสัญชาติไทยเป็นรายบุคคลไป อีกทางหนึ่งอาจจะทำคำร้องถึงรัฐมนตรีกระทรวงมหาดไทยโดยตรง และแนวทางตามกฎหมายที่มีอยู่ในขณะนี้ คือโอนเป็นคนต่างด้าวก่อน

การได้สัญชาติไทยนี้ จะเป็นการแก้ไขปัญหาเรื่องการประกอบอาชีพ สามารถออกไปทำงานนอกท้องที่ได้ ไม่ถูกจำกัดการเดินทาง และสามารถศึกษาต่อในชั้นสูงนอกท้องที่ได้ เป็นการแก้ปัญหาเรื่องอาชีพในระยะยาวด้วย นอกจากนี้ยังสามารถทดแทนการขาดแคลนแรงงานระดับล่างจากนโยบายผลักดันแรงงานต่างชาติดอกนอกประเทศ

เมื่อชาวบ้านได้สัญชาติไทยแล้ว ความช่วยเหลือต่าง ๆ ของทางการจะเข้ามาสู่หมู่บ้านได้ ในปัจจุบันไม่มีหน่วยงานใดเข้ามาให้ความช่วยเหลือเนื่องจากชาวบ้านไม่มีฐานะเป็นคนไทย ยังเป็นผู้อพยพอยู่

ขณะนั้นนโยบายของกระทรวงมหาดไทยในเรื่องการให้สัญชาติกับชาวเขาจะใช้วิธีทำให้เป็นคนต่างด้าว เสียเงินให้กับรัฐบาลทุกปี ปีละ ๕๐ บาท ลูกจะได้สัญชาติไทย แต่มีจุดอ่อนคือจะเป็นช่องทางให้เจ้าหน้าที่ของรัฐแสวงหาผลประโยชน์กับชาวบ้านได้ เหมือนกับที่เป็นอยู่ในปัจจุบันนี้

ความจำเป็นที่ยังไม่ยอมให้สัญชาติไทยแก่ชาวมอญกลุ่มนี้ ที่เปิดเผยเป็นทางการคือ ปัญหาความมั่นคง ปัญหาการให้สัญชาติกับชาวมอญที่สังขละบุรียังถูกโยงเข้ากับปัญหาชนกลุ่มน้อยในพม่า ทำให้การแก้ไขปัญหายุ่งยากซับซ้อนมากยิ่งขึ้นโดยไม่จำเป็น แต่ที่วิเคราะห์ได้ว่าน่าจะเป็นสาเหตุที่แท้จริงคือ การกลัวสูญเสียอำนาจในการควบคุมที่जनนำมาจากผลประโยชน์มหาศาลของเจ้าหน้าที่ท้องถิ่นที่สามารถแสวงหาเอาได้อย่างไม่มีขีดจำกัด ถ้ารับรองสถานภาพความเป็นคนไทยแก่ชาวมอญเหล่านี้ก็จะเป็นการตัดหนทางแสวงหาผลประโยชน์อันมากมายไป

๒. สิทธิได้รับการปฏิบัติอย่างผู้ลี้ภัย

ปัญหาผู้อพยพชาวมอญที่ฝ่ายมอญต้องการให้แก้ไขคือ การยอมรับสถานภาพผู้ลี้ภัย ของชาวมอญที่อพยพเข้ามาเนื่องจากหนีภัยสงคราม แม้ว่าไทยจะไม่ได้เข้าเป็นภาคีของอนุสัญญาว่าด้วยสถานะผู้ลี้ภัย ค.ศ. ๑๙๕๑ และพิธีสารว่าด้วยสถานภาพผู้ลี้ภัย ค.ศ. ๑๙๖๗ เพราะประเทศไทยก็เคยปฏิบัติต่อผู้ที่หนีภัยสงครามเข้ามาเท่าเทียมกับสถานะผู้ลี้ภัยมาโดยตลอด ไม่ว่าจะเป็น เขมรอพยพ ลาวอพยพ หรือกะเหรี่ยงอพยพ

สถานะของผู้ลี้ภัยจะมีสิทธิที่จะไม่ถูกส่งกลับไปสู่อันตราย ตามปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน มาตรา ๑๔

ในกรณีของชาวมอญอพยพนั้น มองได้อย่างเดียวว่าเป็นการเลือกปฏิบัติ เนื่องจากข้ออ้างที่ใช้ว่าชาวมอญอพยพเข้ามาหลังจากทหารพม่าโจมตีค่ายผู้อพยพที่อะลือคคะนีใน พ.ศ. ๒๕๓๗ เป็นพวกหลบหนีเข้าเมืองด้วยปัญหาทางเศรษฐกิจ และผลักดันออกไปทันทีโดยอ้างว่าเหตุการณ์ปลอดภัยแล้ว ทั้ง ๆ ที่เคยประสานงานกับฝ่ายพม่าแล้วว่าจะไม่มีการโจมตีแต่ก็มีการโจมตีเกิดขึ้น ในขณะที่ผู้อพยพชาวกะเหรี่ยงสามารถตั้งค่ายผู้อพยพได้ที่บ้านต้นยางในเขตประเทศไทยจนกระทั่งในปัจจุบันนี้ จนถึง พ.ศ. ๒๕๔๓ มีค่ายผู้อพยพกะเหรี่ยงตั้งอยู่ในเขตไทยจำนวน ๙ ค่าย ตั้งแต่จังหวัดชุมพรถึงจังหวัดแม่ฮ่องสอน แต่กลับไม่มีค่ายผู้อพยพชาวมอญในเขตไทยเลยแม้แต่ค่ายเดียว (สารคดี มี.ค. ๒๕๔๓ : ๑๐๘)

การผลักดันผู้อพยพชาวมอญกลับออกไปจากเขตแดนไทยเป็นส่วนหนึ่งของความพยายามในการผลักดันให้พหุระคมอญใหม่ยอมเจรจาสงบศึกกับพม่าเพื่อดำเนินโครงการทอส่งก๊าซจากพม่าเข้ามายังประเทศไทยผ่านชายแดนจังหวัดกาญจนบุรีที่พหุระคมอญใหม่มีสิทธิพลอยู่ ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจอันยิ่งใหญ่ได้ทำลายเกียรติภูมิของประเทศไทยที่เคยสั่งสมชื่อเสียงมาในฐานะผู้ให้ความช่วยเหลือด้านมนุษยธรรมต่อผู้ตกทุกข์ได้ยากจากสงครามเสมอมา กลายมาเป็นผู้ถูกกล่าวหาว่าจะเมิดสิทธิมนุษยชนอย่างรุนแรงจากหน่วยงานนานาชาติ โดยเฉพาะจากสำนักงานข้าหลวงใหญ่ผู้ลี้ภัยแห่งสหประชาชาติ (UNHCR) ในกรณีที่ถูกทางการไทยปิดกั้นไม่ให้เข้าไปในพื้นที่ชายแดนเพื่อดูแลปัญหาการผลักดันผู้อพยพชาวมอญออกไปจากเขตแดนไทย และการไม่ยอมให้องค์กรการกุศลต่าง ๆ ส่งความช่วยเหลือด้านอาหารและเวชภัณฑ์เข้าไปให้ผู้อพยพชาวมอญในเขตชายแดนที่ถูกกักไว้ได้

แนวนโยบายแก้ไขปัญหาสถานะผู้ลี้ภัยชาวมอญในประเทศไทย

แนวนโยบายสิทธิชุมชนต่อมอญในประเทศไทย

๑. การให้สัญชาติไทยกับชาวมอญ ควรให้สัญชาติกับผู้ถือบัตรสีชมพูทั้งหมด ส่วนบัตรสีส้ม นั้น ควรกำหนดเกณฑ์เช่นเดียวกับการให้สัญชาติไทยกับคนต่างด้าว เพื่อให้กับผู้เข้ามาเป็นเวลานานแล้ว และไม่มีปัญหาใด ๆ ที่ผ่านมา ในกระบวนการดำเนินการให้สัญชาติควรมีบุคคลหรือองค์กรจากภายนอกเข้ามาร่วมสังเกตการณ์หรือร่วมดำเนินการ (หากเป็นไปได้) เพื่อความโปร่งใสและป้องกันเจ้าหน้าที่ปฏิบัติมิชอบ หากผลประโยชน์ทั้งทวนกับชาวบ้านอีก

๒. การสนับสนุนและส่งเสริมวัฒนธรรมประเพณีของชาวมอญ การส่งเสริมวัฒนธรรมและประเพณีของชุมชนต่าง ๆ โดยการท่องเที่ยวควรจะต้องสอดคล้องกับวิถีชีวิตจริงของชุมชนนั้น เพื่อให้ชุมชนได้แสดงศักยภาพของตัวเองออกมาได้เต็มที่ ส่งเสริมให้นักท่องเที่ยวได้เข้าไปเรียนรู้วัฒนธรรมประเพณีที่แท้จริงของชุมชน ไม่ใช่จัดเพื่ออำนวยความสะดวกหรือเอาใจนักท่องเที่ยวจนเป็นการทำลายจิตวิญญาณของชุมชนต่อวัฒนธรรมประเพณีนั้น ๆ เช่น ในงานสงกรานต์ของชาวมอญสังขละบุรี ที่นำชมที่สุดคือวันที่ชาวบ้านจัดขบวนแห่สิ่งของไปถวายวัดวังกวีเวการาม ในวันที่ ๑๖ เมษายน ซึ่งเป็นวันสุดท้ายของการฉลองเทศกาลสงกรานต์ของชาวบ้าน จะได้เห็นจิตวิญญาณที่แท้จริงของการร่วมแรงร่วมใจกันประดับประดาสิ่งของแห่แหนไปถวายวัด และการทำบุญร่วมกันอย่างยิ่งใหญ่ประจำปีของชาวบ้าน ได้เห็นความน่ารัก ความเป็นกันเอง และจิตใจที่สกุณสนานรำเริง โดยไม่มีการเสแสร้ง ต่างกับการจัดงานของทางอำเภอที่เกณฑ์ชาวบ้านจากหมู่บ้านต่าง ๆ มาเดินขบวนแห่ แสดงการละเล่นรำฟ้อนต่าง ๆ ซึ่งเป็นเพียงการจัดฉากให้ชมเท่านั้น ต่างกับการฉลองของชาวบ้านเองจริง ๆ อย่างลิบลิ้น

แนวทางหนึ่งในการส่งเสริมการท่องเที่ยวของสังขละบุรีคือ การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ที่นักท่องเที่ยวจะได้มีโอกาสสัมผัสวิถีชีวิตที่แท้จริงของชาวมอญ มาสัมผัสสัทธิศาอันยิ่งใหญ่ของความเป็นชาวพุทธของชาวมอญที่ลึกซึ้ง มาพักบ้านชาบบ้าน และร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชนอย่างใกล้ชิด ทั้งการกินอยู่ การแต่งกาย และงานตามประเพณีต่าง ๆ

๓. การจัดและพัฒนาหลักสูตรการเรียนภาษาของกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ อย่างจริงจัง จะได้ประโยชน์ทั้งการอนุรักษ์ภาษารวมทั้งฟื้นฟูประเพณีวัฒนธรรมต่าง ๆ ไปในตัวด้วย ปัจจุบันมีแนวทางเปิดให้อยู่แล้ว แต่ยังไม่มีการดำเนินการอย่างจริงจัง ชาวมอญมีมรดกทางภาษาหนังสืออยู่ในคัมภีร์ใบลานตามวัดต่าง ๆ มากมาย เป็นชุมทรัพย์ทางภูมิปัญญาที่รอการไข่ออกมารับใช้คุณค่าในปัจจุบัน แต่ขาดคนมอญที่อ่านออกเขียนได้ ในปัจจุบันเรามีแต่คนมอญที่พูดได้ คนที่มีความสามารถอ่านเขียนภาษามอญได้อย่างดีกำลังจะหมดไปจากประเทศไทยหากไม่รีบสืบสานต่อความรู้ที่กำลังจะดับแสงไป

แนวทางนโยบายสิทธิมนุษยชนต่อมอญอพยพ

๑. การกำหนดแนวทางปฏิบัติต่อผู้อพยพหรือผู้ลี้ภัย ต้องมีการกำหนดมาตรการการปฏิบัติที่ชัดเจน ประเทศไทยควรจะเป็นภาคีอนุสัญญาว่าด้วยสถานภาพผู้ลี้ภัย เพื่อมีความชัดเจนและเป็นหลักการที่แน่นอน

๒. จะต้องไม่ส่งกลับผู้อพยพหรือผู้ลี้ภัยที่หนีภัยสงคราม หรือการคุกคามด้วยกำลังอาวุธ หรือการละเมิดสิทธิมนุษยชนอย่างรุนแรง ตราบเท่าที่ยังไม่มีหลักฐานชัดเจนเป็นที่ยอมรับได้ของทุกฝ่าย รวมทั้งฝ่ายองค์กรเอกชนและนานาชาติ ว่าจะปลอดภัยเมื่อได้กลับคืนสู่ประเทศของตนแล้ว

๓. กระบวนการพิจารณาผู้อพยพหรือผู้ลี้ภัยควรประกอบไปด้วยตัวแทนจาก ๓ ฝ่ายคือ รัฐ องค์กรระหว่างประเทศ (UNHCR) และองค์กรเอกชน และมีกระบวนการดำเนินงานที่โปร่งใส เปิดเผยมต่อสาธารณะได้

๔. ควรเตรียมพร้อมผู้อพยพหรือผู้ลี้ภัยก่อนส่งกลับอย่างเป็นขั้นตอนและเป็นระบบ เปิดโอกาสให้องค์กรเอกชนเข้ามามีส่วนร่วม นอกเหนือจากการให้ความช่วยเหลือด้านปัจจัยสี่แล้ว ยังมีการฝึกอาชีพ การให้การศึกษา การช่วยหาทางเลือกในการส่งกลับ ฯลฯ

๕. ประเทศไทยควรหาทางร่วมมือกับนานาชาติในการช่วยเหลือฟื้นฟูการเมืองและสันติภาพในประเทศพม่า จึงจะเป็นการแก้ไขปัญหาที่แท้จริงของผู้อพยพและผู้ลี้ภัย

บรรณานุกรม

กนกอร เหลืองขมิ้น, วรวรรณดี มีสมิง, สุนันท์ ทองมุกดา, อรทัย กลับบ้านเกาะ.

๒๕๓๙ **ประเพณีไทยรามัญในจังหวัดสมุทรสาคร.** กรุงเทพมหานคร : ศูนย์พัฒนาหนังสือ กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ.

กรมศิลปากร

๒๕๐๓ **สมบัติจากบริเวณเขื่อนภูมิพล.** พระนคร : กรมศิลปากร.

๒๕๒๑ **เรื่องกฎหมายตราสามดวง.** กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.

๒๕๒๖ **จารึกสมัยสุโขทัย.** กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.

๒๕๓๖ **ราชสกุลวงศ์ (ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม).** กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร.

กรรณิการ์ วิลลเกษม, จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา.

๒๕๔๒ "ชื่อ "ทวารวดี" ในจารึกวัดจันทน์." ใน **สังคมและวัฒนธรรมในประเทศไทย.**
กรุงเทพมหานคร : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร : ๓๘๙-๓๙๒.

กองโบราณคดี กรมศิลปากร

๒๕๓๒ **แหล่งโบราณคดีประเทศไทย เล่ม ๖ (ภาคเหนือ).** เอกสารวิชาการกองโบราณคดี หมายเลข ๖/๒๕๓๔.

กิตติ วรกุลกิตติ.

๒๕๓๓ **มอญเสียเมือง.** กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เกราะเหล็ก.

เกื้อเมธา ฤกษ์พรพิพัฒน์, ลักษณะันท์ โกสินทรกุล.

๒๕๔๑ "วิบากกรรม "ประชาชน" ผลที่เกิดจากการไม่มีส่วนร่วม." **โลกสีเขียว** ๗.๑
(มี.ค.-เม.ย. ๒๕๔๑) : ๓๑-๓๙.

จวน เครือวิชฌยาจารย์.

๒๕๓๗ (ผู้แปล) **วิถีชีวิตชาวมอญ.** กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ.

จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ

๒๕๔๑ก "ชุมนุมพระบรมราชาธิบายในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาคที่ ๑
หมวดวรรณคดี." ใน **กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร. ชุมนุม
พระบรมราชาธิบายในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หมวดวรรณคดี
และหมวดโบราณคดี และ ประชุมพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๔
ภาคปกิณกะ.** พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายสนั่น สุมิตร ณ
เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันเสาร์ที่ ๑๔ มีนาคม
พ.ศ. ๒๕๔๑. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

๒๕๔๑๗ "ชุมนุมพระบรมราชาธิบายในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาคที่ ๒
หมวดราชประเพณีโบราณ." ใน กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.
ชุมนุมพระบรมราชาธิบายในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
หมวดวรรณคดีและหมวดโบราณคดี และ ประชุมพระราชนิพนธ์ในรัชกาล
ที่ ๔ ภาคปกิณกะ. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

เจ้าพระยาพระคลัง (หน).

๒๕๑๒ ราชธานีราช. ฉบับหอสมุดแห่งชาติ. กรุงเทพฯ : ศิลปาบรรณาคาร,
จำลอง ทองดี.

๒๕๓๔ (ทองโต, รวบรวม) เสี่ยงเพรียกจากคนมอญ. กทม. : มหาวิทยาลัยแห่งชาติ
มอญ.

๒๕๔๐ ด้านพระเจดีย์สามองค์. กทม. : สนพ. ผู้นำการเมือง.

ไฉน สนสกุล.

๒๕๓๕ "การรื้อรางชาติพันธุ์และผสมกลมกลืนของชาวมอญ: ศึกษาเฉพาะกรณีชุมชนบาง
ขันหมาก จังหวัดลพบุรี." วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลง
กรณ์มหาวิทยาลัย.

ชโลมใจ กลั่นรอด.

๒๕๔๑ "ทะแยมมอญ: วัฒนธรรมการดนตรีของชาวมอญชุมชนวัดบางกระดี่." วิทยานิพนธ์
ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวัฒนธรรมศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล.

ช่วง อุเจริญ, พระมหา.

๒๕๐๑ (ผู้แปล) พงศาวดารชนชาติมอญ. กรุงเทพฯ: กรุงสยามการพิมพ์.

ชาร์ลส ไฮแอม และ รัชนี ทศรัตน์.

๒๕๔๒ สยามดึกดำบรรพ์ ยุคก่อนประวัติศาสตร์ถึงสมัยสุโขทัย. กรุงเทพมหานคร :
บริษัท สำนักพิมพ์ริเวอร์บุ๊คส์ จำกัด.

ชิดชนก กฤดากร, พลโท หม่อมเจ้า.

๒๕๔๑ อัดตานิ อัดโน นาโถ. อนุสรณ์พลโท หม่อมเจ้าชิดชนก กฤดากร

ชุมพล ชินวงศ์.

๒๕๓๗ "ยุคตกต่ำ "ตำรวจโลก" สหรั่วมมือผู้แทนสำนักข้าหลวงใหญ่แทรกแซงการ
ดำเนินงานกองทัพไทย." วัฏจักรการเมือง ๓.๑๑๘ (๑๖-๒๒ ก.ย. ๒๕๓๗) :
๓๒-๓๓.

เดือนเพ็ญ ลิ้มศรีตระกูล.

๒๕๔๑ “การต่อสู้กรณีท่อก๊าซ ปตท. บทเรียนราคาแพงของชาติ.” โลกสีเขียว ๗.๑ (มี.ค.-เม.ย. ๒๕๔๑) : ๔๐-๔๕.

(พระไตรสรณธวัช วัดปรมย์ยิกาวาส)

๒๕๔๐ หนังสืออนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ พระไตรสรณธวัช วัดปรมย์ยิกาวาส ต.เกาะเกร็ด อ. ปากเกร็ด จ. นนทบุรี ๒๗ เม.ย. ๒๕๔๐.

ทีมงาน “อาทิตย์รายสัปดาห์”.

๒๕๓๘ก “ไทย-พม่า ใครคือมิตร ใครคือศัตรู.” อาทิตย์ ๑๘.๙๒๕ (๓-๙ มิ.ย. ๒๕๓๘) : ๑๒-๑๘.

๒๕๓๘ข “มนุษยธรรม-กำไรในสายตา ‘นักการศาสนา’ บาทหลวงบุญเลิศ ธาราวัตร.” อาทิตย์ ๑๘.๙๒๖ (๑๐-๑๖ มิ.ย. ๒๕๓๘) : ๓๖-๓๙.

๒๕๓๘ค “เส้นทางวิบาก...ท่อก๊าซไทย-พม่า กรรมสนองกรรม.” อาทิตย์ ๑๙.๙๙๐ (๓๑ พ.ค.-๖ มิ.ย. ๒๕๓๙) : ๒๒-๒๓.

๒๕๓๘ข “เส้นทางวิบากท่อก๊าซขนาด ๑๖ นิ้ว VS ปัญหาสิ่งแวดล้อม.” อาทิตย์ ๑๙.๑๐๐๐ (๙-๑๕ ส.ค. ๒๕๓๙) : ๒๖-๒๗.

๒๕๓๘ค “ก๊าซพม่า ๓๐๐,๐๐๐ ล้าน วิบากกรรมประเทศไทย.” อาทิตย์ ๑๙.๑๐๑๙ (๒๐-๒๖ ส.ค. ๒๕๓๙) : ๑๔-๒๓.

๒๕๔๑ก “ชะลอท่อก๊าซไทย-พม่า “ถ่านร้อน” ในมือชน.” อาทิตย์ ๒๑.๑๐๗๕ (๑๖-๒๒ ม.ค. ๒๕๔๑) : ๒๑.

๒๕๔๑ข “มือเปิดป่าด้านท่อก๊าซ ถ้า “สลาย” ... เป็นได้เรื่อง.” อาทิตย์ ๒๑.๑๐๗๗ (๓๐ ม.ค.-๕ ก.พ. ๒๕๔๑) : ๓๑.

๒๕๔๑ค “กรณีท่อก๊าซไทย-พม่ากับจรรยาบรรณสื่อมวลชน.” อาทิตย์ ๒๑.๑๐๘๕ (๒๗ มี.ค.-๒ เม.ย. ๒๕๔๑) : ๒๑-๒๘.

นคร ลำภาทิพย์.

๒๕๓๖ “นโยบายต่อชนกลุ่มน้อยชายแดนตะวันตก: มองผ่าน ‘สาละวิน’.” เมืองโบราณ ๑๙.๓ (ก.ค.-ก.ย. ๒๕๓๖) : ๑๔-๒๐.

นภลัย โกมลวลี.

๒๕๔๔ “ข้าวแช่...อาหารไทยโบราณที่ควรอนุรักษ์.” www.thaiday.com > บทความในหน้า ภูมิปัญญาตะวันออก ๑๖ มิ.ย. ๒๕๔๔.

นริศรานันต์ดิวงษ์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยา

และ ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา.

๒๕๐๔ สารสนสมเด็จ. เล่ม ๖, พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา.

นิยพวรรณ วรณศิริ.

- ๒๕๓๑ "วัฒนธรรมสัมพันธ์ในประเทศไทย: ความสัมพันธ์ระหว่างมอญ-ไทย." วารสาร สังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ๑๕.๒, (๒๕๓๑) : ๒๙-๔๕.

บุญเลิศ หนึ่งเจริญ และคณะ.

- ๒๕๔๒ "ปัญหาชายแดนไทย-พม่า จังหวัดกาญจนบุรี." ใน อนุชาติ พวงสำลี และคณะ, บก. ประมวลองค์ความรู้ โครงการวิจัยและพัฒนาประชาคมจังหวัด : ร่วมสร้างวิสัยทัศน์กาญจนบุรี. กาญจนบุรี : กลุ่มต้นน้ำแคว ประชาคมเมือง กาญจนบุรี : ๒๔๗-๓๑๖.

บุษบา ตระกูลสัจจาวัตร.

- ๒๕๓๒ "ลักษณะวรรณกรรมมอญ กรณีศึกษาวรรณกรรมพระอาจารย์อะเฟาะ." วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาจารึกภาษาไทย มหาวิทยาลัยศิลปากร.

ปภัสดร เขียรปัญญา.

- ๒๕๓๙ "การศึกษาเปรียบเทียบคัมภีร์พระมนุธรรมศาสตร์ฉบับภาษาสันสกฤตกับฉบับภาษามอญ." วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาภาษาสันสกฤต มหาวิทยาลัยศิลปากร.

ประชุมพงศาวดาร.

- ๒๕๐๖ "พงศาวดารมอญพม่า."ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๑ (เล่ม ๒). พระนคร: คุรุสภา.

ประยูทธ สิทธิพันธ์.

- ๒๕๓๗ "ต้นตระกูลขุนนางไทย." ใน อนุสรณ์งานฌาปนกิจศพคุณภักตรา คชเสนี ณ เมรุวัดตรีทศเทพ ๑๖ สิงหาคม ๒๕๓๗ : ๑-๑๖๖.

ประเสริฐ ทองประสม.

- ๒๕๔๐ "นโยบายและการดำเนินการของรัฐบาลไทยเกี่ยวกับผู้อพยพชาวมอญระหว่างปี ค.ศ. 1952-1995." วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร. ๒๕๔๐.

ปัญญา มังกรไทย์.

- ๒๕๓๗ "มนุษยธรรมที่ชายแดนสังขละฯ แรงงาน "มอญพลัดถิ่น" จะผลักดันหรือโอบอุ้ม." มติชนรายวัน ๑๗.๖๑๒๗ (๑๘ มิ.ค. ๒๕๓๗) : ๙.

พรพิมล ตรีโชติ.

๒๕๓๗ “ยูโนแคลจะอยู่หรือไปในพม่า.” มติชนรายวัน ๑๗.๕๙๖๓ (๑๒ ก.ค. ๒๕๓๗) : ๒๐.

พรรค คุวินุลยศิลป์.

๒๕๔๔ เคล็ดลับการศึกษาพระเนือดินหรินุญไชย. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์คณิศพร.

พันธุ์สุรย์ รัตวาลัย, ม.ล.

๒๕๔๒ การพัฒนาเศรษฐกิจและการเมืองพม่า. โครงการวิจัยชุดการพัฒนาเศรษฐกิจและการเมืองในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้. กรุงเทพมหานคร : โครงการจัดพิมพ์คบไฟ.

พิริยะ ไกรฤกษ์.

๒๕๔๔ อารยธรรมไทย พื้นฐานทางประวัติศาสตร์ศิลปะ เล่ม ๑ ศิลปะก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๙. กรุงเทพมหานคร : บ. อัมรินทร์พรินต์ติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จก. (มหาชน).

พิศาล บุญผูก.

๒๕๔๑ก “ชุมชนเมืองสาครบุรี.” เมืองโบราณ ๒๔.๓ (ก.ค.-ก.ย. ๒๕๔๑) : ๒๐-๒๗.

๒๕๔๑ข “หม่อมหม่อม ผู้มีคุณูปการต่อเกษตรกรรมสองลุ่มน้ำ.” ใน อนุสรณ์ในงานออกเมรุพระราชทานเพลิงศพ พลโท หม่อมเจ้าชิดชนก กฤดากร ม.ป.ช., ม.ว.ม., ท.จ.ว. ณ เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส กรุงเทพมหานคร วันเสาร์ที่ ๒๖ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๔๑ : ๒๐-๒๑.

พิสนธ์ ปลัดสิงห์.

๒๕๒๕ มอญชนชาติไร้แผ่นดิน. กรุงเทพฯ: อาทิตย์.

๒๕๓๗ก “แรงงานทาสที่รัฐบาลเผด็จการพม่า (สล๊อค) กระทำการทารุณต่อ มอญกะเหรี่ยง ทะวาย โหดเหี้ยมกว่าการสร้างทางรถไฟสายมรณะสมัยสงครามโลกครั้งที่ ๒.” วัฏจักรการเมือง ๓.๑๐๙ (๑๕-๒๑ ก.ค. ๒๕๓๗) : ๔๕.

๒๕๓๗ข “จงเกลียดจงชังไอ้มอญนักหนา ก็อย่างเอาทรัพยากรของเขา เดี่ยวจะเป็นเกลียดตัวแล้วกินไข่.” วัฏจักรการเมือง ๓.๑๑๙ (๒๓-๒๙ ก.ย. ๒๕๓๗) : ๔๖-๔๗.

๒๕๓๘ “ความแตกต่างของพม่าที่ศูนย์มณีนีลอยกับมอญสะเรอคะนี่.” วัฏจักรการเมือง ๓.๑๓๗ (๒๗ ม.ค.-๒ ก.พ. ๒๕๓๘) : ๔๐.

๒๕๔๓ คนมอญ. พิมพ์ครั้งที่ ๓. นนทบุรี : ธารบัวแก้ว.

เพิ่ม กรอบทอง, นาวาเอก.

๒๕๓๙ “เรื่องจริง เรื่องสั้น...ระลึกถึงบรรพบุรุษมอญ.” ข่าวสารมอญ ๒.๑๔ (มี.ค.-เม.ย. ๒๕๓๙) : ๓)

วรวิธ สุวรรณฤทธิ์.

๒๕๔๓ ประวัติศาสตร์เมืองกาญจนบุรี. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์.
วันชัย ดันติวิทยาพิทักษ์.

๒๕๔๑ “ภินันท์ โชติรสเศรณี แม่ค้าผู้นำการปิดป่าขวางโครงการท่อส่งก๊าซไทย-พม่า.”
สารคดี ๑๓.๑๕๖ (ก.พ. ๒๕๔๑) : ๘๔-๙๔.

วินัยธรวิชาญ ชยธัมโม, พระครู และคนอื่นๆ.

๒๕๒๘ อนุสรณ์มอญรำลึก: รามัญญานุสรณ์ ชาวไทยเชื้อสายมอญ. กรุงเทพฯ: มณี
วิทยาการการพิมพ์.

วีรวัฒน์ วงศ์ศุภไทย.

๒๕๔๔ “กลุ่มชาติพันธุ์มอญสามโคก.” ใน สำนักทางชาติพันธุ์ เอกสารประกอบการ
ประชุมสัมมนาทางวิชาการโครงการเมธีวิจัยอาวุโส สกว. รศ. ศรีศักร วัลลิโภดม
วันที่ ๑๗ มี.ค. ๒๕๔๔.

ศิลปากร, มหาวิทยาลัย.

๒๕๓๖ ลุ่มน้ำแม่กลอง: พัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรม. กรุงเทพฯ: มหา
วิทยาลัยศิลปากร.

ศรีศักร วัลลิโภดม.

๒๕๓๕ สยามประเทศ : ภูมิหลังของประเทศไทยตั้งแต่ยุคดึกดำบรรพ์จนถึงสมัย
กรุงศรีอยุธยาอาณาจักรสยาม. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : สำนัก
พิมพ์มติชน.

๒๕๔๐ แอ่งอารยธรรมอีสาน. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มติชน.

สด แดงเอียด.

๒๕๒๗ “ไปตามหาอดีตแถบต้นน้ำแควน้อย.” เมืองโบราณ ๑๐.๓ (ก.ค.-ก.ย. ๒๕๒๗) :
๓๗-๔๘)

สนอง นุ่มรักแย้ม.

๒๕๔๒ “ประวัติวัดแป้นทองโสภาราม.” ใน ประวัติศาสตร์รามัญ. อนุสรณ์พระราชทาน
เพลิงศพพระครูสุวรรณวรรวัฒน์ (สุรินทร์ ไหมวิจิตร ฉายา อริโย) ณ เมรุปราสาทวัด
แป้นทองโสภาราม แขวงสามวาตะวันตก เขตคลองสามวา กทม. ๗ มีนาคม
๒๕๔๒.

สมจิต รุ่งจำรัสศรี.

๒๕๓๖ "๓๒ ชนกลุ่มน้อยในพม่าผ่นึกหลังครั้งใหญ่." เนชั่นสุดสัปดาห์ ๑.๓๒ (๑๕-๒๑ ม.ค. ๒๕๓๖) : ๓๒-๓๓.

สมบัติ พลายน้อย.

๒๕๑๕ เล่าเรื่องพม่ารามัญ. กรุงเทพฯ: แพร่พิทยา.

สร้อยดี อ่องสกุล.

๒๕๓๙ ประวัติศาสตร์ล้านนา. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์อมรินทร์. .

๒๕๔๓ ชุมชนโบราณในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน. กรุงเทพฯ : ฝ่ายโรงพิมพ์ บริษัท อัมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน).

สัมพิพัทธมณณาจารย์ (บุญช่วย), พระครูปลัด.

๒๕๒๒ คณะสงฆ์รามัญในประเทศไทย. กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนจำกัดกิตติวรรณ (แผนกการพิมพ์).

สุจิตต์ลักษณ์ ดีผดุง และคณะ.

๒๕๓๘ บทบาทด้านสังคม วัฒนธรรม ความเป็นมาและความเปลี่ยนแปลงในรอบ ๒๐๐ ปีของกรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์บริษัทสหธรรมิก จำกัด.

สุภรณ์ โอเจริญ.

๒๕๑๙ "ชาวมอญในประเทศไทย: วิเคราะห์ฐานะและบทบาทในสังคมไทยตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนกลางถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น." วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สุภัททิศ ดีศกุล, หม่อมเจ้า.

๒๕๒๒ ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึง พ.ศ. ๒๐๐๐. กรุงเทพฯ: สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี.

สุวรรณ ตปนิยกรภข.

๒๕๓๔ "มอญหนีเสือปะจระเข้." ข่าวพิเศษ-อาทิตย์ ๑๔.๗๕๑ (๔-๑๐ พ.ย. ๒๕๓๔) : ๘๐-๘๒.

สุวรรณ เกียรียงไกรเพชร.

๒๕๒๗ "เปิงขงกราน-ตำนานข้าวแช่." เมืองโบราณ ๑๐ ก.ค.-ก.ย. ๒๕๒๗: ๗๑-๗๔.

สุเอ็ด คชเสนี.

๒๕๒๗ "วัฒนธรรมประเพณีมอญ." เมืองโบราณ ๑๐ (ก.ค.-ก.ย.) : ๕๐-๖๕.

เสฐียรโกเศศ (พระยาอนุมานราชธน).

๒๕๓๑ ชีวิตชาวไทยสมัยก่อน. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : ราชบัณฑิตยสถาน.

เสรี กลิ่นจันทร์ และ สมศิริ ยิ้มเมือง.

- ๒๕๓๗ "ประสงค์ สุ่นสิริ จับมือพม่าฆ่าคนมอญ แนวรบด้านตะวันตก ผลประโยชน์อยู่เหนือสิทธิมนุษยชน." วัฏจักรการเมือง ๓.๑๑๖ (๒-๘ ก.ย. ๒๕๓๗) : ๘-๑๐.

เลาวภา เชาวศิริป.

- ๒๕๓๗ "การศึกษาพิธีบุญกลางบ้านและพิธีทรงเจ้าของชาวมอญ : ศึกษาเฉพาะกรณี ตำบลเกาะเกร็ด อำเภอปากเกร็ด จังหวัดนนทบุรี. รายงานการวิจัยทุนอุดหนุนสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ

หอสมุดแห่งชาติ.

- ๒๕๒๙ จารึกในประเทศไทย เล่ม ๒ อักษรปัลลวะ อักษรมอญ พุทธศตวรรษที่ ๑๒-๒๑. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ภาพพิมพ์.

อลิสรา รามโกมุท.

- ๒๕๔๒ เกาะเกร็ด : วิถีชีวิตชุมชนมอญริมน้ำเจ้าพระยา. กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร.

อวยพร แต้ชูตระกูล.

- ๒๕๓๗ "มอญร้องไห้...ที่ชายแดนสังขละบุรี." อาทิตย ๑๗.๙๐๑ (๑๖-๒๒ ก.ย. ๒๕๓๗) : ๓๘-๔๒.

อานันท์ กาญจนพันธุ์.

- ๒๕๔๔ วิถีคิดเชิงซ้อนในการวิจัยชุมชน : พลวัตและศักยภาพของชุมชนในการพัฒนา. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

อิทธิฤทธิ์ ประคำทอง.

- ๒๕๔๑ "ทอผ้าไทย-พม่า อนาคตที่มีดินนหรือหนทางโชติช่วง?". โลกสีเขียว ๗.๑ (มี.ค.-เม.ย ๒๕๔๑) : ๒๐-๕๗.

อุไรวรรณ เลิศศรีสันทัต, คุณหญิง.

- ๒๕๓๗ "ชีวประวัติโดยละเอียด." ใน ๘๔ ปี หลวงพ่ออุตตมะ. จัดพิมพ์เป็นที่ระลึกในงานฉลองครบรอบอายุ ๘๔ ปี พระราชอุดมมงคลฯ วัดวังแก้วเวการาม อำเภอสังขละบุรี จังหวัดกาญจนบุรี. กรุงเทพฯ : บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน) : ๔๗-๒๕๕.

เอเชียแปซิฟิกศึกษา, สถาบัน.

- ๒๕๔๐ รวมบทความทางวิชาการเรื่อง มอญในบริบทของสังคมไทย. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร ๑๙-๒๑ ธ.ค. ๒๕๔๐.

โอลิเวอร์ ฟินเฟต.

๒๕๓๘ "มอญอพยพกับทางรถไฟสายมรณะสายใหม่ในพม่า." สารคดี ๑๑.๑๒๗ (ก.ย. ๒๕๓๘) : ๑๔๙-๑๕๙.

อำเภอสังขละบุรี.

มปป. "บรรยายสรุป." เอกสารเผยแพร่จัดทำโดยอำเภอสังขละบุรี จังหวัดกาญจนบุรี.

ฮอลล์, ดี. อี. จี. (คุณวรุณยุพา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา และคณะ, แปล)

๒๕๒๒ ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เล่ม ๑. พิมพ์ครั้งที่ ๒.
กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.

Bauer, Chriatian.

1984 A Guide to Mon Studies. Clayton: Australia: Department of Linguistics,
Monash University, .

1990 *Language and Ethnicity: the Mon in Burma and Thailand*. In
Wijeyewardene (ed.) 1990:14-47.

Diffloth, Gerard.

1984 *The Dvaravati Old Mon Language and Nyah Kur*. Bangkok:
Chulalongkorn University Printing House.

Foster, Brian L.

1982 "Commerce and ethnic differences: the case of Mons in Thailand."
Papers in International Studies Southeast Asia series no. 59. Athens:
Ohio University Center for International Studies.

Guillon, Emmanuel.

1999 *The Mons, A Civilization of Southeast Asia*. (V. Di Crocco, James,
translated and edited by) Bangkok: The Siam Society.

Halliday, Robert.

1977 *The Talaings*. Rangoon: Superintendent, Government Printing, Burma.

Lintner, Bertil.

1999 *Burma in Revolt: Opium and Insurgency Since 1948*. Second Edition.
Chiang Mai: Silkworm Books.

Luce, G.H.

1969 *Old Burma-Early Pagan. Volume One: Text. Artibus Asiae*
Supplementum 25. New York: J.J. Augustin Publisher.

Nai Pan Hla.

1990 **An Introduction to Mon Language.** Kyoto: The Centre for Southeast Asian Studies, Kyoto University.

1992a (collected and translated) **Eleventh Mon Dhammasat Texts.** Tokyo: The Centre for East Asian Cultural Studies for UNESCO.

1992b **The Significant Role of the Mon Language and Culture in Southeast Asia.** Part I. Tokyo: Institute for the Study of Languages and Cultures of Asia and Africa, Tokyo University of Foreign Studies.

New Mon State Party.

1985 **The New Mon State Party Answers to Questionnaire on Mon Freedom Movement.** Memeograph. 1972, reprinted 1985.

Shorto, H.L.

1962 **A Dictionary of Modern Spoken Mon.** London: Oxford University Press.

1971 **A Dictionary of the Mon Inscriptions: From the Sixth to the Sixteenth centuries.** London: Oxford University Press, .

Wijeyewardene, Gehan. (ed.)

1990 **Ethnic Groups across national Boundaries in Mainland Southeast Asia.** Singapore: Institute of Southeast Asian Studies.

Wyatt, David K.

1984 **Thailand: a short history.** New Heaven and Chiang Mai: Yale University Press and Trasvin Publications.